

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Antti Kujala

VENÄJÄN HALLITUS JA
SUOMEN TYÖVÄENLIIKE
1899-1905

Suomen Historiallinen Seura

Finska Historiska Samfundet

Societas Historica Finlandiae

Historiallisia Tutkimuksia 194

Antti Kujala

Venäjän hallitus ja
Suomen työväenliike
1899-1905

Kansi: Rauno Endén

Kansikuva: Venäläiset kasakat etsivät 2.8.1906 Helsingin Siltasaarelta niitä punakaartilaisia, jotka olivat Hakaniemen torilla puhjenneen mellakan yhteydessä ampuneet suojeluskuntalaisia. (Kuva:Työväen Arkisto)

© Antti Kujala

ISSN 0073-2559

ISBN 951-710-024-8

Hakapaino Oy, Helsinki 1996

Esipuhe

Tämä kirja yrittää selvittää Suomen työväenliikkeen ja venäläisen hallitusvallan välillä tämän vuosisadan alussa vallinneita monitahoisia suhteita. Opiskeluaikanani 1970-luvulla ihmetystäni herätti, että työväenliike saattoi Suomessa toimia julkisesti, kun se muualla Venäjän valtakunnassa oli kielletty. Laatiessani aiheesta opinnäytettäni havaitsin, ettei tässä kaikki, vaan hallitusvalta ja työväenliike tavoittelivat ajoittain toistensa tukea taistellessaan Suomen perustuslaillisia vastaan. Niin kuin myös ihmisten välillä, teeskennelty ja laskelmoitu rakkaus päättyi kuitenkin lopulta väli-rikkoon. Jälkimaailma oli kiinnittänyt hiukan huomiota väli-rikkoon - tosin ei läheskään niin paljon kuin kotimaisiin luokkaristiriitoihin - mutta unoh-
tanut sitä edeltäneet hyväksikäyttöyritykset. Siis ilmiselvästi aihe, joka ei sopinut mihinkään "suureen yhteiskunnalliseen linjaan" ja joka oli siksi saanut hautautua unohduksiin. Pro graduni jälkeen minulla oli tilaisuus palata aiheen pariin vasta kuluvan vuosikymmenen alussa. Tulokset ovat nyt tässä esillä.

5

Työn päättyessä mieluisa velvollisuuteni on kiittää Väinö Tannerin säätiötä ja K. J. Ståhlbergin säätiötä niiltä tutkimukseen saamastani taloudellisesta tuesta. Noin puolet käsillä olevasta tutkimuksesta kirjoitin toimi-essani vs. tutkijana Venäjän ja Itä-Euroopan instituutin miellyttävässä työympäristössä, mistä parhaat kiitokseni. Olen kiitollinen myös kaikkien käyttämieni arkistojen ja kirjastojen henkilökunnalle sekä kollegoille heiltä saamastani avusta. Erityismaininnan ansaitsevat Työväen arkiston henkilökunta, professori Hannu Soikkanen, dosentti Pertti Luntinen, Suomen historiallisen seuran toiminnanjohtaja Rauno Endén sekä kirjan taitosta vastannut FL Kaisu-Maija Nenonen. Akateemista opettajaani, professori Yrjö Blomstedtia kiitokseni ei enää tavoita eikä liioin professori Matti Viikaria, jolla oli aikanaan osuutta pro gradu -työni aiheen valintaan.

Vantaalla, kesällä 1995

Antti Kujala

Sisällys

ESIPUHE.....	5
AIKAISEMMASTATUTKIMUKSESTA.....	10
TUTKIMUSTEHTÄVÄ.....	24
TAUSTA.....	26
Keisarillinen hallitus ja Venäjän työväenliike.....	26
Venäjän hallituksen yhdenmukaistamiskäytäntö Suomessa.....	28
TYÖVÄENLIIKKEEN PAINOVAPAAUS.....	30
Julkaisuluvat ja niiden muutokset.....	35
Varoitukset, lakkautukset, painoesteet ja kiellot.....	39
YHDISTYMISSVAPAUDEN RAJOITUKSET.....	59
Suomen ruotsalaisen työväenliiton säännöt.....	61
Bobrikovin aikaan saamat rajoitukset.....	65
Työväenyhdistysten perustaminen senaatin ja kenraalikuvernöörin kautta.....	67
Työväenpuolueen ja puoluehallinnon epävirallinen luonne.....	74
Suomen ruotsalaisen työväenliiton tarjoama kiertotie.....	75
Bobrikovin yritys kieltää työväenpuolue.....	77
Yritys tarkistaa Suomen ruotsalaisen työväenliiton sääntöjä.....	83
KOKOONTUMISSVAPAUDEN JA YHDISTYSTOIMINNAN RAJOITUKSET.....	87
Säädökset.....	87
Rajoitukset käytännössä.....	91
Sopimattomat puheet.....	103
Agitaattorien vainoaminen.....	108
Rankaisutoimet työväenyhdistyksiä vastaan.....	113
VIRKAVALTA JA LAKOT.....	118

TYÖVÄENLIIKKEEN ISÄNMAALLISUUS JA VUODEN 1899 ADRESSIKIISTA.....	128
Turun ohjelma 1899.....	139
VUODEN 1900 "KEISARIPOLITIikka".....	142
Kenraalikuvernööri vai senaatti?.....	142
"Ilmanko omaa syytä?".....	148
Venäläinen hallitusvalta ja työväenliikkeen "keisaripolitiikka".....	153
TYÖTTÖMÄT VENÄLÄISEN HALLITUSVALLAN APUA TA- VOITTELEMASSA.....	156
TYÖVÄENLIIKE JA VENÄLÄISET KUTSUNNAT VUOSINA 1902 JA 1903.....	184
Kevään 1902 kutsunnat.....	185
Työväenmiehet kagaalin toimintaan.....	197
Kevään 1903 kutsunnat.....	200
VUODEN 1904 KUTSUNNAT JA TYÖVÄENLIIKKEEN SA- LAISEN JÄRJESTÄYTYMISEN ALKU.....	217
TYÖVÄENLIIKKEEN SALAINEN TOIMINTA KESÄLLÄ JA SYKSYLLÄ 1904.....	231
Kesäkuun ensimmäisen sunnuntain mielenosoitukset.....	231
Proletaarikomiteat.....	242
Aktivistiset vaikutteet.....	256
Organisaation luonne.....	264
Hallitusvalta, SDP ja proletaarikomiteat.....	268
OHJELMA, MENETTELYTAPA JA SUUNTAJAKO ENNEN VUOTTA 1904.....	272
Forssan ohjelma 1903.....	272
Venäjän hallitus epäsuosiossa.....	275
Forssan äänioikeusjulistus.....	278
Ei selviä suuntajakoja ennen vuotta 1904.....	282
Vaalitaktiikka.....	293
SYKSYN 1904 MENETTELYTAPAKIISTA.....	304
Varjonyrkkeily alkaa.....	304
Mäkelin.....	307
Valpas.....	312
Kenttä: yhteistoimintalinja.....	315

Helsingin puoluekokouspäättöksen rikkojat.....	320
Jyrkät.....	324
Suomettarelaisuuden tenhovoima.....	327
"Suomettarelaisuus" kentällä.....	332
Helsingin puoluekokouksen outo enemmistö.....	334
Mäkelinin ruhtinaissa käynti.....	336
Valppaan valtiollinen linja.....	339

SOSIAALIDEMOKRAATTIEN TAVOITTEET JA SUUNTA- KIISTAT VUODEN 1905 ALKUPUOLELLA JA KESÄLLÄ.....	344

KADUN VALLANKUMOUS ELI HALLITUKSEN JA JYRKÄN OPPOSITION VÄLINEN TAISTELU 1905.....	357
Tammikuun lopun katumellakat.....	358
Hallitusvallan lamaannuttaminen poliittisilla murhilla.....	363
Hallitusvallan ja työväenliikkeen suhteiden kriisi.....	371
Kriisin huippu.....	377
Lisää murhia.....	384
Imperiumin vastaisu.....	388
Suomen levottomimmat kaupungit.....	398
Aktivismi ja työläisaktivismi 1905.....	403

TYÖLÄISAKTIVISMIN MUODONMUUTOS SUURLAKON JÄLKEEN.....	406

SUOMEN POLIITTINEN TYÖVÄENLIIKE 1899-1905.....	412

HALLITUSVALTA JA SUOMALAINEN SOSIALISMI.....	418

LYHENTEET.....	422

LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO.....	425

SUMMARY The Russian Government and the Finnish Workers' Movement, 1899-1905.....	435

HENKILÖHAKEMISTO.....	446

Aikaisemmasta tutkimuksesta¹

10

Venäläisen valtiollisen koulukunnan (Vasili Kljutshevskin) alun perin luoman ja amerikkalaisen Richard Pipesin elvyttämän tulkinnan mukaan Venäjän itsevaltius sai liki rajattoman yksityisoikeudellisen ylivallan yhteiskuntaan nähden siksi, että talous, yhteiskunta ja luokat olivat Venäjällä niin kehittymättömiä. Hallitsijan ja valtion kaikkivoipaisuus syntyi kompensoimaan yhteiskunnan alikehittyneisyyttä. 1700-luvulta lähtien Venäjän yhteiskuntaluokat alkoivat vapautua riippuvuudestaan itsevaltiuteen nähden, mutta niistä ei ollut hallitsijan valtaa jakamaan vaan ne pidettiin erossa hallitusvallasta. 1800-luvun jälkipuolen terrorismi sysäsi Venäjän poliisivaltiota kohti vievälle tielle. Sisäministeri ja valtiollinen poliisi saivat erittäin laajat poikkeusvaltuudet.²

Osmo Jussilan mukaan niin sanotut routavuodet alkoivat 1899 Suomessa, kun Venäjän hallitus ryhtyi nujertamaan paikallista "separatismia" ja otti täälläkin käyttöön poliisivaltiomenetelmänsä.³ Kenraalikuvernööri Nikolai Ivanovitsh Bobrikovin hallinto⁴ (1898-1904) ajoittui samoihin

1 Niin sanottuja routavuosia käsittelevää historiankirjoitusta on tämän teoksen kannalta valaisevalla tavalla analysoinut erityisesti Osmo Jussila ja Pertti Haapala on puolestaan esittänyt hyödyllisen luokittelun työväenliikettä koskevasta historiankirjoituksesta. Omassa väitöskirjassani olen eritellyt historiallista kirjallisuutta siltä osin kuin se liittyy suomalaisten ja venäläisten oppositioliikkeiden välisiin suhteisiin vuosisadan alussa. Ks. Osmo Jussila, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899-1914, (Helsinki, 1979), s. 256-264; Pertti Haapala, Arbetarrörelsens uppkomst: Förklaringsmodeller inom finländsk historieforskning, Arbetarhistoria 43 (1987), s. 9-12; Antti Kujala, Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus: Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa (Helsinki, 1989), s. 293-305.

2 Richard Pipes, Russia under the Old Regime (Harmondsworth, 1977). Ks. myös V. Kljutshevskij, Venäjän historian pääpiirteet (Porvoo, 1910).

3 Jussila 1979, s. 27-64.

4 Ks. Tuomo Polvinen, Valtakunta ja rajamaa: N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898-1904 (Porvoo, 1984).

vuosiin kuin itsenäisen työväenliikkeen synty maassamme ja vaikutti olennaisesti liikkeen toiminta- ja kasvuedellytyksiin.

Suomen työväenliikkeen keskuudessa liikkeen vuotta 1918 edeltäneistä vaiheista muodostunut historiankuva on traditionaalisesti ollut luokkakeskainen. Kansalaissodan aikainen luokkavastakohtaisuus projisoitiin taakse päin autonomian aikaan siten, että äänioikeus- ja lakkotaistelut hautasivat alleen sosiaalidemokraattien osallistumisen ei-sosialististen voimien rinnalla passiiviseen ja aktiiviseen vastarintaan venäläistä hallitusvaltaa vastaan. Työväenliikkeen oma historiankirjoitus ei kuitenkaan unohtanut viimeksi mainittujakaan toimintamuotoja vaan pyrki historiallisiin tosiasioihin viitaten todistelemaan, että venäläinen hallitusvalta sortii Suomen työväenliikettä ja tämä liike toimi Suomen riippumattomuuden puolesta enemmän kuin porvarit. Tämänkin väitteen takana olivat vuoden 1918 tapahtumat, joiden työväenliikkeen vastustajat väittivät osoittaneen sosiaalistien epäisänmaallisuuden.

Työväenliikkeen oma traditio ei toisin sanoen nähnyt kansallisten ja sosiaalisten tekijöiden välisiä yhteyksiä vaan luokitteli ne kahteen toisistaan erilliseen sfääriin. Tässä heijastui se marxilainen näkemys, että kansallinen toiminta oli jollakin tavalla ristiriidassa oikeaoppiseksi katsottavan luokkataistelun kanssa.⁵

Suomen varhaisen työväenliikkeen historiaa koskevan akateemisen tutkimuksen pioneerin Jarl von Schoultzin työväenliikkeen ulkopuolinen asema ja kansalaissodan läheisyys eivät vaikuttaneet hänen väitöskirjaansa (1924) siten kuin olisi saattanut kuvitella. Myöhempi tutkimus on omaksunut monet von Schoultzin esittämistä käsityksistä ja jotkut niistä hänen ajatuksistaan, jotka ovat painuneet unohduksiin, ansaitsevat tulla palautetuiksi mieliin.

von Schoultzin mukaan Suomen työväenliike oli syntynyt suomalaisuusliikkeen, fennomanian, riveistä, mistä sille jäi perinnöksi suomalaiskansallinen ja välistä antiruotsalainen suuntautuminen.⁶ Tässä von Schoultz vain toisti jo aikalaisilla olleita käsityksiä. Ruotsinkielinen akateeminen sosia-

5 Työväenliikkeen omaa historiankirjoitusta edustavat esimerkiksi: Y. K. Laine, Suomen poliittisen työväenliikkeen historia, I-III (Helsinki, 1946); R. H. Oittinen, Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa (Helsinki, 1948); Antti Hyvönen, Suomen vanhan työväenpuolueen historia, 2. p. (Helsinki, 1963). Itsenäisyys- ja luokkataisteluprojektioista ks. Jussila 1979, s. 256-264. Suomen itsenäistymistä johtavana ajatuksena pitävästä historiankirjoituksesta ks. Heikki Ylikangas, Käännepohdat Suomen historiassa: Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla (Porvoo, 1986), s. 151-160.

6 Jarl von Schoultz, Bidrag till belysande av Finlands socialdemokratiska partis historia, I, Tiden före representationsreformen år 1906 (Helsingfors, 1924), s. 53, 153, 155.

listi Mårten Holmberg kirjoitti vuonna 1902 *Arbetaren*-lehdessä, että ilman fennomanian tekemää kansan herätystyötä Suomen työväenliikkeen kasvu olisi jäänyt paljon hitaammaksi.⁷ Saman lehden toimituksen 1904 ilmaise-man käsityksen mukaan fennomaanien johtajien oli täytynyt ryhtyä aktiivoimaan tuekseen laajoja kansankerroksia, koska yläluokka oli kokonaan ruotsinkielistä ja -mielistä.⁸ Nämä taustatekijät selittivät ruotsinkielisen työväenliikkeen vähäpätöisyyden suomenkieliseen verrattuna ja myös viimeksi mainitun piirissä ajoittain ilmenevät ruotsalaisvastaiset mielipiteet. Tämän selitysmallin painopiste oli selvästi kielikysymyksessä.

von Schoultz esitti niinikään, että Venäjän hallituksen hyökkäykset Suomen itsehallintoa vastaan edistivät Suomen työväenliikkeen syntyä ja läpimurtoa ei vain kaupungeissa vaan myös maaseudulla. Yläluokan kääntyminen kansan puoleen, mikä ilmeni muun muassa joukkoadresseissa ja asevelvollisuuslakoissa, heikensi perinnäistä auktoriteettiä ja antoi kansalle luottamuksen omiin voimiinsa.⁹

12

von Schoultz ymmärsi oikein työväenliikkeen omalle isänmaallisuudelleen antaman sisällön ja luki tämän konseptin piiriin myös ne työväenjohtajista - erityisesti A. B. Mäkelän ja Edvard Valppaan - joiden mukaan kansallinen puolustustaistelu onnistuisi vain työväenliikkeen irrottautuessa suomalaisen porvariston näiden mielestä kansalliseksi yhteisrintamaksi naamioimista luokkaherruuspyrkimyksistä. Työväenliikkeen piirissä satunnaisesti ilmenneet pyrkimykset lähentyä venäläistä hallitusvaltaa eivät jääneet von Schoultzilta huomaamatta.¹⁰

von Schoultzin mielestä yläluokan Matti Kurikkaan 1899 kohdistama vaino vaikutti suuresti työväenliikkeen itsenäistymiseen porvarillisesta vaikutuksesta erilleen.¹¹ von Schoultz kiinnitti huomiota Suomen työväenliikkeen teoreettiseen heikkouteen.¹² Sosiaalidemokraattien suuntajako syksyllä 1904 palautui hänen mielestään työväenlehtien päätoimittajien henkilökohtaisiin käsityksiin ja heidän lehtiensä levikkialueisiin. Helsingin ja Tampereen ero johtui niiden porvariston toisistaan poikkeavasta suhtautumisesta työväenliikkeeseen.¹³

7 M. H(olmberg), *Arbetarne och språkfrågan*, *Arbetaren* 15.11.1902.

8 *Arbetaren* 23.7.1904, s. 2.

9 von Schoultz 1924, s. 133-134, 328-329.

10 mts. 126-133, 246-253.

11 mts. 132.

12 mts. 219, 222.

13 mts. 249-250.

Aktivismi ja sen työväenliikkeeseen synnyttämä sukulaisilmiö työläisaktivismi olivat von Schoultzin mielestä vastuussa väkivaltaisten toimintatapojen juurtumisesta työväenliikkeeseen.¹⁴ Näiden laajempi syntytausta jäi von Schoultzilta käsittelemättä. Toisaalta hän kuitenkin korosti, että Suomen työväenliikkeen suosion tavoitteluyrityksistään huolimatta Venäjän hallitus rajoitti varsin paljon ensiksi mainitun laillisia toimintamahdollisuuksia.¹⁵

Hannu Soikkasen työväenliikkeen alkuvaiheita koskeva väitöskirja (1961) ei rajoittunut vain poliittiseen historiaan kuten von Schoultzin teos, vaan Soikkanen asetti sosiaalidemokratian muodostumisen laajempaan sosiaalishistorialliseen yhteyteensä. Hän kävi läpi (poliittisen) työväenliikkeen järjestökentän ja osoitti liikkeen syntyneen ja itsenäistyneen ensin suurimmissa kaupungeissa Helsingissä, Turussa, Tampereella ja Oulussa, mistä puoluejärjestöjen verkko levisi pienempiin kaupunkeihin ja maaseudun kauppa- ja teollisuuskeskuksiin ja lopuksi myös maaseudulle. Puolueen jäsenistön painopiste siirtyi suurlakkoa seuranneena vuonna kaupungeista maaseudulle. Agraarivaltaisessa maassa työväenliikkeen läpimurto maaseudulla toi sille paljon suuremman joukkokannatuksen kuin mihin pelkästään kaupunkityöväestöön nojautumalla olisi voinut yltää.¹⁶

Myös Soikkasen mielestä routavuosien poikkeusolot raivasivat tietä sosialismin joukkokannatukselle sekä niinkään väkivaltaiselle vallankumouksellisuudelle.¹⁷ Sosiaalidemokraattisessa puolueessa 1904 puhjennut kiistan maltillisempi osapuoli, Turun, Tampereen ja Oulun työväenyhdistykset, kannattivat osallistumista valtiopäivämiesvaaleihin yhteistyössä perustuslaillisen puolueen kanssa siksi, että ne olivat itsenäistyneet porvarillisesta vaikutuksesta varhain ja tottuneet osallistumaan vaaleihin.¹⁸ Tämä huomio tarjoaa pohjan yhdelle keskeisistä menettelytapakiistan selitystavoista.

Aikaisemmassa tuotannossaan Soikkanen näki Yrjö Mäkelinin ja Edvard Valppaan välillä 1904 vallinneen menettelytapaerimielisyyden tavoite-erimielisyytenä siten, että edellinen oli ensisijaisesti revisionistinen

14 mts. 280-281, 315.

15 mts. 147-148.

16 Hannu Soikkanen, *Sosialismin tulo Suomeen: Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti* (Porvoo, 1961), s. 182-207, 338-348. Myös paljon laajempi ja monipuolisempi lähdepohja erottaa Soikkasen väitöskirjan von Schoultzin kirjasta.

17 mts. 72-76.

18 mts. 105, 187-188, 259.

patriootti ja jälkimmäinen kansallisia päämääriä vieroksuva oikeaoppinen sosialisti, mutta äskettäisessä kirjoituksessaan (1990) Soikkanen on tähdentänyt myös Valppaan omatoimisuuden osaksi kansallisia lähtökoh-
tia.¹⁹ Soikkanen on ollut hyvin kiinnostunut revisionististen vaikutteiden jäljittämisestä työväenliikkeessä, mutta on syytä huomata, että hänen mukaansa yhteistyölinja syntyi kuitenkin enemmän Venäjän hallituksen yhdenmukaistamispolitiikan luomasta poliittisesta tilanteesta kuin revisionismin vaikutuksesta.²⁰

Englantilainen David Kirby luonnehti painamattomassa väitöskirjas-
saan (1971) Suomen työväenliikkeen linjaa luokkatietoiseksi vallankumu-
ukselliseksi passiivisuudeksi kuten myös sen esikuvaa kautskylaisuutta on
ulkomaisessa tutkimuksessa luonnehdittu.²¹

Suurimmalle osalle vanhaa työväenliikettä (1899-1917) koskevasta
uusimmasta historiantutkimuksesta on tyypillistä, että työväenliikkeen
toiminnan kansallista ja demokraattista (erotukseksi sosialistisesta) puolta
korostetaan enemmän kuin erityisesti työväenliikkeen omassa marxilais-
vaikutteisessa traditiossa mutta myös ei-marxilaisen akateemisen histo-
riankirjoituksen perusteoksissa von Schoultzin ja Soikkasen väitöskirjoissa
tehtiin. Tämän suuntauksen voi katsoa alkaneen Osmo Jussilan "Nationa-
lismi ja vallankumous"-teoksesta (1979).²² Nuoremman polven tutkijat,
joista melkein kaikilla on muodossa tai toisessa ollut marxilaisia vaikuttei-
ta, ovat kukin omalla tavallaan etääntyneet näkemyksestä, jossa työväen-
liike esiintyi nimenomaan teollisuuskapitalismin synnyttämien ristiriitojen
aikaansaannoksena: vanhemmassa tarkastelutavassa työväenliikkeellä oli
toki toimintaa kansanvallan ja kansallisen itsemääräämisoikeuden lisäämi-
seksi, mutta sosialismi oli kuitenkin liikkeen raison d'être.²³

19 mts. 88, 100-112, 131-137, 164-167, 260; Hannu Soikkanen, Sosialidemo-
kraattisen työväenliikkeen itsenäisyyspoliittinen linja, teoksessa: Väki voima-
kas, 4, Suomi 1917-1918 (Tampere, 1990), s. 80-81.

20 Hannu Soikkanen, Miksi revisionismi ei saanut kannatusta Suomen vanhassa
työväenliikkeessä?, teoksessa: Oman ajan historia ja politiikan tutkimus (Hel-
sinki, 1967) (vastedes Soikkanen 1967a), s. 183-187.

21 David Kirby, The Finnish Social Democratic Party 1903-1918, University of
London, PhD thesis 1971, s. 129. Suomen työväenliikkeen alkuaikojä on
tutkittu myös entisessä Neuvostoliitossa: M. N. Vlasova, Proletariat Finlandii
v gody pervoi russkoi revoljutsii (1905-1907) (Petrozavodsk, 1961); A. Ja.
Ovtshinnikova, Revoljutsionnaja Rossiia i Finlandija 1905-1907 (Tallinn,
1988). Ks. niinikään Maurice Carrez'n tutkimukset Ranskassa (kirjallisuus-
luettelo).

22 Tämän kirjan pääasiallinen sisältö oli luettavissa monisteena jo 1976.

23 On syytä Haapalan tavoin korostaa, etteivät von Schoultz ja Soikkanen suin-

Tampereen työväestön muodostumista (1820-1920) käsittelevässä väitöskirjassaan (1986) Pertti Haapala näkee työväenliikkeen luokkapohjaisena mutta ennen kaikkea tasa-arvoon pyrkivänä liikkeenä, joka ilmensi keskiluokkaista liberalistista ideologiaa ja otti myös toiminnalleen mallin fennomaanisilta kansanherättäjiltä ja -sivistäjiltä. Autonomian ajan lopun poliittiset kriisit, joilla ei ollut mitään tekemistä työn ja pääoman välisen ristiriidan kanssa, radikaalistivat työväenliikettä. Yhteiskunnan luokkajako tuli työläisten tasa-arvoisuuspyrkimysten toteutumisen esteeksi ja antoi liikkeelle yhteiskunnan luokkajakoon perustuvan antikapitalistisen suunnan.

Tamperelainen työväenliike oli Haapalan mukaan maltillista ja konservatiivistakin. Tamperelaiset eivät olleet revisionisteja eli sosialistisen teorian tarkistajia, vaan he elivät teorioiden suhteen täysin pimennossa. Tamperelaisilla oli helsinkiläisiin ja turkulaisiin verrattuna pitkä kokemus yhteistyöstä porvarillisten voimien kanssa. Kaupungin suurteollisuuden suomalaisittain pitkä historia ja asujaimiston poikkeuksellisen suuri työläisvaltaisuus antoivat paikalliselle työväenliikkeelle oman vakaan ja itsetietoisen leimansa. Tehtaalaiset järjestäytyivät ammattiosastoihin ja työväenyhdistykseen vasta suurlakon 1905 jälkeen. Tällöin työväenyhdistyksen jäsenmäärä kymmenkertaistui ja johtokunnan kokoonpano proletarisoitui sen jäsenten enemmistön kuuluttua sitä ennen porvaristoon tai työläiskeskiluokkaan. Tampereella oli Haapalan mukaan olemassa työläisaristokratia eli työväestön etuoikeutettu kerros korkeintaan vain sivistyseliittinä eikä taloudellisena kategoriana.

Haapalan teoksen painopiste sijoittuu taloudelliseen, sosiaaliseen ja demografiseen historiaan. Niiden yhdistäminen liikkeen poliittiseen historiaan on toteutettu periaatteessa oikeansuuntaisella mutta hieman pintapuolisella tavalla.²⁴

Marjatta Rahikaisen Nils Robert af Ursinin elämäkerta (1986) kumoaa myytin af Ursinista suomalaisen sosialistisen työväenliikkeen johtavana teoreetikkona. Työväenliike tarvitsi "suuren opettajan" isäkahmoa ja aateellinen tohtori osoittautui sellaiseen rooliin sopivaksi. Rahikaisen mukaan af Ursinin aatemaailma oli todellisuudessa sekava keitos reformistisen sivistyneistön edistysmielisyyttä. Ongelmaksi nousee tuolloin sen määrittäminen, mikä sitten oli ja on aitoa sosialismia. Kysymys on paljon monimutkaisempi kuin minä se Rahikaisen väitöskirjassa esiintyy. Kuitenkin Rahi-

kaan redusoinet työväenliikettä kapitalismin funktioksi mutta liike oli heille kuitenkin perusluonteeltaan sosialistinen ja siihen ilmaantui varhain vuoden 1918 suuntaan viittaavia vallankumouksellisia dimensioita. Ks. Haapala 1987, s. 9-12.

24 Pertti Haapala, Tehtaan valossa: Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920 (Tampere, 1986).

kaisen tulkinta af Ursinista on mielestäni varsin kestäväällä pohjalla.²⁵ Kuten tässä teoksessa tullaan osoittamaan, af Ursin kuului kansallisuuspoliittiselta ajattelultaan ruotsinkielisten akateemisten sosialistien kanssa samaan ryhmään. Viimeksi mainitut olivat enemmän edistysmielisiä kuin sosiaalidemokraatteja ja jäivät yleensä ennemmin tai myöhemmin sivuun työväenliikkeen toiminnasta. Tämän ryhmän kansallisuuspoliittiset käsitykset poikkesivat ratkaisevalla tavalla varsinaisten sosialistien - niin maltillisten kuin radikaalimpienkin - ajatuksista.

Rahikaisen mielestä af Ursinin saavuttama asema paljastaa, että puolue tai sen johto oli paljon vähemmän radikaali ja kumouksellinen kuin antoi ymmärtää ja kuin on luultu. Puolueen politiikka oli reformistista ja radikalismi jäi verbaaliselle tasolle.

Risto Alapuro ja Henrik Stenius ovat esittäneet käsityksiään Suomen autonomian ajan historiasta paitsi viimeaikaisissa tutkimuksissaan myös kokoomateokseen "Kansa liikkeessä" (1987) laatimassaan yleiskatsauksessa.²⁶ Heidän mukaansa Suomen autonomian aikainen yhteiskunta ja valtio syntyivät ruotsalaisen yhteiskuntajärjestelmän ja venäläisen keskuhallinnon yhteen sovittamisen tuloksena. Yläluokan auktoriteetti perustui Suomessa enemmän tämän luokan asemaan valtioapparaatissa kuin maanomistukseen, sillä Suomessa oli suuressa määrin vallalla talonpoikien yksityismaanomistus. Kaksikielisyydestä ja kielitaistelusta huolimatta hallitsevat piirit pystyivät luomaan yhtenäisen kansallisen identiteetin ja ryhtyivät levittämään sitä kansanjoukkojen keskuuteen.

Jussila luokitteli vuonna 1979 fennomanian kielipohjaiseksi nationalismiksi ja perustuslaillisuuden instituutioihin, nimenomaan valtioon ja perustuslakeihin kiinnittyväksi nationalismiksi. Suomalaisella nationalismilla oli siis kahdet kasvot.²⁷ Verrattuna monien muiden välieurooppalaisten kansojen kansallisiin liikkeisiin fennomaanien johtajat olivat taustaltaan yläluokkaisia. Alapuron ja Steniuksen mukaan tämä ja yläluokan kiinnittyminen nimenomaan valtioon selittävät fennomanian erityisluonteen "valtion kansalaisuskonnon ja kansallisen vapautusliikkeen sekoituksena". Pyrkimyksenä oli voimistaa perinteitä vailla olevaa, vasta

25 Marjatta Rahikainen, N. R. af Ursin: aatelismies Suomen työväenliikkeessä (Helsinki, 1986).

26 Risto Alapuro ja Henrik Stenius, Kansanliikkeet loivat kansakunnan, teoksessa: Kansa liikkeessä, toim. Risto Alapuro et al. (Helsinki, 1987), s. 7-49; Risto Alapuro, State and Revolution in Finland (Berkeley, 1988); Henrik Stenius, Frivilligt jämlikt samfällt: Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott (Helsingfors, 1987).

27 Jussila 1979, s. 17-21.

muodostumassa olevaa valtiota sitomalla kansa sen tueksi ja torjua näin Venäjän hallituksen pyrkimykset integroida rajamaan hallinto keisarikunnan hallintoon. Fennomania suuntautui luonnollisestikin myös ja ennen kaikkea ruotsin kielen valta-asemaa vastaan.

Fennomania pyrki Alapuron ja Steniuksen mukaan integroimaan vapaat kansalaisjärjestöt valtioon. Suomalainen valtiovalta asetti siksi kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisen vähän rajoituksia laajojen kansanjoukkojen, muun muassa työväenliikkeen järjestäytymiselle. Pyrkimys sitoa kansalaiset yhdistystoimintaan johtui myös ammattikuntalaitoksen hajoamisesta. Yhdistykset olivat keino kontrolloida kansanjoukkoja ja parantaa heidän asemaansa, etteivät he uuden vapautensa myötä joutuisi tuuliajolle. Fennomaanien vaikutuksesta suomalainen valtiovalta katsoi asiakseen puuttua työväenkysymykseen epäkohtien vähentämiseksi.

Yhdistysten jäseninä kansalaiset olivat muodollisesti tasa-arvoisia mutta taloudelliselta ja yhteiskunnalliselta asemaltaan sekä poliittisilta oikeuksiltaan tasa-arvoa vailla. Työläisten omaehtoinen järjestäytyminen alkoi 1890-luvun jälkipuoliskolla ja johti itsenäisen työväenpuolueen muodostumiseen. Alapuron ja Steniuksen mielestä työväenliike syntyi fennomaanien kansan herättämisen traditiosta ja jatkoi sitä. Työväenliikkeen perimmäisenä roolina oli suomalaisen kansakunnan muodostamisprojektin loppuun saattaminen. Muun muassa valtiollisen toiminnan keskeisyys oli fennomaaneilta peräisin. Työväenliike erotti ammatillisen toiminnan siitä erilliseksi ja sille alistetuksi sektoriksi. Alapuron ja Steniuksen mukaan tämä osoittaa suomalaisen sosiaalidemokratian omaksuneen tältä osin liberalistisen yhteiskuntateorian samalla kun se torjui vallankumoukselliset syndikalistiset mallit, jotka eivät kyseistä eroa tehneet. Suomalainen työväenliike oli vain teorioissaan ja agitaatiossaan mutta ei toiminnassaan vallankumouksellinen.

Alapuron ja Steniuksen mielestä Suomen kaltaisissa monikansallisiin imperiumeihin kuuluvissa pienissä maissa "paikalliset voimasuhteet riipuivat emävaltioista" ja "luokkahaasteet eivät olleet tulosta niinkään työväen omasta järjestövoimasta kuin kansainvälisistä ristiriidoista ja siitä, miten ne vaikuttivat emävaltioihin. Kansainväliset kriisit saattoivat hetkeksi lamauttaa emävaltion, mikä heikensi poliittisia laitoksia myös vähemmistöalueilla. Sen takia heilahtelut äärimmäisestä repressiosta hetkittäiseen liberalisointiin olivat paljon todennäköisempiä kuin Länsi-Euroopassa." (...) "Suomessa yleiseen äänioikeuteen vuonna 1906 vaikutti paljon enemmän Venäjän ja Japanin sota, joka hetkeksi halvaannutti keisarikunnan, kuin kotisuomalaisen työväenliikkeen kamppailu sodan alusvuosina." ²⁸

Alapuro ja Stenius korostavat aiheellisesti kansainvälisen politiikan suurta vaikutusta pienten kansojen sisäpolitiikan käännteisiin, mutta samalla he näyttävät jossain määrin aliarvioivan Suomen työväenliikkeen omaa roolia. Eduskuntauudistus ei varmastikaan ole ajateltavissa ilman Venäjän tappiota ja sen synnyttämää niin sanottua ensimmäistä vallankumousta, mutta toisaalta jos suomalaiset olisivat vastarinnatta alistuneet Bobrikovin politiikkaan ja työväenliike olisi pysynyt merkityksettömänä, yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvaa yksikamarista eduskuntaa olisi tuskin saatu aikaan 1906. Kaiken lisäksi työväenliikkeen radikaalistumisen ja kasvun edellytykset olivat muotoutumassa jo ennen kuin kaukoidän sodan tappiot alkoivat vaikuttaa Venäjään. Alapuro ja Stenius eivät ole antaneet Venäjän hallituksen Suomessa vuosina 1899-1905 toteuttamalle poliittikalle aivan kaikkea sitä merkitystä, mikä sillä oli sitä välittömästi seuraaville tapahtumille. On oikeastaan merkillistä, että kansanliike-kirja (1987), jonka aiheena on kansalaisyhteiskunnan ja kansalaisvapauksien synty, sivuuttaa melkein kokonaan Venäjän hallituksen politiikan vaikutuksen näihin vapauksiin vuosina 1899-1905.

Nähdessään työväenliikkeen fennomanian perillisenä Haapala, Alapuro ja Stenius eivät suinkaan esitä ennen lausumatonta ajatusta, sillä jo aikalaiset olivat tästä suhteesta tietoisia. Uusimmalla tutkimuksella ajatus liittyy kuitenkin kielikysymystä laajempaan yhteiskuntakokonaisuuden hahmottamistapaan.

Myös Irma Sulkusen väitöskirja (1986) on osaltaan ollut rakentamassa edellä mainittua uutta tulkintaa. Hänen mukaansa raittiusliike oli Suomen työväenliikkeen keskeinen esi- tai varhaisvaihe. Yhteiskunnallisten ulottuvuuksiensa kautta raittiusaate valmisti pohjaa laajojen kansanjoukkojen poliittisen tietoisuuden heräämiselle.²⁹

Pauli Kettusen väitöskirja (1986) käsittelee suomalaista sosiaalidemokratiaa ja ammattiyhdistysliikettä varsinaisesti vuosina 1918-30, mutta siihen sisältyy laajahko johdatus myös vanhaan työväenliikkeeseen (1899-1918). Kettusen esittelemistä reformismien määrittelytavoista on autonomian ajan lopun Suomessa mielestäni relevantin se, joka on lähtöisin revisionismista ja niin sanotun oikeaoppisen marxismin, Eduard Bernsteinin ja Karl Kautskyn välisestä strategia- ja taktiikkakiistasta. Reformismi määrittyy vallankumouksellisuuden ja reformismin dikotomiasta käsin siten, että peruskategorioita ovat tavoitteet ja keinot. "Reformismi on tarkoittanut joko asteittaisia, rauhallisia, ei-vallankumouksellisia keinoja sosialistiseen tavoitteeseen tai sosialistisesta tavoitteesta luopumista ja

29 Irma Sulkunen, Raittius kansalaisuskontona: Raittiusliike ja järjestäytymisen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin (Helsinki, 1986).

tyytymistä kapitalismin rajoissa toteutettaviin uudistuksiin” tai molempia yhdessä.

Kun kyseinen dikotomia toisen internationaalin piirissä kehitettiin, siihen sisältyi oletus, että vallankumouksellisen työväenliikkeen vaihe edelsi revisionismin (sosialistisen teorian tarkistamisen reformistiseen suuntaan) ja reformismin ilmaantumista. Ruotsin työväenliikkeen varhaishistoriassa tällaista vaihetta ei nähtävästi kuitenkaan ollut ja uusimman tutkimuksen mukaan ei Suomeenkaan. Tosin Kettunen ei hyväksy käsitystä Suomen autonomian ajan lopun työväenliikkeen reformistisuudesta yhtä yksioikoisesti kuin Haapala ja Alapuro. Kettusen mielestä Suomen työväenliikkeen 1905 saama kokemus omien mahdollisuuksiensa riippuvuudesta Venäjän vallankumoukseen nähden puhuu edellä mainittua käsitystä vastaan. Tämä Kettusen argumentti ei kuitenkaan voi päteä Suomen työväenliikkeeseen ennen vuotta 1905. Hänen mukaansa vallankumouksellisuuden ja reformistisuuden välinen dikotomia ei mahdollisesti lainkaan auta ymmärtämään Suomen vanhaa työväenliikettä.

19

Karl Kautskyn luoman ja toisen internationaalin parissa yleisesti hyväksytyn näkemyksen mukaan työväenluokka saattoi ilman tieteellisen sosialismin teoriaa ryhtyä käymään taloudellista (amatillista) taistelua asemansa parantamiseksi ja jopa perustaa työväenpuolueen, mutta se tarvitsi sosialistista teoriaa tullakseen tietoiseksi maailmanhistoriallisesta emansipaatiotehtävästään, jonka se toteuttaisi tekemällä proletariaisen vallankumouksen eli valtaamalla valtiovallan. Sosiaalidemokraattinen puolue syntyi Kautskyn mukaan työväenliikkeen ja sosialismin yhdistyessä. Poliittinen taistelu kohdistui valtiovallan valtaamiseen ja sosiaalidemokraattinen puolue organisoii työväenluokkaa suorittamaan historiallisen tehtävänsä. Tästä seurasi poliittisen taistelun ensisijaisuus taloudelliseen nähden ja puolueen johtava asema muihin organisaatioihin, erityisesti ammattiyhdistysliikkeeseen nähden.

Kettusen mukaan malli taloudellisesta poliittiseen taisteluun ja ammattiyhdistysliikkeestä puolueeseen etenevästä järjestäytymisestä on useiden maiden, muun muassa Suomen kohdalla paikkansapitämätön. Sitä paitsi hänen mielestään toisen internationaalin marxistit unohtivat tarkastelustaan työläisten pyrkimyksen tulla täysimääräisiksi kansalaisiksi. ”Työväenluokan nousu taistelemaan valtiovallasta operationaalistui taisteluksi poliittisesta kansalaisuudesta, yleiseen äänioikeuteen perustuvasta poliittisesta järjestelmästä.” ”Äänioikeustavoite merkitsi pyrkimystä toteuttaa sosiaalisista alistussuhteista riippumaton poliittinen kansalaisuus ja siten lakkauttaa poliittisen vallan luonne sosiaaliseen alistusvaltaan yhdistyvänä, sitä legitimoivana esivaltana.” Vuosiin 1905-06 mennessä myös porvarillisella taholla tunnustettiin yleisesti, että laajojen kansankerrosten tuleminen osaksi kansakuntaa edellytti täysimääräisen poliittisen kansalaisuuden myöntämistä niille.

Kettusen keskeisimpänä Suomen vanhaa työväenliikettä koskevana teesinä on, että liikkeen "poliittisuus ei ollut vain sen laajuuden seuraus, vaan myös sen laajuuden edellytys. Työväenliike ei noussut suuruuteensa suoraan sosiaalisten ristiriitojen synnyttämästä kollektiivisesta toiminnasta, vaan pikemmin siten, että se kykeni ylittämään välittömät sosiaaliset alistussuhteet, eri tavoin rajoittuneet välittömät taloudelliset ryhmäintressit ja työläisten keskinäisen kilpailun, vieläpä sen rajan, joka oli torpparin maataloustuottajaintressin ja kaupungin palkkatyöläisen intressin välillä. Työväenliike tavoitti maalaisköyhälistön, koska se oli poliittinen liike."

Kaupunkien käsityöläiset ja ulkotyöväki olivat Kettusen mukaan sellaisessa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa, että heidän oli helpompi järjestäytyä poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen kuin tehdastyöväen. Suurten konepajojen metallityöläisiä lukuun ottamatta tehdastyöläisten oli ennen vuoden 1905 suurlakkoa vaikea vapautua paikallisista ja työpaikkakohtaisista alistussuhteistaan. Heidän ammatillinen järjestäytymisensä tapahtui osana poliittisen joukkoliikkeen äkillistä läpimurtoa. Myös torpparit olivat isäntiensä tiukassa kontrollissa suurlakkoon saakka. Mutta myös suurlakon jälkeen ja erityisesti joukkoliikkeiden laannuttua pari vuotta myöhemmin ammattiyhdistys- ja torppariliike pysyivät poliittiseen työväenliikkeeseen verrattuna heikkoina eikä niiden onnistunut järkyttää työnantajien ja isäntien kontrollia alaisiinsa.

Kettusen mukaan "vallitsevien suhteiden legitimoinnin kehä murtuikin ensi sijassa siltä suunnalta, että valtion luonne esivaltana heikkeni." Venäjän hallituksen valtiollinen yhdenmukaistamispolitiikka (1899-1905) ja osan yläluokasta sitä vastaan käynnistämä vastarinta murensivat valtion esivalta-auktoriteettia. Tarvittiin vielä Venäjän vuoden 1905 vallankumous ja Suomen työväenliike saattoi kasvaa kaupungin ja maaseudun vähäväkiset yhdistäväksi joukkoliikkeeksi.

Kettunen hyväksyy näkemyksen työväenliikkeestä fennomanian aloittaman kansan herättämistyön jatkajana mutta korostaa samalla, että työväenluokan tuleminen osaksi kansakuntaa 1905-07 kärjisti luokkaristiriitaa. Perinteinen käsitys työväenliikkeestä kapitalismin ja porvariston vastaisena voimana sisältyy hänen luomaansa kuvaan paljon suuremmassa määrin kuin Haapalalla, Alapuruolla ja Steniuksella, mielestäni erittäin aiheellisesti.

Kettusen mukaan työväestön parissa vuosina 1905-07 ilmennyt sosiaalinen (spontaanisti puhkeavat lakkotaistelut) ja poliittinen aktionismi (salainen aseellinen toiminta) olivat sukulaisilmiöitä ja niiden lähtökohtana oli liikkuva kausityöläisyys.³⁰ Näin hän tulee yhdistäneeksi toisiinsa kaksi

30 Pauli Kettunen, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus: Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918-1930 (Helsinki, 1986), s. 9-84.

asiaa, jotka todellisuudessa ovat toisistaan erillisiä.

Kettusen arvio työväenliikkeen poliittisuudesta ja sen vaikutuksesta liikkeen läpimurtoon osuu mielestäni oikeaan. Häneltä jää kuitenkin antamatta konkreettista sisältöä tälle poliittisuudelle ja työväenliikkeen suuntautumiselle avainasemassa olevana vuonna 1905.

Jari Ehrnroothin väitöskirja (1992) Suomen työväenliikkeen johdon lähinnä vain teoreettisesti vallankumouksellisten mutta käytännössä passiivisten oppien degeneroitumisesta joukkojen primitiiviseksi luokkavivahaksi³¹ on tarpeellinen korjaus siihen työväenliikkeestä viime vuosina muotoutuneeseen kuvaan, jossa liikkeen toiminta on liiaksi painottunut sen kansalliseen, kansakuntaa rakentavaan puoleen. Ehrnroothin työn vahvuus on sen selkeästi ajattelussa ja esitetyssä teoreettisessa puolessa, mutta empiirinen toteutus on vajavainen ja herättää kysymyksiä ja vastaväitteitä. Yrjö Mäkelinistä todetaan nähtävästi syystä, ettei hän ollut revisionisti, mutta toteamus perustuu vain yhteen Mäkelinin kirjaseen. Kuitenkin kysymyksessä oli ajattelija, joka vaihtoi positiotaan useammin kuin kukaan muu Suomessa. Ehrnroothin mukaan proletariaatin diktatuurin käsite kuului leniniläiseen bolshevismiin mutta ei kautskylaiseen oikeaoppisuuteen, kun todellisuudessa proletariaatin diktatuuri oli vuosisadan alussa Karl Kautskyn toimittaman Die Neue Zeit -aikakauskirjan sivuilla tavallinen termi.

Työn ongelmalliset kohdat eivät kuitenkaan liity työväenliikkeen teorian esittelyyn vaan tapaan, jolla Ehrnrooth rekonstruoi joukkojen arkaaisen luokkavivahan ja yhdistää sen sosiaalisiin kerroksiin ja historiallisiin tapahtumiin. Avainlähteenä ovat muutamilta yksittäisiltä työväenyhdistyksiltä (vieläpä enimmäkseen vuoden 1918 valkoisesta Suomesta) säilyneet käsinkirjoitetut lehdet, joiden perusteella Ehrnrooth paitsi aiheellisesti osoittaa arkaaisen luokkavivahan olemassaolon myös luokittelee työväenliikkeessä esiintyneet virtaukset ja niiden pohjalla olleet sosiaaliset kerrokset. Viimeksi mainittuun aineisto on aivan liian satunnainen. Samaa luokkavivahaa olisi löytynyt myös työväenlehtien paikalliskirjeenvaihtajien ja yleisönosastojen kirjoituksista. Eivät lehtien toimittajat niitä yleensä muuten sensuroineet kuin poistivat mahdollisesti oikeusjuttuihin johtavat herjaukset. On epäselvää, mihin johtopäätöksiin tämän aineiston mukaan ottaminen olisi antanut aihetta, mutta mukaan se olisi pitänyt ottaa.

Puoluejohdon sanoma on Ehrnroothille paljolti samaa kuin puoluekursseilla annettu opetus eli sanomalehtien tarjoama runsas aineisto on sivuutettu myös ylätasolla. Työväenliikkeen johtajien kirjoituksista ei todellisuudessa ole kovin vaikea löytää luokkavivahan lietsontaa. Lopullista selvitystä vaille jää näin se olennainen kysymys, oliko kansanjoukkojen

31 Jari Ehrnrooth, Sanan vallassa, vihan voimalla: Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905-1914 (Helsinki, 1992).

luokkaviha olemassa ennen työväenliikkeen propagandan alkamista ja tunkeutumista syvien rivien joukkoon. Tuntuisi siltä, että herravihaa oli olemassa mutta sen muuttumiseen luokkavihaksi tarvittiin ylhäältä tulevaa sosialistista kiihotusta. Ehrnroothin olisi pitänyt monipuolistaa käyttämäänsä aineistoa ³² ja siirtää tarkastelunsa alkamaan 1890-luvulta, jotta hänen johtopäätöksiinsä voisi kaikilta osin luottaa.

Ehrnrooth kutsuu Alapuron näkemystä vuosien 1917-18 tapahtumista ajopuuteoriaksi ja konsensusprojektioksi, josta työväenliikkeen nimenomaan ruohonjuuritason vallankumouksellisuus on häivytetty. Tässä projektiossa työväenliike ajautui poliittisten olosuhteiden pakosta aseelliseen kapinaan ilman vallankumouksellisen subjektin olemassaoloa. Ehrnroothin mielestä viimeksi mainittu oli koko vallankumousyrityksen perussy. Arkaaisesta luokkavihasta muistuttaminen on varmasti perusteltua, mutta tällaista luokkavihaa esiintyi varmaankin myös Saksan ja Ruotsin työväenliikkeiden jäsenistön mielissä ilman että luokkaviha synnytti siellä proletarisen vallankumouksen yrityksiä maailmansodan lopulla ³³. Ehrnroothin onnistuu kumota Alapuron näkemys konkreettisten olosuhteiden vaikutuksesta vasta sitten kun hän on osoittanut, että luokkaviha oli ominaista Suomen mutta ei Saksan ja Ruotsin työväenliikkeiden jäsenten ajatusmaailmalle.

Jouko Heikkilän väitöskirja (1993) SDP:n autonomiataistelusta 1905-17³⁴ osoittaa vakuuttavasti, miten autonomiakysymys oli vanhan työväenliikkeen suuntataistelujen lähtökohta sen sijaan, että kysymys olisi ollut jonkinlaisen esireformismin ja protokommunismin välisestä taistelusta. Viimeksi mainittu tulkinta on ollut yksinkertaisesti sosiaalidemokratian ja kommunismin välisen antagonismin projisoimista aikaan, jolloin sellaista ei ollut. Heikkilän työ on työväenliikkeen johdon ns. toisen sortokauden aikaisen autonomiapolitiikan todellinen perustutkimus, jollaista tähän saakka ei oikeastaan ole ollut. Työn painopiste on puoluejohdossa ja eduskunnassa ja puoluekenttä on toissijaisessa asemassa.

Kun Ehrnroothilla luokkataistelu ja kansallinen linja ovat yleensä

32 Hyvä esimerkki aineiston kapeudesta löytyy työväenliikkeen puheagitaatiosta. Se on Ehrnroothin tarkastelussa keskeisellä sijalla, mutta hän väittää, ettei työväenpuheista ole lähteitä eikä niiden sisältöä voi rekonstruoida (s. 271-274). Tästä tutkimuksesta ilmenee kuitenkin tuonnempana, että eräissä tapauksissa niiden sisältö ja joskus jopa reseptio tunnetaan.

33 Saksan spartakistikapinaa 1919 ei voi rinnastaa Suomen työväen vallankumoukseen 1918, sillä huomattava osa työväestöstä oli ensiksi mainitusta sivussa tai vastusti sitä.

34 Jouko Heikkilä, *Kansallista luokkapolitiikkaa: Sosialidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905-1917* (Helsinki, 1993).

toisiinsa nähden vastakkaisia ³⁵, Heikkilä lähtee liikkeelle työväen isänmaallisuuden käsitteestä, jossa ne liittyvät toisiinsa. Tässä hän on aikaisemman tutkimuksen ohella käyttänyt myös minun pro gradu -työtäni Suomen työväenliikkeen poliittisesta linjasta (1899-1905, erityisesti 1903-04) vuodelta 1978 ³⁶ ja kun käsillä oleva tutkimus perustuu suureksi osaksi tähän tutkielmaan, Heikkilän näkemys on lähellä omaani. Käsitellessään summaarisesti työväenliikkeen kehitystä ennen vuoden 1905 suurlakkoa Heikkilä ei kuitenkaan ole tarpeeksi huomannut sitä, miten vaikeaa työväenliikkeen oli alkuvuosinaan toteuttaa käytännössä tätä luokkapohjaista isänmaallisuuttaan ja miten se tilanteen asettamien ehtojen mukaan usein hoiperteli milloin perustuslaillisuuden, milloin myöntyvyyden ja milloin venäläiseen hallitusvaltaan turvautumisen suuntaan löytämättä omaa linjaansa. Vika on varmaan minun, sillä vaikka olenkin esittänyt tämän hoipertelun konkreettisia tapauksia pro gradu -työssäni, osa sen aiheuttamista johtopäätöksistä puuttuu ja työväen isänmaallisuus näyttäytyy ongelmattomampana ja ristiriidattomampana kuin se todellisuudessa oli.

35 Poikkeus: Ehrnrooth 1992, s. 130.

36 Antti Kujala, Suomen työväenliikkeen poliittisen linjan kehitys ensimmäisellä sortokaudella, erityisesti vuosina 1903-1904, Helsingin yliopisto, Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma 1978.

Tutkimustehtävä¹

Käsillä olevan tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella Suomen poliittisen työväenliikkeen kehitystä vuosien 1899–1905 valtiollisen kysymyksen funktiona samoin kuin työväenliikkeen ja venäläisen hallitusvallan keskinäistä vuorovaikutusta. Vaikka työväenliike ei ollutkaan syntynyt Venäjän-poliittisen kysymyksen ratkaisemista varten, tämä kysymys oli suomalaisessa yhteiskunnassa niin keskeisellä sijalla, että se vaikutti suorastaan ratkaisevalla tavalla työväenliikkeen kasvamiseen yli niiden ”rajojen”, joita suomalainen yhteiskunta näytti asettavan, samoin kuin myös liikkeen menettelytapoihin (ensin valtiolliseen ja sitten myös sisäpoliittiseen vallankumouksellistumiseen) ja suuntakiistoihin.

Työväenliikkeen vallankumouksellisuus oli alun perin lähtöisin Venäjän hallituksen repressiivisestä yhdenmukaistamispolitiikasta eikä suhteista työnantajiin tai kotimaiseen porvaristoon. Se ainoastaan levisi vähän myöhemmin myös viimeksi mainittuihin. Vuonna 1905 työväenliike oli kuitenkin enemmän kansallinen vallankumousliike kuin koskaan aikaisemmin tai sen jälkeen. Kansainväliset suhdanteet vaikuttivat Suomen työväenliikkeen valtiolliseen radikalismiin, mutta ensimmäiset merkit tästä radikalismista syntyivät kuitenkin ennen kuin kaukoidän sota alkoi horjuttaa Venäjän hallitusta. Tosin sanoen radikalismi oli alun perin kotoista tekoa.

Marxilainen ideologia suodattui valtiollisen kysymyksen kautta sellaiseksi, minä se Suomessa esiintyi, vaikka enempää oikeaoppisuus kuin revisionismikaan ei suoranaisesti vastannut niihin autonomiataistelusta aiheutuviin kysymyksiin, joiden eteen Suomen työväenliike joutui. Näissä oloissa tavallaan sisäpoliittinen äänioikeusasia ei ollut irrotettavissa Bobrikovin luoman valtiollisen poikkeustilan purkamisyrytyksistä, kun taas kysymys yhteiskunnallisesta vallankumouksesta ja sen korvaamisesta reformeilla oli merkitykseton, vaikka se oli oikeaoppisuuden ja revisionismin välisen kiistan keskipisteessä. Oli vain suomalaisen sosiaalidemokratian teoreettista köyhyyttä, että se tyytyi operoimaan ulkomaisen lainatavara-ideologian käsittein.

1 Tutkimuskysymyksiä asetetaan myös eräiden lukujen alussa.

Työväen ideologia oli yhteiskunnallinen eikä kansallinen. Jo tästä syystä suhtautuminen venäläiseen hallitusvaltaan oli jotakin, joka ei ”luonnostaan” kuulunut työväenliikkeen toimintaan. Vuoden 1918 vallankumousyritys teki myös sitä edeltäneestä työväenliikkeestä entistä epäkansallisemman niin liikkeen omissa kuin sen vastustajienkin silmissä. Työväenliikkeen kehitystä leimasi tästä lähtien sosiaalidemokratian ja kommunismin välinen vastakkaisuus. Se projisoitiin myös maailmansotaa edeltäneisiin vuosiin, vaikka se oli siellä täysin epärelevantti. Tästä kaikesta syntyi vuosikymmenten mittaan vanhan työväenliikkeen historiaan vinoutuma, jota yritän nyt purkaa.

Suomen työväenliikkeen historiasta 1899–1905 on kirjoitettu verraten paljon, mutta liikkeen ja venäläisen hallitusvallan suhteista sitäkin vähemmän. Tämä johtuu varmasti osaksi aivan käytännöllisistä seikoista. Työväenliikkeen omat pöytäkirjat ovat näissä asioissa harvinaisen köyhiä eikä työväenlehdistä ole kovinkaan paljon enemmän apua, johtuen sensuurista ja viranomaisten vastatoimien pelosta. Paras lähde ovat viranomaisten arkistot, jotka ovat yleensä venäjänkielisiä. Kun työväenliikkeen historian tutkijat eivät monesti ole osanneet venäjää, he ovat muodostaneet käsityksensä työväenliikkeen ja venäläisen hallitusvallan suhteista pääasiassa itsenäisyyden ensi vuosikymmenien aikana laadittujen muistelmien ja haastattelujen varassa. Näissä muistelmissa ja haastatteluissa historialliset tapahtumat ovat suodattuneet myöhempien vaiheiden ja nimenomaan vuosien 1917–18 kokemusten lävitse, mikä ei ole ollut jättämättä jälkiään niihin.

Työväenliikkeen ja venäläisen hallitusvallan lähentymis- ja toistensa hyväksikäyttämisytykset tunnetaan niiden välisistä suhteista huonommin kuin oikeastaan mikään toinen asia. Muun muassa niiden tutkimisessa viranomaisten arkistot ovat avainasemassa, sillä kukapa olisi vuoden 1905 tai 1917 jälkeisessä Suomessa halunnut kehuskella sillä, että oli yrittänyt hoitaa työväenliikkeen asioita ”Pietarin tietä”. Oli luultavasti kirjoitettu tähtiin, että Venäjän hallituksesta ja Suomen työväenliikkeestä oli tuleva toistensa vastustajia, mutta kuten tulee osoittautumaan, niiden välinen suhde ei alkuaikoina suinkaan aina ollut pelkästään antagonistinen.

Uusi näkökulma ei johdu arkistoaineuksen lineaarisesta kasvattamisesta tai monipuolistamisesta sinänsä vaan tähän saakka lähes käyttämättömän aineiston herättämistä ja edellyttämistä uusista kysymyksistä.

Kysymyksenasettelusta johtuu, että kulttuuri, sosiaalipolitiikka ja amatillinen työväenliike jäävät tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Tausta

Keisarillinen hallitus ja Venäjän työväenliike

26

Venäjän hallituspiirit pitivät laajoja kansankerroksia perusluonnoltaan keisarin uskollisina alamaisin, jotka eksyivät oppositiotoiminnan harhapoluille vain, jos ulkopuolisille, yleensä sivistyneistöstä lähtöisin oleville agitaattoreille annettaisiin tilaisuus alistaa heidät turmiolliseen vaikutusvaltaansa.¹

Venäjän yksinvaltainen järjestelmä, jossa hallitsija käsitti valtansa valtakuntaan ja alamaisiinsa yksityisoikeudellisena, tarjosi niukalti edellytyksiä yksilönvapauksien ja -oikeuksien kehittymiselle. 1800-luvun jälkipuolella terrorismi sysäsi maan poliisivaltiota kohti vievälle tielle. Poliisiviranomaiset saivat laajat poikkeustilavaltuudet, joita myös ahkerasti käytettiin. Poliittisesti epäluotettavina pidettäviä henkilöitä saatettiin vangita ja karkottaa ulkomaille tai Siperiaan hallinnollista tietä ilman oikeuskäsittelyä. Viranomaiset valvoivat kaikkea vapaata kansalaistoimintaa. Kaikki hallituksenvastainen toiminta oli kiellettyä ja se tukahdutettiin päättäväisesti.

Valtionturvallisuuden ylimpänä vartijana toimi sisäministeriön poliisidepartementti, jonka tehtävänä oli pitää kurissa kaikkea oppositiotoimintaa. Suurimmissa kaupungeissa oli poliisidepartementin alaisia suojeluosastoja (ohranaosastoja), jotka olivat Venäjän salainen valtiollinen poliisi. Santarmisto oli sisäministerin johdolla julkisesti toimiva valtiollinen poliisi, joka kuitenkin ohranan tapaan käytti myös salaisia ilmiantajia ja ujutti agentejaan hallituksenvastaisiin liikkeisiin.²

Venäläisten työläisten elintaso oli alhainen. Työväenlainsäädäntö oli vaatimatonta tasoa ja sitä noudatettiin usein leväperäisesti. Ammattiyhdys-

1 Jeremiah Schneiderman, Sergei Zubatov and Revolutionary Marxism: The Struggle for the Working Class in Tsarist Russia (Ithaca, 1976), s. 19-23, 56-59. Tämä on ylivoimaisesti paras esitys ns. zubatovilaisesta työväenliikkeestä.

2 Ks. Pipes 1977, s. 281-318.

tykset ja muut viranomaisista riippumattomat työväenjärjestöt samoin kuin lakotkin oli lailla kielletty. Tukahduttaessaan kaikkea epäilemäänsä kansalaistoimintaa hallitus ajoi työläisiä maanalaisten vallankumousjärjestöjen syliin.

Poikkeuksena yleisestä repressiivisyydestä olivat Moskovon suojeluosaston ja sittemmin (1902–03) poliisidepartementin erikoisosaston päällikön S. V. Zubatovin kokeilut. Poliisipäällikkönä toimiessaan hän oli vakuuttunut, ettei vallankumousjärjestöjen toimintaa työläisten keskuudessa voitaisi estää vain pidätyksin ja sortotoimin. Viranomaiset eivät saisi ummistaa silmiään työväestöä koettelevilta epäkohdilta, vaan heidän olisi rohkaistava näiden taloudellisia etujärjestöjä ja asemansa parantamisyrityksiä. Sitä vastoin työläisten olisi Zubatovin mielestä pysyttävä erossa politiikasta. Viranomaisten olisi jopa painostettava työnantajia, joiden partikularististen intressien olisi väistyttävä valtion yleisten turvallisuusnäkökohtien tieltä. Zubatov katsoi, että suhtautumalla myönteisesti työväestöön viranomaiset voitaisivat työläiset itsevaltiuden puolelle ja saisivat heidät kääntämään selkensä sosiaalidemokraattisille intellektuelleille.

Zubatovin ammatillisilla järjestöillä ja tukikassoilla oli vuosina 1901–02 huomattavaa menestystä Moskovon työväestön parissa. Järjestöt olivat täysin turvallisuuspoliisin kontrollissa. Zubatovin sekaantuminen työtaisteluihin työläisten eduksi teki työnantajista ja heidän ääntään kuulevasta valtiovarainministeri Sergei Wittestä hänen vannoutuneita vastustajiaan. Sen jälkeen kun Zubatov oli 1902 siirretty poliisidepartementin virkaan Pietariin, Moskovon zubatovilainen liike taantui työläisten etujärjestöstä viranomaisten järjestyksenpitovälineeksi, jonka tarkoituksena oli estää lakkojen puhkeaminen.

Hallituspiirin vastarinnan vuoksi Zubatovin ei onnistunut uusia menestystään Pietarissa. Sitä vastoin hän organisoi Latvian, Valko–Venäjän ja Ukrainan juutalaisten työläisten keskuuteen riippumattoman työväenpuolueen, josta tuli vallankumousjärjestöille vaarallinen kilpailija ja joka järjesti viranomaisten tuella lakkoja. Puolue oli Zubatoviin nähden itsenäisempi kuin Moskovon järjestöt olivat olleet. Hallituspiirin politiikka tuhosi jälleen Zubatovin saavutukset. Sisäministeri V. K. von Plehwen ja monien muiden korkeiden virkamiesten osoittautuminen antisemiiteiksi vuonna 1903 aiheutti puolueessa hajaannuksen.

Suurimmat voittonsa ja välittömän synn erottamiseensa Zubatov saavutti Odessassa. Noin 6.000 työläistä järjestyi kaupungin riippumattomaan työväenyhdistykseen. Yleislakko lamaannutti kaupungin kesällä 1903. Viranomaiset olivat yhteistyössä lakkojohdon kanssa eikä lakko suuntautunut hallitusta vastaan. Pietarissa alettiin kuitenkin epäillä, edistikö viranomaisten kontrollista irtautunut zubatobilaisuus valtakunnan turvallisuusintressejä. von Plehwe vaati voimatoimia. Niinpä Odessan järjestö kiellet-

tiin ja kasakat komennettiin murskaamaan lakko.

Sisäministeriö oli hyväksynyt Moskovän järjestöjen säännöt, mutta lakkoja ja juutalaisten riippumatonta työväenpuoluetta ei milloinkaan laillistettu. Kun sisäministeri von Plehwe alkoi epäillä zubatovilaisuuden tarkoituksenmukaisuutta, Zubatov yritti loikata tämän kilpailijan Witten siipien suojaan. Tällainen epälojaalius ei luonnollisestikaan sopinut von Plehwelle, vaan Odessan lakkoon vedoten hän erotti elokuussa 1903 Zubatovin.³

Venäjän hallituksen yhdenmukaistamispolitiikka Suomessa

28

Venäjän hallitus alkoi vuodesta 1899 lähtien toteuttaa Suomessa politiikkaa, joka tähtäsi reunamaan hallinnon yhdenmukaistamiseen muun valtakunnan hallinnon kanssa. Kovaotteisen integraatiopolitiikan johdossa oli kenraalikuvernööri N. I. Bobrikov (virassaan 1898–1904). Ministeri-valtiosihteeri von Plehwe (virassaan 1899–1904; vuodesta 1902 alkaen myös Venäjän sisäministeri) toimi samaan suuntaan kuin Bobrikov mutta kannatti kenraalikuvernööriä hieman sovinnollisempaa suhtautumista suomalaisiin.

Vanhasuomalainen puolue (suomettarelaiset) uskoi, että antamalla valtakunnanhallitukselle periksi autonomiasta voitaisiin pelastaa se mikä pelastettavissa oli; vastarinta johtaisi suomalaisten kannalta vielä huonompaan lopputulokseen kuin myöntövyys. Suomen senaatti oli vuodesta 1900 lähtien kokonaan myöntövyysmielisten miehittämä. Siihen kuului vanhasuomalaisten ohella myös ei-fennomaanisia konservatiivisia lojalisteja.

Perustuslaillinen oppositio koostui ruotsalaisesta puolueesta ja nuor-suomalaisista (tai oikeammin perustuslaillisista suomenmielisistä, sillä mukana oli myös joitakin entisiä vanhasuomalaisia). Perustuslailliset kieltäytyivät alistumasta Venäjän hallituksen toimiin, joita he pitivät Suomen perustuslain ja lakien vastaisina. Perustuslailliset uskoivat taistelevansa laillisuuden puolesta ylhäältä käsin toteutettavaa vallankumousta vastaan. He ryhtyivät harjoittamaan hallituksen politiikkaa kohtaan passiivista vastarintaa. Venäläisten kutsuntojen joukkoboikotti vuosina 1902, 1903 ja 1904 oli passiivisen vastarinnan huomattavin toimintamuoto. Maanalainen kagaali-järjestö johti asevelvollisuuslakkoja ja muita väkivallattomia

tottelemattomuuskampanjoita.⁴

Venäläinen hallitusvalta sovelsi omaksumaansa yleistä ideologiaa suomalaiseseen yhteiskuntaan ja näki sen jakaantuvan ruotsinkieliseen yläluokkaan ja suomenkieliseen rahvaaseen. Venäjän edut olivat ristiriidassa vain ensiksi mainitun kanssa, joka flirttaili ajatuksella Suomen liittämistä takaisin vanhaan emämaahan Ruotsiin. Suomenkielisestä kulttuurista ei ollut todellista vaaraa eikä vastusta venäläisyydelle. Venäjän ja Suomenkin edun mukaista olisi, että ruotsalaisia separatisteja ja agitaattoreita estettäisiin johtamasta Suomen kansan syvejä rivejä harhaan.⁵ Tämä kaavamainen käsitys määräsi Bobrikovin kaudella Venäjän hallituksen suhtautumisen niin perustuslaillisuuteen, vanhasuomalaisuuteen kuin työväenliikkeenkin.

4 Yleisesitys: Venäläinen sortokausi Suomessa, toim. Päiviö Tommila (Porvoo, 1960). Venäjän hallituksen yhdenmukaistamispolitiikasta ks. Polvinen 1984. Vanhasuomalaisesta puolueesta ks. Pirkko Rommi, Yrjö-Koskisen linja: Myöntövyysuunnan hahmottuminen suomalaisen puolueen toimintalinjaksi (Lahti, 1964); Taimi Torvinen, J. R. Danielson-Kalmari Suomen autonomian puolustajana (Porvoo, 1965). Perustuslaillisista ks. J. N. Reuter, "Kagalen": Ett bidrag till Finlands historia 1899-1905, I-II (Helsingfors, 1928 & 1930); Yrjö Blomstedt, K. J. Ståhlberg: Valtiomieselämäkerta (Helsinki, 1969); Steven Duncan Huxley, *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish Passive Resistance against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition* (Helsinki, 1990).

5 Osmo Jussila, *Förfinskning och förryskning: Språkmanifestet år 1900 och dess bakgrund*, *Historisk Tidskrift för Finland* 1980, s. 1-17; Polvinen 1984, erit. s. 193.

Työväenliikkeen painovapaus

Vuosisadan vaihteen Suomessa ei vallinnut painovapautta, vaan painotuotteet oli alistettava ennakkosensuuriin ja sanoma- tai aikakauslehdelle oli saatava julkaisulupa ennen kuin sen julkaiseminen voitiin aloittaa. Vuosisadan vaihteessa vallinnut sensuurijärjestelmä perustui vuoden 1867 painoasetukseen ja myöhemmin annettuihin täydentäviin ja muutoksia sisältäviin asetuksiin.

Lupa lehden julkaisemiseen oli vuodesta 1891 lähtien anottava kenraalikuvernööriltä. Kenraalikuvernööri oli kesäkuusta 1899 alkaen oikeutettu antamaan lehdille varoituksia ja lakkauttamaan niitä määräaikaisesti tai ainaiseksi, myös antamatta etukäteen varoituksia jos niin parhaaksi näki. Nämä muutokset keskittivät painoasioita koskevan ylimmän vallan ensisijaisesti kenraalikuvernöörin käsiin.

Painoasioita valvovana ja ennakkosensuuria toteuttavana elimenä toimi painoasiain ylihallitus eli painoylihallitus, kotimainen hallintovirasto, joka toimi senaatin alaisuudessa. Jokainen julkaisu oli alistettava painoylihallituksen asiamiehen tarkastettavaksi ennen julkaisun jakamista. Jos painoasiamies katsoi julkaisun sisältävän painoasetusten kieltämiä asioita, hän antoi kyseiselle julkaisulle painoesteen ja teki asiasta ilmoituksen painoylihallitukselle, jolla oli asiassa lopullinen päätösvalta. Käytännössä sanomalehtien toimitusten oli suostuttava painoasiamiesten vaatimiin poistoihin saadakseen lehden numeron ilmestymään tavanmukaiseen aikaan. Kiistanalainen teksti voitiin julkaista myöhemmin, mikäli painoylihallitus katsoi painoesteen aiheettomaksi. Järjestelmä soi painoasiamiehille mahdollisuuden toteuttaa annettujen määräysten puitteissa varsin pitkälle oman harkintansa mukaista sensurointilinjaa. Painoylihallitus oli kuitenkin oikeutettu puuttumaan jälkikäteen asiamiestensä sallimiin teksteihin ja ryhtymään hallinnollisiin tai oikeudellisiin toimiin julkaisijaa vastaan.

Painoylihallituksella oli oikeus antaa painoasetusta rikkoneelle lehdel-

le varoituksia ja kahden varoituksen jälkeen peruuttaa julkaisulupa. Varoitusoikeus annettiin myös senaatin siviilitoimituskunnan päällikölle. Jos painoasiamies oli painoylihallituksen mielestä lyönyt jonkun julkaisun sensuroinnissa velvollisuuksiaan laimin, painoylihallitus oli oikeutettu rankaisemaan painoasiamiestä varoituksilla, muistutuksilla ja määräaikaisella tai pysyvällä virasta erottamisella.

Lehden julkaisulupa myönnettiin anomuksesta vastaavalle toimittajalle. Julkaisulupa määräsi myös lehden nimen, laajuuden, ilmestymistajuuuden ja –ajankohdan, kirjapainon, ohjelman ja suunnan. Kaikkiin muutoksiin vastaavan toimittajan vaihdosta myöten oli erikseen anottava lupa.

Painoasetukset kielsivät jumalanpilkkan, maanpetokseen tai kapinaan yllyttämisen, hallitsijan, keisarihuoneen, ministerivaltiosihteerin, kenraalikuvernöörin, senaatin, valtiopäivien ja ulkovaltojen valtionpäämiesten halventamisen, hyökkäykset Venäjää ja sen asukkaita vastaan, harhauttavien tietojen levittämisen, valtiosalaisuuksien paljastamisen sekä yhteiskunnalle vaaralliset ja säädyllisyyttä loukkaavat kirjoitukset. Nämä määräykset olivat olivat niin epämääräisiä, että niiden käytäntöön soveltaminen jäi sangen tulkinnanvaraiseksi. Opastaakseen asiamiehiään painoylihallitus lähetti heille salaisia kiertokirjeitä, jotka yleensä sisälsivät kiellon käsitellä joitakin konkreettisia asioita negatiivisessa sävyssä. Kiertokirjeet kielsivät Venäjän hallitus- ja yhteiskuntajärjestelmän ja valtakunnanhallituksen Suomessa noudattaman politiikan arvostelemisen sekä suomalaisten vastarinnan esittelemisen.

Sensuuri kiristyi huomattavasti kenraalikuvernööri Bobrikovin astuttua virkaansa ja hänen henkilökohtaisella johdolla. Saamallaan lisävaltuuksilla ja painostuksellaan hän teki painoylihallituksesta hänen yhdenmukaistamispolitiikkaansa toimeen panevan elimen. Vuodesta 1891 lähtien kenraalikuvernöörillä oli oikeus esitellä hallitsijalle painoylihallituksen puheenjohtajan nimitys ja nimittää itse painoylihallituksen muut jäsenet.

Bobrikovin kannalta järjestelmä ei kuitenkaan ollut paras mahdollinen, sillä painoylihallitus ja sen asiamiehet toimivat senaatin eivätkä kenraalikuvernöörin alaisuudessa. Tehostaakseen sensuuria Bobrikov sai keisarin helmikuussa 1899 nimittämään kenraalikuvernöörin kansliaan sensuurikomitean, kenraalikuvernöörille Suomen lehdistön suitsimisessa neuvoja antavan elimen. Kokoonpanoltaan venäläis-suomalainen sensuurikomitea toimi erittäin aktiivisesti Bobrikovin kauden alkupuolella, mutta sen toiminta päättyi vuoden 1904 alkuun mennessä. Vuosina 1904–05 Bobrikov ja hänen seuraajansa Ivan Mihailovitsh Obolenski delegoivat paino-olojen valvontaa kuvernööreille.

Kuten sensuuria tutkinut Pirkko Leino–Kaukiainen esittää, virkakautensa alkupuolella Bobrikovilla oli tuskin yhtään toista niin tehokasta keinoa tukahduttaa hänen yhdenmukaistamispolitiikkansa synnyttämää vastarintaa kuin sensuuri. Vuosina 1899–1901 hän lakkautti ainaiseksi

kaikkiaan 22 lehteä. Koska kenraalikuvernööri piti ruotsalaista puoluetta päävastustajanaan, ruotsinkielinen lehdistö kärsi suurimmat tappiot.

Vuosina 1902–05 vain neljä lehteä lakkautettiin pysyvästi. Kenraalikuvernööri sai lisää poikkeusvaltuuksia ja taistelu yhdenmukaistamispolitiikasta siirtyi lehdistä toisille foorumeille. Bobrikov oli vaientanut jyrkimmän lehdistöopposition, mutta ennakkosensuurista huolimatta lehdillä oli keinonsa kiertää kieltoja ja esittää epäsuorasti ja verhotusti kantansa.

Leino-Kaukiaisien mukaan Bobrikovin sensuuri oli tiukkaa, mutta kenraalikuvernööri ei kuitenkaan pyrkinyt tyystin lakkauttamaan hallituksesta riippumatonta lehdistöä Suomesta. Suomalainen sensuurijärjestelmä muistutti perusteiltaan venäläistä järjestelmää ja Bobrikov yhdenmukaisti myös vallitsevaa käytäntöä yleisvaltakunnallisen lehdistöpolitiikan suuntaan. Tämä politiikka ei pyrkinyt tukahduttamaan itsenäistä lehdistöä, vaan ainoastaan hallituksenvastaiset mielipiteenilmaukset. Nämä olivat ne perusteet, joiden mukaan hallitusvalta suhtautui myös Suomen työväenlehdistöön ja joihin viimeksi mainitun oli sopeuduttava voidakseen säilyttää julkiset toimintaoikeutensa.¹

Suomen työväenlehdistö pyrki kirjoittelullaan edistämään työväestön sosiaalista ja poliittista emansipaatiota. Sen yhteiskuntakriittinen ja sävyllään usein emotionaalinen sisältö poikkesi jyrkästi muusta lehdistöstä.² Eroavuutta oli omiaan korostamaan myös se seikka, että sosialistinen työväenliike peri wrightiläisyydeltä tavan käsittää työväenkysymyksen yhtenä yhteiskunnallisista reformiasioista monien joukossa eikä kokonaisvaltaiseen maailmankatsomukseen pyrkivän sosialistisen tietoisuuden leviäminen liikkeeseen täysin häivyttänyt tätä tapaa. Sitä paitsi työväenliikkeen johdossa pian oivallettiin, että liiallinen sekaantuminen Venäjänpoliittiseen kysymykseen vaarantaisi työväenlehtien olemassaolon ja niiden yhteiskuntakritiikin.³

Venäläinen sosiaalidemokraatti Aleksandra Kollontai päätteli jo vuonna 1903, että Venäjän hallitus jätti tarkoituksellisesti Suomen työväenlehdistön rauhaan samalla kun se tukahdutti oppositiohenkiset porvarilliset lehdet. Kollontain mielestä hallituksen päämääränä oli houkutella työväestö puolelleen ja pirstoa näin suomalaisten kansallinen yhteisrintama. Sitten kun autonomia olisi saatu lakkautetuksi, hallitus yrittäisi tehdä selvän

1 Pirkko Leino-Kaukiainen, *Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891-1905* (Helsinki, 1984), s. 28-315, painolainsäädännöstä s. 48-64.

2 Pentti Salmelin, *Järjestölehdessä puoluelehdistöön: Suomen työväenlehdistön synty ja asema työväenliikkeen tiedotuskentässä ennen vuoden 1901 puoluekokousta* (Helsinki, 1967), s. 256-351.

3 Näistä enemmän jäljempänä.

Suomen työväenliikkeestä. Kollontain sukujuuret olivat osaksi suomalaiset, hän oli Suomen työväenkysymyksen asiantuntija ja tunsu hyvin N. R. af Ursinin. Kollontain väitteen voi siksi ounastella heijastavan ainakin af Ursinin ja ehkä yleensäkin suomalaisten työväenjohtajien näkemyksiä.⁴

Soikkasen mukaan työväenlehdistö kärsi porvarillista lehdistöä vähemmän sensuurista, erityisesti pysytellessään syrjässä autonomiakysymyksestä ja hyökätessään perustuslaillisia vastaan. Tämä johtui venäläisen hallitusvallan hajota ja hallitse –taktiikasta, jota työväenlehdistä varsinkin Työmies käytti hyväkseen. Sensuuri asetti kuitenkin rajoituksia sosialististen oppien levittämiseksi. Soikkasen näkemys työväenliikkeen painovapaudesta ja sen syistä on kovin samanlainen kuin Kollontain.⁵

Työväenlehdistön alkuvaiheiden tutkijan Pentti Salmelinin mielestä Työmies oli vuosina 1895–1901 painoesteillä mitattuna pääkaupungin suhteellisesti tiukimmin sensuroitu suomenkielinen lehti. Työmies selvisi kuitenkin varsin vähillä varoituksilla ja määräaikaissilla lakkautuksilla. Salmelinin mukaan nimenomaan kotimaiset painoviranomaiset sensuroivat Työmiestä ja syynä oli lehden sisäpoliittinen kritiikki.⁶ Kenraalikuvernööri Bobrikovin pyrkimykset lyödä kiilaa suomalaisten kansalliseen rintamaan ja nimenomaan ruotsalaiseen puolueeseen tulivat näkyviin siinä, että Arbetaren-lehti sai tiukan sensuurin ja lehtien lakkauttamisten vuonna 1900 ilmestymislupansa.⁷

Leino-Kaukiainen näkee työväenlehtien olleen ajoittain sekä kotimaisten että venäläisten painoviranomaisten yllä pitämän erikoissensuurin alaisena, jolloin sensuuri kohdistui yhteiskunnallisiin ja ideologisiin kannanottoihin. Työväenlehdistö käsitteli autonomiakysymystä yhteiskuntakritiikkiä vähemmän, mutta milloin se lausui mielipiteensä ensiksi mainitusta, siihen kohdistui sama Venäjän-poliittinen sensuuri kuin muuhunkin lehdistöön.⁸

Painamattomassa pro gradu -työssään Maarit Merikallio (Vartiainen) on luokitellut Työmiehen vuosina 1895–1905 saamat painoesteet sensuroitujen kirjoitusten aihepiirin mukaan. Merkittävimmäksi tutkimustulokseksi nousee se havainto, että kun venäläistämispoliittikan arvostelu aiheutti aina vuoteen 1904 saakka vain vähäisen osan painoesteistä, tämä

4 Elna Malin (= Aleksandra Kollontai), *Die Arbeiterbewegung in Finnland und die russische Regierung*, *Die Neue Zeit* 22, 1903-04, 1. Bd., s. 749-757. Ks. myös Kujala 1989, s. 50-51.

5 Soikkanen 1961, s. 134, 161.

6 Salmelin 1967, s. 243-255.

7 mts. 157-159.

8 Leino-Kaukiainen 1984, s. 179-192.

aihepiiri nousi seuraavana vuonna ylivoimaisesti suurimmaksi Työmiehen saamien painoesteiden perusteeksi.⁹ Tämä ei kerro vain uudensuurlaisista sensuurioloista vaan ennen kaikkea työväenliikkeen toiminnan muuttumisesta.

Seuraavassa tarkastellaan, miten venäläisen hallitusvallan työväenlehdistöön kohdistama sensuuri poikkesi kotimaisten viranomaisten vastaavasta sensuurista ja etsitään tämän nojalla vastausta siihen kysymykseen, mitkä tekijät, ennen kaikkea hajota ja hallitse –taktiikka vai yhteiskuntarauhan ylläpitämispyrkimykset vai molemmat yhdessä, määräisivät venäläisen hallitusvallan suhtautumista työväenlehdistöön. Työväenliikkeen painovapauden analyysi ei voi rajoittua vain lehdistöön, vaan mukaan on otettava myös muiden painotuotteiden, kirjojen ja kirjasten sensuuri.

Venäläisen hallitusvallan edustajina pidetään tässä tutkimuksessa paitsi keisaria, kenraalikuvernööriä, kenraalikuvernöörin kanslian venäläisiä virkamiehiä ja venäläistä sotilaspäälylystä myös kaikkia suomalaisten valtion- ja kunnanvirkojen haltijoita silloin kuin he olivat Venäjän kansalaisia.

Kenraalikuvernööri Bobrikovin määrätietoisesta virkanimityspolitiikasta johtuen lähes kaikki hänen suomalaisiin virkoihin hankkimistaan venäläisistä edistivät uskollisesti valtakunnanhallituksen yhdenmukaistamispolitiikkaa, vaikka heidän joukossaan olikin suomalaisten pyrkimykseen sovinnollisemmin suhtautuvia henkilöitä kuin kenraalikuvernööri ja hänen hengenheimolaisensa. Lähes kaikki suomalaiset virkamiehet venäläistä hallitusvaltaa uskollisesti palvelevia karrieristeja myöten erottuivat virkatoimissaan venäläisistä siinä, että heidän täytyi ottaa huomioon myös reunamaan ja sen asukkaiden intressit. Jopa suurimpien karrieristien kohdalla tämä näkyi vähintäänkin siinä, että he olivat venäläisiä virkamiehiä alttiimpia reunamaan yleisen mielipiteen vaikutukselle. Muutamat viiteryhmänsä nähden poikkeavasti käyttäytyneet yksilöt eivät muuta sitä seikkaa, että kansallinen tausta (kansalaisuus) määräsi yleensä virkamiehen suhtautumisen yhdenmukaistamispolitiikkaan.¹⁰

Yllä esitetystä seuraa, että esimerkiksi venäläistä kuvernööriä pidetään tässä tutkimuksessa venäläisen hallitusvallan edustajana ja suomalaista kotimaisen.

9 Maarit Merikallio, Työmies-lehden sensurointi vuosina 1895-1905, Helsingin yliopisto, Suomen historian pro gradu -tutkielma 1979.

10 Tämä oli myös kenraalikuvernööri Bobrikovin käsitys. Ks. Polvinen 1984, s. 175, 183-186, 188-191.

Julkaisuluvat ja niiden muutokset

Helsinkiläinen Työmies (jonka julkaiseminen alkoi vuonna 1895 ennen sosialismin läpimurtoa pääkaupungin työväenliikkeessä ja myös lehdessä), turkulainen Länsi-Suomen Työmies (1899) ja tamperelainen Kansan Lehti (1899) saivat perustamislupansa vaivattomasti.¹¹ Työmiehen muuttaminen kuusipäiväiseksi vuoden 1899 alusta ei liioin kohdannut vaikeuksia.¹²

Tämän jälkeen perustamisluvan saaminen uusille työväenlehdille kävi hankalammaksi, olivatpa perustajat sosialisteja tai nuorsuomalaisia. Kenraalikuvernööri Bobrikov käski maaliskuussa 1899 painoylihallitusta hankkimaan kuvernöörien lausunnot vastaaviksi toimittajiksi hakevista henkilöistä. Kuvernöörit hoitivat velvollisuutensa pyytämällä opastukseen paikallisviranomaisten mielipiteen. Tällöin erityisesti alhaisessa sosiaalisessa asemassa olevat hakijat saattoivat joutua kärsimään heitä kohtaan tunnetuista ennakkoluuloista. Kotkassa 1899, Lahdessa 1900 ja Vaasassa 1903 kotimaiset paikallisviranomaiset antoivat työväenlehden perustamisluvan hakijoista kielteisen lausunnon vetoamalla näiden alhaiseen koulusivistykseen ja ammattiin. Vaasan painoasiamies (1901) ja Kuopion läänin suomalainen kuvernööri (1903) estivät paikallisen työväenlehden synnyn vetoamalla julkaisijan poliittiseen epäluotettavuuteen, mikä tarkoitti tässä sosialistista vakaumusta. Kun kenraalikuvernööri sai paikallisviranomaisilta hakijasta kielteisen lausunnon, hänen oma päätöksensä yleensä noudatti sitä, jolloin tosiasiallinen ratkaisuvälta siirtyi paikallistasolle ja hakijat joutuivat kirjavan lausunnonantajakunnan henkilökohtaisten mieltymysten ja antipatioiden armoille.

Kenraalikuvernööri Bobrikov esti poliittisista syistä nuorsuomalaisen työväenlehden syntymisen Vaasaan vuonna 1900 ja yhtä huonosti kävi vastaavanlaiselle lehtihankkeelle Viipurissa samana vuonna.¹³ Maaliskuussa 1904 Hämeen läänin venäläinen kuvernööri A. A. Papkov antoi painoylihallitukselle kielteisen lausunnon Hämeenlinnan työväenyhdistyksen johtokunnan jäsenen, kirjapainonnomistaja August Bomanin lehtihankkeesta. Kuvernöörin torjuva asenne johtui nähtävästi siitä, että Suomen santarmihallitus (Suomessa toimiva venäläinen santarmisto) oli aikaisemmin raportoinut Bomanin osallistuneen passiiviseen vastarintaan.¹⁴

11 Salmelin 1967, s. 86-87, 149-152.

12 mts. 149.

13 mts. 155-156, 159-168, 254-255; Leino-Kaukiainen 1984, s. 177.

14 Kuvernööri Papkov painoylihallitukselle 9.3.1904, yleisen osaston (os) kirjekonsepti No 511, saman os:n KD 21/204 1904 (lausunnon tausta: saa-

Näitä viimeksi mainittuja lehtisuunnitelmia ei oikeastaan tulisi rinnastaa varsinaisiin sosiaalidemokraattisiin työväenlehtiin, sillä kysymys oli hengeltään nuorsuomalaisista, suomenmielisistä tai wrightiläisistä hankkeista. Sitä vastoin näiden kahden ryhmän kohtalojen vertaaminen toisiinsa kertoo, että suomalaiset viranomaiset vierastivat sosialismia mutta venäläisen hallitusvalta valtiollista oppositiohenkeä.

Kaksi suomenkielistä työväenlehteä läpäisi kuitenkin esteet ja sai ilmestymisluvan, kotkalainen Itä-Suomen Työmies vuonna 1900 ja viipurilainen Työ 1905. Kummankin oli vain noin puoli vuotta ilmestyttyään lopetettava toimintansa julkaisijatahojen sisäisten erimielisyyksien vuoksi.¹⁵

Kun muistetaan, millaisiin taloudellisiin vaikeuksiin työväenlehdet vuosisadan alkuvuosina ajoittain ajautuivat, on luultavaa, ettei maassa ainakaan ennen vuotta 1905 ollut elintilaa neljää useammalle työväenlehdelle. Viranomaisten penseys saattoi pelastaa työväenlehdistön monilta epäonnistumisilta.

Ruotsinkielisen Arbetaren-lehden kenraalikuvernööriltä vuonna 1900 saaman ilmestymisluvan on aiheellisesti katsottu kuvastaneen tämän divide et impera –pyrkimyksiä. Lupahakemuksessa lehden suunnaksi määriteltiin työväenkysymyksen käsitteleminen ja korostettiin, ettei ruotsinkielinen työväestö kulkenut ruotsalaisen yläluokan talutusnuorassa, mikä kenraalikuvernööriltä tuskin jäi huomaamatta. Painoylihallitus määräsi lehden sisällön ei–poliittiseksi. Toisin sanoen lehden edellytettiin pidättävän koskettelemasta autonomiakysymystä.¹⁶

Länsi-Suomen Työmiehen päätoimittaja K. F. Hellsten ja Kansan Lehden päätoimittaja Yrjö Mäkelin anoivat lokakuussa 1903 lupaa lehtiensä laajentamiseen kolmipäiväisestä kuudesti viikossa ilmestyväksi. Tampereen painoasiamies oli liittänyt Mäkelinin hakemukseen puoltavan lausuntonsa.¹⁷

Bobrikov kuitenkin hylkäsi Kansan Lehden anomuksen jo 21.11.1903. Hän teki päätöksensä, kun hänelle oli esitelty sensuurikomitean asiaa koskeva pöytäkirjan kohta eli venäläisen hallitusvallan näkökohdat ratkaisivat asian.¹⁸

puneet salaiset kirjeet 1902, No 1 ja 1903, akti 2, No 17 ja akti 5, No 93), lääninkanslia (lk), Hämeen lääninhallitus (HLH), Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA); Leino-Kaukiainen 1984, s. 177.

15 Salmelin 1967, s. 152-157, 228-229; Hannu Soikkanen, Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia (Helsinki, 1970), s. 94-95.

16 Salmelin 1967, s. 157-159; Leino-Kaukiainen 1984, s. 181.

17 Painoylihallituksen (PYH) ptk. 14.10.1903, 7 ja 9 § ja KD 204/234 1903, painoylihallitus III, Valtionarkisto (VA).

18 Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK) 1903, IV jaosto (j), 108, VA; PYH:n ptk.

Tässä vaiheessa venäläinen hallitusvalta (kenraalikuvernöörin kanslia ja santarmihallitus) ei tiedossa olevien lähteiden perusteella tiennyt mitään Mäkelinin osallistumisesta passiiviseen vastarintaan¹⁹ eikä Kansan Lehti vuonna 1903 eksynyt sallitulta tontiltaan työväenkysymyksestä autonomia-kiistaan sen enempää kuin Työmieskään.²⁰ Aivan marraskuun alussa Suomen santarmihallituksen päällikkö Ju. E. Freiberg oli sitä vastoin raportoinut kenraalikuvernöörille, että tamperelainen työväenagitaattori Yrjö Mäkelin oli edellisessä kuussa pitänyt puheen Terijoella työväenkokouksessa, johon ei ollut pyydetty poliisilta lupaa.²¹ Tämä rike on voinut vaikuttaa kenraalikuvernöörin päätökseen.²²

Kenraalikuvernööri lienee kuitenkin evännyt Kansan Lehden laajennuksen pääasiassa Venäjän–poliittisista syistä. Mäkelinillä oli tässä suhteessa luultavasti puhtaat paperit, mutta toisin oli Kansan Lehden toimittajalla Matti Vuolukalla. Hämeen läänin vt. kuvernööri Papkov oli elokuussa 1903 ehdottanut Vuolukan maasta karkottamista, koska tämä oli taivutellut Tampereen ja Kangasalan kutsunanalaisia jäämään pois saman vuoden kevään arvannostosta. Toisena karkotusperusteena Papkov oli maininnut Vuolukan sangen vahingollisen sosialistisen propaganda-toiminnan.²³ Passiivinen vastarinta ja sosialismi olivatkin venäläisen hallitusvallan silmissä vaarallinen yhdistelmä. Papkov toimi marraskuussa 1903 painoylihallituksen vt. puheenjohtajana Helsingissä, joten Kansan Lehden anomusta ratkaistessaan Bobrikov sai varmasti häneltä muistutuksen lehden toimituksen synneistä.

25.11.1903, 2 §, kohta z, VA.

19 Sitä vastoin Helsingin poliisilaitos piti keväällä 1903 Mäkeliniä yhtenä Tampereen kagaalijohtajista, mutta ei ehkä välittänyt tätä tietoa eteenpäin. Muistio Tammerfors med omgivning, Helsingin poliisilaitoksen aktissa 1903, 13, Ecc 4, venäläinen os, Helsingin poliisilaitos, VA.

20 Näistä asioista jäljempänä.

21 KKK, Suomen santarmihallituksen tiedotukset, Ed 11, 1903, 10, f. 100, VA.

22 Teoriassa päätös saattoi johtua myös siitä, että kenraalikuvernööri Bobrikov kanslioineen oli vähän aikaisemmin leimannut Mäkelinin äänioikeuskirjasen "Etsi oikeuttasi" vahingolliseksi työväenjulkaisuksi ja saanut painoylihallituksen kieltämään sen. Tosin on epäselvää, tiesikö kenraalikuvernööri lainkaan juuri Mäkelinin laatineen kirjasen, sillä tekijä esiintyy siinä vain etu- ja sukunimensä alkukirjaimilla. Tämä panee epäilemään tätä selitystä. Jos Mäkelinin huono maine ei johtunut mainitusta kirjasesta, niin sitten mahdollisesti hänen näkyvästä roolistaan Forssan puoluekokouksessa ja hänen radikaalista äänioikeusjulistuksestaan. Tätä vastaan puhuu kuitenkin se seikka, ettei venäläinen hallitusvalta missään asiakirjassa kiinnittänyt huomiota Mäkelinin toimintaan Forssan kokouksessa.

23 KKK 1903, I j, 27, VA.

Painoylihallitus hankki Hellstenin hakemuksesta ensin Turun paino-
asiamiehen ja sitten Turun ja Porin läänin vanhasuomalaisen kuvernöörin
Theodor Hj. Langin lausunnon. Lang kuvasi Länsi-Suomen Työmiestä
sosiaalidemokraattisia periaatteita työväestön joukkoon levittäväksi leh-
deksi, minkä vuoksi hän katsoi, että lehden ilmestyminen kolme kertaa
viikossa oli tarpeeksi. Tämän jälkeen kenraalikuvernööri Bobrikovilta ei
voinut odottaa kuin hylkäävää päätöstä, jonka hän langetti tammikuun
lopussa 1904.²⁴

Kenraalikuvernööri Obolenskin lehdistöpolitiikka oli hänen edeltä-
jäänsä verrattuna suvaitsevampaa, erityisesti vuoden 1904 jälkipuoliskolla.
Niinpä Arbetaren sai pyytämänsä laajennuksen kolmipäiväiseksi samoin
kuin oikeuden julkaista myös poliittisia artikkeleita. Hän salli myös Työ-
lehden perustamisen Viipuriin.²⁵

38

Obolenskinkin virkakaudella venäläisen hallitusvallan suvaitsevai-
suudella oli kuitenkin rajansa. Kun ilmestymisensä keskeyttäneelle Työ-
lehdelle haettiin syyskuussa 1905 lupaa saada ilmestyä kolmesti viikossa
seppä August Pesosen ollessa vastaavana toimittajana, Viipurin läänin
venäläinen kuvernööri M. von Medem suositteli painoylihallitukselle ha-
kemuksen hylkäämistä. von Medem oli kääntynyt paikallisen santar-
miupseerin puoleen ja saanut tältä tietoja, että Pesonen oli vain nimellinen
päätoimittaja ja lehden todellisina taustavoimina olivat tunnetut sosiaalide-
mokraattiset aktivistit Emil Lehén ja Aukusti Rissanen. Venäläinen halli-
tusvalta ei kavahtanut lehden työväenhenkisyttä vaan salaisia yhteyksiä
aktivistipuolueeseen.²⁶

Niinikään Kotkassa tehtiin kesällä 1905 anomus paikallisen työväen-
lehden perustamisesta, mutta asia joutui vastatuuleen Kotkan santar-
miupseerin väitettyä Viipurin lääninhallitukselle, että perustajat olivat
täälläkin aktivisteja. Eteenpäin-lehti pääsi ilmestymään vasta suurlakon
jälkeen saman vuoden marraskuussa.²⁷

24 PYH:n ptk. 18.11.1903, 11 §, 23.12.1903, 3 § ja 30.1.1904, 16 §, kohta o, VA;
Salaiset kirjeasiakirjat 1903, SD No 7-04 ja kuvernööri Lang PYH:lle 13/
26.1.1904, salainen kirjekons. No 115, lk, Turun ja Porin lääninhallitus (TLH),
Turun maakunta-arkisto (TMA).

25 PYH:n ptk. 4.10.1904, 3 §, 10.11.1904, 1 §, kohta 3, 13.12.1904, 22 §, kohta
11 ja 22.12.1904, 1 §, kohta 4, VA.

26 Salaiset asiakirjat (sal. asiak.) 1905, 9, f. 179-181, 205. lk, Viipurin lääninhal-
litus (VILH), Mikkelin maakunta-arkisto (MMA); PYH:n ptk. 18.9.1905, 10
§, 30.9.1905, 13 § ja 20.10.1905, 10 §, VA. Kenraalikuvernööri ei nähtävästi
ehtinyt tekemään päätöstään ennen suurlakon puhkeamista.

27 PYH:n ptk. 1.8.1905, 22 ja 23 § ja 26.8.1905, 24 §, VA; KKK, 1905, IV j, 8^a,

Venäläinen hallitusvalta epäsi siis työväenlehdiltä perustamis- ja laajentamisluvan etupäässä vain autonomiakysymykseen liittyvistä syistä. Sitä vastoin kotimaiset viranomaiset saattoivat diskriminoida hakijoita näiden sosialistisuuden vuoksi. Tällä tasolla kotimaisella ja venäläisellä sensuurilla näyttää olleen toisistaan jyrkästi poikkeava profiili. Se tuntuisi tukevan sitä käsitystä, että venäläinen hallitusvalta suvaitsi mielin määrin työväenliikkeen radikaalia yhteiskuntakritiikkiä, kunhan se vain suuntautui kotimaisia vallanpitäjiä ja yläluokkia vastaan. Kun kuitenkin ryhdytään tarkastelemaan sensuuria perustamislupia laajempänä ilmiönä, havaitaan, että hajota ja hallitse -pyrkimyksistään huolimatta venäläinen hallitusvalta joutui asettamaan työväenliikkeen sananvapaudelle varsin ahtaat rajat. Sosiaalinen kritiikki ei saanut mennä niin pitkälle, että se olisi koitunut uhaksi Suomen sisäiselle yhteiskuntarauhalle. Tässä suhteessa venäläinen sensuuri toimi aivan samansuuntaisesti kuin kotimainenkin.

Varoitukset, lakkautukset, painoesteet ja kiellot

Ensimmäisen varoituksensa Työmies sai vain parin ilmestymiskuukauden jälkeen vuonna 1895. Varoituksen antoi muodollisesti painoylihallitus, mutta tosiasiallisena aloitteentekijänä oli kenraalikuvernööri F. L. Heiden, joka kiinnitti painoylihallituksen huomiota siihen, että lehdessä oli julkaistu kirjoituksia, jotka olivat omiaan synnyttämään eri yhteiskuntaluokkien välille vihaa ja eripuraisuutta ja saattaisivat johtaa väkivaltaisen työväenliikkeen syntymiseen maahan. Tällainen kirjoittelu oli Venäjällä kiellettyä ja valtakunnanhallituksen paikallisena edustajana kenraalikuvernööri sovelsi venäläistä sensuurilinjaa johtamaansa rajamaahan. Kenraalikuvernööri määräsi Työmiehen erityisen tarkkaan sensuuriin. Vuonna 1897 painoylihallitus muistutti Työmiestä tarkastavaa painoasiamiestä kenraalikuvernöörin erityissensuurimääräyksestä.²⁸ Venäläisen hallitusvallan ja suomalaisten painoviranomaisten suhtautuminen työväenlehden radikaaliin yhteiskuntakritiikkiin oli samankaltainen. Huoli yhteiskuntarauhan säilymisestä oli yhteinen.

VA; Sal. asiak. 1905, 21, lk, VILH, MMA; Väinö Meltti, Kotkan työväenyhdistys 1888-1938 (Kotka, 1938), s. 124.

28 Salmelin 1967, s. 243-245; Merikallio 1979, s. 20-22, 39-41; Leino-Kaukiai-nen 1984, s. 181-182.

Painoylihallitus antoi Työmiehelle varoituksen elokuussa 1899, kun lehti oli leipurityöntekijöiden lakosta kirjoittaessaan arvostellut venäläisiä lakonmurtajia käyttäviä leipurimestareita. Aloitteen tähän varoitukseen teki kenraalikuvernöörin kanslia. Vaikka Työmiehen kritiikki kohdistui enemmän työnantajien isänmaallisuuteen kuin lakonmurtajiin, venäläisiin liittyvä aihe oli venäläisen hallitusvallan mielestä arkaluontoinen. Työmies ei selvinnytään pelkällä varoituksella, vaan sensuurikomitean aloitteesta vt. kenraalikuvernöörinä toimiva kenraalikuvernöörin apulainen N. N. Shipov lakkautti lehden kuukaudeksi. Syyksi sensuurikomitea esitti mielestään suomalaisten ja venäläisten välille vihaa ja eripuraisuutta herättävän kirjoituksen, joka luetteli ulkomaista työvoimaa käyttävät leipurinliikkeet. Tässä tapauksessa Työmieheen kohdistui sama Venäjän–poliittinen sensuuri kuin muuhunkin suomalaiseen lehdistöön. Tämän jälkeen kenraalikuvernööri ei enää jakanut varoituksia Työmiehelle eikä toisillekaan työväenlehdille.²⁹

40

Työmies sai vuonna 1899 32 painoestettä ja seuraavana vuonna 45, kun edellisenä neljänä vuotena korkein vuosittainen lukema oli ollut 11. Valtaosa painoesteistä tuli sisäpoliittisesta kirjoittelusta, joka koski yhteiskunnallista eriarvoisuutta, kapitalismia, työnantajia, yläluokkaa, porvarillisia puolueita ja lehtiä, valtiovaltaa ja viranomaisia, sensuuria, uskontoa ja papistoa sekä työväenliikettä. Vain suhteellisen harvat painoesteistä aiheutuivat venäläistämispoliittikkaa ja Venäjän tapahtumia koskevista kirjoituksista. Painoylihallituksen Työmies-lehteen kohdistama pääosin sisäpoliittinen sensuuri poikkesi siis huomattavasti muun lehdistön saamasta kohtelusta, jossa päällimmäisenä oli Venäjän ja sen hallituksen etujen suojeleminen.³⁰

Työmiestä tarkastaneen painoasiamiehen ja painoylihallituksen välille syntyi helmikuussa 1900 erimielisyyttä ensiksi mainitun kannattaessa esimiehiään jyrkempää sensuuria. Lopputuloksena oli, että senaatin siviilitoimituskunta asetti 8. maaliskuuta Työmiehen ja muut vastaavat kansanlehdet tiukkaan erityissensuuriin. Siviilitoimituskunnan mielestä Työmieheessä oli esiintynyt yksipuolisia ja yhteiskunnalle vahingollisia kirjoituksia. Allekirjoittajana oli toimituskunnan päällikkö Edvard Boehm, joka muutoinkin tilaisuuden tullen oli altis suitsimaan työväenliikettä – tosin vain silloin tällöin ja melko lievässä muodossa.

Siviilitoimituskunta otti esimerkiksi 24.2.1900 julkaistun pääkirjoituksen, jossa epädemokraattisen, kansan syviä rivejä syrjivän vaalijärjestelmän ja työväenliikkeen valtiopäiville tekemien uudistusehdotusten si-

29 KKK 1899, 42 II, VA; Salmelin 1967, s. 248-249; Merikallio 1979, s. 70-73.

30 Merikallio 1979, s. 48-50, 53-57, 63-65 ja liitteet 2-3; Leino-Kaukiainen 1984, s. 184-187, 327.

vuuttamisen vuoksi asetettiin kysymyksenalaiseksi koko valtiopäivälaitoksen asema. Pääkirjoituksessa kysyttiin, pitäisikö hallitsijan vahvistaa sellaisten valtiopäivien tekemiä päätöksiä koko Suomen kansaa sitoviksi laeiksi. Yläluokka ennemmin menettäisi kokonaan säätyvaltiopäivät kuin antaisi niiden muuttua koko kansaa edustavaksi laitokseksi. Kun kirjoituksen mukaan säädetyt hyväksyivät hallitsijan esitykset mieluummin kuin työväen, viimeksi mainitun oli harkittava, kannattaisiko sen vastedes toimittaa uudistusehdotuksensa valtiopäiville hallitsijan kautta. Kirjoitus antoi siis epäsuoraa tukea sille Venäjän hallituksen käsitykselle, ettei Suomen valtiopäiville kuulunut täyttää lainsäädäntövaltaa samoin kuin esitti, että työväenliike ryhtyisi edistämään pyrkimyksiään turvautumalla Venäjän hallitukseen.

Moinen ehdotus oli todella huomattava särö kansalliseen yhteisrintamaan. Siviilitoimituskunnan poikkeuksellinen toimenpide on mielestäni nähtävä enemmän spontaanina reaktiona suomalaisen valtiovallan kannalta vaaralliseen yleispoliittiseen ehdotukseen kuin sinänsä Työmiehen painovapauden rajoittamisyriksenä, vaikka tämä olikin tosiasiallisena lopputuloksena. Siviilitoimituskunnan määräys johtui viime kädessä Venäjänpoliittisista eikä sisäpoliittisista syistä, mutta sen välittömänä motiivina oli Suomen valtiopäivien suojeleminen Venäjän hallitukselta eikä suinkaan Venäjän etu. Seurauksena oli joka tapauksessa Työmiehen etupäässä sisäpoliittisen sensuurin kiristyminen.³¹

Venäläisellä hallitusvallalla ei ollut mitään osuutta työväenlehdistön erityissensuuriin määrittämisessä, mutta kenraalikuvernööri Bobrikov kannatti kuitenkin Työmiehen tiukkaa silmällä pitämistä.³² Venäläisen ja suomalaisen hallitusvallan näkemykset kävivät siis tässäkin yksiin. Työmiehen päätoimittaja A. B. Mäkelä reagoi sensuuriin julkaisemalla lehdesään sitä arvostelevia ja ivaavia kirjoituksia, mutta häntä syyskuussa 1900 seurannut Edvard Valpas (Hänninen) ryhtyi lieventämään lehden linjaa. Työmiehen painoesteet vähenivät vuonna 1901 15:een ja seuraavana vuonna yhdeksään. Sensuurin painopiste oli edelleenkin sisäpoliittisissa, yhteiskuntakriittisissä kirjoituksissa.³³

Painoesteiden harvenemisesta huolimatta painoylihallitus antoi Työmiehelle varoituksen elokuussa 1901 ja uudelleen lokakuussa 1902. Ensimmäinen varoitus johtui piispan arvostelemisesta ja toinen uskonnolla

31 KD 14/3 1900, PYH, VA; pk. Hyljätty, Työmies (TM) 24.2.1900; TM 17.3.1900, s. 3; Salmelin 1967, s. 249-251; Merikallio 1979, s. 50-54; Leino-Kaukiainen 1984, s. 185-186.

32 Leino-Kaukiainen 1984, s. 186.

33 Salmelin 1967, s. 251-254; Merikallio 1979, s. 53-58, 60-61, 66-68 ja liitteet 2-3; Leino-Kaukiainen 1984, s. 184, 186-188, 327.

(seitsemännellä käskyllä) höystetystä yhteiskuntakritiikistä.³⁴ Painoylihallituksella olisi nyt ollut mahdollisuus lakkauttaa Työmies, mutta varoitusten niin kuin useimpien painoesteidenkin ilmeisenä tarkoituksena oli pikemmin karsia lehdestä jyrkimmät kirjoitukset ja räikeimmät ilmaukset.

Ensimmäisen varoituksen johdosta Työmiestä julkaisevan Työväen sanomalehtiosakeyhtiön johtokunta esitti toimitukselle sen toivomuksen, että lehteä toimitettaisiin mahdollisimman maltillisena, sillä tämä olisi parempi vaihtoehto kuin lehden lakkauttaminen.³⁵ Helsingin työväenjärjestöjen puheenjohtajat pitivät toisen varoituksen jälkeen kokouksen, missä enemmistö suositteli lehden linjan ja siinä esiintyvien ilmausten lieventämistä. Lehden yhtiökokous oli samalla kannalla. Järjestökontentässä esiintyi kuitenkin myös mielipiteitä, joiden mukaan "parempi kunniallinen kuolema kuin häpeällinen antautuminen". Maltillistaessaan lehteä toimitus joutui ristiriitaan monien lukijoidensa kanssa.³⁶

Viikkolehti Arbetaren sai ensimmäisenä ilmestymisvuotenaan 1901 kokonaista 16 painoestettä, enemmän kuin kuutena päivänä viikossa ilmestynyt Työmies (15). Sitä vastoin Kansan Lehti selvisi ensimmäisenä neljänä vuotenaan 1899–1902 yhteensä vain yhdeksällä painoesteellä. Länsi-Suomen Työmiehellä oli 1900 kolme painoestettä ja 1901 yksi. Erityissensuuri koski käytännössä vain pääkaupungin työväenlehtiä. Arbetarenin, Kansan Lehden ja Länsi-Suomen Työmiehen sensuuri oli voittopuolisesti sisäpoliittista ja vuoteen 1903 saakka vain kotimaiset viranomaiset olivat siitä vastuussa.³⁷

Työväenlehdistön sensuuri kiristyi huomattavasti vuonna 1903 ja venäläinen hallitusvaltakunta sekaantui nyt siihen. Tämä ei suinkaan johtunut siitä, että lehdet olisivat ryhtyneet kuvaamaan vastustajiaan entistä räikeämmin ilmaisin. Syynä oli sosialismin lopullinen läpimurto työväenpuolueessa ja -lehdistössä.

Viranomaiset suhtautuivat kielteisesti siihen, että työväenpuolue julistautui kansainvälisten esikuvien mukaan sosiaalidemokraattiseksi ja hyväksyi itselleen marxilaisen ohjelman. Puoluehallinnon valmistama ohjel-

34 Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista 1887-1905 ja PYH:n ptk. 4.10.1902, 28 §, PYH, VA; N. Savander, Piispa sosialismia pieksemässä, TM 12.6.1901; J. A-r, pk. "Älä varasta!", TM 1.10.1902.

35 Työväen sanomalehtiosakeyhtiön (TSOY:n) johtokunnan (jk:n) ptk. 10.10.1901, 6 §, Työväen arkisto (TA).

36 TM 25.10.1902, s. 2 ja 11.12.1902, s. 1; Fredriksbergin työväenyhdistyksen (ty:n) ptk. 26.10.1902, 1 § (sit.) ja Sörnäisten ty:n ptk. 24.4.1902, 4 §, TA.

37 Leino-Kaukiainen 1984, s. 183-187, 327.

maehdotus marxilaisine periaateosineen saatiin julkaistuksi ensimmäiseksi Kansan Lehdessä (22.1.1903). Työmies sai sen painetuksi ilmoittamalla lainaavansa asiakirjan tamperelaisesta sisarjulkaisustaan (27.1.). Tämä hälytti viranomaiset. Tammikuun 30. päivänä painoylihallituksen puheenjohtaja Alexander Cronhjelm ilmoitti hallituksen kokouksessa, että Työmiehessä oli viime aikoina esiintynyt sosialistisia artikkeleita, mikä pitäisi kieltää. Työmiestä sensuroiva painoasiamies K. A. Lilius, joka oli kokouksessa läsnä, sai tällaisen kehotuksen. Tampereen painoasiamieheltä päätettiin vaatia Kansan Lehden julkaiseman ohjelmaehdotuksen johdosta selitystä.³⁸

Maaseutukaupunkien painoasiamiehet eivät saaneet tietoa painoylihallituksen suhtautumisesta ja niinpä ohjelmaehdotus julkaistiin lehtisenä Turussa ja myös Viipuri- ja Sanomia Turusta -lehdissä. Painoylihallitus päätti vaatia Viipurin ja Turun painoasiamieheltä selityksen. Tampereen, Viipurin ja Turun sensorien selitykset käännettiin venäjäksi eli ne toimitettiin sensuurikomiteaan ja kenraalikuvernöörin kansliaan.³⁹ Sitä vastoin Helsingin painoasiamiehenä toimiva Lilius esti ohjelmaehdotuksen julkaisemisen Arbetaren-lehdessä ja erillisenä ruotsinkielisenä vihkosena. Painoylihallitus hyväksyi Arbetarenin saaman painoesteen mutta jätti vihkosen lopullisen kohtalon riippumaan siitä, minkä päätöksen kenraalikuvernööri tekisi jo saamistaan selityksistä.⁴⁰

Lähteistä ei selviä, ryhtyikö painoylihallitus ohjelmaehdotuksen vastaisiin toimiin 30.1. omasta aloitteestaan vai venäläisen hallitusvallan taholta tulleesta määräyksestä, mutta 5.2. kenraalikuvernöörin kanslian päällikkö F. A. Seyn ilmoitti Cronhjelmille, että sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelmaehdotus oli julkaistu Viipuri-lehdessä. Seynin kirjeen mukaan kenraalikuvernööri Bobrikov tahtoi painoylihallituksen ja sensorien selitykset siitä, miten viimeksi mainittu saattoi sallia sellaisia kirjoituksia. Ainakin tässä vaiheessa kenraalikuvernööri oli ottanut aloitteen omiin käsiinsä, ellei hän sitten venäläisine neuvonantajineen ollut koko operaation isä.⁴¹ Venäjällä sosiaalidemokraattiset puolueet olivat kiellettyjä maanalaisia järjestöjä, joten kenraalikuvernöörin huoli oli ymmärrettävä. Bobrikovin asiassa osoittama aloitteellisuus on syytä panna merkkeille, mutta

38 PYH:n ptk. 30.1.1903, 19 ja 20 §, VA.

39 PYH:n ptk. 6.2.1903, 10 §, 10.2.1903, 16 §, 13.2.1903, 14 ja 18 §, 17.2.1903, 18 § ja 24.2.1903, 14 §, VA.

40 PYH:n ptk. 17.2.1903, 4 § ja 28.2.1903, 11 §, VA; Gunnar Landtman, Studenter under Finlands kampår 1898-1909 (Helsingfors, 1940), s. 396.

41 KKK 1903, IV j, 107, VA.

samalla on kiinnitettävä huomiota myös siihen, ettei kenraalikuvernööri säilyneiden lähteiden perusteella tehnyt minkäänlaista päätöstä siitä, oliko puolueohjelmaluonnoksen kaltaisia sosiaalidemokraattisia asiakirjoja lupa painaa Suomessa. Asia lienee siis loppujen lopuksi huolestuttanut Bobrikovia verraten vähän.

Painoesteiden määrällä mitattuna työväenlehtien sensuuri kiristyi vuonna 1903. Työmies sai niitä 34 ja Arbetaren 24. Länsi-Suomen Työmies ei saanut ainoatakaan ja Kansan Lehdelle painoesteitä lankesi viisi kappaletta, mikä oli lehden tähänastinen vuosiennätys mutta edelleenkin varsin vähän. Sensuuri koetteli lähinnä pääkaupungin työväenlehtiä ja etenkin viikkolehti Arbetarena. Painosteet tulivat voittopuolisesti yhteiskuntakriittisistä kirjoituksista eli painoylihallituksen yllä pitämä sensuuri oli sisäpoliittista.⁴²

Painoylihallitus antoi tammikuussa 1903 Arbetarenille varoituksen sen johdosta, että lehti oli julkaissut ohjelmaansa kuulumattomia poliittisia artikkeleita.⁴³ Uusi varoitus tuli heinäkuussa, kun Arbetaren oli luonnehtinut keisari Wilhelm II:n ja presidentti Rooseveltin keskenään vaihtamia sähkeitä äiteliksi.⁴⁴

Ainakaan Työmiehen sensuurin kiristyminen ei johtunut lehden linjan yleisestä radikaalistumisesta, koska sellaista ei ollut havaittavissa, vaan painoylihallituksen ja sen asiamiesten tarkemmasta kontrollista; tosin sosialismia ja sosiaalidemokratiaa koskevien kirjoitusten lisääntyminen oli todennäköisesti valvonnan kiristymisen syynä.

Kesällä 1903 venäläinen hallitusvalta kiinnostui myös työväenkirjasista. Suomen santarmihallituksen päällikkö Freiberg ilmoitti kesäkuussa kenraalikuvernööriille, että Suomen työväenyhdistyksissä oli aloitettu agitaatio työväenluokan aseman parantamiseksi. Tarkoituksena oli järjestää joukkolakkoja, esittää hallitukselle vaatimuksia äänioikeudesta ja järjestää seuraavien valtiopäivien aikana Suomen kaikkien työläisten yleislakko. Sensuurin huolimattomuuden vuoksi Suomen työväenpuolue oli kuluvana vuonna julkaissut Turussa jyrkästi yhteiskuntakriittisen "Etsi oikeuttasi" -kirjasen. Esimerkkinä menestykseen johtavista taistelutavoista kirjasessa esitettiin Belgian vuoden 1893 valtiollinen yleislakko. Tänä vuonna Suomen työväenpuolue päättäisi lopullisesti yleislakosta, joka pantaisiin toimeen seuraavien valtiopäivien aikana. "Kirjanen on kirjoitet-

42 Merikallio 1979, s. 68, 78-86 ja liitteet 2-3; Leino-Kaukiainen 1984, s. 184-185.

43 Luettelo varoituksia ja muistutuksia saaneista painoasiamiehistä ja sanomalehden julkaisijoista 1887-1905, PYH, VA.

44 PYH:n ptk. 8. 7.1903, 3 §, VA; En amerikansk eskader, Arbetaren (Arb) 4.7.1903.

tu äärimmäisessä sosiaalivallankumouksellisessa hengessä ja vaikuttaa sangen vahingollisesti työläisiin.” Freiberg mainitsi raporttinsa lopussa myös vähemmän jyrkässä hengessä toimitetut painotuotteet turkulaisen Työväen Kevätlehden No 5 (1903) samoin kuin Aattemme, Fredriksbergin työväenyhdistyksen julkaisun II (1903).⁴⁵

Bobrikovin määräyksestä kenraalikuvernöörin kanslia ilmoitti 4.7. painoylihallitukselle, että kuluvana vuonna oli julkaistu edellä mainitut kolme painotuotetta, joita kansliapäällikkö Seyn luonnehti vahingollisiksi.⁴⁶ Aidanseipäällä annettua vihjettä painoylihallitus ei voinut käsittää väärin vaan 22.7.1903 kielsi ja määräsi takavarikoitaviksi mainitut painotuotteet.⁴⁷

Kenraalikuvernöörin kanslia pyysi Suomen santarmihallitusta hankimaan kyseiset julkaisut, sillä hallituksen päällikkö Freiberg esitti heinäkuussa 1903 kenraalikuvernöörille kuusi työväenjulkaisua, joiden tarkoituksena hänen mukaansa oli nostattaa työläiset isäntiään ja hallitusta vastaan: muun muassa saksalaisen Wilhelm Liebknechtin ”Hyökkäystä ja puolustusta” (1903) sekä puheena olevat Työväen Kevätlehden numeron ja Aattemme-julkaisun. Seitsemänneksi painotuotteeksi Freiberg liitti raporttiinsa Suomen työväenpuolueen ohjelman vuodelta 1899.⁴⁸ Pari viikkoa myöhemmin Freiberg täydensi raporttiaan toimittamalla kenraalikuvernöörille ”Etsi oikeuttasi” -kirjasen, mikä hänen mielestään oli mitä rikollisin työväenjulkaisu.⁴⁹

Vt. kenraalikuvernöörinä elo-syyskuussa 1903 toiminut kenraalikuvernöörin apulainen V. F. Deutrich pyysi lopuksi painoylihallitusta toimittamaan ”Etsi oikeuttasi” -kirjasen sisällön ja tiivistelmän venäjänkielisenä käännöksenä.⁵⁰ Kenraalikuvernööri Bobrikov oli siis vähän aikaisemmin määrännyt painotuotteet kiellettäviksi tuntematta tarkemmin niiden sisältöä. Hän luotti täysin santarmiston sisällöstä antamiin tietoihin.

Venäläisen hallitusvallan huomion kiinnittyminen juuri ”Etsi oikeuttasi” -kirjaseen ei ollut sattuma. Kysymyksessä oli äänioikeuskirjanen, jonka Yrjö Mäkelin oli laatinut työväen puoluehallinnon toimeksiannosta. Kirja-

45 KKK Ed 10, 1903, 6, f. 66-67, VA.

46 KD 39/21 1903, PYH, VA.

47 PYH:n ptk. 22.7.1903, 1 § ja kirjekons. (kiertokirje) No 1113 22.7.1903, PYH, VA.

48 KKK 1903, I j, 81, VA.

49 KKK 1903, I j, 79^{3b}, f. 338, VA.

50 PYH:n ptk. 26.8.1903, 4 §, 9.9.1903, 8 § ja 7.10.1903, 1 § ja KD 44/22 ja 52/24 1903, PYH, VA; KKK 1903, I j, 79^{3b}, f. 340, VA.

sessä ei ollut mitään autonomiakysymyksestä, joten siinä mielessä se oli venäläiselle hallitusvallalle vaaraton. Äänioikeusasiassa Mäkelinin kirjanen oli kuitenkin varsin jyrkällä kannalla ja ennakoi hänen Forssan puoluekokoukselle kirjoittamaansa äänioikeusjulistusta. Hänen mielestään Suomen säätövaltiopäivät eivät edustaneet kansaa vaan vain pientä etuoikeutettua ryhmää. Siellä missä kansan enemmistö ei tunnusta omakseen yhteiskunnan lakeja ja laitoksia, vallitsee pakkovalta. Kirjanen nostatti vähäosaisia taisteluun yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden puolesta rahavaltaa vastaan. Sopivana menettelytapana yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden saavuttamiseksi Mäkelin esitti Belgian yleislakon (1893).⁵¹ Mäkelinin kirjasen kieltäminen johtui ilmiselvästi siitä, että kenraalikuvernööri pelkäsi sen uhkaavan Suomen yhteiskuntarauhaa. Toiset kaksi kiellettyä painotuotetta edustivat työväenjulkaisujen ”harmaata massaa” ja kiellettiin vain koska ne onnettomuudekseen oli niputettu yhteen Mäkelinin kirjasen kanssa.

Puheena olevassa tapauksessa oli kysymys siitä, että työväestön keskuudessa levitettävät julkaisut näyttivät heinäkuussa 1903 venäläisen hallitusvallan edustajien silmissä vahingollisemmilta kuin aikaisemmin. Kannan jyrkkeneminen johtui varmaankin Venäjän työväenkysymyksen samanaikaisesta kärjistymisestä, mikä johti heinä–elokuussa Etelä–Venäjän suurien kaupunkien yleislakkoihin.⁵² Kun Bobrikov kuitenkin määräsi kirjaset kiellettäviksi ennen näiden lakkojen puhkeamista, Venäjän tilanteella tuskin oli ratkaisevaa merkitystä kenraalikuvernöörin päätökseen, vaan se johtui pääasiassa Suomen sisäpolitiikkaa koskevista tarpeista.

Vuonna 1902 Mäkelin oli julkaissut äänioikeuskirjasen ”Sananen Valtiollisesta äänioikeudesta”. Sisällöltään se oli hieman maltillisempi kuin ”Etsi oikeuttasi”, mutta kirjaset eivät ratkaisevasti poikenneet toisistaan.⁵³ Kuitenkin Mäkelinin vanhempaa kirjasta sai vuonna 1902 venäläisen hallitusvallan puolesta vapaasti levittää, kun taas uudempi julistettiin pannaan. Tämä osoittaa, että venäläisen hallitusvallan suhtautuminen Suomen työväenliikkeeseen oli vuonna 1903 muuttunut aikaisempaa kielteisemmäksi.

On epäselvää, osasiko venäläinen hallitusvalta yhdistää Mäkelinin ”Etsi oikeuttasi” –kirjaseen, sillä sen tekijästä ilmoitettiin kirjassessa vain

51 Y(rjö) M(äkelin), Etsi oikeuttasi!: Mietelmiä äänioikeusasiasta, Suomen työväenpuolueen kirjasia III (Turku, 1903); Suomen työväen puoluehallinnon (Stph) ptk. 6.1.1903, 3 §, TA.

52 Schneiderman 1976, s. 312–340.

53 Y(rjö) M(äkelin), Sananen Valtiollisesta äänioikeudesta, Suomen työväenpuolueen kirjasia II (Turku, 1902).

etu- ja sukunimen etukirjaimet.⁵⁴

Painoylihallituksen tekemä kiello- ja takavarikoimispäätös ei suinkaan merkinnyt sitä, että "Etsi oikeuttasi" olisi lakannut vaikuttamasta työväestön käsityksiin. Kirjasta oli ehditty levittää pitkin maata ennen sen kieltämistä. Painoylihallitus tiedotti kieltonsa vain viranomaisille eivätkä kaikki näistäkään olleet ajan tasalla, sillä välistä pahaa aavistamattomat työläiset lukivat kokouksissaan otteita kirjasesta ilman että viranomaiset huomasivat mitään laitonta.⁵⁵

Selostaessaan elokuun 17.–20. päivänä 1903 pidettyä Forssan puoluekokousta Työmies pystyi julkaisemaan Mäkelinin kirjoittaman radikaalin äänioikeusjulistuksen ja sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelman niin sanotut lähimmät vaatimukset ja sen työväensuojelu-, kunnallis- ja maatalousosan. Sitä vastoin lehti katsoi viisaimmaksi olla painamatta uuden puolueohjelman periaateosaa.⁵⁶ Kansan Lehti julkaisi myös periaateosan, kun taas Länsi-Suomen Työmies ei painanut edes lähimpiä vaatimuksia periaateosasta puhumattakaan.⁵⁷

Se, mikä kävi päinsä painaa Työmiehessä, ei enää läpäissytkään ennakkotarkastusta kirjaseksi. Painoasiamies Lilius lähetti syyskuussa painoylihallituksen käsiteltäväksi Työväen sanomalehtiosakeyhtiön painaman vihkosien, joka sisälsi puolueohjelman lähimmät vaatimukset sekä työväensuojelu-, kunnallis- ja maatalousosan. Painoylihallitus kielsi painotuotteen ja määräsi asiamiehen takavarikoimaan sen. Vihkosien kävi näin huonosti, vaikka siitä oli jätetty pois puolueohjelman periaateosa. Lilius teki painoylihallitukselle toimittamaansa vihkoseen joukon reuna-huomautuksia, joista näkyy, ettei hän ymmärtänyt eikä hyväksynyt ohjelman vaatimuksista juuri ainoatakaan. Mielenkiintoisin huomautus koski uutta sosiaalidemokraattista puolueenimeä: "Sellaista puoluetta ei ole olemassa laillistettuna."⁵⁸ Joulukuussa 1903 Lilius esti Forssan äänioikeus-

54 Missään tuntemassani venäläisessä lähteessä kirjasta ei yhdistetä Mäkeliniin. Initiaaleista luulisi olevan helppo päätellä tekijän nimi, mutta venäläinen hallitusvalta oli monissa tapauksissa hämmästyttävän huonosti perillä Suomen asioista.

55 Sal. asiak. 1903, 43, lk, Vaasan lääninhallitus (VALH), Vaasan maakunta-arkisto (VMA); KKK 1903, Ij, 48, VA; Saapuneet salaiset kirjeet 1905, 4, f. 27, 29, 32, lk, HLH, HMA. Vaasassa ja Tampereella kirjasta voitiin lukea kokouksessa poliisimestarin luvalla, mutta Terijoella kirjanen takavarikoitiin myynnistä ja kirjastosta, ks. sal. asiak. 1904, 86, lk, VILH, MMA.

56 TM 20.8.1903, s. 2 ja 24.8.1903, s. 2.

57 Kansan Lehti (KL) 27.8.1903, s. 2 ja 3.9.1904, s. 2; Länsi-Suomen Työmies (LT) 25.8.1903, s. 2-3.

julistuksen siteeraamisen ja sosiaalidemokraattisen puolueen nimen mainitsemisen Työmieheissä.⁵⁹

Helsingin työväenjulkaisuihin kohdistui muiden kaupunkien sisarjulkaisuihin verrattuna ankarampi sensuuri. Tämä johtui paitsi Liliuksen huomattavasta virkaintoisuudesta myös siitä, että venäläinen hallitusvalta tarkkaili pääkaupungin kaikkia lehtiä erityisen huolellisesti ja siksi painoylihallitus siivosi täällä erityisen suurella luudalla.⁶⁰

Turussa syksyllä 1903 julkaistussa Forssan kokouksen pöytäkirjassa ja Matti Vuolukan Tampereella samaan aikaan toimittamassa Eteenpäin-kalenterissa voitiin painaa ohjelman muut osat mutta ei periaateosaa. Forssan kokouksen pöytäkirjassa voitiin julkistaa vain periaateosan synnyttämät muutosehdotukset ja keskustelu.⁶¹ Sitä vastoin Tampereen työväenyhdistys sai vuoden 1903 toimintakertomuksessaan painaa sekä periaateosan että lähiajan ja työväensuojeluvaatimukset.⁶² Vuolukan Tampereella syksyllä 1904 toimittamassa Eteenpäin-kalenterin II numerossa periaateosa julkaistiin sensuurin työstämänä. Maininnat puolueen sosiaalidemokraattisuudesta ja luokkataistelun kansainvälisyydestä oli poistettu.⁶³ Nämä olivat arvatenkin ne kohdat, joiden vuoksi periaateosan oli niin vaikea läpäistä sensuuria. Venäläisen hallitusvallan ei tiedetä Forssan kokouksen jälkeisinä kuukausina puuttuneen puolueohjelman sensuroimiseen, joten vastuu siitä langennee tässä vaiheessa kotimaisille painoviranomaisille.

Vuoden 1904 alkupuolella päästiin jo niin pitkälle, että venäläinen hallitusvalta kielsi Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen nimen mainitsemisen, sillä perusteella ettei sellaista virallisesti ollut olemassa. Muodollisesti kiellon määräsi painoylihallitus maaliskuun 2. päivänä antamassaan kiertokirjeessä. Tällöin painoylihallituksen vakinainen suomalainen puheenjohtaja Cronhjelm oli jo palannut hoitamaan virkaansa ja vt. pu-

58 PYH:n ptk. 19.9.1903, 1 §, kirjekons. No 1380 19.9.1903 ja KD 447/175 1903, PYH, VA.

59 KD 717/193 1903, PYH, VA; Merikallio 1979, s. 85-86.

60 Leino-Kaukiainen 1984, s. 135-136, 184.

61 Eteenpäin, Kalenteri kansalle, toim. M. V. Vuolukka, I, V. 1904 (Tampere, 1903), s. 13, 30-32, 34; Toisen Suomen Työväen Puoluekokouksen (5:n työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja (Kokous pidetty Forssassa elok. 17-20 p. 1903) (Turku, 1903), s. 169-187 ja liite, s. 42-48; Stph E. Salinille 23.12.1903, No 99-100, SDF F 4, TA.

62 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1903 (Tampere, 1904), s. 5-10; Tampereen ty:n jk:n ptk. 5.1.1904, 7 §, Tampereen kaupunginarkisto (TKA).

63 Eteenpäin, II, V. 1905 (Tampere, 1904), s. 25-26.

heenjohtajana marraskuusta 1903 seuraavan vuoden helmikuuhun ollut venäläinen Papkov oli siirtymässä Hämeen läänin kuvernööriksi. Kiellon aiheutti Mikkeli-lehdessä ollut uutinen sikäläisen työväenyhdistyksen päätöksestä liittyä sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Sikäläisen painoasiamiehen lähettämään kirjeeseen tehdystä venäjänkielisestä päätösluonnoksesta voi päätellä, että venäläinen hallitusvalta langetti kiellon ja painoylihallitus toimi vain sen toteuttajana.⁶⁴ Kiellon taustalla olivat varmasti myös painoasiamies Liliuksen aikaisemmin samasta syystä antamat painoesteet.

Painoylihallitus kehotti 2.3.1904 sensoreita myös estämään sellaisten artikkelien ja julistusten julkaisemisen, joiden tarkoituksena oli estää vieraiden paikkakuntien työläisten pestautuminen lakon alaisiin työkohteisiin tai jotka yleisesti kiihottivat työväkeä.⁶⁵ Tämä määräys johtui Helsingissä vuoden 1904 alussa puhjenneista raitiotieläisten ja uunintekijöiden lakoista.⁶⁶ Asiakirjatietojen puuttuessa jää epäselväksi, oliko painoylihallitus antanut tämän kiertokirjeensä omasta aloitteestaan vai venäläiseltä taholta tulleen määräyksen johdosta.⁶⁷

Sosiaalidemokraattisten lehtimiesten myöhempien lausuntojen mukaan sensuuri piti kiellettyinä käsitteinä ja aiheina myös sosialismia, luokkataistelua, kumousta sekä lainauksia Karl Marxin, Friedrich Engelsin ja Ferdinand Lassallen kirjoituksista.⁶⁸ Nämä tabut eivät sietäneet sosialismia lukuun ottamatta kuitenkaan perustuneet painoylihallituksen päätöksiin, vaan johtuivat painoviranomaisten noudattamasta käytännöstä. Marxilaisiin oppeihin ja käsitteisiin kohdistuva sensuuri oli voimassa vuonna 1903 ja erityisesti 1904 ja perustui sosiaalidemokraattisen puolueohjelman hyväksymisen viranomaisissa herättämään kielteiseen suhtautumiseen. Syksyllä 1902 ylioppilas Sulo Vuolijoki oli Työmieheissä saanut vapaasti esitellä Karl

64 PYH:n ptk. 2.3.1904, 11 §, kirjekons. No 257 2.3.1904 ja KD 144/159 1904, PYH, VA. Ks. myös kirjekons. No 165 15.2.1904.

65 Kirjekons. No 227 2.3.1904, PYH, VA; Fria Ord (FO) 22.3.1904, s. 1.

66 Matti Paasivuori, Helsingin työväenyhdistyksen 40-vuotiselta taipaleelta, teoksessa: Helsingin työväenyhdistys 40-vuotias (Helsinki, 1924), s. 89.

67 Päätöksestä on vain PYH:n kiertokirje No 227 mutta ei lainkaan pöytäkirjamerkintää.

68 L'Internationale Ouvrière & Socialiste, Rapports soumis au Congrès Socialiste International de Stuttgart (18-24 août 1907) par les organisations socialistes d'Europe, d'Australie et d'Amérique sur leur activité pendant les années 1904-1907, II (Bruxelles, 1907) s. 153-154 (Valppaan laatima SDP:n toimintakertomus s. 153-173); Yrjö Mäkelin, Kansan Lehti sortovuosina, teoksessa: Kansan Lehti: 15-vuotisjulkaisu, 1899-1914 (Tampere, 1914), s. 19; Paasivuori 1924, s. 58; Merikallio 1979, s. 92.

Kautskyn luomaa sosiaalisen revolutsioonin eli proletaarisen vallankumouksen teoriaa⁶⁹ ja Arbetaren oli voinut painaa Jean Jaurès'n Engels-sitaatin, jonka mukaan "demokraattinen tasavalta on jopa **proletariaatin diktatuurin erityinen muoto**, minkä jo Ranskan suuri vallankumous on osoittanut".⁷⁰ Maaliskuussa 1903 Työmies esitteli Marxin ajatuksia sosialismista, luokkataistelun sovittamattomuudesta ja vallankumouksesta, vieläpä kommunistisesta.⁷¹ Kun bobrikovilaisen komennon yllä pitäminen kävi vuoden 1905 alusta alkaen yhä vaikeammaksi, kielletyt käsitteet ja aiheet putkahtivat yksi toisensa jälkeen lehtien palstoille.

Työmies ja Arbetaren saivat runsaasti painoesteitä syksyllä 1903.⁷² Vuoden lopulla kävi ilmi, että Työmies ja Kansan Lehti olivat joutuneet myös venäläisen hallitusvallan silmätikuksi. Painoasiamies Lilius antoi 23.11. ilmestyvälle Työmiehen numerolle painoesteen ja poisti osia kahdesta siinä olleesta kirjoituksesta. Painoylihallitus hyväksyi toimenpiteen 25.11., mutta asia ei jäänyt tähän. Vt. puheenjohtaja Papkov palasi siihen painoylihallituksen joulukuun 9. päivänä pitämässä kokouksessa ja sai aikaan päätöksen, jonka mukaan päätoimittaja Valppaalle ilmoitettaisiin Liliuksen välityksellä, että lehti lakkautettaisiin ainaiseksi, jos se jatkaisi 23.11. painoesteen saaneiden kaltaisten, yhteiskunnalle vaarallisten kirjoitusten julkaisemista. Samanlainen uhkavaatimus päätettiin välittää myös Kansan Lehdelle, jolle Tampereen painoasiamies E. A. Sjöström oli 19.11. antanut painoesteen.

Painoylihallitus tuomitsi Työmiehen sensuroidusta Viipurin-kirjeestä erityisesti sen kohdan, jossa yhteiskuntaa syytettiin työttömien nälännytämisestä nälkään ja heitä kehoitettiin kokoontumaan ja vaatimaan viranomaisilta (kaupunginvaltuustolta) vaatimustensa toteuttamista hintaan mihin hyvänsä. Yhtä tuomittavaa oli, että Iltakatsauksessa, toisessa osaksi sensuroidussa kirjoituksessa, pakko oli mainittu työväenliikkeen voimallisuuden. Painoylihallitus piti siis yhteiskunnalle vaarallisena ennen kaikkea ajatusta, että työväen olisi turvauduttava joukkovoimaan ja pakkoon taivuttaakseen viranomaiset suostumaan heidän vaatimuksiinsa. Kansan Lehden kokonaan sensuroidussa kirjoituksessa painoylihallitus piti yhteiskunnalle vaarallisena valtiokirkkoa ja sen antamaa kasvatusta kohtaan esitettyä arvostelua. Vaikka uhkavaatimuskirjelmässä ei asiaa mainittukaan,

69 S.V.:n (Sulo Vuolijoen) kirjoitukset TM:ssä: Yhteiskunnallinen muutos, 24.10.1902 ja Yhteiskunnallisen muutoksen jälkeisenä päivänä, 28.10.1902.

70 pk. Republik och socialism, Arb 11.10.1902.

71 Karl Marx'in ajatuksia, TM 20.3.1903.

72 PYH:n ptk. 26.8.-23.12.1903, VA; Merikallio 1979, s. 78-83.

Mäkelinille luettiin varmasti synniksi myös se Sjöströmin ilmoitus, että päätoimittaja oli uhonnut julkaisseensa toisissa kaupungeissa niitä kirjoituksia, joille Sjöström oli Tampereella antanut painoesteen.⁷³

Työmiehen ja Kansan Lehden uhkaaminen lakkauttamisella oli selvästi Papkovin ajatus ja tuli siis venäläisen hallitusvallan taholta. Painoylihallitus lähetti helmikuun 1904 alussa kummankin uhkavaatimuskirjelmänsä tiedoksi kenraalikuvernöörin kanslialle. Kanslian virkamies M. Ganskau teki painoylihallituksen kirjeeseen reunahuomautuksen, jonka mukaan asia oli pidettävä mielessä seurattaessa mainittuja lehtiä.⁷⁴ Venäläinen hallitusvalta uhkasi järeimmällä aseellaan, ellei lehtien yhteiskuntarauhaa uhkaava kirjoittelu loppuisi. Venäläinen sensuuri oli tässä asiassa samansuuntaista kuin kotimainenkin eli piti radikaalia yhteiskuntakritiikkiä aisoissa.

Edellä esitetyn perusteella on tultava siihen johtopäätökseen, että viime kädessä venäläinen hallitusvalta eikä suinkaan suomalainen painoylihallitus oli vastuussa työväenliikkeen ideologisiin perusteisiin vuosina 1903–04 kohdistuneesta sensuurista. Tämä osoittaa, että laista ja järjestyksestä huolehtiminen oli venäläiselle hallitusvallalle loppujen lopuksi tärkeämpää kuin *divide et impera*.

Kenraalikuvernööri venäläisine avustajineen rajoitti työväenlehistön yhteiskuntakritiikkiä ja sosialistista kirjoittelua tuntuvalta tavalla mutta suvaitsi kuitenkin sen olemassaoloa. Silloin kun passiivinen vastarinta yhdistyi sosialismiin, Bobrikov ei tuntenut mitään armoa. Tämä oli kenraalikuvernöörin ja hänen korkeiden virkamiestensä mielestä lehdelle vaarallimpi suunta kuin pelkkä sosialismi mutta myös pelkkä perustuslaillisuus. Näin oli ainakin Bobrikovin virkakauden loppupuolella.

Syksyllä 1903 sensuurikomitea kiinnostui Viipurin Sanomien Supistuksen nykysuunnasta. Bobrikovia uhmanneesta Viipurin Sanomista oli kenraalikuvernöörin kovan kohtelun jäljeltä vain tämä kaksi kertaa viikossa ilmestyvä painos. Kenraalikuvernöörin kanslian käskystä painoylihallitus tiedusteli asiaa Viipurin läänin kuvernööriltä. Kuvernööri kääntyi Viipurin linnoituksen santarmikomennuskunnan päällikön V. K. Kramarenkon puoleen, joka lausunnossaan lähti liikkeelle Viipurin Sanomien entisen päätoimittajan ja Viipurin työväenyhdistyksen ex-puheenjohtajan J. A. Lylyn venäläisvastaisuudesta ja lehden suosiosta työväestön parissa.

73 PYH:n ptk. 25.11.1903, 7 § ja 9.12.1903, 23 ja 24 §, kirjekons. No 1891 ja 1892 12.12.1903 ja KD 651/187 ja 652/187, PYH, VA.

74 KKK 1904, IV j, 8°, VA. Papkovin vielä toimiessa puheenjohtajana painoylihallitus päätti 24.2.1904 Työmiehen ja Arbetarensin saaman painoesteen johdosta pitää mielessään nämä lehdet (ptk. 2 ja 4 §, PYH, VA).

Hankkimiensä tietojen nojalla venäläinen vt. kuvernööri A. Lvovski vastasi painoylihallituksen tiedusteluun, että Viipurin Sanomien Supistus on nuor-suomalaisen puolueen äänenkannattaja ja käsittelee työväenkysymystä so-sialistisessa hengessä. Lvovskin mukaan lehden nykyinen maltillisuus oli vain näennäistä; toimitus levitti kiellettyä perustuslaillista kirjallisuutta ja jos lehti saisi takaisin päivälehden asemansa, se alkaisi jälleen propagoida vihamielisiä teorioitaan. Kuvernöörin arvio lehdestä oli mitä kielteisin ja lehti säilyi epäiltyjen kirjoissa.⁷⁵

Venäläinen hallitusvalta suhtautui Kotkan Sanomiin erittäin epäluoi-sesti aina vuosien 1902 ja 1903 vaihteesta alkaen, kun lehti siirtyi insinööri A. Collinin omistukseen ja toimitettavaksi ja kun Työmiehen kirjapainon entinen johtaja ja Arbetarenin entinen päätoimittaja Reino Drockila osti sitä painavan kirjapainon.⁷⁶ Santarmisto kuvasi raporteissaan Drockilan passiivisen vastarinnan agentiksi, mikä ei ollutkaan kaukana totuudesta.⁷⁷ Kot-kan Sanomien toimittajaksi tuli vuoden 1903 loppupuolella kansakoulun-opettaja Yrjö Sirola. Painoylihallituksen vt. puheenjohtaja Papkov puuttui marraskuussa asioihin. Hänen virastonsa kielsi Kotkan Sanomat kahdeksi viikoksi, kun Sirola oli julkaissut Forssan puoluekokouksen johdosta laaditun artikkelin ”Sosialismin tarkoituksesta”. Sirolan itsensä mukaan joku työmies oli kirjoittanut sen. Kirjoituksen lopussa väitettiin, että Suomen köyhälistö saavuttaisi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden väistä-mättömästi, joko rauhallista tietä tai väkijakolla. Tapauksen johdosta painoylihallitus kielsi pakolla uhkaavien lausuntojen julkaisemisen lehdis-sä.⁷⁸

Kotkan Sanomien julkaisuyhtiö anoi joulukuussa lupaa saada vastaa-vaksi toimittajaksi Sirolan. Sirola kävi painoylihallituksessa jättämässä paperit ja sai Papkovilta isällisiä neuvoja nöyryydestä esivaltaa kohtaan. Painoylihallitus pyysi anomuksesta lausunnon Viipurin läänin kuvernööriltä. Lappeenrannan santarmiupseeri raportoi kuvernöörille, että Sirola oli kaksi vuotta aikaisemmin Viipurin Sanomien palveluksessa ollessaan – mikä oli väärä tieto – levittänyt rikollisia lehtisiä Karjalassa. Tultuaan kolme kuu-

75 KKK 1903, IV j, 124, VA; Sal. asiak. 1903, 9, lk, VILH, MMA. Ks. myös KKK Ed 7, 1902, 11, f. 130, VA.

76 KKK Ed 8, 1902, 12, f. 81, Ed 9, 1903, 1, f. 222, Ed 9, 1903, 2, f. 186, VA; PYH:n ptk. 6.2.1903, 7 §, 10.2.1903, 6 §, 10.3.1903, 11 § ja 25.4.1903, 1 §, VA; Arb 31.1.1903, s. 2.

77 Tästä jäljempänä.

78 PYH:n ptk. 11.11.1903, 10 § ja kirjekons. No 1721 11.11.1903, PYH, VA; KKK Ed 11, 1903, 11, f. 96 ja Ed 11, 1903, 12, f. 33, VA; Yrjö Sirola, Sensuurimuistoja, teoksessa: Kansan Lehti 1914, s. 25.

kautta sitten Kotkaan hän oli saavuttanut tunnetun sosialistin Drockilan ja Collinin luottamuksen. Tällä perusteella kuvernööri N. A. Mjasojedov ilmoitti painoylihallitukselle, ettei hän voinut puoltaa hakemusta. Tämä lausunto ja sen pohjana olleet santarmitiedot osoittautuivat kohtalokkaiksi niin päätoimittajakandidaateille kuin koko lehdellekin. Tammikuun 30. päivänä 1904 Bobrikov päätti olla antamatta lupaa päätoimittajuuden siirtämiseen Sirolalle. Kun lehdellä ei ollut vastaavaa toimittajaa, sen oli pakko lakata ilmestymästä, mikä oli kenraalikuvernöörin tarkoituksin.⁷⁹

Myöhemmin samana vuonna Sirola siirtyi toimittajaksi Mäkelinin luotsaamaan Kansan Lehteen ja täällä sosialismista kiinnostunut nuorsuomalainen ylioppilas muuttui vähitellen sosiaalidemokraattiseksi puoluemieheksi. Sirolan venäläisen hallitusvallan silmissä hankkima huono maine ei hävinnyt asuinpaikan ja poliittisen kodin vaihdoksen myötä minnekään.⁸⁰

On ilmeistä, että venäläinen hallitusvalta pelkäsi perustuslaillisuutta ja passiivista vastarintaa ratkaisevan paljon enemmän kuin sosialismia ja työväenliikettä, mutta sosialismiin kallistuva perustuslaillisuus tai nuorsuomalaisuus näytti siitä aivan erityisen vaaralliselta. Jos kenraalikuvernööri avustajineen olisi todella halunnut päästä eroon Työmiehestä ja Kansan Lehdestä vuoden 1903 lopussa, hän olisi varmasti lakkauttanut ne yhtä kylmästi kuin Kotkan Sanomat.

Työmiehen julkaisijat ottivat joulukuun 1903 lakkautusuhkauksen todesta. Päätoimittaja Valppaan ensimmäinen reaktio oli, että lehti oli kai lopetettava. Työväen sanomalehtiosakeyhtiön johtokunta päätti kuitenkin, että lehteä olisi toistaiseksi koetettava säilyttää ja Valpas mukautui tähän. Hän lienee käynyt Papkovin vastaanotolla tiedustelemassa, miten lehden olisi meneteltävä, jotta se saisi elää.⁸¹ Poliittinen kommentointi katosi vuoden 1904 alkupuoliskolla miltei kokonaan lehdestä. Työmies muuttui paljolti uutis- ja ajanvietejulkaisuksi.⁸² Sitä vastoin Kansan Lehti, jonka

79 PYH:n ptk. 12.12.1903, 14 §, 16.1.1904, 13 §, 30.1.1904, 16 §, kohta p ja 27.2.1904, 21 §, VA; Sal. asiak. 1903, 9, 1904, 89, lk, VILH, MMA; Sirola 1914, s. 25-26; Yrjö Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä: Pikku muistelmia (1928), f. 6-8, Yrjö Sirolan kokoelma, Kansan arkisto (KA); Leino-Kaukiainen 1984, s. 163.

80 Sal. asiak. 1904, 3, f. 196, lk, Uudenmaan lääninhallitus (ULH), VA; 1904, d. 1300 tsh. 51, Osobyi otdel (OO), Fond (F.) 102, Departament politzii, Gosudarstvvennyi arhiv Rossijskoi Federatsii (GARF), Moskova, NL:n mikrofilmi (mf) 241, VA.

81 TSOY:n jk:n ptk. 20.12.1903, 2 §, TA; KD 719/193 1903, PYH, VA; Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen kolmannen (ylimääräisen) kokouksen (VI:nen työväenyhdistysten edustajainkokouksen) pöytäkirja, Kokous pidetty Helsingissä syyskuun 25-28 p:nä v. 1904 (Turku, 1905), s. 167-168.

päätoimittaja Mäkelin oli Valpasta rohkeampi mies, ei luopunut poliittisesta kirjoittelusta mutta korvasi sitä osittain taloudellisilla ja kunnallisilla aiheilla.⁸³

Työväenlehtien painoesteet vähenivät vuonna 1904 edelliseen vuoteen verrattuna. Työmiehelle niitä tuli 14 ja Kansan Lehdelle vain yksi. Äänioikeuskysymyksen ajankohtaistumisesta vuoden jälkipuoliskolla johtui, että tämä aihe nousi painoesteiden suurimmaksi yksittäiseksi syyksi Työmiehessä vuonna 1904.⁸⁴ Syyskuussa 1904 painoylihallitus määräsi Tampereen painoasiamiehen pitämään huolta siitä, ettei Kansan Lehti julkaisisi valtiollisia (Venäjän-poliittisia) artikkeleita, jotka eivät kuuluneet sille hyväksyttyyn ohjelmaan. Syynä oli Mäkelinin pääkirjoitus, jossa hän paheksui sitä, että torpparit olivat tavoitelleet parannuksia asemaansa kääntymällä santarmien puoleen; epäkohdat korjattaisiin lainsäädäntöteitse ja pyrkimällä osalliseksi siihen eikä lakia syrjäyttämällä.⁸⁵ Mutta ajat olivat muuttumassa eikä työväenlehtiä enää voitu estää puuttumasta myös autonomiakysymykseen.

54

Sensuurin lieventäminen oli osa sitä rauhoittamispolitiikkaa, jota ke-sällä 1904 virkaansa astunut kenraalikuvernööri Obolenski alkoi noudattaa. Jotta valtiopäivävaalit olisi voitu käydä levollisessa ilmapiirissä, hän salli lehdistön käsitellä poliittisia kysymyksiä entistä vapaammin.⁸⁶ Muutos näkyi myös työväenlehdistön poliittisen kirjoittelun elpymisenä. Venäjän hallituksen Suomen-politiikkaa työväenlehdet tohtivat kuitenkin käsitellä vain varovasti. Myös painovapauden rajoitusten arvosteleminen jäi niissä vuoden 1904 loppupuolella epäsuoraksi.⁸⁷

Helsingissä 27.10.1904 pidetty työväen kokous päätti toimittaa painoylihallitukselle valituksen, jonka mukaan painoviranomaiset olivat alista-neet työväenlehdet myös vaalien aikana muuta lehdistöä ankarampaan

82 TM tammikuusta heinäkuuhun 1904; TSOY:n vuosikokousptk. 24.4.1904, 6 §, TA; Huomautus osakkaille, TM 18.4.1904.

83 KL tammikuusta heinäkuuhun 1904; Leino-Kaukiainen 1984, s. 189.

84 Merikallio 1979, s. 68, 83, 87-90 ja liitteet 2-3; Leino-Kaukiainen 1984, s. 184.

85 PYH:n ptk. 10.9.1904, 13 §, VA; (Y. Mäkelin,) pk. Oudoilla poluilla, KL 27.8.1904.

86 Vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom položhenii v predseimovyi i petitsionnyi periody otsherednogo seima 1904 goda, 28.12.1904 (vanhaa lukua = v.l.), KKK, Kenraalikuvernööri Seynin asiakirjat, Hd 80, f. 1-3, VA.

87 (E. Valpas,) pk. Kokemuksista opetus, TM 31.12.1904; (Y. Mäkelin,) pk. Odottamatonta!, KL 20.9.1904.

sensuuriin ja estäneet työväen vaalilehtiset. Kirjelmä väitti näiden toimien olevan ristiriidassa vaalien aikaisen keskustelunvapauden ja uuden kenraalikuvernöörin takaaman vaalirauhan kanssa.⁸⁸ Painoylihallitus ei ottanut valitusta edes käsiteltäväkseen.⁸⁹

Painoylihallitus kielsi joitakin kotimaisia ja ulkomaisia työväen painotuotteita vuosina 1904–05. Ulkomaisten julkaisujen epäilyttävyyttä lisäsi se seikka, että ne oli painettu ilman painoylihallituksen ennakkotarkastusta. Mäkelinin kenraalikuvernööri Obolensille Tampereella 5.9.1904 pitämän puheen julkaiseminen työväenyhdistyksen vuosikertomuksessa estettiin ilmeisistä Venäjän-poliittisista syistä; muilla kielloilla oli sisäpoliittinen tausta.⁹⁰

Sensuuri esti Helsingin puoluekokouksen (1904) pöytäkirjan painamisen syksyllä 1904. Käsikirjoitus annettiin epävirallisesti Helsingin paino-asiamiehen Liliuksen tarkastettavaksi, joka antamassaan lausunnossa piti mahdolltomana julkaista sitä ilman tuntuvaa parturointia. Painoylihallituksen puheenjohtaja Cronhjelm oli Liliuksen mukaan antanut hänelle useampia muistutuksia siitä, että hän oli kokouksen aikana sallinut sosiaalidemokraattisen puolueen nimen mainitsemisen lehdissä. Kyseinen nimi olisi tullut karsia. Forssan äänioikeusjulistuksesta ei Liliuksen mukaan olisi voitu painaa pöytäkirjassa mitään, kun kerran painoylihallitus oli takavarikoinut julistuksen. Pöytäkirjasta olisi hänen mielestään pitänyt poistaa myös viittaukset Ranskan vallankumoukseen, Mäkelinin Obolensille pitämä puhe sekä valtiopäiväjärjestykseen ja keisariin kohdistuva äänioikeuskritiikki.⁹¹ Pöytäkirja julkaistiin vasta syksyn 1905 suurlakon jälkeen.

Yksittäisistä kielloista ja joidenkin sallittujen kirjasten lyhentämisestä huolimatta painoylihallitus ei mitenkään systemaattisesti estänyt uusien työväenkirjasten julkaisemista, mutta harvat sensurointitapaukset jäivät paremmin muistiin kuin myönnetty painoluvat. Marxin ja Engelsin Kommunistisen puolueen manifestikin sai ilmestyä vuonna 1905, kun siitä oli ensin poistettu Venäjän kannalta arkaluontoinen kohta, jossa kirjoittajat

88 Helsingin työväen kokouksen ptk. 27.10.1904, 3 §, kansio 14, Helsingin työväenyhdistys (HTY), VA.

89 PYH:n ptk. 2.11.1904, 23 §, VA.

90 PYH:n ptk. 6.6.1904, 8 §, 26.10.1904, 20 §, 8.2.1905, 7 §, 26.7.1905, 4 § ja 21.10.1905, 8 §, VA; Tampereen ty:n jk:n ptk. 17.1.1905, 10 §, TKA; KKK 1905, Ij, VIII, f. 2-35, VA; Register öfver förbjuden litteratur, sal. asiak. 1905, 7, lk, ULH, VA. Mäkelinin puheesta tuonnempana.

91 K. A. Lilius A. Karjalaiselle s.d. ja Karjalainen J. K. Karille 15.10.1904, No 812 ja 811, SDP F 6, Stp H. Valppaalle 30.9.1904, No 220, SDP F 4 ja Stp:n ptk. 29.10.1904, 2 §, TA.

mainitsivat puolalaisten osuuden Euroopan vallankumouksellisessa liikehdinnässä vuosina 1846–48.⁹²

Vuonna 1905 painoylihallitus uskalsi jo olla suostumatta joihinkin santarmiston ja venäläistetyt poliisin esittämiin sensurointitoivomuksiin.⁹³ Kenraalikuvernöörin nimenomaisesta käskystä painoylihallitus joutui kuitenkin 19.4. kieltämään lehtiä kirjoittamasta mitään sellaisista mielenosoituskokouksista, joihin ei ollut pyydetty viranomaisten lupaa. Kenraalikuvernööri Obolenski määräsi niinkään painoylihallituksen 20.7. estämään poliisia koskevien valitusten ja oikeusjuttujen selostamisen. Näillä ja muilla samantapaisilla kielloilla, joita lehdet rikkoivat parhaan kykynsä mukaan, venäläinen hallitusvalta yritti turhaan hillitä sitä itseään vastaan suuntautuvan kansanliikkeen nousua.⁹⁴

Työväenlehtien saamat painoesteet kääntyivät vuonna 1905 selvään nousuun edelliseen vuoteen verrattuna. Työmiehelle niitä kertyi 28, Arbetarenille 19, Länsi-Suomen Työmiehelle kolme ja Kansan Lehdelle viisi. Kun aikaisempina vuosina työväenlehdistä oli sensuroitu lähinnä yhteiskuntakriittisiä kirjoituksia, painoesteet tulivat nyt ennen kaikkea Venäjän hallituksen politiikan arvostelemisesta ja Venäjän vallankumoustopahtumien käsittelemisestä.⁹⁵ Tämä kertoo työväenliikkeen ja venäläisen hallitusvallan välisten suhteiden kärjistymisestä ja työväenliikkeen uudeltaisesta suunnasta mutta myös viranomaisten kontrollin heltyämisestä, mikä rohkaisi lehtiä puuttumaan aiheisiin, joihin ne eivät aiemmin olleet tohtineet kajota.

Maaseutukaupunkien työväenlehtien vuosina 1900–1905 saamien painoesteiden vähälukuisuudesta⁹⁶ on tehtävä se johtopäätös, että työväenlehtien erityissensuuri koski vain Työmiestä ja Arbetarenia.

Aktivistiseksi lehdeksi kesällä 1905 muuttunut Arbetaren aiheutti painoylihallitukselle erityisen paljon harmia. Kenraalikuvernöörin kanslia valitti lehden kirjoituksista mutta lehti jatkoi jyrkällä hallituksenvastaisella

92 Koitar, Työväen kalenteri, II, julk. N. R. af Ursin (Tampere, 1905).

93 PYH:n ptk. 1.3.1905, 12 §, 29.3.1905, 8 § ja 21.10.1905, 3 §, VA.

94 KKK 1905, IV j, 87, VA.

95 Merikallio 1979, s. 69-70, 91-93 ja liitteet 2-3; Leino-Kaukiainen 1984, s. 184, 189-190, 327.

96 Tosin Kansan Lehden saamien painoesteiden vähälukuisuuden selittää osittain toimituksen tapa lähettää arkaluontoisiksi arvioimansa kirjoitukset painoasiamies Sjöströmille jo numeron painamista edeltävänä päivänä oikovedoksina. Silloin painoasiamies saattoi sensuroida lehteä ilman että hänen tarvitsi antaa painoesteitä. Mäkelin 1914, s. 18-19; Sirola 1914, s. 26-27.

linjallaan.⁹⁷

Vuoden 1905 aikana työväenlehdet uskalsivat käyttää venäläistä hallitusvaltaa vastaan myös kaikkein tehokkainta asettaan, pilkkaa. Kun Uudenmaan läänin vt. kuvernööri A. A. Rheinbott Obolenskin käskystä vaati Helsingin työväenyhdistystä poistamaan jäsenistöstään terroristit, työväenyhdistys järjesti 22.8. kokouksen, jossa kuvernöörin vaatimukset ja sitä säestäneet uhkaukset herättivät vain uhmaa ja kritiikkiä.⁹⁸

Seuraavan päivän Työmieheissä Valpas julkaisi pikku-uutisen, jonka mukaan työväenagitaattorit olivat kärsineet tappion uudelle agitaattorille, lääninsihteeri översti vt. kuvernööri sekä ritari Rheinbottille, joka houkuttelee enemmän väkeä kokouksiin kuin vanhat. "Suosittelemme tätä uutta agitaattoria", lehti lopetti uutisensa.⁹⁹ Rheinbott, joka virassaan muutenkin osoittautui parantumattomaksi rettelöitsijäksi, ei malttanut olla provosoitumatta, vaan lähetti käännöksen uutisesta kenraalikuvernöörille valittaen Työmiehen äärimmäisen vahingollisesta suuntauksesta. Lehti oli hänen mukaansa työläisten vallankumousliikkeen todellinen johtaja. Kenraalikuvernöörin kanslia muistutti sopimattomasta kirjoituksesta paino-
57
ylihallitusta, joka hyvitti kuvernöörin loukattua kunniaa antamalla varoituksen kirjoituksen hyväksyneelle painoasiamiehelle.¹⁰⁰

Hämeenlinnan työväenyhdistys ei saanut kaupungin venäläiseltä poliisimestarilta A. Havemanilta lupaa järjestää työväenhenkistä ohjelmaa noudattavaa kansanjuhlaa taloutensa parantamiseksi ja pani tämän johdosta toimeen vastalausekokouksen, joka oli tarkoitettu pelkästään yhdistyksen omille jäsenille. Sellaisen järjestämiseen ei tarvittu viranomaisten lupaa. Viranomaiset pelkäsivät, että työväki ryhtyisi mellakoimaan ja päättivät estää tämän. Venäläinen sotaväki pelotteli 23.7.1905 pidettyä kokousta piirittämällä sen mutta ei kuitenkaan hajottanut sitä.¹⁰¹ Kun kuvernööri Papkov oli elokuussa palannut neljän kuukauden lomaltaan

97 PYH:n ptk. 14.7.1905, 2 §, 1.8.1905, 28 §, 17.8.1905, 1 §, 26.8.1905, 21 § ja 18.9.1905, 2 §, VA.

98 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 55, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA; TM 23.8.1905, s. 1-2.

99 Työväen agitaattorit, TM 23.8.1905.

100 Sal. asiak. 1905, 7, lk, ULH, VA; PYH:n ptk. 9.9.1905, 2 §, VA.

101 Saapuneet salaiset kirjeet 1905, 4, f. 142-143, 145-150, lk, HLH, HMA; Ratsumestari Malovin muistio aktivistipuolueesta, S 4, 1905, 21, Suomen santarmihallitus (SSH), VA; Hämeenlinnan ty:n ptk. 18.7.1905, 2 § ja 21.7.1905, 1 § sekä toimintakertomus 1905 (20.1.1906), TA; KL 27.7.1905, s. 1-2; Akseli Kanerva, Hämeenlinnan työväenyhdistys 1888-1938 (Hämeenlinna, 1938), s.30-34.

virkaansa hoitamaan, hän kutsui luokseen Hämeenlinnan työväenyhdistyksen johdon. Kuvernööri ilmoitti, että yhteistyö viranomaisten kanssa tuottaisi tuloksia toisin kuin turhat mielenosoitukset. Papkov sanoi ymmärtävänsä yleisen äänioikeuden vaatimuksen, jos se tarkoittaisi vain kaupunkien miespuolista työväestöä. Hän ei sitä vastoin käsittänyt, kuinka äänioikeutta voitiin vaatia myös naisille ja maalaisille. Kansan Lehti selosti tämän keskustelun Hämetär-lehden mukaan 29.8.¹⁰²

Sirola, joka oli ollut puhujana Hämeenlinnan protestikokouksessa ja jonka päätoimittajuuden Kotkan Sanomissa Papkov oli Bobrikovin avulla tylysti lopettanut, ymmärsi nyt saaneensa tilaisuuden kostaa saamiaan kolhuja. Hän sijoitti Kansan Lehden seuraavaan, elokuun 31. päivänä ilmestyneeseen numeroon suuren aasinkuvan ja sen alapuolelle äänioikeusmielipiteen, joka sattui olemaan tarkalleen sama kuin kuvernöörin pari päivää aikaisemmin esittämä. Papkov valitti asiasta painoylihallituksen puheenjohtajalle V. K. Kanniselle.¹⁰³ Kuukauden verran asiaa pyöriteltyään painoylihallitus päätti hyllyttää aasinkuvan, koska "ei aivan selville ole käynyt että sanotulla kuvalla todella tarkoitetaan Hämeen läänin kuvernööriä ja joka tilassa ei Ylihallituksen mielestä tällaisessa asiassa lehden toimittaja vastaan voi ryhtyä toimenpiteisiin kukaan muu kuin asiallinen itse jos tahtoo."¹⁰⁴

102 KL 29.8.1905, s. 2.

103 KL 31.8.1905, s. 3; Sirola 1914, s. 27-28.

104 PYH:nptk. 6.9.1905, 25 §, 27.9.1905, 7 § ja 30.9.1905, 10 §, VA. Asianomainen ei tahtonut, sillä hän olisi hävinnyt asian oikeudessa ja oikeusjuttu olisi tehnyt hänet entistä naurunalaisemmaksi.

Yhdistymisvapauden rajoitukset

Yhdistysten perustaminen Suomessa pohjautui vuodesta 1849 alkaen niin sanottuun konsessio- eli toimilupajärjestelmään. Keisari Nikolai I määräsi tuolloin, että yksityisiä seuroja ja yhdistyksiä sai perustaa vain hallitsijan luvalla. Määräys koski tieteellisiä, kirjallisia, taloudellisia ja hyväntekeväisyyttä ja muita päämääriä varten perustettavia yhdistyksiä, mutta ei kuitenkaan sellaisia kauppayhtiöitä, joihin kuului vain muutamia harvoja henkilöitä.¹ Jo aikaisemmin (1826 ja 1848) Nikolai I oli kieltänyt ja määrännyt lakkautettaviksi salaiset seurats.²

Vuonna 1883 annettu asetus määräsi yhdistysten perustamislupa myöntämisen ja niiden sääntöjen vahvistamisen senaatin talousosastolle. Kuvernöörit valtuutettiin vuonna 1887 myöntämään lupa sellaisten taloudellisten ja hyväntekeväisyysyhdistysten perustamiseen, jotka toimivat vain heidän lääninsä alueella, ja vahvistamaan niiden säännöt. Senaatin talousosasto pakotettiin kuitenkin vuonna 1892 jakamaan yhdistyksiä koskeva päätösvaltansa kenraalikuvernöörin kanssa. Tällöin annetun uuden ohjesääntönsä mukaan senaatin talousosasto päätti yhdessä kenraalikuvernöörin kanssa tieteellisten, kirjallisten, taiteellisten, taloudellisten ja hyväntekeväisyyttä ja muita hyödyllisiä tai luvallisia tarkoituksia varten perustettavien yhdistysten perustamisluvasta ja niiden sääntöjen vahvistamisesta sekä myös aikaisemmin vahvistettujen sääntöjen muuttamisesta. Vuonna 1894 annettu kuvernöörien johtosääntö säilytti heillä jo olleen oikeuden sallia vain heidän läänissään toimivien taloudellisten ja hyväntekeväisyysyhdistysten perustaminen ja vahvistaa niiden säännöt ja sääntömuutokset.³

1 Samling af Placater, Förordningar, Manifestor och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hvilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit, 13, 1849–1850 (Helsingfors, 1851), s. 163–164; V. Merikoski, Hallinto-oikeudellinen tutkimus yhdistymisvapaudesta (Helsinki, 1935), s. 6–8, 17–18.

2 Merikoski 1935, s. 16–17.

3 Suomen asetuskokoelma (Ask), 3/1883, os III, kohta 6, 11/1887, kuvernöörit,

Ennen vuotta 1906 Suomessa ei ollut yhdistymisvapautta, vaan uuden yhdistyksen perustamiseen oli annettava esivallan lupa, joka saatiin sääntöjen vahvistamisen kautta. Siviilitoimituskunnan protokollasihteerinä 1898–1903 ja sittemmin hallinto-oikeuden professorina yhdistyslainsäädäntöön kaikinpuolisesti perehtyneen K. J. Ståhlbergin mukaan viranomaisten perustamislupa ja sääntöjen vahvistaminen eivät automaattisesti tuoneet yhdistykselle oikeuskelpoisutta eli vastuu yhdistyksen nimissä tehdyistä sitoumuksista ei ilman muuta siirtynyt yhdistyksen hallituksen jäseniltä yhdistykselle kollektiivina. Yhdistyksen oikeuskelpoisuus määräytyi ennen muuta sen sääntöjen perusteella. Kysymykseen ei ollut selkeää lainsäädännöllistä ratkaisua.⁴

Viime vuosisadan loppua kohden yhdistysten määrä lisääntyi huomattavasti ja myös alemmat kansankerrokset tulivat mukaan yhdistystoimintaan.⁵ Kohta virkaansa astuttuaan kenraalikuvernööri Bobrikov kiinnitti huomiota Suomen Venäjään verrattuna vilkkaaseen ja vapaaseen yhdistystoimintaan, jonka hän yksioikoiseen tapaansa katsoi palvelevan sopivina kulisseinä hallituksenvastaisen agitaation harjoittamiselle. Nuorisoeurojen tekemä kansanvalistustyö oli hänen mielestään poliittista propagandaa. Palokuntien ja urheilu- ja voimisteluseurojen jäsenistö kelpasi tilaisuuden tullen sotavoimien kaaderistoksi. Raittius- ja työväenyhdistysten kokouksissa politikoiitiin siinä missä tieteellisissä seuroissakin.⁶

Bobrikov ryhtyi vaikeuttamaan uusien yhdistysten perustamista aivan vuoden 1899 alusta alkaen. Ensiksi hän kiinnitti huomiota sellaisiin sääntöihin, jotka olisivat valtuuttaneet perustettavan yhdistyksen hyväksymään itse itselleen haaraosastoja vahvistamalla niiden säännöt. Bobrikov vaati, että haaraosastojen säännöille olisi haettava vahvistus läänin kuvernööriltä, jonka vallassa olisi siis myöntää kullekin haaraosastolle toimilupa tai evätä se. Vähän myöhemmin samana vuonna hän alkoi vastustaa ylipäätään

kohta g. 30/1892, 98 §, kohta 35 ja 50/1894, 28 §, kohta 19.

- 4 K. J. Ståhlberg, Yhdistymisvapaus Suomessa, eripainos aikakauskirjasta *Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland* (Helsinki, 1912), s. 14–15; K. J. Ståhlberg, Suomen hallinto-oikeus: Sisäasiain hallinto (Helsinki, 1915), s. 169–170; Stenius 1987, s. 89. Ståhlbergistä ks. Blomstedt 1969.
- 5 Ks. Stenius 1987. – Steniuksen väitöskirjan tarkoituksena oli esittää suomalaisen yhdistyslaitoksen ja kansalaisyhteiskunnan kehityksen erityispiirteet vuoteen 1907 saakka, mutta sen, joka haluaa tietää, miten venäläisen hallitusvallan toimet vuosina 1899–1905 vaikuttivat tähän kehitykseen, on syytä etsiä itselleen toisia tietolähteitä.
- 6 (N. I. Bobrikov,) *Generalguvernör Bobrikoffs berättelse öfver Finlands förvaltning från sept. 1898 till sept. 1902* (Stockholm, 1905), s. 38.

Suomen ruotsalaisen työväenliiton säännöt

Kysymys haaraosastojen perustamisoikeudesta aktualisoitui samaan aikaan kuin Suomen ruotsalaisen työväenliiton perustajat jättivät senaattiin anomuksen liiton perustamisesta ja sen sääntöjen hyväksymisestä (29.11.1898). Senaatin talousosasto hyväksyi 20.12.1898 Varsinais-Suomen nuorisoseurojen keskusyhdistyksen perustamisen ja säännöt lisäten niihin kuitenkin määräyksen, että jäljennös yhdistyksen haaraosastolleen vahvistamista säännöistä olisi lähetettävä tiedoksi läänin kuvernöörille. Tähän saakka vastaavanlaiset yhdistykset olivat ilman muuta saaneet sääntöihinsä oikeuden perustaa paikallisia tai tehtävänmukaisia haaraosastoja, mutta varsinaissuomalaisten sääntöihin tekemällään lisäyksellä senaatti yritti tehdä Bobrikoville myönnytyksen, joka olisi jättänyt haaraosastojen tosiasiallisen perustamisoikeuden edelleenkin yhdistykselle itselleen ja rajoittanut tätä vain muodollisella velvollisuudella ilmoittaa perustamisesta kuvernöörille.

Senaatin voimassa oleva ohjesääntö edellytti myös kenraalikuvernöörin suostumuksen hankkimista yhdistyksen perustamiselle. Tammikuun viimeisenä päivänä 1899 senaatin talousosastolle antamassaan vastauksessa Bobrikov antoi suostumuksensa sillä ehdolla, että Varsinais-Suomen nuorisoseurojen keskusyhdistys asetettaisiin kuvernöörin erityiseen valvontaan, säännöt alistettaisiin viiden vuoden kuluttua tarkastukseen, jossa niihin tehtäisiin tarpeelliseksi osoittautuneita muutoksia ja yhdistyksen perustamien haaraosastojen sääntöjen vahvistaminen uskottaisiin kuvernöörille. Ennen kuin kenraalikuvernöörin vastaus oli tullut senaatin tietoon, senaatin talousosasto päätti 31.1.1899 sallia Suomen ruotsalaisen työväenliiton perustamisen mutta lisäsi liiton sääntöihin samansuuntaisen määräyksen kuin Varsinais-Suomen nuorisoseurojen keskusyhdistyksen aikaisemmin: ilmoitus liiton haaraosaston perustamisesta olisi liiton sääntöjen jäljennöksen kera lähetettävä läänin kuvernöörille (liiton osastojen oli määrä toimia liiton säännöillä). Senaatin valitseman strategian kehittäjänä oli Ståhlberg, joka toimi kummankin hakemuksen esittelijänä. Helmikuun 27. päivänä Bobrikov ilmoitti kansliansa välityksellä senaatille, että hän

7 Ståhlberg 1912, s. 2–4.

suostuisi Suomen ruotsalaisen työväenliiton perustamiseen, mikäli haaraosastojen perustaminen olisi alistettava kuvernöörin hyväksyttäväksi.⁸

Helmikuun 14. päivänä senaatin talousosasto otti käsiteltäväkseen Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran sääntömuutosanomuksen (seuran alkuperäiset säännöt oli vahvistettu jo vuonna 1885 ja niiden mukaan seuralla oli oikeus perustaa haaraosastoja). Senaatti päätti hyväksyä esitetyt säännöt sillä lisäyksellä, että säännöt olivat voimassa toistaiseksi ja ettei haaraosastoa voitaisi perustaa hankkimatta siihen erityistä lupaa (lisäyksessä ei määrätty, olisiko lupaa haaraosaston muodostamiseen haettava senaatilta ja kenraalikuvernööriltä vai kuvernööriltä, mutta kysymyksessä oli ensiksi mainittu vaihtoehto). Asian esitellyt Ståhlberg tiesi jo Bobrikovin varsinaisuomalaisille asettamista ehdoista ja esittelijän sääntöihin esittämä ja senaatin hyväksymä muutos otti huomioon kenraalikuvernöörin tahdon. Ratkaisu oli Ståhlbergille vastenmielinen ja hän uumoili sen johtavan vain aivan tarpeettomien hakemusten virtaamiseen senaattiin. Kenraalikuvernöörin kanslia ilmoitti 27.2. senaatille, että kenraalikuvernööri oli senaatin kanssa samaa mieltä Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran säännöistä.

Senaatin talousosasto vahvisti Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran säännöt lopullisesti 7. maaliskuuta. Ruotsalaisen työväenliiton perustamisasia tuli esille samassa kokouksessa. Tässä tapauksessa kenraalikuvernööri oli puoltanut toisenlaista päätöstä kuin senaatti ja ristiriitaan oli löydettävä sovitteluratkaisu. Muistiossaan Ståhlberg totesi, että ruotsalaisen työväenliiton perustaminen valtakunnallisena yhdistyksenä kuului selkeästi senaatin ja kenraalikuvernöörin toimialaan eikä sen haaraosastonkaan perustamista pitäisi tehdä riippuvaiseksi läänin kuvernööristä. Ståhlberg päätyi suositamaan, ettei liiton haaraosastoa voitaisi perustaa kuin siihen erikseen haettavalla luvalla. Senaatin talousosasto päätti esittää kenraalikuvernöörille Ståhlbergin muistion mukaista ratkaisua, johon se liitti myös määräyksen, että säännöt olivat voimassa toistaiseksi. Senaatti muistutti Bobrikovia, että tämä oli hyväksynyt Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran uudet säännöt näillä ehdoilla.

Kenraalikuvernööri ilmoitti 2.4. senaatille, että hän suostui ruotsalaiselle työväenliitolle esitettyjen sääntöjen vahvistamiseen sillä ehdolla, ettei liitto suuriruhtinaskunnassa vallitsevan poliittisen tilanteen vuoksi aloittaisi toimintaansa ennen lokakuun 1. päivää.

Kun senaatin talousosasto 11.4. vahvisti Suomen ruotsalaisen työväenliiton perustamisen ja säännöt, se päätyi yllättävään ratkaisuun. Sääntöihin

8 Bobrikov edellytti tekemässään päätöksessä, että kuvernöörin olisi vahvistettava haaraosastojen säännöt, mutta hänen juridiikkaa ja sääntöasioita paremmin ymmärtävä kansliapäällikkönsä A. von Minkwitz ilmoitti senaatille esimehensä vaativan, että kuvernööri, jolle liiton sääntöjen jäljennös olisi lähetettävä, hyväksyisi uuden haaraosaston perustamisen.

ei tullut haaraosastojen perustamisesta Ståhlbergin ja senaatin maaliskuussa esittämää muotoilua, joka olisi ollut samanlainen kuin Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran saama, vaikka Bobrikov oli selvästi antanut suostumuksensa juuri tähän. Sen sijaan senaatti kirjasi liitolle vahvistamiinsa sääntöihin alkuperäisen (31.1.) kantansa, jonka mukaan paikallisyhdistyksen muodostamisesta oli ilmoitettava läänin kuvernöörille ja tälle oli toimitettava jäljennös liiton säännöistä. Päätösvalta liiton haaraosaston perustamisesta siirtyi siis liitolle itselleen. Selvää oli, ettei Bobrikovin pyrkimys kahlehtia yhdistystoimintaa ja hänen tapansa antaa poliittisten näkökantojen sivuuttaa juridiset lainkaan miellyttänyt senaattia, mutta ei siinä kaikki, vaan senaatti rohkeni nyt myös poiketa hänen tahdostaan.

Ruotsalainen työväenliitto poikkesi juridisena tapauksena Etelä-Pohjanmaan nuorisoseurasta sikäli, että liiton haaraosastot toimivat automaattisesti liiton säännöillä. Kun yhdistyksen perustaminen yleensä kävi siten, että sen säännöt vahvistettiin, liiton jokaisen haaraosaston perustamisessa aina erikseen hankittavalla luvalla olisi ainakin teoriassa joka kerran jouduttu punnitsemaan liiton sääntöjen kelpoisuutta, mikä olisi ollut juridisesti eriskummallinen ratkaisu. Tämä ajatus luultavasti oli esittelevän virkamiehen Ståhlbergin ja hänen esimiehensä siviilitoimituskunnan päällikön mielessä, mutta mitään varmuutta päätöksen taustasta ei ole, sillä mitkään muut asiakirjat kuin lopullisesti vahvistetut säännöt eivät kerro tehdystä ratkaisusta. On kuitenkin oireellista, että vielä maaliskuussa senaatti oli ollut valmis suosittamaan ruotsalaiselle työväenliitolle samaa haaraosastojen perustamista luvanvaraistavaa ratkaisua kuin tuli eteläpohjalaisten osaksi. Jos ruotsalaisen työväenliiton perustamisasia olisi edennyt kuukautta nopeammin, liitto olisi jäänyt ilman nyt samaansa etua päättää itse omien haaraosastojensa muodostamisesta.

Toimituskunnan päällikön virkaa hoiti tammi-maaliskuussa 1899 senaattori J. G. Sohlman ja huhti-toukokuussa senaattori August Nybergh.⁹ Vt. päällikön vaihdoksella on saattanut olla vaikutusta senaatin ruotsalaisen työväenliiton asiassa huhtikuussa valitsemaan rohkeampaan linjaan, sillä Sohlman oli vanhasuomalainen myöntövyysmies mutta Nybergh ruotsinmielinen, joka myöhemmin lukeutui perustuslailliseen oppositioon ja vuonna 1903 maasta karkotettuihin. Tosin senaatin käsitellessä keisarin määräämää yhdistysten perustamiskieltoa syksyllä 1899 Nybergh ei ollut sen radikaalimmilla linjoilla kuin Sohlman.

Omaksumansa rohkeamman kannan mukaisesti senaatin talousosasto pyrki löytämään ratkaisun myös Varsinais-Suomen nuorisoseurojen keskusyhdistyksen perustamisasiaan ja esitti 15.5.1899 kenraalikuvernöörille,

⁹ Ks. Blomstedt 1969, s. 91. Nybergh tuli Sohlmanin tilalle siviilitoimituskunnan vt. päälliköksi 5.4.1899. Viran vakinainen haltija Hjalmar Palin oli sairaana.

että kuten senaatti oli toisen yhdistyksen (ruotsalaisen työväenliiton – tekijän huom.) kohdalla 7.3. korostanut, senaatin ja kenraalikuvernöörin perustettavaksi hyväksymän yhdistyksen haaraosastojen perustamista ei voitaisi tehdä riippuvaiseksi kuvernöörin suostumuksesta. Senaatti esitti, että kuvernööri pelkästään tarkistaisi, että hänen läänissään perustettavan haaraosaston säännöt olisivat sopusoinnussa keskusyhdistyksen sääntöjen kanssa ja jos näin olisi, haaraosasto voisi aloittaa toimintansa ilman varsinaista luvanhakemismenettelyä. Kenraalikuvernööri teki kirjelmään reunahuomautuksen, jonka mukaan hän suostui senaatin ehdotukseen sillä ehdolla, että haaraosaston perustamiseen oli saatava kuvernöörin lupa ja säännöissä ei saisi olla mitään valistuksen levittämistä eikä kansan isänmaanrakkauden kohottamisesta. Päinvastaisessa tapauksessa hän aikoi esittää Varsinais-Suomen nuorisoseurojen keskusyhdistyksen perustamisasian ministerivaltiosihteerin kautta keisarin ratkaistavaksi. Kenraalikuvernöörin apulainen Shipov tiedotti venäläisen hallitusvallan ottamasta asenteesta senaatille, mutta kenraalikuvernöörin lopullinen suostumus yhdistyksen perustamiseen jäi antamatta hänen jyrkennettyä suhtautumistaan sääntöasioihin.¹⁰

Viittaus keisarin puoleen kääntymisestä paljasti, mihin suuntaan Bobrikov oli lähdössä etenemään. Hän ryhtyi entistä paljon määrätietoisemmin vaikeuttamaan uusien yhdistysten perustamista ja siirsi poliittisiksi katsomiensa yhdistysten perustamisluvat hallitsijan päätettäväksi. Varsinaissuomalaisen anomus luettiin tähän joukkoon ja lopulta 4.1.1902 keisari käski, että tämä anomus monien muiden ohella oli hylättävä.¹¹

Suomen ruotsalainen työväenliitto sai siis haaraosastojen perustamisoikeuden senaatin osoittaman itsenäisyyden ja anomuksensa oikea-aikaisuuden ansiosta. Kuten tulee ilmenemään, tällä oikeudella oli työväenliikkeen kasvun ja nimenomaan laillisella tiellä säilymisen kannalta suorastaan ratkaiseva merkitys. Sattumalla oli suuri osuus siihen, että Suomen työväenliike sai kasvaa laillisesti perustettujen järjestöjen kautta ajautumatta illegaaliseseen olomuotoon. Tällä oli luultavasti huomattava vaikutus myös koko maan myöhempään historiaan.

10 Ruotsalainen työväenliitto: AD 2010/323 1898, päätöstaltio (pt) 1899, II 749 ja sal. asiak., siviilitoimituskunta (siv.tmk.), 50d, senaatin talousosasto (STO), VA sekä KKK 1899, 65, VA. Varsinais-Suomen nuorisoseurojen keskusyhdistys: KKK:n em. akti ja KKK 1901, I os, 208, VA; AD 1953/312c 1898, STO, VA. Etelä-Pohjanmaan nuorisoseura: AD 75/1 1899 ja pt 1899, II 161, STO, VA. Ks. myös Jaakko Numminen, Suomen nuorisoseuraliikkeen historia, I, Vuodet 1881–1905 (Helsinki, 1961), s. 169, 330–331, 553–556, 562–563.

11 STO:n ptk. 20.1.1902, STO, VA; Numminen 1961, s. 560–561.

Bobrikovin aikaan saamat rajoitukset

Senaatti sai käsiteltäväkseen Tampereen palvelijain seuran perustamishakemuksen maaliskuussa 1899. Hämeen läänin kuvernööri Edvard Boehm ehdotti anomuksen hylkäämistä sillä perusteella, että yhdistyksen yhtenä päätarkoituksena oli lyhentää työaikaa, mikä saattaisi johtaa agitaatioon ja isäntien ja palvelijoiden välisiin ristiriitoihin ja aiheuttaisi enemmän vahinkoa kuin hyötyä. Senaatin talousosasto puolsi äänestyksen jälkeen seuran sääntöjen vahvistamista, mutta hankittuaan apulaisensa Shipovin epäävän lausunnon kenraalikuvernööri yhtyi 22.4. kuvernöörin ja talousosaston varapuheenjohtajan Carl Tudeerin kielteiseen kantaan. Boehmin kannan oli nähtävästi ratkaissut hänen yleensäkin melko negatiivinen suhtautumisensa työväenliikkeeseen ja Tudeer taas lienee opporunistisesti ennakoanut kenraalikuvernöörin todennäköistä valintaa. Keisari ratkaisi asian hylkäämällä 16.7.1899 anomuksen.¹²

65

Samana kesänä Bobrikov palautti senaattiin eräiden yhdistysten sääntöjen vahvistamisasiakirjat kieltäytyen antamasta lausuntoa yhdistysten tarpeellisuudesta. Kenraalikuvernööri esitti keisarille, ettei toistaiseksi pitäisi sallia uusien yhdistysten perustamista paitsi poikkeustapauksissa keisarin päätöksellä. Bobrikov perusteli esitystään sillä, että monien yhdistysten alempien kansanluokkien keskuuteen levittämä oppi Suomen valtiollisen autonomian edullisuudesta haittasi valtakunnanhallituksen valtiollista yhdenmukaistamispolitiikkaa. Ministerivaltiosihteerin sijaisen, kreivi Carl Alexander Armfeltin yritys todistella yhdistysten hyödyllisyyttä yhteiskunnan kehittymiselle kaikui kuuroille korville. Nikolai II hyväksyi kenraalikuvernöörin ehdotuksen 20.7.1899 esittelyasiakirjoihin merkitsemillään sanoilla: "Nykyisissä oloissa minä en näe mitään hyötyä kansalle yhdistysten olemassaolosta. Sääntöjen vahvistamista koskevat esitykset on tästä lähtien tehtävä minulle, ei kuitenkaan aikaisemmin kuin vuonna 1901."

Kenraalikuvernöörin esitys ja keisarin päätös osoittautuivat suureksi juridiseksi kömmähdykseksi. Vähän keisarin päätöksen jälkeen kenraalikuvernöörin virkaa tilapäisesti hoitanut apulainen Shipov ilmoitti senaatin talousosastolle, ettei hänellä ollut mitään kahden pyöriilijäyhdistyksen perustamista ja sääntöjen vahvistamista vastaan, mistä senaatti oli normaalin käytännön mukaisesti pyytänyt kenraalikuvernöörin mielipidettä. Shipovin tulkinnan mukaan keisarin päätös ei tarkoittanut muita yhdistyksiä kuin niitä, joiden tehtävänä oli edistää kansanvalistusta ja pitää yllä kansan isänmaallisuutta.

12 STO:n ptk. 27.3.1899 ja KD 264/23 1899, STO, VA; KKK 1899, 65, VA; Merikoski 1935, s. 21.

Käsiteltyään asiaa kokouksissaan 3.10. ja 7.11.1899 senaatin talousosasto tuli siihen käsitykseen, että keisarin kenraalikuvernöörin esityksen perusteella tekemän päätöksen sanamuoto merkitsi kieltoa perustaa mitään yhdistyksiä ennen vuotta 1901. Senaatti ilmoitti tämän kenraalikuvernöörille 7.11.1899 lisäten, ettei se voinut antaa vahvistusta pyöräilijäyhdistysten säännöille, vaan asia oli jätettävä keisarin ratkaistavaksi vuonna 1901, ellei tämä suvaitsisi sitä ennen toisin määrätä.

Senaatin tarkoituksena oli ensin pyytää hallitsijalta hänen päätöstään tarkentavaa selitystä, mutta senaattori Lennart Gripenbergin esiinnyttyä talousosaston kokouksessa 3.10. voimakkaasti päätöksen peruuttamiseen tähtäävän menettelyn puolesta Ståhlberg valmisti senaatin kenraalikuvernöörille 7.11. lähettämän kirjelmän mukaisen linjan. Kirjelmän päämääränä oli osoittaa kenraalikuvernöörille keisarin päätöksen johtaneen umpikujaan, josta päästäkseen kenraalikuvernöörin oli itse anottava muutosta.

Sisäisissä muistioissaan Ståhlberg arvosteli kirpeästi keisarin ja kenraalikuvernöörin juridista asiantuntemattomuutta. Päätös oli saanut sanamuodon, jota ei itse asiassa ollut aiottu. Perustamiskielto sulki piiriinsä myös ne yhden läänin alueella toimivat taloudelliset ja hyväntekeväisyisyhdistykset, joita oli voitu perustaa kuvernöörin luvalla. Ståhlbergin oli vaikea uskoa, että hallitsija oli ehdoin tahdoin halunnut pöydälleen satoja merkityksellisiä sääntöasioita. On syytä korostaa, että senaatin omaksuman linjan tässä niin kuin muissakin yhdistysasioissa määräisivät senaattorit ja etenkin siviilitoimituskunnan päällikkö (syksyllä 1899 Hjalmar Palin); Ståhlbergin roolina oli virkamiehenä valmistella esimiestensä tahdon mukaisia päätöksiä.

Senaatin taitava veto osoitti Bobrikoville, että hänen jyrkkä esityksensä oli synnyttänyt kestäättömän tilanteen. Marraskuussa 1899 hän esitti keisarille anomuksensa, että kenraalikuvernööri saisi oikeuden vahvistaa yleishyödyllisiin asioihin ja hyväntekeväisyyteen rajoittuvien epäpoliittisten yhdistysten säännöt. Mikäli kenraalikuvernööri ei poliittisista syistä hyväksyisi esitettyjä sääntöjä, meneteltäisiin niin kuin keisari oli 20.7. päättänyt.¹³

Esittäessään kenraalikuvernöörin anomuksen hallitsijalle vt. ministeri-valtiosihteeri von Plehwe ehdotti, että senaatti ja kenraalikuvernööri käsitelisivät yhdistysten sääntöjen vahvistamisasiat entiseen tapaan. Jos kenraalikuvernööri kuitenkin havaitsisi, että yhdistyksellä oli poliittinen tarkoitus, hän siirtäisi lopullisen päätöksen keisarille, joka ottaisi vahvistamispäätökset käsiteltäväkseen vasta vuonna 1901. Nikolai II hyväksyi von Plehwen tekemän esityksen 21.12.1899.

von Plehwen esittelynootti pyrki hillityin sanankäantein osoittamaan, ettei Bobrikovin olisi syytä niin paljon mestaroida lainsäädäntöä kun hän ei ymmärtänyt siitä juuri mitään; hän anoi tarpeettomasti itselleen lisä-

valtuuksia ja uutta säädöstöä, vaikka olemassa oleva lainsäädäntö keisarin päätöksellä täydennettynä antoi kenraalikuvernöörille kaikki mahdollisuudet hoitaa yhdistysten perustamisasiat keisarin 20.7. esittämän tahdonilmauksen mukaisesti. On kuitenkin kyseenalaista, ymmärsikö keisari von Plehwen kenraalikuvernöörin liialliseen virkaintoisuuteen kohdistaman piikin.¹⁴

Työväenyhdistysten perustaminen senaatin ja kenraalikuvernöörin kautta

Tähän lukuun liittyvässä erillisessä liitteessä olen käsitellyt tapaus tapaukselta kaikki 39 senaattiin vuosina 1898–1904 jätettyä työväenyhdistyksen perustamisanomusta lopputuloksineen. Liite ei valitettavasti mahtunut tähän kirjaan, mutta se ja hieman laajempi versio oheisesta pääluvusta “Yhdistymisvapauden rajoitukset” on talletettu käsikirjoituksena “Kenraalikuvernööri Bobrikov ja työväenliikkeen yhdistymisvapaus” (1995) Työväen arkistoon. Kyseiset yhdistykset olivat maaseudun teollisuuskeskusten ja maaseudun työväenyhdistyksiä, sillä kaupunkityöväenyhdistykset oli yleensä jo perustettu ennen vuotta 1898. Mukaan on otettu kaikki työväenyhdistyksen nimellä kulkevat yhdistykset siitakin huolimatta, että jotkut niistä olivat selvästi ei–sosialistisia. Kun kenraalikuvernööri Bobrikov ei erotellut työväenyhdistyksiä tällä perusteella, se ei ole tarpeen tässäkään. Sitä vastoin ammatillisten järjestöjen ja muiden työväenliikkeeseen lukeutuvien yhteisöjen perustamisyrietykset senaatissa on jätetty tarkastelun ulkopuolelle.¹⁵ Oheinen taulukko esittää ne tulokset, joihin anomukset johtivat.

67

13 STO:n ptk. 3.10.1899 ja 7.11.1899 ja KD 266/23 1899, STO, VA; KKK 1901, I os, 208, VA; Valtiosihteerinvirasto (VSV), 1899, 18, VA; Merikoski 1935, s. 21–23; Numminen 1961, s. 556–560.

14 Esittelynootti No 253, 9.12.1899 (v.1.), Cc 538, VSV. Sekä Bobrikov että von Plehwe tulkitsivat keisarin 20.7. tekemän päätöksen koskevan vain autonomiakysymyksen sekaantuvia yhdistyksiä.

15 Ulkopuolelle on jätetty myös kaikki lääninhallituksiin (ei siis senaattiin) toimitetut työväenyhdistysten perustamisanomukset ja niinkään olemassa olevien työväenyhdistysten senaattiin jättämät sääntöjen muutoshakemukset.

Taulukko 1

Työväenyhdistysten senaattiin vuosina 1898–1904 jättämien perustamisanomusten lopputulos

Pää-tösv.	Hyväk-sytty	Senaatti hylkäsi	Kenr.kuv hylkäsi	Keisari hylkäsi	Muut	Yht.
1898	2	—	—	—	—	2
1899	—	—	—	—	—	—
1900	3	4	—	—	—	7
1901	7	1	1	—	—	9
1902	—	—	—	9	—	9
1903	—	2	—	—	—	2
1904	5	—	1	—	—	6
1905	2	—	—	—	—	2
Myöhempi tai tuntematon vuosi	—	1	—	—	1	2
Yht.	19	8	2	9	1	39

39 perustamisanomuksen lopputulos:

(numero tarkoittaa työväenyhdistyksen järjestysnumeroa liitteessä)

1) Hyväksytty:

1898: 1) Liminka, 2) Talikkala

1900: 7) Kukkola, 15) Lempäälä, 17) Kempele

1901: 16) Tuusula, 18) Ylivieska (2. yritys), 19) Kuokkala, 21) Karkku, 24)

Imatra (2. yritys), 26) Pielisjärvi, 27) Kalvola (2. yritys)

1904: 28) Keuruu (2. yritys), 29) Yläne, 31) Kiikoinen, 32) Jyväskylän pitäjä,

37) Enso (3. yritys)

1905: 33) Seinäjoki, 38) Ylitornio

2) Senaatti hylkäsi:

1900: 5) Lahti, 8) Imatra, 11) Ylivieska, 20) Kalvola

1901: 12) Orimattilan Niinikoski

1903: 30) Mynämäki, 35) Enso (2. yritys)

Tuntematon vuosi: 34) Lapua

3) Kenraalikuvernööri hylkäsi:

1901: 22) Keuruu¹⁶

1904: 36) Kangasala

4) Keisari hylkäsi:

1902: 3) Ilmajoki, 4) Enso, 6) Tornio, 9) Hämeenkyrö, 10) Hyvinkää, 13) Lohja,

14) Humppila, 23) Oulun maasrk., 25) Pispala

5) Muut: 39) Värtsilä

¹⁶ Kenraalikuvernööri antoi 28.12.1900 ehdollisesti kielteisen päätöksen, minkä senaatti tulkitsi hylkäyspäätökseksi 5.3.1901.

Taulukossa kiinnittää huomiota erityisesti se seikka, että kenraalikuvernööri hylkäsi vain kahden työväenyhdistyksen perustamisanomukset. Kaikki ne yhdeksän hakemusta, jotka hän vuosina 1899-1902 pysäytti ja 1901-02 siirsi keisarin ratkaistaviksi hylkäämissuosituksin, voidaan kuitenkin lisätä hänen saldoonsa, joksi muodostuu 11. Kysymyksessä oli ehkä paitsi Bobrikovin ilmeinen yritys siirtää vastuu suuttumusta herättävistä toimista harteiltaan myös se seikka, ettei hänen tosiasiallinen valtansa hänen kautensa alkupuolella riittänyt yhdistysten perustamisen estämiseen. Keisarin 20.7.1899 tekemä päätös ns. poliittisten yhdistysten perustamisen keskeyttämisestä vuoteen 1901 saakka ja näiden asioiden siirtämisestä sitten hänen päätettäväkseen tarjosi ratkaisun Bobrikovia vaivanneeseen ongelmaan.

Perustamisanomus joutui Bobrikovin käsittelyssä vastatuuleen, jos yhdistyksen tarkoituksena puhuttiin perustuslaillisuudesta¹⁷, isänmaallisuudesta tai kansanvalistuksesta. Kun kenraalikuvernööri oli hyvin huolestunut perillä asemamaansa oloista, hänen täytyi luokitella yhdistykset vaarallisiin ja vaarattomiin sellaisten ulkoisten kriteerien kuin sääntöjen tarkoituksena nojalla, jotka loppujen lopuksi eivät paljontaan kertoneet yhdistysten "vaarallisuudesta". Nuorisoseurat ja muut kansanvalistusta harjoittavat yhdistykset joutuivat tästä syystä Bobrikovin silmissä erityisen huonoon valoon.¹⁸ Yhdistysten oikeus perustaa haaraosastoja näytti kenraalikuvernööristä automaattisesti keinolta kiertää yhdistysten perustamisluvan hakemispakkoa, vaikka todellisuudessa vasta kenraalikuvernöörin obstruktiopolitiikka sai yhdistykset "väärinkäyttämään" tätä oikeutta yhdistysten perustamisen kiertotienä. Haaraosastojen sääntöjen vahvistamisoikeuden hakeminen tiesi yleensä yhdistyksen perustamisanomukselle vaikeuksia.

Bobrikov suhtautui näiden kriteerien mukaisesti myös työväenyhdistysten perustamisanomuksiin, vaikka niiden tarkoitukset oli säännöissä yleensä määritetty ei-valtiollisiksi. Luentoja ja huvitilaisuuksien järjestäminen vei kenraalikuvernöörin ajatukset "vahingolliseen" kansanvalistukseen ja kuulosti yritykseltä kiertää hänen 2.7.1900 aikaan saamaansa asetusta, joka määräsi julkiset kokoukset luvanvaraisiksi.

Kaikki yhdistykset eivät suinkaan olleet kiellettyjä autokraattisessa, lievin poliisivaltioimenetelmin hallitussa keisarikunnassakaan, vaan hallitus pakotti maan alle ainoastaan oppositiohenkiset yhdistykset.¹⁹ Venäläi-

17 Ks. liitteen tapaus No 22 (Keuruu) (Antti Kujala, Kenraalikuvernööri Bobrikov ja työväenliikkeen yhdistymisvapaus, käsikirjoitus TA:ssa, 1995).

18 Nuorisoseuroista ks. Numminen 1961, s. 561.

19 Venäjän sisäministeriön alainen poliisidepartementti ja santarmisto tutkivat

sen taustansa mukaisesti Bobrikov pyrki ajamaan läpi saman erottelun myös Suomessa, jos kohta hän näki suomalaiset yhdistykset paljon hallituksenvastaisimpina kuin suurin osa niistä tosiasiallisesti oli.

Bobrikovin yhdistyspolitiikka oli luonteeltaan läpikotaisin poliittista. Kun hänen tietonsa yhdistyksistä olivat pinnallisia ja niiden säännöistäkään ei löytynyt riittävästi tukea niiden luokittelemiseksi vuohiin ja lampaisiin, kenraalikuvernööri välistä hyväksyi ja välistä suositteli hylättäväksi sellaisia perustamisanomuksia, joiden säännöt olivat suunnilleen samanlaiset. Joku yhdistys saattoi jopa saada oikeuden alaosastojensa sääntöjen vahvistamiseen ja siten yhdistysten perustamisen luvanvaraisuuden kiertämiseen, näin esimerkiksi Kuokkalan ja Imatran työvänyhdistykset.²⁰ Pääsääntöisesti Bobrikov kuitenkin ehkäisi tämän.

Virkakautensa alkupuolella (1899-1901) kenraalikuvernöörin oli osoitettava keisarille ja politiikkansa epäilijöille, ettei hän suinkaan estänyt kaikkien yhdistysten perustamista. Samalla kun hän 19.4.1901 lähetti 28 yhdistyksen sääntöjen vahvistamisanomukset hallitsijan hylättäväksi, hän ilmoitti, että oli 1900 ja siihen mennessä 1901 sallinut 31 ei-poliittisen yhdistyksen perustamisen.²¹ Kummaltakin listalta löytyi aivan samanlaisia työvänyhdistyksiä. Yhdistykset oli luokiteltu vahingollisiin ja vaarattomiin poliittisen tarkoituksenmukaisuuden perusteella, mikä merkitsi monissa tapauksissa mielivaltaisia ratkaisuja. Bobrikovin ratkaisut noudattivat poliisi-valtion logiikkaa: kun estetään summittaisesti riittävän monen yhdistyksen perustaminen, mukaan mahtuu väistämättä myös joukko sellaisia yhdistyksiä, joiden perustaminen ei olisi ollut suotavaa.

Kriisivuonna 1899 Bobrikov ei antanut suostumustaan ainoankaan työvänyhdistyksen perustamiseen. Vuosina 1900-01 hän oli liberaalisemmillä linjoilla, mutta liitti suostumukseensa välistä ehtoja kuten yhdistyksen jäsenilleen järjestämien luentojen ja jäsenille ja ulkopuolisille toimeen panemien huvitilaisuuksien luvanvaraisuuden, vaikka julkisista kokouksista 2.7.1900 annetun asetuksen sisältö sulki nämä tilaisuudet asetuksen sovellutuspiiriin eli luvanhankkimisvelvollisuuden ulkopuolelle.²²

Vuosina 1902-03 Bobrikov ei myöntynyt yhdenkään työvänyhdistyksen perustamiseen. Tämä johtui varmastikin ennen kaikkea näinä vuosina suhteellisen menestyksellisesti toteutetusta kutsuntalakkopoliitikasta. Senaatin päätöstaltiohakemistosta ei vuodelta 1902 löydy juuri lainkaan

yhdistysten sääntöjen vahvistamishakemukset valtion turvallisuuden näkökulmasta. Ks. Pipes 1977, s. 300, 311.

20 Ks. liitteen tapaukset No 19 ja 24.

21 VSV 1901, 157, f. 119-131, VA.

22 Ks. liitteen tapaus No 18 (Ylivieska, 2. yritys).

sellaisten yhdistysten sääntöjen vahvistamispäätöksiä, joilla oli aatteellisia ja yhteiskunnallisia päämääriä ja tilanne oli sama myös seuraavana vuonna. Kenraalikuvernööri ei enää lähettänyt anomuksia keisarin hylättäviksi²³ vaan pysäytti niiden käsittelemisen alkuvuoteen 1904 saakka. Kutsuntojen sujuessa hänen kannaltaan aikaisempia vuosia paremmin hän tohti tuolloin suostua joihinkin perustamishakemuksiin.

Senaattiin jätettiin vuonna 1904 vain kahden työväenyhdistyksen perustamisanomukset, mikä johtui varmastikin siitä, että tieto tämän kanavan läpäisemisen vaikeudesta ja Suomen ruotsalaisen työväenliiton tarjoaman helpon kiertotien olemassaolosta oli levinnyt työväenliikkeen järjestökenttään. Kun suurin osa vireillä olevista anomuksista käsiteltiin viralliseen päätökseen saakka Bobrikovin ja vt. kenraalikuvernööri N. M. Turbinin²⁴ virkakausilla, kenraalikuvernööri Obolenskin virkakauden ensimmäisten 12 kuukauden aikana ei tapahtunut juuri mitään lukuun ottamatta toimiluvan myöntämistä Seinäjoen ja Ylitornion työväenyhdistyksille tammi- ja maaliskuussa 1905.²⁵ Keväällä 1905 senaattiin alkoi kuitenkin saapua uusia työväenyhdistysten perustamisanomuksia. Kun ne elokuusta 1905 lähtien tulivat senaatin hyväksymispäätöksin varustettuina kenraalikuvernöörin tarkastettaviksi, Obolenski antoi suostumuksensa niihin.²⁶ Tällöin oli palattu siihen tilanteeseen, joka oli vallinnut vuoden 1898 loppuun saakka, kun Bobrikov ei vielä ollut ryhtynyt kiristämään ruuvia.

Senaatin talousosaston hylkäämiä työväenyhdistysten perustamisanomuksia oli kaikkiaan kahdeksan. 1) Yhdessä tapauksessa (34) syyt eivät ole tiedossa. 2) Neljässä tapauksessa (8, 11, 20 ja 35) syyt olivat muodollisia eli esitetyt säännöt olivat senaatin mielestä epäselvät tai hakemus puutteellinen. Kahdessa tapauksessa näistä (11 ja 20) kuvernööri oli lausunnossaan kiinnittänyt huomiota näihin puutteellisiin. 3) Kahdessa tapauksessa (12 ja 30) hylkääminen johtui kuvernöörin tai nimismiehen esittämistä poliittisista epäilyistä. 4) Jäljelle jäävä hylkäystapaus (5) johtui sääntöjen epäselvyydestä ja siitä, että lausunnossaan kyseisen yhdistyksen haaraosastojen perustamisoikeutta vastustanut kuvernööri oli lopullista päätöstä tehtäessä ylennyt senaatin siviilitoimituskunnan päälliköksi (Boehm), mikä sitoi senaatin esittelijöiden kädet.

Senaatin talousosasto enempiä kuin senaattori Boehmkin ei vastus-

23 Viimeinen sellainen luettelo, jossa esitettiin työväenyhdistyksien perustamisanomuksia keisarin hylättäviksi, lähti Bobrikovin pöydältä 29.3.1902. KKK 1902, I os, 169, VA.

24 Hoiti tehtävää kesä-elokuussa 1904.

25 Tapaukset No 33 ja 38.

26 KKK 1905, V j, 46, VA; STO:n AD ja pt 1905, STO, VA.

tanut työväenyhdistysten perustamista, mutta senaatti ei tahtonut esittää kenraalikuvernöörin hyväksyttäväksi sellaisia anomuksia, joihin se ei uskonut tämän missään tapauksessa suostuvan. Hylkäyspäätökset johtuivat yksinkertaisesti tästä. Kuten Ståhlberg eräässä muistiossaan totesi, hakijat saattoivat halutessaan aina esittää uuden perustamisanomuksen, josta edellisen kerran kompastuskivet oli jätetty pois.²⁷ Ainakin kahdessa tapauksessa (5 ja 8) senaatin hylkäämiselle esittämät muutossyyt olivat viime kädessä veruke, sillä aikaisemmin ja myös myöhemmin se hyväksyi samanlaisia sääntöjä sellaisenaan tai korjaamalla muotovirheet. Näyttää siltä, että senaatin talousosasto oli erityisen paljon varpaillaan esittäessään Bobrikoville sääntöjen vahvistamisasioita juuri huhti–toukokuussa 1900.

Kun katsotaan myös sitä, miten nopeasti senaatti ja kenraalikuvernööri käsittelivät sääntöjen vahvistamisasioita, käy täysin selväksi, että yhdistysten perustamisen jarruttaminen oli kenraalikuvernööri Bobrikovin politiikkaa, josta hän ja hänen toimintansa hyväksynyt hallitsija olivat yksin vastuussa.

Venäläiset kuvernöörit eivät yleensä osoittautuneet juuri sen hallittomammiksi suosittelemaan työväenyhdistysten sääntöjen vahvistamista kuin suomalaiset virkaveljensä. E. Boehm, Th. Hj. Lang ja A. A. Papkov, jotka välistä suhtautuivat nyreästi työväenlehtiin, kunnostautuivat myös asettamalla kielteisillä tai varauksellisilla lausunnoillaan esteitä työväenyhdistysten perustamiselle, mutta kaikkien kolmen kohdalla kysymys ei ollut systemaattisesta obstruktiopolitiikasta, vaan pelkästään yksittäisistä tapauksista, joihin oli konkreettiset syynsä.²⁸ Muutamien nimismiesten antamat lausunnot perustuivat myös lähinnä poliittiseen ennakkoluuloisuuteen, mutta tällainen menettely oli enemmän poikkeus kuin sääntö. Enempää senaatti kuin kuvernöörit, kruununvoudit ja nimismiehetkään eivät olleet vastuussa työväenyhdistysten perustamisen tavattomasta vaikeutumisesta vuosina 1899–1904.

Vielä 1890-luvun lopussa työväenyhdistykset saattoivat olla olemassa epävirallisesti ilman vahvistettuja sääntöjä vuosikausia, ennen kuin ryhtyivät hankkimaan säännöilleen vahvistusta.²⁹ Vuodesta 1900 lähtien se kävi paljon huonommin päinsä, sillä ainoastaan virallisesti vahvistettujen sääntöjen nojalla toimivien yhdistysten ei tarvinnut anoa viranomaisten lupaa jäsenkokouksensa pitämiseen. Epävirallisten yhdistysten kokoukset lanke-

27 Muistio 15.11.1900, AD 1655/364 1900, STO, VA.

28 Ks. tapaukset No 5, 29 ja 36.

29 Esimerkiksi Kukkolan ja Lempäälän työväenyhdistykset, tapaukset No 7 ja 15. Lempäälän yhdistys ei pitkään hakenut säännöilleen vahvistusta, koska luuli, että se oli jo hankittu.

sivat julkisista kokouksista 2.7.1900 annetun asetuksen vaatiman luvanvaraisuuden piiriin.

Virallisten sääntöjen puuttuminen ei varmaankaan estänyt kaikkea toimintaa, mutta sellaisen yhdistyksen toiminta jäi parhaimmillaankin epäsäännölliseksi ja viranomaisten hyväntahtoisuuden armoille. Imatran työväenyhdistyksen elokuussa 1899 alkanut toiminta lamaantui sääntövahvistuksen odottelussa vuoden 1901 alusta lähtien yli vuodeksi.³⁰ Paikalliset viranomaiset eivät sallineet Keuruun työväenyhdistyksen pitää yhdistyksen nimissä kokouksia, vaan ainoastaan luvanvaraisia julkisia kokouksia. Yhdistys ei liioin voinut kerätä jäsenmaksuja.³¹ Samanlainen tilanne vallitsi Enson työväenyhdistyksessä, joka sekin joutui pitkään odottamaan sääntöjensä vahvistamista. Lohjan ja Hyvinkään työväenyhdistysten toiminta lakkasi kokonaan.³² Estäessään uusien työväenyhdistysten perustamista kenraalikuvernööri Bobrikov jarrutti tehokkaalla tavalla työväenliikkeen laajenemista.

Työväenyhdistykset saattoivat anoa perustamislupaa ja sääntöjensä vahvistamista myös lääninsä kuvernööriltä, mutta tämän menettelyn tuloksellisuus riippui siitä, tulkitsivatko kuvernöörit työväenyhdistykset pelkästään lääninsä alueella toimiviksi taloudellisiksi tai hyväntekeväisyysyttä harjoittaviksi yhdistyksiksi, joiden perustamisluvan myöntämiseen heillä oli oikeus. Kun työväenyhdistysten säännöt olivat yleensä ei-polittisia ja keskittyivät työväenkysymykseen, niiden toimiluvan myöntäminen voitiin tulkita ja myös tulkittiin kuvernöörin päätösvaltaan kuuluvaksi. Työväenyhdistyksen perustaminen kuvernöörien kautta vuosina 1900–04 ei ollut mahdotonta mutta ei ongelmatontakaan. Lääninhallitukset eivät tarjonneet sellaista helppoa vaihtoehtoa, jonka avulla senaatin kautta kulkevan tien tukkeutuminen olisi voitu korvata.³³

30 Imatran ty:n ptk., TA. Ks. tapaukset No 8 ja 24.

31 Keuruun ty Sph:lle 17.10.1899, 29.12.1899 ja 10.2.1901 No 18, 128 ja 410, SDP F 2 ja 29.9.1901, No 38, SDP F 3, TA. Ks. tapaukset No 22 ja 28.

32 Lohjan ty Sph:lle 30.5.1901, No 474, SDP F 2 ja J. Nurminen ja N. Savander Sph:lle 18.9.1901 ja 21.5.1903, No 31a ja 705, SDP F 3 ja K. Viljava Sph:lle 14.2.1904, No 322, SDP F 5, TA. Ks. tapaukset No 4, 35, 37, 13 ja 10.

33 Työväenyhdistysten perustamisesta kuvernöörin päätöksellä tai olemassa olevan työväenyhdistyksen alaosastoksi, ks. käsikirjoitukseni ”Kenraalikuvernööri Bobrikov ja työväenliikkeen yhdistymisvapaus”, TA.

Työväenpuolueen ja puoluehallinnon epävirallinen luonne

74

Suomen työväenpuolue ja sen ylin pysyvä johtoelin puoluehallinto perustettiin kesällä 1899 epäviralliseksi yhteenliittymäksi, jolle ei haettu perustamislupaa senaatista. Turun edustajakokous (1899) hyväksyi puoluehallinnolle epäviralliset ohjesäännöt. Erillisessä päätöksessä määrättiin, että ne yhdistykset, ammattiosastot ja liitot, jotka hyväksyvät puolueen ohjelman, muodostavat Suomen työväenpuolueen. Puolueeseen saattoivat liittyä vain yhteisöt, eivät yksittäiset henkilöt. Puolueeseen liitettiin ilmoittautumalla puoluehallinnolle. Aikaisemmin työväenyhdistysten yhdyssiteeksi perustettu työväenvaltuuskunta lakkautettiin ja sen tehtävät siirrettiin puoluehallinnolle.³⁴ Viipurin puoluekokous (1901) hyväksyi puolueelle säännöt, jotka täsmensivät puolueen sisäistä järjestystä muuttamatta yllä esitettyjä perusteita. Näillekään säännöille ei haettu vahvistusta.³⁵

Työväenpuolueen ja puoluehallinnon epävirallinen luonne johtui alun perin historiallisista syistä. Puoluehallinnon edeltäjä työväenvaltuuskunta oli ollut virallisesti vahvistettujen sääntöjen nojalla toimivien työväenyhdistysten epävirallinen yhdysside ja puoluehallinto muodostui luonnostaan samanlaiseksi. Myös kaikki muut Suomessa toimivat puolueet olivat kovin informaalisia yhteenliittymiä. Kun työväenpuolueen perustamisen jälkeen jouduttiin käymään taistelua siitä, että mahdollisimman moni työväenyhdistys liittyisi siihen, oli niin poliittisesti kuin myös jäsenmaksuja ajatellen viisasta perustaa mahdollisimman kevyt johto-organisaatio. On vaikea sanoa, tiesivätkö puolueen perustajat jo heinäkuussa 1899, että kenraalikuvernööri oli ryhtynyt vaikeuttamaan yhdistysten perustamista, mutta on varmaa, ettei puolueen tai sen hallinnon sääntöjen vahvistuttaminen olisi vuoden 1899 jälkipuoliskolla enää käynyt päinsä ja mitä pitemmälle aika kului, sitä mahdottomammaksi tämä kävi. Kun puolueella itsellään ei siis ollut virallisesti vahvistettuja sääntöjä,³⁶ sillä ei liioin voinut olla oikeutta vahvistaa jäsenyhdistystensä sääntöjä ja antaa niille virallista statusta.³⁷

34 Kolmannen yleisen Suomen työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja (Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17–20 p:nä 1899) (Turku, 1899), s. 56, 59–63.

35 Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekokouksen (4:n työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja (Kokous pidetty Viipurissa heinäk. 17–20 p. 1901) (Turku, 1901), s. 138–143.

36 Sph A. Vataselle 20.7.1903, No 286, SDP F 1, TA.

37 Sph:n ja Ylitornion ty:n välinen kirjeenvaihto 10. ja 5.11. 1903, No 35, SDP

Vain virallisesti vahvistetuilla säännöillä toimivat yhdistykset saattoivat lähettää täysivaltaisia edustajiaan puoluekokouksiin, joten sääntöjen vahvistamattomuus esti yhdistystä osallistumasta täysimääräisesti puolueen toimintaan.³⁸

Suomen ruotsalaisen työväenliiton tarjoama kiertotie

Suomen työväenliike ja nimenomaan maaseutupaikkakuntien työväenyhdistykset, jotka yleensä eivät olleet ehtineet muodostua ennen vuotta 1899, olisivat olleet todella suurissa vaikeuksissa, ellei ruotsalaisen työväenliiton sääntöihin vuonna 1899 onnellisen sattuman ansiosta tullut haaraosastojen perustamisoikeus olisi tarjonnut näille yhdistyksille laillisen järjestäytymiskanavan. Haaraosaston perustaminen tapahtui käytännössä siten, että liiton keskushallitus toimitti yhdistyksen läänin kuvernöörille ilmoituksen yhdistyksen perustamisesta liiton haaraosastoksi ja oheisti liiton säännöistä jäljennöksen, josta liiton oikeus perustaa liiton säännöillä toimivia haaraosastoja kävi ilmi. Ilmoitus vietiin lääninhallituksen diaariin ja liitto toimitti otteen diaarista haaraosastolle, joka säilytti sen todistuksena olemassaolonsa laillisuudesta.³⁹

Ensimmäiset täysin suomenkieliset työväenyhdistykset liittyivät ruotsalaiseen työväenliittoon vuoden 1902 alussa.⁴⁰ Työmiehessä annettiin toukokuussa 1902 selvä vihje perustaa työväenyhdistyksiä tätä kautta⁴¹ ja yhdistysten perustamiseen passiivisesti suhtautunut puoluehallintokin antoi kysyjille saman neuvon, opastaen tosin vielä 1902 ensisijaisesti senaattiin ja vasta "hätätilassa" liittoon.⁴² Vasta seuraavana vuonna puoluehal-

75

F 4 ja No 63, SDP F 5, TA.

38 Puoluekokouksen valtakirjojen tarkastuksessa varmistettiin ennen kaikkea, että yhdistys kuului puolueeseen ja että se oli maksanut puolueveronsa. Ks. Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 6-7.

39 A. Käcklund J. K. Karille 22.2.1904, No 359, SDP F 5, TA; Sal. asiak. 1904, 20 (aktissa on Valkealan työväenyhdistykseltä laittomasti takavarikoitu diaarinote), lk, VILH, MMA; Kertomus Suomen Ruotsalaisen Työväenliiton toiminnasta vuonna 1904 (Helsinki, 1905), s. 8.

40 Matrikel 1902, Finlands svenska arbetarförbund (FSA), TA; TM 29.4.1902, s. 3.

41 TM 24.5.1902, s. 2-3.

42 StpH L. Saastamoiselle (Taalintehtaan kivenhakkaajille) 9.6.1901 ja H. Krögerille 16.6.1902, No 140 ja No 109, SDP F 1 ja Saastamoinen StpH:lle

linto suostui uskomaan, että senaatin kautta kulkeva järjestäytymiskanava oli sulkeutunut ja neuvoi aloittelevat yhdistykset suoraan ruotsalaiseen työväenliittoon.⁴³

Liittoa ei suinkaan ollut perustettu suomenkielisen työväenliikkeen järjestäytymistä edistämään ja näyttää siltä, että liiton keskushallitus vielä vuonna 1902 suhtautui jossain määrin varauksellisesti suomenkielisten osastojen liittymiseen. Liiton keskushallitus ei ollut halukas ottamaan jäseneksi ainakaan sellaisia pieniä maaaseutuyhdistyksiä, joiden hengissä säilymistä ja jäsenmaksujen suorittamiskykyä se epäili. Pienet työväenyhdistykset pitivät liiton jäsenmaksuja liian korkeina, mutta toisaalta sääntöjen vahvistaminen senaatissakaan ei ollut ilmaista. Liitto epäroï, kannattiko sen hyväksyä haaraosastokseen sellaisia pieniä yhdistyksiä kuin Vehmaan ja Säkylän työväenyhdistykset. Vehmaa kelpuutettiin kuitenkin liittoon jo vuoden 1902 lopulla.⁴⁴

76

Liitto luopui pian epäroinnistään ja vuodesta 1903 lähtien sen ovet olivat avoinna kaikille suomenkielisille jäsenehdokkaille. Kun liitossa oli vuoden 1902 lopussa 21 haaraosastoa, vuoden 1903 lopussa niitä oli 67, 1904 lopussa 103 ja 1905 lopussa lähes 200.

Ruotsalaisen työväenliiton tarjoama kiertotie yhdistysten lailliseen perustamiseen oli työväenpuolueelle suureksi eduksi mahdollistaessaan järjestäytyneen työväenliikkeen leviämisen maaseudulle, mutta hättana puolueen kannalta oli, että liiton jäsenyhdistykset olivat usein haluttomia liittymään puolueeseen. Tämä johtui siitä, etteivät yhdistykset katsoneet pystyvänsä liiton jäsenmaksujen lisäksi suorittamaan myös puolueveroa.⁴⁵ Suomen ruotsalainen työväenliitto oli 6.1.1900 liittynyt puolueeseen,⁴⁶ mutta se ei tehnyt liiton jäsenyhdistyksistä automaattisesti puolueen jäsenyhdistyksiä, vaan puolue halusi kerätä niiltä jäsenmaksun.⁴⁷

29.5.1901, No 453, SDP F 2, TA. Krögerin tapauksessa vihje annettiin ensimmäistä kertaa täysin suomenkielisen yhdistyksen, Hiitolan työväenyhdistyksen perustajille. Puoluehallinto olisi voinut paljon helpottaa työväenyhdistysten vaivoja, jos se olisi ottanut senaatista selvää, millaisilla säännöillä oli parhaat edellytykset tulla hyväksytyiksi ja valmistanut sen perusteella mallisäännöt. Vuosina 1902–03 tästä ei tosin olisi ollut mitään hyötyä. Puoluehallinto edisti uusien yhdistysten muodostumista eniten maata kiertävien agitaattoriensa toiminnan välityksellä.

43 Sth Leppävirran ja Ylitornion ty:ille 9.–10.11.1903, No 34-35, SDP F 4, TA.

44 LT 1.11.1902, s. 1–2 ja 18.12.1902, s. 4; Matrikel 1902, No 20, FSA, TA.

45 TM 29.4.1902, s. 3; Sth:n toimeenpanevan valiokunnan (tpv) ptk. 8.9.1902, 7 § ja 1.9.1903, 8 § ja Sth R. Drockilalle 7.4.1902, No 76, SDP F 1, TA.

46 Sth:n ptk. 6.1.1900, 3 §, TA.

47 Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 6.

Bobrikovin yritys kieltää työväenpuolue

Vuonna 1899 perustettu Suomen työväenpuolue valmistautui heinäkuussa 1901 saman kuun lopulla pidettävään edustajakokoukseensa. Työväen puoluehallinto julkaisi 2. heinäkuuta Työmiehestä tamperelaisen A. Niemisen edustajakokoukselle laatiman alustuksen "Miten työväen puolueohjelma voitaisiin parhaiten toteuttaa?" Alustuksen laatijan mielestä se tehtäisiin työväen omalla voimalla ja lainsäädännön avulla, ensi sijassa hankkimalla työväelle tarvittaessa vaikka yleislakolla äänioikeus. Työväen asian edistämiseksi kaikkiin kaupunkeihin olisi perustettava paikallisia puoluehallintoja, jotka ottaisivat hoitaakseen agitaation. Lehden samassa numerossa julkaistiin työväen puoluehallinnon 30.6. pitämän kokouksen uutinen, jossa kerrottiin puoluehallinnon käsitelleen edustajakokouksen keskustelukysymyksiä ja agitaation järjestämistä ja saaneen puolueyhdistyksiltä varoja viimeksi mainittuun tarkoitukseen.⁴⁸

77

Näiden lehtikirjoitusten johdosta kenraalikuvernööri Bobrikov kirjoitti 6.7.1901 senaatin talousosastolle kirjeen. Siinä hän totesi, että "maassa on olemassa erityinen 'työväenpuolue', jonka päämääränä on laittomin keinoin muuttaa vallitsevia työehtoja ja hankittuaan äänioikeuden myös osallistua valtiolliseen ja valtiopäivillä tapahtuvaan toimintaan." Kenraalikuvernööri kiinnitti huomiota muun muassa puoluehallinnon järjestämään agitaatiovarojen keräykseen. "Koska sellaisen 'työväenpuolueen' olemassaoloa ja toimintaa ei voi olla pitämättä yhteiskuntarauhalle vaarallisena ja taloudellisesti vahingollisena ja niin ollen sitä ei voi sallia hyvin hoidetussa maassa, ilmoitan asiasta senaatille ja oletan, että myös se omasta puolestaan kiinnittää tähän asiaan asianmukaista huomiota ja ryhtyy tarvittaviin toimiin suuriruhtinaskunnan todellisten etujen suojelemiseksi." Toisin sanoen Bobrikov ehdotti, että senaatti kieltäisi työväenpuolueen. Kielto olisi koskenut nimenomaan puoluehallintoa mutta nähtävästi ei puolueeseen kuuluvia yhdistyksiä.⁴⁹

Mistään ei käy ilmi, mikä taho oli informoinut Bobrikovia Työmiehen 2.7. julkaiseman numeron huolestuttavista uutisista, mutta luultavasti tieto oli lähtöisin niiltä kenraalikuvernöörin kanslian virkamiehiltä, jotka kuuluivat sensuurikomiteaan ja seurasivat suomalaista lehdistöä. Suomen santarmihallituksen päällikkö oli vuonna 1899 raportoinut kenraalikuvernöörille työväenpuolueen perustamisesta⁵⁰, mutta Bobrikovilta ei

48 TM 2.7.1901, s. 1-2.

49 KKK 1901, erikoisjaosto (ej), 227, VA; Jussila 1979, s. 39.

50 KKK Ed 1, 1899, 1, f. 1-2, VA; 1898, d. 9 tsh. 20 lit. A, f. 24 & 26, OO, F. 102,

kahteen vuoteen ollut liennyt mielenkiintoa sitä kohtaan.⁵¹ Hän havahtui vasta nyt välinpitämättömyydestään. Työväenpuolue assosioi hänen mieleensä Venäjällä kielletyt työväenjärjestöt ja agitaatio Suomen passiivisen vastarinnan. Siksi puolueen toiminta oli hänen mielestään automaattisesti laitonta eikä sitä voitu sallia.

Väliaikaisesti kenraalikuvernöörin tehtäviä hoitanut Shipov lähetti 30.8. ja uudelleen 8.10.1901 senaatille Työmiehen kirjoituksia, jotka hänen mukaansa vahvistivat, että maassa toimi erityinen työväenpuolue, jonka päämäärät ja suunta olivat laittomia. Kirjeiden tarkoituksena oli lisätä painostusta senaattia kohtaan, jotta se kieltäisi työväenpuolueen. Työmiehestä osoitetut kirjoitukset käsitelivät agitaation olemusta ja järjestämistä sekä ammatillisen paikallisjärjestön sääntöjä. Sisällöltään ne olivat aivan tavallisia työväenlehden kirjoituksia eikä niissä ollut mitään erityisen omaperäisiä tai radikaaleja ajatuksia. Pelkkä sana agitaatio riitti venäläisen hallitusvallan edustajille signaaliksi, joka laukaisi heidän pelkoreaktionsa.⁵²

78

Paljon parempia todisteita työväenpuolueen olemassaolosta ja "vahingollisuudesta" Shipov olisi saanut Viipurissa 17.–20.7.1901 pidetyn puoluekokouksen lehtiutisista, mutta varmaan venäläisten virkamiesten kesälomien vuoksi kukaan ei kertonut vt. kenraalikuvernöörille sellaisesta kokouksesta. Venäläiselle hallitusvallalle oli yleensäkin tyypillistä tehdä kovin satunnaisesti valikoituneesta aineistosta johtopäätöksiä, jotka tukivat sen ennakkokäsityksiä ja menivät pitemmälle kuin mihin itse aineisto olisi antanut aihetta.

Siviilitoimituskunnan päällikkö Boehm kirjoitti 11.7. Bobrikovin 6.7. lähettämään kirjeeseen reunahuomautuksen, jonka mukaan sensuuri oli jättänyt Työmiehen muihin lehtiin verrattuna vähälle kuritukselle lehden äärimmäisestä vahingollisuudesta huolimatta. Hän vihjaisi näin, että Työmiehen sensuurin tiukentaminen olisi sopiva tapa reagoida kenraalikuvernöörin kirjeeseen.

Esittelijä, protokollasihteeri Edvin Willgren ei kuitenkaan välittänyt esimiehensä neuvosta, vaan käsitteli asiaa yhdistymisvapauden laajem-

GARF, NL:n mf 168, VA.

51 Vuonna 1900 santarmihallitus oli raportoinut amerikansuomalaisen A. Halosen pitämistä rohkeista puheista ja tutkimuksissa oli selvinnyt, että tämä oli kiertänyt maata Suomen työväen puoluehallinnon lähettämänä puhujana, mutta Bobrikov ei silloin ollut kiinnittänyt huomiota viimeksi mainittuun seikkaan. KKK 1900, ej, 25 ja 63 ja Ed 2, 1900, 3, f. 7, 26–28 ja Ed 2, 1900, 5, f. 35, VA.

52 KKK 1901, ej, 227, VA; KD 304/28 1901, STO, VA; Nimim. Aate, pk. Mitä on agitatsiooni?, TM 24.8.1901; A. H(uotar)i, pk. Agitatsiooni, TM 30.8.1901; Nimim. Kirves, Kirje Helsingistä, TM 25.9.1901.

masta näkökulmasta. Hänen 15.7. kirjoittamansa muistion mukaan työläisillä oli sama esteetön oikeus perustaa oma puolueensa kuin muillakin kansalaisilla. Viranomaiset voisivat puuttua asioihin vain, jos työväenpuolue yrittäisi saavuttaa päämääränsä laittomin ja väkivaltaisain keinoin. Esittelijä ei kuitenkaan nähnyt merkkejä tällaisesta siinä Työmiehen numerossa (2.7.), jonka Bobrikov oli senaattiin toimittanut. A. Niemisen siinä esittämä yleislakkoajatus oli Willgrenin mielestä tuomittava, mutta se oli vain yksityisen henkilön tekemä aloite. Willgrenin mukaan lakon ei tarvinnut olla laitton, jos se pantiin toimeen voimassa olevia lakeja noudattaen. Hänen mielestään työväenliikkeen nykyinen suuntaus oli valitettava, mutta liikkeen väkivaltaisesta tukahduttamisesta seuraisi vain lisää tyytymättömyyttä ja siten korvaamatonta vahinkoa maalle. Senaatin talousosasto käsitteli Bobrikovin kirjeen salaisena asiana 18.7.1901 ja pani sen pöydälle.⁵³

Jo vuonna 1899 Turussa pidetty edustajakokous, joka oli perustanut työväenpuolueen, oli päättänyt, että yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli hankittava yleislakolla, elleivät lievemmat keinot auttaneet.⁵⁴ Samaan aikaan kun senaatti teki yllä mainitun päätöksensä, työväenpuolueen Viipurin edustajakokous (17.–20.7.1901) määräsi, että puolueen oli äänioikeuden hankkimiseksi ryhdyttävä valmistautumaan yleislakkoon.⁵⁵ Yleislakkoajatuksella oli siis puolueen virallinen siunaus, toisin kuin protokollasihteeri Willgren kuvitteli.

Vt. kenraalikuvernööri Shipov antoi 22.7. suostumuksensa Pielisjärven työväenyhdistyksen perustamiseen mutta vaati senaattia estämään sen, että yhdistys liittyisi työväenliikkeeseen eli käytännössä puoluehallintoon. Tälläkin päätöksellään Shipov yritti painostaa senaattia työväenpuolueen vastaisiin toimiin. 7.8. senaatin talousosasto päätti vahvistaa Pielisjärven työväenyhdistyksen säännöt ja sallia sen perustamisen; vt. kenraalikuvernöörin vaatimus työväenliikkeeseen liittymisen ehkäisemisestä siirrettiin käsiteltäväksi samassa yhteydessä kuin Bobrikovin 6.7. esittämä aloite työväenpuolueen kieltämisestä. Palattuaan virkatehtäviinsä Bobrikov antoi 19.10.1901 suostumuksensa Imatran, Kalvolan ja Karkun työväenyhdistysten perustamiseen ilmaisten saman vaatimuksen kuin Shipov Pielisjärven työväenyhdistyksen kohdalla.⁵⁶ Muiden työväenyhdistysten osalta Bobrikov ei enää esittänyt tätä vaatimusta, vaan hän keskeytti senaatin hänelle toimittamien työväenyhdistysten perustamisanomusten käsittelemisen yli kahdeksi vuodeksi.

53 Sal. asiak., siv.tmk., 68, STO, VA.

54 Turun kokouksen ptk. 1899, s. 73.

55 Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 40.

56 Ks. tapaus No 26.

Asian esitleminen oli siirtynyt Ståhlbergille, joka 10.10. laati muistionsa Bobrikovin ja Shipovin 6.7., 30.8. ja 8.10. lähettämistä kirjeistä. Ståhlberg yhtyi Willgrenin aikaisemmin esittämiin ajatuksiin ja totesi, etteivät Shipovin lähettämät Työmiehen kirjoitukset antaneet senaatille aihetta mihinkään toimiin. Ståhlberg ehdotti, että senaatti ilmoittaisi kenraalikuvernöörille, että toimiin Pielisjärven työväenyhdistystä vastaan voitaisiin ryhtyä silloin kun yhdistys syyllistyisi työväenliikkeen suhteen tai muutoin sellaiseen menettelyyn, joka näitä toimia edellyttäisi.

Senaattori Boehm kirjoitti Ståhlbergin muistioon huomautuksen, jossa kysyi, eikö kuvernööreille pitäisi salaisesti ilmoittaa kenraalikuvernöörin vaatimuksesta estää mainittujen yhdistysten liittyminen työväenpuolueeseen.⁵⁷

Senaatin talousosasto käsitteli kenraalikuvernöörin ja tämän apulaisen 6.7., 22.7., 30.8. ja 8.10. lähettämät kirjeet salaisena asiana 21.10.1901 ja päätti, että talousosaston jäsenet tutustuisivat kaikkiin asiaan liittyviin asiakirjoihin, minkä jälkeen kysymys esiteltäisiin uudelleen talousosastolle.⁵⁸

Tämän jälkeen asiassa ei tapahtunut mitään yli vuoteen. On ilmeistä, että senaatti tahallaan viivytteli päätöstään toivoen Bobrikovin vähitellen mukautuvan siihen ajatukseen, ettei mihinkään työväenpuolueen vastaisiin toimiin tarvitsisi ryhtyä. Ståhlbergin esittelystä senaatin talousosasto päätti lopulta 1.12.1902 pitämässään salaisessa istunnossa antaa asian raueta ryhtymättä mihinkään toimiin. Senaatti päätti kiinnittää vastaisuudessakin asianmukaista huomiota työväenliikkeeseen ja puuttua asioihin silloin kun jokin yhdistys tai henkilö menettelisi lainvastaisesti. Kenraalikuvernöörille päätöksestä ei lainkaan tiedotettu eli senaatti katsoi ajan tehneen tehtävänsä.⁵⁹

Päätös tehtiin Willgrenin ja Ståhlbergin edellisenä vuonna esittämien näkökantojen mukaisesti vastoin siviilitoimituskunnan päällikön mielipidettä, joka myötäili Bobrikovin rankaisevaa linjaa. Boehm oli 3.11.1902 esittänyt kolme ratkaisutapaa: painoylihallitus voitaisiin määrätä hillitsemään työväenlehdistöä, asia voitaisiin siirtää työväenkysymystä varten asetettavalle komissiolle ja kuvernöörit voitaisiin käskää valvomaan, etteivät mainitut neljä yhdistystä liittyisi rikollisiin aikein työväenpuolueeseen.⁶⁰

57 Sal. asiak., siv.tmk., 68, STO, VA.

58 Sal. asiak., siv.tmk., 72, STO, VA.

59 Sal. asiak., siv.tmk., 81, STO, VA.

60 Sal. asiak., siv.tmk., 68 (Boehmin reunahuomautus Bobrikovin 6.7.1901 kirjoittaman kirjeen käännökseen) ja 72 (Boehmin reunahuomautus 3.11.1902),

Senaatti ei tahtonut kieltää työväenpuoluetta eikä ryhtyä sen vastaisiin toimiin, koska se katsoi, että kansalaisilla oli oikeus laillisia muotoja noudattavaan yhdistys- ja puoluetointaan. Tällainen näkemys, jonka mukaan kaikki yhteiskunnallinen toiminta jota ei nimenomaisesti ollut laissa kielletty oli sallittua, perustui ns. oikeuspositivistiseen⁶¹ ajatteluun ja esiintyi muun muassa Willgrenin ja Ståhlbergin yllä mainituissa muistioissa. Senaatti piti työväenliikkeen radikalismia valitettavana ilmiönä, mutta arvasi, että kiellot ja rajoitukset vain lisäisivät työväestön yläluokkaa ja kotimaista hallitusvaltaa kohtaan tuntemaa tyytymättömyyttä. Kieltojen ja rajoitusten jälkeen työväenliikettä olisi ollut entistä vaikeampi saada pysymään kansallisessa yhteisrintamassa. Willgren tarkoitti varmasti juuri tätä puhuessaan maalle koituvasta korvaamattomasta vahingosta.

Viivyttelytaktikallaan senaatti otti täydellisen selkävoiton Bobrikovista, joka ei pitänyt työväenpuoluetta niin tärkeänä tekijänä, että sen eliminointi olisi jatkuvasti pysynyt hänen mielessään ja työjärjestyksessään. Ollessaan informoimatta kenraalikuvernööriä joulukuun alussa 1902 tekevästään päätöksestä senaatti varmaankin arveli, että Bobrikov olisi voinut uudelleen ryhtyä painostamaan senaattia kieltämään työväenpuolueen, jos häntä olisi muistutettu asiasta. Todennäköisempää kuitenkin on, ettei hän olisi tehnyt näin. Bobrikov ja hänen apulaisensa olivat varmastikin panneet merkille, etteivät työväenpuolue ja -yhdistykset olleet juuri lainkaan sekaantuneet vuoden 1902 kutsuntoihin.

Hyvänä osoituksena Bobrikovin välinpitämättömyydestä ja aliarvioivasta suhtautumisesta työväenpuolueeseen oli, ettei hän keisarille antamissaan laajoissa toimintakertomuksissa lainkaan maininnut sen olemassaoloa. Ainoastaan työväenyhdistysten hallituksen vastaiset puhetilaisuudet ja vuoden 1903 soppakomitea saivat kunnian päästä hallitsijan tietoon.⁶² Olisi tietenkin hieman ollut kiusallista kertoa keisarille, että Suomessa toimi laillisesti työväenpuolue, jollaisia Venäjällä ei suvaittu, mutta tämä ongelma Bobrikovilla oli joka tapauksessa nenänsä edessä riippumatta siitä,

STO, VA. Vuoden 1900 valtiopäivät anoivat komission asettamista työväen kysymyksen käsittelemistä varten. Bobrikovin annettua 24.12.1901 puoltolauseensa keisari määräsi tammikuussa 1902 tällaisen toimeksiannon senaatille. Ks. sal. asiak., kauppa- ja teollisuustmk., 1. STO, VA; KKK 1901, I os, 303, VA; Uuno Tuominen, Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906, Suomen kansanedustuslaitoksen historia, III (Helsinki, 1964), s. 316.

61 Stenius 1987, s. 18. Oikeuspositivismista ks. Heikki Ylikangas, Miksi oikeus muuttuu: laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana (Porvoo, 1983), s. 184–188.

62 Bobrikov 1905, s. 38; (N. I. Bobrikov,) Vsepoddanneishi ottshot Finljandskago General-Gubernatora po upravleniju Velikim Knjazhestvom s Sentjabrja 1902 g. po Janvar 1904 g. (S.-Peterburg, 1904), s. 168–169.

raportoiko hän siitä keisarille vai ei. Sitä paitsi hallitusvaltahan lähti siitä oletuksesta, että laajat kansankerrokset olivat sen ystäviä. Siksi työväenpuolueen sivuuttaminen johtui enemmän asian vähäpätöisyydestä kuin salaamistarpeesta.

Vähän ennen kuolemaansa kesäkuussa 1904 Bobrikov antoi kuitenkin Novoje vremjalle haastattelun, jossa hän väitti nuorsuomalaisten muodostavan sosialistipuolueen sielun. Tämä puolue oli hänestä viekas ja palveli niin nuorsuomalaisia kuin ruotsinmielisiäkin.⁶³ Bobrikov oli huolissaan siitä, että nuorsuomalaiset turmelisivat agitaatiollaan työväenliikkeen. Tämä huoli oli vaikuttanut hänen lehdistöpolitiikkaansa, kuten edellä on käynyt ilmi. Myös Obolenski katsoi, että Suomessa heräämässä oleva sosialismi syntyi nuorsuomalaisuudesta,⁶⁴ joten kysymys oli todella venäläiselle hallitusvallalle vakiintuneesta käsityksestä. Työväenpuolue ei silloin ollut hyvässä seurassa.

82

Huhtikuun 2. päivänä 1903 annettu määräaikainen (kolmivuotinen) asetus toimenpiteistä valtiollisen järjestyksen ja yleisen rauhan säilyttämiseksi Suomessa eli ns. diktatuuriasetus oikeutti kenraalikuvernöörin hajottamaan yhdistyksiä ja niiden haaraosastoja.⁶⁵ Bobrikov lakkautti kolme yhdistystä alkuvuodesta 1904, muun muassa Hämeenlinnan nuorisoseuran 25.1. (poliisimestari Havemanin ja kuvernööri Papkovin aloitteesta).⁶⁶

Työväenpuolue ei keväällä 1904 joutunut Bobrikovin proskriptiolistalle, joten näyttää siltä, että kenraalikuvernööri oli vuoden 1901 jälkeen lakanut tavoittelemasta sen lakkauttamista. Sitä vastoin oli vain ajan kysymys, milloin venäläiset viranomaiset iskisivät silmänsä Suomen ruotsalaisen työväenliiton vuodesta 1902 lähtien laajasti käyttämään oikeuteen perustaa haaraosastojaan⁶⁷ kaikkialle maahan.

63 Reuter II 1930, s. 293–294.

64 Vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General–Gubernatora, General–Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom polozhenii v predseimovyii petitsionnyi periody otsherednogo seima 1904 goda, 28.12.1904 (v.l.), f. 3–4, KKK Hd 80, VA.

65 Ask 19/1903, No 36.

66 Numminen 1961, s. 573–574; Jukka–Pekka Pietiäinen, Rudolf Holsti: Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881–1919 (Espoo, 1986), s. 60; KKK 1904, I j, V¹ ja Pamjatnaja zapiska protivopravitelstvennago dvizhenija v Finljandii v 1904 godu, s. 36–38, KKK Hf 3, VA; Saapuneet salaiset kirjeet 1903, 5, No 93, lk, HLH, HMA.

67 Tämä monilla yhdistyksillä oleva oikeus oli jatkuvasti Bobrikovin hampaissa, ks. KKK 1904, I j, V¹, VA.

Yritys tarkistaa Suomen ruotsalaisen työväenliiton sääntöjä

Kuvernöörit kiinnittivät välistä kenraalikuvernöörin huomiota ruotsalaisella työväenliitolla olevaan haaraosastojen perustamisoikeuteen. Uudemaan läänin kuvernööri M. N. Kaigorodov paheksui sitä raportoidessaan Vihdin työväenyhdistyksen perustamisesta helmikuussa 1903.⁶⁸

Ruotsalaisen työväenliiton toiminnanjohtajan Anders Käcklundin puoluehallinnolle helmikuussa 1904 antaman tiedon mukaan jotkut lääninhallitukset, etenkin Hämeen lääninhallitus, vaativat tietoja perustettavien haaraosastojen jäsenmääristä ja kielisuhteista. Tällöin viranomaisten huomio ei kohdistunut haaraosastojen perustamisoikeuteen sinänsä vaan niiden perustamiseen suomenkielisille paikkakunnille. Kielisuhteita koskevaan kysymykseen oli Käcklundin mielestä mahdotonta vastata, sillä ruotsinkielisiä työläisiä asui aivan suomenkielisilläkin seuduilla. Hänen mukaansa tällaisesta kuulustelusta ei tullut säikähtää, vaan liiton osastoja oli perustettava kaikkialle, missä se vain oli mahdollista.⁶⁹

Viipurin venäläistetty lääninhallitus oli vuoden 1903 aikana pystyttänyt tehokkaan valvontakoneiston. Kun passiivinen vastarinta oli vuoden 1903 lopulla ehtymässä monien perustuslaillisten jouduttua maasta karkotetuiksi, valvontakoneiston huomio kiinnittyi läänin työväenyhdistyksiin. Lääninhallitus ja sen alaiset poliisimestarit ja nimismiehet määräisivät julkisesti toimiville työväenyhdistyksille erilaisia kieltoja ja rajoituksia. Ottaessaan selvää työväenyhdistysten toimiluvista lääninhallitus joutui havaitsemaan, että Suomen ruotsalainen työväenliitto oli perustanut useita niistä, jolloin perustamislupaa ei ollut tarvinnut anoa enempää senaatilta ja kenraalikuvernööriltä kuin kuvernööriltäkään. Tällaisen tiedon lääninhallitus rekisteröi 1904 Koiviston⁷⁰, Valkealan, Kymintehtaan⁷¹, ja Räisälän⁷² ja vuoden 1905 alussa Parikkalan⁷³ työväenyhdistyksestä. Näissä tapauk-

68 KKK 1903, I j, 79², f. 261–263, VA; Sal. asiak. 1903, 9, f. 15–18, lk, ULH, VA.

69 A. Käcklund J. K. Karille 22.2.1904, No 359, SDP F 5, TA.

70 Sal. asiak. 1904, 20, lk, VILH, MMA.

71 Sal. asiak. 1904, 20 ja 127, lk, VILH, MMA.

72 Sal. asiak. 1905, 5, lk, VILH, MMA; KKK 1904, I j, V¹, f. 148–150, VA. Santarmihallitus oli väittänyt kenraalikuvernöörille, että yhdistys oli perustettu luvattomasti, mutta Mjasojedov joutui toteamaan, ettei näin ollut.

73 Sal. asiak. 1905, 5, lk, VILH, MMA.

sisä lääninhallitus totesi vastaväitteitä esittämättä, että yhdistysten toimilupa oli kunnossa, sillä se perustui senaatin ruotsalaiselle työväenliitolle vahvistamiin sääntöihin.

Joulukuun alussa 1904 Suomen ruotsalainen työväenliitto ilmoitti Viipurin lääninhallitukselle Raivolan työväenyhdistyksen perustamisesta liiton haaraosastoksi. Lääninhallitus ei ollut piitannut liiton haaraosastojen muodostamisesta suomenkielisen työväestön keskuuteen, mutta Raivolan kylän asukkaat olivat suurelta osalta kansallisuudeltaan venäläisiä, jotka työskentelivät kahdella tykistön asevarikolla Pietarissa, Siestarjoen ase-
tehtaalla ja Kronstadtissa. Raivolan työväenyhdistys oli nähtävästi tosin paikkakunnan suomalaisten perustama, mutta viranomaiset eivät tätä tienneet. Viipurin läänin kuvernööri Mjasojedov huolestui ruotsalaisen työväenliiton leviämisestä venäläisten keskuuteen ja määräsi Raivolan (ja Teri-
joen) nimismiehen Konstantin Törnkvistin ottamaan asiasta selvää.

Suomalaisuudestaan huolimatta Törnkvist oli venäläisen hallitusvalan ehdottoman uskollinen palvelija. Vuoden 1905 lopun poliittinen käänne pakotti hänet eroamaan virastaan ja hän asettui asumaan rajan toiselle puolelle Inkerinmaan Shuvalovoon, mistä käsin hän vuonna 1906 toimi Novoje vremja -lehden Suomen asioiden kirjeenvaihtajana pyrkien kostaamaan kärsimänsä kolhut "separatisteille".

Törnkvist ilmoitti 31.12.1904 kuvernöörille, ettei Raivolassa asunut lainkaan ruotsinkielisiä työläisiä. Siksi haaraosaston perustamiseen ei ollut minkäänlaista tarvetta. Törnkvistin mukaan Suomen vallankumouksellinen puolue oli liittynyt Venäjän vastaavaan puolueeseen. Ilmoituksen osaston perustamisesta liiton keskushallituksen puolesta tehnyt Anders Käcklund oli Törnkvistin saamien tietojen mukaan tunnetun kutsuntalakkoagitaattorin Reino Drockilan pääapuri. Törnkvist epäili, että Käcklundin tarkoituksena oli Raivolan venäläisten työläisten välityksellä lietsoa kapinamieltä Pietarin, Siestarjoen ja Kronstadtin työväestön keskuuteen. Siksi Törnkvist pyysi kuvernööriä kieltämään liittoa perustamasta osastoaan Raivolaan, siitä huolimatta että sillä sääntöjensä mukaan oli tähän oikeus.

Kuvernööri uskoi nimismiehen antamiin tietoihin. Olisi ollut kerrassaan anteeksi antamatonta, että ruotsalaiset separatistit olisivat saaneet levittää myrkynekylvönsä myös Suomen venäläisten pariin ja jopa keisarikuntaan saakka. Jos viimeksi mainittu pääsisi tapahtumaan, Venäjän hallituspiirit eivät siitä hyvästä suinkaan silittäisi Viipurin läänin kuvernöörin päätä. Niinpä Mjasojedov pyysi 23.1.1905 Uudenmaan läänin kuvernööriä ilmoittamaan ruotsalaiselle työväenliitolle, ettei hän ollut suostunut sen anomukseen Raivolan haaraosaston perustamisesta. Päätös oli selvästi lainvastainen. Monien muiden venäläisen hallitusvallan tekemien pakko-
toimien tavoin se perustui täysin paikkansa pitämättömiin tietoihin.⁷⁴

Pohjalainen aktivisti Matti Reinikka yritti 20.3.1905 murhata kuvernööri Mjasojedovin. Tutkimuksissa ilmeni, että Reinikan avustajina oli toiminut joukko viipurilaisia sosiaalidemokraatteja.⁷⁵ Tämä ja monet muut Karjalan työväenliikkeessä esiintyvät merkit toiminnan radikaalistumisesta saivat Mjasojedovin laatimaan 17.5.1905 kenraalikuvernööri Obolensille kirjelmän. Mjasojedovin mielestä työväenyhdistykset olivat vuodesta 1899 ylittäneet säännöissään määrätty tehtävänsä ja ryhtyneet levittämään kansan keskuuteen separatismia ja vihaa venäläistä hallitusvaltaa kohtaan. Vaikka työväenyhdistykset olivat yleensä pysyneet passiivisen vastarinnan kannalla, myös väkivaltaiset toimintatavat olivat saavuttaneet niissä kannatusta. Monilla yhdistyksillä kuten Viipurin ja Talikkalan työväenyhdistyksillä ja ruotsalaisella työväenliitolla oli oikeus perustaa haaraosastoja.

Kuvernöörin mielestä läänin 26 työväenyhdistystä ja 23 haaraosastoa olivat huomattavassa määrin vastuussa passiivisesta vastarinnasta ja vallitsevasta levottomuudesta. Siksi hän pyysi kenraalikuvernööriä esittämään senaatille työväenyhdistysten sääntöjen tarkistamista. Senaatin pitäisi laatia kaikille työväenyhdistyksille mallisäännöt käyttämällä esikuvanaan Venäjän sisäministeriön yhdistyksille määrittämiä sääntönormeja. Oikeus perustaa haaraosastoja tulisi poistaa yhdistyksiltä itseltään. Lupa jokaisen haaraosaston perustamiseen olisi haettava kuvernööriltä. Myös kaikki jäsenkokoukset olisi tehtävä luvanvaraisiksi.

Hämeen läänin vt. kuvernööri Viktor Semjonov lähetti lähes samaan aikaan (29.5.1905) Obolensille kirjeen, jossa hän kiinnitti huomiota siihen seikkaan, että ruotsalainen työväenliitto perusti Hämeen läänin täysin suomenkielisiin maalaispitäjiin haaraosastojaan. Kun liiton virallisena kielenä oli sääntöjen mukaan ruotsi, liitto oli hänen mielestään tarkoitettu vain ruotsinkielisille työläisille. Tämä Semjonovin tulkinta oli kyseenalainen, sillä säännöt eivät liiton nimeä ja virallista kieltä lukuun ottamatta määritelleet liittoa nimenomaan ruotsinkielisten yhdyssiteeksi, johon suomenkieliset eivät voisi kuulua. Tämä olisikin ollut mahdotonta, sillä jotkut liiton haaraosastoista olivat kaksikielisiä. Liiton säännöt kielsivät vain työnantajia liittymästä sen jäseniksi. Vallitseva käytäntö oli Semjonovin

74 Sal. asiak. 1905, 9, f. 81–87, lk, VILH, MMA. Törnkvististä ks. L. Menshtshikov, Russki polititsheski syzk za granitsej, I (Paris, 1914), s. 234. Mjasojedovin vuoden 1905 alussa langettaman kiellon johdosta yhdistys oli saman vuoden heinäkuussa perustettu Kuokkanen työväenyhdistyksen haaraosastoksi. O. Turunen Stph:lle 12.10.1905, No 1506, SDPF 7 ja Turunen SDP:n puolueuuevostolle 15.2.1907, Saapuneet kirjeet 1907–1908, SDP, TA; Soikkanen 1970, s. 108.

75 Murhayrityksestä tuonnempana.

mielestä sääntöjen väärin käyttämistä, jonka tarkoituksena oli hallitusvaltan kontrollimahdollisuuksien eliminoiminen. Tässä Semjonov oli oikeassa, mutta sääntöjen väärin käyttäminen oli lähinnä sääntöjen hengen eikä niiden kirjaimen rikkomista.

Kenraalikuvernööri Obolenski lähetti 16.6.1905 Semjonovin kirjeen senaatille ja ilmoitti myös Mjasojedovin esittämistä näkökannoista. Obolenski ehdotti senaatille ruotsalaisen työväenliiton "toistaiseksi" noudatettavaksi vahvistettujen sääntöjen tarkistamista ja muistutti senaatin itsensä 7.3.1899 esittäneen kenraalikuvernöörille, että liiton haaraosastojen perustamiseen tarvittaisiin senaatin ja kenraalikuvernöörin lupa.⁷⁶ Kenraalikuvernööri tarttui senaatin kannalta kiusalliseen asiaan, sillä senaatti oli 11.4.1899 vahvistanut ruotsalaisen työväenliiton säännöt sellaisessa muodossa, joka ei vastannut senaatin 7.3. esittämää ja Bobrikovin 2.4 hyväksymää, yllä mainittua periaatetta. Lopullisissa säännöissään hän liitto oli saanut oikeuden perustaa haaraosastojaan ilman viranomaisilta erikseen anottavaa lupaa. Obolenski tuskin tajusi, että senaatti oli tieteen tahtoen sivuuttanut Bobrikovin ilmaiseman ehdon, mutta vastauksessaan Obolenskille senaatin olisi pitänyt tavalla tai toisella tehdä selkoa liiton sääntöjen poikkeuksellisesta syntytavasta.

Vastarinnan voimistuessa maassa vuonna 1905 vanhasuomalais-lojalistinen senaatti oli entistä haluttomampi ryhtymään mihinkään, mikä olisi leimannut sen venäläisen hallitusvallan kuuliaiseksi käskyläiseksi. Syksyn suurlakko pelasti senaatin ryhtymästä tarkistamaan ruotsalaisen työväenliiton sääntöjä mutta pyyhkäisi tieltään niin senaatin kuin Obolenskinkin.

76 KKK 1905, IV j, 39 ja I j, V^{1a}, f. 75–76, VA; Sal. asiak., 87a, siv.tmk., STO, VA; Sal. asiak. 1905, 5, lk, VILH, MMA. Liiton säännöt, ks. pt 1899, II 749, STO, VA.

Kokoontumisvapauden ja yhdistystoiminnan rajoitukset

Säädökset

87

Suomessa ei edes ennen Bobrikovin virkakautta vallinnut paino- eikä yhdistysvapautta, mutta kokoontumisoikeuden oli vanhastaan katsottu kuuluvan maan kansalaisille tai ainakaan sitä ei ollut nimenomaisesti rajoitettu tai kielletty. Varsinainen kokouslainsäädäntö puuttui ja hallitsija sääteli kansalaisten kokoontumista hallinnollisilla asetuksilla. Vuonna 1892 annettu senaatin ohjesääntö määräsi senaatin talousosaston yhdessä kenraalikuvernöörin kanssa sallimaan perustettavaksi paitsi yhdistyksiä myös yleisiä kokouksia, joilla lieenee tarkoitettu suurempia, määräajoin uusiutuvia ja pitempiaikaisia yleisiä kokouksia. Vuoden 1883 asetus senaatin toimivallasta oli antanut oikeuden yksin senaatille, mutta vuodesta 1892 lähtien senaatti joutui jakamaan sen kenraalikuvernöörin kanssa.¹

Kenraalikuvernööri F. L. Heiden määräsi Uudenmaan läänin kuvernööriin kieltämään keväällä 1891 Helsingissä pidettäväksi aiotun työväen-yhdistysten edustajakokouksen. Heiden epäili kokouksen voivan johtaa järjestyshäiriöihin, mikä epäily työväenyhdistysten silloisen maltillisuuden vuoksi oli täysin perusteeton.² Kielto johtui varmastikin Venäjän ja Suomen suhteissa vuosina 1889-91 vallinneesta kriisistä, joka tuona keväänä oli laukeamassa. Joka tapauksessa Heidenin toimi osoittaa, miten

1 Ask 30/1892, 98§, kohta 35 ja 3/1883, osasto III, kohta 6; K. J. Ståhlberg, *Kokoontumisvapaus Suomessa* (Ylipainos Lakimiehestä) (Helsinki, 1913), s. 5-6. Tulkinta Suomen kansalaisille kuuluvasta kokoontumisoikeudesta perustui muun muassa vuoden 1889 rikoslain 16 luvun 9 pykälään, jossa säädettiin siviiliviranomaisen oikeudesta päästä esteettömästi yleiseen kokoukseen ja sellaisen kokouksen hajottamisesta eli rikoslaissa tavallaan edellytettiin, että kokoontumisoikeus oli voimassa. Ask 39/1889; Ståhlberg 1913, s. 5, 26, 30.

2 von Schoultz 1924, s. 69; Paasivuori 1924, s. 30.

puutteellinen ja selkiintymätön kokoontumisoikeutta koskeva lainsäädäntö tuolloin oli. Kenraalikuvernöörin menettely oli ristiriidassa sen oletuksen kanssa, että Suomen kansalaisilla oli esteetön kokoontumisoikeus.

Kenraalikuvernööri Bobrikov ryhtyi eräiden poliittisten mielenilmausten ja rahankeräysten vuoksi rajoittamaan kansalaisten kokoontumisoikeutta.³ Keisarin 2.7.1900 julkisista kokouksista antama asetus määräsi, että yksityisten henkilöiden tai yhdistysten järjestämien julkisten kokousten pitämiseen oli pyydettävä kenraalikuvernöörin lupa. Kenraalikuvernöörillä oli valta delegoida luvan myöntäminen kuvernööreille tai poliisiviranomaisille. Lain tai hyvien tapojen vastaisten tai yleisen järjestyksen vaarantavien kokousten pitämiseen lupia ei tullut myöntää. Lupa-pyyntö oli toimitettava viranomaisille kaupungissa järjestettäviä tilaisuuksia varten viimeistään viikko ja maalla viimeistään 14 vuorokautta etukäteen. Hakemuksen tuli sisältää tiedot kokouksen paikasta, ajasta, järjestäjistä, aiheesta ja ohjelmasta. Kokousluvan myöntäneellä viranomaisella oli valta lähettää saapuville alaisiaan poliiseja, joilla oli lupaetoja rikottaessa tai järjestyksen häiriintyessä oikeus hajottaa kokous.

Asetusta sovellettiin paitsi julkisiin (periaatteessa kaikille avoimiin) kokouksiin myös julkisiin kulkueisiin (kumppaistenkin järjestäjänä saattoi olla niin yksityishenkilöitä kuin yhdistys) mutta ei lakiin tai virallisesti vahvistettuihin sääntöihin perustuviin kokouksiin (yhdistysten lähinnä jäsenilleen järjestämiin tilaisuuksiin), tieteellisiin kokouksiin, hartaudenharjoituksiin eikä valtiopäivä- tai muiden yleisten vaalien johdosta sisätiloissa pidettäviin valitsijamiesten kokouksiin eikä liioin julkisiin huveihin. Asetuksen määräysten noudattamatta jättämisestä säädettiin sakko-rangaistuksia.⁴

Kuvernööreille joulukuun 1. päivänä 1900 lähettämässään kiertokirjeessä kenraalikuvernööri Bobrikov määräsi asetuksen soveltamisperiaatteet. Julkisiin kokouksiin ja kulkueisiin tarvitsi aina pyytää lupa paitsi siinä tapauksessa, että kysymyksessä oli lakiin tai vahvistettuihin sääntöihin perustuva tilaisuus, tieteellinen kokous, hartaudenharjoitus tai valitsijamiesten kokous. Kenraalikuvernööri kielsi kokousten järjestämisen mainittua asetusta kiertämällä pitämällä ne huveina, arpajaisina, näytelminä tai oppikursseina. Yleisiä asioita käsittelevät kokoukset, luennot, puhetilaisuudet ja kunnianosoitukset eivät missään tapauksessa olleet julkisia huveja ja lankesivat asetuksen piiriin. Yhdistysten sääntöihin perustuvissa kokouksissa poliisin tuli estää sopimattomat mielenosoitukset. Täten Bobrikov ulotti poliisin läsnäolo-oikeuden myös yhdistysten

3 Polvinen 1984, s. 298.

4 Ask 23/1900.

sisäisiin tilaisuuksiin, vaikka niihin ei tarvinnut pyytää lupaa. Kiertokirje määräsi estämään sellaisen kokousmuotoisen, alempiin kansankerroksiin kohdistuvan valistustyön, jonka tarkoituksena oli levittää tietoja Suomen autonomian eduista ja heikentää hallituksen yhdenmukaistamistoimien merkitystä.

Bobrikov määräsi kiertokirjeessään, että lupa kaikenlaisiin läänien pääkaupungeissa järjestettäviin julkisiin kokouksiin oli haettava kenraalikuvernööriltä. Kaikilla muilla paikkakunnilla kuvernöörit olivat oikeutettuja myöntämään luvan sellaisiin julkisiin kokouksiin, joissa pidettiin puheita tai luentoja, luettiin tiedonantoja tai osoitettiin kunniaa henkilöille tai tapahtumille. Nimismiehet saivat kuitenkin vallan myöntää luvan niihin maaseudulla pidettäviin julkisiin kokouksiin, jotka eivät langenneet viimeksi mainittuihin kategorioihin. Kaupungeissa näihinkin tilaisuuksiin tarvittiin kuvernöörin suostumus. Nimismiehen saivat edellä mainitun oikeuden yhden vuoden koeajaksi, mutta vuoden 1901 lopussa Bobrikov jatkoi sitä vuoden 1903 alkuun saakka.⁵

89

Joulukuun 27. päivänä 1902 kenraalikuvernööri Bobrikov antoi kuvernööreille kiertokirjeen, joka muutti 1.12.1900 annettuja ohjeita. Nyt voimaan tulleen käytännön mukaan kenraalikuvernööri myönsi kuvernöörin esittelystä luvan kaikkiin kaupungeissa järjestettäviin julkisiin kokouksiin ja maaseudulla kaikkiin sellaisiin, joissa pidettiin puheita tai luentoja, luettiin tiedonantoja tai järjestettiin kunnianosoituksia. Muiden kaupunkien ulkopuolella pidettävien kokousten salliminen annettiin kuvernöörin määräysvaltaan. Kaikkiin ylioppilaiden yliopiston ulkopuolella pitämiin luentoihin oli hankittava kenraalikuvernöörin suostumus.⁶ Bobrikov keskitti kokouksia koskevan päätösvallan entistä enemmän omiin käsiinsä ja nimismiehet menettivät heillä aikaisemmin olleet rajoitetut oikeudet. Muutos johtui varmastikin vuonna 1902 Bobrikovin kannalta aivan liian hyvin

5 KKK 1902, ej, 25, VA; Sal. asiak., siv.tmk., 60b, STO, VA. 1.12.1900 antamassaan kiertokirjeessä Bobrikov määräsi kuvernöörit myös tarkastamaan lääninsä yhdistysten säännöt ja saattamaan ne parempaan sopusointuun julkisista kokouksista annetun asetuksen kanssa tekemällä tarvittavat esitykset kenraalikuvernöörille. Lähettäessään kiertokirjeensä senaatille Bobrikov toivoi sen vaikuttavan samaan suuntaan. Senaatin talousosasto ilmoitti kuitenkin 17.12.1900 kenraalikuvernöörille, että kuvernööreille annettu määräys yhdistysten sääntöjen yleisestä tarkistamisesta oli vastoin julkisista kokouksista annetun asetuksen sitä kohtaa, jonka mukaan asetusta ei sovellettu viranomaisen vahvistamiin sääntöihin perustuviin kokouksiin eli yhdistysten jäsenilleen järjestämiin tilaisuuksiin. Bobrikovin oli näemmä liki mahdotonta ymmärtää ja hyväksyä sitä, ettei kyseisen asetuksen sanamuoto kerta kaikkiaan antanut sijaa luvanvaraisuuden ulottamiselle yhdistysten sääntömääräisiin kokouksiin ja tilaisuuksiin. Ks. myös Ylivieskan ty. tapaus No 18 edellisen luvun erillisestä liitteessä, joka on käsikirjoituksenani Työväen arkistossa.

6 KKK 1903, I j, 48, VA; Sal. asiak., siv.tmk., 81b, STO, VA.

onnistuneesta kutsuntalakosta.⁷ Keisari antoi kenraalikuvernöörille helmikuussa 1900 oikeuden myöntää luvan kaikkiin arpajaisiin.⁸ Julkisten rahankeräysten toimittaminen oli vaatinut kenraalikuvernöörin luvan vuodesta 1849 lähtien.⁹ Maaliskuussa 1903 keisari määräsi, että julkisia teatterinäytelmiä, konsertteja, kansanhuveja ja muita sentapaisia julkisia näytäntöjä ja yleisiä kokouksia ei saanut järjestää kuin paikallisen poliisin luvalla.¹⁰ Varsinaisten julkisten kokousten pitäminen jäi edelleen riippuvaiseksi 2.7.1900 säädetyistä järjestyksestä ja joulukuussa 1902 annetuista sovellutusohjeista.

Huhtikuun 2. päivänä 1903 annettu kolmivuotinen diktatuuriasetus oikeutti kenraalikuvernöörin kieltämään kaikenlaiset yleiset ja yksityiset kokoukset. Kuvernöörit saivat vallan määrätä hallinnollista tietä sakkorangaistuksia vuonna 1900 julkisista kokouksista annetun asetuksen ja myös erilaisten poliisi- ja järjestyssääntöjen rikkomuksista.¹¹

Vuoden 1903 lopussa Bobrikov oli valtansa huipulla ja vastarinta ehtymässä. Niinpä hän 18.12. antamallaan kiertokirjeellä delegoi lupien myöntämisen julkisiin kokouksiin kuvernööreille muistuttaen lain tunte mista poikkeuksista. Epäilyttämissä tapauksissa kuvernööreillä oli oikeus alistaa lupa kenraalikuvernöörin ratkaistavaksi.¹²

Kuvernöörit antoivat julkisia kokouksia koskevan asetuksen, diktatuuriasetuksen ja kenraalikuvernöörin sovellutusohjeiden mukaisia säännöksiä lääninsä viranomaisille ja asukkaille. Missään minun tiedossani olevassa kiertokirjeessä tai kuulutuksessa kuvernöörit eivät nimenomaisesti määränneet vuoden 1900 kokousasetuksen edellyttämän luvanvaraisuuden koskevan myös yhdistysten jäsenilleen järjestämiä kokouksia ja tilaisuuksia. Tosin Bobrikov oli jo vuoden 1900 lopussa ulottanut poliisivalvonnan myös niihin. Vaasan läänin kuvernööri F. M. Knipovitsh käskikin joulukuussa 1903, että sitä varten yhdistysten oli ilmoitettava kaikista jäsentilaisuuksistaan etukäteen paikallisille poliisiviranomaisille. Hämeen

7 Kiertokirjeessään Bobrikov viittasi myös hallituksen vastaisen puolueen salaisiin kokouksiin eli ennen kaikkea perustuslaillisten Hotelli Kämpissä 12.11. 1902 pitämään kokoukseen. Ks. Reuter I 1928, s. 350–364.

8 Ask 3/1900.

9 Samling af Placater, Förordningar, Manifeste och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hvilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit, 13, 1849-1850, s. 163–164.

10 Ask 19/1903, No 34.

11 Ask 19/1903, No 36.

12 KKK 1903, I j, 48, VA.

läänin kuvernööri A. A. Papkov edellytti toukokuussa 1904 antamassaan määräyksessä, että yhdistysten oli ennakolta tiedotettava poliisille suuremmista jäsentilaisuuksistaan.¹³

Rajoitukset käytännössä

Luvan saaminen työväenjärjestöjen monilla paikkakunnilla kesäkuun ensimmäisenä sunnuntaina äänioikeusasian ja työväenkysymyksen johdosta järjestämiin mielenosoituskulkueisiin ei tuottanut ylitse pääsemättömiä vaikeuksia vuosina 1901–02. Helsingin työväenyhdistykset ja niiden ammattiosastot saivat tosin 2.6.1901 järjestämäänsä kulkueeseen luvan vasta edellisenä iltana. Anomus kevätretkestä jätettiin viranomaisille 18.5. Kuvernööri M. N. Kaigorodov hankki siitä Helsingin kaupungin poliisimestarin W. Carlstedtin lausunnon, joka oli puoltava (24.5.).

Kuvernööri toimitti hakemusasiakirjat kenraalikuvernöörin kansliaan vasta 29.5. Hän ei suositellut enempää hyväksymistä kuin hylkäämistäkään, koska ei tuntenut niitä ohjelmia, joiden perusteella puheita pidettäisiin eikä liioin puhujia. Kaigorodov ei siis tiennyt, keitä Työmiehen toimittajat E. Valpas ja A. B. Mäkelä olivat. Puheista hakemuksessa oli mainittu vain niiden yleinen teema. Kaigorodov yritti vierittää päätöksestä seuraavan vastuun Bobrikoville, mutta tämä lykkäsi 1.6. lopullisen ratkaisun tekemisen takaisin kuvernöörille. Asiakirjoihin tekemänsä reunahuomautuksen mukaan Kaigorodov antoi suostumuksensa ja kaikki sujui rauhallisesti ja täydessä järjestyksessä.¹⁴

Viipurissa työväenyhdistys sai luvan 1.6.1902 järjestämälleen kävelyretkelle, mutta Viipurin raittiusyhdistys ei saanut pitää ulkoilmajuhlaa viikkoa myöhemmin, koska pyyntö oli esitetty liian myöhään ja ohjelmatiedot olivat liian epämääräiset. Todellisuudessa työväenyhdistyksen retkensä ohjelmasta antamat tiedot eivät olleet sen tarkempia, joten Viipurin työväenyhdistystä pikemmin suositettiin kuin sorrettiin.

Kenraalikuvernööri määräsi Viipurin läänin kuvernöörin N. von

13 Viipurin läänin kuvernööri N. A. Mjasojedov 20.12.1902 ja 3.1.1903, salaiset kirjeet 1903–24, Lappeen kihlakunnan kruununvouti, MMA; Vt. kuvernööri A. Lvovski 9.10.1903, sal. asiak. 1904, 127, lk, VILH, MMA; Kuvernööri M. N. Kaigorodov 18. ja 20.1.1904, sal. asiak. 1904, 26, lk, ULH, VA; Kuvernööri Knipovitsh 5.11.1903, sal. asiak. 1904, 3, lk, VALH, VMA sekä 17.12.1903, KKK 1904, V j, 10, VA; Kuvernööri Papkov 3.5.1904, yleisen os:n kirjekons. No 821, lk, HLH, HMA.

14 KKK 1901, II os, XI ja Ed 5, 1901, 6, f. 15–16, VA; Sal. asiak. 1901, 12, f. 6, lk, ULH, VA; LT 6. ja 11.6.1901, s. 2.

Rechenbergin antamaan luvan mainittuun kävelyretkeen. Kuvernöörin oli vastattava henkilökohtaisesti retkelle asettamistaan ehdoista, joiden tuli estää kaikenlainen epäjärjestys. Tilaisuuden jälkeen santarmihallitus raportoi, ettei puheissa ollut käsitelty autonomiakysymystä mutta sitä vastoin oli uhattu pakottaa yleislakolla senaatti toteuttamaan yleinen äänioikeus ja 8-tuntinen työpäivä. Puheissa oli esitetty yhteiskuntarauhalle vaarallisia sosialistisia tulkintoja ja ylistetty Ranskan, Belgian ja Ruotsin poliittista ja sosiaalista järjestelmää. Kenraalikuvernööri saattoi moitteensa kuvernöörin tietoon.¹⁵

Turun ja Porin läänin kuvernööri W. von Kraemer myönsi luvan Turun työväenyhdistyksen 1.6.1902 järjestämään kulkueeseen, vaikka asiasta päättäminen olisi kuulunut kenraalikuvernöörille. Bobrikov sai tässäkin tilaisuuden ojentaa suomalaista kuvernööriä.¹⁶ Tampereen kävelyretkellä 1.6.1902 jouduttiin "harjoittelemaan sisälukua" työväenkirjasista, sillä vapaasti pidettävien, etukäteen tarkastamattomien puheiden pitämistä ei sallittu.¹⁷

Kesäkuun alun mielenosoituksille asetettiin vuonna 1903 aikaisempaa enemmän rajoituksia. Kuopiossa kävelyretki kiellettiin, mutta työväki järjesti kuitenkin puhetilaisuuden. Kotkassa retki täytyi peruuttaa, koska puheita ei olisi saanut lainkaan pitää. Koko ohjelma puheineen olisi pitänyt jättää lääninhallituksen tarkastettavaksi viimeistään seitsemän päivää etukäteen. Viipurissa puheiden pitäminen kiellettiin, vain runot ja "sisäluku" kävivät päinsä. Viipurissa lupapyyntö jätettiin lääninhallitukseen vain kolme päivää ennen juhlaa eikä aika enää riittänyt sen toimittamiseksi edelleen kenraalikuvernöörille niin kuin olisi kuulunut. Kuvernööri ei kuitenkaan estänyt tilaisuuden pitämistä ilman virallista lupaa mutta toimitti jälkikäteen poliisitutkinnon väitetyistä luvattomista puheista. Kun sellaisia ei ollut pidetty, asia sai raueta. Hämeenlinnassa ei sallittu varsinaisen kulkueen järjestämistä kaupungin alueella. Turussa kulkue ei 1.6. saanut kierrellä kaupungin kaduilla. Kuvernöörit ja poliisimestarit olivat luultavasti asettaneet nämä rajoitukset.¹⁸

15 KKK 1902, ej. 25 ja 43, VA; Sal. asiak. 1902, 21, f. 190-191, lk, VILH, MMA.

16 KKK 1902, ej. 43, VA.

17 KL 3.6.1902, s. 2. Ks. myös KKK 1902, ej. 43, f. 26, VA.

18 Kuopion työntekijäin yhdistyksen jk:n ptk. 30.5.1903, 1 §, TA; Tero Tuomisto, Aikain myrskyssä: Kuopion sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen historia, 1 (Kuopio, 1982), s. 74; TM 3.6.1903, s. 2 ja 5.6.1903, s. 3; KL 4.6.1903, s. 2; LT 2. ja 6.6.1903, s. 2; Sal. asiak. 1903, 3:2, lk, VILH, MMA; Salaiset kirjeasiakirjat 1903, 76, lk, TLH, TMA; Timo Korpimaa, Salaisilla poluilla: Kuvauksia sortovuosilta (Rauma, 1934), s. 15-16; Vihtori Huhta, Monena mies eläessään: Välahdyksiä elämän varrelta (Helsinki, 1957), s. 17-18.

Porin työväenyhdistys järjesti kaupungin vt. poliisimestarin Arvid Öhmanin luvalla kävelyretken 1.5.1903. Ehtona oli, että puheissa käsiteltäisiin vain työväenkysymystä mutta ei valtiollisia asioita. Santarmihallitus raportoi Bobrikoville kulkueesta valtiollisena mielenosoituksena ja tämän kanslia tiedusteli kuvernööri Thedor Langilta, oliko poliisimestari ilmoittanut asiasta. Kuvernöörin määräämässä tutkinnossa ilmeni, että poliisimestari oli ylittänyt valtuutensa myöntäessään luvan; sitä vastoin puheet olivat pysytelleet työväenkysymyksessä. Porin työväenyhdistyksen anoessa lupaa 1.6. järjestettävään mielenosoituskulkueeseen poliisimestari kielsi sen ja ilmoitti sähköellä kuvernöörille. Poliisi esti kulkueen ja puheiden pitämisen. Työväenyhdistys joutui siis kärsimään poliisimestarin omasta laiminlyönnistä.¹⁹

Protestiksi monista rajoituksista ja ylipäätään valtiollisesta tilanteesta puoluehallinto kehotti jäsenyhdistyksiään tekemään kesäkuun alun 1904 mielenosoituksista (5.6.) vain ilmoituksen viranomaisille. Tarkoituksena oli luultavasti järjestää kulkueet yhdistyksen jäsentilaisuutena kaikille avoimen tilaisuuden sijasta ja vedota siihen, että kävelyretket olivat yhdistysten sääntöjen mukaista toimintaa. Tällöin voitaisiin väittää, ettei lupaa tarvitsisi pyytää. Ohjetta ei yleensä voitu eikä uskallettu noudattaa. Puoluehallinnon kotipaikassa Turussa näytettiin huonoa esimerkkiä ja alistuttiin pyytämään lupaa.²⁰ Nöyryys palkittiin nöyryytyksellä. Viranomaiset eivät myöntäneet lupaa, koska aiotun kulkueen määränpää, urheilupuisto, oli varattu venäläisen hyväntekeväisyisyhdistyksen naiskerhon arpajaisille. Mielenosoitus jouduttiin siksi supistamaan työväenyhdistyksen talon pihalla pidettäväksi kokoukseksi.²¹

Kuvernööri Otto Savander ja kaupungin uusi venäläinen poliisimestari M. Demidov kielsivät kulkueen Oulussa.²² Kuvernööri Papkov epäsi Tampereen työväenyhdistykseltä puheiden pitämisen mielenosoituksen aikana 5.6. Tilaisuudessa saatiin pelkästään lukea kirjoista otteita, jotka kuvernööri oli hyväksynyt.²³ Viipurissakin puheet jäivät pitämättä, sillä asian-

19 Salaiset kirjeasiakirjat 1903, 52 ja 76, lk, TLH, TMA.

20 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 99–100, 119–120, 159, 166–167. Puoluehallinnon ohjekirje ei ole säilynyt, mutta sen esittämät perustelut voidaan johtaa Hämeenlinnan työväenyhdistyksen johtokunnan pöytäkirjasta 19.5.1904 (2 §, TA). Antaessaan ohjeet pelkästä ilmoitusmenettelystä puoluehallinto oli tietoinen myös suunnitelmasta esittää mielenosoituksissa hallituksenvastainen protesti. Tästä jäljempänä.

21 KKK 1904, I j, V¹, f. 113–116, VA; LT 7.6.1904, s. 2.

22 Oulun ty Stph:lle 10.6.1904, No 603, SDP F 6, TA; FO 3.7.1904, s. 6–7.

23 KL 7.6.1904, s. 2.

mukaista lupaa ei ollut hankittu Viipurin maalaiskunnan alueelle, jonne mielenosoituskulkue oli suuntautunut.²⁴ Viranomaiset kielsivät kävelyretken Hiitolassa ja Kajaanissa retkellä ei saanut olla ohjelmaa.²⁵ Kaikilla näillä paikkakunnilla lupaa oli anottu ja samoin tehtiin Helsingissä ja useilla muilla paikkakunnilla, missä se myös saatiin. Vain Hämeenlinnan työväenyhdistys teki pelkästään ilmoituksen kulkueesta ja Porin työväenyhdistys järjesti retkensä saamastaan kiellosta huolimatta.²⁶ Kieltoja ja rajoituksia oli siis 5.6.1904 vähintäänkin yhtä paljon kuin edellisenä vuonna.

Bobrikovin määräämä luvanhakujärjestelmä oli selvästi liian sentralistinen ja kankea. Erityisesti näin oli vuonna 1903, jolloin lähes kaikkiin julkisiin kokouksiin oli haettava lupa kenraalikuvernööriltä saakka. Aikapula pakotti välistä kuvernöörit ja poliisimestarit sallimaan tilaisuuksia ilman asianmukaisesti kenraalikuvernööriltä hankittua lupaa.

Bobrikovin antamat ohjeet antoivat viranomaisille mahdollisuuden tarkastaa etukäteen yleisötilaisuuksissa pidettävät puheet ja muun ohjelman runoja ja näytelmiä myöten ja usein kuvernöörit, poliisimestarit, nimismiehet ja painoasiamiehet näin myös menettelivät.²⁷

Tarkastus ei kuitenkaan aina johtanut haluttuun lopputulokseen. Hämeenlinnassa oli eräässä kesäjuhlassa määrä lausua runo "Puukenkä-armeijan marssi". Painoasiamiehen tarkastuksen seurauksena väkevimpien säkeiden alle oli ilmaantunut punainen viiva. Runon lausumisen jälkeen poliisimestari A. Haveman ja esittäjä kävivät lyhyen sananvaihdon: "–Nu, shina kumminkin lausu se punasen viivan paikkakin, vaikka shina shelvasti njaki, että shiina oli se punanen. –Joo, kyllä minä ne viivaukset näin, mutta minä luulin, että ne oli siinä senvuoksi, että ne kohdat olisi pitänyt lausua kovemmallalla äänellä."²⁸

Puoluehallinto julkaisi äänioikeusasiasta ja muista keskeisistä kysy-

24 TM 8.6.1904, s. 2.

25 Kajaanin ty StpH:lle 22.5.1904 ja K. Pakarinen StpH:lle 31.5.1904, No 573 ja 596, SDP F 6, TA.

26 Näistä jäljempänä.

27 Kuvernööri Papkovin kiertokirje 3.5.1904, yleisen os:n kirjekons. No 821, lk, HLH, HMA; Imatran ty StpH:lle 12.5.1903, No 685, SDP F 3 ja V. Virkki J. K. Karille 30.11.1903 ja 19.1.1904, No 89 ja 237, SDP F 5, TA; Väinö Tanner, Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa (Helsinki, 1948), s. 152. Kotkassa 19.2.1905 pidetyn äänioikeusmielenosoituksen julkilausuma, puhe ja runo ovat säilyneet kuvernööri Mjasojedovin 20.2. kenraalikuvernöörille laatiman raportin liitteinä, KKK 1905, I j, VIII, f. 46–55, VA.

28 Vihtori Huhta, Kaskuja työväenliikkeen taipaleelta (Helsinki, 1948), s. 144–145.

myksistä kirjasia juuri sen vuoksi, että luvat puheiden pitämiseen olivat tiukassa. Viranomaisten oli vaikea kieltää otteiden lukemista sensuurin hyväksymistä painotuotteista.²⁹

Oikeus saada järjestää esteettömästi edustajakokouksia oli julkisena kansanliikkeenä vaikuttavalle työväenpuolueelle varsin keskeinen. Heinäkuussa 1899 Turussa pidetty työväenyhdistysten edustajakokous, joka päätti perustaa työväenpuolueen, kokoontui Turun työväenyhdistyksen siipien suojissa ilman että lupaa pyydettiin miltään viranomaiselta. Suomen santarmihallituksen päällikkö laati edustajakokouksesta Venäjän sisäministeriön poliisidepartementille kaksi raporttia, joissa tyydyttiin esittelemään kokouksen kulku ja tulokset liittämättä oheen enempää hyväksyviä kuin tuomitseviakaan arvioita.³⁰ Turun kokous ja työväenpuolueen perustaminen eivät siis lainkaan huolestuttaneet santarmihallitusta.

Venäläinen hallitusvalta kiinnitti 1890-luvun loppupuolella työväenliikkeen toiminnassa erityistä huomiota lakkoihin³¹ ja Turun kokoustakin arvioitiin sen mukaan, lisäikö se työläisten lakkoilua. Viikkoa ennen kokouksen alkamista Maarian pitäjän Raunistulaan rakennettavan sokeritehtaan työläiset aiheuttivat lakkonsa yhteydessä juovuspäissään järjestyshäiriöitä, jotka paikalle kutsuttu pieni sotaväenosasto – suomalainen – lopetti. Kenraalikuvernöörin apulainen Shipov tiedusteli tämän johdosta Turun ja Porin lääninhallitukselta, oliko Raunistulan tapahtumilla ja Turun kokouksella ollut mitään yhteyttä toisiinsa saaden lääninhallitukselta rauhoittavan ilmoituksen ettei ollut.³²

Puoluehallinnon ryhtyessä puuhaamaan seuraavaa edustajakokousta vuonna 1901 tilanne oli vaikeutunut, sillä 2.7.1900 julkisista kokouksista annettu asetus edellytti luvan hakemista sellaisten kokousten järjestämiseen, jotka eivät perustuneet virallisesti vahvistettuihin sääntöihin. Työväenpuolueella ja puoluehallinnollahan tällaisia ei ollut. Puoluehallinto piti Turussa 1899 seuraavaksi puoluekokouspaikaksi valittua Viipuria huonona vaihtoehtona, sillä kenraalikuvernööri päätti läänien pääkaupungeissa pidettävien kokousten luvista. Puoluehallinto piti sopivampana muita paikkakuntia kuin läänien pääkaupunkeja, jollaisiin luvat myönsi kuvernööri. Kun Viipurin työväenyhdistys kuitenkin liittyi sopivasti keväällä 1901 puolueeseen, kokous myönnettiin yhdistyksen järjestettäväksi.

29 Stph:n ptk. 29.3.1902, 7 §, TA.

30 1898, d. 9 tsh. 20 lit. A, f. 24 & 26, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 168, VA.

31 Tästä enemmän jäljempänä.

32 KKK 1899, 15 III, f. 5–12, VA. Lakosta myös ks. LT 15.7.1899, s. 2.

Viipurin työväenyhdistyksen oli määrä hankkia lupa kokouksen pitämiseen.³³

Viipurin työväenyhdistys ilmoitti kuitenkin 13.5.1901 puoluehallinnolle johtokuntansa päättäneen, ettei kokouksen pitämiseen pyydetä lupaa, vaan edustajakokous järjestetään eräänlaisena yksityistilaisuutena, johon kun- kin yhdistyksen edustajat kutsutaan henkilökohtaisella kirjallisella kutsulla, jolloin kokous olisi yhdistyksen mielestä laillinen. Varmuuden vuoksi kokouksesta ei tulisi kirjoittaa sanomalehdissä ennen kuin se olisi päättynyt. Yhdistys epäili, että viranomaiset ryhtyisivät lupaa haettaessa ruotimaan kokouksen työjärjestyksessä olevia asioita eikä lupaa saataisi ajoissa.³⁴ Viipurilaisista oli pohjimmiltaan ilmeisen vastenmielistä alentua pyytämään lupaa Bobrikovilta.

Valpas oli jo edellisen vuoden lopulla suositellut puoluehallinnolle edustajakokouksen pitämistä järjestävän työväenyhdistyksen jäsen- tilaisuutena. Suomalaisten ei hänen mielestään tullut noudattaa ”ryssäin antamaa kokousvapauden rajoitusukaasia” eikä antaa tunnustustaan sille. Yhtä vähän kannatti hänen mielestään ryhtyä rettelöimään venäläisten kanssa kokouksen järjestämisestä.³⁵ Tällainen suhtautumistapa lienee ollut työväenliikkeen parissa yleinen, mutta varovaisuudestaan huolimatta se oli turkulaiselle puoluehallinnon toimeenpanevalle valiokunnalle liian roh- kea.

12 turkulaista puoluekokousedustajaa (pari edustajaa, muun muassa Taavi Tainio, ei ollut yhtynyt kirjeeseen) lähetti työväenyhdistyksille varoituskirjeen, johon he pyysivät yhdistyksiä yhtymään. Varoituskirje oli osoitettu Viipurin työväenyhdistykselle, koska se ei aikonut pyytää virallis- ta lupaa puoluekokouksen järjestämiseen. Luvan hakematta jättämiseen ei ollut mitään syytä ja turkulaiset vaativatkin anomuksen tekemistä. Muussa tapauksessa he eivät kantaisi vastuuta mahdollisista seurauksista. Tällainen kirje lienee lähetetty kaikille puolueeseen liittyneille yhdistyksille. Hä- meenlinnan työväenyhdistys päätti sen johdosta, ettei se katsonut varoitukseen yhtymistä sopivaksi. Tampereen työväenyhdistyksen johto- kunnan mielestä kirje ei antanut aihetta mihinkään toimiin. Kirje lähetettiin tietysti myös itselleen Viipurin työväenyhdistykselle.³⁶

33 Sph:n tpv:n ptk. 28.1.1901, 2 § ja 10.4.1901, 5 § ja Sph:n ptk. 4.5.1901, 2 § sekä Viipurin ty Sph:lle 29.4.1901, No 443, SDP F 2, TA.

34 Viipurin ty:n jk Sph:lle 13.5.1901, No 446, SDP F 2, TA; Viipurin ty:n jk:n ptk. 11.5.1901, 3 §, MMA.

35 E. Valpas Sph:lle 21.11.1900, No 362, SDP F 2, TA.

36 Hämeenlinnan ty:n ptk. 26.5.1901, 5 §, TA; Tampereen ty:n jk:n ptk. 6.6.1901, 6 §, TKA; Viipurin ty:n jk:n ptk. 25.5.1901, 4 §, MMA.

Kirjeen johdosta Viipurin työväenyhdistyksen puheenjohtaja S. Laitinen hankki laamanni Norlingin lausunnon, jonka mukaan luvanhaku olisi tarpeeton, jos kaikilla osallistuvilla yhdistyksillä olisi samanlaiset säännöt kuin Viipurin työväenyhdistyksellä. Entinen puheenjohtaja J. A. Lyly kääntyi puolestaan läänin kuvernöörin N. von Rechenbergin puoleen, joka vakuutti, että kokouksen saa pitää ilman lupaa; siitä ja sen ohjelmasta pitäisi ainoastaan ilmoittaa poliisilaitokselle.³⁷ Kuvernööri uskalsi tulkita säädöksiä aivan toisella tavalla kuin kenraalikuvernööri, joka olisi varmasti edellyttänyt luvan hakemista häneltä itseltään.

On luultavaa, ettei turkulaisten ehdotus herättänyt juuri enempää vastakaikua monissa muissakaan yhdistyksissä.³⁸ Viipurin edustajakokous (17.–20.7.1901) järjestettiin pyytämättä kenraalikuvernöörin lupaa, kuten asetus ja Bobrikovin antamat ohjeet olisivat edellyttäneet. Kokouksesta kirjoitettiin lehdissä sen aikana ja jo ennen kuin se oli alkanut. Siitä huolimatta kenraalikuvernöörin kanslia ja Suomen santarmihallitus eivät huolimattomuuttaan kiinnittäneet koko tapahtumaan mitään huomiota eikä kukaan siksi kysellyt, oliko asianmukainen kokouslupa hankittu. Viipurilaiset olivat valinneet kokouksen esteettömän kulun kannalta oikean menettelytavan, sillä jos lupaa olisi pyydetty kenraalikuvernööriltä, vaikeuksia olisi varmasti ollut tiedossa. Kuten on edellä kerrottu, Bobrikov oli 6.7.1901 ehdottanut senaatin talousosastolle työväenpuolueen kieltämistä.

Elokuun 17.–20. päivänä 1903 pidetty Forssan puoluekokous kokoon tui paljon vaikeammissa oloissa kuin aikaisemmat edustajakokoukset. Kukaan ei enää kuvitellutkaan, että kokous voitaisiin järjestää ilman asianmukaista lupaa. Erinäisten vaiheiden jälkeen kokousta päätettiin anoa järjestettäväksi Forssaan. Puoluehallinto kuvitteli, että luvan myöntäisi tällöin Hämeen läänin kuvernööri Isidor Svertshkov ja lähetti kesäkuussa tämän luo delegaation, mutta Bobrikovin vuoden 1902 lopussa antamien uusien ohjeiden mukaan lupa oli haettava itseltään kenraalikuvernööriltä. Työväenpuolueessa pelättiin, ettei lupaa saataisi, mutta se myönnettiin heinäkuun puolessavälissä. – Osasta lähteitä saa tosin sen käsityksen, että kuvernööri Svertshkov myönsi luvan kesäkuussa.³⁹

37 Viipurin ty:n jk:n ptk. 9.6.1901, 2 §, MMA.

38 Turun ja Oulun työväenyhdistykset saivat Viipurin työväenyhdistykseltä selvityksen luvanhakuasiasta, joten ainakin ne lienevät yhtyneet turkulaisten edustajien varoituskirjeeseen. Viipurin ty:n jk:n ptk. 9.6.1901, 7 §, MMA.

39 Stph:n tpv:n ptk. 11.5.1903, 10 §, TA; KL 28.4.1903, s. 2 ja 18.7.1903, s. 2; TM 26.5.1903, s. 2 ja 26.6.1903, s. 2; K. F. Hellsten, Turun Työväenyhdistyksen 40-vuotiselta matkalta, teoksessa: Turun työväenyhdistys 40-vuotias (Turku, 1927), s. 75–76; Vt. kuvernööri Papkov vt. kenraalikuvernöörille 29.7./11.8.1903, KKK 1903, I j, 48, VA.

Kokousluvan järjestymisestä huolimatta puoluehallinto ounasteli vaikeuksia. Puoluesihteeri J. K. Kari kirjoitti heinäkuun lopussa Viipuriin, että Forssan kokoukseen "on komennettu 3 sandarmia, yksi Turusta, yksi H:linnasta ja 1 Helsingistä. Sielläpä tavataan."⁴⁰ Tieto ei pitänyt paikkaansa, sillä Suomen santarmihallitus ei lähettänyt Forssan kokoukseen virkapukuisia upseereitaan tai aliupseereitaan vaan pelkästään salaisen agenttinsa. Tämä määrättiin kuitenkin jo kokouksen alussa poistumaan niiden sivullisten joukossa, joille ei myönnetty läsnäololupaa. Kokouksen osanottajat osoittivat kysymyksillään tunnistavansa miehen urkkijaksi ja hänen oli poistuttava paikkakunnalta pystymättä hankkimaan mitään tietoa. Santarmihallituksen päällikkö Freiberg joutui ilmoittamaan epäonnistumisesta vt. kenraalikuvernöörinä toimivalle kenraalikuvernöörin apulaiselle V. F. Deutrichille ja Hämeen läänin vt. kuvernöörille Papkoville.⁴¹

Kokouksen valvominen kuului kuvernööri Papkoville. Tämä vaati järjestäjiltä etukäteen kokouksen tarkan ohjelman ja määräsi vt. lääninsihteeri L. Björkmanin ja Tammelan nimismiehen olemaan läsnä kokouksessa. Papkov käski, että valtiollisista asioista ei saanut keskustella eikä mitään hallituksenvastaista saanut ilmetä. Hän antoi vt. kenraalikuvernööri Deutrichille suullisen raportin kokouksesta sen päätyttyä.⁴² Suomen santarmihallitus välitti kokouksesta kenraalikuvernöörille lyhyen etukäteistiedon ja joutui kuten jo todettiin ilmoittamaan agenttinsa epäonnistumisesta Forssassa.⁴³ Näyttää siltä, että venäläinen hallitusvalta piti Forssan kokousta tapahtumana, jota oli syytä valvoa mutta joka ei kuitenkaan osoittautunut kovin vaaralliseksi.

Tosin santarmihallituksen päällikkö oli kesäkuussa 1903 ilmoittanut kenraalikuvernööri Bobrikoville sen huolestuttavan tiedon, että samana kesänä Forssassa järjestettäisiin työväenyhdistysten edustajakokous ja tämä tapahtuisi todennäköisesti kagaalin aloitteesta. Jos kokoukseen ei saataisi lupaa, se aiottiin siirtää Tukholmaan. Kun santarmihallituksen raportti koski pääasiassa Turun ja Porin läänin työväenyhdistyksissä voimistunutta hallituksenvastaista suuntausta, kenraalikuvernöörin kanslia lähetti raportin Turun ja Porin läänin kuvernöörille Langille. Forssan kokoukseen liittyneet väitteet kagaalin taustavaikutuksesta unohtuivat

40 Stph J. P. Holopaiselle 30.7.1903, No 291, SDP F 1, TA.

41 KKK Ed 10, 1903, 8, No 2778, VA; Saapuneet salaiset kirjeet 1903, 2, No 101, lk, HLH, HMA.

42 Vt. kuvernööri Papkov vt. kenraalikuvernöörille 29.7./11.8.1903, KKK 1903, Ij, 48, VA; Yleisen os:n kirjekons. No 877, 14.8.1903, lk, HLH, HMA; Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 8.

43 KKK Ed 10, 1903, 7, f. 112 ja Ed 10, 1903, 8, No 2778, VA.

jouduttuaan väärään osoitteeseen tai niitä ei alun perinkään otettu täydestä eikä raportti siten estänyt luvan myöntämistä.⁴⁴

Viranomaisten läsnäolo hermostutti joka tapauksessa puoluekokouksen johtoa. Pyrkinessään välttämään kokouksen hajottamisen se viivytti arkaluontoisimpia kysymyksiä äänioikeusjulistusta ja uutta sosiaalidemokraattista puolueohjelmaa valiokunnissa ja toi ne viimeisinä kohtina kokouksen käsiteltäviksi, jolloin ne hyväksyttiin varsin lyhyen keskustelun jälkeen.⁴⁵ Työmiehen päätoimittaja Valpas, joka esitti Forssan kokouksessa puolueohjelman periaateosaa ja äänioikeusjulistukseen eräitä lievennyksiä ja periaateosan hyväksymisen lykkäämistä seuraavaan puoluekokoukseen joutuen tappiolle, arvosteli vähän myöhemmin kokouksen puheenjohtajien pitämää kiirettää epädemokraattiseksi. Reino Drockila moitti, että äänioikeusjulistuksen pikainen runnominen kokouksen päätökseksi vei edustajilta harkinnan mahdollisuuden ja johti siihen, että julistukseen jäi epäonnistuneita kohtia, joita puolueväki ei itsekkään voinut hyväksyä. Mieli-pide-erot eivät varmastikaaan olisi minnekään hävinneet, vaikka kokouksessa olisi ollut esteetön tilaisuus keskustella ohjelmasta ja äänioikeusjulistuksesta, mutta tämän mahdollisuuden puuttuminen oli omiaan kärjistämään puolueen sisäisiä ristiriitoja.⁴⁶

Helsingissä syyskuussa 1904 pidettyjen puoluepäivien järjestämistä vastaan viranomaisilla ei ollut muistuttamista. Hallitusvallan salliva suhtautuminen johtui paitsi kenraalikuvernööri Obolenskin virkakauden alun yleisestä vapautumisesta myös siitä, että kokouksen pääkaupunkilaiset järjestäjät pyrkivät irrottamaan työväenliikkeen perustuslaillisesta rintamasta. Helsingiläiset olivat tiedustelleet kokouksen pitämismahdollisuuksia kaupunkinsa poliisimestarilta Carlstedtiltä jo ennen sitä istuntoa (4.9.), jossa puoluehallinto päätti pitää edustajakokouksen ja vakuuttivat istunnossa saavansa Uudenmaan läänin kuvernöörin Kaigorodovin suostumuksen. On luultavaa, että kokouksen pitämisestä tehtiin vain ilmoitus poliisimestari Carlstedtille vetoamalla kokouksen säännönvaraisuuteen, jolle tämä kyseenalainen perustelu riitti eikä varsinaista lupaa tarvinnut hakea.

44 KKK:n johtaja Seyn kuvernööri Langille 4./17.6.1903 liitteineen, salaiset kirjeasiakirjat 1903, ilman litteraa, lk, TLH, TMA.

45 Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 149–162, 169–187; von Schoultz 1924, s. 206; Paasivuori 1924, s. 66–67; Hellsten 1927, s. 76.

46 E. Valpas, pk. Puoluekokouksen äänioikeusjulistus ja alakerta Forssan matkoilta, TM 25.8.1903; Reino Drockila, Varjele meitä ahdasmielisyydestä!, KL 10.10.1903. Ks. myös KL 1.10.1903, s. 2; (Y. Mäkelin,) pk. Varjele meitä ystäväistä! KL 6.10.1903; LT 27.8.1903, s. 3 ja 13.10.1903, s. 2; Arb 3.10.1903, s. 2 ja 17.10.1903, s. 2.

Santarmihallituksen päällikkö Freiberg ilmoitti syyskuun puolessavälissä Kaigorodoville odotettavissa olevasta edustajakokouksesta ja tämä lähetti tiedon ja määräyksen valvonnan järjestämisestä Carlstedtille. Tämä kertoi tienneensä kokouksesta jo elokuun 31. päivästä lähtien. Poliisimestari tahtoi tällä sanoa, että hän oli asioista paljon paremmin selvillä kuin venäläinen santarmisto. Kesäkuun 5. päivänä järjestetystä hallituksen vastaisesta mielenosoituksesta huolimatta helsinkiläisen työväenliikkeen ja poliisimestarin väliset suhteet olivat tähän aikaan melko hyvällä kannalla ja tämä riitti takaamaan puoluekokouksen esteettömän läpi viemisen.⁴⁷

Bobrikov oli vuoden 1900 lopulla oikeuttanut poliisit olemaan läsnä yhdistysten jäsenilleen järjestämissä tilaisuuksissa, jotka eivät olleet luvanvaraisia.⁴⁸ Määräys ei koskenut santarmeja, jotka eivät olleet kotimaisia viranomaisia, kunnes he vuoden 1904 alussa saivat samat oikeudet kuin suomalaisella poliisilla oli.⁴⁹ Hangon suomalainen työväen- ja raittiusyhdistys eivät tahtoneet päästää santarmeja uudenvuoden iltamaansa 31.12.1900. Työväenyhdistys ja erityisesti naiset taipuivat kuitenkin huolimaan suomea taitamattoman aliupseerin iltamaansa raittiusyhdistyksen haratessa vastaan. Toinen, suomea taitava, aliupseeri sai sitä vastoin kääntyä tyhjin toimin ovelta. Hänen läsnäoloaan olisi kyllä tarvittu, sillä raittiusyhdistyksen nimi vääntyi santarmihallituksen raportissa Viiristä Hiiresi, jos kohta yhden kirjaimen erolla tuskin oli huomattavampaa merkitystä,⁵⁰ olihan Suomen kansallislaulukin santarmihallituksen päällikön raportissa Mamia-laulu.⁵¹

Poliisi ryhtyi käyttämään oikeuttaan olla läsnä yhdistysten jäsen-tilaisuuksissa enemmän vasta vuosina 1903–04 ja viimeistään tässä vaiheessa vain harvemmista tilaisuuksista uskallettiin käännättää myös santarmit matkoihinsa, joskin he ilmaantuivat lähinnä vain julkisiin tilaisuuksiin.

Viipurin linnoituksen santarmikomennuskunnan päällikkö V. K. Kramarenko valitti maaliskuussa 1903 läänin kuvernöörille, että Viipurin työväenyhdistys esti poliisin läsnäolon jäsenkokouksissaan. Niinpä eräs-

47 Stph:n ptk. 4.9.1904, 2 §, saman kokouksen keskustelujen referaatti sekä E. Perttilä J. K. Karille, molemmat viimeksi mainitut s.d., No 682 ja 745, SDP F 6, TA; HTY:n ptk. 9.9.1904, 3 § ja jk:n ptk. 8.9.1904, 4 §, TA; Paasivuori 1924, s. 70; Sal. asiak. 1904, 3, f. 326–327, lk, ULH, VA.

48 Ks. edellä.

49 Ask 1/1904, No 3.

50 KKK Ed 4, 1901, 1, f. 31–32 ja 1901, 4, f. 20–21, VA.

51 KKK Ed 3, 1900, 10, f. 39–40, VA.

sä kupletissa kenraalikuvernöörille oli syötetty variksenlihaa ja pyrstösulista oli tehty santarmeille töyhtöjä, jollaisia kupletin mukaan eivät käyttäneet muut kuin hölmöt ja tompelit. Kramarenko vaati, että poliisille oli määrättävä lupa olla läsnä yhdistyksen kokouksissa. Lääninhallitus ryhtyi toimiin saadakseen aikaan määräyksen, että kaikista yhdistysten kokouksista oli ennalta ilmoitettava poliisille ja poliiseille ja santarmeille oli taattava läsnäolo-oikeus.⁵²

Poliisien läsnäolo kokouksissa ja iltamissa tuotti yhdistyksille monenlaista harmia. Töölön työväenyhdistyksen iltamien järjestystä valvomaan saapunut humalainen poliisi aiheutti itse häiriötä.⁵³ Mikkelin työväenyhdistyksen kokouksessa marraskuussa 1904 läsnä ollut poliisi kielsi keskustelun Voikkaan lakosta.⁵⁴ Imatralla poliisi vaati ja sai maksun läsnäolostaan työväenyhdistyksen kuukausikokouksessa vielä syyskuussa 1904, mutta tämän jälkeen yhdistys kieltäytyi maksamasta moisesta palveluksesta, ennen kuin poliisi osoittaisi, mihin oikeuteen vaatimus perustui. Seuraavan vuoden alussa yhdistys lakkasi maksamasta poliisille myös iltamissa olost. Hangon työväenyhdistyksen edustaja kertoi Helsingin puoluekokouksessa syyskuussa 1904, että yhdistys oli aikansa poliiseja katseltuaan lopulta evännyt heiltä pääsyn yhdistyksen kokouksiin.⁵⁵

101

Poliisi lähetti yhdistysten tilaisuuksiin ja kokouksiin myös siviilipukuisia urkkijoitaan. Helsingin työväenyhdistys joutui vuoden 1904 alussa kaupungin poliisilaitoksen uteliaisuuden erityiseksi kohteeksi poliisin kerätessä tietoja työväenliikkeen vaarallisuudesta yhteiskunnalle. Tämä johtui muun muassa meneillään olevasta uunintekijöiden lakosta, johon poliisi sekaantui. Työväenyhdistys paljasti kuitenkin huolellisella jäsenkorttien tarkastuksella urkkijat, jotka tunnustivat olevansa poliisimestari Carlstedtin lähettämiä.⁵⁶

Helsingin poliisilaitos yritti vuoden 1904 alussa ulottaa luvanhakumenettelyn myös työväenyhdistysten jäsenkokouksiin muun muassa vaatimalla, että lehtiin pantaviin kokousilmoituksiin oli saatava poliisin suostumus ja samalla oli maksettava lunastusmaksu, mutta poliisilaitos

52 Sal. asiak. 1903, 3:1, lk, VILH, MMA.

53 Töölön ty:n vuosikertomus 1903, TA.

54 TM 10.11.1904, s. 3.

55 Imatran ty:n ptk. 11.9.1904, 4 §, 27.11.1904, 2 § ja 22.1.1905, 3 §, TA; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 180–182.

56 Helsingin paikallisjärjestö Stph:lle 7.3.1904, No 396, SDP F 5, TA. Uunintekijäin lakosta ja poliisin ja santarmiston järjestämästä urkinnasta tuonnempana.

joutui pian luopumaan tästä lainvastaisesta menettelystä. Yhdistykset kieltäytyivät noudattamasta sitä⁵⁷ ja viranomaisten suosiossa oleva Helsingin ulkotyöväenyhdistys valitti siitä suojelijalleen Uudenmaan läänin kuvernöörille Kaigorodoville.⁵⁸ Poliisilaitoksen määräys johtui nähtävästi siitä, että se oli tulkinnut väärin kuvernööri Kaigorodovin 18.1.1904 antamaa säännöstä. Sen mukaan kaikki julkiset kokoukset ja tilaisuudet sallittiin ainoastaan viranomaisten kirjallisella suostumuksella ja heidän vahvistamansa ohjelman mukaan noudattaen 2.7.1900 annettua asetusta⁵⁹, mutta kyseistä asetusta ei sovellettu yhdistysten jäsenkokouksiin ja -tilaisuuksiin eikä kuvernöörin säännös voinut muuttaa asetusta. Tällaisia virhetulkintoja esiintyi varmaan muuallakin, sillä kokouksia koskeva säädösviidakko oli erittäin sekava.

Kempeleen työväenyhdistys valitti vuoden 1903 lopussa puoluehallinnolle, että nimismies oli kieltänyt yhdistysten iltamien jatkumisen yli klo 9:n illalla, mikä piti väen poissa iltamista eikä nimismies tahtonut myöntää iltamiin lupiakaan. Puoluehallinto kehotti valittamaan kuvernöörille siitä, että puheena oleva mielivaltainen rajoitus teki yhdistyksen toiminnan tyhjäksi ja vetoamaan laillisesti vahvistettuihin sääntöihin.⁶⁰ Iltamien pitäminen oli yhdistyksille tärkeä tulonlähde. Tilanne ei kuitenkaan muuttunut, sillä seuraavan syksyn puoluekokouksessa yhdistyksen edustaja valitti, että poliisi hajotti sapelin kanssa kokoukset. Myös Taipalsaaren työväenyhdistyksen edustaja väitti, ettei poliisi sallinut yhdistyksen sääntöjen mukaisia kokouksia ja iltamia.⁶¹

Helsingin puoluekokouksessa syyskuussa 1904 yhdistyksiä kehoitettiin valittamaan kuvernööreille, mikäli niiden ei sallittu pitää sääntöjensä edellyttämiä kokouksia.⁶² Turun työväenyhdistys teki kuvernööri Langille muistutuksen siitä, että poliisilaitos oli vaatinut sitä ilmoittamaan ennalta kaikista tilaisuuksistaan. Kuvernööri päätti lokakuussa 1904, että yhdistys sai kokoontua ilman poliisin valvontaa vastaten itse laittomuuksista. Aino-

57 HTY:n jk:n ptk. 31.1.1904, 7 § ja jk:n päiväämätön kutsukirje neuvottelukokoukseen 5.2.1904, HTY 7, TA; Töölön ty:n vuosikertomus, 5.10.1904, TA; LT 10.3.1904, s. 2; (E. Valpas,) Sallikaahan tilaa, TM 10.9.1904.

58 TM 6.2.1904, s. 3 ja 12.2.1904, s. 2; Helsingin kaupungin raastuvanoikeus (HelRO), III os, rikosasiain tuomiokirja 27.4.1905, 21 §, VA.

59 Sal. asiak. 1904, 26, lk, ULH, VA.

60 Kempeleen ty:n ja Stph:n välinen kirjeenvaihto joulukuussa 1903, No 83, SDP F 4 ja No 124, SDP F 5, TA.

61 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 179–180.

62 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 180.

astaa sellaisista tilaisuuksista, joihin myös muilla kuin jäsenillä oli pääsy, oli ilmoitettava poliisille.⁶³ Sitä vastoin Vaasan läänin venäläinen kuvernööri Knipovitsh ei vuoden 1904 lopulla antanut Vaasan työväenyhdistykselle vapautusta jäsenkokoustensa ilmoittamisvelvollisuudesta.⁶⁴

Viipurin työväenyhdistys valitti elo–syyskuussa 1904 kuvernöörille poliisin yhdistyksen toiminnalle asettamista rajoituksista. Kuvernööri määräsi, ettei yhdistyksen tarvinnut ilmoittaa poliisille sääntöihin perustuvista kokouksistaan eikä sellaisista jäsenille tarkoitetuista perheiltamista, joissa ei kannettu pääsymaksuja. Näiden iltamien ohjelmaa ei tarvinnut alistaa poliisin tarkastettavaksi, mutta poliisilla oli oltava esteetön pääsy niihinkin.⁶⁵ Rohkaistuneena vapaammista ajoista työväenyhdistyksen johdolta poisti lokakuussa poliisikonstaapelin kokouksestaan. Yhdistys oli lakannut ilmoittamasta kokouksistaan poliisille, mutta poliisimestarin valituksen johdosta kuvernööri pakotti nyt sen palaamaan ilmoitusvelvollisuuteen.⁶⁶ Venäläisten johtamassa Viipurissa työväen vapaudet olivat huomattavasti vähäisemmät kuin suomalaisvetoisessa Turussa.

103

Poliisin yhdistyksiin kohdistamat rajoitukset ja valvonta olivat kuitenkin yleensä vuoden 1904 loppupuolella vähenemässä ilmapiirin vapautumisen myötä ja sama suunta jatkui seuraavan vuoden puolella. Viipurin läänin kuvernööri Mjasojedov oli marraskuussa määrännyt 1904 lääninsä poliisiviranomaiset lähettämään edustajansa kaikkien yhdistysten kokouksiin. Haminan työväenyhdistyksen tekemän valituksen johdosta senaatti päätti kesäkuussa 1905, että määräys oli yhdistysten laillisesti vahvistettujen sääntöjen perusteella järjestettävien kokousten kohdalla 2.7.1900 julkisista kokouksista annetun asetuksen vastainen ja käski lääninhallituksen kumoamaan sen.⁶⁷

Sopimattomat puheet

Venäläisen hallitusvallan asiakirjat ovat täynnä santarmiston raportteja erilaisissa kokouksissa ja huvitilaisuuksissa pidetyistä sopimattomista (yleensä hallituksen– ja venäläisvastaisista mutta myös yhteiskunta-

63 LT 18.10.1904, s. 2. Ks. myös Sulho Lehtonen, Turun Työväenyhdistyksen 25–vuotis toimintakertomus (Turku, 1912), s. 82.

64 Vaasan ty:n ptk. 6.11.1904, 151 § ja jk:n ptk. 1.5.1905, 76 §, TA.

65 LT 10.9.1904, s. 2.

66 Sal. asiak. 1904, 20, lk, VILH, MMA.

67 KKK 1905, I j, V^{1a}, f. 52–56, VA; Sal. asiak. 1905, 21, lk, VILH, MMA.

kriittisistä) puheista ja ohjelmanumeroista. Raporttien tiedot olivat yleensä lähtöisin santarmiston asiamiehiltä ja santarmihallitus toimitti raportit kenraalikuvernöörille tai kuvernöörille, jotka harvemmin, poikkeuksellisen räikeinä pitämissään tapauksissa, määräisivät suomalaiset viranomaiset (maistraatit ja poliisin) toimittamaan niiden johdosta tutkinnon. Suurin osa santarmiston raporteista ei johtanut mihinkään toimiin. Kenraalikuvernöörin kanslia laati politiikkansa oikeutukseksi hallituksen vastaisesta toiminnasta muistioita, joihin sisältyi luettelo tuomittavista puheista. Se oli yleensä enemmän tai vähemmän mielivaltainen valikoima kaikista santarmihallituksen raportoimista tapauksista. Luetteloihin pääsi myös työväenyhdistysten tilaisuuksissa pidettyjä puheita, jolloin hallitusvalta kirjasi samaan kohtaan niin sosialististen kuin ei-sosialististenkin työväenyhdistysten tilaisuudet.⁶⁸

Lakot huolestuttivat venäläistä hallitusvaltaa Suomen työväenliikkeen toiminnassa 1890-luvun loppupuolella.⁶⁹ Tämä johtui varmasti siitä, että hallitusvalta tarkasteli suomalaista yhteiskuntaa venäläisen yhteiskunnan asettamasta viitekehyksestä. Venäjällä ei vielä silloin ollut valtakunnallista työväenorganisaatiota, mutta nousukauden synnyttämä lakkoilu niihin usein liittyvine järjestyshäiriöineen oli melko laajaa. Venäjän lainsäädäntö kielsi ammattiyhdistykset ja lakot. Viranomaiset tukahduttivat lakot käytämällä usein poliisin ja sotaväen raakaa voimaa.⁷⁰

Niinpä Suomen santarmihallituksen silloinen päällikkö Friedrichs ilmoitti kenraalikuvernöörille ja Venäjän poliisidepartementille, että Kössi Koskinen oli toukokuussa 1898 pitänyt Kotkassa raittiuskokouksessa väkivaltaan kiihottavan puheen ja yllyttänyt paikallisia sahatyöläisiä lakkoon. Nya Pressenin mukaan Koskinen oli lausunut, että "työläisiä vastassa on vain muutamia möhömahaisia herroja, jotka voidaan murskata kuin hyttynen." Vt. kenraalikuvernööri S. O. Gontsharov kehotti prokuraattori Woldemar Söderhjelmiä antamaan lausuntonsa siitä, pitäisikö Koskista vastaan ryhtyä oikeustoimiin. Prokuraattori oli sitä mieltä, että Koskisen lausunnosta olisi suotavaa voida rangaista häntä, mutta lausunto ei sisältänyt yllyttämistä rikokseen eikä tottelemattomuuteen lakia kohtaan. Syyte herättäisi vain myötätuntoa Koskista kohtaan ja lisäisi hänen vaikutusval-

68 Esim. F. A. Seyn, *Pamjatnaja zapiska vashneishim proisshestvijam v polititshe-skoi zhizni Finljandii za 1899–1901 g.g.* (Gelsingfors, 1901), s. 4–5, 9, 16, KKK 1904, ej, IV, VA.

69 1898, d. 4 tsh. 24, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 168, VA; KKK 1900, 68, VA.

70 J. L. H. Keep, *The Rise of Social Democracy in Russia* (Oxford, 1966), s. 10, 40–41; V. Ja. Laverytshev, *Tsarizm i rabotshi vopros v Rossii (1861–1917 gg.)* (Moskva, 1972), s. 117–138; Schneiderman 1976, s. 25–48.

taansa, kuten lukemattomat ulkomaiset esimerkit osoittivat.⁷¹Tämäkin lausunto osoittaa, miten haluttomia suurin osa korkeista suomalaisista virkamiehistä oli ryhtymään mihinkään toimiin työväenliikettä vastaan.

Vuoden 1899 helmikuun manifestin jälkeen hallitusvallalla oli aihetta huolestua myös hallituksenvastaisista ilmauksista. Työväenliikkeen kohdalla huomio kiinnittyi entiseen tapaan myös sosiaaliseen kritiikkiin.

Tilapäisesti Suomessa oleskeleva amerikansuomalainen Aleksanteri Halonen piti keväällä ja kesällä 1900 puheita pitkin Suomea. Santarmisto väitti hänen syyskuussa Kuopiossa järjestetyissä työväenjuhliissa valittaneen sitä, miten paljon senaattorien, kuvernöörien, armeijan ja pastorien yllä pito maksaa Suomen kansalle. Halonen oli kahden santarmiraportin mukaan kuvannut venäläisen työläisen elämää synkäksi. Tämä hylkäsi maansa ja muutti Pietariin, missä sortui juoppouteen ja lojui saastassa sian lailla. Hän tuhlassi kaikki rahansa, minkä jälkeen hän alkoi varastella ja hänen naisväkensä myydä itseään. Tsaarilla on paljon kansaa, käyköön hän sotaa. Me suomalaiset menemme eteenpäin. Raporteissa väitettiin, että omien sanojensa mukaan Halonen pyrki propagandallaan istuttamaan kansan mieliin tietoisuuden ylimmän vallan loukkaavasta ja väkivaltaisesta luonteesta.

105

Kenraalikuvernöörin kanslia lähetti raportit Kuopion läänin kuvernööreille tiedustellen, oliko lupa myönnetty ja oliko ryhdytty estämään Halosen propagandaa. Kuvernööri hankki Kuopion kaupungin maistraatin lausunnot ja toimitti ne kenraalikuvernöörin kansliaan. Niiden mukaan kaupungin pormestari oli myöntänyt luvan poliisijärjestyksen nojalla. Halonen oli puhunut työväenasiaa samalla ohjelmalla kuin Työmies-lehti. Maistraatti väitti, että Halonen toimi työväen puoluehallinnon lähettämänä puhujana, mutta on epäselvää, pitikö tämä tieto todellisuudessa paikkansa. Hän ei läsnä olleiden poliisien mukaan ollut puhunut mitään esivallan edustajista eikä vieraiden maiden työkansan elämästä. Raportit laatinut ilmiantaja ei ollut käsittänyt näkemäänsä ja kuulemaansa, joko tahallaan tai koska ei osannut suomen kieltä.⁷² On luultavaa, ettei tällainen vastaus alkuunkaan tyydyttänyt kenraalikuvernööriä, mutta asia sai raueta, kun Halonenkin oli jo palannut Amerikkaan. Totuutta Halosen puheen sisällöstä on vaikea rekonstruoida.

Nuorsuomalaisen kansakoulunopettajan Mikko Latvan Porin työväenyhdistyksen vuosisadan vaihtumista juhlistamassa julkisessa iltamassa

71 KKK 1898, 15 II ja 1900, 68, f. 53–54, VA; 1898, d. 4 tsh. 24, f. 1, 4–5, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 168, VA. Hallan lakosta 1898 ks. Risto Reuna, Puutyöläisten historia, I (Helsinki, 1984), s. 160–163.

72 KKK 1900, ej, 25 ja 63, VA; LT 13.10.1900, s. 3.

31.12.1900 pitämä isänmaallinen puhe ja iltamissa esitetty kuvaelma olivat aiheena santarmihallituksen päällikön raportissa, joka sai kenraalikuvernööri Bobrikovin raivoihinsa, erityisesti kun puhuja oli koululaitoksen palveluksessa. Iltamiin ei hänen mukaansa ollut pyydytty asiamukaista lupaa. Turun ja Porin läänin kuvernööri von Kraemer ilmoitti, että kaupungin pormestari oli erheellisesti myöntänyt luvan tilaisuuteen, minkä johdosta kuvernööri oli muistuttanut voimassa olevista säädöksistä. Yhdistyksen säännöt olivat asianmukaisesti vahvistetut. Näytelmä oli otettu sensuurin hyväksymästä julkaisusta.

Bobrikov määräsi nyt senaatin talousosaston käsittelemään asiaa. Senaatti pohti sitä kolmessa salaisessa istunnossaan ennen kuin uskalsi haudata sen aiheettomana. Latva lähetti kiistanalaisen puheensa sisällön. Se oli fennomaaninen ja perustuslaillishenkinen ja siinä viitattiin peiteltysti viime aikojen raskaisiin koettelemuksiin. Harvoin on yhtä olemattomasta aiheesta tehty niin suuri juttu. Porin työväenyhdistys oli tässä vaiheessa tiukasti ei-sosialistien käsissä eikä ollut liittynyt työväenpuolueeseen.

Heti kyseisen santarmiraportin luettuaan Bobrikov oli määrännyt santarmihallituksen päällikön Freibergin keräämään mahdollisimman paljon todisteita, mutta tämän oli häpeäkseen vastattava, ettei muita todistajia ollut löytynyt kuin santarmialiupseeri Larionovin poika, joka kävi suomalaisen kansakoulun neljättä luokkaa. Raportti oli siis perustunut lapsen antamiin tietoihin. Oli kenraalikuvernöörin ja santarmiston onni, ettei tämä koskaan tullut yleiseen tietoon. Lapsen todistus ei olisi oikeudessakaan painanut mitään. Todisteiden olemattomuudesta huolimatta Bobrikovilla oli otsaa määrätä vähän myöhemmin senaatti tutkimaan asiaa.⁷³

Kun Oulun läänin vt. kuvernööri E. Furuhielm ilmoitti erästä Oulun työväenyhdistyksessä pidetystä venäläisvastaisesta puheesta tutkintoa vaatineelle kenraalikuvernöörin kanslialle vuonna 1901, että esitetyt tiedot olivat kuten useimmiten ilkeämielisten henkilöiden perätön ilmianto, Bobrikov antoi kansliansa kirjoittaa kuvernöörille, ettei hän voinut yhtyä tähän käsitykseen. Kenraalikuvernööri uskoi horjumattomasti venäläisen santarmiston tuottamaan tietoon ja epäili kaikkea suomalaisilta saamaansa informaatiota. Puheessa oli nähtävästi todella vihjailtu sortokaudesta, mutta muuten puhe oli ollut työväenasiaa. Tässäkin asia sai aivan kohtuuttomat mittasuhteet.⁷⁴

Viranomaiset ryhtyivät suorittamaan tutkintoa työväenyhdistysten tilaisuuksissa pidetyistä puheista vain poikkeustapauksissa ja silloin kysees-

73 KKK 1900, ej, 30 ja Ed 4, 1901, 1, f. 258–259, VA; Sal. asiak., siv.tmk., 69, 71 ja 73, STO, VA.

74 KKK 1901, ej, 31, VA; "Perätön ilmianto", Uusi Suometar (US) 28.2.1901.

sä oli yleensä puhujan väitetty eksyminen valtiollisiin eli Venäjän–poliittisiin asioihin. Sosialistiset ja yhteiskuntakriittiset puheet eivät johtaneet tutkimuksiin. Ne olivat siis venäläisen hallitusvallan mielestä tuomitavuudestaan huolimatta vähemmän vaarallisia kuin valtiolliset puheet. Tosin vuonna 1901 santarmisto raportoi eräästä viipurilaisessa työväenillassa pidetystä yhteiskuntakriittisestä puheesta, jota läänin kuvernööri ja painoviranomaiset määrättiin tutkimaan, viimeksi mainitut koska puheen sisältö osoittautui olevan eräästä Kaapro Jääskeläisen eli A. B. Mäkelän kirjoituksesta.⁷⁵ Esimerkiksi J. K. Karin Turussa vappujuhlassa 1902 pitämä sosialistinen puhe pääsi paitsi santarmiraporttiin myös kansliapäällikkö Seynin painettuun katsaukseen hallituksenvastaisesta toiminnasta, mutta tutkimuksia sen johdosta ei toimitettu.⁷⁶ Seyn noteerasi puheen siksi, että puhuja oli kansakoulunopettaja, mutta opettajan pitämä sosialistinen puhe ei venäläisistä ollut yhtä vaarallinen kuin kollega Latvan isänmaallinen puhe oli ollut.

Kenraalikuvernöörin kanslian asiakirjoista ja jo aktiivueloistakin näkyy, että venäläisen hallitusvallan ja Suomen valtiollisen opposition välinen taistelu oli ensimmäisinä vuoden 1899 helmikuun manifestin jälkeisinä vuosina suurelta osalta symbolista. Suomalaiset toivat erilaisin protestein esiin käsityksensä hallituksen politiikasta ja hallitusvalta puolestaan näki vaivaa rekisteröidäkseen mitä merkityksettömmätkin protestit ja konfliktit. Taistelu siirtyi entistä konkreettisemmalle asteelle keväällä 1902, kun perustuslailliset yrittivät saada asevelvolliset nuoret jäämään pois kutsunnoista. Tällainen obstruktiopolitiikka ei enää ollut yksinomaan symbolista, vaan tarkoitus oli estää hallituksen pyrkimysten toteutuminen käytännössä. Konfliktin eskaloituminen toi mukanaan myös entistä radikaalimmat asenteet puolin ja toisin. Työväenliikkeen yhteiskuntakriittinen ideologia ja toiminta oli tällaisessa tilanteessa hallitusvallalle entistä selvemmin toissijainen vaaratekijä.

Hallitusvalta reagoi kutsuntojen vastustamiseen voimistamalla repressiivistä koneistoaan. Kun Bobrikov alkoi vuonna 1903 ja entistä selvemmin alkuvuonna 1904 päästä voitolle passiivisesta vastarinnasta ja viimeksi mainittu oli muun muassa perustuslaillisten johtoportaan tultua karkotetuksi maasta heikkenemään päin, valmiiksi luodulla repressiokoneistolla oli entistä enemmän aikaa kiinnittää huomiotaan työväenliikkeen toimintaan. Hallitusvalta ei pitänyt Suomen työväenliikettä vihollisenaan – jos olisi pitänyt, se olisi kielletty ja pakotettu maan alle – mutta venäläisen

75 KKK 1901, ej, 137, VA.

76 F. A. Seyn, Pamjatnaja zapiska Protivopravitelstvonnago dvizhenija v Finljandii v 1902 godu (Gelsingfors, 1902), s. 16, KKK 1904, ej, IV ja KKK 1902, ej, 43, f. 14–15, VA.

hallintokäytännön mukainen pikkumainen holhoaminen synnytti hallitusvallalle uuden vihollisen.

Agitaattorien vainoaminen

Venäläisen hallitusvallan ja Suomen työväenliikkeen välisten suhteiden huonontuminen lähti liikkeelle yleensä melko vähäpätöisistä tapahtumista ja syistä. Muuan niistä liittyi puoluehallinnon ja yhdistysten kiertävien agitaattorien toimintaan. Säästääkseen aikaansa agitaattorien täytyi yleensä etukäteen kirjeitse pyytää paikallisia työväenmiehiä järjestämään kokousluvat. Niiden hankkiminen ei näiltä aina luonnistunut ja silloin agitaattori joutui pitämään kokouksensa ilman lupaa, ellei halunnut poistua tyhjin toimin paikkakunnalta. Ainakin puoluehallinnon 1903–04 eniten käyttämät agitaattorit Vilho Löfqvist (Lehokas) ja August Vatanen käsittelivät yleensä pelkästään työväenasiaa jättäen sivuun Venäjän–poliittiset kysymykset.⁷⁷

Löfqvist piti 16.7.1903 työväenkysymyksestä esitelmän Joensuussa. Santarmihallitus laati tästä esitelmätilaisuudesta varsin neutraalin raportin, mutta jostakin oudosta syystä kenraalikuvernöörin kanslia määräsi Kuopion lääninhallituksen selvittämään, kuka tilaisuuden oli sallinut. Tutkimuksessa selvisi, että esitelmätilaisuus oli pidetty ilman lupaa. Poliisitutkinto osoitti, että tämä oli johtunut paikallisista laiminlyönneistä ja väärinkäsityksistä. Puhe oli ollut viaton. Läsnä ollut santarmi Beljajev oli kehumut puhetta hyväksi (ja sen jälkeen leipänsä ansaitakseen ja tarpeellisuutensa osoittaakseen kirjoittanut siitä raportin). Löfqvist selvisi tällä kertaa pinteestä joutumatta edes poliisin kuulusteltavaksi, sillä häntä ei hänen kiertelevän elämänsä vuoksi tavoitettu. Suomalainen lääninhallitus piti Löfqvistin rikettä varsin vähäpätöisenä mutta joutui kenraalikuvernöörin kansliaa tyydyttääkseen osoittamaan aktiivista virkaintoa.⁷⁸

Puoluehallinnon toinen agitaattori August Vatanen joutui samana kesänä (1903) vaikeuksiin Viipurin läänin alueella pitämiensä puhetilaisuuksien

77 V. Löfqvist J. K. Karille 9.7.1903, No 789, SDP F 3, TA; G. Castrén A. Neoviukselle 7.4.1904, Arvid Neoviuksen kok. (AN), VA.

78 KKK 1903, I, 48, VA; Sal. asiak. 1903, 76, lk, Kuopion lääninhallitus (KLH), Joensuun maakunta–arkisto (JoMA); TM 23.7.1903, s. 1–2. Kuopion läänin kuvernööri M. A. Berghin Löfqvistiltä vaatima selvityspyyntö näyttää tavoittaneen hänet vasta huhti–toukokuussa 1904, ks. yleisen os:n kirjekons. No 785 27.4.1904, lk, HLH, HMA; V. Löfqvist J. K. Karille 7.4.1904, No 451, SDP F 5, TA.

vuoksi. Vatanen ei lainkaan hankkinut lupia tilaisuuksiinsa vaan vetosi siihen, että yhdistysten säännöt sallivat esitelmien pitämisen samoin kuin myös siihen, että hän oli Uudenmaan läänin alueella ja muualla Viipurin läänissä saanut esteettömästi pitää puheita. Kesäkuussa hän piti omin lupineen pari esitelmää Kymin pitäjässä. Selontekoa tiukannut ja Kymin työväenyhdistyksen lakkauttamisella uhkaillut nimismies A. Fabritius nolattiin Reino Drockilan kirjapainon painamassa Kotkan Sanomissa, mikä tuli myöhemmin tietämään yhdistykselle paljon ikävyyksiä. Heinäkuussa Vatanen puhui ilman lupia Antreassa ja Ensossa ja yritti tehdä samoin myös Imatralla, missä ylimääräinen tehdaspoliisikonstaapeli Antti Ojanne keskeytti hänet ja vauhditti näin virkauraansa jyrkkään nousuun. Vatanen ei saanut puhua myöskään Viipurin Talikkalan työväenyhdistyksessä.

Viipurin läänin vt. kuvernööri Lvovski hoiti Enson ja Antrean kokousten väitetyille järjestäjille syytteet, mutta ne kaatuivat oikeudessa. Oikeus katsoi muun muassa työväenyhdistyksen sääntöjen sallivan tällaiset tilaisuudet ilman erikseen haettavaa lupaa. Vt. kenraalikuvernööri Deutrich ojensi Lvovskia sen johdosta, että tämä oli turvautunut oikeusistuimiin; 2.4.1903 annetun asetuksen (diktatuuriasetuksen) mukaan kuvernööreillä oli valtuudet rangaista kokousasetuksen (2.7.1900) rikkomuksista hallinnollisin toimin ilman oikeuskäsittelyä.⁷⁹ Kenraalikuvernöörin kanslia varoitti vielä Mikkelin läänin kuvernööriä, että äärimmäistä sosialismia edustavia puheita pitävä Vatanen oli Viipurin läänistä lähtenyt Mikkelin lääniin,⁸⁰ mutta tämä ei enää vuonna 1903 joutunut muualla vaikeuksiin kuin Keuruulla, missä poliisi kielsi häntä esitelmöimästä.⁸¹ Löfqvist kierteli Viipurin läänissä pian Vatasen jälkeen heinäkuussa 1903 ja havaitsi, ettei Imatralla ja Ensossa voinut enää lainkaan järjestää puhetilaisuuksia.⁸²

On luultavaa, etteivät agitaattorien tilaisuuksien luvat olleet aina kunnossa muuallakaan Suomessa – erityisesti jos hiukan epäselvää kokouslainsäädäntöä tulkittiin siten, että yhdistykset saivat lupia tarvitsematta järjestää säännöissään mainittuja tilaisuuksia ainoastaan jäsenilleen – mutta vaikeuksia koitui etupäässä vain Viipurin läänissä, jonka lääninhallitus

79 Sal. asiak. 1903, 3:1 ja 3:2 ja 1904, 62, lk, VILH, MMA; Kotkan Sanomat, A-numero 27.6.1903, s. 2–3; TM 31.7.1903, s. 2.

80 KKK 1903, I j, 48, VA.

81 LT 8.10.1903, s. 2. Kuvernööri Lang oli saman vuoden huhtikuussa määrännyt Halikon nimismiehen toimittamaan tutkimuksen Vatasen toiminnasta hänen piirissään. Syy ei ole tiedossani, mutta Vatasta on mahdollisesti epäilty kutsuntalakkoagitaatiosta. Salainen kirjekons. No 12002 1903, lk, TLH, TMA.

82 V. Löfqvist J. K. Karille s.d., No 809, SDP F 3, TA; TM 30.7.1903, s. 2.

oli kenties pitemmälle venäläistetty kuin minkään muuun läänin ja missä osa suomalaisistakin virkamiehistä oli huomattavassa määrin sisäistänyt Bobrikovin hallitussuunnan.

Santarmipäälikkö Freiberg raportoi marraskuussa 1903 kenraalikuvernöörille, että tamperelainen Yrjö Mäkelä tai Mäkelin – nimise-kaannus osoittaa, ettei Mäkelinin persoona ollut vielä kirkastunut santarmistolle – oli edellisessä kuussa pitänyt luvatta puheen Terijoella.⁸³ Jos Mäkelin olisi jatkanut Itä-Suomen kiertämistä puoluehallinnon agitaattorina, kuten aikomus oli, hän olisi ennemmin tai myöhemmin joutunut hankaluuksiin viranomaisten kanssa, mutta hieman turhamainen ja mahtipontinen kun oli, Mäkelin kyllästyi liian pieninä pitämiinsä kuulijamääriin. Viipurissa hän ei lainkaan suostunut puhumaan parillekymmenelle ja Terijoella lausui 25:lle kuulijalle ”hengettämiä sanoja”. Kuokkalan viiden kuulijan tyrmistyttyään ”pistin pillit pussiin ja tulin kotia”, hän ilmoitti puoluesihteerille Karille. Löfqvist kirjoitti Karille, että Mäkelin oli kovin kiukkuisella tuulella vielä Toijalassa, missä miehet sattuiivat tapamaan.⁸⁴ Puoluehallinto antoi nyt myös Itä-Suomen Löfqvistin kierrettäväksi⁸⁵ ja Mäkelin säästyi siltä, mikä Löfqvistin osaksi oli tuleva. Suomen työväenliikkeen historia olisi saattanut muodostua toisenlaiseksi, jos venäläinen hallitusvalta olisi heittänyt Mäkelinin vankilaan.

Piru sotki Löfqvistin Itä-Suomen matkan helmikuussa 1904, kuten hän itse vastoinkäymisiään luonnehti. Virolahden työväenyhdistys kehotti häntä olemaan saapumatta paikkakunnalle, sillä puhe olisi pitänyt toimittaa kuvernöörin tarkastettavaksi 14 vuorokautta ennen sen pitämistä.⁸⁶ 10.2. Löfqvist piti äänioikeuspuheen Kymin työväenyhdistyksessä. Yhdistyksen puheenjohtaja ei ollut tehnyt viranomaisten vaatimaa ennakkoilmoitusta yhdistyksen kokouksesta. Yhdistyksen jäsen J. F. Mild, joka tammikuussa oli esittänyt kuvernöörille yhdistyksen lakkauttamista, laati viranomaisille referaatin Löfqvistin puheesta. Puhe ei suoraan puuttunut Venäjän-politiikkaan. Nimismies Fabritius sai tervetulleen aiheen raportoida kuvernöörille ja ehdottaa yhdistyksen lakkauttamista. Selvitäkseen vaarasta yhdistys erotti puheenjohtajansa.⁸⁷

83 KKK Ed 11, 1903, 10, f. 100, VA; Sal. asiak. 1903, 3:2, lk, VILH, MMA.

84 Y. Mäkelin ja V. Löfqvist J. K. Karille 16.10.1903, No 41a ja 42, SDP F 5, TA; Marja-Leena Salkola, Julistaja ja poliitikko: Yrjö Mäkelinin elämä ja toiminta (Helsinki, 1967), s. 23–24.

85 Stph Y. Mäkelinille 30.10.1903, No 28, SDP F 4, TA.

86 V. Löfqvist J. K. Karille s.d., No 309 (ks. myös No 310), SDP F 5, TA.

87 Sal. asiak. 1904, 59 ja 62, lk, VILH, MMA.

Kymistä Löfqvist meni Talikkalan työväenyhdistyksen luentokursseille, joilla useiden puhujien oli määrä jakaa valistusta kahden viikon ajan 14.–28.2. Kurssit oli tarkoitettu yhdistyksen jäsenille. Löfqvist puhui kursseilla 15.–17.2. Venäjän poliisidepartementin Viipuriin perustaman suojeluosaston (salaisen poliisin eli ns. ohranan) päällikkö Pjotr Borisov raportoi Pietariin, että Löfqvist oli muun muassa väittänyt kaukoidässä Japania vastaan puhjennutta sotaa taakaksi ei herroille vaan kansalle, joka ei ollut sitä halunnut eikä aloittanut eikä ollut syyllinen siihen. Esitelmien sisällöstä ei ole muita tietoja kuin ohranan raportti. Borisov sai agenttiltaan vihjeen, että Löfqvist aikoi 18. päivänä pitää ”mielenkiintoisen” puheen ja ilmoitti tästä kuvernööri Mjasojedoville. Kuvernöörin käskystä Löfqvist kutsuttiin 18. päivän aamulla Viipurin poliisikamarille ja häntä vaadittiin allekirjoittamaan sitoumus, että hän pitäessään esitelmiä ja puheita työväen aatteista Suomessa ei mitenkään kajoaisi valtiollisiin asioihin eikä harjoittaisi valtiollista kiihotusta. Löfqvist suostui allekirjoittamaan sitoumuksen, kun se rajoitettiin koskemaan koko maan sijasta vain Viipurin lääninä.

111

Työväenliikkeen alkuaikojen agitaattorilta vaadittiin melkoisen rohkeaa luonnetta. Niinpä Löfqvist ei kokemastaan painostuksesta lannistunut vaan meni Talikkalan kursseille pitämään luennon vielä saman päivän iltana. Puheessaan hän ei tyytynyt käsittelemään vain uskontoa vaan tuomitsi sodat, sotalaitoksen ja Englannin ryöstösodan buureja vastaan. Tiedot tämän puheen sisällöstä ovat luotettavia. Heti puheensa jälkeen Löfqvist matkusti Viipurista astuen junaan laiturin sijasta kiskojen puolelta. Se olikin viisasta, sillä kuvernööri oli määrännyt hänet pidätettäväksi ja langettanut 400 markan sakon. Venäläisten mielestä Löfqvist oli luvannut olla puhumatta Viipurin läänissä, mutta todellisuudessa lupaus koski vain valtiollisia puheita. Oli tulkinnanvaraista, oliko viimeinen puhe ollut valtiollinen; Venäjän–poliittinen se ei ollut ollut. Kuvernööri käski myös, että Talikkalan luentokurssit oli heti lopetettava.⁸⁸

Löfqvist jatkoi puhujantointaan muualla Suomessa pistäytyen 26.2. Viipurin läänin Kuokkalaan, missä hän piti puheen luonnollisesti ilman minkäänlaista lupaa. Santarmisto raportoi asiasta kenraalikuvernöörille ja Viipurin läänin kuvernöörille.⁸⁹ Saatuaan maaliskuun 19. päivän Työmiehestä tiedon etsintäkuulutuksestaan Löfqvist väitti puoluehallinnolle, ettei hän ollut sitoutunut muuhun kuin olemaan puhumatta venäläisyyttämisasiasta eikä siis ollut rikkonut sitoumustaan. Se oli hänen tulkintan-

88 Sal. asiak. 1904, 59, lk, VILH, MMA; 1904, d. 2 tsh. 5, f. 3–7, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 239, VA; V. Löfqvist J. K. Karille 1. ja 19.3.1904, No 374 ja 414, SDP F 5, TA; Karjala 13.2.1904, s. 4.

89 Sal. asiak. 1904, 59, lk, VILH, MMA; KKK Ed 17, 1904, 2, No 704, VA; V. Löfqvist J. K. Karille 1.3.1904, No 374, SDP F 5, TA.

sa valtiollisten asioiden sisällöstä. Aikaisemmin hän oli salannut puoluehallinnolta ollenkaan antaneensa tällaisen sitoumuksen.⁹⁰ Löfqvist tiesi hyvin, miten paljon puoluehallinto arkaili venäläistä hallitusvaltaa.

Löfqvist vangittiin Turussa 30.3., pian sen jälkeen kun hän oli tavannut puoluesihteerin Karin. Hänet lähetettiin vankikyydissä Viipuriin, missä kuvernööri Mjasojedov pakotti hänet 7.4. allekirjoittamaan sitoumuksen, ettei hän enää milloinkaan pitäisi Viipurin läänin alueella puheita tai esitelmiä. Venäläiset uhkailivat, ettei Löfqvist pääsisi vapaaksi ennen kuin allekirjoittaisi. Uhkausten samoin kuin itse sitoumuksen laillisuus oli kyseenalainen. Löfqvist laskettiin heti vapaalle jalalle, mutta häneltä Turussa takavarikoidut ja Viipuriin lähetetyt rahat näyttävät kadonneen; mahdollisesti joku pani ne omaan taskuunsa.⁹¹

Puoluehallinto otti nyt August Vatasen toiseksi agitaattoriksi ja lähetti tämän surman suuhun Viipurin lääniin.⁹² Vatanen aikoi 5.7.1904 pitää kokouksen Antrean Kavantsaassa yleisellä maantiellä, mutta nimismies Axel Forsberg, joka edellisenä vuonna oli saanut Vatasen laittomasta kokouksesta tahran kilpeensä, hajotti kokouksen ja vangitsi Vatasen. Selvitäkseen nyt kunnialla kiusanhengestään ja turvatakseen selustansa Forsberg raportoi paitsi kuvernöörille myös santarmistolle. Vatanen passitettiin Viipurin lääninvankilaan ja poliisiputkaan. Poliisitutkinnossa ilmeni, ettei Vatanen ollut puhunut muuta kuin työväenasiaa. Häntä olisi nähtävästi rangaistu luvattoman kokouksen järjestämisestä, mutta keisarin valtaistuimen perillisen syntymän johdosta antama armahdus koski myös häntä. Niinpä Vatanen vapautettiin 20.8., kun häneltä oli ensin otettu kirjallinen sitoumus siitä, ettei hän enää ilman poliisin lupaa pitäisi mitään puheita tai esitelmiä Viipurin läänissä. Vatanen, joka kirjeistään päätellen oli Löfqvististä paljon yksinkertaisempi ja hädin tuskin kirjoitustaitoinen, ilmoitti tyynesti puoluehallinnolle jatkavansa työtään Kuopion ja Mikkelin lääneissä.⁹³

90 V. Löfqvist J. K. Karille 1. ja 19.3.1904, No 374 ja 414, SDP F 5, TA; TM 19.3.1904, s. 3.

91 Sal. asiak. 1904, 59, lk, VILH, MMA; III os:n saapuneiden kirjeiden diaari 1904, f. 197 ja saman os:n kirjekons. No 6208 ja 8440 1904, lk, TLH, TMA; V. Löfqvist J. K. Karille 7.4.1904, No 451, SDP F 5, TA.

92 Stph A. Vataselle 7.5.1904, No 208, SDP F 4, TA.

93 Sal. asiak. 1904, 114, lk, VILH, MMA; S 5, 1904, 4, f. 290-292, SSH, VA; A. Vatanen J. K. Karille 6.7., 1.8. ja 23.8.1904, No 641, 646 ja 678, SDP F 6, TA.

Rankaisutoimet työväenyhdistyksiä vastaan

Kymin työväenyhdistys joutui paikallisen nimismiehen A. Fabritiuksen hampaisiin Vatasen yhdistyksessä kesäkuussa 1903 pitämien luvattomien puheiden ja Kotkan Sanomien nimismieheen kohdistaman pilkan vuoksi.⁹⁴ Nimismies ei sallinut yhdistyksen järjestää mitään kokouksia syys-lokakuussa 1903.⁹⁵ Tammikuussa 1904 kirjansitoja Mild ja toinen yhdistyksen jäsen ehdottivat kuvernöörille yhdistyksen lakkauttamista. Löfqvist piti sitten helmikuussa yhdistyksessä puheen ilman etukäteisilmoitusta. Jouduttuaan nimismiehen ahdistelemaksi yhdistys erotti puheenjohtajansa. Fabritius ehdotti kuvernöörille yhdistyksen lakkauttamista. 12.3. Mjasojedov pyysi Mildin ja hänen kumppaninsa ehdotuksesta nimismiehen ja Lappeenrannassa toimivan santarmin lausuntoa. Fabritius puolsi jo seuraavana päivänä kirjoittamassaan vastauksessa yhdistyksen tuhoamista, mutta santarmistolta ei kuulunut lausuntoa. 18.6. yhdistyksen johtokunta ilmoitti Fabritiukselle, että Vatanen saapuu yhdistyksen samana päivänä pitämään jäsenkokoukseen. Ilmoitus sai nimismiehen raivoihinsa ja uudistamaan lakkautusehdotuksensa, kun yhdistys ainoastaan koettaa tehdä ilkaa, kuten nimismies asian näki. Jotkut suomalaiset virkamiehet eivät lainkaan kestäneet oman auktoriteettinsa uhmaamista sen ivaamisesta puhumattakaan.

Pienen painostuksen jälkeen kuvernööri sai lopulta syyskuussa 1904 Kotkassa toimivan santarmin von Vilpertin lausunnon, joka puolsi yhdistyksen lakkauttamista. Mjasojedov laati lokakuussa kenraalikuvernöörille tätä tarkoittavan kirjelmän, mutta vapaampien aikojen johdosta se lienee jäänyt lähettämättä. Santarmiston viivyttely pelasti Kymin työväenyhdistyksen lakkauttamiselta.⁹⁶ Nimismies esti kuitenkin yhdistystä järjestämästä maksullisia iltamia, julkisia kokouksia ja kulkueita.⁹⁷

Kuvernööri Mjasojedov sai tammikuun alussa 1904 tiedon, että Viipurin työväenyhdistyksen puheenjohtaja Matti Skyttä oli yhdistyksen 2.1.

94 Ks. edellä.

95 Nimismies Fabritius Viipurin läänin kuvernöörille 13.3.1904, sal. asiak. 1904, 62, lk, VILH, MMA.

96 Sal. asiak. 1904, 59 ja 62, lk, VILH, MMA. Viimeksi mainittu akti koskee Kymin työväenyhdistystä, mutta kun lääninhallituksen virkamiesten paikallistuntemus oli puutteellinen ja Venäjä suuri maa, samaan aktiin on sotkettu myös Kymintehtaan työväenyhdistyksen asiakirjoja, vaikka mainittu tehdas sijaitsi Valkealan pitäjässä.

97 A. Turkia ja Kymin ty Sph:lle 26.7.1904 ja 16.11.1904, No 655 ja 851, SDP F 6, TA; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 181.

järjestämässä kokouksessa pitänyt äärimmäisen palopuheen maan hallituksen toimenpiteitä vastaan. Viipurin työväenyhdistys assosioitui kuvernöörin mielessä yhä sen entiseen puheenjohtajaan J. A. Lylyyn ja tämän johtamaan vastarintaan, vaikka Lyly oli karkotettu maasta ja kuollut ja nykyinen puheenjohtaja Skyttä oli pesunkestävä suomettarelainen, mistä kuvernööri olisi tullut olla hyvillään.

Mjasojedov määräsi Skytän poliisitutkimukseen ja sen ajaksi tutkintovankeuteen. Oman tunnustuksensa mukaan Skyttä oli protestoinut sotailaitosta ja työläisten ja torpparien kodeistaan häätämistä vastaan. Läsnä ollut poliisi oli käsittänyt häätämisprotestin tavalla, joka saattoi viitata myös maasta karkotettuihin. Salainen ilmiantaja oli luultavasti tulkinnut puheen valtiollisemmaksi kuin se oli ollut. Skyttä tunnusti olleensa kiihtyneessä tilassa ja puhuneensa ohi suunsa. Varjellakseen itseään ja yhdistystään hän erosi puheenjohtajan paikalta. Kenraalikuvernööri Bobrikov käski, että jos perusteita Skytän maasta karkottamiseen ei ollut, hänet oli vapautettava. Näin tapahtuikin.⁹⁸ Kaupungin perustuslailliset pitivät tunnetun suomettarelaisen joutumista poliisin kanssa vihoihin huvittavana tapauksena.⁹⁹ Vähän myöhemmin Skyttä oli vanhasuomalaisen keulahahmona näiden valitessa jäseniä kutsuntalautakuntaan.¹⁰⁰

Ruoveden Muroleen työväenyhdistys piti marraskuussa 1903 luvatta iltaman. Yhdistys oli tehnyt kyllä iltamasta anomuksen, mutta nimismies oli kieltänyt sen pitämisen, koska hän oli väsynyt lupabyrokratiaan. Hämeen lääninhallitus ei toimittanut lupia ajoissa, mikä aiheutti sekaannusta ja viime kädessä koko konfliktin syntymisen. Kuvernööri Svertshkov rankaisi joulukuussa yhdistystä kieltämällä sitä pitämästä mitään kokouksia ja huveja seuraavan puolen vuoden aikana.¹⁰¹

Vihdin nimismies Ahlgren kielsi paikallista työväenyhdistystä pitämästä kokoustaan maalís- tai huhtikuussa 1904. Puheenjohtaja Herman Koskela joutui eroamaan paikaltaan. Vähän myöhemmin hänet myös pidätettiin joksikin aikaa, joko kutsuntojen vastaisesta agitaatiosta epäilemisen tai jonkun puheen takia. Nimismies esti työväenyhdistystä sen kuvernöörille jättämästä anomuksesta huolimatta jatkamasta toimintaansa aina seuraavaan syksyyn saakka. Länsi-Suomen Työmiehen mukaan ni-

98 Sal. asiak. 1904, 16, lk, VILH, MMA; KKK 1904, I j, V², f. 4-6, VA; FO 8.4.1904, s. 5.

99 W. Rothe C. Mannerheimille 21.1.1904, Carl Mannerheimin paperit (CM) 1, VA.

100 KKK 1904, I j, VI², VA; FO 2.3.1904, s. 5.

101 Yleisen os:n kirjekons. No 1565 12.12.1903, lk, HLH, HMA; Ruoveden ty Tampereen ty:lle 28.12.1903, No 216, SDP F 5, TA; KL 29.12.1903, s. 3.

mismiehen viha johtui jostakin torpparirettelöstä tai jopa niin naurettavasta syystä, että pari tuntematonta maankiertäjää olisi kallistellut eväspullojaan työväenyhdistyksen huoneistossa. Jos santarmistoa on uskominen, Ahlgren yritettiin juhannuksena murhata dynamiitilla, mutta kyseessä oli ehkä vain pelotteluyritys. Santarmiston mukaan huhupuheet pitivät Koskela tekoon syyllisenä. Konfliktin syyt ovat epäselvät, mutta tapaus haiskahtaa kovasti samanlaiselta auktoriteettikiistalta kuin vallitsi Kymin työväenyhdistyksen ja sikäläisen nimismiehen välillä.¹⁰²

Kuopion poliisimestari Carl von Numers varoitti Kuopion työväenyhdistyksen puheenjohtajaa Mikko Pirhosta huhtikuun alussa 1904 siitä, että yhdistys oli sallinut niin vaarallisen henkilön kuin Löfqvistin pitää edellisessä kuussa puheen. Jos tällaista vastedes tapahtuisi, yhdistys lakkautettaisiin.¹⁰³ Uhkaus johtui varmastikin niistä hankaluuksista, joita Löfqvistin käynti Joensuussa heinäkuussa 1903 oli aiheuttanut kuvernööri M. A. Berghille (Wuorelle); sitä paitsi Viipurin viranomaiset tavoittelivat Löfqvistiä tämän rikkomuksista. Kuopion työväentalolle kokoontui elokuussa 1904 kaupungin ja lähiseutujen edustajia laatimaan kenraalikuvernööri Obolensille tämän Kuopion käynnin aikana annettavaa adressia, jossa pyydettiin laittomuuksien lopettamista. Poliisimestari vaati yhdistykseltä selvitystä, millä oikeudella se antoi huoneistonsa valtiollisiin kokouksiin. Yhdistys väisti vaaran vetoamalla tietämättömyyteensä.¹⁰⁴

Porin työväenyhdistyksen pidettyä kesäkuun alun mielenosoituksensa vuonna 1904 ilman asianmukaista lupaa ja poliisin kiellosta välittämättä kuvernööri Lang uhkasi lakkauttaa yhdistyksen, jos se vielä syyllistyisi poliisin antamien määräysten uhmaamiseen.¹⁰⁵

Vaasan kaupungin poliisimestari kielsi toukokuussa 1904 sikäläisen työväenyhdistyksen leipuri- ja kondiittoriammattiosaston.¹⁰⁶

Oulun työväenyhdistys järjesti vapunpäivänä 1904 kulkueen, josta kaupungissa tähän saakka vallinneen epämuodollisen käytännön mukaisesti oli annettu vain suullinen ilmoitus pormestarille. Paikalle oli ilmaantunut santarmiston agentti, joka väitti, että puheissa oli kehoitettu käyttä-

102 Sal. asiak. 1904, 3, f. 169–170, 2. os:n KD 37/260 1904 ja saman os:n kirjekons. No 2922 1904 sekä AD 260/195 1904, lk, ULH, VA; KKK Ed 12, 1904, 6, f. 141, VA; LT 7.4.1904, s. 2–3, 16.4.1904, s. 2, 30.7.1904, s. 3 ja 1.11.1904, s. 2; FO 2.6.1904, s. 3.

103 Kuopion ty:n jk:n ptk. 5.4.1904, 4 §, TA; Tuomisto 1982, s. 84–85.

104 Kuopion ty:n jk:n ptk. 22. ja 27.9.1904, 2 ja 4 §, TA; Tuomisto 1982, s. 85.

105 Ks. tuonnempana.

106 Vaasan ty:n ptk. 22.5.1904, 64 § ja jk:n ptk. 30.5.1904, 113 §, TA.

mään sodan luomaan tilannetta hyväksi ja vapautumaan Venäjän ikeestä. Kenraalikuvernöörin kanslia pyysi Oulun läänin kuvernöörin Savanderin selontekoa ja tämä määräsi virkaansa juuri astuneen venäläisen poliisimestarin Demidovin suorittamaan tutkimuksen. Poliisikuulusteluissa ilmeni, ettei puheessa ja ohjelmanumeroissa ollut ollut mitään valtiollista, mutta poliisivalvontaa ei ollut lainkaan järjestetty.¹⁰⁷

Vaikka ilmianto osoittautui silkaksi valheeksi, Demidov uhkaili työväenyhdistystä lakkauttamisella ja otti tutkittavakseen sen pöytäkirjat. Yhdistys ei luonnollisestikaan saanut lupaa järjestää kesäkuun alun mielenosoitusta. Demidov ryhtyi soveltamaan todella ankaraa kuria ja vaati kokousten ohjelman etukäteen kahtena kirjallisena kappaleena, joista toinen jäi hänelle kontrollivälineeksi. Ennakkosensuuri koski aluksi myös suljettuja jäsenkokouksia. Yhdistyksen puheenjohtaja Jaakko Kemppainen katsoi jatkuvi- en hankaluuksien ja kokemansa vangitsemisuhan vuoksi parhaaksi poistua kesällä 1904 joksikin aikaa Ruotsin Haaparantaan. Hänen vaikeutensa viranomaisten kanssa johtuivat tosin osaksi hänen kagaalitoiminnastaan eli kysymys ei ollut pelkästä mielivallasta niin kuin työväenyhdistyksen kohdalla.¹⁰⁸

Viranomaisten Helsingin työväenyhdistyksen uunintekijöiden ammattiosastoon ja Valkealan työväenyhdistykseen vuonna 1904 kohdistamia toimia käsitellään lakkotaistelujen yhteydessä seuraavassa luvussa. Hämeenlinnan ja Talikkalan työväenyhdistys joutuivat viranomaisten kanssa vaikeuksiin niiden jäsenten osallistuttua tosiasiallisesti passiiviseen ja aktiiviseen vastarintaan.¹⁰⁹

Viranomaiset rajoittivat ja häiritsivät työväenliikkeen normaalia kokous- ja yhdistystoimintaa yhtä lailla liikkeen yhteiskuntakriittisen kuin hallituksenvastaisen toiminnan vuoksi ja viimeksi mainitussa oli usein kysymys siitä, että salaiset ilmiantajat olivat vääristelleet työväenyhdistyksen keskittyvän toiminnan valtiolliseksi vastarinnaksi.

Kokous- ja yhdistystoimintaan kohdistuvat rajoitukset aiheuttivat työväenliikkeessä enemmän suuttumusta kuin lehdistön sensuuri ja uusien yhdistysten perustamisen tielle asetetut esteet, sillä sensuuri peitti usein onnistuneesti jälkensä ja uusien yhdistysten perustamisesteet koskivat lähinnä vain varsinaista maaseutua mutta eivät kaupungeja ja teollisuus-

107 KKK 1904, I j, V¹, f. 171-181, VA.

108 Oulun ty:n kivi- ja ulkotyöväenosasto Stph:lle 28.5.1904, Oulun ty Stph:lle 10.6.1904 ja V. Löfqvist J. K. Karille 3.7.1904, No 576, 603 ja 634, SDP F 6, TA; FO 3.7.1904, s. 6-7; Oulun ty:n ptk. 26.2.1905, 3 §, TA; Sigurd Roos, Sortovuodet ja suurlakko v. 1905 Oulun kaupungissa ja läänissä (Oulu, 1909), s. 26-27; Sal. asiak. 1904, 3, f. 355, lk, ULH, VA.

109 Näistä tuonnempana.

paikkakuntia, joihin työväenyhdistyksiä oli perustettu jo ennen Bobrikovin virkakautta. Kokousten ja yhdistysten toiminnan vaikeuttaminen tuntui sen sijaan koko maassa ja erityisesti kaupungeissa, joiden työväestön mielialojen kehittyminen ratkaisi koko työväenliikkeen suunnan. Monet viranomaisten asettamista rajoituksista olivat lisäksi mielivaltaisia ja niiden kohteiden oli mahdotonta ymmärtää niitä. Niiden aiheuttama ärtymys purkautui ilmoille Helsingin puoluekokouksessa 1904 olojen vähän helpotuttua¹¹⁰ ja seuraavana vuonna työväenliike sai mielin määrin keventää sydäntään. Viipurin läänin alueella rajoituksia oli eniten ja tämä tuli heijastumaan myös läänin työväenliikkeen poikkeuksellisena radikalismina vuonna 1905.

110 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 169-172, 179-182.

Virkavalta ja lakot

Kuten jo todettiin, venäläinen hallitusvalta seurasi 1890-luvun viimeisinä vuosina Suomessa puhkeavia lakkoja ja pelkäsi, että järjestäytynyt työväenliike yllyttäisi työläisiä lakkoilemaan yhä enemmän. Huoli tästä ja lakkojen mahdollisesti synnyttämistä järjestyshäiriöistä kuvastui niissä kyselyissä, joita kenraalikuvernööri teki Kössi Koskisen Kotkassa keväällä 1898 pitämästä puheesta ja Turun edustajakokouksesta seuraavana vuonna. Hallitusvalta pelkäsi, että Venäjällä samaan aikaan esiintyvä lakkoilu ja siihen usein liittyvät levottomuudet leviäisivät Suomeen.¹

Santarmisto seurasi myös vuoden 1899 jälkeen lakkoja, mutta sen kiinnostus oli koko ajan vähenemään päin. Todellisesta ja oletetusta valtiollisesta vastarinnasta oli niin paljon raportoitavaa, ettei ei-valtiollisille työtaisteluille liiennyt huomiota kuin satunnaisesti. Raportointi oli yleensä puolueetonta.²

Venäläinen hallitusvalta ei kuitenkaan aina pystynyt suhtautumaan työtaisteluihin ulkopuolisen tarkkailijan tavoin. Sen asennoitumisessa oli havaittavissa merkillistä kaksijakoisuutta. Venäläiset virkamiehet yleensä ja erityisesti santarmisto, joka Suomessa ei suoranaisesti vastannut järjestyksen säilymisestä, suhtautuivat ymmärtäväisesti ja jopa myötätuntoisesti lakkoileviin työläisiin, varsinkin jos tämä antoi heille mahdollisuuden esittää suomalaisten viranomaisten ja "ruotsalaisten" (ruotsinkielisten) kapitalistien toiminta työläisten epäoikeudenmukaisena sortamisena, mikä tuki vaatimuksia Suomen hallinnon venäläistämisestä. Kenraalikuvernööri ja kuvernöörit olivat kuitenkin vastuussa yhteiskuntarauhan säilymisestä ja jos se vaarantui, venäläiset virkamiehet olivat valmiit turvautumaan kovempiin otteisiin kuin suomalaiset.

Sama kaksijakoisuus oli vallalla myös Venäjän sisäministeriössä ja poliisikoneistossa, joka traditionaalisesti piti itseään syvien kansanrivien etujen palvelijana eikä suinkaan kapitalistien eikä etenkin vierasmaalais-

1 Ks. edellä.

2 Esim. KKK 1900, ej, 8, 1902, ej, 43, f. 12–13, Ed 1, 1899, 2, f. 39, Ed 5, 1901, 7, f. 31 ja Ed 7, 1902, 9, f. 25, VA; 1904, d. 9 tsh. 10, f. 26, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 240, VA.

ten kapitalistien suojelijana. Venäjän sisäministeriössä uskottiin, että rahvas pysyisi konservatiivisena ja monarkistisena elementtinä nauttiessaan viranomaisten paternalistista holhousta. Jos Venäjän työläiset kuitenkin syyllistyivät levottomuuksiin ja niskurointiin, järjestysvalta palautti heidät raaoiin ottein kuriin.³

Suomen santarmihallitus piti vuodesta 1900 lähtien Tampereen työväestöä rauhattomana ja väkivaltaan ja poliittiseen kiihotukseen alttiina. Aiheen tähän antoi muun muassa välikohtaus, joka sattui lakkoilevien rapparien ja lakonmurtajien välillä kesällä 1900. Seuraavana syksynä Bobrikov antoi kansliansa ilmoittaa silloiselle Hämeen läänin kuvernöörille G. von Kothenille, että jos kuvernööri anois Tampereen poliisin voimistamista, hän tukisi anomusta. Kuvernööri näki kuitenkin tilanteen rauhallisempänä kuin venäläinen hallitusvalta.⁴ Syyskuussa 1902 santarmihallitus moitti Oulun poliisia siitä, ettei se ollut tehnyt mitään lopettaakseen suutarien lakon.⁵

Hyvinkään kehräämössä ja kutomossa puhkesi vuoden 1901 alussa lakko sen johdosta, että tehtaan johto alensi palkkoja. Koska lakkoilevat työläiset lopettivat työnsä noudattamatta 14 päivän irtisanomisaikaa, heidät erotettiin ja hädettiin tehtaan asunnoista. Kuvernööri von Kothen pyysi joukkueen verran suomalaista sotaväkeä Hämeenlinnasta nimismiehen avuksi häätöjen toteuttamiseksi ja rauhan palauttamiseksi. Tehtaalle lakkoilaisten sijaan otettua uutta työvoimaa oli näet ahdisteltu. Suomen santarmihallitus arvosteli kenraalikuvernöörille laatimissaan raporteissa Nurmijärven nimismiestä sekä suomalaista sotaväkeä lakkolaisten väkivaltaisesta kohtelemisesta. Suomalaiset viranomaiset eivät olleet rauhan-tuojia vaan pohatta Ossian Donnerin kuuliaisia käskyläisiä. Sitä vastoin kuvernööri esitti tapahtumat tehtaan johdon näkemyksiä myötäillen ja Hausjärven nimismies ei löytänyt sotaväen toiminnassa muuta moitittavaa kuin mahdollisesti sen, että "jotkut naiset tuppasivat sotamiesten kanssa käymään käsikoukkua, johon sotilaat eivät myös antaneet mikäänlaista aihe-ta".

Kenraalikuvernööri Bobrikov ilmoitti kansliansa välityksellä kuvernööri von Kothenille ja Suomen sotaväen esikuntapäällikölle, että sotaväen kutumisessa oli menetelty lainvastaisesti ja väärin. Tammikuun 20. päivänä 1896 säädetty järjestys sotaväen kutumisesta poliisin avuksi ei Bobrikovin mukaan ollut tarkoitettu häätöjen tekemistä varten. Hausjärven

3 Schneiderman 1976, s. 32–48, 146–151.

4 KKK 1900, ej, 22 ja Ed 2, 1900, 6, f. 58–59, ks. myös Ed 4, 1901, 5, f. 12 ja Ed 5, 1901, 8, f. 80, VA.

5 KKK Ed 7, 1902, 9, f. 25, VA.

nimismies oli ilmoittanut järjestyshäiriöistä liian myöhään ja hänen sotaväelle antamansa määräys väkivaltaan turvautumisesta vain äärimmäisessä tapauksessa oli virhe. Bobrikov tulkitsi vuoden 1896 säädöstä niin, että aseellinen toiminta oli tietyissä tapauksissa sallittua mutta ei koskaan väkivalta, joka oli vastoin sotilaskutsumusta(!). Sotaväenosaston kokoonpano ei ollut ollut asianmukainen, kun sillä oli ollut vain kylmät aseet ja johtajanaan pelkkä aliupseeri. Bobrikoville oli tärkeää nimenomaan päästä ojentamaan suomalaisia virkamiehiä, mutta hänen kurinpalautusohjelmansa oli vielä tiukempi kuin suomalaisten.⁶

Maaliskuun alussa 1902 santarmihallitus ilmoitti kenraalikuvernöörille, että Tampereen työläisten sosiaalinen rauhattomuus oli älymystöä edustavien agitaattorien vaikutuksesta kehitymässä myös jyrkästi venäläisvastaiseen suuntaan.⁷ Samaan aikaan santarmipäällikkö Freiberg esitteli Bobrikoville toisen raportin, jonka mukaan 200 tamperelaista rautatietyömiestä oli palkkaansa korottaakseen tehnyt lakon, mihin ulkopuoliset agitaattorit kuuluivat heidät yllyttäneen. Kaupungin työttömät olivat liittyneet lakko- liikkeeseen.⁸ Yhteiskunnallinen tyytymättömyys oli jo sinänsä pahasta ja erityisesti, jos siihen liittyi venäläisvastaisuutta. Kenraalikuvernöörin kanslia lähetti siksi viimeksi mainitun raportin Hämeen läänin kuvernöörille ja tämä edelleen Tampereen poliisimestarin tutkittavaksi.

Poliisimestari Carl von Kraemerin hankkimien tietojen mukaan 24 kivityömiestä oli palkkansa saatuaan ja sitä liian pieneksi valitettuaan jäänyt vain yhdeksi päiväksi pois töistä. Ratamestari oli kertonut, ettei mitään yllytystä ollut tapahtunut, "vaan otaksuu hän ainoana syynä työ- lakkoon olleen toivomus saada korkeampaa palkkaa ja tilaisuutta saada päivän juopotella palkan maksun jälkeen". Kun venäläinen kuvernööri Svertshkov ei nähnyt mitään syytä epäillä tätä selitystä, Bobrikov antoi kansliansa lähettää poliisimestarin ilmoituksen santarmihallitukseen päällikön "luettavaksi" eli opiksi ja ojennukseksi. Freiberg pyysi Helsingissä toimivaa apulaistaan Tunzelman von Adlerflugia tarkistamaan tiedot, mutta tämä tunnusti virheensä palauttamalla asiakirjat takaisin selityksittä.⁹

6 KKK 1901, ej, 94 ja Ed 4, 1901, 3, f. 67–68, VA. Vuoden 1896 säädös sotaväen kutsumisesta siviiliviranomaisten avuksi tähtäsi väkijoukon tekemän kapinan tai järjestyshäiriön estämiseen ja säädös laadittiin nimenomaan työläisten aiheuttamien levottomuuksien varalta. Ks. Jussila 1979, s. 57; Sakari Heikkinen, Puseromiehet liikkeellä, teoksessa: Arki ja murros: Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta (Helsinki, 1990), s. 195, 217.

7 KKK 1902, ej, 43, f. 10–11, VA.

8 KKK 1902, ej, 43, f. 9, VA.

9 KKK 1902, ej, 165, VA.

Helsingin uunintekijöiden lakolla ja työsululla¹⁰ keväällä 1904 oli poliittista merkitystä sen vuoksi, että työtaistelua yritettiin murtaa Venäjältä hankitulla työvoimalla ja poliisilaitos sekaantui lakkoon painostamalla Helsingin työväenyhdistyksen uunintekijöiden ammattiosastoa. Konfliktiin jouduttiin uunintekijämestari August Malmin muutettua työntekijöidensä palkkausta. Rikosasiain komisario Vilho Pekonen vaati, ettei ammattiosasto saisi pitää kokouksiaan ilmoittamatta niistä etukäteen poliisille. Osasto kieltäytyi tästä suoralta kädeltä. Poliisimestari Carlstedt kutsui osaston johtokunnan jäsenet poliisilaitokselle vastaamaan asettamiinsa kysymyksiin, joissa lakon aloittamista ihmeteltiin, kun kaupungissa oli 1.200 työtöntä. Pekonen laati ammattiosastosta ja sen lakosta raportin, jossa hän väitti selvinneen, että osasto pakotti uunintekijöitä lakkoon terrorismilla. Osasto oli raportin mukaan osoittautunut vahingolliseksi ja saattaisi antaa aihetta vakaviin levottomuuksiin.

Työmiehen päätoimittaja Valpas ja perustuslaillinen maanalainen lehti Fria Ord tulkitsivat Pekosen raportin askeleeksi kohti ammattiyhdistysten ja lakkokojen tukahduttamista. Painoasian ylihallitus antoi poliisille sivustatukea lähettämällä maaliskuussa 1904 painoasiamiehille kiertokirjeen, joka kielsi sellaiset lehtikirjoitukset, joissa lakonmurtaja kehoitettiin olemaan saapumatta lakon alaisiin töihin tai muuten kiihotettiin työläisiä.¹¹ Malm oli tunnettu suomettarelainen, mikä saattaa osaksi selittää Pekosen asiassa osoittamaa virkaintoisuutta. Ei ole mitään tietoja siitä, että venäläisen hallitusvalta olisi ollut kiinnostunut mainitusta lakosta, joten on mahdollista, että Helsingin poliisilaitoksen aktiivisuus johtui pelkästään Carlstedtista ja Pekosesta eli kahdesta suomalaisesta virkamiehestä, jotka tosin olivat venäläisen hallitusvallan kuuliaisia apureita. Painoylihallituksen samanaikainen kiertokirje panee kuitenkin epäilemään, että langat johtivat korkeammalle eli joko kotimaiseen senaattiin tai kenraalikuvernöörin kansliaan, mutta tästä ei ole lähteitä tai ne eivät ole paljastuneet.

Uunintekijöiden ammattiosasto hävisi lopulta lakon ja suostui lopettamaan sen vasta vuoden 1905 lopussa.

Ne eräillä maaseudun tehdaspaikkakunnilla syntyneet selkkaukset, joiden aiheena oli työläisten järjestäytyminen työväenyhdistykseksi ja heidän tästä johtunut irtisanomisensa, eivät herättäneet santamistossa ja

10 HelRO IV os rikosas. 12.3.1904, 18 §, 9.4.1904, 8 § ja jutun myöhemmät käsitteilykerrat (ammattiosasto haastoi Malmin herjauksesta), VA; LT 10.3.1904, s. 2; TM 26.2.1904, s. 4, 3.6.1904, s. 2, 10.9.1904, s. 2 (Valpas) ja 7.10.1904, s. 2; FO 18.4.1904, s. 1; S 2, 1904, V, SSH. VA; Paasivuori 1924, s. 89; Aarne Mattila, Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa (Helsinki, 1969), s. 210.

11 Kirjekons. No 227 2.3.1904, PYH, VA.

venäläisessä hallitusvallassa kiinnostusta, kun selkkaukset kiihkeästä ilmapiiiristä huolimatta sujuivat rauhallisesti.¹² Kyseisille paikkakunnille ei myöskään ollut sijoitettu santarmeja, minkä vuoksi santarmiston tiedonhankintakoneisto ei toiminut. Omista synneistään huolimatta venäläisellä hallitusvallalla olisi varmaan ollut otsaa moittia suomalaisia patruunoita siitä, että nämä kielsivät työntekijöiltään yhdistymisvapauden.

Voikkaan paperitehtaalla loka–marraskuun vaihteessa 1904 puhjennutta lakkoa¹³ venäläinen hallitusvalta ei sitä vastoin voinut ignoroida, vaan Viipurin läänin kuvernööri sekaantui siihen puolueellisena välittäjänä ja lakkolaisten kuriin palauttajana. Lakon varsinaisena syynä oli paperin lajitteluosaston saksalaisen mestarin käytös alaisiaan naispuolisia työntekijöitä kohtaan. Salimestarin väitettiin pakottaneen näitä sukupuoliseen kanssakäymiseen. Lajitteluosaston työntekijöiden työoloista ja erottamisista oli muutakin erimielisyyttä. Syyskuussa osastolla puhkesi lyhytaikaiseksi jäänyt lakko. Kun tehtaan johto kieltäytyi toteuttamasta työläisten 31.10. uudelleen esittämää vaatimusta mestarin erottamisesta (nyt sen oli tapahduttava 24 tunnin kuluessa), nämä taluttivat 1.11. suurella joukolla hänet ulos tehtaalta. Tehtaan johto erotti 25 salimestarin poistamiseen eniten osallistunutta työntekijää. Kun työläisten vaatimukseen erotettujen työsuhteen palauttamisesta ei suostuttu, tähän vastattiin 2.11. alkaneella lakolla.

Viipurin läänin Valkealassa sijainneet Voikkaan ja Kymin tehtaat ja naapurissa Uudenmaan läänin Iitissä sijainnut Kuusankosken tehdas oli toukokuussa 1904 yhdistetty Kymin osakeyhtiöksi, Suomen suurimmaksi yhtiöksi, jonka hallituksen puheenjohtajana toimi vuorineuvos Rudolf

12 Mattila 1969, s. 180–183.

13 Oheinen kuvaus Voikkaan lakosta perustuu seuraaviin asiakirjoihin ja esityksiin: Sal. asiak. 1904, 20, 62, 86 ja 127, lk, VILH, MMA; Kirjediaari 1904–05 ja kirjekonseptit 1904–05, Valkealan piirin nimismies, MMA; KKK 1904, I j, X, VA; 1904, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 168–170, 177, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 240, VA; S 5, 1904, 4, f. 520, 523, 529, 542, 557, SSH, VA; Valkealan tuomiokunta, Valkealan pitäjän käräjäkunnan varsinaisasiain ptk. 2.12.1904, 212 § ja 28.4.1905, 135 § sekä Lappeen tuomiokunta, Valkealan pitäjän käräjäkunnan välikäräjien ptk. 10.1.1905, 2 §, MMA; Stp:n tpv:n ptk. 26.12.1904, 2 § ja Valkealan ty. J. K. Karille 18.9. ja 22.10.1904, R. Drockila Stph:lle 5.11.1904 ja Kuusankosken ty. Stph:lle 6.11.1904, No 773, 818, 822 ja 823, SDF F 6, TA; Y. M(äkelin), Silmäys huomattavimpiin tapauksiin Suomen työväenliikkeessä v. 1905, Eteenpäin, III, V. 1906 (Tampere, 1906), s. 38–43; Matti Paasivuori, Voikkaan lakko vv. 1904–05, teoksessa: Alkutaipaleelta: Muistelmia työväenliikkeen ensivaiheista (Helsinki, 1929), s. 46–53; Pirjo Ala-Kapee ja Marjaana Valkonen, Yhdessä elämä turvallisesti: SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930 (Helsinki, 1982), s. 143–149; Markku Kuisma, Metsäteollisuuden maa: Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920 (Helsinki, 1993), s. 422–427.

Elving, perustuslaillinen ja ruotsalaisen puolueen valtuuskunnan jäsen.¹⁴ Suuri osa Voikkaan tehtaan työntekijöistä kuului Valkealan työväenyhdistykseen, joka oli perustettu Suomen ruotsalaisen työväenliiton osastoksi ja oli äskettäin liittynyt sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Jäsenmäärä nousi peräti 600 henkeen, mikä antoi yhdistykselle uskoa omiin voimiinsa. Sen puheenjohtaja kivityömies Frans Tila ja rahastonhoitaja räätäli J. A. Domin eivät kuuluneet Kymin osakeyhtiön henkilökuntaan. Valkealan työväenyhdistys teki päätöksen niin saksalaisen mestarin erottamista koskevasta uhkavaatimuksesta, hänen tehtaalta häätämistään kuin lakkoon ryhtymisestäkin, joten lakon tosiasiallinen johto kuului työväenyhdistykselle, mutta on vaikea uskoa, että yhdistys olisi menetellyt muuten kuin tehtaalaisten ja lajitteluosastolaisten tahtomalla tavalla.

Valkealan nimismies Wolmar Andersin piti kuvernööri Mjasojedovin ajan tasalla syyskuun lakosta alkaen. Viipurin poliisilaitoksesta komennettiin poliiseja 2.11. Voikkaalle ja myöhemmin heitä ohjattiin muillekin Kymin osakeyhtiön tehtaille auttamaan nimismiestä järjestyksen ylläpitämisessä. Kuvernööri saapui 4.11. Valkealaan lakkoo sovittелеmaan vierailin kaikilla kolmella tehtaalla. Voikkaan työläiset ja monet työväenliikessä saivat sen käsityksen, että Elving tai Voikkaan tehtaan johtaja R. Becker oli kutsunut Mjasojedovin paikalle. Elvingin lakon alkuvaiheissa tavannut Reino Drockila ei uskonut tähän eikä siitä olekaan todisteita. Sitä vastoin Elving ei Drockilan mukaan ollut pahoillaan Tilan ja Dominin vangitsemisesta.¹⁵ Tuskinpa vain Elving "laitonta" kuvernööriä avukseen kutsui, mutta Becker ja myös Elving toimivat läheisessä yhteistyössä nimismiehen kanssa, joka puolestaan haki apua kuvernööritä. Suoraa avunpyyntöä ei siis edes tarvittu. Toisaalta tehtaan johdolle ei jäänyt juuri muuta vaihtoehtoa kuin pyytää viranomaisten apua järjestyksen turvaamiseksi sen jälkeen kun se oli ajautunut sovittamattomaan ristiriitaan työläisten kanssa.

Elokuussa 1905 Kymin osakeyhtiö lähestyi entistä suuremmin läänin venäläistä kuvernööriä anomalla tehdaspoliisin asettamista Voikkaalle niin, että yhtiö olisi maksanut poliisin palkan. Yhtiön anomus oli osoitettu kuvernöörille, mutta jälkien peittelemiseksi se jätettiin nimismiehelle edelleen lääninhallitukseen toimitettavaksi.¹⁶

Keskusteltuaan 4.11.1904 lakkolaisten ja lakkoon yhtymättömien työläisten kanssa ja kuultuaan nimismiestä, tehtaan johtoa ja ammattien-

14 Göran von Bonsdorff, Svenska folkpartiet: Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917 (Helsingfors, 1956), s. 38.

15 Drockilan em. kirje.

16 Kirjekons. No 520 21.8.1905 kuvernöörille, Valkealan piirin nimismies, MMA.

tarkastajia kuvernööri Mjasojedov päätyi siihen käsitykseen, että salimestarin sopimattomasta käytöksestä esitetyt väitteet olivat liioiteltuja eivätkä olleet lakon todellinen syy. Kuvernööri neuvoi työläisiä jatkamaan työntekoa, koska kiistan aiheuttaneen mestarin työsuhde oli päättynyt ja tehtaan johto oli menetellyt oikein erottaessaan väkivaltaan syllistyneet. Ammattientarkastajat eivät olleet saaneet riittävästi näyttöä seksuaalisesta ahdistelusta, mutta ajan moraalikäsitkset huomioon ottaen vaikuttaa luultavalta, etteivät kaikki olleet halukkaita kertomaan nöyryyttävästä kohtelustaan. Kuvernööri Mjasojedov vakuuttui kuitenkin siitä, että Valkealan työväenyhdistyksen ja sen puheenjohtajan ja rahastonhoitajan harjoittama sosiaalidemokraattinen kiihotus oli lakon varsinainen syy. Mjasojedovin seurakseen komentaman santarmin Hüber von Greifenfeldin mukaan kuvernööri käski sulkemaan työväenyhdistyksen ja sen huoneiston.¹⁷ Nimismies Andersin oli pyytänyt kuvernööriä hajottamaan yhdistyksen ja teki muutenkin voitavansa kääntääkseen kuvernöörin sitä vastaan. Mjasojedov vangitutti Tilan ja Dominin ja toimitti heidät Viipurin lääninvankilaan. Koska heidän väitetyt rikoksensa osoittautuivat vähäpätöisiksi, heitä ei voitu pitää säilössä kahtatoista päivää kauempaa.

Todellisuudessa työtaisteluun jouduttiin niin tehtaan johdon kuin työntekijöiden ja näiden takana olleen työväenyhdistyksen harkitsemattoman menettelyn ja joustamattomuuden vuoksi. Yhtiön johto piti tiukasti kiinni omasta isäntävallastaan eikä ollut valmis jakamaan sitä enempää työläisten kuin sovitteluelintenkään kanssa. Lainsäädäntö ja vahva taloudellinen asema antoivat sille kaikki mahdollisuudet nujertaa lakkolaiset, elleivät nämä alistuneet sen tahtoon. Valkealan työväenyhdistys oli "syypää" lakkoon sikäli, että se uskoi naistyöntekijöiden valituksia ja ryhtyi taistelemaan heidän ihmisoikeuksiensa puolesta ja pakottamaan suuryhtiötä antamaan eropassit mestarille punnitsematta omia mahdollisuuksiaan voittaa selkkaus. Yhdistys myös taivutteli Kymintehtaan ja Kuusankosken työntekijät ja työväenyhdistykset solidaarisiksi kanssaan. Yhdistyksen jäsenet ja lakkolaiset uhkailivat lakkoon haluttomia työntekijöitä sakoilla ja väkivallalla.

Voikkaan lakkolaisten asema oli alusta alkaen toivoton. Yhtiö tarjoutui ottamaan töihin kaikki Voikkaan tehtaalta erotetut paitsi neljää salimestarin väkivaltaiseen poistamiseen eniten osallistunutta. Kun lakkolaisjoidenkin paikkakunnalle saapuneiden ulkopuolisten yllytyksestä itsepintaisesti vaativat kaikkien työsuhteen palauttamista, yhtiö kieltäytyi kaikista enemmistä sovitteluista. Yhtiön esittämä sovintoratkaisu kelpasi lakkolaisille vasta sitten, kun yhtiö oli lakannut neuvottelemasta heidän kanssaan. Tieto siitä, ettei yhtiö missään tapauksessa ottaisi takaisin kyseistä neljää

17 S 5, 1904, 4, f. 523, SSH, VA.

henkilöä, saapui Voikkaalle vasta sen jälkeen kun yhtiön muiden lakkolaisten töihin palaamiselle asettama määräaika oli mennyt umpeen. Näin viimeinenkin sovinnon mahdollisuus menetettiin. Lakon alusta alkaen yhtiö palkkasi lakkolaisten tilalle uutta työvoimaa. Lakkoon ryhtyneet eivät tehtaan asettaman määräpäivän jälkeen päässeet takaisin töihin. Tällä pakotteella monet saatiin luopumaan lakosta. Tehtaan asunnoissa asuvat lakkolaiset häädettiin kodeistaan. Yhtiö menetteli täysin silloisten lakien sallimalla tavalla. Osa Kymintehtaan ja Kuusankosken tehtaan työläisistä ryhtyi sittemmin tukilakkoon, kuten ilmeni, omaksi häviökseen.

Palattuaan Viipuriin kuvernööri Mjasojedov huomasi menneensä liian pitkälle. Kun nimismies lähetti hänelle "hajotetulta" Valkealan työväenyhdistykseltä takavarikoimansa pöytäkirjat ja rahat ja pankkikirjat, kuvernööri käski 10.11. palauttamaan rahat ja säästökirjat, koska yhdistystä ei ollut lakkautettu.¹⁸ Tämänhän vain kenraalikuvernööri olisi ollut oikeutettu tekemään. On mahdollista, että Mjasojedov olisi puhelimitse tiedustellut Obolenskin suostumusta ja saanut määräyksen korjata erheensä. Kenraalikuvernöörin käsitys lakon vaarallisuudesta oli näet aivan toinen kuin laista ja järjestyksestä läänissään huolehtivan kuvernöörin.

Nimismies ei sallinut lakkolaisten kokouksia ja niitä oli pidettävä salaa ulkosalla, usein Uudenmaan läänin puolella. Muutamaa mestarin tehtaalta poistanutta työläistä syytettiin kuvernöörin määräyksestä rikoksesta yleistä järjestystä vastaan ja tuomittiin lyhytaikaisiin vankeusrangaistuksiin. Lakon johdosta menetti työpaikkansa Voikkaan tehtaalla 434, Kymintehtaalla 174 ja Kuusankosken tehtaalla 270 henkeä. Valkealan työväenyhdistys suostui lopettamaan jo aikoja sitten häviämänsä lakon vasta lokakuussa 1905¹⁹, johon mennessä monet olivat joutuneet muuttamaan pois paikkakunnalta.

Suurlakon vallankumouksellisessa ilmapiirissä (marraskuun alussa 1905) Voikkaan, Kymintehtaan ja Kuusankosken työväki päätti selvittää tilinsä nimismies Andersinin ja paikallisten tehtaanjohtajien ja eräiden mestarien kanssa ja vangitsi nämä. Esitettiin mielipiteitä, että vangittujen, joiden joukossa ei ollut enempää Elvingiä kuin Beckeriäkään, oli sovittava tekonsa kuolemanrangaistuksella tai kidutuksella. Helsingissä toimiva sosiaalidemokraattinen kansallislakon keskuskomitea päätti kuitenkin kieltää "toistaiseksi" kaikki väkivaltaisuudet (esitetty varaus ei tarkoittanut kotimaisia porvareita vaan venäläistä hallitusvaltaa) ja kehotti vapauttamaan vangitut. Ennen kuin tämä viesti oli saatu perille, Frans Tila oli saapunut Kotkan lakkokomitean lähettiläänä Voikkaalle ja taivutellut työ-

18 Sal. asiak. 1904, 20, lk, VILH, MMA.

19 TM 24.10.1905, s. 3.

läiset päästämään kiinni otetut vapaiksi. Ihanteellisena miehenä hän ei tahtonut kostaa pahaa pahalla. Ennen vapauttamistaan herrat joutuivat kuuntelemaan Tilan heille työväenliikkeen tarkoituksesta pitämät viisi esitelmää, mikä varmaan kävi sopivasta rangaistuksesta.²⁰

Raportoidessaan marraskuussa 1904 Voikkaan lakosta Venäjän poliisidepartementtiin Suomen santarmihallituksen päällikkö Freiberg ilmoitti kenraalikuvernööri Obolenskin esittäneen hänelle toivomuksen, ettei santarmihallitus missään tapauksessa sekaantuisi Voikkaan lakkoon eikä mihinkään työnantajien ja työntekijöiden välisiin kiistoihin, sillä näiden kahden ryhmän välisten suhteiden sääteleminen ei sillä hetkellä vastannut hallitusvallan etua.²¹ Freiberg välitti sekaantumattomuuskäskyn alaisilleen ja ilmoitti kenraalikuvernöörin perustelleen sitä niin, että lakko oli paitsi perustuslaillisten ja työväenpuolueen välinen yksityisasia myös poliittisesti hyödyllinen.²²

Obolenskin tarkoituksena oli selvästikin heikentää perustuslaillisille tulossa olevaa valtiopäivävaalien voittoa järjestämällä heille työväenliikkeen taholta vaikeuksia. Venäläinen hallitusvalta esitti ensimmäistä kertaa näin selväsanaisesti pyrkimyksensä hallita Suomea hajottamalla sitä sisäisesti. Sama näkökohta vaikutti jo Bobrikovin aikaisessa suhtautumisessa työväenpuolueeseen, mutta joko tämä näkökohta ei riittävästi kirkastunut Bobrikoville tai sitten hän ei moraalista tai poliittisista syistä koskaan pukenut sitä yhtä selkeäksi lausunnoksi tai käskyksi kuin seuraajansa. Toisaalta myös edellytykset passiiviselle syrjästä katsomispolitiikalle olivat lisääntyneet, sillä Japanin sodassa arvovaltaansa menettäneen hallitusvallan oli entistä vaikeampaa ryhtyä ankariin toimiin enempiä perustuslaillisia kuin työväenliikettäkin vastaan. Obolenskin käskystä tuskin oli paljonkaan välittömiä seurauksia. Kuvernööri Mjasojedov jätti nyt Voikkaan lakkolaiset rauhaan, mutta hänellä ei muutoinkaan ollut syytä ahdistella heitä lakon sujuessa kaikin puolin rauhallisesti.²³ Välillisiä seurauksia oli

20 Kansallislakon keskuskomitean ptk. 2.11.1905, 17 §, TA; Helsingfors-Posten (HP) B-numero 7.11.1905, s. 3; TM 9.11.1905, s. 3; Osat vaihtuvat, Eteenpäin B-numero 11.11.1905; Kertomus suurlakosta Kouvolassa, Väinö Voionmaan kok. 1, VA; F. E. K(ellosalmi), V. 1905 kapinallisuuden vaikutteista Suomessa, päiväämätön leike tunteuttomasta lehdestä, TA; Paasivuori 1929, s. 52–53; M. Turkian haast. 29.6.1931, Eino I. Parmasen kok. (EIP) II, VA.

21 1904, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 177, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 240, VA.

22 S 5, 1904, 4, f. 557, SSH, VA.

23 Mjasojedov vapautti Tilan ja Dominin 16.11. mahdollisesti nimenomaan Obolenskin käskystä. Venäläinen hallitusvalta ei voinut kertoa pohjimmaisia motiiveja suomalaisille virkamiehille ja niinpä Mjasojedov määräsi nimismies Andersinin jatkamaan toimiaan Voikkaan selkkauksesta eniten epäiltyjen

sitäkin enemmän, mutta niihin palataan myöhemmin.

Työväenlehdet syyttivät Voikkaan paperitehtaan lakon perusteella työnantajia ja perustuslaillisia epäisänmaallisiksi sortajiksi.²⁴ Lakko oli kuitenkin myös työväenlehdille salainen omantunnon kysymys, sillä ainakin Kansan Lehti ja tamperelaisten käsityksen mukaan muutkin painettiin tämän tehtaan valmistamalle paperille. Tampereen työväen sanomalehti-osakeyhtiön johtokunta päätti tammikuussa 1905 jatkaa Voikkaan paperin käyttämistä niin kauan kuin se oli kilpailijoiden tuotteita halvempaa ja parempaa.²⁵ Yhtiön maaliskuussa pitämä vuosikokous päätti tiukassa äänestyksessä (äänin 4–3) pitää lehden taloudellista etua tärkeämpänä kuin moraalisia seikkoja.²⁶ Toukokuussa kuitenkin havaittiin, että rahtikustannukset tekivät Voikkaan paperin kalliimmaksi kuin Frenckellin tuotteen, johon Kansan Lehti nyt siirtyi.²⁷

asettamiseksi syytteeseen. Hänen aktiivisuutensa lakon syiden selvittämiseksi ja syyllisten rankaisemiseksi katosi kuitenkin tämän jälkeen. Ks. Mjasojedov Obolensille 5./18.11.1904, KKK 1904, I j, X, VA; Mjasojedov Andersinille 5./18.11.1904, Valkealan tuomiokunta, Valkealan pitäjän käräjäkunnan varsinaisasiain ptk. 2.12.1904, 212 §, MMA.

- 24 Tilanpuutteen vuoksi tässä ei ole mahdollista käsitellä sitä, miten työväenliike reagoi kotimaisten työnantajien työtaistelutoimiin ja niiden eräissä tapauksissa yhdistymisvapaudelle asettamiin rajoituksiin. Vallitsevana menettelynä oli joka tapauksessa, että yksittäisen työnantajan menettelystä tehtiin ruotsinmielisiä, perustuslaillisia tai kaikkia porvarillisia tahoja koskevia yleistyksiä.

- 25 Tampereen työväen sanomalehti-osakeyhtiön (TTSOY) jk:n ptk. 12.1.1905, 82 §, TA.

- 26 TTSOY:n ptk. 30.3.1905, 5 §, TA.

- 27 TTSOY:n jk:n ptk. 10.5.1905, 3 §, TA.

Työväen isänmaallisuus ja vuoden 1899 adressikiista

Matti Klingen mukaan 1800-luvulla esiintyi kaksi toisistaan poikkeavaa käsitystä siitä, mitä kansa oli. "Toinen niistä näki kansan kielensä ja historiansa ympärille kasvaneena organismina, jolla oli olemassa oma minuutensa, jäsentensä minuuksien summaa korkeampi olemus. Tämä tuli olemaan varsinaisten kansallisuusaatteiden käsityskanta. Toinen liberaalinen käsitys oli se, että kansa koostui niistä yksilöistä, jotka halusivat kuulua siihen." Tämän mukaan kansakunta oli kuin päivittäin toimitettu kansanäänestys. Suomessa fennomania edusti ensiksi mainittua, luonteeltaan kollektivistista ja autoritaarista käsitystä ja liberalismi taas viimeksi mainittua, individualistista käsitystä.¹ Viimeksi mainittu käsitys sopi luonnollisestikin kaikille niille, jotka eivät automaattisesti hyväksyneet vallitsevaa järjestystä eli myös työväenliikkeelle. Työläisen isänmaa oli siellä missä hänen oli hyvä olla.²

Kun Suomen työväenliike 1890-luvun loppupuolella alkoi itsenäistyä ja radikaalistua, työnantajat ja porvarilliset sanomalehdet leimasivat usein liikkeen ja sen toiminnan epäisänmaalliseksi. Syytös koski yhtä lailla työtaisteluita, järjestäytymistä, vaalilakkoja kuin poliittisten vaatimusten esittämistäkin.³ Tämä ei ollut mitenkään odottamatonta tai poikkeuksellista, sillä sama epäisänmaallisuussyytös oli aikaisemmin singottu toisten maiden työväenliikettä vastaan.⁴

1 Matti Klinge, Bernadotten ja Leninin välissä: Tutkielmia kansallisista aiheista (Porvoo, 1975), s. 32-55 (sit. s. 33)

2 Tällainen käsitys oli vallitsevana muun muassa Tampereen työväenyhdistyksen nuorisoliiton kokouksessa toukokuussa 1905, ks. ptk., 5 §, KA.

3 Soikkanen 1961, s. 132; Salmelin 1967, s. 117.

4 Dieter Groh, *Negative Integration und revolutionärer Attentismus: Die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des Ersten Weltkrieges* (Frankfurt/M., 1974), s. 49-55; Aaron Noland, *The Founding of the French Socialist Party (1893-1905)* (New York, 1970), s. 54-55; Knut Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige*, 1 (Stockholm, 1971), s. 99-101.

Arvostelun kohde vastasi, että työväestöllä oli oma isänmaallisuuden käsite. Sen sisältö näyttää vakiintuneen Suomessa viimeistään vuosina 1897–98. Tohtori N. R. af Ursinilla oli nähtävästi keskeinen osuus sen luomisessa⁵ ja on ilmeistä, että kielitaitoisena miehenä hän oli lainannut työväen isänmaallisuuden ajatuksen ulkomaiden sosialisteilta.

Saksalaisten sosiaalidemokraattien isänmaa oli sellainen Saksan valtakunta, josta oli poistettu riisto ja militarismi ja toteutettu niiden sijaan kansalaisten kaikinpuolinen tasa-arvoisuus ja jonka puolustaminen sodallakin oli oikeutettua. Saksalaiset sosiaalidemokraatit olivat mielestään yhtä aikaa patriootteja ja internationalisteja. Yhteiskunnallisten parannusten toteuttaminen ja luokkataistelu oli todellista patriotismia.⁶ Ruotsin sosiaalidemokraattien johtaja Hjalmar Branting⁷ ja Ranskan tärkeimmät sosialistiset virtaukset ajattelivat patriotismista ja omasta maastaan samalla tavalla.⁸

Työväen isänmaallisuuden käsitteen lähtökohtana Suomessa olivat autonomiataistelun tilanne ja tarpeet sellaisina kuin työväenliike ne näki. Puolustuskykyinen kansa oli luotavissa vain parantamalla työtätekevien ja vähävaraisten kansankerrosten taloudellista ja yhteiskunnallista asemaa. Puolustuskyky tarkoitti tuolloin Venäjän hallituksen yhdenmukaistamisyhtymien torjumista varsinaisesti muin sotilaallisin keinoin. Sosialistit väittivät, että vain poliittisen kansanvallan toteuttaminen herättäisi kansan kiinnostuksen valtiollisia asioita kohtaan ja saisi sen tukemaan valtiopäiviä ja perustuslakeja. Siksi työväen taistelu äänioikeuden ja yhteiskunnallisten uudistusten puolesta oli parasta isänmaallista toimintaa. Sitä vastoin porvarillisten tahojen lyhytnäköinen luokkaeduista kiinni pitäminen vain vahingoitti kansallisia pyrkimyksiä. Harvainvaltaiset säätyvaltiopäivät jäivät vaille tarvitsemaansa kansan tukea ja venäläiset Suomen-syöjät saattoivat helposti kiistää niiden edustavuuden. Tällainen oli työväen isänmaallisuuden pääasiallinen sisältö.⁹

-
- 5 R. H. Oittinen, N. R. af Ursin, teoksessa: Suomalaisia sosialisteja, I (Helsinki, 1943), s. 47-51; Salmelin 1967, s. 297-298.
 - 6 Groh 1974, s. 64-65; Hans-Ulrich Wehler, Sozialdemokratie und Nationalstaat (Würzburg, 1962), passim; Pekka Suvanto, Marx und Engels zum Problem des gewaltsamen Konflikts (Helsinki, 1985), passim.
 - 7 Zeth Höglund, Hjalmar Branting och hans livsgärning, 1 (Stockholm, 1934), s. 272-277, 338-343. Ks. myös Redogörelse öfver Sveriges Socialdemokratiska Arbetarepartis Femte Kongress i Malmö 1900 (Stockholm, 1900), s. 59-62.
 - 8 Noland 1970, s. 49-50, 54-55.
 - 9 Lukemattomista työväen isänmaallisuutta käsittelevistä kirjoituksista mainittakoon esim. N. R. af Ursin, pk. Mitä opettavat meille venäläisten kiihkoilijain

Työväen isänmaallisuuden kanssa oli sopusoinnussa myös se näkemys, ettei oikeudeton ja sorretti köyhälistö voinut tuntea kiintymystä maataan kohtaan eli oli kyseenalaista, oliko sillä isänmaata. Huomio kiinnittyi oikeudettomuuden seurauksiin. Työväestöstä tehtäisiin isänmaallinen myöntämällä sille äänioikeus ja parannuksia.¹⁰ Tämä näkemys antoi helposti aseita liikkeen vastustajille eikä se siksi ollut niin yleinen, mutta se putkahti esiin aina silloin, kun liikkeessä tunnettiin erityisen suurta katkeruutta porvaristoa kohtaan.

Työväen isänmaallisuuden oppi soveltui hyvin perustelemaan sellaista politiikkaa, jonka tarkoituksena oli kansallisesta rintamasta kieltäytymisen uhalla pakottaa poliittisia ja sosiaalisia etuja työväestölle, mutta toisaalta se myös manifestoi, että työväestö oli oman leipälajinsa työväenkysymyksen ohella kiinnostunut myös autonomian turvaamisesta.

Porvarilliset tahot näkivät patriotismin sisällön toisella tavalla. Autonomiataistelun katsottiin edellyttävän kansallista yhtenäisyyttä. Sitä ei tulisi vaarantaa partikulaarisilla luokkavaatimuksilla. Aika ei ollut otollinen sisäisille reformeille eikä etenään perustuslainmuutoksille, joihin hallitsija saattoi vaikuttaa kansallisesti epäedulliseen suuntaan. Kansallisen rintaman hajottaminen oli maan etujen vastaisena epäisänmaallista toimintaa.¹¹

Vaalilakko oli eräs yhteistoiminnasta kieltäytymisen muoto. Sen tarkoituksena oli esittää vastalause vaalijärjestelmälle, joka esti työväestöä saamasta ilman valtapuolueiden tukea edustustaan valtiollisiin ja kunnallisiin päätöksentekoelementteihin. Vuosien 1896–99 valtiolliset ja kunnalliset vaalilakot syntyivät yleensä siten, että työväki nimesi omat ehdokkaansa ja asetti näiden valitsemisen yhteistyön ehdoksi kyseisellä paikkakunnalla. Jos porvarilliset puolueet eivät kelpuuttaneet tarjottuja henkilöitä listoilleen, työväenliike kehotti kannattajiaan jäämään pois vaaleista. Eräissä tapauksissa työväenyhdistykset julistivat suoraan vaalilakon olettaessaan, ettei niiden esittämiä ehdokkaita kuitenkaan huolitaisi valtapuolueiden

hyökkäykset Suomen sisällistä itsenäisyyttä vastaan?, TM 8.10.1898; T. T(ainio), pk. Työväenliike ja isänmaallisuus, Itä-Suomen Työmies 5. ja 12.10.1900; (E. Valpa)s, pk. Äänioikeusasia, TM 10.6.1901; Mäkelin 1903, s. 3-10, 16-18; Eedvard Valpas, Mikä menettelytapa?: Työväenliikkeen taktiikasta (Helsinki, 1904), s. 93-101. Ks. myös von Schoultz 1924, s. 127-133; Salmelin 1967, s. 296-306.

10 Esim. Yrjö Mäkelinin puheen jäljennös 1.6.1899 (epävarma päivämäärä) hänen kokoelmassaan, KA; M. H(älleber)g, pk. Minkälainen kanta Työmieslehdellä tulisi olla?, TM 24.8.1900; Nimim. Työntekijä (= M. Turkia), pk. Onko työväellä isänmaata?, TM 7.8.1903.

11 von Schoultz 1924, s. 132-133; Soikkanen 1961, s. 132; Salmelin 1967, s. 117, 141-143.

listoille. Myös fennomaanit käyttivät välistä vaalilakkoa aseenaan ruotsalaista puoluetta vastaan protestoidakseen tämän useissa suomalaisenemmistöisissäkin kaupungeissa nauttimaa hegemoniaa vastaan, jonka varallisuuteen perustuvat äänioikeusolot soivat.

Niin kauan kun suurimmalla osalla työväkeä ei ollut enempää valtiollista kuin kunnallistakaan äänioikeutta (valtiollinen äänioikeus oli vielä harvemmillä kuin kunnallinen) ja työväenliike oli vielä vähälukuinen, porvarillisille puolueille ei ollut kovinkaan tärkeää saada työväenliikettä liittolaisekseen. Vaalilakkojen syynä ei yleensä ollut niinkään työväenliikkeen kuin porvarillisen puolen yhteistyöhaluttomuus. Suurin osa työväenliikkeen kannattajista oli joka tapauksessa äänioikeutta vailla olevana "vaalilakossa".¹²

Keisari antoi kesällä 1898 valtiopäiväkutsun, jonka mukaan ylimääräisten valtiopäivien oli seuraavan vuoden tammikuussa kokoonnuttava käsittelemään asevelvollisuuslain muutosesitystä. Valtiollisen tilanteen kiristymisen vuoksi vakiintuneet kielipuolueet kävivät syksyllä 1898 toisiaan vastaan suhteellisen sovinnollisen vaalitaistelun.¹³ Helsingin ja Tampereen järjestäytynyt työväki tarjosi omia ehdokkaitaan valtapuolueiden listoille ja kun heitä ei otettu, työväki teki kummassakin kaupungissa vaalilakon. Helsingin työväestö järjestäytyi omaksi paikalliseksi työväenpuolueekseen ja kielsi vallassaolijoilta oikeuden puhua kansan nimissä. Myös Turku ja Tampere saivat samaan aikaan omat työväenpuolueensa. Kaikkien porvarillisten suuntausten lehdet paheksuivat jyrkästi Helsingin työväen "epäisänmaallista" vaalilakkoa ja pitivät syyllisenä siihen nimenomaan Työmies-lehden päätoimittajaa Matti Kurikkaa.¹⁴

Kurikkaa ja Helsingin järjestäytynyttä työväkeä kohtaan tunnetut epäluulot olivat aiheettomia. Kurikka kirjoitti kenraalikuvernööri Bobrikovin virkaansa astumisen johdosta lehdessään 15.10.1898, että "Itsetietoisien kansan liittämisyritys toiseen suurempaan kansaan pakollisilla yhdenmu-

12 von Schoultz 1924, s. 108-110, 122-126, 237-238, 281-288. Valtiollisesta ja kunnallisesta vaalijärjestelmästä ks. Eino Jutikkala, Säätövaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus, teoksessa: Suomen kansanedustuslaitoksen historia, IV (Helsinki, 1974), s. 9-145; Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia (Helsinki, 1958), s. 399-402; Hannu Soikkanen, Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta: Maalaiskuntien itsehallinnon historia (Helsinki, 1966), s. 159-161, 378, 436-438; Jussi Kuusanmäki, Helsingin kaupunginvaltuusto 1875-1918, teoksessa: Helsingin kaupunginvaltuuston historia, I (Helsinki, 1987), s. 29-64.

13 Tuominen 1964, s. 106-107.

14 M. Paasivuori, Irti porvareista, teoksessa: Kymmenen vuotta Suomen työväenpuolueen muistoja ja ennätyksiä (Helsinki, 1909), s. 62-65; von Schoultz 1924, s. 108-110, 122-125; Soikkanen 1961, s. 59, 64-66; Salmelin 1967, s. 117.

kaisuus-keinoilla, on historiallinen murhayritys.”¹⁵ Helsingin kaupungin työväki uskoi 15.1.1899 pitämässään kokouksessa asevelvollisuusasian yksityiskohtaisen hoitamisen säätyvaltiopäivien ”isänmaalliseen huolenpitoon” ilmaisten vain sen toivomuksen, ettei asevelvollisuuden aiheuttamaa räsistusta lisittäisi muutoin kuin vihollisen hyökätessä. Työväki lausui uskovansa perustuslakiemme pyhyyteen samoin kuin siihen, että parhaat suhteet Venäjän kansaan voitaisiin saavuttaa säilyttämällä Suomen sisäinen itsenäisyys (autonomia – tekijän huom.). Kokous lopetettiin huutamalla eläköötä yksimieliselle Suomelle.¹⁶ Samat ponnet hyväksyttiin useissa muissakin kaupungeissa.¹⁷ Kurikka ja Työmiehen toimitussihteeri A. B. Mäkelä kirjoittivat lehdessään samassa hengessä.¹⁸

Toteuttaakseen haluamansa ”venäläisen” asevelvollisuusjärjestelmän ja tehdäkseen tyhjäksi Suomen senaatin ja valtiopäivien vastustuksen keisari antoi 15.2.1899 ns. helmikuun manifestin, joka saattoi voimaan yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen. Sitä oli määrä käyttää silloin, kun yleisvaltakunnallinen laki piti saattaa voimaan myös Suomessa tai kun vain Suomelle tarkoitettu laki koski yleisvaltakunnallisia etuja. Yleisvaltakunnallisesta lakiesityksestä hankittaisiin Suomen valtiopäiviltä vain lausunto, mikäli asian luonne edellyttäisi valtiopäiväkäsittelyä. Tämä lausunto enempää kuin senaatin, ministerivaltiosihteerin ja kenraalikuvernöörinkään lausunnot eivät lainkaan sitoneet Venäjän valtakunnan neuvostoa, jonka lainvalmistelutyön pohjalta keisari teki lopullisen päätöksensä. Helmikuun manifesti annettiin nimenomaan uuden asevelvollisuuslain läpi viemiseksi, mutta manifestissa ei lainkaan määritelty yleisvaltakunnallisen lainsäädännön aluetta eli mikä tahansa laki olisi voitu julistaa yleisvaltakunnalliseksi ja eliminoida siten Suomen valtiopäivien vaikutusmahdollisuudet. Suomalaiset pitivät helmikuun manifestia maansa perustuslakeja rikkovana valtiokaappauksena, mitä se oli enemmän poliittisen käytännön muutoksena kuin juridisena tekona.¹⁹

Manifestin luomassa mielenkiintoisessa Kurikan ja hovioikeuden auskultantti Jean Boldtin 19.2. järjestämä rauhanmielenosoitus ymmärrettiin väärin tueksi helmikuun manifestille ja sitä pilkattiin ja häirittiin.²⁰

15 M. K(urikka)a, pk. Uuden Kenraalikuvernöörin tulon johdosta, TM 15.10.1898.

16 TM 16.1.1899, s. 1-2.

17 von Schoultz 1924, s. 126.

18 TM 3. ja 19.1.1899, s. 1 ja 31.1.1899, s. 1-2.

19 Ask 3/1899; Jussila 1979, s. 36-38; Polvinen 1984, s. 107-114.

20 TM 20. ja 21.2.1899, s. 1-2; A. B. Mäkelä, Matti Kurikka, teoksessa: Kymmenen

Joukko helsinkiläisiä suomen- ja ruotsinmielisiä poliitikkoja ryhtyi helmi-kuun lopulla valmistelemaan keisarin manifestia vastaan protestoivan, myöhemmin suurena adressina tunnetun joukkoadressin keräämistä. Ketään työväenliikkeen edustajaa ei kutsuttu näihin valmisteluihin. On vaikea sanoa, boikotoitiinko heitä tietoisesti heidän kansalliseen yhteisrintamaan nähden tekemänsä pesäeron vuoksi vai oliko kysymys vain siitä, että työväenliikettä ja sen johtajia pidettiin niin merkityksettöminä, että heidät sivuutettiin asiaa sen enempää ajattelematta. Jälkimmäinen vaihtoehto vaikuttaa uskottavammalta.²¹

Joitakin helsinkiläisiä työväenjohtajia kutsuttiin torstaina 2.3. kokoukseen, jossa heille ilmoitettiin, että kaikkien kansalaisten pitäisi tulevana sunnuntaina olla kotona voidakseen allekirjoittaa adressin. Kurikkaa ei kokoukseen kutsuttu. Suuttuneena työväen edustajien yliolkaisesta kohTELUSTA ja omasta sivuuttamisestaan Kurikka kirjoitti 3. maaliskuuta leh-teensä pääkirjoituksen ”Haaksirikkoon jouduttua”, jossa hän kehotti työläi-siä olemaan kirjoittamatta nimeään adressiin. Kurikka ei siis ainoastaan asettunut vastustamaan hanketta vaan paljasti julkisesti sellaisen olevan tekeillä. Hän ei varmaan edes oikein käsittänyt, millainen hanke oli tekeillä. Kuten von Schoultzkin toteaa, kirjoitus ei sinänsä sisältänyt mitään epä-isänmaallista, vaan se oli pelkästään hetken harkitsemattomuudessa kirjoi-tettu tyytymättömyyden ja epäluuloisuuden ilmaus.²²

Kurikan pääkirjoituksella oli suurempi vaikutus Helsingin työväen-liikkeen kehitykseen kuin millään muulla yksittäisellä kirjoituksella oli ollut tai tuli olemaan. Isänmaallisina itseään pitävälle kansalaisille kirjoitus oli yksinkertaisesti isänmaanpetos pahinta lajia. Työmies-lehti yritettiin saada vaiennetuksi epäämällä siltä paperi ja sähkö ja hankkimalla toimituk-selle tiloistaan häätö. Kurikkaa boikotoitiin ja hänen elämänsä tehtiin mahdollisimman vaikeaksi niin, että hänen oli lopulta muutettava maasta. Häneen kohdistui samanlainen sosiaalinen ostrakismi kuin Bobrikovin äänitorvena Helsingissä toimivaan venäläiseen lehtimieheen P. I. Mes-saroshiin, jonka oli pakko hakea suojaa venäläisestä sotilaskasarmista vält-tyäkseen ahdisteluilta, ikäänkuin Kurikka olisi ollut samanlainen Suomen-syöjä kuin Messarosh. Boikotti ei lievemässä muodossa sivuuttanut

vuotta Suomen työväenpuolueen muistoja ja ennätyksiä 1909, s. 66-67; von Schoultz 1924, s. 127-128.

21 B. Estlander, *Elva årtionden ur Finlands historia*, III (Helsingfors, 1923), s. 34-37, 78; Reuter I 1928, s. 26-27; Eino I. Parmanen, *Taistelujen kirja*, I (Porvoo, 1938), s. 97-104, 155.

22 TM 3.3.1899, s. 1-2; (M. Hä)ll(eberg) (sittemmin Paasivuori), *Kymmenen vuoden kokemuksia*, teoksessa: *Työmies 10:n vuotta 1895-1905* (Helsinki, 1905), s. 17-20; von Schoultz 1924, s. 127-129.

myöskään helmikuun manifestin promulgoimisen puolesta äänestäneitä senaattoreita. Helmikuun manifestia seuranneessa tosikkomaisessa ja hysteriassa hipovassa ilmapiirissä monen arvostelukyky petti pahan kerran. Kurikkaan ja Työmieheen suunnattu boikotti ei varmaankaan ollut minkään tahon organisoimaa toimintaa vaan yksittäisten kansalaisten spontaania paheksuntaa, mutta työväenliike koki sen itseensä kohdistuvana järjestelmällisenä vainona ja ryhtymyi Kurikan ja hänen lehtensä taakse.²³

Ensimmäiseksi Kurikan pääkirjoitukseen reagoi kuitenkin Työmiestä julkaisevan Työväen sanomalehtiosakeyhtiön johtokunta, joka 7.3. antoi Kurikalle sen johdosta varoituksen. Asiaa ei julkistettu ja niinpä päätös luultavasti osoitti, mitä monet työväenjohtajat ensi alkuun Kurikan kirjoituksesta ajattelivat.²⁴ Helsingin järjestynyt työväki piti 12.3. kokouksen, jossa se hyväksyi Työmiehen kantaa puolustavan kannanoton ja huusi eläköötä Kurikalle ja tämän ehdotuksesta isänmaalle. Kurikan arvostelijat, muun muassa Kössi Koskinen, jäivät kokouksessa alakynteen. Kokous lausui kuitenkin täydellisen hyväksymisensä adressille ja kehotti kaikkia allekirjoittamaan sen.²⁵ Työväki tahtoi näin hälventää kaikki epäilyt siitä, että se olisi mennyt Bobrikovin puolelle. Työmiehen toimitussihteeri Mäkelä katsoi adressin keräämisen vieneen tiedon maata kohdanneesta iskusta kaikkialle maahan, minkä vuoksi sen vaikutus kansaan oli hyväksi ja ylentävä.²⁶ Mäkelä tarjosi yläluokalle yhteistyötä työväen puhujien lähettämiseksi maaseudulle vastustamaan ns. laukkuryssien levittämiä maanjakohuhuja.²⁷ Kurikka itse vakuutti lehdessä, ettei kotoisten vallassaolijoiden tarvitsisi pelätä työväestön valistuneimman osan milloinkaan nousevan vieraan vallan avulla heitä vastaan.²⁸

Kun nämä sovinnolliset eleet eivät vaimentaneet Kurikkaan ja työväenliikkeeseen kohdistettua paheksuntaa, liikkeen suhtautuminen alkoi

23 Hälleberg 1905, s. 21-27; von Schoultz 1924, s. 129-132. Senaattoreista ks. Estlander 1923, s. 27, Messaroshista ks. Polvinen 1984, s. 124-125.

24 TSOY:n jk:n ptk. 7.3.1899, 7 §, TA; Salmelin 1967, s. 223-224.

25 TM 13.3.1899, s. 2; Soikkanen 1961, s. 132.

26 A. B. M(äkelä), pk. Suomen kansan adressi, TM 20.3.1899.

27 A. B. M(äkelä), pk. Maanjako-huhuista vielä kerran, TM 28.3.1899. Maanjakohuista ks. Matti Pelttonen, Talolliset ja torpparit: Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa (Helsinki, 1992), s. 257-265; Hannu Immonen, "Kun Venäjän laki tulee" - sivistyneistö, kansa ja helmikuun manifesti, Historiallinen Aikakauskirja 1992, s. 117-128 ja niissä mainittu vanhempi kirjallisuus.

28 M. K(urikka), pk. Varoitus yläluokallemme, TM 6.4.1899.

jyrkentyä.²⁹ Kurikka oli liian kiistanalainen henkilö voidakseen jatkaa Työmiehen päätoimittajana. Uusi päätoimittaja Mäkelä ilmoitti virkaanastujaispääkirjoituksessaan huhtikuun 8. päivänä vastustaneensa alusta alkaen koko adressipuhua: "Adressista oli yhteiselle asiallemme enemmän vahinkoa kuin hyötyä" (...) "hyödyllisiä mielenosotuksia ovat etupäässä torpparikysymyksen ja työväenasian pikainen ratkaisu."³⁰ Myöhemmin esitettiin suorastaan väitteitä, että Mäkelä oli kirjoittanut Kurikan kohtalokkaan pääkirjoituksen "Haaksirikkoon jouduttua" loppuosan, jossa työläisiä kehoitettiin olemaan allekirjoittamatta suurta adressia.³¹ Mäkelä oli ja adressikiistan vuoksi hänestä lopullisesti tuli porvarien kanssa harjoitettavan yhteistyön suurin epäilijä ja vastustaja. Hänellä varmaan oli tällainen asenne jo ennen maaliskuuta 1899, mutta yhtä varmaa on, että adressikiista jyrkensi hänen kantaansa. Yksikään toinen työväenjohtaja ei suhtautunut suureen adressiin näin varauksellisesti.³²

Mäkelän hallituksenvastaisuudesta ja isänmaallisuudesta työväen isänmaallisuuden muodossa ei voi olla epäilystäkään. Hänen mielestään "koko kansa on saatettava osalliseksi valtiolaitoksemme suomista eduista ja samalla niistä vastuunalaiseksi" myöntämällä sille yleinen äänioikeus. Nimien kerääminen suureen adressiin ei tähän riittänyt. Venäjän hallitus iski suomalaisen yhteiskunnan arimpaan kohtaan tilattomien kysymykseen niin kuin se oli aikaisemmin menestyksellä tehnyt Puolassa ja Itämeren maakunnissa. Vaaraa oli hänen mielestään katsottava suoraan silmiin ja tauti parannettava juuriaan myöten.³³ Mäkelä kirjoitti rohkeasti maanjako-huhuja vastaan, ettei "venäläisellä maalaisväestöllä ollenkaan ole o m a a maata, vaan yhteistä. Senpätähden sitä ei viljelläkään, vaan ryöstetään."³⁴ Mäkelän mielestä työväen perustuslaillisia oikeuksia kuten yhdistymis- ja kokoontumisvapautta uhattiin kahdelta taholta, kotimaiselta ja "eräältä toiselta".³⁵

29 A. B. M(äkelä), pk. Se yksimielisyys, TM 22.3.1899.

30 A. B. M(äkelä), pk. Vahdinmuutossa, TM 8.4.1899. Ks. myös hänen kirjoitustaan Jokos tarttui? Työmieheissä 17.4.1899.

31 TM 20.3.1900, s. 4 ja KL 27.3.1900, s. 3; Erkki Salomaa, A. B. Mäkelä, teoksessa: Tiennäyttäjät, toim. Hannu Soikkanen, 1 (Helsinki, 1967), s. 221-222. Ensiksi mainittu tieto oli peräisin af Ursinilta, jälkimmäinen Sirolalta.

32 Mäkelä 1909, s. 68.

33 A. B. M(äkelä), pk. Tauti on parannettava, ei salattava, TM 11. ja 12.4.1899.

34 A. B. M(äkelä), pk. Maanjako-huhuista vielä kerran, TM 28.3.1899.

35 A. B. M(äkelä), pk. Työväen edustajakokous ja pk. Työväen yhdistysvapautta uhataan, TM 17.7.1899 ja 13.9.1899.

Useat työväenmiehet, muun muassa Edvard Valpas, Matti Vuolukka ja A. Nieminen, kirjoittivat Työmieheen lehteä ja Kurikkaa puolustavia kirjoituksia. Valpas oli tammikuussa liittynyt epävirallisesti lehden toimittukseen, joten hän ei ollut ulkopuolinen kirjoittaja. Oulun työväenyhdistyksen puheenjohtaja Vuolukka tuomitsi tamperelaisen Kansan Lehden Kurikkaa kohtaan esittämän kritiikin ja käytti tässä yhteydessä sanoja ”tekopyhä” ja ”tyhmä tompeli”. Vähän myöhemmin samana vuonna hän meni Kansan Lehden palvelukseen ja muutti täysin linjansa. Nieminen taas oli oppositiossa tamperelaisessa työväenliikkeessä vallitsevaa suuntausta vastaan.³⁶

Työmiehellä olikin syytä julkaista toisten paikkakuntien edustajien tukikirjoituksia, sillä muiden kaupunkien järjestynyt työväki katsoi Kurikan kirjoituksessaan ”Haaksirikkoon jouduttua” menneen liian pitkälle. Helsingistä turkulaiseen Länsi-Suomen Työmieheen siirtynyt Taavi Tainio arveli Työmieheen lähettämässään kirjoituksessa, ettei Kurikka päätoimittajana välittänyt taustaryhmänsä mielipiteistä vaan aiheutti suurta vahinkoa työväenasialle. Kurikan isänmaallisuutta Tainio ei epäillyt.³⁷ K. F. Hellstenin ja Tainion toimittama Länsi-Suomen Työmies tyytyi ensin Tainion ja af Ursinin pääkirjoituksissa esittelemään työväen isänmaallisuuden sisältöä.³⁸ 1.4. se lopetti kiertelynsä ja katsoi Kurikan tehneen suuren erehdyksen pitäen kuitenkin koko työväenliikkeen vainoamista sen takia vielä suurempana tyhmyytenä. Liikkeelle ei jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin ryhmittä hänen taakseen.³⁹

Tamperelaisessa Kansan Lehdessä valitettiin maaliskuun alussa, ettei yhdellekään paikallisista työväenjohtajista ollut annettu adressin keräystehtävää, mikä ei edes pitänyt paikkaansa.⁴⁰ Lehti reagoi kuitenkin aivan eri tavalla kuin Työmies ja paljon selvemmin kuin Länsi-Suomen Työmies aluksi, sillä se sanoutui jo 11.3. irti Kurikan kirjoituksesta. Sen pääkirjoitus ”Kuka on joutunut haaksirikkoon?” pani yksiselitteisesti synnyinmaan-

36 TM 13.3.1899, s. 4, 20.3.1899, s. 1-2 ja 21.3.1899, s. 2. Vuolukasta ja Niemisestä tuonnempana, Valppaan tulosta toimitukseen ks. TM 6.2.1900, s. 2-3.

37 Taavi Tainio, pk. Aseman selvitystä, TM 23.3.1899.

38 LT 4.3.1899, s. 2, 18.3.1899, s. 1 ja 1.4.1899, s. 1-2.

39 LT 1.4.1899, s. 2.

40 KL 11.3.1899, s. 3; Teuvo Virtanen, Tamperelaisten Venäjän-poliittinen mielipidekehitys vuosina 1899 ja 1901 kirjoitettujen vastalauseadressien valossa, teoksessa: Poliittinen Tampere 1899-1905, Tampereen yliopiston historian laitoksen monistesarja B 1 (Tampere, 1972), s. 99-100.

rakkauden puoluekiistojen edelle.⁴¹ Lehteä siihen aikaan toimittaneen J. V. Hellbergin näkemys kansallisesta yksimielisyydestä todellisena isänmaallisuutena oli perinteellisempi kuin af Ursinin luoma ehdollinen patriotismi, Mäkelän siitä muokkaamasta jyrkästä versiosta puhumattakaan.⁴² Tampereen järjestynyt työväki ja Kansan Lehti asettuivat kuitenkin Työmiehen ja melko pitkälle myös Kurikan tueksi koettuaan niihin kohdistuvan arvostelun uhkaavan koko työväenliikettä.⁴³

Muun muassa Viipurin, Hämeenlinnan, Vaasan ja Kuopion työväenyhdistykset tuomitsivat Työmiehen ja Kurikan linjan, mutta yhdistyksissä oli myös Kurikan kannattajia, mikä aiheutti niissä vakavia ristiriitoja. Suhtautuminen Kurikkaan oli sitä kielteisempää, mitä selvemmin nuorsuomalaiset ja wrightiläiset hallitsivat yhdistyksiä.⁴⁴

Turun työväenliike joutui vuonna 1899 samanlaisen painostuksen kohteeksi kuin Helsinginkin. af Ursinin syyksi luettiin muun muassa, että hän oli pysytellyt sivussa adressin keräämishankkeesta. Hän puolustautui tämän johtuneen asian yhteydessä harjoitetusta kielipolitiikoinnista ja vakuutti, ettei ollut kehottanut ketään olemaan allekirjoittamatta adressia; Kurikka-kiistaan hän ei ollut ottanut kantaa enempää puolesta kuin vastaankaan. Turun työväenyhdistystä yritettiin avustuksilla kiristämällä saada erottamaan puheenjohtajansa af Ursin, mutta yhdistys puolusti häntä niin kuin odotettavissa olikin. Huhtikuun 30. päivänä pidettyyn kokoukseen oli saapunut peräti 350–400 jäsentä, mikä oli aivan eri luokkaa kuin normaali kävijämäärä ja heijasti jäsenten voimakasta tunnekuohua.⁴⁵ Se turkulainen kirjapaino, joka tähän saakka oli painanut Länsi-Suomen Työmiestä, sanoi sopimuksen irti ja toimitus joutui jonkin aikaa painattamaan lehteään Tampereella Hellbergin omistamassa painossa, kun ei halunnut nöyrytyä anomaan armoa turkulaisilta kirjapainoilta.⁴⁶

af Ursin toi aatelissäädyn istunnossa 23.5. esille työväen näkökannan

41 KL 11.3.1899, s. 1-2; Salmelin 1967, s. 230.

42 KL 11.4.1899, s. 2.

43 KL 18.3.1899, s. 2, 21.3.1899, s. 1-2, 23.3.1899, s. 3, 2.4.1899, s. 1-2 ja 20.5.1899, s. 1; Salmelin 1967, s. 230-231.

44 Hämeenlinnan ty:n ptk. 25.3.1899, 5 § ja asian myöhempi käsittely, TA; Vaasan ty:n ptk. 19.3.1899, 42 §, TA; Soikkanen 1961, s. 68; Tuomisto 1982, s. 54-55.

45 Turun ty:n ptk. 30.4.1899, 2 §, Turun työväenyhdistyksen arkisto (TTA); LT 6.5.1899, s. 2; KL 24.6.1899, s. 1-2.

46 LT 6.5.1899, s. 1-2 ja 8.7.1899, s. 1; Salmelin 1967, s. 179-180; Rahikainen 1986, s. 75-78.

asevelvollisuusasiassa ja asettui voimakkaasti säätyvaliokunnan esityksen puolelle ja hallituksen esitystä vastaan.⁴⁷ Tehdäkseen kantansa selväksi hän puhui vielä isänmaallisuudesta työväenyhdistysten kesäjuhlilla 24.6. Haminassa ja ilmoitti siellä, ettei työväki halunnut vaihtaa olojaan sellaisiin, että lakot kukistettaisiin sotaväen avulla eikä niistä saisi kirjoittaa lehdissä sanaakaan.⁴⁸

Samaan aikaan kun af Ursin julisti työväen isänmaallisuutta, Turun työväenyhdistykseen kuuluva 19-vuotias nuorukainen F. J. Syrjälä ilmoitti Rymättylän työväenyhdistyksen perustavassa kokouksessa, ettei suurimmalla osalla Suomen työväkeä ollut lainkaan isänmaata. Syrjälä joutui tästä ensin nimismiehen ja sitten läänin kuvernöörin puhutteluun.⁴⁹ Syrjälän menettely oli myöhemminkin oivallinen ilmanpuntari mitä tulee työväenliikkeen aktiivijäsenten suhtautumiseen kansalliseen asiaan ja nyt hänen puheensa osoitti, että syrjintä vieroitti työväestöä kansallisesta rintamasta. Syrjälä ei liene tarkoittanut, että isänmaattomuus oli mikään ihannetila, vaan se oli hänelle oikeudettomuuden väistämätön seuraus.

Työväenliikkeen kansainvälisyyden korostaminen oli yksi tapa reagoida epäoikeudenmukaiseksi koettavaan tilanteeseen ja sitä paitsi se oli sopusoinnussa sosialististen oppien kanssa.⁵⁰ Joskus kansainvälisyys asetettiin isänmaallisuuden vaihtoehdoksi.⁵¹ Työväen isänmaallisuus pysyi kuitenkin hallitsevana opinkappaleena niin 1899 kuin myöhempinäkin vuosina.

Adressikiista edisti loppujen lopuksi työväenliikkeen itsenäistymistä porvareista⁵², antoi Työmies-lehdelle suunnan seuraaviksi kahdeksi vuosikymmeneksi ja repäisi Helsingin työväenyhdistyksen ja ruotsalaisen puolueen välille lähes ylittämättömän kuilun.

47 LT 27.5.1899, s. 2; Rahikainen 1986, s. 113.

48 TM 26.6.1899, s. 1-2.

49 LT 17.6.1899, s. 2-3 ja 23.6.1899, s. 2.

50 T. Tainio, Sananen työväenliikkeen kansallisuudesta ja hieman uskonnostakin, TM 2.8.1899.

51 Nimim. Eräs työmies, pk. Onko työväestön pyrittävä nykyisissä oloissa kansainväliselle kannalle?, TM 17.4.1899; Eetu Salin, pk. Isänmaallisuus, kansallisuus ja työväenkysymys, TM 7.3.1900. Ks. myös Salmelin 1967, s. 296-299.

52 Soikkanen 1961, s. 68.

Turun ohjelma 1899

Kansainvälisen sosiaalidemokratian aatemaailmassa demokraattista tasavaltaa pidettiin yhteiskunnallisen vallankumouksen välttämättömänä poliittisena edellytyksenä. Kansanvalta käsitettiin siten etapiksi (välitavoitteeksi), joka edisti lopullisen päämäärän sosialismin saavuttamista. Ajattelutapa heijastui puolueohjelmissa, jotka jakautuivat periaatteelliseen puoleen (maksimiohjelmaan) ja lähiajan poliittisiin ja sosiaalisiin vaatimuksiin (minimiohjelmaan).⁵³

Työväenyhdistysten Turussa heinäkuussa 1899 pitämä edustajakokous päätti perustaa Suomen työväenpuolueen ja asetti sen johtoon puoluehallinnon. Kokouksen hyväksymän ohjelman johdantolauseen mukaan Suomen työväenpuolue perustui "yleisen työväenliikkeen periaatteisiin yhteiskuntakehityksen suhteen" ja pyrki "kaikissa suhteissa Suomen työväen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen vapauttamiseen." Puolue ei vielä sitoutunut selkeästi sosialismiin, mutta sen johtajat katsoivat ingressin merkitsevän jonkinlaista sosialistista orientaatiota. Johdantolauseen laati kokouksessa vieraana ollut ruotsalainen sosiaalidemokraatti Hjalmar Branting. af Ursin taas tietävästi kirjoitti Turun ohjelman käytännölliset vaatimukset pitäen esikuvanaan Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen Erfurtin ohjelmaa (1891).

Turun ohjelman johdantolauseessa todettiin, että kansallisen itsenäisyyden (autonomian – tekijän huom.) säilyttäminen oli Suomen työväen taloudellisen ja yhteiskunnallisen vapauttamisen edellytys. Tällä lauseella työväenpuolue osoitti, ettei autonomiataistelu ollut sille yhdentekevää. Erfurtin ohjelman edellyttämän kansanaloite- ja kansanäänestysjärjestelmän sijasta Turun ohjelman vastaavassa ponnassa vaadittiin kansalle eduskunnan kautta harjoitettavaa lainsäädäntö- ja itseverottamisoikeutta. Referendum on itsenäinen valtainsstituutio, joka vähentää niin hallitsijan kuin kansanedustuslaitoksenkin valtaa. Edustuslaitoksen lainsäädäntö- ja itseverottamisoikeuden vaatimus, jossa ei määritetty oikeuden suhdetta hallitsijan valtuuksiin, pohjimmiltaan puolusti edustuslaitoksen vakiintunutta asemaa. Tällä ohjelmakohdalla af Ursin lienee tähdännyt valtiopäivien autonomiataistelussa saaman keskeisen roolin tukemiseen. Valtiollisesta tilan-

53 Ks. esim. Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen Erfurtin ohjelma (1891), *Revolutionäre deutsche Parteiprogramme vom Kommunistischen Manifest zum Programm des Sozialismus*, hrsg. von Lothar Berthold und Ernst Diehl (Berlin, 1967), s. 82-86; Friedrich Engels, Vuoden 1891 sosiaalidemokraattisen ohjelmanluonnoksen arvostelua, teoksessa: Karl Marx ja Friedrich Engels, Valitut teokset kolmessa osassa, III (Moskova, 1973), s. 388-398; Karl Kautsky, Erfurtin ohjelma (Helsinki, 1974), s. 25, 221-259.

teesta johtui nähtävästi myös se Turun ohjelman erikoisuus, että siinä Erfurtin ohjelman ja muiden kansainvälisten esikuvien edellyttämän kansanpuolustusjärjestelmän sijasta vaadittiin sotilastaakan vähentämistä ja rauhan aatteen toteuttamista käytännössä.

Työväenpuolueen hyväksymän ohjelman maltillisuudella pyrittiin esittämään työväenliikkeessä odotettavissa oleva hajaannus ja saamaan nuor-suomalaisten ja wrightiläisten johtamatkin työväenyhdistykset mikäli mahdollista liittymään puolueeseen. Turun kokousta hallinneet sosialistit eivät kuitenkaan suostuneet Viipurin työväenyhdistystä edustavan nuor-suomalaisen J. A. Lylyn ehdotukseen, että puolue olisi julistanut olevansa perustuslaillisen kehityksen kannalla. Ehdotuksen hylkääminen johtui ehkä siitä, että sen oli tehnyt puolueen perustamisen johtava vastustaja (Lyly ei tosin suoraan vastustanut puolueen perustamista vaan esitti sen lykkäämistä); sitä paitsi porvarillisella taholla ylläpidettyyn perustuslakien pyhyyteen assosioitui ajatus poliittisen järjestelmän muuttamattomuudesta ylipäätään eikä vain suhteessa Venäjän hallitukseen. Turun ohjelmassa vaadittiin vain yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta mutta ei laajempaa eduskuntauudistusta. Erillisessä äänioikeuspäätöksessä sentään asetettiin päämääräksi nykyisen nelisäätyisen edustuslaitoksen muuttaminen yksi- tai kaksikamarijärjestelmäksi. Perustuslaillisuus olisi istunut tähän maltillisuuteen erinomaisesti, mutta se ei poliittisista syistä kelvannut ja olihan ohjelman johdantolauseessa jo sitouduttu autonomian säilyttämiseen. Ohjelmassa vaadittiin luonnollisesti täydellistä yhdistymis-, kokoontumis-, lausunto- ja painovapautta.

Turun ohjelma ei epämääräistä eduskunnan lainsäädäntö- ja itseverottamisvaatimusta lukuun ottamatta pyrkinyt muuttamaan valtiopäivien ja hallitsijan valtaoikeuksien suhteita edellisen eduksi, mutta niin ei tehnyt myöskään sen esikuva Erfurtin ohjelma, jossa vaatimuksen korvasi yhtä epämääräinen kansanäänestyskohta. Avoin hallitsijan valtaan kajoaminen oli lähes yksinvaltaisesti ja autoritaarisesti hallituissa Venäjän ja Saksan valtakunnissa poliittisesti liian vaarallista. Turun ohjelma oli viittauksenomaiseksi jääneestä sosialistisuudestaan huolimatta silloisissa suomalaisissa oloissa radikaali. Kuten Seppo Hentilä on todennut, se vastasi suhteellisen hyvin suomalaisen yhteiskunnan tuolloisia realiteetteja. Mitään vallankumouksellista ohjelmassa ei ollut, ei valtiollisesti enempää kuin yhteiskunnallisestikaan. Ei ollut vallankumouksellisia päämääriä (kuten tuotantovälineiden yhteisomistus tai monarkian lakkauttaminen) eikä toimintatapoja; päinvastoin Tainio vakuutti, että kaikkien maiden sosiaalidemokraattiset puolueet toteuttavat ohjelmaansa ainoastaan laillisin keinoin ja seisovat perustuslaillisuuden pohjalla (eli yhteiskunnalliset muutokset toteuttaisiin parlamentin kautta).

Edustajakokous määräsi puoluehallinnon kotipaikaksi Turun ja puolet sen jäsenistä valittiin turkulaisista. Puoluehallinnon puheenjohtajaksi va-

littiin tohtori af Ursin, jonka johtajankykyihin puoluekokous asetti sittemmin liiallisiksi osoittautuneita odotuksia. Helsingin sivuuttaminen ei varmaankaan johtunut vain af Ursinin persoonasta vaan myös Kurikan adressipääkirjoituksen helsinkiläisiin heittäämästä varjosta. Toisten paikkakuntien edustajat torjuivat enemmistöllään myös helsinkiläisten ja eräiden muiden ehdotuksen ammatillisen keskusjärjestön pikaisesta perustamisesta ja sen johdon sijoittamisesta Helsinkiin. Edustajakokous keskitti työväenliikkeen johdon puoluehallinnolle, jonka harkintaan ammattiyhdistyskongressin koolle kutsuminen jätettiin.⁵⁴

Erilaiset arviot ammatillisen toiminnan merkityksestä silloisessa tilanteessa sekä helsinkiläisten ja turkulaisten työväenjohtajien välinen kilpailu johtivat ns. ammattiyhdistyskiistaan (1899–1900), jota tässä ei ole syytä sen enempää käsitellä, kun sillä ei ollut suoranaisia valtiollisia ulottuvuuksia. Kiistan syyt palautuivat kuitenkin osittain kevään 1899 adressierimielisyyksiin ja kiista synnytti erityisesti Helsingin ja Tampereen ja vähemmässä määrin myös Helsingin ja Turun välille jännitteitä, joita ei myöhempinäkään vuosina onnistuttu purkamaan, vaan ne vaikuttivat taustalla myöhemmissä suuntaerimielisyyksissä.⁵⁵

54 Turun kokouksen ptk. 1899; T. T(ainio), pk. Työväenliike ja isänmaallisuus, Itä-Suomen Työmies 12.10.1900; N. R. af Ursin, Pari muistoa Turun puoluekokouksesta v. 1899, teoksessa: Alkutaipaleelta 1929, s. 60–63; von Schoultz 1924, s. 134–142; Soikkanen 1961, s. 68–70, 98, 120–121; Hannu Soikkanen, Kohti kansanvaltaa, I (Helsinki, 1975), s. 39–44; Seppo Hentilä, Veljeyttä yli Pohjanlahden (Helsinki, 1980), s. 40–50; Rahikainen 1986, s. 117–125; Erfurtin ohjelmasta ks. edellinen viite.

55 Ammattiyhdistyskiistasta esim. Ala-Kapee - Valkonen 1982, s. 116–125; Reuna 1984, s. 125–130; Rahikainen 1986, s. 126–138.

Vuoden 1900 ”keisaripolitiikka”

Kenraalikuvernööri vai senaatti?

142

Mäkelä torjui Turun edustajakokouksessa mitä jyrkimmin Lylyn tekemän ehdotuksen työväenpuolueen sitoutumisesta perustuslaillisuuteen. Se merkitsisi poikkeamista sosialismin periaatteista ja työväenasian kytkemistä kansallistaisteluun. ”Kansainvälisen köyhälistön taistelu on ensi kädessä luokkataistelua.” (...) ”on varsin yhdentekevää, mitä kieltä se yläluokka puhuu, joka kansaa sortaa.” Mäkelä tahtoi, että ohjelmaan otettaisiin työväestön perustuslaillisten oikeuksien suojeleminen myös kotoisia loukkauksia vastaan.¹ Hänen vastustuksensa ehdottomuus johtui varmaan osaksi siitä, että ehdotuksen oli tehnyt nimenomaan Lyly, mutta on ilmeistä, että puheenvuorossaan hän ilmaisi todellisen käsityksensä kansallisen yhteisrintaman mahdollisuudesta.

Mäkelä joutui kuitenkin ottamaan huomioon poliittiset realiteetit ja niinpä hän vain muutamia viikkoja Turun kokouksen jälkeen 11.8.1899 esitti Työmiehessä, että silloisessa poikkeustilanteessa työväestön täytyisi vielä kerran ottaa itselleen vastuuta valtiopäivien toiminnasta, jos siihen annettaisiin mahdollisuus. Työväestö osallistuisi valtiopäivävaaleihin, jos sen ehdokkaita otettaisiin valtapuolueiden listoille.² Kannan muutos johtui siitä, että keisari oli heinäkuun lopussa antamallaan valtiopäiväkutsulla määrännyt varsinaiset valtiopäivät kokoontumaan tammikuussa 1900. Turun edustajakokous ei ollut tehnyt mitään päätöstä puolueen suhtautumisesta vaaleihin ja puoluehallinto antoi paikallisille yhdistyksille sen suhteen päätösvallan. Mikään muu menettely ei ollutkaan mahdollinen, koska puoluehallinto tahtoi mahdollisimman monen työväenyhdistyksen liitty-

1 Turun kokouksen ptk. 1899, s. 24–25.

2 A. B. M(äkelä), pk. Kesytyykö ”peto”?, TM 11.8.1899; TM 24.8.1899, s. 1.

vän puolueeseen.

Helsingin työväen asettamat ehdokkaat eivät kelvanneet enempää suomen- kuin ruotsinmielisille ja helsinkiläiset julistivat lokakuussa vaalilakon. Turkulaiset ja tamperelaiset tekivät saman päätöksen.³

Turun edustajakokous päätti toimittaa valtiopäiville työväen anomuksia äänioikeudesta, vanhuudenvakuutuksesta, työväenopistoista, sovintolautakunnista, työpäivän lyhentämisestä ja minimipalkan määrittämisestä.⁴ Äänioikeusuudistuksesta ryhdyttiin keräämään joukkoanomusta, mutta puoluehallinnon kokemattomuuden ja yhdistysten leväperäisyyden ja puuttuvien joukkoyhteyksien vuoksi anomuslistoihin saatiin kerätyksi vain noin 16.500 nimeä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden puolesta, mikä oli todella vaatimaton saavutus siihen nähden, että suureen adressiin oli kerätty yli puoli miljoonaa nimeä. Paremminkin ei työväenpuolue olisi enää voinut manifestoida omaa vähäpätöisyyttään.

af Ursinin oli määrä esittää sovintolautakuntia koskeva asia aate-lissädäydessä. Tammikuussa 1900 hän kuitenkin erosi puoluehallinnon puheenjohtajan paikalta ja sen jäsenyydestä. Muodollisena syynä oli Porin työväenyhdistyksessä puhjenneiden kiistojen ratkaisutavasta puoluehallinnon toimeenpanevassa valiokunnassa syntynyt erimielisyys, mutta todellisuudessa af Ursin erosi osaksi siksi, että helsinkiläiset uhmasivat puolueen johtoa ammattiyhdistysasiassa mutta ennen kaikkea siksi, että toimeenpanevan valiokunnan muut turkulaiset jäsenet eivät enää suostuneet hänen määrälläväkseen.

Niinpä af Ursin ei suostunut viemään hänelle uskottua asiaa valtiopäiville esittäen erilaisia läpinäkyviä verukkeita menettelylleen. Puoluehallinto oli nähtävästi luottanut siihen, että af Ursin tasoittaisi muidenkin anomusten tietä valtiopäivämiesten tekemiksi aloitteiksi (esitys- tai anomusehdotuksiksi), mutta eronsa jälkeen tämä käänsi selkensä kaikille työväen valtiopäivätoivomuksille. Anomuksille työpäivän lyhentämisestä ja minimipalkasta ei onnistuttu hankkimaan esittäjiä valtiopäivämiesten joukosta. Edellinen ei päässyt talonpoikaissäädyn valmistelevia kokouksia pitemmälle ja jälkimmäistä ei liioin huolitettu. Ainoastaan vanhuudenvakuutus saatiin talonpoikaissäädyn käsittelyyn.⁵

3 TM 23.10.1899, s. 2; KL 14.9.1899, s. 1–2; Turun ty:n ptk. 17.9.1899, 6 §, TTA; Stph:n kiertokirje 25.9.1899, SDP F 1. TA; von Schoultz 1924, s. 237–238.

4 Turun kokouksen ptk. 1899, s. 72–73, 81–82, 101–102, 129–130, 134.

5 Viipurin kokouksen ptk. 1901. s. 23 ja liite s. 83–84; Stph:n ptk. 6.1.1900, 4 ja 6 §, 26.1.1900 (tpv), 2 § ja 3.2.1900, 2 § sekä Stph puoluehallinnon jäsenille, R. Drockilalle ja E. Valppaalle 28.1.–1.2.1900, No 43–45, SDP F 1 ja R. Drockila J. K. Karille 30.1.1900, No 168, SDP F 2, TA. af Ursinin erosta ks. Rahikainen 1986, s. 139–149.

af Ursinin ero synnytti helsinkiläisen Työmiehen ja tamperelaisen Kansan Lehden välille polemiikkia eikä af Ursinin uskollisin puolustaja Kansan Lehden toimitussihteeri Matti Vuolukka säästännyt turkulaisiakaan moitteiltaan.⁶ Tutkimuksessa on vähemmälle huomiolle jäänyt se seikka, että af Ursinin ero loi edellytyksiä turkulaisten ja helsinkiläisten lähentymiselle, jota kesti seuraavat kolme vuotta kevääseen 1903 saakka. Tämän hiljaisen yhteisymmärryksen olennaisimpana sisältönä oli pysyttelevä tiukasti työväen kysymyksessä eli erossa porvarillisten valta-alueiden käymästä kansallisesta puolustustoiminnasta.⁷ Kun Tampereen työväki ja sen lehti asennoituivat kansalliseen yhteisrintamaan myönteisemmin⁸ kuin Helsinki ja Turku ja kun eräät puolueen ulkopuolella olevat wrightiläisten johtamat työväenyhdistykset paheksuivat af Ursinin syrjäyttämistä⁹, on ilmeistä, että autonomiataistelu vaikutti jonkinlaisena piilevänä tekijänä af Ursin-erimielisyyksissä, vaikka osapuolet eivät suoranaisesti tuoneet tätä esiin.

af Ursinin menetettyä johtajuutensa turkulaisten ja helsinkiläisten oli yksinkertaisesti helpompi irtaantua kansallisesta rintamasta. Tosin he eivät tehneet sitä niinkään omasta vapaasta tahdostaan kuin valtiopäivämiesten taholta kohtaamansa ylenkatseen vuoksi.

Helmikuun 20. päivänä 1900 pidetty Helsingin työväen yleinen kokous keskusteli siitä, miten työväen anomukset saataisiin valtiopäiväkäsittelyyn. Katkeruus kohdistui luonnollisesti yksin valta-alueisiin, kun puoluehallinto oli tyystin vaiennut af Ursinin osuudesta turhauttavan tilanteen syntymiseen.¹⁰ Kokous päätti kääntyä Hänen Majesteettinsa keisarin puoleen pyytääkseen armollista esitystä työajan lyhentämisestä parhaillaan koolla oleville valtiopäiville. Asiasta oli määrä tehdä lopullinen päätös muutamaa päivää myöhemmin pidettävässä joukkokokouksessa.¹¹

6 Salmelin 1967, s. 231–235; Rahikainen 1986, s. 143–149. Helsinkiläiset ja turkulaiset Vuolukka niputti yhteen erityisesti KL:ssä 20.2.1900, s. 1–2.

7 Tästä hieman jäljempänä.

8 KL 11.4.1899, s. 2; K. S(andelin), pk. Työväen isänmaallisuus, KL 19.7.1900. Niin Hellberg kuin Sandelinkin korostivat kansallisen yksimielisyyden ensisijaisuutta. Sitä vastoin Vuolukka edusti vuonna 1900 työväen isänmaallisuutta eli ehdollista isänmaallisuutta, ks. KL 28.7.1900, s. 1–2.

9 Hämeenlinnan ty:n j:n ptk. 22.2.1900, 1–2 § ja ty:n ptk. 4.3.1900, 2–3 §, TA (yhdistys valitti af Ursinin eroa ja tuomitsi työväenlehtien riitakirjoitukset); Vaasan ty:n ptk. 4.3.1900, 13 §, TA.

10 Hellsten pani asioiden huonon hoitamisen af Ursinin syyksi vasta vähän myöhemmin, ks. LT 21.4.1900, s. 2.

11 TM 21.2.1900, s. 2.

Tämän johdosta Vuolukka syytti Kansan Lehdessä helsinkiläisiä sooloilusta asiassa, josta voisi olla arvaamattomia seurauksia ja josta päättäminen olisi jätettävä valtakunnalliselle puoluehallinnolle.¹² Tampereen työväen paikallinen puoluehallinto päätti 24.2. lähettää puoluehallinnolle vaatimuksen, että se tekisi valtiopäiville aiotuista asioista esityksen kotimaiselle senaatille, joka veisi asiat edelleen keisarille hallituksen esitysten saamiseksi valtiopäiville. Kuvernöörien jakenraalikuvernöörin välityksellä hallitsijan puoleen ei pitäisi kääntyä. Jos senaatti kieltäytyisi tekemästä mitään, pitäisi kuitenkin lähestyä hallitsijaa. Tamperelaiset tahtoivat siis mahdollisimman pitkään edetä vakiintunutta kotimaista virkatieta. Hallituksen lakiesitykset valtiopäiville annettiin aina keisarin nimissä, mutta suomalainen perustuslaeista kiinni pitävä ajattelutapa edellytti, että kotimainen senaatti valmisteli armolliset esitykset. Senaatin ohii keisarin puoleen voitaisiin tamperelaisten mielestä kääntyä, ellei muukaan auttaisi. Tamperelaisten päätös oli siksi epäselvästi muotoiltu, ettei ole varmaa, olisiko heidän mielestään tässä vaiheessa pitänyt käyttää kuvernöörejä tai kenraalikuvernööriä välittäjänä.¹³

Työmiehessä oli asiasta pääkirjoitus "Hyljätty" samana päivänä, kun tamperelaiset tekivät päätöksensä. Se asetti valtiopäivien tekemät päätökset kyseenalaisiksi, kun valtiopäivillä ei ollut ainoatakaan työväen edustajaa. "Toisella taholla saatetaan joutua epäilemään, onko semmoisten säätyjen päätöksiä vahvistettava koko Suomen kansan noudatettaviksi laeiksi." Kirjoittaja katsoi näin asiaa keisarin näkökulmasta ja näki siinä tiettyä oikeutusta. Hänen mielestään luokkaeduskunta kaatuisi mieluummin kuin muuttuisi koko kansan etua ajavaksi kansallislaitokseksi. Kun kansan suorat vaatimukset eivät tehonneet, valtiopäiviä olisi painostettava valtakunnanhallituksen kautta. "Väliaikaisten valtiopäiväin päätökset osoittivat, että eduskunta hyvin pitkältä hyväksyy Hallitsijan esityksiä, mieluummin kuin työväen." Kirjoittaja oli siis keisariin vetoamisen kannalla. Asiasta pitäisi hänen mielestään tehdä yleinen puoluepäätös.¹⁴ Hänen kirjoituksensa osoitti, miten kotimaisten valtapuolueiden äärimmäinen ynseys ajoi työväkeä Venäjän hallituksen syliin. Toisaalta on kuitenkin huomattava, että kirjoittaja tarkoitti esityksensä paljolti lähinnä taktiseksi painostuskeinoksi valtiopäiviin nähden eikä niinkään tunnustukseksi hallituksen hyvälle tahdolle.

Kirjoittajan henkilöllisyys on epäselvä, koska pääkirjoituksen alla ei

12 KL 22.2.1900, s. 3 ja 27.2.1900, s. 1–2.

13 Tampereen puoluehallinnon ptk.ote 24.2.1900, No 178b, SDP F 2, TA.

14 pk. Hyljätty, TM 24.2.1900.

ollut nimikirjaimia. Päätoimittaja Mäkelä signeerasi yleensä kirjoituksensa nimensä etukirjaimilla. Kirjoittaja tuskin oli toimitussihteeri Valpas, sillä hänellä oli toisenlainen näkemys. Kirjoitus oli ehkä kollektiivisesti laadittu ja tarkoitettu kuvastamaan Helsingin työväen äskeisen kokouksen mielipidettä. Eetu Salin oli varmaankin ollut sitä tekemässä, ehkä Mäkeläkin. Senaatin siviilitoimituskunta määräsi kyseisen kirjoituksen johdosta Työmiehen 8.3. erityissensuuriin.¹⁵

Työväenlehdissä esitettiin tähän aikaan "aivan varmalta taholta" kuul-tu tieto, että keisari oli käskennyt valmistelemaan esitystä työväen-kysymyksestä. "Merkinneekö tämä, että Suomen työväelläkin on vaikea tie taivallettava?"¹⁶ Tällaiset huhut saattoivat lisätä halukkuutta lähteä "Pieta-rin tielle".

Helsingin työväki hyväksyi pontensa työpäivän rajoittamisen ajami-sesta 25.2.1900 pitämässään joukkokokouksessa. Eetu Salinin lukemissa ponsissa lausuttiin - varmaankin vastoin parempaa tietoa - työväen usko-van, että korkeimman hallituksen tarkoituksena oli katsoa kansan parasta ja arvostella puolueettomasti yhteiskunnallisia epäkohtia. Ponsissa vaadittiin hallituksen esitystä työpäivän lyhentämisestä koolla oleville valtiopäiville. Ponsissa ei otettu kantaa siihen, olisiko toimittava senaatin vai kenraali-kuvernöörin kautta. Asia uskottiin puoluehallinnon päätettäväksi ja hoidet-tavaksi. Juuri kun ponnet oli hyväksytty, kokouksen "pääesikunta" sai tietää Tampereella edellisenä päivänä hyväksytystä päätöksestä, joka Työ-miehen mukaan kuvasti sielujen sopusointua.¹⁷ Tämä ylevä lause ei täysin pitänyt paikkaansa, sillä tamperelaiset olivat tehneet ehdotuksensa nimen-omaan estääkseen helsinkiläisiä hylkäämästä kotimaista virkatiötä.

Helsingin ja Tampereen aloitteiden johdosta puoluehallinnon turkulai-nen toimeenpaneva valiokunta tiedusteli 2.3. puoluehallinnon kaikkien jäsenten mielipidettä, olisiko keisarin puoleen kääntyttävä kenraali-kuvernöörin kautta vai pitäisikö asia hoitaa senaatin välityksellä.¹⁸ Kaikki ne, joiden vastaukset ovat säilyneet eli helsinkiläiset Valpas ja Drockila

15 Tästä on jo edellä kerrottu. Toimituskunnan päätös tuli Työmiehen tietoon vas-ta 17.3. Jo ennen tätä, 1. maaliskuuta, Työväen sanomalehtiosakeyhtiön johtokunta sanoi Mäkelän irti päätoimittajan tehtävistä. Tämä lienee johtunut pääasiassa siitä, ettei Mäkelä ajoittaisena tuurijuoppona hoitanut aina tehtävi-ään, mutta päätös saattoi ehkä myös heijastaa tyytymättömyyttä "Hyljätty"-pääkirjoitukseen. Irtsanomien peruttiin 25.3. Ks. TSOY:n jk:n ptk. 1.3.1900, 2-3 § ja TSOY:n ptk. 25.3.1900, 4 §, TA; Salmelin 1967, s. 225.

16 LT 24.2.1900, s. 2 ja TM 26.2.1900, s. 3.

17 TM 26.2.1900, s. 2-3.

18 Stph puoluehallinnon jäsenille 2.3.1900, No 50, SDP F 1 ja Stph:n tpv:n ptk. 1.3.1900 (päiväty virheellisesti 21.2.1900, ks. TM 3.3.1900, s. 2-3), 4 §, TA.

yhdessä, tamperelainen A. Nieminen, viipurilainen A. Käärme kangas ja anonyymi vastaaja kannattivat etenemistä nimenomaan senaatin kautta. Niemisen mielestä idästä ei tulisi mitään pysyvää hyvää ja sieltä annettavilla parannuksilla olisi ikäviä sivutarkoituksia.¹⁹ Puoluehallinto päättikin tämän mukaisesti 12.3., että senaattia pyydetäisiin tekemään lakiesitys työajan lyhentämisestä ja minimipalkasta parhaillaan koolla oleville valtiopäiville. Puoluehallinnon helsinkiläisten jäsenten oli määrä hoitaa asia.²⁰ He lienevät kuitenkin jättäneet kääntymättä senaatin puoleen, varmaankin sen vuoksi, että tämä oli juuri määrännyt Työmiehen erityissensuuriin.

Länsi-Suomen Työmiehen päätoimittaja ja puoluehallinnon varapuheenjohtaja (tosiasiallinen puheenjohtaja) Hellsten kirjoitti 7.4. lehteensä pääkirjoituksen "Pettynöt", jossa hän julisti säädyt yksinomaan varakkaiden valtiopäiviksi ja valitti työväen ehdotusten torjumista. Hänen mielestään olisi yritettävä seuraavalla kerralla saada valituksi edes joitakin sellaisia edustajia, jotka esittäisivät työväen tärkeinä pitämiä asioita. Jollei tämä onnistuisi, olisi pyrittävä saamaan hallituksen lakiesityksiä kuvernöörien ja kenraalikuvernöörin kautta.²¹ Hän jatkoi katkeruutensa purkamista pääkirjoituksessaan "Äänioikeusasian ajaminen" 21.4., jolloin hän päätyi siihen harvennuksella tähdentämäänsä johtopäätökseen, että "pikemmin on itsehallinto-oikeus nykyisessä muodossaan työvälle turmioksi kuin hyödyksi." Seuraavien valtiopäivien aikana työväen olisi joukko- liikkeellä yritettävä pakottaa säädyt äänioikeusuudistukseen ja tarvittaessa hankittava kelvollinen hallituksen esitys valtiopäiville kenraalikuvernöörin välityksellä. Viimeisenä keinona olisi yleislakko, jota olisi kuitenkin valmisteltava kymmenisen vuotta.²² Hellsten oli uhkaillut valtiopäiviä yleislakolla jo helmikuun alussa ²³ ja tämä ei varmaankaan ollut lisännyt valtiopäivämiesten suopeutta työväen esityksiä kohtaan, jos heistä nyt monikaan tiesi, mitä pieni turkulainen työväenlehti kirjoitti.

On syytä huomata, että valtiopäivien legitimitettä ja autonomian hyödyllisyyttä vastaan esittämistään epäilyistä huolimatta Työmiehen "Hyljätty"-pääkirjoitus ja Hellsten eivät ehdottaneet valtiopäivien lainsäädäntövallan sivuuttamista ja uudistusten toteuttamista keisarin yksinvaltaisella päätöksellä.

19 No 180–183, SDP F 2, TA.

20 Stph:n tpv:n ptk. 12.3.1900, 3 §, TA.

21 LT 7.4.1900, s. 2. KL julkaisi saman kirjoituksen 10.4.

22 LT 21.4.1900, s. 1–2. TM julkaisi saman kirjoituksen 23.4.

23 K. F. H(ellsten), pk. Äänioikeusasia, LT 10.2.1900.

Helsinkiläisten ja turkulaisten halu turvautua venäläisen hallitusvallan apuun johtui von Schoultzin mukaan tilapäisestä tyytymättömyydestä eikä ollut osoitus suoranaisesta epäisänmaallisuudesta, vaikka ehdotuksen tekijöiden täytyi tajuta, että vetoaminen vieraaseen sortajaan heikensi maamme asemaa.²⁴ Työväen "keisaripolitiikka" oli myös suureksi osaksi pelkästään valtiopäivien taktista painostamista. Se seikka, että ehdotukset saavuttivat enemmän kannatusta lehdissä ja julkisuudessa kuin työväenjohtajien sisäisessä mielipiteenvaihdossa, osoittaa niiden paljolti taktisen luonteen. Työväenpuolue oli kuitenkin ottanut ensimmäiset askeleensa "Pietarin tiellä" ja niitä seurasi myöhemmin lisää, jos kohta ne olivat aina kärjistyneen sisäpoliittisen taistelun aiheuttamia hetkittäisiä poikkeamia päälinjasta, jonka sisältönä oli pitäytyminen työväenkysymyksessä ja välimatkan jättäminen autonomiataisteluun.

Kun Hellsten esitti kesällä 1901 Viipurin puoluekokoukselle, että puolue anois korkeimmalta hallitukselta valtiopäiville annettavaa demokraattista äänioikeusesitystä, kokous vaikenä kuoliaksi tämän osan hänen alustuksestaan.²⁵ Valtiopäivämiesten yliolkaisuuden nostattama suuttumus oli ehtinyt laantua eikä työväenpuolue tuntenut tarvetta lähteä "Pietarin tielle".

"Ilmanko omaa syytä?"

Mäkelä räjäytti todellisen pommin julkaisemalla 17.7.1900 Työmiehessä pääkirjoituksen "Ilmanko omaa syytä?", jossa hän arveli valtapuolueiden olevan osaltaan vastuussa hallitsijan 20.6.1900 antamasta kielimanifestista, jolla venäjä määrättiin maan ylemmän hallinnon kieleksi samoin kuin myös hänen 2.7. antamastaan asetuksesta, joka koski julkisia kokouksia. Jos ruotsinmieliset olisivat ajoissa sallineet suomen vakiintua maan luonnolliseksi virkakieleksi, venäjän olisi Mäkelän mukaan ollut vaikeampi syrjäyttää kansan enemmistön kieltä kuin sen oli nyt tunkeutua sisään kaksikielisyiden ja käännösjärjestelmän tarjoamasta raosta. Kaikki Euroopan maat pyrkivät kansallisten vähemmistöjensä assimilaatioon. Mikä suurvalta suvaitsi ruotsinmielisten puhetta vahvoista siteistä, jotka heitä muka yhdistävät ruotsalaiseen emämaahan, Mäkelä kysyi. Fennomaaneja hän syytti puolestaan siitä, että suomen kielen asemaa oli parannettu hallinnollista eikä perustuslaillista tietä valtiopäivien kautta. Kielimanifesti oli

²⁴ von Schoultz 1924, s. 247–248.

²⁵ Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 34–40 ja liite s. 76–78.

Mäkelän mielestä suomalaisten kielitaistelun hedelmä. Hän ymmärsi kokousvapauden rajoittamista sikäli, että "isänmaallis-intoinen" yleisö oli tarpeettomastikin ärsyttänyt hallitusta. Asian toisen puolen (eli hallituksen asetusten epäoikeudenmukaisuuden osoittamisen - tekijän huom.) hän lausui tällä kertaa jättävänsä käsittelemättä, koska sitä oli niin paljon pidetty esillä.²⁶

Työmies oli tähän saakka etupäässä selostanut kokousvapautta rajoittavaa asetusta ja protestoinut hyvin varovaisesti, lähinnä allegorisesti ja arvostelevien otsikkojen kautta.²⁷ Lehti oli huomauttanut avustajilleen ja kirjeenvaihtajilleen, että viime päivien tapahtumien johdosta ei kannattaisi turhaan haaskata paperia, sillä niitä koskevia arvosteluita ei misään tapauksessa voitaisi julkaista tässä lehdessä.²⁸ Tällä toimitus viittasi Työmiehen erityissensuuriin, joka kapuloi toimituksen suun. Työmies ei siis ollut käsitellyt "asian toista puolta" ja Mäkelä lienee tällä viitannutkin muihin lehtiin kuin omaansa. "Ilmanko omaa syytä?" -kirjoituksessaan hän otti esiin näkökohtia, jotka olivat aiheellisia. Useimmilta aikalaisilta oli kuitenkin turha odottaa tällaisen objektiivisuuden ymmärtämistä ja sitä paitsi kirjoitus oli pahasti epätasapainossa, koska Työmies ei kirjoittanut juuri mitään kyseisiä asetuksia vastaan.

On ilmeistä, että Mäkelä tahtoi kirjoituksellaan provosoida kotimaisia valtapuolueita. Työväenliikkeessä oli yleensäkin tällaiseen suurta halua ja aivan erityisesti Mäkelällä. Hänhän oli ylioppilas ja entinen nuorsuomalainen lehtimies, joka oli kääntänyt selkensä yhteiskunnalliselle ja poliittiselle viiteryhmälleen ja liittynyt kaltoin kohdeltuun ja halveksittuun alhaisoliikkeeseen. Päätoimittajaksi tullessaan hän oli julistanut olevansa valmis uhraamaan itsensä tuhansien sorrettujen puolesta.²⁹ Hänen toimitustyössään oli aimo annos käännynnäisen desperado-henkeä ja itsetuhoviettiäkin.³⁰

Ilmestyessään Mäkelän kirjoitus ei vielä aiheuttanut myrskyä, vaan vasta sitten, kun Bobrikovin suomenkielinen lehti Suomen Sanomat oli 14.8. julkaissut otteita siitä ja väittänyt Mäkelän katsoneen hallituksen mainitut asetukset oikeutetuiksi. Mäkelä oli itse sitä mieltä, että tämä oli ollut mahdollista vain siten, että hänen kirjoituksestaan oli valittu sopivia

26 TM 17.7.1900, s. 1-2.

27 TM 23.6.1900, s. 1-2, 4.7.1900, s. 2-3, 7.7.1900, s. 2 ja 13.7.1900, s. 2.

28 TM 12.7.1900, s. 2.

29 A. B. Mäkelä, pk. Vahdinmuutossa, TM 8.4.1899.

30 Mäkelästä ks. Raoul Palmgren, Joukkosydän: Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus, I (Porvoo, 1966), s. 76-88; Salomaa 1967, s. 209-236.

kohtia ja sopimattomat oli sivuutettu. Hän ei ollutkaan suoranaisesti oikeuttanut hallituksen politiikkaa mutta oli sitä vastoin esittänyt sille hyväksyttäviä perusteita. Mäkelän olisi jo kirjoitustaan laatiessaan pitänyt arvata, että venäläinen hallitusvalta voisi käyttää sitä omaksi tuekseen.³¹ Ehkäpä hän ei ollut arvannut sitä, mutta sitä vastoin hän oli kyllä osannut laskea, että kirjoitus toimisi Työmiehen henkivakuutuksena hallitusvallan suuntaan.

Mäkelän suurin arvostelija Jean Boldt väitti, että Mäkelä oli uhannut hakea apua venäläiseltä hallitusvallalta Työmiehen erityissensuuria vastaan. Boldtin mukaan Mäkelä oli sanonut "Ilmanko omaa syytä?" -pääkirjoituksestaan, että se pidentäisi lehden ikää. Mäkelä itse totesi, että nämä hänen lausuntonsa olivat leikkipuhetta. On luultavaa, että Boldtin väitteet perustuivat toisen käden tietoon, jota hän tulkitsi Mäkelälle mahdollisimman ikävässä hengessä. Siitä huolimatta vaikuttaa todennäköiseltä, että Boldtin väitteissä oli jonkin verran perää. On mahdotonta uskoa, etteikö Mäkelä olisi tiennyt kirjoituksensa tekvän venäläiseen hallitusvalttaan suopean vaikutuksen.³²

Mäkelä pyysi eroa Työmiehen päätoimittajan tehtävistä 15.8. Mäkelän ero johtui suureksi osaksi hänen alkoholinkäytöstään, joka aiheutti ristiriitoja Työväen sanomalehtiosakeyhtiön johtokunnan kanssa, mutta erotesaansa hän luultavasti jo tiesi Suomen Sanomien kirjoituksesta ja teki siitä omat johtopäätöksensä. 20.8. johtokunta harkitsi vastalauseen esittämistä sen johdosta, että Mäkelän kirjoitukset saattoivat antaa aihetta oletukseen, että lehti toimi Venäjän hallituksen puolesta johtokunnan suostumuksella. Vastalauseetta ei kuitenkaan laadittu, koska johtokunta pelkäsi, että Mäkelä kostaisi hankkimalla jollakin jyrkällä kirjoituksella lehdelle lakkautuksen.³³

Samaan aikaan Työmies julkaisi kirjoituksen, joka puolusti Juho Koskelaa, miestä, joka oli kunnostautunut esiintymällä julkisesti Bobrikovin politiikan kannattajana.³⁴

Työväen sanomalehtiosakeyhtiö valitsi syyskuun alussa uudeksi päätoimittajaksi toimitussihteeri Edvard Valppaan. Mäkelä jäi toimituksen

31 A. B. M(äkelä), pk. Nuolasi ennen tipahtamista, TM 20.8.1900.

32 Hufvudstadsbladet (HBL) 22.10.1900, s. 2–3; TM 22.10.1900, s. 2.

33 TSOY:n jk:n ptk. 15.8.1900, 4 § ja 20.8.1900, 2 §, TA; Salmelin 1967, s. 225, 300–301.

34 TM 16.8.1900, s. 2 ja 17.8.1900, s. 2–3. Koskelasta ks. Polvinen 1984, s. 116, 118, 365. Työmiehen kirjoituksen oli laatinut Esa Paavo-Kallio, joka pyrki Salinin tuella Työmiehen päätoimittajaksi, ks. TM 27.8.1900, s. 1–2, 31.8.1900, s. 4 ja 5.9.1900, s. 2; Salmelin 1967, s. 200.

jäseneksi. Yhtiö ilmoitti erikseen, ettei lehden linja muuttuisi.³⁵ Boldt, joka myös oli tavoitellut päätoimittajan paikkaa, ryhtyi nyt käymään varsinaista kampanjaa Työmiehen niin kuin hän itse sanoi epäisänmaallista kantaa vastaan. Suomen ruotsalainen työväenliitto, jonka keskushallitukseen Boldt kuului, järjesti lokakuussa 1900 kaksi keskustelutilaisuutta isänmaarakkaudesta ja sosialismista. Keskustelutilaisuuksissa Boldt ja ruotsinruotsalainen sosiaalidemokraatti Karl Börjesson tuomitsivat täysin Työmiehen linjan muiden ruotsinkielisten asettuessa hieman maltillisemmalle mutta Työmieheen nähden kriittiselle kannalle. Suomenkieliset puhujat (muun muassa Mäkelä, Valpas ja Tainio) yleensä puolustivat Työmiestä. Boldt vetosi Turun kokouksen hyväksymän puolueohjelman johdantolauseeseen, jossa autonomian säilyttäminen asetettiin tavoitteeksi. Börjesson taas viittasi saksalaisten ja ruotsalaisten sosiaalidemokraattien isänmaallisuuteen ja internationaalien Pariisin kongressin Suomen ja Puolan sortoa vastaan juuri hyväksymään vastalauseeseen. Ruotsinkielisten äänin hyväksyttiin lopuksi julkilausuma, joka kehotti eräitä työväenpuolueen tahoja tähänastista paremmin ottamaan huomioon Turun ohjelman johdantolauseen.³⁶

Mäkelän kiistanalainen pääkirjoitus inspiroi lukuisia kirjoittajia käsittelemään työväen isänmaallisuuden sisältöä. Matti Hälleberg katsoi turhaksi pitää keinotekoisesti yllä työläisten isänmaankavaltajia ennen kuin työläisille oli annettu leipää ja oikeutta. Siitä huolimatta isänmaankavaltajia oli etsittävä vallanpitäjien joukosta eikä niiden, joilla ei ollut mitään. Hällebergin kirjoitus mahtui työväen isänmaallisuuden käsitteen piiriin, vaikka hän ei nähnyt isänmaallisuudessa muuta kuin keinon vastustaa työväenliikettä.³⁷ Reino Drockilan mielestä ”työväenpuolueen on seisotettava yksimielisenä muiden puolueiden kanssa kaikkea ulkoa tulevaa sortoa vastaan”. Huomiota herättävillä kirjoituksilla urheileminen loppukoon. Muuten suunta sai hänen mielestään pysyä ennallaan.³⁸ Työväen isänmaal-

35 TM 3.9.1900, s. 3, 5.9.1900, s. 2 ja 6.9.1900, s. 3.

36 HBL 8.10.1900, s. 3 ja 22.10.1900, s. 2–3; TM 15.10.1900, s. 2–3 ja 22.10.1900, s. 2, KL 25.10.1900, s. 2–3; LT 1.11.1900, s. 1–2; Tilaisuuksia koskevat asiakirjat, Asiakirjoja 1892–1906, FSA, TA; Salmelin 1967, s. 200, 219–220, 301–302, 355. Internationaalinen päätös: Internationaler Sozialisten-Kongress zu Paris, 23. bis 27. September 1900 (Berlin, 1900), s. 28; TM 15.10.1900, s. 1–2. On merkittävää, että Työmieheissä voitiin vielä vuonna 1900 julkaista tällainen kannanotto; kahta–kolmea vuotta myöhemmin se ei enää olisi käynyt päinsä.

37 M. H(älleberg), pk. Minkälainen kanta Työmiestä-lehdellä tulisi olla?, TM 24.8.1900.

38 Printer (= R. Drockila), Mikä suunta?, TM 29.8.1900.

lisuuden vakiintunutta sisältöä esittelivät Työmieheessä myös viipurilainen Anton Huotari, tamperelainen A. Nieminen ja muut.³⁹

Kiistan alkulähde Mäkelä laati lokakuun loppupuolella Työmieheen kolmiosaisen kirjoitussarjan työväen isänmaallisuudesta. Todellinen isänmaallisuus luotaisiin antamalla kansalle täysivaltaisten kansalaisten oikeudet. Kansainvälinen sosiaalidemokratia yritti luoda suotuisampia oloja kaikkien kansojen köyhälistölle ja toteuttaa lähimmäisenrakkauden eli isänmaanrakkauden aatetta. Siksi isänmaanrakkaus ja sosialismi olivat Mäkelän mielestä sama asia.⁴⁰ Kaikki työväenliikkeen kannattajat saattoivat varmasti hyväksyä tämän kirjoituksen ja niinpä se julkaistiin solidaarisuuden osoituksena myös Länsi-Suomen Työmieheessä ja Kansan Lehdesä.⁴¹ Aivan samoin kuin Kurikka-kiistan aikana 1899 hyökkäykset Työmiestä vastaan saivat liikkeen ryhmittymään lehden taakse. Ainoastaan ruotsinkielinen työväenliike kulki omia teitään.

Kansan Lehti ilmaisi 15.9. tukensa Työmiehen linjan jatkumiselle ennallaan⁴², mutta julkaisi kuitenkin Viipurin Sanomien referaatin Boldtin jälkimmäisestä keskustelutilaisuudesta.⁴³ Täydellinen solidaarisuus olisi edellyttänyt Työmiehelle myönteisen kokousselostuksen painamista, mutta Kansan Lehti piti tiettyä etäisyyttä Työmiehen linjaan. Sitä vastoin Tainio selosti keskustelutilaisuudet Länsi-Suomen Työmieheessä Boldtin vastaisessa hengessä.⁴⁴ Kansan Lehden uuden päätoimittajan Yrjö Mäkelinin mielestä (18.12.1900) kaikkien kansankerrosten yhtenäisyys oli kansallisen pelastuksen ehto, mutta työväellä oli oikeus vaatia itselleen ihmisoikeuksia tarvitsematta kuunnella syytöksiä epäisänmaallisuudestaan.⁴⁵

Tainio kotkalaisessa Itä-Suomen Työmieheessä⁴⁶ ja af Ursin Tampereen työväentalon vihkiäisjuhlassa pitämässään puheessa⁴⁷ korostivat Mäkelän lokakuisen kirjoitussarjan tavoin työväenliikkeen uudistuspyrkimysten,

39 TM:ssä 6.9., 8.9., 26.9. ja 3.10.1900.

40 TM 18.10.1900, s. 1–2, 19.10.1900, s. 2 ja 20.10.1900, s. 2–3.

41 LT:ssä 23., 25. ja 30.10.1900, KL:ssä 25., 27. ja 30.10.1900.

42 KL 15.9.1900, s. 1.

43 KL 25.10.1900, s. 2–3.

44 LT 1.11.1900, s. 1–2.

45 Y. Mäkelin, pk. Vapauden vuosisadan viime hetkellä, KL 18.12.1900.

46 T. T(ainio), pk. Työväenliike ja isänmaallisuus, Itä-Suomen Työmies 5. ja 12.10.1900.

47 KL 22.11.1900, s. 2–3, julkaistu myös LT:ssä 24.11.

isänmaallisuuden ja kansainvälisyyden yhteen kuulumista. Työväenliike vastusti niin sosiaalista kuin kansallistakin sortoa. af Ursinin mielestä *divide et impera* -politiikalla ei ollut vaikutusta Suomen kansaan, vaan ”isänmaamme yhteisen edun suhteen löytyy ainoastaan yksi ajatus.” Kansallinen pelastus vaati hänen mukaansa yläluokalta uhrautumista ja itsensä kieltämistä. Sitä vastoin Tainio ei uskonut kapitalistien myöntyvän parannuksiin, sillä ”heille ei valtiollinen vapaus ole yhtä suuresta merkityksestä kuin työväestölle”, mutta sivistyneistön kanssa työväestö voisi löytää yhteisen sävelen.

Työväen isänmaallisuuden käsitteen piiriin sopi toisistaan poikkeavia tulkintoja Mäkelän ja Hällebergin ajoittaisesta kielteisyydestä ja Työmiehen tiukasti työväenluokkaan rajautuvasta tosi-isänmaallisuudesta Drockilan, Mäkelinin ja af Ursinin kansankokonaisuuteen. Tämä ero tuli seuraavina vuosina heijastumaan myös politiikassa.

Venäläinen hallitusvalta ja työväenliikkeen ”keisaripolitiikka”

Suomen santarmihallitus kiinnitti kenraalikuvernöörin huomiota siihen, että Kurikka ja af Ursin jättäytyivät syrjään suuresta adressista.⁴⁸ Santarmihallitus palautti Kurikan teon ja hänen tästä aiheutuneen vainoamisensa Bobrikovin mieleen selostaessaan syksyn 1900 isänmaarakkaus ja sosialismi-keskustelua, joten on varmaa, että venäläinen hallitusvalta oli rekisteröinyt työväenliikkeessä esiintyvät pyrkimykset irtautua kansallisesta yhteisrintamasta voitoksi itselleen.⁴⁹ Tästä ei kuitenkaan seurannut, että työväenliike olisi saavuttanut itselleen erityiskohtelua ja muita suurempia vapauksia, kuten Bobrikovin penseä suhtautuminen työväenyhdistysten perustamiseen osoittaa.

Bobrikovin lehti *Finljandskaja gazeta* referoi Uuden Suomen mukaan helsinkiläisten 25.2.1900 pitämää joukkokokousta ja Salinin hyväksyttyjä ponsia. Pietarilainen *Novoje vremja* lainasi *Finljandskaja gazeta*n uutisen. Pietarin suojeluosastossa palveleva eversti V. M. Piramidov piti joukkokokousuutisten julkaisemista Venäjän lehdissä hiukan vaarallisena, koska oli odotettavissa, että Venäjän maanalaiset sosiaalidemokraatit yrittäisivät järjestää vappumielenosoituksen ja vetoaisivat mielenosoitusten laillisuuteen Suomessa, joka kuuluu keisarikunnan erottamattomaan yhteyteen.

48 KKK Ed 1, 1899, 1, f. 1–2, VA. Kurikan osalta ks. seuraava viite.

49 KKK Ed 3, 1900, 8, f. 57–59, VA.

Sisäministeriötä johtava D. S. Sipjagin valitti tästä Bobrikoville ja tämä vastasi jo ojentaneensa Finljandskaja gazetan toimitusta ja lehden sensuuria siitä, että oli sopimatonta ottaa suomalaisista lehdistä uutisia mielenosoituksista ja erityisesti työläisten järjestämistä.⁵⁰

Kenraalikuvernööri Bobrikov ja Venäjän poliisidepartementti eivät siis ollenkaan käsittäneet, että Salin oli yrittänyt etsiä heidän tukeaan, jos kohta vain taktisessa mielessä. Suomen santarmihallitus oli kyllä joukkokokousta edeltäneenä päivänä raportoinut kenraalikuvernöörille, että työväki anoi hallitsijalta valtiopäiväesityksiä tärkeinä pitämissään asioissa⁵¹, mutta Bobrikov oli liikaa kaavoihinsa kangistunut oivaltaakseen, että tässä olisi ollut mahdollisuus hajottaa suomalaisten kansallista rintamaa. Mielenosoitukset pelottivat häntä ja sillä hyvä. Vika oli myös Finljandskaja gazetan ja Suomen santarmihallituksen, sillä ne eivät olleet lainkaan osanneet kiinnittää huomiota välittämiensä tietojen avainkohtaan.

Bobrikovin lehti Suomen Sanomat julkaisi elokuussa 1900 sopivasti valittuja otteita Mäkelän "Ilmanko omaa syytä?" -kirjoituksesta luodakseen vaikutelman, että Työmies-lehti piti Venäjän hallituksen politiikkaa oikeutettuna. Silloin venäläinen hallitusvalta ensimmäistä kertaa käytti hyväkseen työväenliikkeen ja sen kotimaisten vastustajien välistä ristiriitaa. On ilmeistä, että Mäkelä oli tarkoittanut kirjoituksensa eräänlaiseksi henkivakuutukseksi lehdelleen ja että se ja sen synnyttämä vastustus sellaisena myös toimi⁵², jos kohta Bobrikovilla ei vuonna 1900 ollut aikeita ahdistella työväenliikettä ja sen lehtiä. Kun Bobrikov agitaatio-sanan pelästyttämänä kesällä 1901 ehdotti senaatille työväenpuolueen kieltämistä, se todisti, että kaikki työväenliikkeen hallitusvallan suuntaan tekemät myönteiset eleet olivat suureksi osaksi menettäneet tehonsa. Bobrikov ei kuitenkaan ryhtynyt energisiin toimiin työväenliikettä vastaan, koska hän piti sitä niin vähäpätöisenä ilmiönä.⁵³ Samasta syystä hallitus ei käyttänyt sen enempää sitä divide et impera -politiikan välikappaleenakaan. Kuten myöhemmin nähdään, tämä tilanne muuttui vasta vuonna 1903.

50 1898, d. 9 tsh. 20 lit. V, f. 1–5, OO, F. 102, GARF.

51 KKK Ed 2, 1900, 2, f. 25, VA.

52 Lokakuussa 1900 Suomen santarmihallitus selosti kenraalikuvernöörille ruotsalaisen työväenliiton järjestämää jälkimmäistä tilaisuutta isänmaarakkaudesta ja sosialismista Hufvudstadsbladetin mukaan ja esitti siinä Työmiehen ja "demagogi" Kurikan (ja myös Mäkelän, Valppaan, Salinin ja Tainion) "politikoitsijoiden" hyökkäysten kohteina, koska Työmies oli neuvonut työläisiä keskittymään työväenkysymykseen ja jättämään sivuun herrojen agitaation. KKK Ed 3, 1900, 8, f. 57–59, VA.

53 Näistä kaikista asioista edellä.

Valtiopäivät anoivat työnsä lopettaessaan kesäkuussa 1900 hallitsijalta komitean asettamista työväenkysymysten käsittelemistä varten. Siihen oli määrä ottaa myös työnantajien ja työntekijöiden edustajia ja sen tulisi kerätä luotettavaa tilastotietoa työväen ongelmista ja laatia tarpeelliseksi havaittuja uudistusehdotuksia jo seuraaville valtiopäiville annettavien lakiesitysten pohjaksi. Työtilastojen keräämistä oli jo aikaisemmin ryhdytty valmistelemaan vuonna 1897 tehdyn säätyanomuksen pohjalta. Anomukset johtivat vuonna 1903 aloitettuun työtilastojen julkaisemiseen eri teollisuuden- ja elinkeinonhaaroista.⁵⁴ Kenraalikuvernööri Bobrikovkin antoi lausuntonsa vuoden 1900 säätyanomuksesta seuraavan vuoden joulukuussa. Hän puolsi komission asettamista, jotta työläisten asemaa parannettaisiin ja heidän ja työnantajien väliset suhteet korjattaisiin kuntoon. Kysymyksen ratkaiseminen oli kenraalikuvernöörin mielestä erityisen tärkeää, koska oli havaittu, että agitaattorit yrittivät vaikuttaa työläisiin vahingollisella tavalla.⁵⁵ Kenraalikuvernööri näki työväenkysymyksen yksinomaan poliittisena kysymyksenä ja osana maan rauhoittamista. Mitään omaa sosiaalipolitiikkaa hänellä ei työväenkysymyksessä ollut, ei tässä vaiheessa eikä myöhemminkään.⁵⁶

54 Salaiset asiakirjat, kauppa- ja teollisuustmk., I, STO, VA; Tuominen 1964, s. 316.

55 KKK 1901, I os, 303, VA.

56 Maaseudun tilattomien kysymyksessä hallituksella sitä vastoin oli oma sosiaalipolitiikkansa, ks. Viljo Räsila, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909 (Helsinki, 1961), s. 191–197, 209, 215–216; Polvinen 1984, s. 287–291.

Työttömät venäläisen hallitusvallan apua tavoittelemassa¹

156

Suomen santarmihallitus alkoi vuoden 1901 puolestavälistä lähtien raportoida työttömyyden nopeasta kasvusta teollisuudessa ja teollisuuspaikkakunnilla. Santarmisto oli huolissaan siitä, että lama lisäisi työläisten venäläisvastaisuutta ja alttiutta levottomuuksiin, mitä oli syytä pelätä erityisesti Tampereella. Santarmisto uskotteli kenraalikuvernöörille, että jotkut tehtailijat kuten perustuslaillinen Eugen Wolff pysäyttivät tahallaan tehtaita kiihottaakseen työläisiä Venäjää vastaan. Englannin markkinoiden heikentyminen nähtiin kuitenkin eräässä toisessa raportissa syyksi työttömyyden kasvuun.² Vt. kenraalikuvernööri Shipov vaati syksyllä 1901 Hämeen läänin kuvernööriltä tietoja Tampereen työttömyydestä ja sen syistä ja Uudenmaan läänin venäläinen kuvernööri Kaigorodov pyysi Hangon kaupungin maistraatilta tietoja sikäläisestä työttömyydestä.³

Vuoden 1902 alussa santarmisto kiinnitti huomiota Helsingin, Tampereen ja Porin työttömien työläisten tyytymättömyyteen sen johdosta, että heidän kaupunkiansa maistraatit suhtautuivat välinpitämättömästi heidän hätäaputöiden järjestämisestä esittämiinsä vaatimuksiin.⁴ Venäläinen hallitusvalta alkoi oivaltaa, että Suomen vallanpitäjillä oli aihetta pelätä työttömien suuttumusta enemmän kuin sillä itsellään.

1 Suurin osa kirjan tätä lukua on aikaisemmin julkaistu erillisenä artikkelina Soppakomitea: Kenraalikuvernööri Bobrikovin hätäapu Helsingin työttömille 1903, teoksessa Jännittävä työväenhistoria: Hannu Soikkasen 60-vuotisjuhla-kirja 4.8.1990, toim. Marja Rantala (Helsinki, 1990), s. 56-69.

2 KKK Ed 4, 1901, 5, f. 12 ja Ed 5, 1901, 8, f. 68, 80 ja 1901, 9, f. 61-62, 210-211, VA.

3 Saapuneet salaiset kirjeet 1901, No 17, lk, HLH, HMA; Sal. asiak. 1902, 13, f. 3, lk, ULH, VA.

4 KKK 1902, ej, 43, 93 ja 117, VA.

Helsingin työväenyhdistys päätti jo syksyllä 1901 ryhtyä keräämään tietoja työttömyydestä.⁵ Ruotsalainen työväenyhdistys, jonka edustajan A. Johanssonin hallitseva ruotsalainen puolue oli edellisenä syksynä ottanut listoilleen ja vienyt kaupunginvaltuustoon⁶, pyysi valtuustoa järjestämään työttömille talvitöitä, mutta valtuusto katsoi tammikuun puolessavälissä 1902 kaupungin jo ryhtyneen kaikkiin niihin toimiin, mihin budjetti antoi mahdollisuuden.⁷ Helmikuun 3. päivänä noin sata työtöntä – Arbetarenin mukaan pääasiassa järjestymättömiä – kokoontui Senaatintorille, mutta järjestyshäiriöitä pelkäävä poliisi määräsi heidät siirtämään kokouksensa Pohjoissataman jälle. Jääkokouksen osanottajamäärä oli yli kaksinkertainen verrattuna Senaatintorilla kokoontuneisiin. Kiihtyneimmät lausuivat, että olisi pakko turvautua oman käden oikeuteen ennemmin kuin kuoltaisiin nälkään, mutta tällaiset äänet vaiennettiin. Kokous päätti hakea lähetystön avulla kaupungilta töitä ja antaa 12 päivän määräajan, jonka jälkeen he kokoontuisivat päättämään jatkotoimista. On luultavaa, että jotkut työttömien edustajista olivat jo tässä vaiheessa sopineet poliisimestari Carlstedtin kanssa siitä, että seuraavaksi käännettäisiin venäläisen hallitusvallan puoleen.

157

Viimeksi mainittu päätti samaan aikaan puuttua asioihin. Vt. kenraali-kuvernööri Shipovin neuvosta kuvernööri Kaigorodov kutsui luokseen kaupunginvaltuuston puheenjohtajan Kasten Antellin, mutta tämä kieltäytyi tapaamisesta. Perustuslaillisten oli vaikea tunnustaa kuvernööriksi venäläistä, joka heidän mielestään oli laittomasti nimitetty suomalaiseen virkaan. Kaigorodov ja Shipov olivat huolissaan siitä, että työttömyyden hoitamatta jättäminen tarjoaisi pohjaa samanlaisten häiriöiden järjestämiseen helmikuun manifestin vuosipäivänä 18.2. kuin kaupungissa oli esiintynyt edellisenä vuonna. Jos kaupunginisät kääntäisivät työttömille selkänsä, Kaigorodov aikoi anoa apua senaatista. Talousosaston varapuheenjohtaja Constantin Linder olikin luvannut tukea anomusta.⁸

Työttömien valitsema lähetystö (muun muassa muurari Filip Laine) anoi valtuustolta muun muassa hätäapu- ja asunnonrakennustöitä ja minimipalkkaa, mutta valtuusto sivuutti suurimman osan anomuksen kohdista ja myönsi 15.000 markkaa kivenhakkuuseen. Kaupungin puolustukseksi on kuitenkin sanottava, että sen töissä oli jo entuudestaan 700 miestä eli

5 TM 10.10.1901, s. 2 ja 15.11.1901, s. 3; HTY:n pkt. 9.10.1901, TA.

6 Kuusanmäki 1987, s. 69, 71.

7 TM 15.1.1902, s. 2.

8 KKK 1902, ej, 93, VA. Jääkokouksesta myös KKK 1902, ej, 43, f. 6-7, TM 3.2.1902, s. 1-2 ja Arb 8.2.1902, s. 2.

enemmän kuin parhaimpaan työaikaan kesällä. Nyt tarjottuun kivenhakkuuseen ilmoitautui noin sata henkeä. Tämä työ ei kuitenkaan miellyttänyt kaikkia työttömiä, sillä se oli raskasta ja huonosti palkattua ja vaati kokemusta. Niinpä työttömät pitivät uuden jääkokouksen 17.2. ja päättivät lähettää lähetystön Uudenmaan läänin kuvernöörin luo apua pyytämään. Kokoukseen osallistui alle sata työtöntä.

Työttömien valitsema kolme edustajaa, jotka esiintyivät järjestyneen työväestön nimissä, jättivät kuvernöörille 543 työttömän nimiluettelon. Se oli kerätty Helsingin työväenyhdistyksen toimesta. Työmiehen päätoimittaja Valpas tuki 24.2. lehdessään työttömien valitsemaa linjaa. Lehti ei mitenkään arvostellut työttömiä siitä, että nämä päättivät kääntyä ”lääninhallituksen” puoleen, kuten se eufemistisesti totesi. Monetkaan eivät nähtävästi aluksi pitäneet valittua linjaa mitenkään poikkeuksellisenä tai ”epäisänmaallisena”, sillä kansalliseen yhteisrintamaan myönteisesti suhtautuva Lauri Soini arvioi sen Kansan Lehdessä tuloksia tuottavaksi.

Tarkistaakseen annetut tiedot Helsingin poliisi tarvitsi työttömien valitsemien edustajien apua, kun luettelossa ei ollut työttömien osoitteita, mutta kyseiset kolme edustajaa olivat tehtävään haluttomia. Kaigorodov suunnitteli jakavansa työttömille rahaa (yhteensä 25.000 markkaa), mutta hänen ja välittäjänä toimineen poliisimestari Carlstedtin yllätykseksi työttömät kieltäytyivätkin helmikuun lopussa rahasta sanoen jo saaneensa työtä.

Perustuslaillisten maanalaisen lehden Vapaiden Lehtisten mukaan työttömät olivat päättäneet yhteisesti, etteivät he huolisi työn sijasta tarjottuja ”ryssäin armopaloja”. Tarjottuun apuun liittyi poliittinen kannanotto. Kuitti, jolla jolla jokainen avunsaaja olisi tunnustanut ottaneensa rahaa vastaan, moitti Vapaiden Lehtisten mukaan kaupunginvaltuustoa ja ylisti kuvernööriä. Carlstedt ja Kaigorodov uskoivat, että agitaattorit olivat käyneet pelottelemassa työttömiä. Arvelu oli oikeansuuntainen, mutta agitaattorit eivät olleet perustuslaillisia, kuten Carlstedt ja Kaigorodov ajattelivat. Päätös avusta kieltäytymisestä syntyi varmastikin työväen omassa keskuudessa. On ilmeistä, että syyt olivat enemmän valtiollisia kuin tyytymättömyys siihen, että työn sijasta olisi annettu rahaa. Venäläisen kuvernöörin yritys mielistellä työväestöä ja nöyryyttää kaupunginvaltuustoa epäonnistui näin lähes kokonaan.⁹

Työttömät olivat ensimmäistä kertaa sivuuttaneet kotimaiset viran-

9 TM 11. ja 20.2.1902, s. 1 sekä 12., 17., 24. ja 25.2.1902, s. 2; KKK 1902, ej, 43, f. 8 ja 1902, ej, 93, VA; Sal. asiak. 1902, 4 ja 13, f. 102 ja 105, lk, ULH, VA; Sekalaisia asiakirjoja (Ecc 2), venäläinen os, Helsingin poliisilaitos, VA; Vapaita Lehtisiä (VL) 12.3.1902, s. 3; KL 22.2.1902, s. 1-2. Kolme henkilöä esitti tosin kuvernöörille uuden avunpyynnön vielä 10.3.

omaiset ja pyytäneet apua venäläiseltä kuvernööriltä, jota perustuslailliset kutsuivat laittomaksi kuvernööriksi. Avunpyyntö ei kuitenkaan johtunut siitä, että työttömät olisivat hyväksyneet Kaigorodovin ja hänen edustamansa poliittisen suunnan, vaan heidän ahdinkotilastaan ja pettymyksestään kaupunginvaltuuston tarjoamiin riittämättömiin ja yksipuolisiin hätäaputoihin. He kieltäytyivät avusta, kun sen poliittiset ehdot valkenivat heille tai ainakin heidän johtajilleen.

Sitä vastoin Tampereen työttömät tyytyivät painostamaan kaupunkinsa päättäviä elimiä järjestämään hätäaputoita. Tampereen valtuusto myönsi talvella 1901–02 niihin rahaa yhteensä 63.000 markkaa, joista maaliskuun 8. päivään mennessä oli käytetty 48.020 markkaa. Hätäaputoissa olevien määrä vaihteli 220:stä 450:een mieheen. Tampereen valtuusto teki työttömyyden lievittämiseksi enemmän kuin Helsingin kaupunginsä. Valtuuston viivyttely tammikuussa 1902 kiristi kuitenkin mielialoja. Suotuisten päätösten synnyttyä Kansan Lehti, joka Tampereen työväenyhdistyksen ohella oli ohjannut työttömiä, kiitti näitä heidän maltillisesta esiintymisestään. Hämeen läänin kuvernööri Svertshkov oli kansallisuudeltaan venäläinen mutta kansalaisuudeltaan suomalainen. Hän noudatti varsinaisia venäläisiä kuvernöörejä paljon maltillisempaa politiikkaa. Svertshkov antoi lääninhallituksensa suomalaisten virkamiesten osoittaa päätösten suunnan eikä rettelöinyt lääninsä paikallisviranomaisten ja asukkaiden kanssa, jos vain Bobrikovin määräykset tähän soivat mahdollisuuden. Niinpä hän uskoi Tampereen kaupungin maistraatin toimittamia tietoja ja kiisti niiden perusteella santarmihallituksen väitteet kaupunginsien välipitämättömyydestä työttömyyden suhteen. Hän ei tehnyt mitään yllyttääkseen Tampereen työttömiä kaupunkinsa viranomaisia vastaan ja houkuttellakseen heitä venäläisen hallitusvallan puolelle.¹⁰

Viipurin pitäjän Talikkalan työväenyhdistys anoi vuoden 1902 alussa läänin suomalaiselta kuvernööriltä von Rechenbergiltä hätäaputoiden järjestämistä.¹¹

Joukkotyöttömyys koetteli Helsingin työväkeä uudelleen syksyllä 1902 ja seuraavana talvena. Ulkotyöväenyhdistys päätti lokakuussa pyytää kaupunginvaltuustolta hätäaputoiden järjestämistä. Marraskuussa 1902 ulkotyöväenyhdistyksen sihteeri Jaakko Stén (alias Kivi) esitti kaupungin työväenyhdistyksille ja ammattiosastoille kutsun lähettää edustajansa neu-

10 KKK 1902, ej, 117, VA; Saapuneet salaiset kirjeet 1902, f. 56-60, lk. HLH, HMA; KL 30.11.1901, s. 2, 16.1.1902, s. 1 ja 25.1.1902, s. 2; Tampereen ty:n ptk. 26.1.1902, 6§ ja jk:n ptk. 14.11.1901, 3 §, 1.12.1901, 3 § ja 30.1.1902, 12 §, TKA.

11 Talikkalan ty:n ptk. 6.1.1902, 6 §, MMA.

vottelemaan toimista hädän lievittämiseksi.¹² Aloite johti siihen, että Helsingin työttömät pitivät 25.11. joukkokokouksen Hakaniemen torilla. Työ-
mies-lehti oli etukäteen mainostanut kokousta ja sen toimittajat Edvard
Valpas ja A. B. Sarlin esiintyivät näkyvästi tässä kokouksessa. Osanottajia
oli järjestäjien mukaan 675. Kokous valitsi kymmenhenkisen komitean
esittämään Helsingin kaupunginvaltuustolle anomuksen työstä ja avusta.
Tähän komiteaan valittiin muun muassa K. O. Henriksson, Oskari Kekäläi-
nen, Stén ja Aleksanteri Turunen.¹³

Helsingin kaupungin poliisimestari W. Carlstedt raportoi kokouksesta
kuvernööri Kaigorodoville ja tämä henkilökohtaisesti kenraalikuvernööri
Bobrikoville.¹⁴ Venäläinen hallitusvalta ei ollut unohtanut työttömiä.

Kokouksen valitsema komitea jätti kaupunginvaltuustolle Valppaan
kirjoittamat vaatimukset vielä samana iltana. Niissä pyydettiin muun
muassa hätäaputoita, vuokra-asuntojen rakentamista, minimipalkkaa, 8-
tuntista työpäivää ja ilmaista ruoanjakelua.¹⁵ Kaupunginvaltuusto suostui
järjestämään pelkästään väliaikaisia töitä ja niitäkin riitti vain osalle työt-
tömistä. Maksuttoman ruokailun järjestämisestä työttömille ja muista esi-
tetyistä vaatimuksista ei tullut mitään.¹⁶ Joulukuun alussa kuusi komitean
jäsentä anoi 700 helsinkiläisen työttömän nimissä senaatilta valtionrauta-
teiden työajan lyhentämistä kahdeksaksi tunniksi ja töiden järjestämistä
rautateiden konepajalla samoin kuin muissa valtionlaitoksissa. Senaatti
hylkäsi pyynnön 5.2.1903.¹⁷

Helsingin kaupunki ei suinkaan ollut toimeettomana työttömyyden
suhteen. Valtuusto asetti vuoden 1903 alusta väliaikaisen työnvälitys-
toimiston, jonka hallintoneuvostoon nimettiin työväen edustajaksi Matti
Hälleberg.¹⁸ Kaupungin hätäaputoissa oli helmikuussa 675 miestä, joista
kivenhakkuutöissä 158. 250 mainituista 675:stä oli kuitenkin kaupungin
vanhoja työntekijöitä.¹⁹ Koko talven aikana työttömyydestä kärsi Helsin-

12 TM 17.10.1902, s. 3; Ulkotyöväenyhdistyksen sihteerin Sténin kirje 8.11.1902, kansio Sekalaista 1884-, HTY, TA.

13 TM 18.11.1902, s. 2, 22.11.1902, s. 2-3 ja 25.11.1902, s. 2; AD 2300/375 1902, STO, VA.

14 Sal. asiak. 1902, 3, f. 327-328, lk, ULH, VA.

15 TM 26.11.1902, s. 1.

16 TM 15. ja 16.12.1902, s. 1; Sal. asiak. 1903, 22, f. 1 ja 3, lk, ULH, VA.

17 AD 2300/375 1902, STO, VA.

18 Kuusanmäki 1987, s. 226.

19 TM 17.2.1903, s. 2.

gissä 1.647 henkeä, joista 282 naisia, kuka lyhyemmän kuka pitemmän ajan. Vain erittäin harvat työttömistä olivat järjestyneitä.²⁰

Työttömät kääntyivät helmikuussa uudelleen Helsingin kaupunginisiin puoleen. Heidän edustajiaan juoksutettiin byrokratian rattaissa. Aivan kuun lopussa heidän onnistui kuitenkin jättää anomuksensa kunnollisista hätäputoistaja raha-avusta kaupunginvaltuuston käsiteltäväksi. Pyyntöään tehostaakseen työttömät uhkasivat kääntyä ”korkeimpain viranomaisen” puoleen. Valpas kirjoitti Työmieheissä 28.2., että työttömät olivat niin tiukilla, että kääntyisivät ”minne hyvänsä”, elleivät Helsingin herrat auttaisi. Asia eteni kaupungin valmistelevien ja päättävien elimien käsittelyssä verkkaisesti.²¹

Aikansa odotettuaan työttömät pitivät 11.3. kokouksensa Hakaniemen torilla. Länä sanotaan olleen yli tuhat henkeä, joista noin 500 ilmoittautui työttömiksi, heistä noin 100 oli naisia. Kokouksen avasi ja sen puheenjohtajana toimi Jaakko Stén. Kokous valitsi uuden kymmenhenkisen komitean esittämään työttömien vaatimukset vielä kerran kaupungin viranomaisille. Jos varmoja lupauksia ei saataisi, komitean oli poliisimestarin välityksellä käännettävä läänin kuvernöörin puoleen. Komiteaan valittiin muun muassa Henriksson, Kekäläinen, Filip Laine, Stén, Turunen ja kolme naisjäsentä.

Komitea vaati Helsingin kaupungin pormestarilta Elias Öhmanilta työtä jokaiselle työttömälle, tiettyjä minimipalkkoja, vuokrien alentamista sekä 150.000 markan määrärahaa hädän lievittämiseen ja pantattujen työkalujen takaisin lunastamiseen. Öhman piti sopimattomana, että apua tarvitsevat esittivät vaatimuksia eivätkä kohteliasta anomusta. Hän kehotti odottamaan kaupunginvaltuuston seuraavaan kokoukseen saakka ja olemaan kääntymättä kuvernöörin puoleen.²²

Mutta työttömäin komitean kärsivällisyys oli loppunut ja ensi töikseen he hakeutuivat poliisimestari Carlstedtin välityksellä kuvernööri Kai-gorodovin puheille. Tämä pahoitteli, että työläiset niin myöhään lähestyivät häntä. Kenraalikuvernööri Bobrikov määräsi avun järjestettäväksi Venäjän punaisen ristin Suomen piirijärjestön hyväntekeväisyysvaroista. Myös keisari lahjoitti samaan tarkoitukseen 10.000 ”omia varojaan” – lainausmerkeissä siksi, että Bobrikov ainakin Fria Ordin tietojen mukaan

20 TM 25.4.1903, s. 2; Arb 25.4.1903 ja 23.5.1903, s. 1-2.

21 Sal. asiak. 1903, 22, f. 1 ja 3, lk, ULH, VA; Arb 14.3.1903, s. 1; TM 27.2.1903, s. 2, 28.2.1903, s. 2-3, 5.3.1903, s. 2-3 ja 18.3.1903, s. 2; Veckans Nyheter (VN) 16.3.1903, 1-2.

22 Sal. asiak. 1903, 22, f. 1 ja 3, lk, ULH, VA; S 1, 1903-04, 45, f. 146-147, SSH, VA; TM 11.3.1903, s. 2 ja 12.3.1903, s. 1-2; Arb 14.3.1903, s. 1; HelRO III os rikosas. 27.4.1905, 21 §, VA.

määräsi senaatin maksamaan Suomen valtion varoista nämä 10.000 markkaa punaiselle ristille.

Tarjottu apu oli runsaskätistä. Työttömille järjestettiin ilmainen ruokailu Helsingin venäläisillä sotilaskasarmeilla. Työttömain komitea – kansan suussa soppakomitea – sai tehtäväkseen jakaa ateriointiin oikeuttavia lippuja ja raha-avustuksia, joilla työttömät saattoivat lunastaa panttaamansa työkalut tai hankkia uusia. Työttömille jaettiin myös hengen rieskaa eli Finljandskaja gazetan suomenkielistä lisälehteä.

Ilmainen ruokailu aloitettiin 15.3. juhlamenoin kenraalikuvernöörin apulaisen, Venäjän punaisen ristin Suomen piirijärjestön toimeenpanevan komitean puheenjohtajan V. F. Deutrichin pitäessä pateettisen puheen (”Venäjän Tsaari ei salli yhdenkään alamaistaan kuolla nälkään”) ja Filip Laineen vastatessa kiitospuheella. Bobrikovin virallisen lehden mukaan ”olivat läsnä olleet työmiehet niin liikutetut, että suurin osa heistä itkien toisti yhden sanan ‘Kiitoksia’.”²³

162

Perusteellisesti nolatun kaupunginvaltuuston oli lähdettävä mukaan kilpalaulantaan. 17.3., auttamattomasti jälkeen jääneenä, se päätti järjestää lisää hätäaputoita ja myönsi myöhemmin myös 30.000 markkaa lähinnä lainoina annettavaan apuun – suurin osa annetuista lainoista jäi kuitenkin maksamatta takaisin. Osa valtuutetuista paheksui asian verkkaista käsitteilyä kaupunginhallinnossa, osa katsoi, että työväen hätää oli poliittisista syistä liioiteltu.²⁴ Maaliskuun lopulla kaupungin töissä oli peräti tuhatkunta työmiestä.²⁵

Jotkut työttömien edusmiehistä ja Helsingin poliisilaitoksen johto olivat selvästi sopineet Hakaniemen torilla 11.3. pidetyn kokouksen suuntaviivoista. Maanalaisen Veckans Nyheterin mukaan työttömien edustajat olivat jo helmikuun lopussa vihjanneet kaupungin edustajille esittävänsä asiansa venäläiselle hallitusvallalle, ellei muu auttaisi. Asia oli lausuttu samoihin aikoihin myös Työmiehessä.²⁶

Joku Hakaniemen torin kokouksen toimeen panijoista, luultavasti

23 ”Kagaalin” arkistoa: Kokoelma vuosina 1899-1905 ilmestyneitä poliittisia lentolehtisiä, julistuksia, kiertokirjeitä y.m. (Helsinki, 1939), s. 690-692; TM 14. ja 17.3.1903, s. 2, 20.3.1903, s. 1 ja 24.4.1903, s. 2; Arb 21.3.1903, s. 1-2; VL 7.4.1903, s. 7; FO 5.4.1903, s. 3-4 ja 20.6.1903, s. 3; Sal. asiak. 1903, 22, lk, ULH, VA; Bobrikov 1904, s. 168-169; Polvinen 1984, s. 293-294.

24 TM 18.3.1903, s. 2, 19.3.1903, s. 1, 1.4.1903, s. 1, 2.4.1903, s. 2; 3.4.1903, s. 1 ja 9.11.1903, s. 1; Arb 4.4.1903, s. 2; Suomen Kansa 22.9.1905, s. 2; Sven-Erik Åström, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa, teoksessa: Helsingin kaupungin historia, IV:2 (Helsinki, 1956), s. 249.

25 TM 21.3.1903, s. 2.

26 VN 16.3.1903, s. 1-2; TM 27.2.1903, s. 2 ja 28.3.1903, s. 2-3.

Stén, lausui puheenvuorossaan saman ajatuksen.²⁷ Kun kuului ääniä, että työttömien oli marssittava joukolla Senaatintorille, poliisit neuvoivat pidättymään moisesta hankkeesta. Kokouksen puheenjohtaja Stén säesti heitä uumoilemalla, että kagaali voisi käyttää rauhanomaista kulkuetta hyväkseen lietsoakseen levottomuuksia, joista se sitten langettaisi vastuun työläisille. Hän oli selvästi juoneen vihkiytynyt. Poliisi- ja santarmiraportit tähdentävät työläisten tekemän ratkaisun omaehtoisuutta, mikä on ymmärrettävää mutta ei uskottavaa.²⁸

Kansan soppakomiteaksi ristimä työttömäin komitea välitti avustuksia yhteistyössä poliisin kanssa kesään saakka. Ruokalat suljettiin 15.5. sen jälkeen kun soppakomitea oli käynyt kiittämässä Deutrichia avusta. Venäjän punaisen ristin Suomen piirijärjestö käytti ruokailuun yhteensä 8.510 markkaa ja apuun kaikkiaan 11.660 markkaa. Tästä kokonaissummasta 10.000 oli itse asiassa otettu Suomen valtion varoista, joten aidosti venäläinen apu oli loppujen lopuksi vaatimatonta luokkaa. Propagandatemppu ei ollut vain taitavasti tehty vaan myös ylen halpa.

Edellä mainittuun kokonaissummaan kuuluivat ne 2.899 markkaa, jotka punaisen ristin piirijärjestö 15.5. kuvernööri Kaigorodovin anomuksesta myönsi työttömien panttaamien työkalujen takaisin lunastamiseen. Tähän tarkoitukseen käytettiin 1.898 markkaa 69 penniä, nimellisesti ne olivat lainaa, jota ei kuitenkaan karhuttu takaisin. Komitean jäsenet suunnittelivat jakavansa jäljelle jääneet rahat keskenään, mutta silloin poliisilaitos havahtui esittämään laskuja, jotka käsittivät 690 markkaa eli pääosan jäännöksestä. Asiakirjoja lukiessaan ei voi välttyä siltä vaikutelmalta, että komitean jäsenet ja poliisi suhtautuivat ylijäämään kuin taistelussa voitettuun sotasaaliiseen. Saaliin peri tässä tapauksessa poliisi. Loput rahoista (311 markkaa 31 penniä – yhden markan laskuvirhe! – tekijän huom.) korjasi kenraalikuvernöörin kanslia, palauttaakseen mahdollisesti ne punaiselle ristille.²⁹

Itse ruokalippuja jaettiin niin avokätisesti, että tämä soi mahdollisuuden väärinkäytöksiin. Väitetään, että jopa talonomistajat ja tunnetut varkaat hakivat lippuja. Niitä kaupiteltiin toisille ja rahoilla ostettiin miestä väkevämpää. Saatua ruokaa myytiin sianruoaksi ja ansaitut rahat juotiin. Erityisen tyytymättömiä kuuluvat olleen venäläiset sotilaat, joiden oli

27 VL 7.4.1903, s. 7.

28 Sal. asiak. 1903, 22, f. 1-3, lk, ULH, VA; S 1, 1903-04, 45, f. 146-147, SSH, VA.

29 Sal. asiak. 1903, 22, lk, ULH, VA; TM 23.5.1903, s. 2; FO 20.6.1903, s. 3. Helsingin poliisilaitoksessa ilmeni 1905 tekaistujen laskujen muodossa tapahuneita väärinkäytöksiä.

tyytyminen huonompaan muonaan kuin työttömien.³⁰

Mahdollisuus ilmaiseen ruokailuun venäläisillä kasarmeilla tarjoutui samana keväänä myös Vaasassa, Kuopiossa ja Oulussa.³¹

Soppakomitean jäsenet olivat järjestyneitä työläisiä, jotka poikkeuksellinen ahdinkotila ja perustuslaillisjohtoisen kaupunginvaltuuston kylmäkiskoisuus ajoivat yhteistyöhön poliisin ja venäläisen hallitusvallan kanssa. Heidän ratkaisunsa oli varsin pitkälle tilanteen, hädän, sanelema, mutta osoitti, ettei tinkimättömän perustuslaillinen asennoituminen suinkaan ollut 1903 työväenliikkeessä selviö.

Soppakomitea herätti perustuslaillisen yleisön keskuudessa pahennusta. Maanalainen lehdistö ymmärsi venäläisen hallitusvallan haluavan rikkoa kansallisen yhteisrintaman. Muka vain "herrat" olivat Bobrikovin vastustajia. Veckans Nyheter ja lievemässä sävyssä myös Fria Ord pahoittelivat kaupunginvaltuuston lyhytnäköistä viivyttelyä. Edellinen lehti tahtoi ymmärtää työläisten hädänalaista asemaa eikä tuominnut heidän menettelyään epäisänmaalliseksi voimatta liioin puolustaakaan sitä. Fria Ord näki pelastuksen järjestyneen työväenliikkeen edistämisessä.³²

Fria Ord ja venäläisten sosiaalidemokraattien lehti Iskra vertasivat soppakomiteaa Zubatovin venäläisiin kokeiluihin.³³

Järjestyneen työväen keskuudessa soppakomitea aiheutti ristiriitoja, jotka heijastuivat jopa järjestöjen pöytäkirjoihin, vaikka niissä yleensä kirjoitettiin vastarinnasta ja suhtautumisesta venäläiseen hallitusvaltaan mahdollisimman vähän ja mahdollisimman pyöreästi.

Suomettarelaismielisenä vuoden 1904 menettelytapakiistassa tunnetuksi tullut järjestöveteraani F. M. Orrela tiukaksi Helsingin työväenyhdistyksen johtokunnassa, kenen luvalla työttömäin komitea toimi yhdistyksen talolla, vaikka sen jäsenet eivät kuuluneet yhdistykseen. Selitykseksi annettiin, että komitean jäsenillä oli ulkotyöväenyhdistyksen jäsenkirja.³⁴ Todellisuudessa osa komitean jäseniä kuului kyllä tähän järjestöön, mutta

30 VN 23.3.1903, s. 4; FO 5.4.1903, s. 3-4; S 1, 1903-04, 45, f. 225-227, SSH, VA. Santarmisto esitti samanlaisia negatiivisia tietoja kuin suomalaiset lehdet, koska sen kilpailija Helsingin poliisilaitos hoiti työttömien ruokailua.

31 VN 13.4.1903, s. 3; Polvinen 1984, s. 293.

32 VN 16.3.1903, s. 1-2; FO 5.4.1903, s. 3-4. Voi olettaa, että nämä lehdet joutuivat suhtautumaan soppakomiteaan hieman ymmärtävämmiin kuin pohjimiltaan tahtoivat.

33 FO 5.4.1903, s. 3-4 (kirjoittajana Arvid Neovius); Iskra No 37 1.4.1903 (v.1.), s. 1 (Ju. O. Martov).

34 HTY:n jk:n ptk. 15.3.1903, 11 §, TA.

muutamat Helsingin työväenyhdistykseen. Kysymyksellään Orrela tahtoi nähtävästi päästä eroon kiusallisesta hyyryläisestä.

Arbetaren arvosteli soppakomitean ruokakuponkien yllä pitämää juoppoutta ja katsoi, että valtuuston myöntämät varat menivät varmasti oikeisiin käsiin.³⁵ Kansan Lehti vaikenä tyystin soppakomiteasta, mutta Länsi-Suomen Työmieheissä selostettiin sen syntyä ja todettiin ymmärtävästi, että ”hukkuva tarttuu vaikka oljen korteenkin.”³⁶

Työmiehen päätoimittaja Valpas ja lehteen usein kirjoittanut K. O. Tanner puolustivat työttömien menettelyä. Valpas totesi eufemistisesti: ”Sattui sitte avustus toisaalta” ja pilkkasi perustuslaillisia ja kaupunginvaltuustoa: ”Harmaat havahtivat”.³⁷

Ruotsalainen työväenyhdistys ja ylioppilaiden maanalaista kutsuntalakkotoimistoa johtanut Oskar Rosenqvist esittivät työllisyysasioissa yhteistyötä Helsingin työväenyhdistykselle, ilmeisistä poliittisista syistä.³⁸ Helsingin kutsuntalakkokomiteaan kuului keväällä 1903 muun muassa pari järjestynyttä työläistä (yksi heistä oli J. E. Kumenius Helsingin työväenyhdistyksestä). Mainitussa komiteassa keskusteltiin vastarintahenkisen työväenlehden aloittamisesta, mutta työläiskagaalit eivät saaneet perustetuksi Työmiehen kanssa kilpailevaa lehteä, vaikka kagaali lupasi sille rahallista tukea.³⁹ Kumenius oli töissä Helsingin työnvälitystoimistossa apulaisena.⁴⁰ Tämän työnsä hän oli varmastikin saanut osittain poliittisista syistä. Tarkoitus oli estää työttömien luisuminen Bobrikovin syliin.

Yksi tärkeimmistä syistä, joiden vuoksi venäläinen hallitusvalta antoi apua Helsingin työttömille, olivat juuri kevään 1903 ”venäläiset” kutsunnat. Soppakomitean jäsenistä osa joutui niiden kanssa henkilökohtaisestikin tekemisiin. Filip Laine otettiin Helsingin poliisilaitoksen konstaapeliksi jo 2.4.⁴¹ Fria Ordin mukaan Laine osallistui yhden johtavan työläiskagaalin

35 Arb 4.4.1903, s. 1.

36 LT 14., 17. ja 21.3.1903 ja 4.4.1903, s. 2 ja 19.3.1903, s. 1-2 (sitaatti Helsingin kirjeessä).

37 TM 2.4.1903, s. 2 (Valpas) ja 4.4.1903, s. 2 (Tanner).

38 HTY:n ptk. 29.3.1903, 8 § ja jk:n ptk. 27.3.1903, 9 §, TA.

39 Ernst Estlander, Personliga hågkomster från det politiska motståndsarbetet i Finland åren 1901- (1905-06) (vastedes EPH), f. 133, V. M. von Borns arkiv (VMB), Sarvlaks arkiv (SLA); Reuter II 1930, s. 75.

40 J. E. Kumenius E. Reijoselle 22.9.1903, Erkki Reijosen kokoelma (ER), Helsingin yliopiston kirjasto (HYK). Toinen Erkki Reijosen kokoelma on VA:ssa.

41 Sal. asiak. 1903, 4, f. 183, lk, ULH, VA.

Segerin pidättämiseen Helsingin kutsuntojen aattopäivinä 6.6. työväentalon ulko-ovella. Pidätyksen syyksi ilmoitettiin kutsuntojen vastainen agitaatio. Seger vapautettiin kolmen tunnin tuloksettoman kuulustelun jälkeen.⁴² Helsingin poliisilaitoksen kirjat eivät lainkaan tunne Segerin pidätystä,⁴³ mutta hän lieenee silti ollut epävirallisesti kuulusteltavana. Poliisilaitos antoi 5.6. Laineelle ja viidelle muulle venäläistä hallitusvaltaa kuuliaisesti palvelleelle poliisille 5 markkaa kullekin ”virkatarkoituksiin” eli luultavasti kutsuntojen vastaisen toiminnan paljastamiseen.⁴⁴

Jaakko Sténin 1905 nostamassa kunnianloukkausjutussa Laine ja hänen vaimonsa Maria esittivät todistajanlausuntonaan Aleksanteri Turusen kertoneen, että viimeksi mainittu, Stén ja K. O. Henriksson olivat poliisille ilmiantaneet työläiskagaalit Reino Drockilan, Mikko Piiraisen, Segerin ja Albin Soilanderin vuoden 1903 kutsuntojen vastaisesta työstä.⁴⁵

Laine oli vuodesta 1897 Helsingin työväenyhdistyksen muurarien ammattiosaston jäsen. Poliisina hän toimi kevääseen 1905 saakka. Syksyllä 1904 hän esiintyi todistajana Eugen Schaumanin isän W. Schaumanin valtiopetosoikeudenkäynnissä.⁴⁶

Laine joutui santarmiston epäilyjen alaiseksi, kun touko–kesäkuussa 1904 kävi ilmi, että hänen vaimonsa Maria oli sekaantunut kutsuntojen ja hallituksen vastaiseen toimintaan.⁴⁷ Helsingin poliisilaitoksen suorittamissa tutkimuksissa ilmeni, että Laine oli nimitellyt kevään 1904 kutsuntoihin ulkomailta saapuneita hulluiksi. Hänen käsityksensä kutsunnoista oli siis täysin muuttunut. Hän oli sanonut palvelevansa poliisina vain ansaitakseen leipänsä ja häpeävänsä toimintaansa. Poliisimestari Carlstedt antoi kuitenkin Laineen jäädä poliisiksi, kun tämä ja tämän vaimo olivat vakuuttaneet, etteivät he ollenkaan harrastaneet politiikkaa. Poliisimestari luki Laineen ansioksi tämän ilmaisen ruokailun avajaisissa keväällä 1903 pitämän puheen. Carlstedtin mukaan Lainetta oli puheen vuoksi alettu vainota, minkä vuoksi hänet oli otettu poliisiin.⁴⁸ Huhtikuussa 1905 Laine erotettiin

42 FO 20.6.1903, s. 3. Ks. myös HelRO III os rikosas. 27.4.1905, 21 §, VA ja TM 29.3.1905, s. 2.

43 Pidätettyjen kirja 1903, rikosas, Helsingin poliisilaitos, VA.

44 KKK 1905, I j, IV^{2a}, VA.

45 HelRO III os rikosas. 13.4.1905, 7 §, VA. Ks. myös 27.4.1905, 21 §.

46 Parmanen III 1939, s. 251.

47 Sal. asiak. 1905, C, Protokoll 15, lk, Mikkelin lääninhallitus (MLH), MMA; KKK Ed 12, 1904, 5, f. 70-72, VA; S 2, 1904, 5, f. 7, 11-12 ja 16, SSH, VA.

48 Sal. asiak. 1904, 3, f. 386-387, lk, ULH, VA.

poliisilaitoksen palveluksesta.⁴⁹

Eräät vastarintatoimintaan osallistuneet sosiaalidemokraatit ovat myöhemmin väittäneet, että Laine oli poliisin palveluksessa välittääkseen tietoja sen toiminnasta salaisille järjestöille.⁵⁰ Tämä pitänee paikkansa ainakin vuoden 1904 tai sen loppupuolen sekä seuraavan vuoden alun osalta, mutta vastavakoilu ei ollut Laineen poliisiksi pestautumisen alkuperäinen syy. Se kuvasti hänen henkilökohtaista ja työttömien yleistä "venäläistä välivaihetta" vuonna 1903.

Työväenliikkeen ja hallitusvallan välisen antagonismin syveneminen vieraannutti sittemmin Laineen työnantajastaan. Kun sosiaalidemokraatit eivät torjuneet Lainetta riveistään, on syytä olettaa, ettei hän tehnyt soppakomiteassa ja poliisissa ainakaan kovin paljon sellaista, mikä työväenliikkeessä olisi laskettu hänelle rasiitteeksi. Myös hänen hyvät suhteensa useisiin työväenjohtajiin lienevät osaltaan pelastaneet hänet.

Laine oli näet ainoa soppakomitean viidestä tärkeimmästä jäsenestä, johon ei sittemmin lyöty poliisiurkkijan vähemmän imartelevaa leimaa ja karkotettu työväenliikkeen riveistä.

Koneviilaaaja Aleksanteri Turunen kuului vanhastaan järjestyneisiin.⁵¹ Hänestä tuli Helsingin poliisilaitoksen konstaapeli 1.7.1903 ja hän palveli toimessaan olojen vapautumiseen vuoden 1905 loppuun saakka, jolloin miehistöluettelossa hänen nimensä perään ilmestyi luonnehdinta "sopimaton" ja hän sai lähteä virastaan.⁵² Se, mitä Turusen maineesta oli vielä jäljellä, meni Sténin 1905 aloittamissa kunnianloukkaus oikeudenkäynneissä.⁵³

Metallisorvaaja K. O. Henriksson oli vuosina 1902–04 rauta- ja metallityöntekijöiden liiton hallituksen puheenjohtaja (metalliliiton puheenjohtaja).⁵⁴ Kesällä 1903 hän nautti toista kuukautta palkkaa Helsingin poliisilaitokselta. Kun poliisilaitos pyyhki Henrikssonin palkkalistoiltaan, hän

49 TM 8.4.1905, s. 2.

50 M. Turkian haast. 1941, Y. K. Laineen kok., TA; Huhta 1957, s. 21; Y. K. Laine, Matti Turkia, teoksessa: Suomalaisia sosialisteja III 1947, s. 20. Työväen historioitsija Y. K. Laine oli Filip Laineen poika. Hän mainitsi kirjoituksissaan isänsä mutta ei tämän soppakomitean jäsenyyttä, mikä kielii asian arkaluonteisuudesta.

51 TM 11. ja 16.1.1900, s. 4; KL 16.1.1900, s. 3.

52 Sal. asiak. 1903, 4, f. 189, lk, ULH, VA; Sekalaisia asiakirjoja (Ecc 1), venäläinen os, Helsingin poliisilaitos, VA.

53 Näistä lähemmin tuonnempana.

54 Johan Koivisto, Suomen metallityöväen liitto 1899–1930 (Helsinki, 1963), s. 71, 78.

pyrki jatkamaan poliisin uraansa tekemällä ainakin kolme ilmiantoa Uudenmaan läänin kuvernöörille Kaigorodoville.

Ilmiannoista yksi koski erästä vuoden 1903 kutsuntoja vastustanutta henkilöä ja toisissa Henriksson ja eräät toiset metallimiehet väittivät, että Helsingin laivatelakalla oli Venäjän kruunun ja Suomen valtionrautateiden tilauksia tehtäessä syyllistytty huonoon työhön. Helsingin poliisilaitoksen etsivän osaston komisarion Vilho Pekosen suorittamassa tutkinnassa viimeksi mainitut ilmiannot todettiin vääriksi.⁵⁵ Tutkintapöytäkirja osoitti, ettei Helsingin poliisilaitos enää katsonut tarvitsevana Henrikssonin palveluksia.

Henrikssonia vastaan heränneet epäilyt kantautuivat lopulta metalliliiton hallitukseenkin ja hänen oli erottava puheenjohtajan paikaltaan kesäkuussa 1904.⁵⁶

Työmies Oskari Kekäläinen kertoi Sténin nostamassa kunnianloukkaus-oikeudenkäynnissä syyskuussa 1905 olleensa kaksi vuotta aikaisemmin puolitoista kuukautta Helsingin poliisilaitoksen etsivän osaston palveluksessa ”erityisiä toimia varten”. Vuonna 1904 hän toimi Helsingin ulkotyöväenyhdistyksen varapuheenjohtajana. Siihen hänen uransa työväenliikkeessä päättyikin. Seuraavana vuonna hän esiintyi uudella sukunimellä Auerina. Nimenvaihdos kertoo halusta vapautua kiusallisesta menneisyydestä.⁵⁷

Myös työttömäin komitean puheenjohtajaa, vuonna 1904 ja seuraavan vuoden huhtikuuhun saakka ulkotyöväenyhdistyksen puheenjohtajana⁵⁸ toiminutta työmies Jaakko Sténiä vastaan kyti epäluuloja. Kagaalihenket sosiaalidemokraatit olivat hänen leppymättömiä vihollisiaan. Heidän asioihin puuttumisensa johdosta Sténin oli syksyllä 1904 luovuttava yhdistyksensä puoluekokousedustajan paikasta.

Stén jatkoi kirjoittamistaan Työmiehessä, kunnes häntä vieroksuvat henkilöt painostivat lehden sulkemaan häneltä palstansa. Syntyi konflikti

55 Sal. asiak. 1903, 3, f. 422, 1903, 4, f. 277-280 ja 1904, 3, f. 50-56, lk, ULH, VA. Vuonna 1902 Henriksson oli sekaantunut laivatelakan seppien lakkoon, ks. TM 20.8.1902, s. 1.

56 Rauta- ja metallityöntekijöiden liiton väliaikaisen liittohallinnon ptk. 15.4. 1904, 4 §, 9.5.1904, 8 §, 6.6.1904, 4 § ja 15.6.1904, 4 §, TA; Turkian antama tieto Parmasen muistiossa Poliisiviranomaisia syytteessä, provokaattoreita ja poliisikäytyreitä, EIP V, VA. Ks. myös 1904, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 22, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 240, VA.

57 HelRO IV os rikosas. 8.9.1905, 9 §, VA; Helsingin ulkotyöväenyhdistyksen toimintakertomus 1904, TA.

58 Helsingin ulkotyöväenyhdistyksen toimintakertomukset 1903-05, TA. Vuonna 1903 Stén oli yhdistyksen varapuheenjohtaja.

ja Työmies alkoi huhtikuusta 1905 alkaen nimitellä Sténiä poliisiurkkijaksi. Näistä syytöksistä hän haastoi ensin toimittaja Kaarlo Luodon ja kesällä vt. päätoimittajan Matti Hällebergin (Paasivuoren) oikeuteen. Stén hävisi kuitenkin molemmat juttunsa ja oikeus katsoi toteen näytetyksi, että hän oli ollut poliisiurkkija.

Oikeudenkäynneissä tuli ilmi, että Stén oli kesällä 1903 ollut puolitoista kuukautta poliisin keskusosaston komisarion G. Androsovin tai etsivän osaston alaisena siviilipukuisena poliisina ”erityisiä” tai ”yksityisiä toimia varten”. Stén väitti itse, että hän oli hankkinut itselleen ja muille soppakomitean jäsenille tilapäisen poliisinvakanussin pyydettyään kuvernööri Kaigorodovilta korvausta näiden soppakomiteassa tekemästä palkattomasta työstä. Työsuhteeseen ei Sténin mukaan kuulunut juuri mitään tehtäviä. Vaikka Kaigorodov oli luvannut palkkaa kolmeksi kuukaudeksi, poliisilaitos lopetti palkanmaksun jo puolta lyhyemmän ajan kuluttua.⁵⁹

Todellisuudessa Stén, Henriksson ja Kekäläinen lienevät palvelleet niissä salaisen poliisimiehen viroissa, joita Helsingin poliisilaitokseen perustettiin vuoden 1903 alussa 20. Näiden poliisien tehtävänä oli poliittinen urkinta.⁶⁰

Henrikssonin osalta tiedetään melko varmasti, että hänen palveluksensa salaisessa poliisissa kesti vain toista kuukautta ja mahdollisesti sama pätee myös Sténiin ja Kekäläiseen. Ehkä tarkoituksena oli todellakin vain korvata heidän soppakomitean aikaiset palveluksensa, ehkä poliisilaitos pettyi näiden miesten urkkijankykyihin.

On epätodennäköistä – joskaan liioin ei aivan mahdotonta – että nämä miehet olisivat vuosikausia toimineet poliisin tiedonhankkijoina. Heidän tällaisesta toiminnastaan ei ole pienintäkään osviittaa saatikka sitten näyttöä. Sténin kohtaloksi koitui luultavasti se, että hän oli varomattomasti mahtaillut ilmiantoihin perustuvalla vallallaan: jopa Helsingin herrat pelkäsivät ja kumarsivat häntä. Kun työväenliikkeen ja hallitusvallan suhteet kärjistyivät, tällainen kerskailija joutui väistämättä epäiltyjen kirjoihin.

Työmies turmeli armottomasti Sténin maineen vuonna 1905. Lehti käytti hyväkseen raastuvanoikeuden päätöksiä, joissa oli selvä poliittinen tendenssi, vaikkakaan niitä ei voi pitää erheellisinä päätöksinä. Sténiä ei

59 HelRO III os rikosas. 13.4.1905, 7 § ja IV os rikosas. 11.8.1905, 21 § ja 8.9.1905, 9 §, VA; HTY:n jk:n ptk. 2.3.1905, 8 §, TA; J. Hj. Sténin päiväämätön kirje Valppaalle (1905), Edvard Valppaan kok., TA; Työmiehen tekijänmukainen avustajaluettelo 1905, No 150, TA; TM 3.4.1905, s. 4, 7.4.1905, s. 4, 13.4.1905, s. 3, 14.7.1905, s. 1 ja 9.9.1905, s. 3; Suomen Kansa 3.10.1905, s. 4.

60 Parmanen III 1939, s. 172-176; FO 14.1.1903, s. 3. Näitä salaisia poliisimiehiä ei merkitty poliisilaitoksen miehistöluetteluihin eikä Henrikssonin, Kekäläisen ja Sténin nimiä niistä löydykään.

Työmiehessä vain solvattu karkeasti poliisiurkkijaksi, vaan häntä mustattiin myös hienovaraisemmin keinoin. Esimerkkinä olkoon vt. päätoimittaja Hällebergin (Paasivuoren) kuvaus Sténin kirjavista vaiheista ennen soppakomiteaa:

"Hänestä voi sanoa, ettei hän ole juuri milloinkaan ruumiillisella työllään itseään elättänyt. Isä oli kunnan työmies, joka noin 9 vuotta takaperin lähti poikansa kanssa Siperian rautatielle työhön tarkoituksella opettaa siellä pojastaan työmies, mutta isä kuoli matkalle. Poika Sten tuli takaisin vanhan äidin luo, hänen elätettäväkseen. Tullessa oli pojalla pitkä 'ryssänturkki' päällä ja muutenkin oli ränstyneessä kunnossa." ⁶¹

170

Työmiehen toimitus sai pian nähdä, että soppakomitea soveltui lyömäaseeksi myös sitä itseään vastaan. Stén kosti saamansa kolhut paljastamalla elokuussa 1905 sellaisia työttömäin komiteaan liittyneitä puolia, joista ei julkisuudessa ollut aikaisemmin näkynyt juuri mitään. Raastuvanoikeuden pöytäkirjoihin 11.8. hän liitti pitkän kirjelmänsä, jossa hän väitti Valpasta soppakomitean isäksi. Kirjelmä julkaistiin saman kuun lopussa Suomen Kansassa hieman lyhennettynä. Siitä oli jätetty pois muun muassa viittaukset toimittaja Luodon nuoruusvuosinaan tekemään rikokseen samoin kuin eräitä vähemmän mairittelevia väitteitä Valppaan nuoruudesta. ⁶²

Valppaan salaa Henrikssonille ja Sténille antama neuvo ohjasi viimeksi mainitun mukaan työttömät kääntymään venäläisen hallitusvallan puoleen. "Pietarin tielle" astumisen välttämättömyyttä Valpas perusteli Työmiehen lakkauttamisuhalla. Kun Stén oli toteuttanut annetun neuvon, Valpas taivutteli hänet ja pari muuta soppakomitean jäsentä käyttämään hyviä suhteitaan viranomaisiin ja hakemaan vahvistusta työväen järjestön säännöille. Valpas oli salaa laatinut ne. Sääntöjen tarkoituksena oli kaapata työväenliikkeen johto Turusta johdettavan puoluehallinnon käsistä Valppaalle ja hänen käskyläisilleen. Kun asia tuli tunnetuksi, Sténin kirjoituksen mukaan Valpas kielsi osuutensa ja järjestöväen suuttumus kohdistui Sténiin. ⁶³

61 TM 14.7.1905, s. 1.

62 HelRO IV os rikosas. 11.8.1905, 21 §, VA; "Soppaa", Suomen Kansa 29.8.1905, s. 3. Lehti väitti, että sen oli pakko julkaista Sténin sille lähettämä kirjoitus, koska tällä oli oikeus puolustautua, mutta todellisuudessa lehden toimitus lienee käynyt itse jäljentämässä raastuvanoikeuden asiakirjoista Sténin oikeudelle jättämän kirjelmän. Ks. myös Suomen Kansa 3.10.1905, s. 4 (Sténin uusi vastine).

63 Ks. edellinen viite.

Purevalla kielellään Valpas oli hankkinut itselleen sankan joukon vihamiehiä niin perustuslaillisten lehtien kuin toisten työväenlehtienkin toimituksista. Nyt hän sai maistaa omaa lääketään. Helsingin Sanomat ja turkulainen Länsi-Suomen Työmies lainasivat Sténin kirjoituksen. Työväenliikkeen järjestöt, lehdet ja jäsenet vaativat Valppaalta selitystä.⁶⁴

Mutta Työmiehen kuuluisa ”pikkuässä” vaikeni. Hän vaiken, koska tiesi, ettei olisi pystynyt antamaan tyydyttävää selitystä.⁶⁵ On mahdollista, että häväistysjuttu olisi tuhonnut Valppaan uran, ellei väliin olisi tullut marraskuun 1905 suurlakkoa, joka antoi ihmisille muuta ajateltavaa.

Valpas oli ollut näkyvästi mukana Hakaniemen torilla 25.11.1902 pidetyssä kokouksessa, josta työttömien järjestäytymiseen ja soppakomiteaan vienyt kehitys sai alkunsa. Työväen arkistossa säilytettävien Valppaan papereiden joukossa on yksi kappale sitä kirjelmää, jonka Helsingin kaupungin 700 työtöntä kuuden edusmiehensä välityksellä joulukuun alussa jätti senaattiin.⁶⁶ Valpas joutui työttömien hankkeisiin, koska nämä tarvitsivat etevän kynämiehen apua.

Työmies sai lokakuussa 1902 varoituksen lehdistösensuuria toteuttaneelta painoylihallitukselta. Pääkaupungin työväenjärjestöt pitivät samassa kuussa neuvottelukokouksen, jossa ne pohtivat lehden vaaranalaista asemaa ja linjan miedontamista.⁶⁷ On kokonaan eri kysymys, miten paljon tällä lehden lakkautusuhalla oli tekemistä venäläisen hallitusvallan puoleen kääntymisen kanssa, joka tapahtui useiden käännteiden jälkeen vasta runsaat neljä kuukautta myöhemmin. Tosin Työmiehen sensuuria kovennettiin jälleen tammikuussa 1903.⁶⁸

Sténin väritettyä kertomusta lukuun ottamatta ei kuitenkaan ole viitteitä siitä, että juuri Valpas olisi ollut aloitteentekijänä. Kuten jo kerrottiin, ainakin poliisi ja jotkut työttömien edustajat (Stén) olivat etukäteen suun-

64 Helsingin Sanomat (HS) A-numero 8.10.1905, s. 5; LT 10.10.1905, s. 3 ja 26.10.1905, s. 4; TM 18.10.1905, s. 4; KL 28.10.1905, s. 2; Elämä 29.12.1906, s. 2-3. Huomiota herättää, ettei Valpas ollut juuri osallistunut siihen kampanjaan, jota hänen lehtensä oli kevästä alkaen käynyt Sténiä vastaan. Luultavasti hän tiesi, ettei Sténin tarvinnut liiemmin ponnistella keksiäkseen sopivan koston.

65 Jos Valpas olisi voinut kiistää kaiken Sténin väittämän, hän epäilemättä myös olisi tehnyt sen.

66 AD 2300/375 1902, STO, VA; Edvard Valppaan kok., TA; TM 26.11.1902, s. 1. Keisarille tarkoitettujen alkumuodollisuuksien alle Valpas on lisännyt omaan arkistokappaleeseensa sanat ”Valitut Virret”.

67 Varoituksesta ja sen seurauksista edellä.

68 Ks. edellä.

nitelleet Hakaniemessä 11.3.1903 pidetyn kokouksen kulun. Tämä kokoushan otti ratkaisevan askeleen.

Luultavasti Valppaalla ei ollut mitään osaa viimeksi mainitun kokouksen kulkuun, mutta kun venäläisen hallitusvallan apua oli pyydetty ja soppakomitea järjestäytynyt, hän päätti käyttää tilaisuutta hyväkseen.

Sténin kirjoituksessa pitää paikkansa se väite, että työväen järjestön sääntöehdotus toimitettiin senaattiin ja Valpas oli osallisena tässä puuhassa. Työmies ilmoitti 2.4.1903 julkaisemassaan pikku-uutisessa, että Henriksen ja Stén olivat käyneet senaatissa mainitussa tarkoituksessa.⁶⁹

Kun kenraalikuvernööri I. M. Obolenski 1904 virkaansa astuessaan lupaili olojen helpottumista, Työmies muistutti senaattia työväen järjestön sääntöjen vahvistamisen aiheellisuudesta, jotta työväenliikkeen kehitys kanavoituisi laillisiin ja anarkiaa patoaviin muotoihin.⁷⁰

Kuten edellä on käynyt ilmi, Työmiehen linjaa arvosteltiin keväällä 1903 myös liikkeen omassa keskuudessa. Ei kuitenkaan ole tietoja, että juuri sääntöasiasta olisi syntynyt polemiikkia jo tuolloin, kuten Stén väitti. Tosin tällainen kiista ei välttämättä tullut rekisteröidyksi minnekään.

Sääntöluonnoksen⁷¹ sisältö paljastaa, että tarkoituksena oli vapautua työväenliikkeen laajentumista tehokkaasti jarruttaneesta yhdistysten sääntöjen vahvistuttamismenettelystä. Bobrikov oli näet haluton vahvistamaan poliittisten ja yhteiskunnallisten yhdistysten sääntöjä.

Sääntöluonnos olisi antanut työväen järjestölle samanlaisen oikeuden laillistaa alaosastojaan kuin ruotsalaisella työväenliitolla jo oli. Paikallisosaston perustamisesta olisi tarvinnut tehdä läänin kuvernöörille vain ilmoitus. Ruotsalainen työväenliitto oli onnenkaupalla saanut tällaiset säännöt vuonna 1899, mutta sen jälkeen Bobrikov yleensä epäsi uusilta yhdistyksiltä mahdollisuuden perustaa alaosastoja ilman joka kerran erikseen anottavaa lupaa. Kun suomenkielisten työväenyhdistysten sääntöjä ei vahvistettu, ne järjestäytyivät ruotsalaisen työväenliiton haaraosastoiksi. Tämä kiertotie takasi työväenliikkeelle lailliset leviämismahdollisuudet. Sääntöluonnos olisi tarjonnut tähän uuden kanavan.⁷²

Vuonna 1906 sosiaalidemokraatit perustivat työväen järjestön kaltaisen organisaation, Suomen työläisliiton. Se ei kaapannut käsiinsä kaikkea valtaa vaan jäi paperijärjestöksi, jonka tarkoituksena oli työväenliikkeen

69 TM 2.4.1903, s. 2.

70 TM 26.8.1904, s. 1, 10.9.1904, s. 2 ja 11.2.1905, s. 2.

71 AD 704/345 1903, STO, VA.

72 Ruotsalaisen työväenliiton sääntöjen vahvistamisesta edellä.

kasvun ja uusien työväenyhdistysten perustamisen laillisuuden takaaminen.⁷³

Sténin ja Henrikssonin 1903 senaattiin jättämiin sääntöihin liittyvä puolia, jotka eivät olleet niiden laatijoille kunniaksi. Luonnosta ei tiettävästi käsitelty asianmukaisissa puolueen päättävissä elimissä. Ennen ensimmäistä työväen järjestön edustajakokousta hallituksena olisivat toimineet vahvistuksen hakijat ja heidän kutsumansa lisäjäsenet. Hallitusvallan liehittelynä voi pitää sitä, että asevelvollisuuttaan suorittavat olisi vapautettu jäsenmaksuista – epäsuora tunnustus ”venäläisille” kutsunnoille – ja että järjestön hallitus olisi voinut kutsua järjestön edustajakokouksiin ”virastojen” edustajia.

Asevelvollisuusvapautus oli tosin myös Helsingin työväenyhdistyksen säännöissä, mutta ne oli vahvistettu parikymmentä vuotta ennen kiistanalaisia suuntioja. Kutsupykälää voi taas tulkita sitenkin, että virastot saattoivat lähettää tarkkailijoitaan, jos järjestön hallitus sitä nimenomaisesti pyysi.

Voi pitää suhteellisen varmana, että Valpas ei vain ollut tietoinen säännöistä vaan osallistui myös niiden laatimiseen, sillä tuskinpa Sténin ja Henrikssonin kaltaisten henkilöiden taidot olisivat siihen riittäneet. Kaiken säilyneen aineiston perusteella ei ole syytä epäillä, etteikö Valpas olisi ajatellut yksinomaan työväenliikkeen parasta. Hänen on täytynyt laskea, että kun soppakomitean kaltainen belsebuubi kerran oli olemassa, sillä kelpasi häätää yhdistymisvapautta likistänyttä pirua tiehensä. Sténin ja tämän kumppanien luomien suhteiden avulla Valpas tahtoi myös turvata lehtensä säilymisen.

Ehkä parhaiten koko silloisessa työväenliikkeessä Valpas oivalsi, ettei politiikka ole vain agitaatiota ja rivien järjestämistä, vaan tuloksien saavuttamiseen yleensä tarvitaan myös kabinettipolitiikkaa. Tilanteesta johtui, että vastapuoleksi tarjoutui venäläinen hallitusvalta.

Jos Valppaan päämäärä oli työväenliikkeen kannalta hyväksyttävä, hänen menettelytapansa olivat sitäkin arveluttavammat. Valpas ei olisi voinut viedä asiaa puoluehallintoon, jonka enemmistö muutenkin vieroksui häntä eikä varmastikaan olisi halunnut kuulla mitään vapauksista, jotka olisi ostettu venäläiseltä hallitusvallalta sitä kumartamalla.

Itse asiassa Valpas oli syöllistynyt paljon suurempaan rikkeeseen sosiaalidemokratian periaatteita vastaan kuin hänen armottomasti tuomitsemansa Yrjö Mäkelin, joka 1904 hankkiutui kenraalikuvernööri Obolenskin puheille ja vaati tätä vapauttamaan maan olot.⁷⁴ Siksi Työ-

73 Puoluehallinnon aineistoa 1899-1927, senaatin vahvistus työläisliiton säännöille 28.5.1906, TA.

74 Mäkelinin puheesta ja Valppaan suhtautumisesta ks. Soikkanen 1975, s. 62-63;

miehen tavallisesti sanavalmiin "pikkuässän" ei syksyllä 1905 auttanut muuta kuin vaieta ja odottaa rajuilman laantumista.

Väliin tullut suurlakko ei ollut Valppaalle ainoa onnenpotku, vaan sitä oli myös sääntöluonnoksen hautautuminen vuosikausiksi senaatin pöydälle. Jos työväen järjestön säännöt olisi 1903 tai 1904 hyväksytty, niistä olisi varmasti syntynyt yhtä paljon kiistaa kuin nyt Sténin paljastuksista.

Helsingin kaupungin maistraatilla ja Uudenmaan läänin kuvernöörillä ei pientä täsmennystä lukuun ottamatta ollut huomauttamista sääntöluonnosta vastaan. Kuvernööri Kaigorodovin lausunto oli päivätty 10.8.1903.⁷⁵ Sen jälkeen asia sai lojua senaatin pöydällä aina vuoteen 1907 saakka, jolloin se kaiken ajankohtaisuutensa menettäneenä hoidettiin pois päiväjärjestyksestä.⁷⁶

Senaatin viivyttelyn syitä voidaan vain arvailla. Senaatti ei varmaan ollut perillä venäläisen hallitusvallan työväen järjestöön nähden omaksuman suhtautumisen kaikista puolista, jos kohta Kaigorodovin epätavallinen myötämielisyys ei voinut jäädä siltä huomaamatta. Toisaalta senaatti kuitenkin tiesi, ettei Bobrikov pitänyt uusien järjestöjen perustamisesta eikä erityisesti haaraosastojen perustamisoikeuden uskomisesta järjestöille itselleen.⁷⁷ Vuonna 1905 pari venäläistä kuvernööriä nosti melun ruotsalaisella työväenliitolla olevasta oikeudesta perustaa itselleen haaraosastoja, mitä täysin suomenkieliset työväenyhdistykset käyttivät hyväkseen ja kenraalikuvernööri Obolenski vaati senaattia tarkistamaan liiton sääntöjä.⁷⁸ Olot eivät erityisemmin kannustaneet senaattia, joka ei muutenkaan kunnostautunut siviilirohkeudellaan ja ripeydellään, pitämään kiirettä asian käsittelyssä.

Venäläisen hallitusvallan kiinnostuksen työväen järjestöön taas kaiken todennäköisyyden mukaan tappoi 17.–20. elokuuta 1903 pidetty Forssan edustajakokous, jonka hyväksymä sosiaalidemokraattinen ohjelma ja puoluenimi olivat kuin punainen vaate hallitusvallalle, siitähän huolimatta, että Forssan kokous kaikin tavoin varoi astumasta hallituksen varpaille.⁷⁹ Sitä paitsi Venäjän sisäministeri (ja Suomen ministeri valtionsihtööri) V. K.

Hannu Soikkanen, Edvard Valpas, teoksessa: Tiennäyttäjät 1 1967 (vastedes Soikkanen 1967b), s. 93-94.

75 AD 704/345 1903, STO, VA; I os:n KD 64/32 1903, lk, ULH, VA.

76 STO:n ptk. 29.5.1907, 28 §, VA.

77 Ks. edellä.

78 Ks. edellä.

79 Tästä lähemmin toisaalla tässä teoksessa.

von Plehwe erotti elo–syyskuun vaihteessa 1903 Zubatovin, jonka kokeilut laillisesta työväenliikkeestä hallitusta tukevana voimana olivat Venäjällä päättäneet epäonnistumiseen.⁸⁰ Tämä oli myös Suomen korkeille viranomaisille linjanveto, jota he eivät voineet olla huomaamatta ja seuraamatta.

Soppakomiteasta oli kuitenkin se seuraus, että Valpas pääsi venäläisen hallitusvallan silmissä suhteellisen hyviin kirjoihin.⁸¹ Syyskuussa 1903 Suomen santarmihallituksen päällikkö Freiberg käski Helsingin apulaispäällikkönsä asettamaan Valppaan valvontaan, koska Forssan puoluekokous oli valinnut tämän SDP:n edustajaksi Brysselissä toimivaan kansainväliseen sosialistitoimistoon. Apulaispäällikön käskyä toteuttamaan määrätty santarmialupseeri ilmoitti joulukuussa tälle, että ”luottamuksen arvoisten henkilöiden sanojen mukaan Edvard Valpas ei tätä nykyä kuulu Venäjän hallitusta vastaan toimivien agitaattorien puolueeseen” mutta muistutti kuitenkin tämän varhaisemmista suhteista Työmiehen aikaisempaan päätoimittajaan Matti Kurikkaan.⁸²

Santarmihallituksen päällikkö Freiberg lähetti syyskuussa 1904 kaikille apulaispäälliköilleen kiertokirjeen, jossa hän esitti luettelon Suomen työväenpuolueen sosialistisen fraktion johtajista. Sosialistinen tarkoitti tässä suunnilleen samaa kuin vallankumouksellinen ja hallituksenvastainen. Luetteloon oli koottu Helsingin, Turun, Tampereen, Viipurin ja Kotkan huomattavimmat sosiaalidemokraatit.

Huomiota herättää Valppaan nimen puuttuminen luettelosta. Häntä ei yksinkertaisesti voitu unohtaa listasta. Seikan voi selittää vain niin, että santarmipäälliköllä oli positiivinen tai ainakin neutraali käsitys Valppaasta. Sitä vastoin luettelossa mainittiin Hälleberg, joka oli Valppaan uskollinen kannattaja. Kysymys ei siis ollut tietyn suunnan vaan tietyn henkilön sivuuttamisesta. Suurin osa nimetyistä oli kuitenkin työläiskagaaleja, kuten odottaa saattaa.⁸³

Santarmiston tietojen mukaan 300 Tampereen työtöntä kokoontui vuosien 1902 ja 1903 vaihteessa vaatimaan kaupungilta töitä. He säestivät vaatimuksiaan uhkaamalla ryöstävänsä väkivalloin elintarvikkeita tai pankin.⁸⁴ 200 Tampereen työtöntä anoi huhtikuussa 1903 kaupunginvaltuustolta työtä kohtuullista palkkaa vastaan. Valtuuston hätäaputoista ja ruoka–avun

80 Schneiderman 1976, s. 350-354.

81 Täysin perusteeton oli kuitenkin se Eino Parmasen väite, että Valpas olisi ollut Venäjän salaisen poliisin agentti. Ks. Kujala 1978, s. 162, 229-232.

82 S 1, 1903-04, 45, f. 432-435, SSH, VA.

83 S 2, 1904, 5, f. 30 (ks. myös 28-29), SSH, VA.

84 Saapuneet salaiset kirjeet 1903, 2, No 1, lk, HLH, HMA; KL 8.1.1903, s. 3.

jakamisesta samassa kuussa tekemät päätökset tyydyttivät työväenyhdistystä.⁸⁵ Vähän aikaisemmin työttömät olivat uhkailleet lähettävänsä lähetystön Helsinkiin (kenraalikuvernöörin luo – tekijän huom.), elleivät paikalliset viranomaiset toimisi nopeasti⁸⁶, mutta Tampereen työttömät eivät tänäkään keväänä lähteneet ”Pietarin tielle” ja kaupunginvaltuusto puolestaan pyrki välttämään Helsingissä tehtyjä virheitä.

Vaasan työväenyhdistys ja työttömät esittivät vuoden alussa kaupunkinsa valtuustolle samanlaisen anomuksen kuin tamperelaiset.⁸⁷ Sitä vastoin Viipurin työttömien 300-henkinen kokous päätti 5.2.1903 kääntyä venäläisen kuvernöörin puoleen. Talikkalan työväenyhdistyksen jäsenet olivat erityisen aktiivisia edistämään Viipurin työttömien pyrintöjä.⁸⁸ Viipurissa käännuttiin siis tänä keväänä aikaisemmin venäläisen hallitusvallan taholle kuin Helsingissä.

Helsingin ulkotyöväenyhdistys oli taas syksyllä 1903 aloitteentekijänä ryhdyttyä painostamaan kaupunginvaltuustoa.⁸⁹ Ulkotyöväenyhdistys, Sörnäisten ja Fredriksbergin työväenyhdistykset ja joukko ammattiosastoja pyysi 9.12. valtuustoa järjestämään kivenhakkuun asemesta työväenasuntojen rakennustöitä. Valtuusto päätti kuitenkin järjestää työttömien vieroksumaa sepelinhakkuuta ja satamanrakennustöitä.⁹⁰

Työttömät pitivät 2.2.1904 kokouksensa, jossa he päättivät kääntyä ensin vielä kerran valtuuston ja sitten korkeampien viranomaisten eli kuvernöörin ja kenraalikuvernöörin puoleen. 300-henkinen kokous valitsi kahdeksanhenkisen komitean, jossa ei ollut ainoatakaan samaa henkilöä kuin soppakomiteassa oli ollut. Komiteaan valittiin muun muassa Töölön työväenyhdistyksen puheenjohtaja Hj. Hietala ja August Ohdake Helsingin työväenyhdistyksestä. Työttömien kokouksen puheenjohtajana ollut K. O. Tanner, joka edellisenä vuonna oli tukenut soppakomitean valitsemaa linjaa, kieltäytyi nyt työttömäin komitean jäsenyydestä, koska hän ei

85 KL 31.1.1903, s. 2, 4.4.1903, s. 1-2 ja 9.4.1903, s. 2; Tampereen ty:n ptk. 12.4.1903, 6 § ja jk:n ptk. 7.4.1903, 5§, TKA. Edellisenä syksynä työväenyhdistys oli päättänyt anoa hallitsijalta (käytännössä senaatilta) Pitkänniemen ”houvurihoitolaitoksen” laajennustöitä, ks. ptk. 28.9.1902, 1 § ja jk:n ptk. 25.9.1902, 9 § ja 30.9.1902, 3 §.

86 KL A-numero 28.3.1903, s. 2.

87 TM 7.2.1903, s. 3.

88 TM 7.2.1903, s. 2-3; Arb 14.2.1903, s. 2.

89 TM 15.10.1903, s. 4.

90 TM 9.12.1903, s. 1, 17.12.1903, s. 2, 18.12.1903, s. 2, 22.12.1903, s. 2 ja 22.1.1904, s. 2.

kannattanut korkeimpien viranomaisten puoleen kääntymistä. Stén piti kokouksessa työn ja avun pyytämistä järjettömyytensä; vaadittakoon ääni-oikeutta.⁹¹ Avun anominen venäläiseltä hallitusvallalta oli selvästi menettänyt suosiotaan, mutta toisaalta ilmeinen hätä ajoi yhä uudestaan tälle tielle.

Työttömäin komitea vei anomuksensa valtuuston puheenjohtajalle J. A. Norrménille käytyään ensin näyttämässä sitä komisario Pekoselle. Anomuksessa vaadittiin riittävästi kunnolla palkattua työtä ja uhattiin muussa tapauksessa kääntyä korkeampien viranomaisten puoleen, vaikka se olikin sopimatonta. Kaupungin rahatoimikamari katsoi anomuksen aiheettomaksi, koska rakennuskonttorin töissä oli lähes 1.100 henkeä eli enemmän kuin edellisenä talvena. Kivenhakkuutöitä oli lisäksi tarjolla rajattomasti, mutta ne eivät kaikille työttömille kelvanneet. Valtuusto jätti 9.2. anomuksen huomioon ottamatta.⁹²

Työttömäin komitean kokoonpanoa muutettiin heidän kokouksessaan 12.2., mikä viittaa siihen, että venäläisen hallitusvallan suosion tavoittelu hajotti työttömien rivejä. Poliisimestari Carlstedt kutsui työttömäin komitean luokseen 13.2. Hän moitti työttömien käytöstä heidän viimeisessä kokouksessaan, missä hänen mukaansa oli silmittömästi arvosteltu kaupungin viranomaisia ja yläluokkaa. Carlstedt ilmoitti sallivansa ainoastaan komitean kokoukset mutta ei enää työttömien yleisiä kokouksia. Hän ei pitänyt työttömyyttä tänä talvena niin vaikeana kuin edellisenä ja ihmetteli, miten työläisillä oli varaa panna toimeen lakkoja, jos työnpuute oli niin suuri.⁹³ Helsingissä meneillään olevat lakot ja ulkotyöväenyhdistyksen poliisilaitoksesta kuvernöörille tekemä kantelu⁹⁴ vähensivät Carlstedtin suopeutta työttömiä kohtaan. Poliisimestari lupasi kuitenkin esitellä työttömien toivomukset kuvernööri Kaigorodoville ja pormestari Johannes von Haartmanille.⁹⁵

91 TM 3.2.1904, s. 2; Arb 6.2.1904, s. 2; KL A-numero 4.2.1904, s. 2; Töölön työn vuosikertomus 1904, TA. Töölön työväenyhdistys vaihtoi 3.4. puheenjohtajaansa, mutta on mahdotonta sanoa, oliko hänen komiteaan valitsemisellaan mitään osuutta tähän.

92 TM 5.2.1904, s. 2, 6.2.1904, s. 3 ja 10.2.1904, s. 2; Arb 6.2.1904, s. 2 ja 13.2.1904, s. 1; Iisakki Laati, Kunnalliselämä, teoksessa: Helsingin kaupungin historia IV:2 1956, s. 394.

93 TM 16.2.1904, s. 2-3; Arb 20.2.1904, s. 1. Uudelta komitealta on säilynyt kaksi kokouspöytäkirjaa, 13. ja 15.2.1904 ja anomus poliisimestarille tai kuvernöörille (15.2.), ks. sekalaisia asiakirjoja (Ecc 2), venäläinen os, Helsingin poliisilaitos, VA.

94 Ks. edellä.

95 TM 16.2.1904, s. 2-3; Arb 20.2.1904, s. 1.

Helmikuun lopussa 1904 Carlstedt ilmoitti Kaigorodoville, että hänen tiedossaan oli 492 työtöntä, joista 174 tahtoi vain oman ammattinsa töitä ja loput 318 ottaisivat mitä vain, kunhan siitä maksettaisiin riittävästi. Kaigorodov sopi Viaporin linnoituksen komendantin kanssa, että viimeksi mainittuja lähetettäisiin sinne töihin. Talvella Viaporissa oli saatavilla vain huonosti palkattuja lumitöitä. Huhtikuun alussa Viaporiin tilatuista 50:stä 10 kieltäytyi tarjotusta työstä palkan vähäisyyden vuoksi ja suurimmalle osalle lopuista 40:stä riitti töitä vain muutamaksi päiväksi. Monet työttömistä olisivat halunneet lähteä töihin Mantsurian sotanäyttämölle, mutta Suomen maaseudulta tarjotut työt heitä eivät kiinnostaneet.⁹⁶ Venäläisen hallitusvallan työllistämistoimet olivat talvella ja keväällä 1904 Helsingissä sangen vaatimattomia.

182 helsinkiläistä rakennustyöläistä – ilmeisesti työttömiä – anoi syyskuussa 1904 kenraalikuvernööri Obolenskilta urakkatyön lakkauttamista ja työväenasuntojen rakentamista ja valitti kaupunginvaltuuston haluttomuutta hoitaa työllisyysasioita. Pyyntö urakkatyön kieltämisestä ei ollut ensimmäinen lajiaan. Obolenski lähetti Uudenmaan läänin kuvernöörin kautta pyynnön Helsingin kaupungin päättävien elimien käsiteltäväksi.⁹⁷

Järjestyneiden työttömien yritys ryhtyä taas kerran painostamaan valtuustoa kaatui 6.11.1904 pidetyn kokouksen osanottajien vähälukisuuteen eikä Helsingin paikallisjärjestö kannustanut yrittämään uutta kokousta, peläten ehkä sitä, että työttömät eksyisivät lopulta kuvernöörin ovelle.⁹⁸ Yritykset jatkaa soppakomitean linjaa päättyivät lopullisesti Helsingin osalta.

Turun työttömät pyysivät lokakuussa 1903 läänin suomalaista kuvernööriä Langia järjestämään yleisiä töitä ja tämä ryhtyi tarvittaviin toimiin niin kaupungin kuin senaatinkin suunnalla.⁹⁹ Seuraavana keväänä Maarian pitäjän työttömät valittivat kuvernöörille kuntansa valtuuston haluttomuudesta lieventää työttömyyttä.¹⁰⁰ 220 porilaista työtöntä vetosi vuoden 1903 lopussa kuvernööri Langiin ja tämän kautta kenraalikuvernööriin töiden saamiseksi, koska valtuustolle esitetyt pyynnot olivat

96 Sal. asiak. 1903, 22. f. 25-27, lk, ULH, VA; TM 26.2.1904, s. 3 ja 21.4.1904, s. 2; Arb 23.4.1904, s. 2.

97 KKK 1904, IV j, 77, VA; Arb 29.10.1904, s. 3; Laati 1956, s. 394. Vrt. FO 23.8.1903, s. 4.

98 Helsingin paikallisjärjestön toimikunnan ptk. 19.10.1904, 4 § ja 9.11.1904, 2 §, TA.

99 LT 6.10.1903, s. 3, 17.10.1903, s. 2, 22.10.1903, s. 1-2, 24.10.1903, s. 2 ja 17.11.1903, s. 2; TM 16.10.1903, s. 3; KL 17.11.1903, s. 2.

100 LT 7. ja 26.5.1904, s. 2.

jääneet tuloksettomiksi.¹⁰¹ Langin käydessä Porissa parikymmentä työtöntä kävi hänen puheillaan, minkä johdosta kuvernööri kutsui luokseen kaupunginvaltuuston puheenjohtajan H. Rosenlewin. Tämä ilmoitti, että valtuusto oli jo ryhtynyt tarvittaviin toimiin.¹⁰²

Hämeenlinnan työttömät valitsivat marraskuussa 1903 komitean, tuomitsivat kaupunginvaltuuston leväperäisyyden ja päättivät kääntyä läänin kuvernöörin Svertshkovin puoleen. Kaupungin venäläinen poliisimestari Haveman oli kokouksessa läsnä ja lupasi toimia välittäjänä. Hämeenlinnan työväenyhdistys ilmoitti, ettei sillä ollut mitään tekemistä hankkeen kanssa ja ettei monikaan työttömien kokouksen osanottajista kuulunut yhdistykseen. Vähän myöhemmin työttömien komitea päätti kuitenkin olla pyytämättä kuvernööriltä töitä ja osoitti pyyntönsä kaupungin viranomaisille.¹⁰³

Tampereen työttömät pitivät joulukuun alussa 1903 kokouksen saatuaan siihen kuvernöörin Tampereelle työttömyyden vuoksi komentaman lääninsihteerin August Welinin luvan. Kokouksessa esitettiin hallituksen (venäläisen hallitusvallan – tekijän huom.) puoleen kääntymistä ja moitittiin kaupungin viranomaisten penseyttä. Tällaista esiintyikin, sillä kunnanisät eivät halunneet totuttaa työväkeä siihen ajatukseen, että kaupunki oli ilman muuta velvollinen järjestämään heille työtä ja sitä paitsi kaupunki oli taloudellisissa vaikeuksissa. Ympäröivällä maaseudulla tarjolla olevat metsätyöt eivät työttömiä houkuttelleet. Lääninsihteerin Welin lupasi lääninhallituksen tekevän kenraalikuvernöörille anomuksen Pitkänniemen mielisairaalan laajennustöiden aloittamisesta. Hänellä olisi ollut oiva tilaisuus ryhtyä kanavoimaan työttömien levottomuutta kaupungin päättäjiä vastaan ja hallitusvallan puolelle, mutta suomalaisena hän ei sitä tehnyt. Hänen esimiehensä kuvernööri Svertshkov ei liioin tuntenut houkutusta tähän, vaan esitti edelleen kenraalikuvernöörille Tampereen kaupungilta saamansa ehdotukset ja selvitykset asettamatta niitä kysymyksenalaisiksi. Kaupunginhallitusta hän kuitenkin arvosteli byrokraattisiin tekosyihin perustuvasta jarrutuksesta ja määräsi pormestarin huolehtimaan siitä, että tämä loppuisi. Kaupunki päätti aloittaa uusia töitä ja ruoka-avun jakamisen.

Kuvernööri Svertshkov oli Bobrikoville jättämässään raportissa varoittanut siitä yleiselle järjestykselle aiheutuvasta vaarasta, minkä eri puolilta maata saapuvien työnhakijoiden keskittyminen Tampereelle hänen mielestään aiheutti. Bobrikov oli samaa mieltä ja määräsi, että virallisissa lehdissä oli tiedotettava Tampereella vallitsevasta työnpuutteesta. Hänen

101 Salaiset kirjeasiakirjat 1903, S.P.D. No 67-03, lk, TLH, TMA.

102 TM 22.1.1904, s. 2.

103 KKK 1903, IV j, 101, VA; TM 12.11.1903, s. 2; KL 14.11.1903, s. 2 ja A-numero 4.2.1904, s. 2.

mielestään työttömyyttä ei voitu poistaa tilapäisillä rakennustöillä, vaan se vaati radikaalimpia toimia.¹⁰⁴

Tammikuun alussa 1904 kaupunki ryhtyi rahanpuutteessaan ja maa-seudun metsätöihin vedoten lopettelemaan hätäaputoitään. Työttömät järjestivät 12.1. kokouksen, jossa poliisimestari Carl von Kraemer selitti tilannetta ja työttömien auttamiseksi tarkoitettuja toimia. Kun joku joukosta kutsui poliisimestarin selityksiä valeeksi, tämä määräsi kokouksen hajaantumaa. Kaksi käskyä vastaan niskuroinutta pidätettiin ja maistraatti määräsi heille sakkoja. Kokouksen puuhamiehelle annettiin ensimmäinen varoitus irtolaisuudesta. Kokous jatkui neuvotteluna kaupungin työnvälitystoimistossa, missä 20-vuotias B. H. Rikander kiisti kovaaäänisesti pormestarin selitykset eikä suostunut sammuttamaan papirossiaan. Tämän vuoksi hänet pidätettiin ja lähetettiin irtolaisena Hämeenlinnan lääninvankilaan, mistä kuvernööri Svertshkov passitti hänet kuudeksi kuukaudeksi Lappeenrannan työlaitokseen. Tampereen viranomaisten kovat otteet perustuvat kuvernöörin antamiin ohjeisiin.

180

Tampereella toimiva santarmialiupseeri oli yllyttänyt työttömiä kaupunkia vastaan ja väitti nyt santarmihallitukselle (ja tämä edelleen kenraalikuvernöörille), että poliisimestari tahtoi pidätyksillä vain pelotella työttömiä olemaan hakematta apua santarmistolta. Santarmihallitus väitti, ettei Rikander suinkaan ollut irtolainen. Kenraalikuvernöörin vaadittua kuvernöörin kautta poliisimestarin selvitystä tämä esitti pitkän luettelon Rikanderin omaisuusrikoksista, juopumuksesta ja poliisin väkivaltaisesta vastustamisesta saamista tuomioista ja muistutuksista. Kuvernööri Svertshkov asettui täysin Tampereen viranomaisten tueksi.¹⁰⁵ Santarmiston ei suomalaisten virkamiesten hallitsemilla paikkakunnilla tarvinnut välittää yleisen järjestyksen säilymisestä, mutta kuvernöörillä tämän velvollisuus oli.

Poliisimestari von Kraemer väitti antamassaan selvityksessä, että säännöllinen työväki ja työväen äänenkannattajakin olivat hyväksyneet viranomaisten toimet.¹⁰⁶ Tämä ei ollut kovin kaukana totuudesta, sillä Kansan Lehti tyytyi kertomaan kaupungin hätäaputöiden loppumisesta ja kaupungin työnvälitystoimiston toiminnasta puuttumatta poliisimestarin kurinpalautukseen.¹⁰⁷ Sopivan tilaisuuden tullen lehti leimasi hallitus-

104 KKK 1903, IV j, 101, VA; KL 5. ja 8.12.1903, s. 2; FO 24.1.1904, s. 4.

105 KKK 1904, IV j, 32 ja Ed 17, 1904, 1, No 39 ja 226, VA; Yleisen os:n kirjekons. No 38, 54, 59, 118, 209, 215 ja 252 1904 sekä saman os:n KD 16/40 1904, lk, HLH, HMA.

106 Yleisen os:n KD 16/40 1904, lk, HLH, HMA.

107 Esim. KL 12.1.1904, s. 2, 14.1.1904, s. 3, 21.1.1904, s. 2 ja 25.2.1904, s. 2-3.

viranomaisille jätettävät valitukset ja adressit hyljättäväksi tavaksi. Suomen työväen olisi lehden mielestä turvattava vain itseensä ja lakiin.¹⁰⁸ Kansan Lehti toimi hyvin johdonmukaisesti sen puolesta, ettei työväki hakisi tukea venäläiseltä hallitusvallalta.

Muutamit Viipurin työväenyhdistykset päättivät marraskuussa 1903 kääntyä työllisyysasioissa työnantajien ja tarvittaessa myös hallinnollisten virastojen puoleen.¹⁰⁹ Sortavalan työttömät esittivät Viipurin läänin kuvernöörille luettelon työkohteista vuoden 1904 alussa.¹¹⁰ Kuvernööri Mjasojedov esti rullatehtaalta erotettujen työläisten Lappeenrannassa helmikuussa 1904 aikoman luvattoman kokouksen.¹¹¹

Porilainen yrittäjä J. V. Valli ryhtyi vuoden 1904 purjehduskauden alkaessa kilpailemaan Uuraan työväenyhdistyksen kanssa sikäläisistä ahtaustöistä. Viimeksi mainittu toimi eräänlaisena satamatyöosuuskuntana. Uuraalla ei ollut paljonkaan muita toimeentulolähteitä kuin satamatyö, minkä vuoksi työläiset pelkäsivät ahtaajayrittäjän kilpailun saattavan heidät perikatoon. Valli palkkasi vieraspaikkakuntalaisia työntekijöitä, kun Uuraan työväenyhdistyksen satamatyömiehet eivät suostuneet työskentelemään hänen alaisuudessaan. Uuraan työväenyhdistyksen jäsenet vetosivat Viipurin kaupungin maistraattiin, mutta tämä ilmoitti heille, että laki salli jokaiselle kansalaiselle vapaan elinkeinonharjoittamisen. Satamatyöläiset kääntyivät nyt santarmien ja Viipurin läänin kuvernöörin puoleen. Viipurin linnoituksen santarmikomennuskunnan päällikkö V. K. Kramarenko pyysi kuvernöörin tukemana Viipurin linnoituksen komendanttia karkottamaan Vallin linnoituksen alueelta, koska siellä saattaisi puhjeta levottomuuksia, niin kuin sitten tapahtuikin. Komendantti antoi kuitenkin Vallille luvan harjoittaa työtään, elleivät siviiliviranomaiset estäisi tätä. Mjasojedov ja Kramarenko etsivät turhaan Uuraan työväenyhdistyksen 1896 vahvistetuista säännöistä yksinoikeutta satamatöihin. Kuvernööri ei niin ollen voinut tehdä muuta kuin yrittää taivutella Vallia ja työväenyhdistystä sovintoon, mikä ei onnistunut. Venäläisen kuvernöörin yritys sovittelaa ahtaajayrittäjän ja satamatöitä harjoittavan työväenyhdistyksen kiistaa viimeksi mainitun eduksi epäonnistui sopivan lainsäädännön puuttuessa.¹¹²

108 pk. Hyljättävä tapa, KL 7.5.1904. Todennäköisesti Mäkelinin kirjoittama.

109 TM 13.11.1903, s. 3.

110 Sal. asiak. 1904, 127, f. 285-287, lk, VILH, MMA.

111 Sal. asiak. 1904, 20, lk, VILH, MMA.

112 Sal. asiak. 1904, 81, lk, VILH, MMA; KKK Ed 17, 1904, 2, No 990, VA; Tapio Bergholm, Kovaa peliä kuljetusalalla: Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924 (Helsinki, 1988), s. 96.

Kysymyksessä oli Suomen venäläisen hallitusvallan ainutlaatuinen puuttuminen elinkeinoelämään ja työmarkkinasuhteisiin työläisten ja näiden järjestön hyväksi, mikä tuo mieleen Moskovan poliisipäälikön, ohranapäällikkö Zubatovin suojelijan D. F. Trepovin uhkauksen karkottaa maasta ranskalainen teollisuudenharjoittaja, jonka tehtaalla Moskovassa oli vuoden 1902 alussa syntynyt työselkkaus. Tässä selkkauksessa poliisi ja ohra tukivat muutenkin työläisiä, muun muassa pitämällä yllä heidän lakkorahastoaan.¹¹³

Käydessään elokuun lopussa 1904 Kajaanissa kenraalikuvernööri Obolenski oli luvannut Iisalmen–Kajaanin radan rakentajille, että töiden loppuessa täällä hän järjestäisi heille uusia töitä. Vuoden lopulla työläiset muistuttivat häntä hänen lupauksestaan Savonlinnasta ja Elisenvaarasta lähettämillään anomuksilla ja Obolenski ryhtyi kiirehtimään senaatin kulkulaitostoimituskuntaa aloittamaan Savonlinnan ja Elisenvaaran välisen radan rakentamistyöt vielä saman vuoden puolella.¹¹⁴

182 Talikkalan työväenyhdistys valitsi työttömien komitean niin aikaisin kuin syyskuun alussa 1904.¹¹⁵ Viipurilaiset työläiset anoivat Obolenskin apua töiden saamiseksi kaupungin rautatieaseman rakennustöissä ja Obolenski toimitti pyynnön edelleen kulkulaitostoimituskuntaan.¹¹⁶ Viipurin työttömät painostivat kuvernööri Mjasojedovin tuella valtionlaitoksia, kaupunkia ja maalaiskuntaa järjestämään töitä. Kuvernööri pelkäsi muilta paikkakunnilta saapuneiden työnhakijoiden voivan järjestää levottomuuksia ja mielenosoituksia ja suunnitteli heidän poistamistaan kaupungista. Poliisimestari L. Sirelius piti tällaisia pelkoja aiheettomina.¹¹⁷ Viipurin työttömien vetoaminen venäläiseen hallitusvaltaan töiden saamiseksi vuoden 1904 lopussa olikin Savonlinnan–Elisenvaaran radanrakentajien ohella viimeinen lajiaan. Seuraavan vuoden keväällä ja kesällä Talikkalan työväenyhdistys muuttui työläisaktiivismin ja terroristisen toiminnan tyysijaksi. Soppakomiteain aika oli peruuttamattomasti ohi.

Työttömien syksyllä 1903 ja seuraavan vuoden aikana tekemillä aktioilla ei ollut samanlaista poliittista kantavuutta kuin Helsingin soppakomitealla keväällä 1903 oli ollut. Anajat olivat usein järjestöväkeä. Tapaukset johtuivat yleensä työttömien ahdingosta ja suomalaisten viranomaisten vä-

113 Schneiderman 1976, s. 141–172.

114 KKK 1904, V j, 27²⁴², VA.

115 Talikkalan ty:n ptk. 4.9.1904, 10 §, MMA.

116 KKK 1904, IV j, 77, VA.

117 Sal. asiak. 1904, 124 ja 127 ja 1905, 5, lk, VILH, MMA.

linpitämättömästä suhtautumisesta. "Selkäytimestä" lähtöisin oleva sosiiaalinen kauna ja koetut loukkaukset ajoivat työttömiä kerran toisensa jälkeen hallitusvallan ovia kolkuttelemaan. Työttömät ymmärsivät kyllä, millaisia valtiollisia seurauksia tästä saattoi koitua, mutta hätä ja suuttumus saivat heidät olemaan välittämättä tästä. Kysymys oli syvästi tunnepohjaisesta reaktiosta, sillä useamman vuoden kokemukset osoittivat, ettei venäläisellä hallitusvallalla eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta ollut keinoja eikä kykyä sanottavammin lieventää työttömyyttä. Työväenliikkeen "venäläinen välivaihe" päättyi vasta vuonna 1905, jolloin työväenliikkeen ja hallitusvallan suhteet olivat jo niin kärjistyneet, ettei "Pietarin tielle" enää ilmaantunut kulkijoita.

"Venäläinen parenteesi" ei suinkaan leimannut koko työväenliikettä, mutta se oli huomattavampi ilmiö kuin miltä jälkikäteen on näyttänyt. Soppakomitea rinnakkaistapauksineen istui kieltämättä huonosti liikkeen itsestään myöhemmin luomaan demokraattis-vallankumoukselliseen kuvaan. "Venäläinen välivaihe" osoittaa, miten maltillinen Suomen työväenliike alkuaikoinaan oli ja miten Suomen poliittinen ilmasto Bobrikovin kaudella samankaltaistui Venäjän poliittisen ilmaston kanssa.

Työväenliike ja venäläiset kutsunnat vuosina 1902 ja 1903

184

Asevelvollisuusasian käsittelyn yhteydessä vuoden 1899 alussa oli käynyt ilmi, ettei työväenliikkeen pääosa suinkaan ollut ehdottoman pasifismin kannalla, sillä tammikuun puolessavälissä useilla paikkakunnilla hyväksyttyt ponnet olisivat sallineet sotaväen rasituksen lisäämisen vihollisen hyökätessä (muutoin sitä olisi tullut lieventää). Turun ohjelma (1899) vaati sotilastaakan vähentämistä ja rauhanaatteen toteuttamista käytännössä. Turun ohjelma oli näin ehkä pasifistisempi kuin kansainvälisen työväenliikkeen vastaava vaatimus, joka edellytti vakinaisen armeijan korvaamista kansanpuolustuksella, mutta enemmän kuin pasifismi tähän Turun ohjelman kohtaan vaikutti varmaan halu olla valtiollisista syistä heikentämättä Suomen oman asevelvollisuusjärjestelmän perusteita.¹

Kesällä 1903 hyväksytyyn Forssan ohjelmaan otettiin Turun ohjelman sotilasvaatimusten lisäksi tavoite vakituisen sotaväenoton korvaamisesta kansanpuolustuksella.² Tampereen työväenyhdistyksen käsitellessä huhtikuussa ohjelmaehdotusta Mäkelin ehdotti siihen myös toista Erfurtin ohjelman mukaista lisäystä, jonka mukaan sodasta (paitsi vihollisen hyökätessä maahan) ja rauhasta päättäisi kansanedustuslaitos ja kansainväliset riittaisuudet ratkaisisi välitystuomioistuin. Hallitsijan oikeuksiin puututtava ehdotus on viety pöytäkirjaan päätökseksi mutta sitten pyyhitty yli.³ Forssan ohjelman vaatimukset ja myös Mäkelinin täydennysehdotus osoittavat, ettei työväenliike myöskään vuonna 1903 kannattanut ehdotonta pasifismia.

Pasifisti Jean Boldt yritti kesällä ja syksyllä 1901 levittää omakätisesti

1 Ks. edellä.

2 Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 183.

3 Tampereen ty:n ptk. 26.4.1903, 3 §, TKA; Revolutionäre deutsche Parteiprogramme 1967, s. 85.

“Värneplik”-lehtistään, jota hän ei ollut tarkastuttanut sensuurissa. Sen johdosta hänet elokuun alussa pidätettiin lyhyeksi ajaksi ja häntä sakotettiin.⁴ Boldtin protesti kohdistui keisarin 12.7.1901 antamaan uuteen asevelvollisuuslakiin, joka saattoi Suomessa voimaan venäläistyypisen asevelvollisuuden ja lakkautti pääosan maan omasta sotaväestä.⁵ Työväenliike ei millään tavalla osoittanut mieltään lain antamisen johdosta, aivan ilmeisesti koska ei rojhennut.

Kevään 1902 kutsunnat

Perustuslaillisten “nuoremmat” (Venäjän– mutta myös sisäpoliittisesti radikaalimmat) johtajat perustivat syyskuussa 1901 salaisen valtakunnallisen järjestön kagaalin, jonka tarkoituksena oli johtaa passiivista vastarintaa ja erityisesti estää vuoden 1901 asevelvollisuuslain edellyttämien “laittomien” kutsuntojen toteuttaminen. Tosin kagaalinkin piirissä esiintyi aluksi epäröintiä siinä suhteessa, olisiko kutsunnanalaisia kehotettava jäämään pois kutsunnoista. “Vanhemmat” (konservatiivisemmat) perustuslailliset olivat tuossa vaiheessa näin radikaalia menettelyä vastaan. Kagaali vapautui epäröinnistään vasta keväen 1902 kutsuntojen alla. Sillä oli tehokas paikallisorganisaatio.⁶ Kenttätyö koostui maanalaisen kirjallisuuden, lehtien ja julkilausumien levittämisestä, asevelvollisten kokousten järjestämisestä ja kiertävien puhujien ja organisaattorien lähettämisestä. Kagaali korvasi kutsuntalakkoagitaattoreilleen matkakustannukset ja menetetety työansiot.⁷

Työväenpuolueen (puoluehallinnon) suhtautuminen vuosien 1902–04 venäläisiin kutsuntoihin on jäänyt arvoitukseksi. Puoluehallinnon pöytäkirjoissa ja toimintakertomuksissa ei kutsunnoista ole ensimmäistäkään merkintää. Aikalaiden muistelmissa enempää kuin myöhemmässä tutkimuksessakaan ei problematisoida kysymystä puolueen suhtautumisesta. Jokin kanta puolueella on kuitenkin täytynyt olla, joko kutsuntoihin osallistumisen puolesta, sitä vastaan tai sitten päätös tai sanaton sopimus jättää

4 Sal. asiak. 1901, 2, f. 9 ja 1901, 9b, f. 8-11, lk, ULH, VA; KKK Ed 5, 1901, 7, f. 122, VA; Arb A-numero 31.8.1901, s. 4 ja 30.11.1901, s. 2.

5 Ask 26/1901.

6 Reuter I 1928 ja EPH, VMB, SLA, passim. Epäröinnistä kutsuntalakon toteuttamisen suhteen ks. EPH, f. 50-55.

7 Reuter I 1928, s. 228-229; Adolf Törngren, Från Finlands strid för rätt och frihet: Personliga upplevelser åren 1901-1914 (Helsingfors, 1942), s. 18-19.

kutsuntoihin suhtautuminen jokaisen puoluejäsenen henkilökohtaisesti ratkaistavaksi. Kysymys ei voinut olla puolueelle merkityksetön, sillä liikkeessä katsottiin, että työväki kansan suurena enemmistönä (tällöin mukaan luettiin myös maalaisköyhälistö) kantoi asevelvollisuuden raskaimman taakan.⁸

Ainoa mahdollinen lähde vuoden 1902 osalta on epäilyttävä. Se on santarmihallituksen päällikön Freibergin raportti kenraalikuvernööreille huhtikuulta 1902. Sen mukaan kolme uusmaalaista ylioppilasta oli saapunut Raision nuorisoseuran toisena pääsiäispäivänä 31.3. järjestämään iltamaan agitoimaan kutsunnoista pois jäämisen puolesta, mikä kuitenkin kiellettiin. Iltamaan saapui myös Helsingissä olevan työväen puoluehallinnon (”Tyväen puolunehalinto”) agentti Eetu Salin pitääkseen puheen kutsuntoihin menemisen puolesta. ”Valitettavasti yhdistyksen puheenjohtaja kielsi häntäkin toteuttamasta hyvää aiettaan.” Salinin santarmiston salaiselle asiamiehelle kertoman mukaan puoluehallinto oli päättänyt olla osoittamatta mieltään hallitusta vastaan asevelvollisuusasiassa. Sitä varten hallinto oli lähettänyt kolme agenttiaan työväenyhdistyksiä kiertämään. Tampereen työväenyhdistyksen kokouksessa herat olivat huutaneet Salinin hiljaiseksi, mutta hän aikoi saamansa toimeksiannon mukaan uudistaa siellä yrityksensä. Näin Salin kertoi asiamiehelle.⁹

Kyseinen tieto on joko santarmiston asiamiehen ansiotarkoituksissa keksimä tai sitten se todella perustuu asiamiehen Salinilta kuulemaan. Jälkimmäisessä tapauksessa Salin tunnisti uteliaan kyselijän mahdolliseksi urkkijaksi ja johti tätä harhaan. Toinen mahdollisuus on, että Salin olisi puolustanut kutsuntoihin menemistä taktisessa tarkoituksessa, saadakseen asevelvolliset esittämään mielipiteensä. Tällaista taktiikkaa näet käytettiin joskus. Tosiasia kuitenkin on, että Salin osallistui kutsuntojen vastaiseen toimintaan syksystä 1901 tai viimeistään kevästä 1902 lähtien.¹⁰

Raportti ei mahdollisesti ollut kokonaan tuulesta temmattu, sillä puoluehallinto oli todellakin laajemmalla kokoonpanollaan (turkulainen toimeenpaneva valiokunta ja muiden paikkakuntien jäsenet) pitänyt kokouksen pääsiäislauantaina 29.3. Turussa. Salin osallistui kokoukseen.¹¹ Se santarmiston tieto, että puoluehallinto olisi päättänyt olla protestoimatta

8 TM 16.1.1899, s. 1-2; LT 27.5.1899, s. 2.

9 KKK Ed 6, 1902, 3, f. 201-202, VA.

10 Ks. esim. E. Gråsten A. Törn grenille s.d. (Törn grenin mukaan elok. 1901, todellisuudessa joko loppuvuodesta 1901 tai seuraavan vuoden alusta), Adolf Törn grenin kok. (AT), VA; L. I. Kaukamaa, Porin seutu itsenäisyystaistelun vaiheissa (Pori, 1933), s. 22-23.

11 Stph:n ptk. 29.3.1902, TA.

hallitusta vastaan kutsuntojen vuoksi, saattaisi siis pitää paikkansa. Eri paikkakuntien puoluejäsenten toiminnasta kutsuntojen aikana voi tehdä sen johtopäätöksen, että puolue jätti jäsenilleen tässä suhteessa vapaat kädet. Tästä ei välttämättä tarvinnut tehdä päätöstä, vaan päätöksen puuttuminen riitti ohjenuoraksi.

Vuoden 1902 kutsuntalakkotyön aloitteen tempasivat käsiinsä ylioppilaat ja he myös tekivät pääosan itse työstä (toimien luonnollisesti yhteistyössä kagaalin kanssa). Ylioppilaat valitsivat toimintaa varten komitean, jonka johdossa oli Uusmaalaista osakuntaa edustava Alvar Palmgren. Asian omakseen ottaneet ylioppilaat kiersivät pitkin Suomea pääsiäislomansa aikana, kaksi viikkoa ennen ensimmäisten kutsuntojen alkamista. Kagaali maksoi vuonna 1902 matkakorvauksia noin 120 henkilölle, joista 100 oli ylioppilaita tai polyteekkareita. Loput olivat nähtävästi työläisiä. *Arbetaren*-lehden päätoimittaja Reino Drockila organisoï työläisten kutsuntalakkoagitaattorit.¹²

Ruotsinkielisten työläisten ja ylioppilaiden välille solmittiin yhteyksiä jo vuoden 1901 lopulta lähtien. Maisteri Arvid Mörne kävi joulukuussa pitämässä Helsingin ruotsalaisessa työväenyhdistyksessä tiukasti perustuslaillisen puheen.¹³ Vuoden lopulla ja seuraavan vuoden alkupuolella joukko ruotsinkielisiä ylioppilaita liittyi mainittuun yhdistykseen ja ryhtyi toimimaan siinä, ruotsalaisessa työväenliitossa ja *Arbetarenin* toimituksen apuna. Heidän ilmeisenä tarkoituksenaan oli työläisten liittäminen osaksi kansallista rintamaa, mikä kiinnosti heitä enemmän kuin sinänsä sosiaaliset kysymykset.¹⁴ Reino Drockila oli kutsuntalakkoasiassa ihanteellinen yhdysmies, sillä täysin kaksikielisenä hänellä oli vakiintunut asema myös suomenkielisessä työväenliikkeessä.

Turussa joulukuussa 1901 pidetty raastuvankokous kieltäytyi yksimielisesti valitsemasta lisäjäseniä vahvistettuun kutsuntalautakuntaan.¹⁵ Aivan

12 EPH, f. 50-58, VMB, SLA; A. Palmgren, *Inför 1902 års uppbåd* (1927), CM 2, VA; Reuter I 1928, s. 215-229; Törngren 1942, s. 18-19; Alvar Palmgren, *Studenterna inför 1902 års värpliktsuppbåd*, *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* 338, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 29 (Helsingfors, 1953), s. 116; Matti Klinge, *Ylioppilaskunnan historia*, 3 (Porvoo, 1968), s. 215-217.

13 KKK Ed 5, 1901, 12, f. 30, 101, VA. Tämän puheen johdosta santarmisto asetti Mörnen tarkkailtavien joukkoon.

14 Arb 1.3.1902, s. 2 ja 3.5.1902, s. 1; No 158, SDP F 3, TA; Karl H. Wiik, *Berättelse över Helsingfors' Svenska Arbetarförnings värksamhet 1898-1908* (Helsingfors, 1908), s. 10-11; Herman Gummerus, *Akti va kampår 1899-1910* (Helsingfors, 1925), s. 23-32; Landtman 1940, s. 392-399.

15 Rauno Selin, *Laittomat asevelvollisuuskutsunnat vuonna 1902 Ahvenanmaalla ja Varsinais-Suomessa*, *Historiallinen Arkisto* 65 (Loviisa, 1971), s. 355.

samoin meneteltiin varsin monissa kaupungeissa ja kunnissa ja tässä vaiheessa myös vanhasuomalaiset yleensä osallistuivat tähän kutsuntojen vastaiseen aktioon. Senaatti määräsi kuvernöörit, joista useimmat olivat vuoden 1902 alkupuolella vielä suomalaisia, langettamaan kunnille sakkoja, elleivät ne valitsisi lisjäseniä.¹⁶ 11.3.1902 pidetty vanhasuomalaisten kokous suositteli vaalien toimittamista niissä kunnissa, missä vielä niin ei ollut tehty.¹⁷

Turun ja Porin läänin kuvernööri W. von Kraemer oli 400 markan sakon uhalla velvoittanut Turun kaupungin valitsemaan maaliskuun 15. päivään mennessä lisjäsenet. Raastuvankokous oli asian vuoksi kutsuttu koolle 13. päiväksi. Ruotsinmielisten ja nuorsuomalaisten mielestä vaalia ei olisi nytkään pitänyt toimittaa. Vanhasuomalaisen Uuden Auran päätoimittaja J. H. Kala ehdotti vaaliin ryhtymistä, koska kunnan mielipide oli ilmaistu jo joulukuussa. Kotimaisia viranomaisia ei tulisi enää vastustaa. Hänen mielipidettään kannatettiin äänekkäästi. Suoritetussa äänestyksessä Kala sai puolelleen Länsi-Suomen Työmiehen toimitussihteerin ja puoluehallinnon jäsenen Matti Saarisen, kansakoulunopettaja Matti Pesolan, Turun työväenyhdistyksen aktiivisen jäsenen, ja erään kolmannen henkilön. Selvä enemmistö (55–4) kannatti vaalista pidättymistä, mikä myös tuli raastuvankokouksen päätökseksi. Maistraatti vahvisti päätöksen.¹⁸

Saatuaan julkisuutta paikkakunnan lehdissä Saarinen väitti Länsi-Suomen Työmiehessä, että perustuslailliset lehdet olivat vääristelleet Kalan puheenvuoroa, ”jota vastoin on erään toisen sanoja koetettu korjailla”. Saarisen mukaan kaupungin työväestön suuri enemmistö ei hyväksynyt omien verojensa lisäämistä ja kunnan varoilla leikkimistä, mitä vaalista kieltäytyminen ja sakkojen hankkiminen hänen mielestään merkitsivät.¹⁹ Kagaalin vastarinta-aate saavutti vähiten kannatusta juuri suomenkielisesä Lounais-Suomessa, johtuen ennen kaikkea vanhasuomalaisen puolueen hegemoniasta mutta jossain määrin myös arvostusta nauttivan kuvernööri von Kraemerin vaikutuksesta. Turun ja Porin läänissä kutsuntoihin osallistui 77.9 % kutsunnanalaisista eli paljon useampi kuin misään muussa läänissä.²⁰ Suomettarelainen vaikutus ulottui siis muun läänin ohella Turun

¹⁶ Reuter I 1928, s. 184-214.

¹⁷ Reuter I 1928, s. 296-297.

¹⁸ Uusi Aura ja Sanomia Turusta 14.3.1902, s. 2; KKK Ed 6, 1902, 3, f. 36, VA; Selin 1971, s. 356-357. Suunnilleen samanlainen uutinen kuin Sanomia Turusta -lehdessä oli myös Åbo Underrättelser ja Åbo Tidning -lehdissä 14.3. ja Turun Lehdessä 15.3.

¹⁹ M. S(aarinen), Vääristelyjä ja missä tarkoituksessa, LT 15.3.1902.

²⁰ Reuter I 1928, s. 202-203, 231, 237; EPH, f. 59, VMB, SLA. Vanhasuomalais-

työväenliikkeeseenkin, joka 1890-luvun lopulla tapahtuneesta itenäistymisestäään ja puolueen perustamisesta huolimatta ei tosiasiallisesti ollut vapautunut kaikesta riippuvuudestaan suomalaiskansalliseen liikkeeseen nähden.

Kuvernööri von Kraemer määräsi Turun kaupungin maistraatin pitämään uuden raastuvankokouksen lisäjäsenten vaalin toimittamista varten ja ilmoittamaan tuloksesta huhtikuun 14. päivään mennessä. Sokeroidakseen pilleriä kuvernööri ei langettanut kunnalle sakkoja.²¹ Kokous kutsuttiinkin koolle 11. päiväksi, mutta vaali jäi toimittamatta, kun yhtään kuntalaista ei pormestari R. A. von Willebrandin kahdesta kutsusta huolimatta saapunut kokoukseen. Uuden Auran ja Länsi-Suomen Työmiehen lähes samansisältöisen uutisen mukaan tämä johtui siitä, että taaja "tyhjäntoimittajajoukko" pakkautui kokoushuoneiston ovien eteen ja esti vaaliin aikovilta sisään pääsyn. Länsi-Suomen Työmiehen mukaan osa työväestä oli sopimattomasta kokousajasta huolimatta saapunut paikalle. Santarmihallitus korosti tapahtumasta laatimassaan raportissa, että vastakkaisissa leireissä olivat nimenomaan ruotsinmieliset ja järjestynyt työväki, joka oli päättänyt toimittaa vaalin.²²

Perustuslaillinen Åbo Underrättelser kiisti Uuden Auran väitteen kokouksen estämisestä ja valitteli Länsi-Suomen Työmiehen liittoutumista suomettarelaisen Uuden Auran kanssa.²³ Länsi-Suomen Työmies torjui luonnollisesti moisen.²⁴

15.4. alkaneet Turun kutsunnat menivät kagaalin kannalta kehnosti. 60.7 % kutsunnaalaisista saapui kutsuntoihin.²⁵ Viime hetkellä Turusta

ten vastapropaganda käynnistyi Turussa jo marraskuussa 1901, ks. A. Törn-gren E. Reijoselle 18.11.1901, ER, HYK.

21 LT 27.3.1902, s. 2; Selin 1971, s. 357.

22 Uusi Aura ja LT 12.4.1902, s. 2; KKK Ed 6, 1902, 4, f. 72-73, VA; FO 3.6.1902, s. 4-5; Selin 1971, s. 357. Perustuslailliset Sanomia Turusta, Turun Lehti, Åbo Underrättelser ja Åbo Tidning esittivät 12.4. kokouksesta version, jossa todettiin vaalien jääneen osanottajien puuttumisen vuoksi pitämättä ja vaiettiin kokouksen estämisestä. Työmies julkaisi Uuden Auran uutisen 14.4.

23 Åbo Underrättelser 13.4.1902, s. 2.

24 LT 15.4.1902, s. 2.

25 FO 12.11.1902, s. 1. On syytä muistuttaa, että kutsunnoista jäätiin pois myös epäpoliittisista syistä, ilman laillista estettä tai sellaisen olemassa ollessa, joten kaikki pois jääneet eivät olleet kutsuntalakkolaisia (ks. FO 11.7.1903, s. 3). Fria Ordin esittämiä enempää kuin virallisiakaan tilastoja ei voi pitää virheettöminä. Fria Ord arvosteli usein viranomaisia virallisten tilastojen puutteellisuudesta ja kaunistelemisesta. Näin oli erityisesti vuonna 1903, kun kutsunnat sujuivat kagaalin kannalta edellisvuotta huonommin. Ks. esim. FO 19.4.1902, s. 3, 27.4.1903, s. 2-3, 29.5.1903, s. 6, 20.6.1903, s. 2, 10.8.1903, s. 1. Virheet

lähetettiin Helsinkiin pyyntö, että sinne toimitettaisiin mies vaikuttamaan sikäläisiin työläisiin, jotka horjuivat kannassaan. Pyyntö tuli liian myöhään. Drockila matkusti tosin Turkuun mutta ei ehtinyt saamaan mitään aikaan.²⁶

Fria Ordin mukaan Turun suomettarelaiset lietsoivat ruotsalaisvastaisuutta saadakseen työväenyhdistyksen ja myös itse kutsunanalaiset omalle kannalleen.²⁷

Kutsunnat aiheuttivat Turun työväenyhdistyksessä ristiriitoja, jotka purkautuivat julkisuuteen vuonna 1905. Länsi-Suomen Työmiehen päätoimittajana ja puoluehallinnon ja Turun työväenyhdistyksen puheenjohtajana 1902 toiminut Hellsten kertoi 1905 järjestäneensä 15.4.1902 kutsuntalakkokokouksen, jonka edellä mainittu Matti Pesola antoi ilmi. Hellsten ja Drockila onnistuivat seuraavana päivänä saamaan aikaan pari kutsunanalai-
sten kokousta, mutta illalla Hellsten omien sanojensa mukaan paiskattiin ulos työväentalolta. Se oli Pesolan kiihotuksen ansiota. Pesola kehotti osallistumaan myös kutsuntalautakunnan lisäjäsenten vaaliin.²⁸ On luultavaa, että Hellsten jätti hienotunteisuudesta mainitsematta, ketkä muut turkulaiset työväenmiehet olivat 1902 puoltaneet kutsuntoihin osallistumista ja keskittyi moittimaan Pesolaa, joka vuonna 1905 esiintyi pesunkestäväenä suomettarelaisena ja hänen vihamiehenään.²⁹

Näitä Hellstenin ruoskimatta jättämiä oli ainakin Matti Saarinen, jolla yllättävää kyllä oli toimitussihteerinä suurempi vaikutus Länsi-Suomen Työmiehen keväällä 1902 noudattamaan linjaan kuin päätoimittajalla. Turun työväenyhdistyksessä tuona keväänä esiintyneet ristiriidat eivät lainkaan heijastuneet yhdistyksen pöytäkirjoissa ja Länsi-Suomen Työmieheissä oli maaliskuussa pelkkä pikku maininta siitä, että kaksi tahoa agitoi kannattajiaan 22.3. pidettävään yhdistyksen vuosikokoukseen.³⁰

Vastarintamiehiin kuului muun muassa Taavi Tainio, joka oli vuonna 1902 Vapaitten Lehtisten tilaaja. Turussa myös N. R. af Ursinin Aina-vaimo tilasi samaa lehteä, varmastikin miehelleen, joka kuitenkin oli

eivät kuitenkaan olleet niin suuria, että niillä olisi ollut mitään ratkaisevaa osaa vuoden 1902 ja 1903 kutsuntojen erilaiseen tulokseen, vaan ero johtui tosiasiallisesta poliittisen ilmapiirin muutoksesta.

26 Landtman 1940, s. 205-206.

27 FO 3.6.1902, s. 4-5.

28 K. F. Hellsten, Törkeitten häväistysjuttujen johdosta, LT 6.4.1905.

29 LT 11.4.1905, s. 1-2 ja 3-4; Turun ty:n ptk. 9.4.1905, 1 §, TTA.

30 LT 8.3.1902, s. 2.

sivussa työväenliikkeen toiminnasta.³¹

Räätäli Frans Joosef Syrjälä oli kesällä 1899 ollut sitä mieltä, ettei suurimmalla osalla työväestöä ollut lainkaan isänmaata.³² Vuoden 1901 alussa hän ehdotti Turun työväenyhdistyksessä, että Suomen työväenpuolueen kanta nykyisiin kansallisiin kysymyksiin pitäisi ottaa yhdeksi Viipurin puoluekokouksen keskustelukysymykseksi. Yhdistys hyväksyi ehdotuksen ja Syrjälä lähetti sen perusteluineen puoluehallinnolle, mutta Viipurin kokous ei tällaista kysymystä keskusteltavakseen saanut. Syrjälän tarkoituksena oli torjua ne vastustajien väitteet, että työväenpuolue oli rikkonut kansallisen kokonaisuutemme ja hyväksyi Bobrikovin toimenpiteet ja tarkoituserät. Syrjälän mukaan sosiaalidemokratia oli ehdottomasti nykyistä kansallista sortoamme vastaan. Tämä oli syytä manifestoida myös tulevaa historiankirjoitusta silmällä pitäen.³³ Syrjälän näkemys kansallisissa asioissa oli siis muuttunut aikaisempaa myönteisemmäksi.

Syrjälä ylsi ensimmäiselle varasijalle valittaessa maaliskuussa 1902 Turun työväenyhdistyksen johtokunnan erovuoroisia jäseniä.³⁴ Hänellä oli siis melko huomattava asema yhdistyksessä. Vähäinen ikäkään ei koitunut esteeksi, sillä suuri osa työväenliikkeen aktiivijäsenistä oli vuosisadan alussa hämmästyttävän nuoria. Työväenliike oli todellinen nuorisoliike ja nuorison sukupolvikapina, joka rekrytoi joukoittain 20-vuotiaita ja sitäkin nuorempia. Syrjälä oli 1880 syntyneenä kutsunnalainen vuonna 1902, joten hänen oli henkilökohtaisestikin ratkaistava kantansa venäläisiin kutsuntoihin. Hän meni Turun kutsuntaan, missä hänet todettiin lätäläjäkaisuuden vuoksi sotapalvelukseen kelpaamattomaksi.³⁵ Syrjälän henkilökohtainen menettely heijasti kaikesta päättäen Turun työväenyhdistyksen jäsenistön huomattavassa osassa vallitsevaa mielipidettä. Kun kansalliset asiat ilmiselvästi olivat Syrjälälle tärkeitä, hänen kutsuntoihin osallistumistaankaan ei voi tulkita osoitukseksi välinpitämättömyydestä niitä kohtaan Venäjän hallituksen päämäärien hyväksymisestä puhumattaakaan.

Yleisö häiritsi parhaansa mukaan Helsingin kutsuntojen toteuttamista ja ahdisteli poliiseja. Tapahtumien logiikka johti 18.4.1902 katule-

31 Vapaitten Lehtisten tilaajaluettelo, ER, HYK; Selin 1971, s. 332. Kyseinen luettelo on vuodelta 1902 tai viimeistään vuoden 1903 alusta.

32 Ks. edellä.

33 Turun ty:n ptk. 27.1.1901, 3 §, TTA; F. J. Syrjälä Stph:lle s.d., No 402, SDP F 2, TA.

34 Turun ty:n ptk. 22.3.1902, 6 §, TTA.

35 K 36/9, Turun ja Porin läänin kutsuntaluettelo (kl) 1902, Turun kaup., No 305, Sota-arkisto (SA).

vottomuuksiin, joiden yhteydessä kasakat pieksivät yleisöä. Mellakkaan osallistuneet olivat sivistyneistöä, työläisiä ja nuorisoa.³⁶ Helsingin työväenyhdistys lausui paheksuvansa mellakointia ja kiisti järjestyneen työväestön osallisuuden niiden toimeen panemiseen. Levottomuudet johtuivat yhdistyksen mielestä viranomaisten käytöksestä. Lausunnon tarkoituksena oli turvata työväenjärjestöjen lailliset toimintaoikeudet, jotka levottomuudet saattoivat vaarantaa.³⁷ Myös Työmies kehotti pidättymään järjestyshäiriöistä.³⁸

Kaupungin viranomaisten ryhtyessä perustamaan järjestystä yllä pitävää vapaaehtoista suojeluskuntaa³⁹ siihen ilmoittautui toista sataa Helsingin ja 30 Sörnäisten työväenyhdistyksen jäsentä. HTY:n kokoukseen 23.4., jossa ensimmäiset 50 ilmoittautuivat, osallistui 50–60 jäsentä, joten lähes kaikki läsnäolijat olivat halukkaita suojeluskuntaan. On ilmeistä, että venäläisten kasakkojen osoittama kovakouraisuus suututti tavattomasti Helsingin järjestynyttä työväkeä.⁴⁰ Bobrikov esti asettamallaan ehdoilla suojeluskuntien perustamisen.⁴¹ Vuoden 1902 suojeluskuntasuunnitelma toteutui sitten vuoden 1905 suurlakon aikana ja oli siten niin myöhempien suojeluskuntien kuin punakaartienkin (ei vain Suomessa vaan eri puolilla maailmaa) historiallinen edeltäjä.

Käsitellessään Turun tapahtumia Fria Ord kehui Helsingin, Tampereen ja muiden kaupunkien työläisiä.⁴² Helsingissä 12.9 % kutsunnanalaisista saapui kutsuntoihin.⁴³ Työmies kirjoitti kutsunnoista verraten vähän⁴⁴ eikä juuri mitään, mikä olisi voitu tulkita kehotukseksi olla estämättä kutsuntojen toteuttamista.⁴⁵ Kutsuntalakkoon ei lehdissä luonnollisestikaan voitu yllyt-

36 Parmanen I 1938, s. 475-506; Jussila 1979, s. 42-47.

37 HTY:n ptk. 19.4.1902, TA.

38 TM 19.4.1902, s. 2, 21.4.1902, s. 1-2 ja 26.4.1902, s. 3.

39 TM 23.4.1902, s. 1.

40 HTY:n ptk. 23.4.1902, 2 §, TA; Sörnäisten ty:n ptk. 24.4.1902, 2 §, TA; TM 24. ja 25.4.1902, s. 3.

41 Jussila 1979, s. 46-47.

42 FO 3.6.1902, s. 4-5.

43 FO 12.11.1902, s. 1.

44 Esim. TM 18.4.1902, s. 2-3.

45 Ainoa poikkeus oli Uudesta Aurasta otettu uutinen, jonka mukaan "tyhjän-toimittajajoukko" oli estänyt Turun kutsuntalautakunnan lisäjäsenten vaalin, TM 14.4.1902, s. 2.

tää muuten kuin kertomalla pois jääneiden lukumääristä. Työmies noudatti kuitenkin etupäässä vaikenemisen linjaa.

Reino Drockila oli nähtävästi onnistunut Helsingin työläisten kutsuntalakon järjestämisessä verraten hyvin ja hänen työtään auttoi se seikka, ettei mikään taho pääkaupungin työväenliikkeessä toiminut kutsuntoihin menemisen puolesta. Drockila rekrytoi työläisiä kiertämään helsinkiläisten asevelvollisten kodeissa ja agitaattoreina maaseudulla. Kutsunnanalaisille järjestettiin kokouksia, joissa heitä taivuteltiin jäämään ”syynistä” pois.⁴⁶ Ruotsalaiseen työväenliittoon kuuluneen silloisen maisterin Gunnar Landtmanin mukaan Drockila varautui työväenjärjestöjen mahdolliseen kieltämiseen, jolloin hänen mielestään olisi venäläisten sosialistien tapaan luotava salaisia järjestöjä. Hän oli perustanut noin 20-henkisen salaista toimintaa ohjaavan järjestön (piirin) suomenkielisen työväestön keskuuteen.⁴⁷ Järjestö tarkoittanee todellisuudessa Drockilan organisoimia kutsuntalakkoagitaattoreita. Kagaalin vuoden 1902 tileistä ilmenee, että kutsuntalakkomatkoista maksettiin helsinkiläisistä työläisistä Drockilan ohella J. A. Väärälle, Albin Soilanderille ja Mikko Piiraiselle.⁴⁸

193

Drockila keskittyi passiiviseen vastarintaan niin, ettei hänellä ollut aikaa työväenliikkeen normaaliin toimintaan. Puoluehallinnon pyytäessä häntä kesäkuun alun kävelyretken puhujaksi Vaasaan hän kieltäytyi sillä perusteella, että häntä tarvittiin Helsingissä niin puhumaan kuin järjestämäänsäkin. ”Jos meidän on pakko täällä toimia ilman lupaa tai vastoin poliisin tahtoa, niin ei saa jättää pelkurien huostaan.”⁴⁹ Näin Drockila ilmaisi ajatuksensa turkulaisten suhtautumisesta kutsuntoihin.

Senaatintorin mellakka sai jälkinäytöksensä heinäkuussa, kun kasakka sivalsi katukiistan päätteksi humalaista suomalaista sotamiestä miekalla päähän Kalliossa. Paikalle kerääntyi 200–300-henkinen väkijoukko, joka

46 Parmanen I 1938, s. 474-475; Palmgren 1953, s. 116.

47 Landtman 1940, s. 396-397. Landtmanin esittämä ajoitus 1903 on vuotta liian myöhäinen, sillä Drockila vaikutti 1903 Helsingin sijasta Kotkassa eikä Oskar Rosenqvist pidättämisensä vuoksi (ks. tuonnempana) olisi voinut osallistua 7.5.1903 pidettyyn kokoukseen (1902 tällaista estettä ei ollut). Viittaus Turun järjestyneiden työläisten kutsuntoihin menemisen puolesta tekemään agitaatioon voi niinkään liittyä vain kevääseen 1902.

48 Ernst Estlanders samling (EE) III, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB). Tässä kansiossa on kagaalin tilit vuosilta 1901-02 ja 1905 sekä tositteita 1903-04. Kagaalin arkisto 1 (VA:ssa) sisältää tositteita vuosilta 1901 ja 1905 ja J. N. Reuters samling (JNR) IX (ÅAB:ssa) tositteita vuodelta 1903. Arvid Neoviuksen kokoelmassa (VA:ssa) on puolestaan Fria Ordin ja kagaalin ulkomaisen toiminnan tilitietoja.

49 R. Drockila J. K. Karille 16.5.1902, No 254, SDP F 3, TA.

vaati, että poliisiin oli pidätettävä kasakka. Poliisin mielestä kasakka oli vaarassa tulla lynkatuksi siihen paikkaan. Poliisimestari Carlstedt ei saanut joukkoa hajaantumaa, vaan se kivitti lähitalojen katoilta ja linjojen kalli-oilta paikalle saapunutta kasakkaosastoa. Tämän oli haettava suojaa kasa-kan asuintalosta. Kivisateen seasta poliisit, kasakat ja kaikki venäläiset saivat kuulla kunniansa. Kun kasakat vetäytyivät pois, kivittäjät hurrasivat: "Taas kansa voitti!" ja "Suomi voitti!" Kallion työläiset ja nuoriso vihasivat venäläisiä ja erityisesti kasakoita ja ilmeisenä syynä tähän olivat huhtikuun tapahtumat. Suutari Antti Kotka, joka kuului Helsingin työväenyhdistykseen ja jota poliisi piti joukon johtajana, tuomittiin hänen poliisia kohtaan osoittamastaan tottelemattomuudesta sakkoihin.⁵⁰

Passiivisen vastarinnan paikallinen johtomies J. A. Lyly oli Viipurin työväenyhdistyksen puolueeseen liittymisestä huolimatta pysynyt yhdis-tyksen johtokunnan jäsenenä. Hänen vaikutuksensa ansiosta yhdistyksessä oli paljon jäseniä, jotka kannattivat passiivista vastarintaa. Niinpä yhdistys kieltäytyi keväällä 1902 antamasta aikaisempien vuosien tapaan huoneisto-aan kutsuntoja varten.⁵¹ Viipurissa perustuslailliset jakoivat santarmiston tietojen mukaan kullekin kutsunnanalaiselle 10 markkaa siitä hyvästä, etteivät nämä alistuisi kutsuntoihin. 1.500–2.000-henkinen kansanjoukko löylytti 19.4. kutsuntoihin menneitä ja ahdisteli santarmeita. Se aikoi tunkeutua kutsuntapaikalle mutta väistyi, kun venäläinen sotaväenosasto määrättiin ampuma-asentoon ja lataamaan kivääriänsä. Viipurin työväen-yhdistyksen jäseniä osallistui metelöintiin.⁵² Viipurissakin aiottiin muo-dostaa vapaaehtoinen suojeluskunta, jollaiseen muutama Talikkalan työvä-enyhdistyksen jäsen ilmoittautui halukkaaksi liittymään.⁵³

Tampereen kutsunnat 16.4. johtivat niinikään levottomuuksien puh-keamiseen. Poliisi ei pystynyt palauttamaan järjestystä, vaan joutui koke-maan senkin nöyryytyksen, että poliisikamarien ikkunoita kivitettiin rikki. Kun sitten levisi huhu, että yöjuna toisi sotaväkeä Hämeenlinnasta, väki-joukko siirtyi asemalle antaakseen tulijoille asiamukaisen vastaanoton. Sotaväkeä ei saapunut. Seuraavanakin päivänä oli levotonta, mutta maist-raatin, poliisimestarin, tehtaanisännöitsijöiden ja työväenyhdistyksen edus-

50 HelRO III os rikosas. 18.9.1902, 23 § ja jutun myöhemmät käsittelykerrat, VA; Sal. asiak. 1902, 18, f. 4-14, lk, ULH, VA; KKK Ed 7, 1902, 7, f. 13-14, VA; FO 4.8.1902, s. 4. Kotkasta ks. Jussi Tuomisen muistelmia, f. 18 ja 33, hänen kokoelmassaan 1, KA.

51 Viipurin ty:n jk:n ptk. 4.3.1902, 3 § (vrt. 27.4.1901, 2 §), MMA.

52 KKK 1902, ej, 178 ja Ed 6, 1902, 4, f. 102-103 ja Ed 7, 1902, 5, f. 86-87, VA; Aura Kiiskinen, Vuosikymmenien takaa, 3. p. (Petroskoi, 1960), s. 71-72 (Kiiskisellä menevät osaksi sekaisin kevään 1902 ja kesän 1905 tapahtumat).

53 Talikkalan ty:n ptk. 23.4.1902, MMA.

tajien pitämä kokous päätti olla kutsumatta sotaväkeä. Eräät senaattorit olivat tarjonneet venäläisen sotaväen apua poliisimestarille ja kenraalikuvernööri Bobrikov Hämeen läänin kuvernööriille.⁵⁴

Tampereen työväenyhdistys päätti asian arkaluontoisuuden vuoksi olla ottamatta katulevottomuuksiin mitään kantaa.⁵⁵ Matti Vuolukka suositeli Kansan Lehdessä, että työväen mielenosoituksissa oli viisainta antaa työväelle itselleen järjestyksenpito.⁵⁶ Kansan Lehden kirjoittelu kutsunnoista ei suuremmin poikennut Työmiehen vastaavasta, mutta tamperelaislehti esitti Työmiestä hieman korostetummin kutsuntatuloksia, mikä toimi käytännössä hienovaraisena kutsuntalakko-propagandana.⁵⁷

Nuorsuomalainen Erkki Reijonen solmi yhteydet tamperelaiseen työväenjohtajaan Kössi Koskiseen jo syksyllä 1901, aivan ilmeisesti vastarintaa-asioissa.⁵⁸ Kagaalin Tampereen piirikeskus sai kutsuntojen vastaisessa toiminnassaan suurta apua Kansan Lehden toimittajalta Vuolukalta, joka esiintyi 10.4. pidetyssä raastuvankokouksessa kutsuntalautakunnan lisäjäsenten vaalia vastaan (mistä päätettiin yksimielisesti pidäytyä) ja huolehti siitä, että kutsunnanalaiset työläiset pysyivät poissa kutsunnoista. Helsingiläinen työväenmies Mikko Piirainen, joka itsekin jäi pois kutsunnoista, vieraili 10.4. Tampereella samoissa asioissa. Tampereen kagaali lähetti toukokuussa työläisiä kutsuntalakkoagitaattoreiksi ympäröiviin kuntiin. Heihin kuului kaksi työväenyhdistystä edustavaa kaupunginvaltuutettua, E. E. Heikkilä ja Heikki Lindroos. Helsingin työväenyhdistykseen kuuluva Albin Soilander kiersi Hämeessä kutsuntalakkoagitaattorina ylioppilas Yrjö Gabriel Elmgrenin kanssa. Tampereen keskusta 1902 johtanut Edvin Sederholm piti "hämäläisiä laiskiaisia" kykenemättöminä ottamaan vastaan kutsuntalakko-propagandaa mutta kehui tamperelaisia työläisiä arvokkaana poikkeuksena.⁵⁹

54 KKK 1902, ej, 177 ja Ed 6, 1902, 4, f. 170-171, VA; FO 26.4.1902, s. 4; E. Mäen kirje 1937, EIP XXVI, VA.

55 Tampereen ty:n jkn:n ptk. 19.4.1902, 4 §, TKA.

56 KL 3.5.1902, s. 1.

57 Esim. KL 17. ja 19.4.1902, s. 2.

58 A. Sommer E. Reijoselle 4.10.1901, ER 3, VA.

59 E. Sederholm A. Törmgrenille 3., 7. ja 10.4.1902, 23. ja 26.5.1902 ja 7. ja 30.6.1902, AT, VA. Piirainen ja kutsunnat: K 27/43, Uudenmaan läänin kl 1902, Helsingin kaup., No 766, SA. Sederholm ei maininnut kyseisten kahden kaupunginvaltuutetun nimeä, mutta he olivat varmastikin Heikkilä ja Lindroos, jotka myöhemminkin esiintyivät kutsuntalakkoagitaattoreina. Kolmas työväenyhdistystä edustanut valtuutettu oli A. A. Lagerström (Salakari), ks. KL 17.12.1901, s. 2. Mainittakoon, että vesilahtilainen F. Hj. Viklund, myö-

Drockila järjesti Hämeenlinnassa kevään 1902 kutsuntojen aikana kutsuntalakkokokouksen. Hämeenlinnan työväenyhdistykseen kuulunut Oskari Helander (Hämäläinen/Hämelä) jäi kutsunnoista pois.⁶⁰

Kagaalin Porin paikalliskeskus solmi suhteet paikkakunnalle muutaneeseen Eetu Saliniin syksyllä 1901 tai viimeistään seuraavana keväänä.⁶¹ Hän toimi tarmokkaana kutsuntalakkoagitaattorina Porissa keväällä 1902.⁶² Lääkärin pois jäämisen vuoksi Porin kaupungin ja maaseurakunnan kutsunnat lykkäytyivät huhtikuusta heinäkuuhun. Kumpanakin ajankohtana kaupungissa oli levotonta muun muassa sen vuoksi, että kutsunnanalaisia houkuteltiin jäämään pois tarjoamalla heille ilmaista olutta ja viinaa.⁶³

Kevään 1902 kutsuntalakkoagitaattoreista on vähemmän tietoa kuin seuraavan kahden vuoden toimijoista, sillä poliisi ei 1902 yleensä pyrkinyt pidättämään heitä, kuten tapahtui seuraavina vuosina. Yleisvaikutelmaksi keväältä 1902 jää, että työväenliikkeen johtomiehiä ja jäsenistöä oli mukana kutsuntalakkoa toteuttamassa ainakin Helsingissä, Viipurissa, Tampereella, Hämeenlinnassa ja Porissa suuren osan liikettä noudattaessa täydellistä puuttumattomuutta. Poikkeavana tapauksena oli sitten Turku, missä huomattava osa järjestyneestä työväestöstä kulki kutsunta-asiassa suomettarelaisten talutusnuorassa. Todellisuus oli siis vuonna 1902 aivan muuta kuin se myöhemmin yleinen luulo, että helsinkiläinen työväenliike oli Bobrikovin aikana enemmän suomettarelaisuuteen kallellaan kuin erityisesti turkulaiset, tamperelaiset ja oululaiset. Viimeksi mainittu luulo piti paikkansa oikeastaan vasta vuonna 1904.

Kevään 1902 kutsuntoihin osallistui kaikista kutsunnanalaisista Viipurin kaupungissa 18.4 % (mutta Viipurin maaseurakunnassa 62.2 %), Tampereella 7.4 % ja Hämeenlinnan kaupungissa ja maaseurakunnassa 18.2 % sekä Porin kaupungissa 23.4 % (maaseurakunnassa kuitenkin 70.0 %). Nämä neljä kaupunkia samoin kuin myös Kuopio poikkesivat kutsuntalakkomyönteisyydessään jyrkästi omasta maaseutuympäristöstään,

hempi runoilija Jali Joutsen, osallistui kotikuntansa kutsuntoihin, vaikka hän Palmgrenin mukaan kuului jo työväenliikkeeseen. K 108/17, Hämeen läänin kl 1902, Vesilähti, f. 71, SA; Palmgren II 1966, s. 302.

60 O. J. Hämelän (ent. Helanderin ja Hämäläisen) kirje 1.12.1937 ja muistiinp. 1935, EIP XXIV, VA; K 108/17, Hämeen läänin kl 1902, Hämeenlinnan kaup., f. 1, SA.

61 E. Gråsten A. Törngrenille s.d. (Törngrenin mukaan elok. 1901, todellisuudessa syksyllä 1901 tai viimeistään seuraavana keväänä), AT, VA.

62 Kaukamaa 1933, s. 22-23.

63 KKK 1902, ej, 48 ja Ed 6, 1902, 4, f. 87-88, 116-120, 189-190, 237 ja Ed 7, 1902, 6, f. 59-60, 100-101 ja 1902, 7, f. 63, 71-72, 88-89, VA.

jossa pääsääntöisesti mentiin kutsuntoihin.⁶⁴

Ansio useimpien kaupunkien kutsuntalakkojen onnistumisesta kuului ainoastaan vähemmässä määrin työväenliikkeelle, joka oli vielä vuonna 1902 jäsenmäärältään ja vaikutukseltaan vähäpätöinen, vaan pikemminkin suhtautuminen kutsuntoihin riippui yleisemmin paikkakunnan henkisestä ilmastosta.⁶⁵ Se perinteisten auktoriteettien horjuttaminen, mitä kutsuntoihin menemättä jättäminen merkitsi, sitä vastoin varmasti edisti työväenliikkeen tulevaa kasvua. Kutsuntalakko onnistui parhaiten useimmissa kaupungeissa, ruotsinkielisellä Uudellamaalla, Keski-Suomessa, Pohjanmaalla ja osissa Pohjois-Karjalaa. Koko maassa keskimäärin kuusi kymmenestä jäi vuoden 1902 kutsunnoista pois. Viranomaiset antoivat kuitenkin pois jääneille mahdollisuuden katua tekoaan, minkä monet tekivätkin. Kutsuntalakkopäätöksessään pysyneiden osuudeksi kaikista kutsunnalaisista jäi siten vain noin 45 %.⁶⁶

Työväenmiehet kagaalin toimintaan

Kevään 1902 kutsuntojen päättyminen ei lopettanut Drockilan maanalaista toimintaa, vaan seuraavana syksynä hän teki neljän viikon agitaatiomatkan kagaalin asioissa.⁶⁷ Hänestä tuli kagaalin työväenliikkeessä toimiva asiamies. Kagaalin yhdeksi toimintalinjaksi tulikin entistä paremman yhteisymmärryksen tavoittelemisen työväenliikkeen ja kansan syvien rivien kanssa.

Tamperelainen nuorsuomalainen Erkki Reijonen oli jo helmikuussa 1902 ottanut kagaalissa puheeksi lähentymisen työväenpuolueeseen ja esittänyt, että perustuslaillisten tai kagaalin olisi otettava yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ohjelmaansa. Ruotsinmielinen Ernst Estlander kuitenkin torjui tämän sillä perusteella, että valtiollinen puolustus oli nyt tärkein tehtävä ja kagaalissa oli yhteiskunnallisissa kysymyksissä toisistaan paljon poikkeavia näkemyksiä.⁶⁸ Vetoaminen valtiollisen toiminnan ensi-

64 FO 12.11.1902, s. 1-2.

65 Jos työväenliikkeen vaikutus olisi ollut suurempi kuin yleisen ilmapiiirin, kutsuntalakon olisi vuonna 1903 pitänyt onnistua edellistäkin vuotta paremmin, sillä työväenliikkeen panos kutsuntalakon toteuttamisessa oli 1903 suurempi kuin 1902.

66 FO 12.11.1902, s. 1-3; Reuter I 1928, s. 237, 242-243.

67 Landtman 1940, s. 394.

sijaisuuteen olikin tyypillinen ruotsinmielinen tapa agumentoida yhteiskunnallisia uudistuksia vastaan.

Santarmiston tietojen mukaan Tampereen työväenyhdistyksen aktiivit Heikki Lindroos ja Matti Vuolukka jakoivat loppukesällä 1902 maanalaista kirjallisuutta ja järjestivät työläisten kokouksia kehottaen olemaan menemättä kutsuntoihin.⁶⁹ Yrjö Mäkelin⁷⁰ osallistui perustuslaillisten Helsingissä 12.11.1902 pitämään valtakunnalliseen kokoukseen, joka valtuutti kagaalin jatkamaan passiivista vastarintaa.⁷¹ Tämä on ensimmäinen varma tieto hänen osallistumisestaan passiiviseen vastarintaan.

Oululaiselta nuorsuomalaiselta Mauno Rosendalilta jääneiden pape-
reiden joukossa on luonnos, joka luultavasti liittyy edellä mainittuun kokoukseen ja osoittaa, että työväenliikkeen edustajat Mikko Piirainen Helsingistä ja Vuolukka Tampereelta esittivät kokouksessa työväen näkökantoja.⁷² Kagaali olikin ennen kokousta pyytänyt paikallisilta keskuksilta tietoja ”ansiokkaalla toiminnalla” (vastarinnalla) kunnostautuneista työväen-
edustajista näiden kutsumiseksi kokoukseen.⁷³

Kokouksen päätöksissä korostettiin muun muassa toimimista siihen suuntaan, että kansan syvät rivit käsittäisivät passiivisen vastarinnan välttämättömyyden. Sitä varten olisi levitettävä kirjallisuutta, pidettävä luentoja ja vaikutettava henkilökohtaisesti kansaan. ”Työväen asiaa on muidenkin kansalaisten harrastettava, jotta saataisiin poistetuksi kaikki väärinkäsitys ja epäluulo eri kansanluokkain kesken ja kansa voisi eheänä ja yksimielisenä käydä kalleimpia oikeuksiansa puoltamaan.”⁷⁴

Oulussa toimittiin samaan suuntaan kuin Tampereella. Oululainen muurari A. Määttä osallistui Oulun maaseurakunnassa 25.9.1902 pidettyyn perustuslaillisten kokoukseen. Perustuslaillisen T. A. Heikelin aloitteesta kokous päätti suositella, etteivät paikalliset työnantajat palkkaisi venäläisiä sotilaita, koska se vieroitti työväkeä isänmaan asiasta.⁷⁵ Heikel alusti saman

68 EPH, f. 56-57, VMB, SLA.

69 KKK Ed 7, 1902, 8, f. 130, VA.

70 Estlander 1923, s. 235.

71 Reuter I 1928, s. 350-369; Blomstedt 1969, s. 143-146.

72 EIP XI, VA.

73 KKK 1903, I j, 78¹, VA; Reuter I 1928, s. 352-353.

74 M. Rosendalin paperit, EIP XI, VA; Reuter I 1928, s. 357.

75 Kokouksen ptk., M. Rosendalin paperit, EIP XI, VA.

kysymyksen myös Oulun työväenyhdistyksen kokouksessa 5.10.⁷⁶ Määttä kuului Oulun työväenyhdistykseen ja otti keväällä 1904 osaa Bodenin vastarintakokoukseen.⁷⁷ Tammikuun 8. päivänä 1903 Haaparannalla pidetyssä peräpohjalaisten kansalaiskokouksessa Heikel hyväksyi työväenliikkeen äänioikeuden laajentamisvaatimuksen.⁷⁸ Oulun työväenyhdistyksen puheenjohtaja Jaakko Kemppainen otettiin Oulun kagaalikomiteaan keväällä 1903 sen jälkeen kun hänen luotettavuutensa oli ensin varmistettu. Hänestä tuli Oulun johtava työläiskagaali.⁷⁹

Kagaalin Tampereen asiamiehenä vuoden 1903 alussa toiminut nimimerkki t.t. (mahdollisesti Emil Lindberg) ilmoitti tammikuussa 1903 työtoverilleen Erkki Reijoselle, että työväen puoluehallinto oli äskettäin pitämässään kokouksessa päättänyt, että puolue liittyy vastarintaan. Päättöksestä tiedotettaisiin kaikille jäsenyhdistyksille. Tieto oli peräisin Mäkeliniltä, joka oli ollut puoluehallinnon kokouksessa.⁸⁰ Kyseessä oli koko puoluehallinnon (niin turkulaisen toimeenpanevan valiokunnan kuin muiden paikkakuntien jäsentenkin) 6.1.1903 pitämä kokous.⁸¹ Puoluehallinto asettui nyt siis passiivisen vastarinnan ja kutsunnoista pois jäämisen kannalle. Päätöstä ei varmaankaan olisi syntynyt, elleivät mielialat Turun työväenliikkeessä olisi muuttuneet.

Tämän jälkeen Tampereen kagaali luotti Mäkeliniin ja Vuolukkaan niin paljon, että otti heidät komiteansa jäseniksi.⁸² Mäkelin toimi syksystä 1902 alkaen puoluehallinnon äänioikeusagitaattorina.⁸³ Samoilla matkoilla hän järjesti kagaalin palkkaamana asiamiehenä passiivista vastarintaa.⁸⁴ Mäkelinin puolue- ja kagaalitoiminta punoutuivat elimellisesti toisiinsa. Hän, Drockila ja Aukusti Rissanen olivat 1903–04 tärkeimmät kagaalin

76 Oulun ty:n ptk. 5.10.1902, 6 §, TA.

77 Parmanen II 1937, s. 606; Oulun ty:n ptk. 10.4.1904, 6 §, TA.

78 Kokouksen ptk., M. Rosendalin paperit, EIP XI, VA.

79 Oulussa 23.3.1903 pidetyn kokouksen ptk., 1 § (ks. myös Källbyn kokouksen ptk. 12.3.1903), M. Rosendalin paperit sekä T. A. Heikelin muistiinp., EIP XI ja V, VA; Roos 1909, s. 26.

80 t.t. E. Reijoselle 16.1.1903, ER, HYK.

81 Stph:n ptk. 6.1.1903, TA.

82 t.t. E. Reijoselle 29.1.1903, ER, HYK.

83 Forssan kokouksen ptk. 1903, liite s. 88, 91.

84 t.t. E. Reijoselle 16.1.1903, 20.3.1903 ja s.d. (1903), E. Reijonen A.K.:lle 9.6.1903, ER, HYK; EE III, ÄAB.

asiamiehet koko työväenliikkeessä.⁸⁵ Tampereen kagaalia myöhemmin vuonna 1903 johtanut Reijonen piti utterimpana työtoverinaan Edvin Sederholmin ohella juuri Mäkeliniä, joka monista muista poiketen ei väistynyt silloinkaan, kun olot olivat kireimmillään.⁸⁶

Kevään 1903 kutsunnat

Kagaali muodosti kutsuntoja varten erityisen Helsingin komitean, johon otettiin myös pari järjestynyttä työläistä. Toinen heistä oli itsekin kutsunnanalainen⁸⁷ J. E. Kumenius. Ylioppilas Oskar Rosenqvist perusti kanslian, joka välitti agitaattoreita, ylioppilaita mutta ennen kaikkea työläisiä, kaikkialle maahan. Kagaalin hallitus asetti keskuudestaan ylioppilas-komitean (Adolf von Bonsdorff, Ernst Estlander, Theodor Homén ja Theodor Schwindt), joka piti yhteyttä ylioppilaiden ja työläisten agitaatiotoimintaan. Aktiivisimpia työläiskagaaleja Helsingissä olivat Kumenius, Seger ja Piirainen, jota itsevarmuutensa ja kaunopuheisuutensa vuoksi kutsuttiin työläisten Napoleoniksi.⁸⁸ Helsingin työväenyhdistyksen jäsen Aleksanteri Perdén oli yksi monista tänä keväänä maanlaiseen toimintaan liittyneistä.⁸⁹

Kutsuntalakon toteuttaminen oli vuonna 1903 edellistä vuotta paljon vaikeampaa, sillä vanhasuomalaiset käynnistivät oman vastapropagandansa, jonka tarkoituksena oli taivutella kutsunnanalaiset nuoret menemään kutsuntoihin.⁹⁰ Sitä paitsi entiset kuvernöörit oli nyt korvattu venäläisillä tai

85 Drockilan ja Rissasen toiminnasta tuonnempana.

86 E. Reijonen Y. Mäkelinille 6.1.1921, Yrjö Mäkelinin kok., TA; Erkki Reijonen, Yrjö Mäkelin: Muutama muistosana, HS 23.9.1923; E. Reijosen haast. 1933, EIP X, VA; Pirkko Leino, Kunnallinen vai valtiollinen politiikka?, teoksessa: Poliittinen Tampere 1972, s. 149-150, 157; Taina Huuhtanen, Olisiko lyötävä veljeskättä?, mts. 214-215.

87 Kumenius jäi luonnollisesti pois kutsunnoista. Sitä vastoin Oulusta äskettäin Helsinkiin muuttanut Otto Wilmi, Oulun työväenyhdistyksen entinen sihteeri, meni Helsingin kutsuntoihin. Ks. K 27/50, Uudenmaan läänin kl 1903, Helsingin kaup., No 258/269 ja No 98 lopussa, SA; Oulun ty:n ptk. 2.2.1902, 2 §, TA.

88 EPH, f. 133-134, 142, 145-146, VMB, SLA; A. von Bonsdorff C. Mannerheimille 9.6.1903, CM 1, VA; Syyni-Seger E. Reijoselle 30.5.1903, ER 3, VA; Reuter II 1930, s. 73, 75-76; F. W. Klingstedt, Muutamia muistoja asevelvollisuuslakon ajalta, Sotavanhus 1934, s. 28-30.

89 JNR IX, ÅAB.

90 Reuter II 1930, s. 62-66, 69-72, 78-79.

sellaisilla suomalaisilla (suomettarelaisilla), jotka pyrkivät toteuttamaan kutsunnat Bobrikovin antamien ohjeiden mukaisesti. Kuvernöörit, apunaan venäläistetty ja yhdensuuntaistettu poliisi, yrittivät parhaansa mukaan estää kutsuntojen vastaisen agitaation ja painostaa asevelvollisia täyttämään keisarin heille asettaman velvollisuuden. Perustuslaillisten johtajien keväällä 1903 alkaneet maastakarkotukset vaikuttivat lamaannttavasti. Pelko ja passiivisuus voittivat erityisesti maaseudulla alaa. Kutsuntalakkoagitaattorien ilmiantamisesta viranomaisille tuli tietämättömän rahvaan parissa suosittua kansanhuvia. Tämän vuoksi kagaalin oli siirryttävä järjestämään entistä pienempiä kokouksia.⁹¹ Suurin osa agitaattorien pidätyksistä johtui nähtävästi ilmiannoista, joita alimpiin kansanluokkiin kuuluvat asevelvolliset ja muut kansalaiset tekivät.

Helsingin työväenyhdistyksen jäsen A. V. Tiitinen jäi kutsuntalakkoagitaatiosta kiinni Iitissä. Hänet tuotiin Helsinkiin, minkä poliisilaitokselle oli selvästi annettu tehtäväksi selvittää kutsuntojen vastaisen työn organisaatio. Poliisi pelotteli Tiitisen suunniltaan, minkä jälkeen hän neuvoi poliisin Rosenqvistin kansliaan ja tämä pidätettiin. Vapauduttuaan Rosenqvistin oli paettava maasta. Ylioppilaat F. W. Klingstedt ja Harald Åström astuivat hänen sijalleen.⁹² Vihdissä pidätettiin kaksi helsinkiläistä työläistä, Juha Seppälä ja Hjalmar Nordberg. Viimeksi mainittu oli Helsingin työväenyhdistyksen jäsenenä ja myöhemmin työläisaktivistina tunnettu mies. Näistä pidätetyistä Helsingin poliisi ei hyvistä yrityksistään huolimatta saanut puristetuksi muuta kuin pilkallisia vastauksia ja joutui vapauttamaan heidät saastaisista selleistään. Kumpikin heistä jatkoi kutsuntojen vastaista työtään pidätyksensä jälkeenkin.⁹³

Helsingissä asuva mutta Kuopiossa kirjoilla oleva kirjansitoja Karl Emil Savolainen jäi kutsuntojen vastaisesta toiminnasta poliisiin käsiin Tuusniemellä tai Iisalmessa. Hän joutui ensin Kuopion lääninvankilaan ja välttyi täten sopivasti kotikaupunkinsa kutsunnoista, joihin hänen olisi tullut mennä. Sieltä hänet passitettiin Helsinkiin ja vapautettiin.⁹⁴

91 K. Zilliacus A. Neoviukselle 17.5.1903, AN, VA; E. Reijonen A.K.:lle 24.5.1903, ER, HYK. Fria Ordin kevään ja kesän 1903 numerot sisältävät paljon kuvauksia kuvernöörien ja poliisien kovista otteista kutsuntalakon estämiseksi.

92 HelRO III os rikosas. 11.5.1903, 19 §, VA; Sal. asiak. 1903, 20, f. 4-5, lk, ULH, VA; S 1, 1903-04, 45, f. 258, SSH, VA; FO 4.5.1903, s. 7; EPH, f. 147, VMB, SLA; Klingstedt 1934, s. 28-30; J. Kempin haast., EIP XXV, VA; Parmanen II 1937, s. 456-459; Landtman 1940, s. 248-249, 259-261. Rosenqvistin ja Åströmin tositteita maksuista agitaattoreille: JNR IX, ÅAB.

93 Pidätettyjen kirja 1903, rikosas, Helsingin poliisilaitos, VA; FO 29.5.1903, s. 5; Landtman 1940, s. 251; JNR IX, ÅAB.

94 HelRO III os rikosas. 1.7.1903, 10 §, VA; K 108/43, Kuopion läänin kl 1903,

Helsingin työläiskagaalit valmistivat itse kaksi lentolehtistä. Toisessa ”työväen eturivin miehet ja itse työväki koko Suomessa” kehottivat asevelvollisia pysymään poissa kutsunnoista. Toisessa ”suuri joukko poisjääviä” vaati Helsingin kutsunnanalaisia olemaan alistumatta venäläisen itsevaltiuden sortovaltaan ja oman kansansa pyöveleiksi.⁹⁵

Työläisnuoret⁹⁶ jakoivat viimeksi mainittua Helsingissä kutsuntojen edellä. Liikkuessaan ryhmissä jakajat herättivät poliisin huomiota ja Piirainen, Savolainen ja kaksi nuorta naista joutui kesäkuun 7. päivän vastaisena yönä poliisiputkaan. Suomen santarmihallitus piti lentolehtistä vallankumouksellisena kehotuksena kukistaa itsevaltiut, jollaisia lojalisuuttaan teeskenteleviltä suomalaisilta ei ollut totuttu odottamaan. Santarmihallituksen mielestä perustuslaillinen Karl Grönhagen oli julistuksen tekijä. Se aliarvioi työläisiä eikä osannut epäillä heitä. Piirainen kertoi poliisille saaneensa julistukset toimittaja Eero Erkolta, joka oli äskettäin karkotettu maasta ja joka kelpasi näin syntipukiksi, häntä kun Bobrikov ei enää voinut rangaista. Muut paitsi Piirainen vapautettiin pian ja kagaali järjesti heidät Amerikkaan. Ensimmäiseen oikeusistuntoon 1.7. saapui vain Piirainen ja oikeuden päästettyä hänet vapaalle jalalle hänkin matkusti Amerikkaan.⁹⁷ Poliisi pidatti Helsingin kutsuntoja edeltävänä aikana myös Soilanderin ja suurehkon joukon muita henkilöitä.⁹⁸

Samaan aikaan kun osa Helsingin järjestyneistä työläisistä sabotoi parhaansa mukaan kutsuntoja pääkaupungin työttömillä oli Bobrikovin, Deutrichin ja Kaigorodovin lellikkinä toimiva soppakomiteansa, jonka olemassaolosta Työmies-lehdellä ei ollut poikkipuolista sanaa sanottavanaan. Työmies ei kuitenkaan ottanut mitään kantaa kutsuntoihin, ei kehoittanut menemään niihin enempää kuin boikotoimaankaan niitä – viimeksi mainittu olisikin ollut mahdotonta. Kansan Lehti ja Länsi-Suomen Työ-

Kuopion kaup., No 86, SA; KKK Ed 10, 1903, 4, f. 170, VA; FO 12.5.1903, s. 5.

95 Reuter II 1930, s. 76-77.

96 Mm. raittiusyhdistys Koiton (J. Tuomisen tietoja, ks. seur. viite) ja Helsingin nuorisoseuran jäseniä (TM 13.2.1903, s. 3).

97 1898, d. 9 tsh. 20 lit. E t. 2, f. 139-141, 159, OO, F. 102, GARF; S 1, 1903-04, 45, f. 324-326, 329, SSH, VA; HelRO III os rikosas. 1.7.1903, 10 § ja jutun myöhemmät käsittelykerrat 31.10.1904, 15 §:ään saakka, VA; JNR IX, AAB; A. von Bonsdorff C. Mannerheimille 9.6.1903, CM 1, VA; FO 21.7.1903, s. 2, 8.11.1903 bil., s. 11-12; Klingstedt 1934, s. 29-30; N. Hagmanin kirjeet 4. ja 12.12.1937, EIP XXIV, VA; J. Tuomisen haast. 1933, EIP X, VA ja muistiinp., f. 32-33, Jussi Tuomisen kok. 1, KA; Parmanen II 1937, s. 459-462.

98 Pidätettyjen kirja 1903, rikosos, Helsingin poliisilaitos, VA; FO 20.6.1903, s. 2-3 ja 21.7.1903, s. 1-2, 5.

mies⁹⁹ noudattivat vuoden 1903 kutsuntoihin nähden samanlaista linjaa.

Työmiehessä oli kuitenkin lokakuussa 1903 kaksi juttua, joissa poikettiin lehden kutsuntoihin yleisesti seuraamasta puuttumattomuudesta. Niissä selostettiin Helsingin pitäjän ja Tuusulan kuntakokouksia, joissa oli käsitelty näille kunnille langetettuja sakkoja. Sakot johtuivat siitä, että kunnat olivat 1902 kieltäytyneet valitsemasta lisäjäseniä kutsuntalautakuntaan. Useat suomenkieliset työläiset, talonpojat ja torpparit vaativat, että sakkorahat kannettaisiin vain niiltä, jotka olivat osallistuneet kielteisen päätöksen tekemiseen. Toinen kirjoitus oli otsikoitu "Toisen housuilla tuleen" ja kirjoituksissa otettiin voimakkaasti kantaa edellä mainitun näemyksen puolesta.¹⁰⁰ Työväen sanomalehtiosakeyhtiön johtokunta ojensi toimitusta kirjoitusten johdosta ja edellytti, ettei lehti asettuisi kysymyksessä enempää myöntövyys- kuin vastustuspuolueenkaan kannattajaksi.¹⁰¹ Vuonna 1905 kirjoitusten lehteen ujuttaminen pantiin toimitukseen hiljan otetun vanhasuomalaisen ylioppilaan Eero Haapalaisen vastuulle.¹⁰²

Työläisten kutsuntalakorintama rakoili vuonna 1903 Viipurissa. Tämä johtui vanhasuomalaisen Viipuri-lehden toimittajan ja kaupungin työväenyhdistyksen johtokunnan jäsenen Anton Huotarin vaikutuksesta. Mäkelinin Tampereen kagaalille välittämän tiedon mukaan Lylyllä ei enää vuoden 1903 alussa ollut yhtä paljon auktoriteettia kuin Huotarilla. Huotari pyrki ennen kaikkea pitämään yhdistyksen erossa Venäjän-kysymyksestä. Mäkelinin ei kuitenkaan kagaalin rahoittamalla Viipurin matkallaan onnistunut estää Huotaria uusimasta vuoden 1903 alussa paikkaansa johtokunnassa, vaan päinvastoin Huotarista tuli myös yhdistyksen sihteeri. Lylyn ja Huotarin kannattajat sekä kolmas, itsenäinen linja kävivät vuoden 1902 lopulla ja seuraavan vuoden alussa taistelua yhdistyksen suunnasta.¹⁰³

203

99 Länsi-Suomen Työmies julkaisi kuitenkin ylioppilaskunnan vt. puheenjohtajan ilmoituksen, jonka mukaan vanhasuomalaiset decemvirit, jotka kehittivät menemään kutsuntoihin, eivät olleet saaneet valtuutusta edustaa enempää ylioppilaskuntaa kuin osakuntiakaan, ks. LT 11.4.1903, s. 3. Tämä uutinen oli aivan toista maata kuin lehden edelliskeväiset valitukset "tyhjäntoimittajista", jotka estivät kansalaisia myötävaikuttamasta kutsuntoihin.

100 Kunnan kokous Helsingin pitäjässä, TM 13.10.1903 ja Toisen housuilla tuleen, TM 19.10.1903. Kokouksista myös ks. TM 9.10.1903, s. 2; FO 12.10.1903, s. 3-4, 19.10.1903, s. 4, 27.10.1903, s. 4; KKK Ed 11, 1903, 11, f. 61-64, VA; A. Törnrgren E. Erkolle 10.10.1903; J. H. Erkko samalle 26.10.1903 ja 3.12.1903, Eero Erkon paperit, EIP XXXIII, VA.

101 TSOY:n jk:n ptk. 21.10.1903, 6 §, TA.

102 HS B-numero 8.10.1905, s. 3. Työmiehen numeronmukaisen avustajaluettelon (1903-04, TA) mukaan kyseisistä jutuista ei maksettu ulkopuolisille avustajille eli jäljet näytävät johtavan toimitukseen.

103 t.t. E. Reijoselle 21.1.1903 ja s.d. (1903), ER, HYK; EE III, ÅAB; Viipurin ty:n

Tässä kysymyksessä Mäkelin toimi tavalla, joka osoitti hänen olevan lähempänä Tampereen kagaalia kuin viipurilaista puoluetoveriaan Huotaria.

Huotari menikin vuoden 1903 kutsuntoihin, kun taas niinikään asevelvolliset Talikkalan työväenyhdistyksen jäsenet maalari Karl Gustaf Procopé ja ylioppilas Aukusti Rissanen jäivät niistä pois.¹⁰⁴ Rissanen tempautuiakin niin vastarintatoimintaan, että siitä tuli hänelle elämäntehtävä ja ammatti opintojen ja normaalin työn jäädessä tyystin taka-alalle. Huhtikuussa 1903 hän aloitti maanalaisen uransa järjestämällä yhdessä Helsingistä saapuneiden Soilanderin ja Segerin kanssa asevelvollisten kokouksia viipurilaisessa Andréa-hotellissa. Asia tuli kuvernöörin tietoon.¹⁰⁵ Nimismies Fabritius pidatti toukokuun alussa kauppamatkustaja A. Rissasen Haminassa ja lähetti hänet käsiraudoissa Viipuriin, missä hänen havaittiin olevan väärä mies ja hänet vapautettiin.¹⁰⁶ Samoihin aikoihin ”oikea” Rissanen katsoi parhaaksi poistua toistaiseksi kotikaupungistaan.¹⁰⁷

Perustuslaillisuuteen ja myöntyvyyteen kallellaan olevat voimat taiselivat vuosina 1902–04 useiden työväenyhdistysten suunnasta. Yleensä rintamalinjat eivät kuitenkaan olleet aivan suoraviivaiset, vaan niihin liittyi erilaisia paikallisia ja henkilökohtaisia tekijöitä. Alastomimmillaan perustuslaillisuuden ja myöntyvyyden välinen ristiriita ilmeni Kotkan työväenyhdistyksessä. Kotkan Sanomien toimittaja K. N. Rantakari valittiin työväenyhdistyksen johtokuntaan vuonna 1902 ja hän valjasti yhdistyksen oman suomettarelaisen valtopoliitiikkansa välikappaleeksi. Vuoden lopulla hän pakotti yhdistyksen puheenjohtajan J. Sarlinin eroamaan paikaltaan ja seuraavan vuoden maaliskuussa rantakarilaiset miehittivät yhdistyksen johtokunnan enemmistön. Kotka oli työläisenemmistöinen kaupunki ja Rantakarin työväenyhdistyksessä valtaama herruus muutti kaupungin poliittisia voimasuhteita suomettarelaisille edulliseen suuntaan.¹⁰⁸

Vuosien 1902–03 vaihteessa Rantakari menetti kuitenkin työnsä Kot-

jk:n ptk. 21.1.1903 (7 §:ssä suuntataistelua), MMA. Suuntataistelusta myös TM 17.12.1902, s. 2, 30.12.1903, s. 2 ja 31.12.1902, s. 3.

104 K 47/23, Viipurin läänin kl 1903, Viipurin kaup., f. 4 ja 10 ja Viipurin maasrk., f. 31, SA.

105 Sal. asiak. 1903, 3:1 ja 1903, 46, f. 43 ja 53, lk, VILH, MMA; JNR IX, ÅAB.

106 Sal. asiak. 1903, 30, lk, VILH, MMA; FO 20.5.1903, s. 8-9.

107 Talikkalan ty:n jk:n ptk. 3.5.1903, 4 §, MMA; Viipurin kaupungin raastavan-oikeuden (ViipRO) III os rikosas. 15.4.1905, 1 §, MMA.

108 Meltti 1938, s. 37-75; TM 21.1.1903, s. 2, 17.3.1903, s. 3, 27.3.1903, s. 4, 2.4.1903, s. 4, 8.10.1903, s. 4 ja 16.10.1903, s. 4. Vuonna 1903 Sarlin ilmiannettiin maanalaisen perustuslaillisen kirjallisuuden levittämisestä ja poliisi tarkasti hänen kotinsa. Oikeus tuomitsi hänet sakkoihin. KKK 1903, I

kan Sanomissa. Lehden omistus siirtyi perustuslailliselle insinööri A. Collinille. Arbetarenin tähänastinen päätoimittaja Reino Drockila osti lehteä painavan kirjapainon perustuslaillisten lainaamilla rahoilla ja siirtyi sen johtajaksi Kotkaan. Rantakari perusti oitis kilpailevan Etelä-Suomi – lehden.¹⁰⁹ Hän yritti turhaan estää Drockilan liittymisen Kotkan työväenyhdistykseen ja pyrki monin tavoin eliminoimaan vaaralliseksi kokemansa vastustajan.¹¹⁰

Matti Vuolukka, Vihtori Kosonen ja Taavi Tainio kävivät vuoden 1902 lopulla ja seuraavan vuoden alkupuolella kukin vuorollaan Kotkassa puhumassa nimellisesti työväenyksymyksestä mutta tosiasiallisesti heikentääkseen Rantakarin ja suomettarelaisuuden asemia Kotkassa. Rantakari kannattajineen koetti estää näitä puheissaan kajoamasta valtiollisiin kysymyksiin ja arvostelemasta myöntövyötyä.¹¹¹ Kosonen valittiin helmikuussa 1903 Kotkan Sanomien toimitussihteeriksi.¹¹² Kevään tultua hän toimi kutsuntalakkoagitaattorina muun muassa Pyhtäällä ja Uudenmaan läänissä Tuusulassa, Lohjalla ja Mäntsälässä, ainakin kahdessa viimeksi mainitussa paikallisten työväenmiesten avulla. Ylioppilas K. G. K. Nyman ja Mäntsälän työväenyhdistyksen johtohenkilöt osallistuivat passiiviseen vastarintaan Mäntsälässä jo vuodesta 1902 lähtien. Nuorsuomalainen Eero Erkko välitti kagaalin matkarahat Kososelle. Tämän toiminta tuli venäläisen hallitusvallan tietoon ja Kososen oli toukokuussa lähdettävä Ruotsiin ja sieltä edelleen Amerikkaan.¹¹³ Venäläiselle hallitusvallalle kertyi vuoden 1902 lopusta lähtien tietoja myös Drockilan hallituksenvastaisesta toiminnasta.¹¹⁴

j, 79^{3b}, f. 161-171, VA; Sal. asiak. 1903, 9, lk, VILH, MMA.

109 KKK Ed 8, 1902, 12, f. 81, Ed 9, 1903, 1, f. 222, Ed 9, 1903, 2, f. 186, VA; PYH:n ptk. 6.2.1903, 7 §, 10.2.1903, 6 §, 10.3.1903, 11 § ja 25.4.1903, 1 §, VA; Arb 31.1.1903, s. 2; Meltti 1938, s. 48-49. Kagaalin tositteissa 1903-04 on tietoja Drockilan painon kagaalilta saamasta tuesta: JNR IX & EE III, ÅAB.

110 Meltti 1938, s. 68; TM 10.2.1903, s. 2, 10.3.1903, s. 2, 18.3.1903, s. 2, 27.3.1903, s. 3-4 ja 21.4.1903, s. 2.

111 EE III, ÅAB; Sal. asiak. 1902, 3, lk, VILH, MMA; TM 14. ja 16.2.1903, s. 3 ja 29.4.1903, s. 4; Meltti 1938, s. 68-69.

112 TM 7.2.1903, s. 3.

113 KKK Ed 9, 1903, 3, f. 103-104 ja Ed 11, 1903, 11, f. 61-62, VA; Sal. asiak. 1903, 3, f. 98-99, 133, 179, 210-216, lk, ULH, VA; TM 20.5.1903, s. 2; Kiertokyselykaavakkeet 1902, Mäntsälä, Kagaalin arkisto 1, VA; N. Savander Stph:lle 21.5.1903, No 705, SDPF 3, TA; V. Kososen muistiinp. ja haast. 1931, EIP III ja XV, VA; EE III & JNR IX, ÅAB.

114 Sal. asiak. 1903, 3a, f. 18, lk, ULH, VA; KKK Ed 9, 1903, 3, f. 228 ja Ed 10,

Elokuussa 1903 Yrjö Sirola liittyi Kotkan Sanomien toimitukseen.¹¹⁵ Drockilan ehdotuksesta työläisnaisliiton aktiivi Ida Ahlstedt (Aalle–Teljo) muutti samana syksynä paikkakunnalle ja perusti sikäläisen pankin myöntämän lainan turvin ravintolan ja matkustajakodin. Muiden tulokkaiden tavoin Ahlstedtkin oli passiivisen vastarinnan ihmisiä ja hänen liikkeensä oli toiminnan tukikohtana.¹¹⁶ Kyseinen voimainkeskitys Kotkaan oli Drockilan ja hänen kauttaan nähtävästi myös kagaalin politiikkaa. Perustuslaillishenkiset työväenmiehet valloittivatkin vuoden 1904 alussa Kotkan työväenyhdistyksen.¹¹⁷

Kotkan suomettarelaisuus sai työläiskannattajansa nimenomaan sahoilta.¹¹⁸ Kannatus perustui sofistikoitumattomaan ruotsalais- ja herravihaan. Suomettarelaisetkin vastustivat ilmiantojen tekemistä, mutta muuttamat Kotkan ja Uuraan sahatyöläiset antoivat vuosina 1904–05 sahojen johtajia ja muita ”herroja” ilmi työläisten pakottamisesta jopa erottamisen uhalla boikotoimaan kutsuntoja. Ilmiantojen tekijät olivat luultavasti järjestymättömiä.¹¹⁹

Turun järjestynyt työväki ryhtyi keväällä 1903 vastustamaan kutsuntojen toteuttamista. Kannanmuutoksen syyt eivät ole selvillä, mutta on syytä olettaa, että Bobrikovin politiikan jyrkentyminen vuoden 1902 mittaan ja varmaankin myös kasakoiden käyttäytyminen Helsingin kutsuntamellakassa 18.4.1902 käänsivät mielet. Puoluehallinnon tammikuun alussa 1903 tekemä päätös puolueen liittymisestä vastarintaan ei olisi ollut mahdollinen ilman Turussa sijaitsevan toimeenpanevan valiokunnan suostumusta.

Turun kutsuntojen koittaessa huhtikuun lopussa santarmisto havaitsi oitis työväenyhdistyksen muuttuneen asenteen ja santarmiratsumestari Provolski ilmoitti puheenjohtaja Hellstenille hämmästyksensä sen johdosta, että yhdistys oli luopunut tähänastisesta korrektista suhtautumisestaan kutsuntoihin. Santarmisto piti huomattavimpina turkulaisina kutsuntalakkoagitaattoreina nuorsuomalaista asianajajaa Antti Mikkolaa, entistä kansakoulujen tarkastajaa A. Rosengreniä ja kansankeittiön pitäjää Taavi

1903, 5, f. 114, VA; Sal. asiak. 1902, 3, 1903, 3:1 ja 1903, 9, lk, VILH, MMA.

115 TM 3.8.1903, s. 1; Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 6-7, Yrjö Sirolan kok., KA.

116 I. Aalle-Teljon haast. 1941 ja 1948, Y. K. Laineen kok., TA; Arb 7.11.1903, s. 2.

117 Meltti 1938, s. 49, 72.

118 Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 6-7, Yrjö Sirolan kok., KA.

119 Sal. asiak. 1904, 81 ja 1905, 5 (ja 3), lk, VILH, MMA.

Tainiota. Vanhasuomalainen kuvernööri Lang määräsi vangitsemaan Tainion mutta päästi tämän viiden päivän kuluttua vapaaksi käskemättä nostamaan syytettä tätä vastaan. Vangitseminen oli tarkoitettu Tainiolle vain varoitukseksi.¹²⁰

Vuoden 1902 kutsuntoihin osallistunut F. J. Syrjälä jäi Turun naapuripitäjissä Maariassa ja Kaarinassa tekemästään kutsuntalakko-agitaatiosta kiinni huhtikuussa 1903. Syrjälä väitti, ettei hän ollut kehottanut ketään olemaan menemättä kutsuntoihin eikä suostunut kertomaan, keneltä oli saanut jakamansa kirjaset. Viranomaisille ei selvinnyt, että hän oli myös puoluehallinnon agitaattori. Syrjälä käyttäytyi kuulusteluissa paljon taitavammin kuin monet muut kiinni jääneet. Lang päästi hänetkin vapaalle jalalle aikomatta asettaa häntä syytteeseen.¹²¹ Vapauduttuaan Syrjälä lähti Amerikkaan (Kanadaan).¹²²

Turun kaupunginvaltuuston vaaleja ääniasteikon avulla hallitsevat ruotsinmieliset valitsivat syksyllä 1903 valtuustoon kolme sosiaalidemokraattia, J. K. Karin, J. A. Salmisen ja Tainion.¹²³ Kuvernööri Langin sanansaattaja työväenyhdistyksessä, opettaja Matti Pesola lausui Länsi-Suomen Työmiehen vuonna 1905 esittämän väitteen mukaan epäilevänsä, hyväksyisikö Lang Tainion valtuustoon ja uhkaili Tainion karkotuksella. Pesola myönsi vastustaneensa Tainion ehdokkuutta.¹²⁴ Langilla oli tapana vihjailla poliittisille vastustajilleen, että heidät saatettaisiin karkottaa Venäjälle, jolloin henkilöt kuvernöörin suureksi tyydytykseksi pakenivat Ruotsiin.¹²⁵ Menetelmä tehoi Tainioon, joka vuoden 1904 alussa matkusti kagaalin avulla¹²⁶ Amerikkaan. Hän kertoi myöhemmin olleensa poliisin jatkuvassa valvonnassa. Lang oli uhkaillut sulkevansa hänen kan-

120 Salaiset kirjeasiakirjat 1903, 56 ja ilman litteraa (santarmihallituksen päällikön raportti No 2069 21.5.1903 v.l.) ja salaiset kirjekonseptit No 12025 ja 12029 1903, lk, TLH, TMA; FO 1.8.1903, s. 2. Santarmisto varjosti Tainiota keväällä 1903, ks. KKK Ed 10, 1903, 4, f. 151, VA; TM 29.4.1903, s. 4.

121 Salaiset kirjeasiakirjat 1903, ilman litteraa ja salaiset kirjekonseptit No 12001 ja 12005 1903, lk, TLH, TMA; Sph:n tpv:n ptk. 16.4.1903, 9 §, TA. Syrjälä oli pidättämiseensa saakka myös Länsi-Suomen Työmiehen toimitussihteeri.

122 LT 17.10.1903, s. 2; Elis Sulkanen, Amerikan Suomalaisen Työväenliikkeen Historia (Fitchburg, 1951), s. 500-501.

123 Olavi Koivisto, Kunnalliset vaalitaistelut Turussa ennen suurlakkoa, Turun historiallinen arkisto XIII (Turku, 1956), s. 168-169.

124 LT 8.4.1905, s. 3 ja 13.4.1905, s. 4.

125 G. Castrén A. Neoviukselle 9.12.1903, AN, VA.

126 D. Neovius A. Neoviukselle 12.1.1904 ja A. Neoviuksen vastaus 16.1.1904, AN, VA.

sankeittionsä. Huhu uudesta vangitsemismääräyksestä ajoi hänet lopulta maasta.¹²⁷ Kun Tainio oli Forssassa elokuussa 1903 asetetun puoluehallinnon puheenjohtaja, puoluehallinto joutui helmikuussa 1904 valitsemaan itselleen uuden puheenjohtajan.¹²⁸

Porin kagaali totesi keväällä 1903, ettei kutsuntalakkoajatus eikä ylipäätään mikään menestyisi Satakunnan maalaispitäjissä, jos se näyttäisi ”herrojen hommalta”. Ylioppilaita ja muita ”herroja” ei kannattanut lähettää pitäjissä kiertämään. Maalaisköyhälistöstä oli vain hyvä, että Bobrikov ahdisteli Suomen yläluokkaa. Porin perustuslaillisten mielestä pahinta ei suinkaan ollut myöntövyyspolitiikka vaan se, että tilaton väestö odotti asemaansa parannusta Venäjän hallitukselta. Havaittuaan tämän porilaiset yrittivät saada Vuolukan muutamaksi viikoksi käyttöönsä, mihin Tampereen kagaali ei ymmärrettävistä syistä suostunut. Maaliskuussa ongelma ratkesi kuitenkin tarkoituksenmukaisimmalla tavalla, kun Porin kagaali pyysi oman kaupunkinsa järjestyneen työväen apua ja sai sen joukosta riittävästi agitaattoreita.¹²⁹

Porin työväenyhdistyksen johtomiehiin kuuluva Oskari Leivo ja eräs toinen henkilö esiintyivät Raumalla huhtikuussa 1903 kutsuntalakkoagitaattoreina. Kuvernööri Lang määräsi Porin kaupungin poliisimestarin Arvid Öhmanin antamaan heille varoituksen, mistä ei tullut mitään, kun he olivat kadonneet paikkakunnalta.¹³⁰

Lang määräsi vangitsemaan ompelukoneasiamies Vilho Itkosen¹³¹ ja makasiiniemies Kustaa Mannisen kutsuntojen vastustamisesta Porissa ja lähiseudulla. Kumpikin passitettiin toukokuussa Turun lääninvankilaan, mistä Lang vapautti heidät annettuaan heille varoituksen. Langin mielestä Itkonen ei ollut henkisesti täysin normaali. Mäkelin ja Vuolukka puolestaan pitivät Itkosta ”kovin hölläkielisenä miehenä” ja arvelivat tämän paljastaneen Mannisen ja myös heidät, jotka olivat käyneet agitoimassa Porissa. Epäluulo oli virallisten kuulustelupöytäkirjojen mukaan aiheeton.

Sitä vastoin Eetu Salin, joka oli itse osallistunut Porin kutsunnanalaisten taivutteluun samassa tilaisuudessa kuin Itkonen, kertoi poliisikuulustelussa

127 T. Tainion armahdusanomus valtiorikosylioikeudelle 6.9.1918, Y. K. Laineen kok., TA.

128 Sph:n tpv:n ptk. 26.2.1904, 2 §, TA.

129 A. Hammarström A. Neoviukselle 21.4.1903, AN, VA; t.t. E. Reijoselle 16.2.1903, ER, HYK; EE III, ÅAB. Vuolukka kävi vuoden alussa Porissa.

130 Salaiset kirjeasiakirjat 1903, 54 ja 52 ja salaiset kirjekonseptit No 12024 ja 12032 1903, lk, TLH, TMA; Kaukamaa 1933, s. 19.

131 Santarmiston ilmiannosta.

avoimesti tämän toiminnasta.¹³² Salin oli aikaisemmin ottanut nälkiintyneen Itkosen töihinsä ja lihottanut tämän keittiönsä rasvaisilla ruoilla kuntoon.¹³³ Salin poistui toukokuussa Porista, nähtävästi välttääkseen kuulustelut työväenyhdistyksen 1.5. pitämän mielenosoituksen¹³⁴ johdosta ja pelätesään joutuvansa vedetyksi Itkosen ja Mannisen juttuihin.¹³⁵

Manninen kuului työväen edustajana kagaalin paikalliskeskukseen.¹³⁶ Hän onnistui Luvian asevelvollisten taivuttelussa kehnosti, ennen kaikkea siksi, että nämä olivat lujasti menossa kutsuntoihin mutta myös sen vuoksi, että sisäluku kutsuntalakkokirjasista kävi häneltä huononpuoleisesti.¹³⁷

Turussa toimiva santarmiratsumestari Provolski ilmoitti syyskuussa 1903 kuvernööri Langille, että Itkonen keräsi Porin ympäristössä nimiä adressiin, joka oli tarkoitus luovuttaa seuraaville valtiopäiville ja jossa kehoitettiin olemaan tottelematta hallitusta ja hallitsijan säätämiä lakeja. Tieto oli Provolskin mukaan peräisin joltakin paikalliselta talonpojalta. Porin santarmi Vasili Ilarionov (tai Larionov) oli välittänyt sen. Santarmihallitus hälytti kenraalikuvernöörin kansliankin tiedustelemaan asiaa Langilta. Tämä lähetti lääninsihteeri A. A. Hozjainovin, Suomessa syntyneen venäläisen, tutkimaan asiaa.

Hozjainov totesi, että tieto perustui väärinkäsitykseen tai harhaan johtamisyrittukseen. Itkonen oli todellisuudessa kerännyt Työmiehelle ja Länsi-Suomen Työmiehelle tilauksia ja yrittänyt perustaa työväenyhdistyksiä Porin ympäristössä. Semies, jonka Ilarionovin Gustava-vaimo oli nähnyt keräävän Porin torilla nimiä adressiin tai tilauksia, ei ollut ollut Itkonen vaan toinen henkilö. Sama Ilarionov oli muutamaa vuotta aikaisemmin synnyttänyt porilaisen opettajan Mikko Latvan puheesta suuren jupakan, joka oli perustunut hänen alaikäisen lapsensa tekemään aiheetomaan ilmiantoon. Koska kiusallisesta henkilöstä oli jotenkin päästävä

132 Salaiset kirjeasiakirjat 1903, 52 ja 1905, SZh No 99-05 ja salaiset kirjekonseptit No 12012 1903 ja No 166 1904, lk, TLH, TMA; KKK 1903, I j, 80⁷, VA; E. Reijonen K.K.:lle 19.5.1903 ja A.K.:lle 24.5.1903, ER, HYK; A. Hammarström A. Neoviukselle 21.4.1903, AN, VA; JNR IX & EE III, ÅAB; Kaukamaa 1933, s. 19-20.

133 Vilho Itkonen, Rasvainen tarina, TM 29.10.1903.

134 Ks. edellä.

135 Salaiset kirjeasiakirjat 1903, 52, lk, TLH, TMA.

136 M. Kaurasen muistiinp., EIP X ja kirje 1920, EIP XXV, VA.
On tosin mahdotonta sanoa, koskeeko tieto vuotta 1903 vai 1904 vai molempia.

137 Salaiset kirjeasiakirjat 1905, SZh No 99-05, lk, TLH, TMA.

eroon, Porin poliisilaitos pidätti Itkosen hänen juopottelevan elämänsä vuoksi irtolaisena – hän oli toukokuisen vangitsemisensa aikana menettänyt työnsä – ja lähetti hänet Turun lääninvankilaan, mistä kuvernööri hänet vapautti.¹³⁸

Kanta-Hämeen kutsuntalakkotoimintaa johdettiin Hämeenlinnasta, jonka työväenyhdistyksen puheenjohtajana 1903 ollut Oskari Sirén kuului kagaalin paikalliskomiteaan. Useat yhdistyksen jäsenet osallistuivat itse toimintaan. Kun huomattava osa Hämeenlinnan sivistyneistöä ja ympäröivä maaseutu melkein kokonaan olivat suomettelaisen hengen täyttämiä, vastarinta rakentui työväenyhdistyksen varaan. Kagaalin paikallinen johtohenkilö, sanomalehdentoimittaja Rudolf Holsti liittyi siksi työväenyhdistyksen jäseneksi.¹³⁹

Mäkelin, Vuolukka, Seth Heikkilä ja eräät muut tamperelaiset työväenmiehet kiertelivät alkuvuodesta 1903 Hämeessä ja Länsi-Suomessa kutsuntoja vastustamassa. Tampereen poliisilaitoksen lähettämät etsivät ilmiantoivat Vuolukan ja Erkki Reijosen pääsiäisenä Messukylässä järjestämän asevelvollisten kokouksen, mutta oikeus vapautti nämä syytteestä. Kuvernööri Papkov ehdotti elokuussa Vuolukan ja Reijosen maasta karkottamista, mutta kenraalikuvernööri ei ehdotukseen tarttunut. Ylioppilas T. Jormakka ja helsinkiläinen työläinen, edellisen kevään veteraani Väärä pidätettiin kutsuntojen aikaan Ruovedellä ja tamperelainen työläinen Hugo Sahlbom Kangasalla, mutta he saivat mennä menojaan luvattuun poistuvansa paikkakunnalta. Tällainen ratkaisu sopi hyvin niille alemmille suomalaisille virkamiehille, jotka pyrkivät hoitamaan virkaansa niin, etteivät saaneet moitteita enempää Bobrikovilta kuin perustuslaillisesti ajattelevalta yleisöltäkään. Agitaattorit eivät tänä vuonna tuntuneet saavan kovinkaan paljon aikaan maaseudulla.¹⁴⁰

138 KKK 1903, Ij, 80⁷ ja Ed 11, 1903, 9, f. 27-28, VA; Irtolaiskuulustelupöytäkirjat 1903 (III os:n KD 31/386), salaiset kirjeasiakirjat 1903, SD No 55- ja 35-05 ja salaiset kirjekonseptit No 12109 1903 ja No 166 1904, lk, TLH, TMA. Latvan puheesta edellä.

139 J. H. Saariston haast. 1933, J. Tapolan haast. 1934, R. Holstin muistiinp. ja O. J. Hämelän (ent. Helanderin ja Hämäläisen) kirje 1.12.1937 ja muistiinp. 1935, EIP X, XVIII ja XXIV, VA; Korpimaa 1934, s. 17-19; Pietiäinen 1986, s. 63-64.

140 Vuoden 1903 alkupuolen kirjeenvaihto, ER, HYK; JNR IX & EE III, ÅAB. Messukylän kokous: Ote Kangasalan ja Messukylän pitäjien käräjäkunnan kihlakunnanoikeuden ptk:sta 23.9.1903, 38 §, ER 3, VA; KKK 1903, Ij, 27, 79² (f. 222-225) ja 80⁴ (f. 9-10), VA; Muistio Tammerfors med omgivning, Helsingin poliisilaitoksen aktissa 1903, 13, Ecc 4, venäläinen os, Helsingin poliisilaitos, VA; Saapuneet salaiset kirjeet 1903, 2, No 67 ja 1903, 8, lk, HLH, HMA.

Mäkelin yhdessä tamperelaisen nuorsuomalaisen E. Saastamoisen kanssa, ylioppilas Jormakka, Väärä, Sahlbom, Rissanen ym. matkustelivat kesällä 1903 Hämeen ja Keski-Suomen pitäjissä yrittäen perustaa työväenyhdistyksiä ja nuorisoseuroja. Niiden oli määrä olla mukana passiivisessa vastarinnassa. Tämä oli kagaalin politiikkaa ja se maksoi luonnollisesti kustannukset. Rissasen perustama Jokioisten työväenyhdistys sekaantui oitis taksvärkkilakkoon. On vaikea sanoa, oliko tämä ollut Rissasen tarkoitus, mutta kagaalin tarkoitus se ei ainakaan ollut. Tampereen kagaali ja sen helsinkiläinen yhdysmies Adolf Törngren johtivat kesän 1903 agitaatiokampanjaa, mutta sen toteuttajien enemmistö kuului järjestyneisiin työläisiin.¹⁴¹

Kagaali ehdotteli Helsingin johtaville työläiskagaaleille (J. E. Kumeniukselle) maanalaisen passiivista vastarintaa edistävän työväenlehden perustamista kagaalin tuella ja kun nämä eivät saaneet sellaista aikaan¹⁴², kagaalin ”toimitusjohtajaksi” kohonnut Adolf Törngren tiedusteli tamperelaisen nuorsuomalaisen Reijosen mielipidettä hankkeen toteuttamismahdollisuuksista. Törngren pyysi, että Mäkelin esittäisi asian turkulaiselle puoluejohdolle. Mäkelin suostuikin esityksen välittäjäksi mutta tähdensi, että toimittajan olisi oltava sosiaalidemokraatti. Mäkelin varoitti kagaalia, että Työmies tulisi vastustamaan aiottua lehteä, koska Työmiehen toimitus tahtoi keskittää niukat voimavarat yhdelle tai mahdollisimman harvalle lehdelle.¹⁴³ Herrasmiehenä hän ei lainkaan maininnut sitä mahdollisuutta, että Työmies vastustaisi uutta lehteä niin sanottuna porvariston hajotuslehtenä.

Puoluehallinto ei liene pitänyt suunnitelmaa toteuttamiskelpoisena tai edes kannatettavana eikä siitä seuraavan talven jälkeen kuultu mitään. Puoluehallinto ei varmaankaan halunnut heikentää olemassa olevia julkisia lehtiä maanalaisella kilpailijalla ja hankkia liikkeelle vaikeuksia viranomaisten puolelta. Maanalaisen lehden aika olisi koittanut vasta sitten kun julkiset lehdet olisi kielletty.

Useat nuoret kutsuntalakkoagitaattorit tottuivat elämäntapaan, johon kuului säännöllisen elämän ja työnteon sijasta jännitystä, takaa ajettuna

141 JNR IX, ÅAB; A. Törngren E. Reijoselle 1903 ja 11.6.1903 ja Reijonen A.K.:lle 9.6.1903, ER, HYK; E. Saastamoinen A. Törngrenille 4.7.1903, AT, VA; Viipro III os rikosas. 15.4.1905, 1 §, MMA; Rasila 1961, s. 260-270. Puoluehallinto maksoi kuitenkin Mäkelinin matkan. On epäselvää, saiko hän nyt mitään kagaalilta. Stp:n tpv:n ptk. 16.6.1903, 5 §, TA.

142 EPH, f. 133, VMB, SLA; Reuter II 1930, s. 75.

143 A. Törngren E. Reijoselle 24.9.1903 ja E. Reijonen A.K.:lle (Törngrenille) 3.10.1903, ER, HYK.

olemista, juurettomuutta, ajoittaista helppoa rahantuloa ja ajoittaista kurjuutta ja paineiden purkamista runsaan alkoholinkäytön avulla. Ongelmat kärjistyivät silloin kun kagaalin oli pidätysvaaran vuoksi toimitettava agitaattoreitaan Ruotsiin ja Amerikkaan. Tämä ei johtunut pelkästään halusta suojella itse agitaattoreita vaan myös kaikkia niitä, joista he saattaisivat poliisin käsin jouduttuaan kertoa.

Mikko Piirainen joi useampaan kertaan hänelle annetut Amerikan matkarahat ennen kuin pääsi Atlantin taakse. Törngren varoitti Amerikassa oleskelevaa Eero Erkköä antamasta rahaa Piiraiselle. Myös Kosonen piti häntä siellä pelkästään vastuksena. Rissanen ja Soilander pyysivät syyskuun alussa 1903 Amerikan matkarafoja "rikkailta tamperelaisilta" vaikka saivat niitä myös Helsingistä. V. M. von Bornin oli kuitenkin Tukholmassa hankittava Soilanderille matkalippu ja dollareita, jotta tämä pääsi jatamaan matkaansa. von Bornin oli niinikään maksettava Rissasen Tukholman asunnon vuokra ja tämän ottama velka ennen kuin tämä palasi Suomeen. Kagaali antoi Amerikan matkarahat yleensä lainaksi, mutta laina jäi nähtävästi usein takaisin saamatta.¹⁴⁴ Kysymys ei ollut pelkästään vastuuttomuudesta ja heikosta itsekurista vaan myös tietoisesta kaunasta, joka ilmeni pyrkimyksenä elää leveästi herrojen kustannuksella. Ne työläiskagaalit, joilla oli vakiintuneempi asema ja säännöllinen työ, kuten esimerkiksi Yrjö Mäkelin, eivät tempautuneet tällaiseen elämään. Ei ole lainkaan liioiteltua tulla siihen johtopäätökseen, että kagaalin nuorille työläiskagaaleille maksamilla runsaskätisillä palkkioilla¹⁴⁵ oli näihin usein demoralisoiva vaikutus.

Kagaalin hallitukseen kuuluva nuorsuomalainen Theodor Homén valitti kesäkuun alussa 1903 maasta karkotetulle Carl Mannerheimille¹⁴⁶, että

144 EPH, f. 145-146, 192-193, VMB, SLA; ViipRO III os rikosas. 15.4.1905, 1 §, MMA; A. Törngren E. Erkkölle 22.11.1903 ja V. Kosonen samalle 30.11.1903, Eero Erkon paperit, EIP XXXIII, VA; A. Rissanen E. Reijoselle 2.9.1903, ER, HYK; JNR IX, ÅAB; Törngren 1942, s. 40-41, 44-46. Räättäli K. A. Sandell (Arovaara) kertoi myöhemmin ryhtyneensä 1902 19-vuotiaana kutsuntalakkoagitaattoriksi. Hänen työnteconsa jäi sen koommin satunnaiseksi, sillä agitaattorina ansaitsi paremmin. Sandell väitti tuhlanneensa yhtenä iltana Oulun kutsuntojen aikaan 1903 jonkun ylioppilaan kanssa lähes 600 markkaa juopotteluun. Sandellin tarinaa ei ole syytä ottaa aivan täydestä todesta mutta tuskin se kokonaan keksittykään oli. Vertailupohjaa antaa tieto, että Kansan Lehden päätoimittajan Yrjö Mäkelinin kuukausipalkka oli vuoden 1903 lopussa 150 markkaa. A. Söderholmin tutkimusptk. 14.3.1910 (K. A. Sandellin kuulust.), Df2, senaatin prokuraattorin tmk., VA; TTSOY:n jk:n ptk. 12.1.1904, III §, TA.

145 JNR IX & EE III, ÅAB.

146 Gustaf Mannerheimin vanhemmalle veljelle.

kuluvan vuoden kutsunnat olivat menneet huonosti. Hallituspuolue oli onnistunut tuhoamaan kansan oikeuskäsitteet. Siksi hänen mielestään olisi kehitettävä korkeimman oikeuskäsitteen toista puolta, nimittäin vapauskäsitettä. Hänen yhteistyönsä työläiskagaalien kanssa oli vakuuttanut hänet siitä, että vapauskäsite voisi juurtua hyvin kansaan. Taistelua ei enää käyty Suomen ja Venäjän välillä, vaan kummankin sisällä vapauden puolesta sortoa vastaan. Suomalaisten olisi liitettävä voimansa Venäjän vallankumoukseen. Vapauskäsite sisältäisi myös kansallisen vapauden, minkä työläiset omaksuisivat erityisesti sorron voimistumisen myötä. ”Juuri vallankumouksen puolesta meidän on työskenneltävä, vallankumouksen.”¹⁴⁷ Lokakuussa Homén kirjoitti Mannerheimille olevansa samaa mieltä tämän kanssa propagandan suunnasta. Olisi levitettävä tietoa Venäjän vapausliikkeestä ja maailman sosialistisista liikkeistä. Homénin mielestä olisi huolehdittava erikoisesti Suomen työväenliikkeestä ja sosiaalidemokratistisesta puolueesta.¹⁴⁸

Homénin orientaatio työväenliikkeeseen päin ei jäänyt pelkiksi kauriiksi sanoiksi, vaan hän käännätti Konni Zilliacuksen teoksen ”Det revolutionära Ryssland” suomeksi, ilmeisenä kohteenaan kansan syvät rivit.¹⁴⁹ Ei ollut sattuma, että Tukholmassa alkusyksyllä 1903 oleskellut Rissanen oli yhteyksissä Homéniin¹⁵⁰ ja elätti itseään lukemalla Zilliacuksen kirjan käännöksen oikovedoksia. Rissanen palasi myöhemmin syksyllä Suomeen. Vuosien 1903 ja 1904 vaihteessa kagaali palkkasi hänet asiamieheekseen, joka vaatimattomalla 50 markan kuukausipalkalla levitti työväen- ja vallankumouksaatteita (eli passiivisen vastarinnan ideaa). Tässä toimessa hän oli ainakin loka-marraskuuhun 1904 saakka. Rissanen hoiti myös 300 markan vuosimaksulla Vapaitten Lehtisten tilauksia ja jakelua koko Suomessa. Hän toimi yhteistyössä Homénin kanssa, kunnes tämä kesällä 1904 karkotettiin Venäjälle, ja sen jälkeen Johannes Gummeruksen kanssa (joka vielä kesällä ja alkusyksyllä toimi kagaalissa).¹⁵¹

Työläiskagaalien toimintaa vuoden 1902 ja 1903 aikana leimasi epäitsenäisyys. He toimivat kagaalin johdettavina ilman omaa riippuma-

147 Th. Homén Carl Mannerheimille 5.6.1903, CM 1, VA.

148 Th. Homén C. Mannerheimille 14.10.1903, CM 1, VA. 2.11. Homén kirjoitti Mannerheimille, että kansallisesta vapaudesta oli ehkä vielä liian aikaista kirjoittaa.

149 Th. Homén C. Mannerheimille 22.8.1903, 14.10.1903 ja 2.11.1903, CM 1, VA.

150 Törnngren 1942, s. 44.

151 EE III, ÅAB; ViipRO III os rikosas. 15.4.1905, 1 § ja 13.5.1905, 1 §, MMA; H. Neovius A. ja D. Neoviukselle 17.10.1904, AN, VA.

tonta linjaa. Tilanne kulki kuitenkin vuoden 1903 loppupuolella kohti työväen passiivisen vastarinnan osittaista itsenäistymistä, jonka aika koitti seuraavana keväänä. Tämä kehitys johtui Homénin ja muiden radikaalimpien kagaalijohtajien aikaisempaa suuremmasta mielenkiinnosta työväenliikettä kohtaan ja panostuksesta siihen mutta myös siitä, että työväenliikkeen jäsenten osuus vuoden 1903 kutsuntalakon käytännöllisessä toteuttamisessa oli jos ei vielä ratkaiseva niin ainakin yhtä tärkeä kuin vuonna 1902 kiistatonta pääosaa näytelleiden ylioppilaiden.¹⁵² Kagaali tuli riippuvaiseksi työläisistä, koska Lounais-Suomen tietämätön maalaisrahvas hyväksyi vain kansanomaisia agitaattoreita ja torjui herraskaiset. Työläisten tärkeä osuus kutsuntalakotyössä toi mukanaan myös omatoimisuuden, tosin vasta 1904.

J. N. Reuter kagaalin historiassaan (1928–30) ja Eino I. Parmanen passiivisen ja aktiivisen vastarinnan esityksessään 1930– ja 40-lukujen taitteessa eivät kumpikaan toki pyrkineet salaamaan työväenliikkeen jäsenten panosta kutsuntojen vastaisessa toiminnassa, mutta heidän kirjoissaan sen merkitys jäi tosiasiallista vähäisemmäksi. Tämä johtui tietenkin Suomessa sotien välisenä aikana vallinneesta ilmapiiristä. Reuterin, joka muutenkin pyrki korostamaan kagaalin toimineen laillisuuden perustalla, oli vaikea tunnustaa, että rahoittamalla työläiskagaaleja ja -aktivisteja kagaali oli myötävaikuttanut sen työväenliikkeen kasvamiseen ja radikaalistumiseen, joka sitten 1918 nousi kapinaan vallitsevaa järjestelmää vastaan.¹⁵³

Kaikista kutsunanalaisista jäi vuoden 1903 kutsuntoihin saapumatta keskimäärin vain joka kolmas. Kutsuntalakko onnistui siis paljon huonommin kuin edellisenä vuonna.¹⁵⁴

152 Reuter I 1928, s. 229 ja II 1930, s. 76.

153 Reuter I-II 1928-39 ja Parmanen I-IV 1937-41. Ks. myös Antti Kujala, Japanin, Englannin ja Ruotsin yhteydet Suomen perustuslailliseen oppositioon Venäjän-Japanin sodan aikana, *Historiallinen Aikakauskirja* 1988 (vastedes Kujala 1988a), s. 3-4. Reuterilla kuvan hienoinen vääristyminen johtui suureksi osaksi siitä, että hän keskittyi kagaalin Helsingissä toimineen hallituksen ja taustapiirien toiminnan kuvaukseen mutta ei pelkästään tästä, sillä hän ei maininnut lainkaan esimerkiksi Rissasen nimeä.

154 Reuter II 1930, s. 81.

Taulukko 2

Vuoden 1902 ja 1903 kutsuntoihin osallistuneiden prosentuaalinen osuus kaikista kutsunnanalaisista sellaisissa suurissa asutuskeskuksissa, missä sosialistien kutsuntalakkopanos oli tärkeä¹⁵⁵

	1902	1903
Helsingin kaup.	12.9	39.3
Helsingin pit.	9.0	59.4
Turku	60.7	63.7
Porin kaup.	23.4	48.7
Porin maasrk.	70.0	73.0
Hämeenlinnan kaup.	18.2 ¹	50.0
Hämeenlinnan maasrk.		75.0
Tampere	7.4	28.0
Viipurin kaup.	18.4	46.1
Viipurin maasrk.	62.2	75.5
Kotka	54.4	73.4
Kuopion kaup.	30.6	57.6 ²
Kuopion maasrk.	68.0	

215

.....
1 Hämeenlinnan kaupunki ja maaseurakunta yhdessä

2 Kuopion kaupunki ja maaseurakunta yhdessä

Ruotsinkielisillä rannikkoseuduilla, osissa Savoa ja Oulun lääniä ja useissa suurissa kaupungeissa kutsunnoista jäi keskimääräistä enemmän asevelvollisia pois. On luultavaa, että paikkakunnan vakinaisten asukkaiden piirissä vallitsevalla mielipiteellä oli nytkin suurempi merkitys kuin vieraalta paikkakunnalta kotoisin olevien agitaattorien tilapäisillä vaikuttamisyrityksillä. Kutsuntalakon huono menestys Pohjois-Hämeen ja Satakunnan maaseudulla, missä agitaattorit todistettavasti olivat paljon liikkeellä, osoittaa tämän oletuksen todennäköisesti pitävän paikkansa. Messukylässäkin, mihin Tampereen mielialat vaikuttivat enemmän kuin siitä kauempana oleviin pitäjiin ja missä Vuolukka oli pitänyt asevelvollisten taivuttelukokouksen, yli 40 % näistä meni kutsuntoihin, ja tämä oli Pohjois-Hämeessä kagaalin kannalta poikkeuksellisen hyvä tulos.¹⁵⁶

155 Luvut otettu Fria Ordista 12.11.1902 ja lehden kevään ja kesän 1903 numeroista.

156 FO 27.4.1903, s. 2.

Taulukko 3

Vuoden 1903 kutsuntoihin osallistuneiden prosentuaalinen osuus kaikista kutsunnanalaisista eräissä sellaisissa kunnissa, missä sosialistit olivat harjoittaneet kutsuntalakkoagitaatiota¹⁵⁷

Tuusula	78.0
Vihti	94.4
Lohja	76.1
Mäntsälä	75.4
Iitti	43.9
Kaarina ja Maaria ym. ¹	90.4
Rauman kaup. ym. ²	85.0
Luvia	91.6
Messukylä	44.8
Kangasala	92.0
Ruovesi	80.7
Pyhtää	83.3

.....
1 Iso joukko muita kuntia

2 Iso joukko muita kuntia

Työväenliikkeen edustajien vaikutus kutsuntalakon onnistumiseen oli varmasti huomattavin monissa suurissa kaupungeissa, missä tämä vaikutus oli 1903 edellisvuotista suurempi. Erityisesti tämä koskee Tamperetta ja myös Helsinkiä.

Voi kuitenkin olettaa, että työläisagitaattorien kutsuntalakko-propaganda iski ensimmäiset säröt Lounais-Suomen maaseudun vähäväkisen nuorison tähän saakka perinteelliseen maailmankuvaan ja helpotti paria vuotta myöhemmin samoilla seuduilla tapahtunutta sosialismin voittokulkua.

157 FO keväällä ja kesällä 1903.

Vuoden 1904 kutsunnat ja työväenliikkeen salaisen järjestäytymisen alku

217

Kun Työmiehen suu oli vuoden 1903 lopussa kapuloitu, Helsingin työväenliikkeessä alettiin pohtia, kannattaisiko lehteä enää lainkaan julkaista. Työväen sanomalehtiosakeyhtiön vuosikokous päätti kuitenkin huhtikuussa 1904, että lehteä olisi vesitettynäkin yritettävä pitää hengissä.¹ Santarmisto sai myöhemmin tietää, että J. E. Kumenius oli talvella 1904 ehdottanut Helsingin työväenyhdistyksessä Työmiehen lopettamista ja maanalaisen työväenlehden perustamista venäläisten esikuvien mukaisesti. Raportin mukaan kokous ei toistaiseksi ollut suostunut Työmiehen lakkauttamiseen kehottaen kuitenkin Kumeniusta toteuttamaan aikomansa julkaisu ja luvaten tukensa yritykselle.² Santarmiston saama tieto viittasi selvästi siihen lehtihankkeeseen, jota Kumenius kagaalin tuella yritti saada aikaan. Hanke sai luultavasti uutta tuulta purjeisiinsa sen jälkeen kun Työmies oli vuoden 1903 lopussa joutunut entistä ahtaammalle.

Noin 20–30 helsinkiläistä sosiaalidemokraattia perusti vuoden 1904 alkupuolella, ehkä huhtikuussa, salaisen aktiivisen järjestön. Matti Turkia, jonka 1930-luvulla antamiin kertomuksiin tiedot tästä tapahtumasta perustuvat, mainitsi perustamisen syyksi Työmiehen (edellisen vuoden lopussa – tekijän huom.) saaman lakkautusuhkauksen, jonka katsottiin ennakoivan koko työväenliikkeen kieltämistä. Järjestön oli määrä taistella venäläistä hallitusvaltaa vastaan ja huolehtia puolueen sijasta työväestön yhteiskunnallisista eduista. Turkia mainitsi myös pyrkimyksen Suomen itsenäisyyden toteuttamiseksi, mikä ei varmastikaan sellaisenaan pidä paikkaansa. Kysymys oli pikemmin Suomen sisäisen itsemääräämisoikeuden palauttamisesta ja kasvattamisesta. Itsenäisyyshaaveet eivät kuitenkaan olleet tyystin vieraita radikaaleille sosiaalidemokraateille, kuten pian havaitaan.

1 TSOY:n ptk. 24.4.1904, 6 §, TA; TM 18.4.1904, s. 2.

2 S 2, 1904, 5, f. 25, SSH, VA.

Turkian mukaan työläisaktivistijärjestön perustavassa kokouksessa oli läsnä HTY:n sihteeri Otto Tiuppa, Työmiehen päätoimittaja Edvard Valpas, Kumenius, Hjalmar Nordberg ja A. Torniainen.³ Bobrikovin 16.6.1904 tapahtuneen murhan aikoihin santarmisto sai vihiä, että Helsingin työväenyhdistyksen jäsenistön keskuuteen oli muodostunut salainen hallitukselle vihamielinen ryhmä, Toveriseura, johon kuuluivat K. Korander, Nordberg, Torniainen ja Kumenius.⁴ Viimeksi mainittu tieto viitannee siihen järjestöön, josta Turkia 30-luvulla kertoi.

Kysymyksessä oli salainen mutta ei vielä tässä vaiheessa selkeästi aktiivinen eli aseellista toimintaa kannattava järjestö. Myöhempi työläisaktivistijohtaja Rissanen esiintyi elokuussa 1903 ehdottomasti verenvuodatusta ja väkivaltaa vastaan, joilla ei hänen mielestään ollut mitään tekemistä sosialismin kanssa⁵ mutta jo seuraavan vuoden alkupuoliskolta on merkkejä viehtymyksestä terrorismiin ja kapinointiin.⁶ Käytännöllisessä mielessä terrorismi tuli työläisaktivistien toimintaan kuitenkin vasta aktivistipuolueen perustamisen jälkeen talvella 1904–05. Puhuminen työläisaktivismista keväällä 1904 on siis hieman ennen aikaista, mutta toisaalta helsinkiläinen työläiskagalismi ja Turkian mainitsema järjestö kehittyivät vuoden 1904 jälkipuolella ja seuraavan vuoden aikana työläisaktivismiksi, joten totuutta hieman venyttämällä tämä termi voidaan ulottaa myös vuoden 1904 alkupuolelle.

On epäselvää, perustettiin ko Turkian mainitsemaa järjestöä myös toimimaan vuoden 1904 kutsuntoja vastaan. Itse hän ei kertonut tällaisesta päämäärästä mitään, mutta mahdollinen perustamisajankohta huhtikuu sopisi siihen erinomaisesti. Jos kutsuntojen vastustaminen ei ollut järjestön ohjelmassa, järjestön perustaminen oli itse asiassa vain varautumista siihen mahdollisuuteen, että liike menettäisi julkiset toimintamahdollisuutensa ja siten tapahtumahetkellään kovin vähäpätöinen toimi. Tuntuisi kuitenkin oudolta, että kutsunnat olisivat kokonaan unohtuneet juuri keväällä 1904, jolloin helsinkiläinen työväenliike aikaisempaa aktiivisemmin ja itenäisemmin niitä vastusti. Toisaalta valtiollisissa asioissa varovaisen Valppaan mukana oleminen viittaisi siihen, että järjestö perustettiin lähinnä reserviin. On luultavaa, että kyseinen salainen järjestäytyminen tähtäsi

3 M. Turkian haast. 1931 ja 1933, EIP II ja X, VA. Ks. myös M. Turkian haast. 1941, Y. K. Laineen kok., TA; Laine 1947, s. 34–39. Perustamisajankohdasta ks. myös Kujala 1978, s. 169–175.

4 KKK Ed 12, 1904, 6, f. 140, VA.

5 A. R(issanen), pk. Maalaistyöväestölle, TM 5.8.1903.

6 Tästä heti jäljempänä.

osaltaan myös kutsuntojen vastustamiseen mutta sitä varten luotiin kuitenkin varsinaisesti eri organisaatio.

Vuoden 1904 kutsuntalakkoa varten perustettiin Helsinkiin ylioppilaiden ja työläisten komitea, johon kuuluivat mm. ylioppilas Ola Castrén sekä Rissanen ja mahdollisesti myös Kumenius järjestyneistä työläisistä. Kagaalin hallitus päätti jättää lakon toteuttamisen komitealle ja otti itse vastatakseen vain syntyneiden kustannusten korvaamisesta. Se suosittelee komitealle, ettei kierteleviä agitaattoreita käytettäisi, koska näiden toiminnasta ja pakomatkoista Amerikkaan oli aiheutunut paljon kustannuksia ja jotkut olivat kiinni jäätyään ilmiantaneet toimeksiantajansa. On luultavaa, ettei kagaalin hallitus itsekkään uskonut kutsuntalakon onnistumiseen ja yritti sitä vain muodon vuoksi. Komitean työläisjäsenet olivat komitealle annettuun vaatimattomaan tehtävään ja määrärahaan (3.000 markkaa) tyytymättömiä, minkä vuoksi kagaali nosti summan 9.000 markkaan ja antoi komitealle vapaat kädet toteuttaa agitaatiota.⁷

Kagaalin hallituksen alistuneisuus oli jyrkässä ristiriidassa sen kahtena aikaisempana keväänä (erityisesti 1903) osoittaman aktiivisuuden kanssa. Kutsuntalakon toteuttaminen jäi ylioppilaille, työläisille ja paikallisille kagaalikomiteoille.

Kagaali ei luopunut työläisagitaattoreistaan, vaikka heidän käyttämisensä tuli kalliiksi sen jälkeen kun he olivat tottuneet laskuttamaan sievoisia summia palveluksistaan. Syynä oli se jo aikaisemmin todettu seikka, että työläisten oli usein helpompi saavuttaa maaseutuköyhälistön luottamus kuin ylioppilaiden. Siksi kagaali joutui hyväksymään sen tosiasian, että kutsuntalakko toiminta oli sen työläisagitaattoreille elinkeino. Korvaukset olivat tietysti tarpeen myös toimintaan kuuluvien riskien vuoksi.⁸

Castrénin komitea maksoi agitaattoreille periaatteessa 250 markkaa kuukaudessa: 150 markkaa yöspitoon ja 100 markkaa matkakustannuksiin. Se harjoitti toimintaa koko maassa. Oulun ja Vaasan lääneissä kummassakin toimi tosin myös oma organisaationsa,⁹ mutta helsinkiläisiä tarvittiin kuitenkin avuksi näissäkin lääneissä, erityisesti jälkimmäisessä.

Castrénin komitea jakoi maan neljään piiriin, joita kutakin varten piti muodostaa oma komiteansa: I) Uudenmaan ja Turun ja Porin läänit, II)

7 EPH, f. 191-194, VMB, SLA; Ola Castrénin kertomus, EE III, ÅAB.

8 Joulukuussa 1904 eräät kutsuntalakkoagitaattorit (Albin Soilander, Asarias Hjort, Vilho Itkonen) lainasivat kagaalilta rahaa luultavasti arvaten, ettei kagaali pitänyt takaisinmaksuvelvollisuudesta tiukasti kiinni. Tämä kuvasti hyvin molemminpuolista riippuvuus- ja hyväksikäytösuhdetta. Ks. EE III, ÅAB.

9 Reuter II 1930, s. 191, 199-200; G. Castrén A. Neoviukselle 20.4.1904, AN, VA; O. Castrénin kertomus, EE III, ÅAB.

Hämeen ja Mikkelin läänit, III) Kuopion lääni ja Viipurin kaupunki ja IV) Vaasan ja Oulun läänit. V) Helsingin kaupunki oli tavallaan viidentenä piirinä. Viipurin lääni pääkaupunkiaan lukuun ottamatta jätettiin sivuun, luultavasti asukkaiden vähäisen vastaanottavaisuuden tai kutsuntaluetteloiden puuttumisen vuoksi. Rissanen johti aluksi Hämeen ja Mikkelin läänien piiriä. Lähes puolet Castrénin komitean agitaatioon käyttämistä varoista upposi tänne (n. 3.200 markkaa kaikkiaan n. 6.900:sta). Seuraavaksi eniten haukkasivat Vaasan ja Oulun läänit (n. 1.600). Kun lehtisten ja kirjasten levittämiseen meni n. 2.300 markkaa, Castrénin komitean kokonaiskustannukset nousivat n. 9.200 markkaan.

Agitaattorien pidätykset haittasivat toimintaa, erityisesti Mikkelin ja Kuopion lääneissä. Helsingistä ei löytynyt tarpeeksi henkilöitä, jotka olisivat ilman palkkaa kiertäneet kutsunnanalaisten kodeissa ja komitean oli ryhdyttävä käyttämään maaseudulta palanneita agitaattoreita, mikä nosti kustannuksia.

220

Edellisen kevään kutsuntalakkoagitaattori Aleksanteri Perdén toimi Rissanen apulaisena ja sijaisena ilmeisesti tämän matkojen aikana. Rissanen ja Perdén kanavoivat rahoja II ja III piiriin mutta satunnaisesti myös kahteen toiseen, joista aluksi olivat vastanneet työväenliikkeeseen kuulumattomat henkilöt. Piirien keskittäminen tiettyjen henkilöiden käsiin ei pitemmän päälle onnistunut. On ilmeistä, etteivät suunnitellut alakomiteatkaan sellaisenaan toteutuneet.¹⁰ Sitä vastoin Rissanen, Perdén ja jotkut muut lienevät muodostaneet oman komiteansa, jonka toiminta ulottui koko maahan niin kuin Castrénin komitean ylioppilasjäsentenkin. Helsingin järjestyneillä työläisillä oli siis tänä keväänä oma kutsuntojen vastainen organisaationsa. Se toimi itsenäisemmin kuin työläiskagaalit kahtena edellisenä vuonna, mutta kuitenkin yhteistyössä Ola Castrénin komitean kanssa.

Suurin osa keväällä 1904 kiinni jääneistä kutsuntalakkoagitaattoreista oli järjestyneitä työläisiä, joten on syytä olettaa, että he olivat suurin ryhmä myös kiinni jäämättömien joukossa. Rantasalmella huhtikuussa vangittu Vilho Itkonen oli täällä, Juvalla ja Joroisissa kierrellessään kertonut keskustelukumppaneilleen, että Helsingistä oli lähetetty noin 60 agitaattoria, joista kolme oli naisia. Itkonen oli niinikään maininnut, että Helsingin työväentalolta saattoi eräältä naiselta tilata kutsuntojen vastaisia lehtisiä.

Santarmisto sai käsiinsä myös kaksi Itkoselle Helsingistä lähetettyä kirjettä, joissa häntä opastettiin hänen työssään ja puhuttiin hänelle lähetettävistä rahoista. Toinen oli santarmiston mukaan allekirjoitettu kirjaimin "A. P." ja toinen "P. ss-nen" (tai "S.. ss. "). Edellisen kirjoittaja oli Aleksanteri Perdén ja Aukusti Rissanen jälkimmäisen. Hän julkaisi lehti-

10 O. Castrénin kertomus tositteineen, EE III, ÅAB.

kirjoituksia paitsi initiaaleillaan varustettuina myös nimimerkillä “-ss-” ja allekirjoitti Castrénin komitean kuittinsa kirjaimin “A. -ss-”, joten santarmisto erehtyi ensimmäisestä kirjaimesta. Se ei pystynyt tunnistamaan kirjeiden lähettäjiä eikä Itkonen heitä paljastanut.

Itkonen tunnusti kirjoittaneensa Mikkelin lääninvankilasta kirjeitä Maria Laineelle ja Vieno Mäkelinille Helsinkiin ja rakastetulleen Impi Mäkelinille Jämijärvelle. Viimeksi mainitut olivat Yrjö Mäkelinin sisaria ja Vieno Mäkelin jäi Helsingissä kiinni kutsuntalakkotyöstä. On ilmeistä, että myös Maria Laine osallistui siihen.¹¹

Viranomaiset pidättivät Fria Ordin mukaan kevään 1904 kutsuntojen vastaisesta toiminnasta kaikkiaan runsaat 30 henkeä, joista suurin osa oli työläisiä.¹² Helsinkiläisistä sosiaalidemokraateista tämän kohtalon kokivat Haverinen¹³, Vilhelmiina Kanervo ja Vieno Mäkelin Helsingissä¹⁴, Vilho Itkonen ja Asarias Hjort Mikkelin läänissä¹⁵, viimeksi mainitun vanhempi veli O. V. (Vilho) Hjort Vetelissä, Taavetti Vehviläinen (luultavasti järjestynyt) Vöyrillä¹⁶ ja Joel Herranen Kuopiossa. Herrasen kuopiolainen apuri J. P. Mömmö päätyi myös poliisin huostaan.¹⁷ Liljendalissa pidätetty Seger lienee ollut jo edellisenä vuonna aktiivisesti mukana ollut helsinkiläinen työläinen.¹⁸ Viipurilaisen sosiaalidemokraattisen opettajattaren Hilja Pärssisen kotona tehtiin kuvernööri Mjasojedovin määräyksestä etsintä.¹⁹ Talikkalan työväenyhdistys, johon muun muassa Pärssinen, Rissanen ja toinen vuoden 1903 kutsuntalakkolainen K. G. Procopé kuuluivat, oli

11 Sal. asiak. 1905, C, lk, MLH, MMA; KKK Ed 12, 1904, 5, f. 70-72, VA; EE III, ÅAB; Työmiehen tekijänmukainen avustajaluettelo 1904, No 134, TA.

12 FO 3.8.1904, s. 4.

13 FO 2.6.1904, s. 3.

14 Sal. asiak. 1904, 3, f. 142 ja 1904, 21, f. 87, lk, ULH, VA; HelRO IV os rikosas. 17.6.1904, 9 §, VA.

15 Sal. asiak. 1905, C, lk, MLH, MMA; KKK Ed 12, 1904, 5, f. 70-72, VA.

16 Sal. asiak. 1904, 7, 16 ja 19, lk, VALH, VMA: Turun hovioikeuden III os konseptiptk. 21.2.1908, VA. Niin Hjort kuin Vehviläinenkin olivat vuonna 1903 oleskelleet Ruotsissa, mahdollisesti jo silloin tekemänsä kutsuntalakkoagitaation vuoksi.

17 KKK 1904, I j, VI⁶ ja Ed 17, 1904, 2, No 1140, VA; Sal. asiak. 1904, 40, lk, KLH, JoMA; Sigurd Roos, Kansallislakko Suomessa: Kuopion kaupunki ja lääni (Kuopio, 1910), s. 39-42; Otto Piisinen, Sirpaleita aktivistisen toiminnan ajoilta, Savon Miekka No 12 (1932), s. 12.

18 FO 15.6.1904, s. 2.

19 Sal. asiak. 1904, 25, lk, VILH, MMA; KKK Ed 17, 1904, 2, No 1104, VA.

salaisen toiminnan ahjo.²⁰ Yhdistyksen jäsen Hilda Sikanen joutui poliisin kanssa tekemisiin muun muassa kutsuntalakkeiden levittämisestä.²¹ Naisten osuus sosiaalidemokraattien maanlaisessa toiminnassa oli vuonna 1904 kaiken kaikkiaan erittäin huomattava.

Kiinni jäämättömistä työläisagitaattoreista voidaan Castrénin komitean papereiden perusteella tunnistaa Juha Seppälä, J. A. Väärä, Tapani Uski ja Sandra Reinholdsson (myöh. Lehtinen). Kaksi viimeksi mainittua toimi Helsingissä.²²

Kaikki edellä mainitut agitaattorit toimivat helsinkiläisten sosiaalidemokraattien maanalaisen kutsuntalakko-organisaation alaisina tai yhteydessä siihen. Castrénin komitean palkkaamia agitaattoreita olivat ainakin Hjortit, Itkonen, Vehviläinen, Herranen, Mömmö, Vilhelmiina Kanervo ja Vieno Mäkelin sekä yllä mainitut kiinni jäämättömät henkilöt.²³ Jotkut toiset paljastuneista samoin kuin suurin osa Itkosen mainitsemista 60 agitaattorista toimivat varmasti palkatta.

Kuitenkin oli myös sellaisia sosiaalidemokraattisia kutsuntalakkoagitaattoreita, jotka toimivat tästä organisaatiosta irrallaan ja saivat ohjeensa ja materiaalisia joko Castrénin komitean ei-sosialistilta voimilta tai paikallisilta kagaalikomiteoilta. Tämä johtui osaksi käytännöllisistä ja osaksi poliittisista syistä.

Ylioppilas Oskari Rosenqvist – eri henkilö kuin edellisen kevään kutsuntalakkokanslian johtaja – otti hoitaakseen I piiriin kuuluvan Porin. Tulokset jäivät kuitenkin lähes olemattomiksi, sillä Rosenqvist epäili olevansa silmälläpidon alaisena eivätkä porilaiset, joiden joukossa oli myös yksi sosiaalidemokraatti, edellisenäkin vuonna mukana ollut Kustaa Manninen, uskaltaneet tehdä mitään vaan yhteisestä päätöksestä hävittivät saamansa materiaalin.²⁴

Tampereen kutsuntalakkoagitaatiosta on vuodelta 1904 aikaisempia vuosia vähemmän tietoja. Varatuomari Johannes Gummerus piti yhteyttä Tampereen kagaalin ja Castrénin komitean välillä. Nähtävästi tamperelaiset toimivat melko itsenäisesti.²⁵ Suomen santarmihallituksen mukaan Yrjö

20 Hilja Pärssinen, Kolmisenkymmentä vuotta takaperin, *Kansan Työ* B-numero 13.1.1935.

21 Sal. asiak. 1904, 86, lk, VILH, MMA.

22 O. Castrénin kertomus, EE III, ÅAB.

23 EE III, ÅAB.

24 Salaiset kirjeasiakirjat 1904, SZh 84-04 ja salainen kirjekons. No 157 1904, lk, TLH, TMA; EE III, ÅAB; Parmanen II 1937, s. 727-728.

25 EE III, ÅAB.

Mäkelin oli pitänyt kutsunnaalaisille salaisen kokouksen Messukylässä.²⁶ Kesällä 1904 Mäkelin teki kagaalin rahoilla kiertomatkan Ruovedellä. Raportissaan hän kertoi kansan pitävän kenraalikuvernööri Bobrikovin murhaa rikoksena. Ne, jotka eivät lukeneet mitään, surivat kenraalikuvernöörin kuolemaa ja panivat toivonsa siihen, että venäläinen hallitusvalta jakaisi kansalle herrojen maat. Mäkelin puhui myös asevelvollisuusasiaa. Hän korosti, että puhuttu sana oli ainoa väline, jolla kansaan voitiin vaikuttaa; kansan enemmistö ei käsittänyt edes sitä vähää, minkä se luki.²⁷

Mäkelin toimi yhteistyössä Tampereen kagaalin kanssa. Hänellä oli yhteys myös helsinkiläisten sosiaalidemokraattien organisaatioon, mutta hän ei varsinaisesti kuulunut siihen.²⁸ Syyt eivät olleet vain käytännöllisiä vaan myös poliittisia. Helsinkiläisten ja tamperelaisten välit eivät vanhastaankaan olleet erinomaiset ja vuoden 1904 alussa niihin ilmaantui uusia rasitteita.²⁹

Turussa passiivista vastarintaa harjoittivat Tampereelta Länsi-Suomen Työmiehen toimitussihteeriksi elokuussa 1903 tullut Seth Heikkilä ja puoluesihteeriksi J. K. Kari, joka luultavasti oli ottanut osaa maanalaisiin puuhiin jo vuonna 1903. Turkulaiset sosialistit toimivat yhteistyössä nuor-suomalaisen asianajajan Antti Mikkolan kanssa.³⁰ Tännekään Rissasen keväällä 1904 luomalla organisaatiolla ei nähtävästi ollut yhteyksiä. Turku ja Tampere kulkivat passiivisessa vastarinnassa omia teitään tiiviissä yhteistyössä oman kaupunkinsa perustuslaillisten kanssa samoin kuin myös Oulu³¹.

Kotkassa Reino Drockila levitti ja mahdollisesti myös painoi kiellettyjä painotuotteita ja Ida Ahlstedtin pitämä kestikievari antoi tilansa kutsuntojen vastaisen työn käyttöön. Drockila oli jo pitkään ollut Viipurin läänin kuvernöörin Mjasojedovin ja santarmiston erikoistarkkailussa. Touku-kuussa 1904 suomalainen poliisi teki santarmiston mukana ollessa tarkastuksen Drockilan kotona ja kirjapainossa ja Ahlstedtin kestikievarissa. Kävi ilmi, että Drockila oli vähintäänkin pitänyt maanalaisen kirjallisuuden

26 1904, d. 1300 tsh. 51, No 163, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 241, VA.

27 Mäkelinin matkakertomus 8.8.1904, AN, VA.

28 Tämä käy ilmi käsiteltäessä 5.6.1904 pidettyjen mielenosoitusten järjestämistä.

29 Tästä jäljempänä.

30 E. J:nen, Vanhan taistelijan muistolle, Sosialisti 30.7.1938; E. Leinon haast. 1942, Y. K. Laineen kok., TA; Ernst Lähde, Taavi Tainio, teoksessa: Suomalaisia sosialisteja I 1943, s. 246.

31 T. A. Heikelin muistiinp., EIPV, VA. Kemppaisen pakomatka Ruotsiin edellä.

varastoa ja todennäköisesti myös painanut sitä. Ahlstedt pääsi pian vapaalle jalalle, mutta Drockila joutui viettämään viisi kuukautta tutkintovankueudessa.³²

Vaikka Drockila oli entinen helsinkiläinen, pääkaupungissa perustettu salainen sosiaalidemokraattinen organisaatio (Turkian ryhmä) päätti nimenomaisesti olla ottamatta häntä mukaansa. Helsinkiläiset pitivät Drockilaa liiaksi porvareihin sitoutuneena.³³ Mikään ei liioin yhdistä häntä Rissasen tämänaikaisiin puuhiin. Työväenliikkeessä orastamassa ollut suuntajako ulottui siis myös maanalaiseen toimintaan.

Työväenliikkeen suhtautuminen kutsuntoihin heijastui kyseisenäkin vuonna kutsuntaikäisten sosiaalidemokraattien henkilökohtaisissa ratkaisuissa. Työväenjärjestöihin kuuluvat nuorukaiset Artturi Aro ja Vilho Kemppainen eli Kari jäivät pois Helsingin kutsunnoista, mutta sitä vastoin Uno Helenius meni niihin. Aro, Kari ja Helenius liittyivät sittemmin vuosina 1906–08 toimineisiin terroristisiin ryhmiin. Kutsuntojen vastaiseen toimintaan heistä osallistui ainoastaan Kari, mutta myös Aro oli ainakin 1905 työläisaktivisti.³⁴

Tamperelainen Kustaa Adolf Lindström, joka myöhemmin tuli tunnetuksi työväenrunoilijaksi Kössi Kaatrana, jätti laillisen esteen eli todetun sairauden perusteella menemättä arvannostoon.³⁵ Samoin menetteli työmies Juho Hastin vaimon äpäräpoika – kuten kutsuntaluettelossa epäkunnioittavasti todetaan – Vihtori Huhta Hämeenlinnassa. Ainakin Huhdan tapauksessa sairaalassa tehty leikkaus palveli hyväksyttävänä syynä olla menemättä ”laittomiin” kutsuntoihin.³⁶

32 Drockilan juttu: Sal. asiak. 1904, 65, lk, VILH, MMA; KKK 1904, I j, III ja V², f. 121-130 ja Ed 12, 1904, 5, f. 58-60, VA; EE III, ÅAB; I. Aalle-Teljon (Ahlstedtin) haast. 1941 ja 1948, Y. K. Laineen kok., TA; VL 11.8.1904, s. 8. Drockilan valvonta: S 2, 1904, 1, SSH, VA.

33 M. Turkian haast. 1941, Y. K. Laineen kok., TA; Laine 1947, s. 37.

34 K 27/52, Uudenmaan läänin kl 1904, Helsingin kaup., No 328/331, 500/508 ja 615/625, SA. Aron taustatiedot: Lappeen tuomiokunta, Valkealan välikäräjien ptk. 4.-8.7.1907, 1 § ja 21.10.1907, 1 §, MMA. Helenius: Muistio Rånmodet å Östra Henriksgatan 27.1.1908, rikosos, Helsingin poliisilaitos, VA. Karista eli Kemppaisesta myöhemmin. Vuosien 1906-08 terrorismista ks. Antti Kujala, Suomalaiset vallankumousjärjestöt ja poliittinen rikollisuus 1906-1908, Historiallinen Aikakauskirja 1981, s. 106-124.

35 K 84/4, Hämeen läänin kl 1904, Tampereen kaup., No 229/178, SA. Kaatrasta ks. Palmgren I 1966, s. 314 seur.

36 K 84/4, Hämeen läänin kl 1904, Hämeenlinnan kaup., No 45/47, SA; Huhta 1957, s. 19; FO 10.6.1904, s. 2. Huhta oli eversti A. F. af Enehjelmin au-lapsi. Ks. KKK 1914, I os, sota-ajan j, 11⁸, VA (Juhani Piilososen ystävällisesti antama tieto). Huhta osallistui kutsuntojen vastaiseen toimintaan, minkä myös

Turvautuminen tällaiseen konstiin osoittaa, miten vähän vastustus-henkeä monissa paikoin Suomea oli verrattuna vuoden–kahden takaiseen tilanteeseen. Hämeenlinnassa ei tosin vallinnut mikään erityisen alistunut mieliala, sillä kutsuntoja edeltäneenä yönä kaupungissa jaettiin käsin kirjoitettuja lehtisiä, joissa tuomittiin itsevaltius ja Venäjän valta ja ylistettiin Japania ja terrorismia. Niiden teksti osoitti, että Hämeenlinnassa oli kehittymässä aktivistinen ja työläisaktivistinen suuntaus. Työväenyhdistyksen jäseniä osallistui kyseisten lehtisten jakamiseen.³⁷

Viranomaiset kiinnittivät huomiota lukuisten sosiaalidemokraattien kutsuntojen vastaiseen toimintaan mutta käsittelevät niitä yksittäistapauksina ilman että kukaan teki niitä johtopäätöksiä, joihin ne olisivat antaneet aihetta. Tämä kuvasti paitsi venäläisten ja heidän suomalaisten apuriensa huonoa työväenliikkeen tuntemusta myös heidän väheksyvää suhtautumistaan siihen.

Helsingin poliisimestari Carlstedt pyysi kuitenkin 8.6. Uudenmaan läänin kuvernööriltä Kaigorodovilta HTY:n alaisen palvelijatarammattiosaston lakkauttamista, koska Kanervo oli sen varapuheenjohtaja ja Carlstedtin mukaan osaston muutkin jäsenet harjoittivat kutsuntalakkoagitaatiota.³⁸ Viimeksi mainittu tieto piti paikkansa, sillä osaston jäsenet olivat hyvin aktiivisesti mukana salaisessa toiminnassa samana kesänä. Osasto sai kuitenkin jatkaa toimintaansa.

Kutsuntalakkoagitaattorien ”rikollisen” toiminnan tutkiminen annettiin venäläisten kuvernöörien johtamissa lääneissä välistä Suomen santarmihallituksen eikä suomalaisten tutkintaviranomaisten tehtäväksi. Tämä perustui siihen, että Suomen santarmihallituksen virkailijat olivat vuosien 1903 ja 1904 vaihteessa saaneet kaikki ne oikeudet, jotka suomalaisella poliisilla oli.³⁹ Näin meneteltiin Itkosen ja Hjortin tapauksissa Mikkelin läänissä ja Drockilan kohdalla Viipurin läänissä.

Viipurin läänin kuvernöörinvirkaa tilapäisesti hoitava V. Fuchs antoi elokuussa 1904 Drockilan asiasta lausuntonsa vt. kenraalikuvernööri N. M. Turbinille. Lausunnon mukaan Drockila olisi vaarallisena hallituksen vastaisena ja sosialistisena agitaattorina karkotettava Suomesta Venäjälle. Hallitusvalta yritti kuitenkin tähän aikaan lieventää politiikkaansa Suomes-

santarmisto tiesi. Huhta 1957, s. 15-16; 1904, d. 1300 tsh. 51, No 171, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 241, VA.

37 1904, d. 9 tsh. 10, f. 204-205, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 240, VA; O. J. Hämelän (ent. Helanderin ja Hämäläisen) muistiinp. 1935, EIP XXIV, VA; FO 10.6.1904, s. 2.

38 Sal. asiak. 1904, 21, f. 87, lk, ULH, VA.

39 Ask 1/1904, No 3.

sa, joten Fuchsin suosittelema ratkaisu ei enää tullut kysymykseen vaan Turbin määräsi Drockilan jutun normaaliin oikeuskäsittelyyn. Drockilan juttu tuli vihdoin 12.10. käsittelyyn Kotkan raastuvanoikeudessa, joka määräsi hänet vapaalle jalalle. Oikeusjuttu johti lopulta Drockilan vapauttamiseen syyteestä.⁴⁰

Mikkelin läänin venäläinen kuvernööri A. A. Vatatsi ehdotti toukokuussa 1904 Itkosen karkottamista Venäjälle, koska tämä sosiaalidemokraattina ja vallankumouksellisena oli yhteiskuntarauhalle ja valtiolliselle järjestykselle vaarallinen. Vatatsi perusteli tätä arviotaan Itkosen toistuvalla syyllistymisellä kiellettyyn poliittiseen toimintaan. Kenraalikuvernööri Bobrikov määräsi kysyttäväksi senaatin prokuraattorilta Eliel Johnssonilta (Soisalon-Soiniselta), olisiko Itkonen tämän mielestä pantava syyteeseen oikeudessa vai pitäisikö hänet karkottaa maasta.

Johnssonin mielestä tutkimukset olivat täysin vahvistaneet Itkosen syyllisyyden. Prokuraattori katsoi kuitenkin, että Itkonen ja hänen puolueensa jäsenet yleensäkin olivat vaikutusvallaltaan niin vähäpätöisiä, ettei hän ollut vaaraksi eikä hänen karkottamisensa ollut tarkoituksenmukaista. Karkotus vain lisäisi alempien väestökerrosten yleistä tyytymättömyyttä. Karkotuksen sijasta Itkonen pitäisi Johnssonin mielestä panna syyteeseen oikeudessa. On muistettava, että normaalista oikeusjärjestyksestä hallinnolliseen karkotusmenettelyyn poikkeaminen oli ylipäätään hyvin kiusallista vanhasuomalaisille ja eritoten prokuraattorille.

Prokuraattorin lausunto kuvasti hyvin suomalaisten viranomaisten yleisempääkin suhtautumista työväenliikkeeseen. Sitä ei pidetty toivottavana ilmiönä mutta ei vaarallisenakaan. Oli parempi suvaita sitä ja säilyttää se mitättömänä kuin kielloilla ja marttyyrejä tekemällä antaa sille uutta tuulta purjeisiin. Tästä sallivasta linjasta poikkesivat vain ne suomalaiset poliisimestarit, nimismiehet ym., jotka pyrkivät edistämään virkauraansa omaksumalla venäläisen repressiolinjan. Useimpien suomalaisten silmissä nämä virkamiehet leimautuivat joka tapauksessa "ryssänkätyreiksi", pejoratiivista ilmausta käyttäksemme. Vanhasuomalainen ja myöntyvyysmielinen senaatti pyrki sitä vastoin toteuttamaan kenraalikuvernööristä riippumatonta profiilia mutta pystyi tähän venäläisen hallitusvallan painostuksen vuoksi paljon huonommin kuin varmaan itse olisi halunnut. Johnsson maksoi tästä vuoden 1905 alussa omalla hengellään.

Muutamia päiviä Johnssonin lausunnon valmistumisen jälkeen kenraalikuvernööri Bobrikov koki väkivaltaisen kuolemansa ja vt. kenraalikuvernööri Turbin joutui tämän sijasta ratkaisemaan Itkosen kohtalon.

40 Drockilan jutun asiakirjat tämän luvun aiemmassa viitteessä; lisäksi LT 15.10.1904, s. 2 ja TM 15.2.1905, s. 2. Vapauduttuaan Drockila sai kagaalilta 200 markkaa, ks. EE III, ÄAB.

Turbin asettui Johnssonin kannalle ja Itkonen säästyi karkotukselta ja valtaistuimen perillisen syntymän takia annetun lieviä rikoksia koskevan armahduksen johdosta nähtävästi myös oikeudenkäynniltä.

Itkonen selvisi siis rikkeestään runsaat kaksi kuukautta kestäneellä tutkintovankeudella.⁴¹ Hänen ja Drockilan karkotus olisi varmastikin lisännyt järjestyneen työväen antipatioita venäläistä hallitusvaltaa kohtaan, mutta päinvastaisella ratkaisulla ei ollut mitään vaikutusta mielipiteisiin. Eihän kukaan voinut edes tietää, että Itkosen ja Drockilan karkottamista oli harkittu. Itkonen ei muutenkaan ollut työväenliikkeessä erityisen hyvin tunnettu henkilö, jos kohta hänen vankeutensa antoi hänen nimelleen tiettyä sädekehää. Sen sijaan yleisesti tiedetyn Drockilan pitkäaikainen tutkintovankeus, josta laillisestikin ilmestyvä lehdistö kertoi, vaikutti varmasti erittäin negatiivisesti sosiaalidemokraattiseen väkeen. Itkosen ja Drockilan tapauksissa osoitettu pienoinen lempeys meni siis täysin hukkaan, etenkin kun ensiksi mainittu kesällä 1904 vapauduttuaan toden teolla heittäytyi hallituksenvastaiseen toimintaan. Venäläisen hallitusvallan 1900-luvun alussa suomalaisen yhteiskunnan suuntaan antamat myönteiset signaalit olivat ylipäätään niin vähäisiä kielteisiin verrattuna, ettei ensiksi mainituilla useinkaan ollut sitä vaikutusta, mitä niillä tavoiteltiin.

Mikkelin läänissä pidätetyt Itkonen ja Asarias Hjort esittivät paikallisen väestön kanssa keskustellessaan niin radikaaleja mielipiteitä, ettei sellaisia ollut ennen suomalaisten sosiaalidemokraattien suusta kuultu. Useiden todistajien mukaan Hjort sanoi, että kaukoidän sota johtaisi Venäjän tappioon ja valtakunnan hajoamiseen. Suomi voisi irrottautua Venäjän alaisuudesta nousemalla ulkovaltojen avulla kapinaan ja muuttua itsenäiseksi tasavallaksi. Ainakin yhden todistajan mukaan Itkonen sanoi ampuvansa ensiksi Nikolain, mutta todistaja ei tahtonut vahvistaa, että Itkonen oli tarkoittanut tällä keisaria. Hallituksesta ja Bobrikovista Itkonen oli lausunut loukkaavia sanoja. Venäläisen ilmiantajan mukaan Itkonen oli puhunut Bobrikovin murhasuunnitelmista. Ei ole aivan mahdotonta, että Itkonen tiesi jotakin niistä aikeista, joita ns. varhaisaktivisteilla tähän aikaan oli. Toinen suomalainen todistaja kertoi Itkosen väittäneen, että Venäjän tappio sodassa johtaisi Suomen itsenäistymiseen eli hän lausui aivan samaa kuin Hjort tahollaan.⁴²

41 KKK 1904, I j, VI⁷, VA; Sal. asiak. 1905, C, Ik, MLH, MMA; FO 3.8.1904, s. 4.

42 Sal. asiak. 1905, C, Ik, MLH, MMA. En näe mitään syytä epäillä kyseisiä todistajanlausuntoja. Niin santarmiston kuin suomalaistenkin viranomaisten laatimat kuulustelupöytäkirjat vaikuttavat asiallisilta eikä niitä nähtävästikään ole laadittu sillä perusteella, että syytettyjen niskaan olisi ehdoin tahdoin kasattu mahdollisimman paljon rikkomuksia. Varhaisaktivismista tuonnempa-

Itkosen ja Hjortin lausuntoja on pidettävä ensimmäisenä merkkinä siitä, että radikaalit sosiaalidemokraatit alkoivat pitää terrorismia ja aktivistista politiikkaa vakavasti harkittavana poliittisena vaihtoehtona. Vaikka Itkosen ja Hjortin puheet olivat lähinnä tyypillistä suomalaista uhoa, ne osoittivat asenteiden olleen muuttumassa jyrkkään suuntaan jo ennen Bobrikovin murhaa ja hallituksen politiikan kääntymistä sovinollisempaan suuntaan. Tästä voi päätellä, että nimenomaan Bobrikovin repressiivinen toiminta istutti työväenliikkeeseen radikalismien ja terrorismin siemenen. Kenraalikuvernöörin murha esimerkkinä terrorismin tuloksellisuudesta ja sitä seurannut politiikan käänne, joka koettiin hallituksen heikkoudenosoituksena, pelkästään loivat jo aikaisemmin syntyneelle ajatukselle otolliset kasvuedellytykset. Itkosen ja Hjortin kevääseen 1904 sijoittuvat tapaukset osoittavat, että työväenliikkeessä orastanut radikalismi oli alun perin kotoista tekoa eikä suinkaan kansainvälisen politiikan vaikutusta, sillä Venäjän hallituksen kansainvälinen ja sisäpoliittinen heikkeneminen ja oppositio- ja vallankumousliikkeen voimistuminen alkoi näkyä ja vaikuttaa myös suomalaisiin vasta kesästä lähtien.

Ylioppilaiden kutsuntalakkotoimintaan osallistuneen Max Hanemannin mielestä nuorten työläisten panos oli huomattavampi kuin ylioppilaiden.⁴³ Tämä lausunto piti paikkansa viimeistään keväällä 1904⁴⁴ ja jo aikaisemminkin työläisten mukaan saaminen oli osoittautunut välttämättömäksi siitä syystä, että ylemmistä kerroksista lähtöisin olevien agitaattorien oli erittäin vaikea vaikuttaa kansan syviä rivejä edustaviin asevelvollisiin ainakin maan lounaisten osien maaseutupaikissa.

Itkonen pelotteli agitaatiokierroksellaan, että jos asevelvolliset menisivät kutsuntoihin, heidät vietäisiin tykinruoaksi Japanin sotaan ja Venäjän laki saatettaisiin Suomessa voimaan. Asarias Hjort puolestaan vakuutti, että jos kolmasosakin kutsunnalaisista jäisi pois, suomalaisia ei vietäisi Mantsuriaan.⁴⁵ Tosiasiassa asevelvolliset pelkäsivät vuoden 1904 alkupuolella juuri sitä, että kutsunnoista kieltäytyneet passitettaisiin sotaan ja tämä

na. Ks. myös Antti Kujala, Venäjän sosialistivallankumouksellinen puolue ja Suomen aktivismin synty, Historiallinen Aikakauskirja 1987 (vastedes Kujala 1987a), s. 91-92.

43 M. Hanemannin muistiinp., EIP XXIV, VA.

44 Ernst Estlander kertoi Arvid Neoviukselle (AN, VA) kirjeessään 17.3.1904, että järjestyneiden työläisten joukossa oli ehkä liikettä itsenäiseen vastarintapolitiikkaan, mutta ylioppilaiden parissa mieliala oli vaisu. Ks. myös "Vanha ystävä" (=Th. Homén) J. Castrénille 22.3.1904, Jonas Castrénin kok. (JC) 2, VA.

45 Sal. asiak. 1905, C, lk, MLH, MMA.

oli omiaan entisestään heikentämään vastarintaa.⁴⁶ Kumpikin osapuoli piti siis sotaan joutumista koskevaa pelkoa yllä, mutta hallitus kagaalia paljon uskottavammin, vaikka sen ei edes tarvinnut lausua sanktiotaan julki.⁴⁷

Vain joka viides kutsunanalainen jäi keväällä 1904 saapumatta arvanostoon. Keväällä 1902 näin oli menetellyt kuusi kymmenestä ja seuraavana keväänä kolme kymmenestä.⁴⁸ Kevään 1904 tulos oli siis kagaalin kannalta suuri pettymys. Myös työväenliikkeen kutsuntalakkoagitaattorien on katsottava epäonnistuneen toiminnassaan. Mikkelin ja Kuopion lääneissä tehtyjen pidätysten lamaanuttava vaikutus on jo mainittu, mutta Ola Castrénin mukaan työ kangerteli Hämeenkin läänissä. Nämä olivat juuri niitä alueita, jotka olivat Rissasen erityishuomion kohteena.⁴⁹

Taulukko 4

Vuoden 1904 kutsuntoihin osallistuneiden osuus kaikista kutsunanalaisista eräissä sellaisissa kunnissa, missä sosialistit olivat harjoittaneet kutsuntalakkoagitaatiota⁵⁰

229

	Kutsunanalaiset	Kutsuntoihin osallistuneet
Liljendal	10	0
Turku	324	222
Hämeenlinnan kaup., maask.		
ja joukko muita kuntia	449	424
Tampere, Messukylä ym.	399	313
Kotka, Kymi ym.	482	434
Viipurin kaup.	231	156
Viipurin maask.	232	211
Lapua	544	283
Vöyri	86	41
Pieksämäki	88	75
Joroinen	68	59
Juva, Rantasalmi ym.	256	246

46 A. Tömgren A. Neoviukselle 14.2.1904, AN, VA.

47 Ks. kuitenkin Reuter II 1930, s. 197-198.

48 K. N. Rantakari, Routavuodet, teoksessa: Suomen historian käsikirja, toim. Arvi Korhonen, II (Porvoo, 1949), s. 325-327.

49 O. Castrénin kertomus, EE III, ÅAB.

50 FO keväällä ja kesällä 1904.

Kenraalikuvernööri näytti saavuttaneen lähes täydellisen voiton passiivisesta vastarinnasta. Alistuneisuus ulotti vaikutuksensa kutsuntalakkoagitaattoreihinkin, kuten Porin tapahtumat osoittivat. Tilanne ei kuitenkaan ollut Bobrikovin kannalta niin ongelmaton kuin näytti, sillä hänen politiikkansa synnytti entistä radikaalimpaa vastarintaa kannattavia ryhmiä maahan. Uusi poliittinen suunta ilmeni niin aktivistisina suuntauksina perustuslaillisen puolueen jyrkimmällä siivellä⁵¹ kuin myös helsinkiläisen työväenliikkeen salaisina organisaatioina. Kenraalikuvernöörin saavuttamassa voitossa piili siis jo tappion siemen ja suunnanmuutos manifestoitui ensimmäiseksi hänen omassa murhassaan 16.6.1904.

51 Ks. Kujala 1987a, s. 90-92; Kujala 1988a, s. 3-23.

Työväenliikkeen salainen toiminta kesällä ja syksyllä 1904

Kesäkuun ensimmäisen sunnuntain mielenosoitukset

231

Tukholmaan karkotetut perustuslaillisten johtajat järjestivät maaliskuussa 1904 Pohjois-Ruotsin Bodeniin kokouksen, johon oli kutsuttu kansan syvien rivien edustajia Suomesta. Työväenliikkeestä paikalle olivat saapuneet Yrjö Mäkelin ja oululaiset Jaakko Kemppainen ja A. Määttä. Bodenissa laadittiin suunnitelma protestikokouksista, joiden tarkoituksena oli voittaa maassa vallitseva apatia, innostaa alempia kansankerroksia vastarintaan ja antaa Venäjän oppositiolle tukea, jotta tämä valtaan noustuaan osoittaisi suopeutta suomalaisten valtiollisia pyrkimyksiä kohtaan. Niin suomalaisille kuin Venäjän oppositiollekin oli pakko näyttää, ettei tilanne Suomessa ollut niin toivoton kuin miltä näytti. Jos viranomaiset yrittäisivät estää joukkokokouksia, oli pantava kova kovaa vastaan.

Mäkelinin ehdotuksesta protestihanke yhdistettiin työväen kesäkuun alun mielenosoituksiin, jotka oli tähän saakka järjestetty pelkästään työväen kysymyksen tiimoilta ilman mitään kosketusta valtiollisiin asioihin. Mitään muita varsinaisia päätöksiä kokous ei tehnyt eikä eli tässäkin ilmeni, miten tärkeässä asemassa työväenliike oli perustuslaillisille keväällä 1904. Kokous päätti tosin myös suositella kutsuntojen vastustamista ja laittomuuksiin syyllistyvien poliisien, nimismiesten ym. fyysistä kurittamista.¹

1 Bodenin kokouksen ptk. 15.3.1904, JC 6, VA; Lennart Gripenberg, *Ur mina levnadsminnen* (Helsingfors, 1922), s. 96-101; Lennart Gripenberg, *Från ett skiftesrikt kvartsekel*, *Utdrag ur minnesanteckningar* (1932), f. 168-170, VA; M. Rosendalin Bodenin kokousta koskevat paperit ja K. Zilliacus E. Erkolle

Bodenin kokous oli osoitus maastakarkotettujen asenteiden jyrkentymisestä. Vastaavaa kehitystä tapahtui myös kagaalin piirissä. Radikaalit perustuslailliset pyrkivät etsimään apua ulkovalloilta Venäjän hallitusta vastaan ja pitivät itsensä ajan tasalla heitä vielä radikaalimpien aineiden, varhaisaktivistien, suunnitelmista murhata kenraalikuvernööri Bobrikov.² Jyrkkien perustuslaillisten kiinnostus työväenliikettä kohtaan keväällä 1904 näkyi myös Fria Ordissa.³

Bodenissa sovittiin julkilausumasta, joka oli määrä lukea kesäkuun alun mielenosoituksissa. Alkuperäinen julkilausuma tuhoutui, mutta kagaaliin kuuluneet Th. Homén, P. E. Svinhufvud ja W. Zilliacus laativat uuden julistuksen. Sen teksti oli entistä lyhyempi ja iskevämpi ja siten enemmän omiaan mielenosoituksessa luettavaksi ja levitettäväksi. Julistuksessa vaadittiin laittomien asetusten ja kenraalikuvernöörin hirmuvallan (diktatuuriasetuksen antamien lisävaltuuksien) kumoamista, täydellistä yhdistymis-, kokoontumis-, lausunto- ja painovapautta, syyttömästi vangittujen vapauttamista, palaamisoikeutta maastakarkotetuille sekä valtiopäiviä koolle. Julistus päättyi sanoihin: "Pois sortava väkivalta! Alas Plehwe, Bobrikoff ja mateleva senaattimme. Eläköön vapaus!"⁴

Bodenin mielenosoituspäätöksen toteuttaminen jäi ennen kaikkea SDP:n puoluehallintoon kuuluvien Mäkelinin ja Kemppaisen harteille, mutta nämä eivät pystyneet saamaan mitään aikaan edes kotikaupungeissaan Tampereella ja Oulussa. SDP:n puoluehallinto kehotti jäsenyhdistyksiään tekemään kesäkuun alun mielenosoituksista viranomaisille vain ilmoituksen.⁵ On ilmeistä, että tämä päätös liittyi Bodenin suunnitelmaan, mutta kuten on jo ilmennyt, suurin osa työväenyhdistyksistä ei voinut eikä uskaltanut menetellä sen mukaisesti vaan taipui anomaan lupaa mielenosoituksen järjestämiseen.

Tampereen työväenyhdistyksessä syntyi erimielisyyttä siitä, pyydetäisiinkö viranomaisilta tätä lupaa. Johtokunnan enemmistö puolsi luvan

11.3.1904, EIP XI ja XXX, VA; Parmanen II 1937, s. 601-620; Reuter II 1930, s. 164-170.

2 Ks. Kujala 1987a ja 1988a.

3 Esim. FO 2.3.1904, s. 1-2 ja 18.4.1904, s. 1.

4 Th. Homén Herra senaattorille (mahdollisesti L. Gripenbergille) 5.6.1904, JC 2, VA; Tekla Hultin, Taistelun mies: Piirteitä Jonas Castrénin elämästä ja toiminnasta (Helsinki, 1927), s. 89-90; Parmanen II 1937, s. 614, 734.

5 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 119-120, 166-167. Stp:n ptk:n 3.5.1904 4 §:ssä päätettiin pelkästään panna mielenosoitusretket toimeen entiseen tapaan eli sitä todellista päätöstä, joka tehtiin ja välitettiin yhdistyksille, ei uskallettu viedä pöytäkirjoihin (TA).

anomista, mutta yhdistyksen kokous kallistui pelkän ilmoituksen kannalle. Tamperelaiset alistuivat kuitenkin anomuksen esittämiseen ja nöyryyt-tääkseen heitä kuvernööri kielsi puheiden pitämisen. Mielenosoituksen kokouspaikalla Mäkelin yritti turhaan löytää jonkun, joka olisi esittänyt julkisen vastalauseen tällaista holhousta vastaan. Hänen suunnittelemansa mielenilmaus kaatui siis työväestön sisäisiin erimielisyyksiin ja viran-omaisten lujatoteisuuden synnyttämään passiivisuuteen.⁶

Kuvernööri Savander ja poliisimestari Demidov eivät antaneet lupaa kesäkuun ensimmäisen sunnuntain kulkueen järjestämiseen Oulussa⁷ eikä Bodenissa sovitua protestiakaan voitu esittää.

Mielenosoituspäivän lähestyessä Tukholman maastakarkotetut tie-dustelivat Helsingin kagaalilta, miten protestin esittäminen oli hoidettu. Tukholmaan oli kantautunut tietoja, ettei mitään ollut tehty. Tilaisuus vaikuttaa kotimaan resignoituneeseen mielipiteeseen ja myös Venäjän oppositioliikkeeseen oli menossa sivu suun. Aika oli käymässä vähiin, sillä tukholmalaisten kirje tuli kagaalille vasta tiistaina 31.5. Kagaali lähetti Tampereella aikaisemmin asuneen varatuomari Johannes Gummeruksen Mäkeliniä tapaamaan.

Tämä ilmoitti Gummerukselle luopuneensa ajatuksesta, koska se ei ollut saanut osakseen kiinnostusta eikä tukea.⁸ Mäkelin ei pystynyt järjes-tämään protestia edes omalla paikkakunnallaan saatikka sitten valtakunnal-lisesti. Jos hän olisi kyennyt nousemaan salaisen työväenliikkeen johtoon, hänen asemansa seuraavan syksyn ja vuoden suuntataisteluissa olisi var-maankin ollut tosiasiallista huomattavasti lujempi. Silkkää saamatto-muuttaan Mäkelin päästi hänelle tarjoutuneen ainutlaatuisen tilaisuuden käsistään. Työväenliikkeen faktinen johto oli vähitellen liukumassa pois rutiineihinsa kangistuneelta Turun puoluehallinnolta, mutta Mäkelinin sijasta siihen tarrautuivat helsinkiläiset.

Kagaalissa protestia järjestävät Theodor Homén ja Gummerus kään-tyivät torstaina 2.6. eli vain kolme päivää ennen mielenosoitusta Aukusti Rissasen ja J. E. Kumeniuksen puoleen, joista jälkimmäinen toimi Helsingin kulkueen airueena. Aikapulaa säikkymättä Rissanen ja Kumenius hoitivat Helsingin ja lähettivät agenttinsa myös Turkuun, Poriin, Tampe-

6 Tampereen ty:n jk:n ptk. 10.5.1904, 4 § ja ty:n ptk. 23.5.1904, 4 §, TKA; KL 7.6.1904, s. 2; Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 8-9, Yrjö Sirolan kok., KA.

7 Ks. edellä.

8 Th. Homén Herra senaattorille (mahdollisesti L. Gripenbergille) 5.6.1904, JC 2, VA; L. Gripenberg, Från ett skiftesrikt kvartsekel (1932), f. 170-173, VA.

reelle, Hämeenlinnaan, Lahteen, Kotkaan ja Kuopioon ja myöhemmin myös Forssaan ja Vaasaan.⁹

Kesäkuun ensimmäisen sunnuntain 5.6.1904 mielenosoitus järjestettiin kulkueena ja Mäntymäellä pidettynä puhetilaisuutena, joihin oli hankittu asianmukainen lupa. Kun virallinen ohjelma oli päättynyt ja tilaisuus oli julistettu päättyneeksi, puhujakorokkeelle kiipesi ylimääräinen puhuja, satulaseppä Taavi Väinölä. Kagaali oli etukäteen maksanut hänelle 300 markkaa, joko matkakassaksi tai sitten korvaukseksi siitä haitasta, jota hänelle väistämättä koitui. Väinölä luki monituhatpäiselle yleisölle Homénin ja muiden kagaalien kirjoittaman julkilausuman, joka päättyi von Plehwelle, Bobrikoville ja senaatille esitettyyn paheksuntaan. Lavan ympärille oli järjestetty väkeä, jonka tehtävänä oli suojella puhujaa ja puhjeta suosiosoituksiin. Yleisö otti ylimääräisen ohjelmanumeron innostuneesti vastaan eikä poliisi vähälukuisuutensa vuoksi tohtinut ryhtyä pidättämään sen esittäjää. Tilaisuudessa vallinnut voimakas hallituksenvastainen henki inspiroi myös Jean Boldtin ja erään virolaisen esiintymään spontaanisti puhujina. Julistusta jaettiin yleisölle suomen- ja ruotsinkielisenä. Mielenosoituksen airtu Kumenius sanoutui myöhemmin tapahtuneesta irti, vaikka hän oli todellisuudessa sen järjestänyt.

Santarmisto sai Helsingin työväenyhdistykseen kuuluneen Väinölän nimen selville, mutta tälle oli vakiintuneeseen kagaalitapaan järjestetty matka Ruotsiin. Työväenyhdistyksen johtohenkilöitä ja mielenosoituksen järjestäjiä juoksutettiin poliisin kuulusteluissa.¹⁰ Järjestöjä suojellakseen Työmies leimasi välikohtauksen ulkopuolisten järjestämäksi¹¹, vaikka on varmaa, että toimitus sai ainakin tapahtuman jälkeen vihiä protestin todellisista järjestäjistä.

9 EPH, f. 199-200, VMB, SLA; Th. Homén Herra senaattorille (mahdollisesti L. Gripenbergille) 5.6.1904, JC 2, VA; H. Neovius sisaruksilleen Arvidille ja Dagmarille 17.10.1904, AN, VA. Kagaali kanavoi huomattavia summia rahaa kesäkuun alun mielenosoituksien järjestämiseen, Tömgrenin, Homénin ja eritoten Gummeruksen kautta, ks. EE III, ÅAB.

10 KKK 1904, I j, V¹, f. 125-128 ja Ed 12, 1904, 5, f. 112-114, VA; Sal. asiak. 1904, 4, f. 51, lk, ULH, VA; S 2, 1904, 5, f. 2-12, SSH, VA; H. Neovius A. Neoviukselle n. 7.6.1904 ja G. Castrén samalle s.d. ja 7.6.1904, AN, VA; Th. Homén Herra senaattorille 5.6.1904 ja Matti (=Homén) J. Castrénille 10.6.1904, JC 2, VA; EE III, ÅAB; FO 15.6.1904, s. 1-2, 18.6.1904, s. 2-3. Virolaista puhujaa vastaan nostettiin myöhemmin Helsingin raastuvanoikeudessa syyte yllyttämisestä provokaatiotarkoituksessa väkivaltaan. Helsingin kaupunginviskaalin O. Albrechtin mielestä kyseinen virolainen oli esiintynyt yhteisymmärryksessä poliisin kanssa, koska tämä ei ollut häntä tilaisuudessa pidättänyt. Oikeus kuitenkin hylkäsi syytteen toteen näyttämättömänä. Ks. HelRO II os rikosas. 11.2.1905, 21 § ja jutun myöhemmät käsittelykerrat, VA; KKK 1904, I j, V³, f. 127-130a, VA.

11 TM 6.6.1904, s. 1-2.

Salolainen levyseppä ja sikäläisen työväenyhdistyksen jäsen E. Malmberg luki saman julkilausuman Turun työväenyhdistyksen kokouksessa, johon yhdistys oli joutunut tyytymään viranomaisten evätyä mielenosoituslupan. Poliisi pakotti yhdistyksen johdon tekemään tiliä tapauksen johdosta. Puheenjohtaja Seth Heikkilä kertoi hätäpäissään kutsumattoman esiintyjän nimen poliisille ja Länsi-Suomen Työmies esitti sen suorastaan kokousuutisessaan. Niin Länsi-Suomen Työmies kuin Turun työväenyhdistyksen julistivat teon yritykseksi vahingoittaa yhdistystä. Kuitenkin Heikkilä ja puoluesihteerit Kari olivat luultavasti ennalta tienneet protestista, sillä he olivat poistuneet tilaisuudesta sopivasti ennen välikohtausta. Kagaali järjesti Malmbergille tilaisuuden paeta maasta.¹²

Hämeenlinnan työväenyhdistys noudatti puoluehallinnon ohjeita ja pelkästään ilmoitti viranomaisille kulkueestaan mielenosoitusta edeltävänä päivänä. Poliisi kielsi mielenosoituksen mutta ei ryhtynyt estämään kulkuetta, joka suuntautui työväentalolta kaupungin ulkopuolelle Ahvenistoon. Täällä pidetyt puheet pysyttelivät vaarattomilla vesillä, mutta tilaisuudessa jaettiin lippusia, joihin oli painettu Homénin ja muiden kirjoittama julistus. Poliisi sai selville yhden jakajista, jalkineyöntekijä Yrjö Virtasen, joka tunnusti saaneensa julistukset työnantajaltaan, suutari J. H. Saaristolta. Tämä sattui olemaan työväenyhdistyksen puheenjohtaja. Julistukset oli saatu Helsingistä mielenosoituksen aattona. Saaristo kiisti kaiken Virtasen kertoman. Poliisi korjasi Saariston ja Virtasen huostaansa muutamaksi päiväksi ja jutun tutkimukset uskottiin Tampereella toimivalle santarmiratsumestarille V. V. Maloville. Santarit uhkailivat kuulusteltavia: "Kjulla shina viala puhut; Sibiria shuuri maa!"

Työväenyhdistyksen johtokunta päätti erottaa Saariston puheenjohtajan tehtävistä, koska tämä ei ollut ajoissa ilmoittanut yhdistyksen kulkueesta ja oli "muutenkin joutunut tekemisiin järjestysvallan kanssa". Yhdistys pyrki säilyttämään henkensä uhraamalla puheenjohtajansa. Päätöksestä toimitettiin oitis tieto poliisikamarille. Vaikuttaa siis ilmeiseltä, että viranomaiset olivat vaatineet puheenjohtajan vaihtamista. Vihtori Huhta lisäsi jälkikäteen pöytäkirjaan mielipiteensä, jonka mukaan päätös oli mitä raukkamaisin.

Kuvernööri Papkov langetti yhdistyksen johtokunnan jäsenille 50 ja 20 markan sakot. Saaristo ja toinen suurempaan hyvitykseen tuomittu, A. Judén, suorittivat sakkonsa istumalla 10 vuorokautta vankilassa. Rangais-

12 Salaiset kirjeasiakirjat 1904, SZh No 115- ja 116-04 ja salaiset kirjekonseptit No 172 ja 203 1904, lk, TLH, TMA; KKK 1904, I j, V¹, f. 113-119, VA; S 2, 1904, 26, f. 53, SSH, VA; Turun ty:n ptk. 10.6.1904, 2 §, TTA; A. Törngren A. Neoviukselle 10.9.1904 ja G. Castrén samalle 9.9.1904, AN, VA; LT 7.6.1904, s. 2. Malmberg oli ollut Salon työväenyhdistyksen edustajana Forssan puoluekokouksessa 1903.

tuksen syynä oli tilaisuuden järjestäminen ja puheiden pitäminen ilman asianmukaista lupaa sekä poliisin antaman kiellon uhmaaminen. Työväenyhdistyksen johtokuntaan kuulunut kirjapainonomaistaja August Boman, joka lukeutui suomettarelaisiin ja arasteli passiivista vastarintaa, joutui muiden mukana kollektiivisen rangaistuksen kohteeksi. Eikä hän ollut yksin, sillä myös Judén näyttää todella pelänneen vastarinnasta aiheutuvia seurauksia. Kruununperillisen syntymän johdosta annettu yleinen armahdus sovitti lopulta hämeenlinnalaistenkin synnit eikä heidän tarvinnut mennä oikeuteen.

Tutkiessaan Itkosen juttua Mikkelin läänissä ja Hämeenlinnan luvaton mielenosoitusta santarmisto ja poliisi olivat pääsemäisillään helsinkiläisten sosiaalidemokraattien (Rissasen) salaisen organisaation jäljille, mutta aliarvioidessaan työväenliikettä ja silkkaa taitamattomuuttaan ne eivät osanneet tarttua paljastuneisiin johtolankoihin. Viranomaisille selvisi, että hämeenlinnalaiset kävivät kirjeenvaihtoa Hämeenlinnasta Helsinkiin hiljan muuttaneen räätäliyöntekijän Vilho Karin alias Kemppaisen kanssa. Kari käytti kirjeenvaihdossaan erilaisia salanimiä. Hän oli entisessä kotikaupungissaan ollut töissä erään johtavan kagaalin palveluksessa ja jättänyt keväällä 1904 menemättä Helsingin kutsuntoihin.

Hämeenlinnalainen Fanny Palenius oli kolme päivää Hämeenlinnan mielenosoituksen jälkeen kirjoittanut Karille ja pyytänyt tätä toimittamaan piakkoin pidettävälle evankeliumijuhlille lisää samanlaisia pieniä valankumousjulistuksia, mutta "niissä tarvitsis olla vähäsen juhlan mukaset sanatkin niinkun nyt itsekin arvaat Jumalan armosta ja niin pois päin". "Pane nyt toimeksi että saadaan täällä poliiseille vähän enenpi työtä." Kuulusteluissa 23-vuotias Fanny käyttäytyi aivan yhtä pelottomasti kuin Saaristo eikä tunnustanut mitään. Kari ja Palenius velvoitettiin olemaan matkustamatta asuinpaikkakunnaltaan, mutta kumpikin katosi pian poliisin näköpiiristä. Kari katsoi viisaimmaksi siirtyä Tukholmaan, jonne kaikilla poliittisiin vaikeuksiin joutuneilla oli tapana paeta.

Hämeenlinnalaiset selvisivät rikkeestään loppujen lopuksi melko lieville seuraumuksilla, mutta nämäkin toimet antagonisoivat heidän suhtautumisen kuvernööriin ja poliisiin ja osaltaan olivat johdattamassa heitä kohti työläisaktivismia.¹³

13 KKK 1904, I j, V¹, f. 121-123 ja IV j, 72°, VA; Saapuneet salaiset kirjeet 1904, 9, f. 63 ja yleisen os:n kirjekons. No 1137 ja 1339 1904, lk, HLH, HMA; Sal. asiak. 1904, 3, f. 328, lk, ULH, VA; Hämeenlinnan ty:n jk:n ptk. 19.5.1904, 2 §, 10.6.1904, 2 §, 4.7.1904, 5 §, 28.7.1904, 2 § ja 15.8.1904, 1 § ja ty:n ptk. 15.5.1904, 3 §, 14.7.1904, 3, 4 ja 9 § ja 27.1.1905 (toimintakertomus 1904), TA; O. Helander J. K. Karille 11.6.1904, No 610, SDP F 6, TA; EE III, ÅAB; FO 3.7.1904, s. 7; VL 19.11.1904, s. 4; J. H. Saariston haast. 1933, R. Holstin muistinp. ja O. J. Hämelän muistinp. 1935 ja kirje 1.12.1937, EIP X ja XXIV,

Työväenyhdistyksen puheenjohtaja Eetu Salin kävi Porin poliisilaitoksessa pyytämässä lupaa paikallisen kulkueen järjestämiseen. Vt. poliisimestari Arvid Öhman ilmoitti, ettei hän voinut sitä myöntää vaan se olisi haettava läänin kuvernööriltä. Öhman ei uskaltanut toistaa viimevuotista virhettään¹⁴, vaan kielsi kulkueen toimeen panemisen ilman asianmukaista lupaa. Työväenyhdistys päätti kuitenkin lopettaa anelemisen ja toimitti muutta mutkitta paikalliseen lehteen ilmoituksen tulevasta tapahtumasta. Luvan hankkimiseen kuvernööriltä ei luultavasti ollut enää aikaa-kaan. Mielenosoittajat eivät uskoneet poliisin kieltoa eikä poliisi uskaltanut ryhtyä väkivalloin hajottamaan kaksi- tai kolmetuhatpäistä väkijoukkoa. Mielenosoituksen johtaja Karl Nieminen viittasi kintaalla myös käskylle olla pitämättä puheita.

Kuvernööri Lang määräsi Öhmanin pidättämään Niemisen ja passittamaan tämän Turkuun, missä kuvernööri piti tätä kuulusteltavanaan yli viikon ja vapautti sitten vakuututtuaan siitä, että työväenyhdistys oli rikkonut määräyksiä väärinkäsityksestä. Niin hän ainakin kenraalikuvernöörin kanslialle ilmoitti, mutta saattaa olla, että hän todellisuudessa katsoi parhaaksi antaa armon käydä oikeudesta. Lang ei piitannut Öhmanin esittämästä pyynnöstä, että Porin työväenyhdistys ja muut kulkueen järjestäneet yhteisöt oli lakkautettava määräajaksi tai ainiaaksi ja kaikki puhujat ja lipunkantajat vangittava. Lang korosti kenraalikuvernöörin kanslialle antamassaan selonteossa, ettei Porissa ollut esiintynyt samanlaisia järjestysthäiriöitä kuin eräissä muissa kaupungeissa. Hän ilmoitti kuitenkin työväenyhdistyksen johdolle, että pieninkin tottelemattomuus poliisin antamia määräyksiä kohtaan johtaisi yhdistyksen kieltämiseen.

Porissa uhmattiin siis avoimesti poliisia, mutta porilaiset eivät kuitenkaan järjestäneet Homénin protestitekstin lukemista enempiä kuin sen jakamista kirjallisessa asussa. Alma Malander (myöh. Jokinen) oli saapunut tilaisuuteen Helsingistä ja nähtävästi hän oli tuonut mukanaan julistuksia, mutta porilaiset eivät rohjenneet tehdä mitään.¹⁵

Kagaalin tietojen mukaan Homénin julistus luettiin myös Kuopiossa ja sitä jaettiin Kotkan mielenosoituksessa ilman että kukaan luki sitä kaiken kansan edessä. Tästä ei kuitenkaan ole mitään viranomaisten tietoja, joten

VA; Korpimaa 1934, s. 22-25; Huhta 1957, s. 18-22; Kanerva 1938 s. 28-29. Karin vaiheista ks. HelRO IV os rikosas. 1.10.1906, 1 §, VA; A. Söderholmin tutkimusptk. 1910 (V. Kari, K. A. Valtola), Df 2, senaatin prokuraattorin tmk., VA.

14 Ks. edellä.

15 KKK 1904, I j, V¹, f. 151-159, VA; Salaiset kirjeasiakirjat 1904, SZh No 112-ja 121-04, lk, TLH, TMA; FO 3.7.1904, s. 7.

kagaalin tiedot eivät luultavastikaan pitäneet paikkaansa.¹⁶ Valtiollinen protesti toteutettiin siis 5.6.1904 vain Helsingissä, Turussa ja Hämeenlinnassa, mutta sen vaikutus osoittautui ajateltua tarkoitusta silmällä pitäen täysin riittäväksi. Työväenliike oli lopullisesti herätetty valtiollisesta uneliaisuudestaan. Protestin kauaskantoinen merkitys ei tosin johtunut vain siitä itsestään vaan sen ja Bobrikovin murhan (16.6.) yhteisvaikutuksesta. Kesäkuun ensimmäisenä sunnuntaina rohkeasti esitetty taisteluhaaste jäi mieliin ja sen yhteydessä monin tavoin osoitettu arkailu unohtui.

Heti kesäkuun alun mielenosoitusten jälkeen Mäkelin vaati puoluehallinnon turkulaista toimeenpanevaa valiokuntaa kutsumaan koolle koko puoluehallinnon kokouksen, kuten pöytäkirjaan kaunistellen merkittiin, "johdonmukaisuuden saavuttamiseksi ja rivien lujittamiseksi". On ilmeistä, että Mäkelin tahtoi yhtenäistää puolueen suhtautumisen hallituksen vastaiseen taisteluun. Hän tahtoi estää sen, että varovaisuuteen taipuwait puoluetoverit tekivät tyhjäksi protestit, kuten Tampereella oli käynyt samoin kuin myös sen, että työväenlehdet tuomitsivat mielenilmaukset ja antoivat niiden esittäjät ilmi. Toimeenpaneva valiokunta ja puoluehallinnon helsinkiläiset jäsenet, joiden taustayhteisöjä Mäkelinin moitteet koskivat, katsoivat kokouksen pitämisen tarpeettomaksi. Mäkelin matkusti 11.6. Turkuun, mutta sai lähteä täältä paluumatkalle tyhjin käsin.¹⁷

Kuten tapahtumien yhteydessä ilmeni, työväenkorporaatioiden ja niiden virallisten edustajien protesteja kohtaan osoittama paheksunta ja sanoutuminen niistä irti oli pelkästään laskelmoitua kaksinaamaisuutta, joiden tarkoituksena oli suojella järjestöjä mahdollisilta rangaistuksilta. Avoin hallituksenvastaisten mielenilmausten esittäminen oli työväenliikkeelle jotakin aivan ennen kuulumatonta eikä sen ollut aivan helppoa sovittaa vanhaa ja uutta rooliaan yhteen. Sitä paitsi työväenliikkeen osoittama kaksinaamaisuus oli viisaasti valittu taktiikka, vaikka se ei erityisen suureksi kunniaksi ollutkaan. Taktiikka meni näet venäläiseen hallitusvaltaan täydestä eikä kollektiivisia rangaistuksia kuulunut. On luultavaa, että jossain määrin jopa tavalliset rivijäsenet tajusivat, että järjestöjen ja lehtien esittämä paheksunta oli tarkoitettu pelkästään viranomaisten korvia varten eikä sitä tarvinnut ottaa todesta. Mäkelinin ja turkulaisten välinen ristiriita ei siis koskenut sitä, saiko protesteja lainkaan esittää vaan ainoastaan sitä tapaa, millä niiden seurauksista vastattiin.

16 Th. Homén Herra senaattorille 5.6.1904, JC 2, VA; G. Castrén A. Neoviukselle 7.6.1904, AN, VA; FO 18.6.1904, s. 2. Vrt. Tuomisto 1982, s. 82, 85; Meltti 1938, s. 42. A. E. Saarisen mukaan julistuksia olisi jaettu 5.6. Nokiällä, mutta kun useat hänen haastattelunsa tiedot ovat osoittautuneet tuulesta temmatuiksi, ei ole syytä uskoa tähänkään (EIP XVII, VA).

17 Stph:n tpv:n ptk. 11.6.1904, 2 §, TA.

Ei varmaan ollut pelkkä sattuma, että turkulaiset ja helsinkiläiset löysivät taas toisensa, sillä näiden kaupunkien työväenliike oli traditionaalisesti erottautunut kansallisesta yhteisrintamasta enemmän kuin tamperelaiset ja erityisesti kagaalin ottopoikana toiminut Mäkelin. Johdonmukainen periaatteista kiinni pitäminen eli härkäpäinen takertuminen "lain puustaaviin" oli tyypillistä juuri perustuslaillisille, kun taas vähemmän tiukka vastarinta-asette pohjautui pragmatismiin. Helsinkiläiset ja turkulaiset olivat kuitenkin samalla puolella viimeistä kertaa, sillä perustuslaillisen hengen voimistuminen vuoden 1904 jälkipuoliskolla vei mennessään turkulaiset.

Kenraalikuvernööri Bobrikovin murha¹⁸ saattoi venäläisen hallitusvalan joksikin aikaa tolaltaan. Santarmisto ja poliisi aloittivat kuvittelemiensa salaliittolaisten umpimähkäisen ajojohdin.¹⁹ Santarmisto, joka oli jo jonkin aikaa tarkkaillut Eetu Salinia²⁰, kadotti hänet näköpiiristään Bobrikovin murhapäivänä. Salinin katoaminen johtui joko hänen hermojensa pettämisestä tai oli täysin tahatonta, mutta se herätti santarmiston epäluulot. Kun Salin heinäkuun alussa jälleen ilmaantui Poriin, poliisi vangitsi kuvernööri Langin määräyksestä hänet. Salinin kotoa löytyi kiellettyä perustuslaillista kirjallisuutta. Hänet toimitettiin Turkuun, missä hänet vapautettiin. Harvoin on ketään vangittu yhtä olemattomin perustein.²¹ Poliisi pidatti heinäkuussa Aukusti Rissanen ja kirvesmies Hännisen, kun viimeksi mainittu oli uhkaillut ampuvansa uuden kenraalikuvernöörin I. M. Obolenskin. Toisten tietojen mukaan Rissanen oli puhunut sopimattomasti Bobrikovin murhasta.²² Hännisen ja Rissanen puheet, vaikkakin olivat vain päihtyneiden uhoamista, kuvastivat sitä, että työväestön piirissä oli alettu suhtautua hyväksyvästi poliittisiin terroritekoihin. Tässä tapauksessa pidätys ei ollut

18 Ks. Polvinen 1984, s. 319-333; Seppo Zetterberg, Viisi laukausta senaatissa: Eugen Schauamanin elämä ja teko (Helsinki, 1986), s. 214-259.

19 FO Bobrikovin murhan jälkeisinä viikkoina; Huhta 1957, s. 21.

20 1904, d. 1300 tsh. 51, No 29, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 241, VA.

21 KKK Ed 12, 1904, 6, f. 193, VA; Käy eespäin väki voimakas!: 50 vuotta Suomen työväenliikettä (Helsinki, 1949), s. 307. Epäluulot Salinia vastaan perustuivat osaltaan siihen, että hän oli työväenyhdistyksen puheenjohtajana pyytänyt lupaa mielenosoitukseen ja kaikiety myös siihen, että Malmberg oli alkujaan kotoisin Porista vaikkakin salolainen.

22 Sal. asiak. 1905, 17, lk, ULH, VA; FO 3.8.1904, s. 4; G. Castrén A. Neoviukselle 11.8.1904, AN, VA; HBL 27.3.1905. Rissanen oli monien muiden kutsuntalakkoagitattorien tapaan alkoholin ongelmakäyttäjä, sillä hän oli vuoden 1904 alussa saanut sakkoja juopumuksesta ja joutunut uudelleen poliisiputkaan jo huhtikuussa. Poliisin tietojen mukaan Rissanen erotettiin kesällä tapahtuneen pidätyksen takia yliopistosta, mutta todellisuudessa hänet

yhtä aiheeton kuin Salinin kohdalla, mutta se oli joka tapauksessa melkoista ylireagoimista.

Virkavalta uskoi eniten helsinkiläisten mielenosoituksen järjestäjien vakuutuksiin, etteivät he olleet vastuussa esitetyistä valtiollisista protesteista eivätkä tienneet niistä ennalta. Turkulaisten alibia viranomaiset sitä vastoin epäilivät ja hämeenlinnalaiset järjestäjät jäivät kiinni itse teosta.²³ Bobrikovin ja von Plehwen murhien (16.6. ja 28.7.) jälkeen venäläinen hallitusvalta alkoi pitää kesäkuun alun mielenosoituksissa esitettyjä protesteja väestön valmistelemisena näihin murhiin, kuten kenraalikuvernööri Obolenskin vuosia 1904–05 käsittelevän, keisarille esitettäväksi aiotun selonteon luonnoksessa väitettiin.²⁴

Myös Helsingin poliisimestari W. Carlstedt näki selvän yhteyden 5.6. jaettujen julistusten ja kenraalikuvernöörin ja sisäministerin/ministeri-valtiosihteerin murhan välillä.²⁵ Sanat “alas Plehwe ja Bobrikov” tulkittiin siis varsin lennokkaasti näiden henkilöiden murhaamiskehotukseksi. Santarmihallituksen päällikön raportti Helsingin mielenosoituksesta päätyi kenraalikuvernöörin kansliassa Bobrikovin murhaa käsitteleviin akteihin ja samaan paikkaan vietiin kyseisen julistuksen Kajaanissa levitetty versio ja myös osa ns. proletaarikomitean lehtisistä.²⁶ Kajaanin julistus oli Bobrikovin murhan jälkeiseltä ajalta, sillä siinä huudettiin alas vain von Plehweä, joten se oli selvästikin väärässä osoitteessa, mutta venäläinen hallitusvalta ei muutenkaan ollut niin tarkka siitä, miten se suomalaisten synnit luokitteli; pääasia oli, että raskauttavista asiakirjoista ei tullut ainaakaan pulaa. Vuosien 1904–05 hallituksenvastaista toimintaa käsittelevässä raportissa Helsingin ja Turun mielenosoitusten puheet ja julistukset vietiin Suomen aktiivisen vastustuspuolueen tiliin, vaikka todellisuudessa aktivistipuolue perustettiin vasta seuraavana syksynä.²⁷

oli kahden vuoden poissaolon vuoksi eksmatrikuloitu 5.6.1904. Ks. HelRO IV os rikosas. 17.2.1904, 20 § ja jutun aikaisemmat käsittelykerrat; G. Castrén A. Neoviukselle 11.4.1904, AN, VA; Ylioppilasmatrikkeli 1902-07, f. 46, keskushallinto, Helsingin yliopiston arkisto.

23 Ks. viranomaisten asiakirjat näiden kolmen tapauksen osalta edellä.

24 Projekt kratkago vsepoddanneishago ottshota po upravleniju Finlandijei za 1904 i 1905 gody, f. 4, KKK Hd 80, VA. Samaa väitti Suomen santarmihallituksen päällikkö Freiberg Venäjän poliisidepartementille aktivistipuolueesta loka-kuussa 1905 kirjoittamassaan katsauksessa: 1905, d. 1800 tsh. 39, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA.

25 Sal. asiak. 1904, 3, f. 355-358, lk, ULH, VA.

26 KKK 1905, I j, XVI^c, VA.

27 Pamjatnaja zapiska protivopravitelstvennago dvizhenija v Finljandii v 1904 godu, f. 8, 52-53, KKK Hf 3, VA.

Bobrikovin murha herätti suomalaisissa paitsi riemua myös pelkoa siitä mahdollisesti aiheutuvista kollektiivisista rankaisutoimista. Niitä ei kuitenkaan kuulunut, sillä Pietarin hallituspiireissäkään katsottiin varsin yleisesti, että Bobrikov oli menetellyt Suomessa taitamattomasti ja kärjistänyt tarpeettomasti tilannetta. Niinpä keisari määrätessään 30.6. uudeksi kenraalikuvernööriksi Ivan Mihailovitsh Obolenskin ilmoitti pitävänsä murhaa yksittäisen mielipuolen ja hänen muutamien kanssarikollistensa tekona, johon Suomen kansalla ei ollut osaa eikä arpaa. Keisari lupasi reskriptissään, että Suomi voisi tulevaisuudessakin säilyttää oman hallintojärjestelmänsä ja sisäisen lainsäädäntönsä samalla kun hän muistutti suomalaisia heidän maansa erottamattomasta yhdistymisestä Venäjään. Reskriptin yleissävy oli rauhoittava. Hallituksen suunnanmuutos johtui paitsi Bobrikovin noudattaman politiikan ajautumisesta kiistattomasta menestyksestään huolimatta umpikujaan myös siitä, että sotatappiot ja Venäjän opposition orastava herääminen pakottivat hallituksen perääntymään myös sisäpoliittisella rintamalla.²⁸

Hallitus ei nähtävästikään pitänyt mahdollisena turvautumista kovaotteisempaan politiikkaan, mutta sen nyt osoittama lempeys ei suinkaan tasoittanut sen ja sen suomalaisten vastustajien välisiä erimielisyyksiä vaan viimeksi mainitut kokivat sovinnollisuuden heikkoudenosoituksena ja rohkaisuna entistä jyrkempään vastarintaan. Venäjän hallitus oli kerta kaikkiaan kykenemätön antamaan niin voimakkaita sovinnonmerkkejä, että ne olisivat vaikuttaneet haluttuun suuntaan.

Kesäkuun ensimmäisen sunnuntain valtiolliset protestit herättivät suurta huomiota ja optimismia perustuslaillisten parissa, jossa viime vuosina oli totuttu ottamaan vastaan pelkästään huonoja uutisia. Työläisille satoi kiitosta niin Helsingistä kuin Tukholmastakin.²⁹ Perustuslailliset käyttivät mielenosoituksia myös ulkomaisessa propagandassaan.³⁰ Homén, jonka ansioksi tapahtunut oli laskettava siinä kuin Rissasen ja Kumeniuksenkin, oli luonnollisesti erityisen tyytyväinen saavutettuun menestykseen. Hän pani toivonsa vanhan perustuslaillisen toiminnan sijasta järjestyneisiin työläisiin.³¹ Kaikki näytti hyvältä, mutta tosiasiassa perustuslailliset olivat

28 Projekt kratkago vsepoddanneishago otsshota po upravleniju Finljandijei za 1904 i 1905 gody, f. 4, KKK Hd 80, VA; Vsevolod Vladimirov (=A. A. Rheinbott), Revoljutsija v Finljandii pri knjaze Ivane Obolenskom (S.-Peterburg, 1905), s. 3-4; Polvinen 1984, s. 327-332.

29 FO 15.6.1904, s. 1, 18.6.1904, s. 2; VL 20.7.1904, s. 5; H. Neovius A. Neoviukselle n. 7.6.1904, AN, VA.

30 W. Hagelstam C. Mannerheimille 22.6.1904, CM 1, VA.

31 Th. Homén Herra senaattorille 5.6.1904, JC 2, VA.

kuitenkin juuri näihin aikoihin alkaneet menettää otettaan työläisistä, jotka olivat saamassa uusia ystäviä ja pyrkimässä kokonaan irti porvareista, niin kuin sanonta kuului.

Proletaarikomiteat

Ainakin Helsingin työväestö hyväksyi yleisesti kenraalikuvernööri Bobrikovin murhaamisen. Järjestynyt työväki ryhtyi mielenosoituksellisesti käyttämään punaisia solmioita.³²

Helsingin järjestyneen työväen keskuuteen syntyi kesäkuussa (noin 17.6.³³) proletaarikomiteita, muutaman työläisen salaisia renkaita, jotka kannattivat tähänastista paljon jyrkempää vastarintaa ja noudattivat toiminnassaan pitkälle vietyä konspiratiivisuutta. Turkian mainitsema järjestö ja Rissasen johtama kutsuntalakko-organisaatio sulautuivat yhteen proletaarikomiteoissa, sikäli kuin ne alun perinkään olivat olleet toisistaan erillisiä.

Proletaarikomiteat syntyivät työläisten kutsuntalakkotoiminnan pohjalle ja aivan samojen toimijoiden varaan, joten ne jatkoivat työläiskagalismin perinnettä.³⁴ Työläiskagalismi oli tunnetusti yhteistyössä perustuslaillisten kanssa ja näiden ohjauksessa. Toisaalta proletaarikomiteoissa ilmeni se itsenäistymistendenssi, joka oli tullut näkyville jo edellisen kevään kutsuntalakkoagitaatiossa. Mutta nyt kuvaan astui myös kolmas, uusi elementti, nimittäin perustuslaillisten äärimmäisen radikaalisiiven, ns. varhaisaktivistien, vaikutus.

Varhaisaktivistien ja perustuslaillisen puolueen pääsuuntauksen välille ei vielä ollut syntynyt vastakkainasetelmaa, vaan kumpikin lukeutui samaan puolueeseen. Varhaisaktivistien kiistaton johtaja, ulkomailla asuva kirjailija ja seikkailija Konni Zilliacus oli kuitenkin jo jonkin aikaa ollut sitä mieltä, että hallituksen johdonmukaisten vastustajien oli järjestäydyttävä omaksi erilliseksi ryhmäkseen myös Suomessa. Salaisen järjestäytymisen periaatteena oli, että yhden renkaan jäsenet olivat yhteydessä vain toisiinsa

32 KKK Ed 12, 1904, 6, f. 75, 140, VA; HelRO II os rikosas. 11.2.1905, 21 §, VA; Huhta 1957, s. 21.

33 Kagaali maksoi A. von Bonsdorffin kautta proletaarikomitealle 50 markkaa 17.6., joten ensimmäinen komitea oli silloin syntynyt tai syntymässä. EE III, ÄAB.

34 Suomen aktiivisen vastustuspuolueen (SAV) hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, f. 11, Suomen aktiivisen vastustuspuolueen arkisto (SAVA), VA; Gummerus 1925, s. 121-122.

ja sen lisäksi renkaan yksi jäsen olisi tekemisissä vain välittömästi ylä- tai alapuolella toimivaan renkaaseen. Tuolloin viranomaisten olisi mahdotonta päästä selville kaikista renkaista, vaikka joku ilmiantaisi tai kuulusteluisa paljastaisi kaikki tuntemansa jäsenet. Proletaarikomiteoiden organisaatio rakentui samojen periaatteiden mukaan ja saavutettu tulos oli erinomainen, sillä poliisi ja santarmisto eivät solutusyrityksistään huolimatta päässeet perille proletaarikomiteoiden kokojäsenistöstä. Organisaatioperiaatteet olivat viime kädessä Venäjän ja ehkä myös Puolan maanalaisilta oppositioryhmiltä peräisin, mutta kaiken todennäköisyyden mukaan varhaisaktivistit välittivät ne proletaarikomiteoille.³⁵

Suomen ruotsalaisen työväenliiton keskushallituksen puheenjohtajana 1904 toiminut Filemon Tiderman kertoi myöhemmin kirjoittamissaan muistiinpanoissa päässeensä tuona kesänä kosketukseen proletaarikomiteoiden kanssa. Tidermanin ajatusmaailma oli enemmän perustuslaillinen ja 1904 myös varhaisaktivistinen kuin sosiaalidemokraattinen; hän kuului niihin ruotsinkielisiin ylioppilaisiin, jotka olivat aivan vuosisadan alussa tulleet mukaan ruotsalaisen työväenliiton toimintaan saadakseen työläiset liittymään passiiviseen vastarintaan. Tiderman lukeutui niihin harvoihin taustaryhmänsä jäseniin, jotka jäivät Forssan kokouksen hyväksymän äänioikeusjulistuksen jälkeenkin työväenliikkeeseen. Syksyllä 1904 hän oli perustamassa aktivistipuoluetta. Moninaisten kontaktiensa vuoksi Tiderman sopi hyvin varhaisaktivistien ja proletaarikomiteoiden väliseksi linkiksi.³⁶

Toisena yhdysmiehenä Helsingissä oli runoilija Arvid Mörne. Zilliacus käytti häntä kanavanaan työläisiin päin ja Mörne välitti proletaarikomiteoiden

35 K. Zilliacus C. Mannerheimille 7.1.1904, CM 1, VA. Ks. myös Kujala 1987a, s. 90-92; Antti Kujala, *March Separately - Strike Together: The Paris and Geneva Conferences Held by the Russian and Minority Nationalities' Revolutionary and Opposition Parties, 1904-1905*, in: Akashi Motojirō, Rakka ryūsui: Colonel Akashi's Report on His Secret Cooperation with the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War, Olavi K. Fält and Antti Kujala (eds) (Helsinki, 1988) (vastedes Kujala 1988b), s. 90 seur. Vrt. Zilliacuksen Mannerheimille ilmaisemia organisaatioperiaatteita proletaarikomitean vastaaviin: "Kagaalin" arkistoa 1939, s. 802; FO 13.10.1904, s. 3; H. Neovius A. ja D. Neoviukselle 17.10.1904, AN, VA; HelRO II os rikosas. 11.2.1905, 21 §, VA.

36 F. Tidermanin muistiinp., f. 2-3 ja seur. EIP XV, VA; Alma Söderhjelm, *Det aktiva motståndspartiet, i: Med lagen och svärdet: Kring svenska studenters insats i finländsk politik 1899-1919* (Helsingfors, 1919), s. 51. Proletaarikomiteoiden johtaja Vilho Itkonen sai kirjoituksiaan julkaistuksi *Arbetaren*-lehdessä vielä keväällä 1905 samaan aikaan kun *Työmies* oli sulkenut häneltä palstansa, mikä viittaa siihen, että ruotsalaisessa työväenliitossa tunnettiin vanhoja sympatioita Itkosta kohtaan ja haluttiin auttaa häntä. Ks. Arb 1.4.1905, s. 3, 4.4.1905, s. 1, 20.5.1905, s. 4.

lehtisiä Tukholmassa ilmestyvien maanalaisten lehtien julkaistaviksi.³⁷ Varhaisaktivistien ja työläisten suhteista on säilynyt erittäin vähän tietoja, mutta niukoistakin lähteistä voidaan päätellä, että Zilliacus kannattajineen pyrki näihin aikoihin vaikuttamaan parhaansa mukaan työväestöön, jonka potentiaali hallituksen vastaisena voimana oli käynyt selväksi kesäkuun alun mielenosoituksissa.³⁸

Toki myös kagaali piti yhteyttä proletaarikomiteoihin. Se kanavoi Adolf von Bonsdorffin kautta kolme kertaa (17.6., 16.8. ja 13.11.1904) varoja niille. Kagaalin rahoja kulkeutui myös Johannes Gummeruksen kautta. Tämä toimi näihin aikoihin kagaalissa mutta lukeutui Zilliacuksen kannattajiin, joten tulevaisuutta ajatellen Gummeruksen vaikutus työläisiin koitui aktivistien eikä perustuslaillisten hyväksi.³⁹

Muuan pietarsaarelainen henkilö sai Helsingistä 2. heinäkuuta lähetetyssä kirjeessä neljä hektografoimalla monistettua suomenkielistä julistusta, joiden allekirjoittajana oli tähän saakka tuntematon organisaatio, proletaarikomitea. Proletaarikomitean julistusten ylälaidassa oli tunnuslause ”Proletaarit kaikista kansoista liittykää yhteen!” Tämä Marxin ja Engelsin Kommunistisesta manifestista otettu lause osoitti proletaarikomitean kuuluvan työväenliikkeen aateperinteeseen ja pitävän johtotähtenään internationalismia, joka Suomen työväenliikkeelle oli tähän saakka jäänyt paljolti pelkäksi tyhjäksi kirjaimeksi – ja jäi myös proletaarikomiteoille.

Proletaarikomitea ilmoitti ensimmäisissä lehtisissään taistelevansa paino- ja lausunnonvapauden puolesta hirmuvaltaa vastaan. Lehtiset kehottivat muodostamaan salaisia kolmihenkiisiä proletaarikomiteoita ja antoivat ohjeita lehtisten tuottamisesta hektograafilla ja niiden levittämisestä. Agitaatiota oli määrä tehdä myös ja erityisesti niiden kansankerrosten parissa, joiden kiinnostus politiikkaan ei vielä ollut herännyt. Sopivia agitaatiokohteita olivat jopa poliisit, santarmit ja sotilaat. Nämä lehtiset antoivat enemmän käytännöllisiä toimintaohjeita kuin esittelivät komitean ohjelmaa. Yksi lehtisistä hyökkäsi kuitenkin tolstoilaisessa, kristillisyhteiskuntakriittisessä hengessä kuninkaan ja kirkon valtaa ja niiden kansan sortamiseksi solmimaa liittoa vastaan. Lehtisen argumentaatio kuvasti kansanomaista, kristilliseen mutta antiklerikaaliseen tasa-arvoisuuteen

37 K. Zilliacus A. Neoviukselle 23.10.1904 ja G. Castrén samalle 30.9.1904, AN, VA.

38 Tästä toiminnastaan Zilliacus kertoi varsin vähän tai ei mitään perustuslaillisille ystävilleen Arvid Neoviukselle, Jonas Castrénille, Carl Mannerheimille ja Mauno Rosendalille.

39 EE III, ÅAB.

tähtäävää ajattelutapaa ja liikkui sellaisenaan eri sfääreissä kuin diktatuuriasetuksen nojalla hallitun Suomen todellisuus, mutta juuri kansantajuisuutensa vuoksi lehtinen kääntyi vaaralliseksi poliittiseksi arvosteluksi.⁴⁰

Leo Tolstoin ajattelu perustui hänen Kristuksen opista, erityisesti vuorisaarnasta tekemäänsä tulkintaan. Hänen käsitystensä ytimenä oli luopuminen vääryydestä, väkivallasta ja pahan vastustamisesta. Tolstoin oppi oli jyrkästi antiklerikaalinen. Hän tuomitsi armeijan, asevelvollisuuden ja patriotismin, joka synnytti sotia, ja tahtoi poistaa valtiovallan siten, että ihmiset kieltäytyisivät olemasta missään tekemisissä sen kanssa. Tolstoin mielestä ihmisten oli lakattava käyttämästä toisten työtä hyväkseen rahan ja maanomistuksen avulla ja palattava primitiiviseen maalaiselämään. Tolstoilainen elämäntapa pyrki kristillisen rakkaudenopin juurruttamiseen ihmisiin esimerkin avulla.⁴¹

Venäjän valtiovalta ja ortodoksinen kirkko pyrkivät parhaansa mukaan estämään Tolstoin opillisten kirjoitusten painamisen ja kenraalikuvernööri Bobrikovin hallinto marssi tässäkin yleisvaltakunnallisen lipun alla. Tämä tietenkin vain lisäsi Tolstoin kiinnostavuutta suomalaisten silmissä. Vaikka perustuslaillisten passiivinen vastarinta ei perustunutkaan tolstoilaisuuteen, kagaali julkaisi vuosina 1902–03 hänen ”Sotamiehen käsikirjansa”, sillä kirjoituksen pasifismi toimi hyvänä kutsuntalakkopropagandana. Passiivinen vastarinta ja tolstoilaisuus olivat kuitenkin toisiinsa nähden ristiriidassa muun muassa suhtautumisessaan isänmaallisuuteen, jota tolstoilaisuus ei hyväksynyt.⁴²

Tolstoin opit olivat tietenkin aivan muuta kuin Marxin, Engelsin ja Kautskyn tieteellinen sosialismi, mutta siitä huolimatta tolstoilaisuus vaikutti huomattavasti Suomen työväenliikkeeseen. Se operoi perinteisen kristillisen maailmankuvan käsittein tätä maailmankuvaa vastaan ja toimi näin monille siirtymäkanavana yhteiskunnalliseen radikalismiin. Työväenliikkeeseen tulleista intellektuelleista tolstoilaisuus oli heidän elämänsä jossakin vaiheessa vaikuttanut muun muassa Matti Kurikkaan, A. B. Mäkelään, Yrjö Sirolaan ja Hilja Pärssiseen.⁴³ Vihtori Huhta ja Vihtori

40 KKK Ed 12, 1904, 6, f. 195-197, VA.

41 Armo Nokkala, Tolstoilaisuus Suomessa (Helsinki, 1958), s. 10-27.

42 Nokkala 1958, s. 76, 177-195, 342. Vihtori Kosonen painatti Sotamiehen käsikirjan suomenkielisen painoksen kagaalin laskuun maaliskuussa 1903, nähtävästi Reino Drockilan painossa. Koska kirjasta ei hyväksytty sensuurissa ja se oli niin muodoin laiton, siihen merkittiin painopaikaksi Berliini. EE III, ÅAB.

43 Nokkala 1958, s. 39-46, 217-246, 269-271, 303-304.

Kosonen ovat esimerkkinä siitä, että tolstoilaisuus tunkeutui tunkeutui myös varsinaisen työväestön keskuuteen.⁴⁴ Aukusti Rissasella oli tolstolainen ja pasifistinen vaiheensa. Hänen vuoden 1903 aikainen kutsuntalakotyönsä perustui pasifistiseen vakaumukseen.⁴⁵ Rissanen oli kesällä 1904 mukana proletaarikomiteoiden toiminnassa.⁴⁶ Myös Sirola, Huhta, Kosonen ja Pärssinen osallistuivat kagaalitoimintaan,⁴⁷ joten tolstoilaisuus oli yksi passiiviseen vastarintaan vievistä väylistä eikä sen aatteiden heijastumista proletaarikomitean lehtisissä ole syytä ihmetellä.

Itse komitean vahva mies Vilho Itkonen esiintyi keväällä 1904 santarmiston kuulusteluissa Tolstoin kannattajana eikä tämä varmaankaan ollut aivan perätöntä, mutta toisaalta Itkosen kannatti tunnustautua tolstolaiseksi ”yksityisajattelijaksi”, jotta häntä ei olisi voitu syyttää ruotsalaisen puolueen ja kagaalin asialla olemisesta. Ne Mikkelin läänissä asuvat henkilöt, joiden parissa Itkonen oli tehnyt kutsuntalakkoagitaatiota, antoivat kuitenkin hänen puheistaan sellaisen kuvan, missä passiiviseen ja sitäkin jyrkempään vastarintaan perustuva argumentaatio oli keskeisemmällä sijalla kuin pasifismi. Erään todistajan mukaan hän sanoi, että hän menisi heti Japanin puolelle, jos hänet lähetettäisiin sotaan. Itkosen viehtymys terroritekoihin ei myöskään ollut Tolstoin opin kanssa sopusoinnussa. Hän hyökkäsi voimakkaasti kirkkoa vastaan sanoen muun muassa, ettei enää koskaan aio avata kirkon ovea, mutta työväenliikkeen antiklerikalismikin oli ensisijaisesti muista lähteistä kuin Tolstoilta peräisin.⁴⁸

Proletaarikomitean ensimmäiset julistukset syntyivät siis kesä–heinäkuun vaihteessa 1904. Niitä jaettiin suomalaisen Kaartinpataljoonan sotilaille näiden lähtiessä Helsingistä sotaharjoituksiin 8.7. Noin viikkoa myöhemmin proletaarikomitea levitti lehtisiään pitkin Helsinkiä. Niissä oli jo edellä mainittuja julistuksia mutta myös toisia, yhtenä niistä Eugen Schaumanin keisarille osoittama kirje, joka löytyi häneltä hänen ammuttuun Bobrikovin murhapaikalla itsensä. Kirjettä levitettiin suomen- ja ruotsinkielisenä ja sen teksti oli otettu perustuslaillisten maanalaisista lehdistä. Eräässä julistuksessa huudettiin alas itsevalti (eli keisari), uusi kenraalikuvernööri ja sortava väkivalta ja vaadittiin kansalaisille täydellistä yhdistymis-, kokoontumis-, lausunnon- ja painovapautta.

44 Huhta 1957, s. 16. Kososesta ks. edellä.

45 ViipRO III os rikosas. 15.4.1905, 1 §, MMA; A. R(issanen), pk. Maalaistyöväestölle, TM 5.8.1903.

46 Kiiskinen 1960, s. 76.

47 Ks. edellä.

48 Sal. asiak. 1905, C, lk, MLH, MMA; KKK Ed 12, 1904, 5, f. 70-72, VA.

Toisessa julistuksessa kerrottiin kenraalikuvernööri Obolenskin raakkuudesta kansaa kohtaan hänen toimiessaan aikaisemmin Harkovin kuvernöörinä. Kolmas julistus hyökkäsi tolstoilaisessa hengessä ja Tolstoin sanoin valtiovallan ja kirkon kimppuun verraten edellistä ilmestyskirjan petoon ja jälkimmäistä porttoon. Julistus liitti tämän vision autonomia-taisteluun sanoen Suomen oman yhteiskuntalaitoksen olevan puutteistaan huolimatta paljon paremman kuin Bobrikovin maahan tuoman väkivallan. Julistuksen mielestä keisarin ja Bobrikovin valta perustui viime kädessä sotaväkeen ja luhistui, jos kukaan ei suostuisi palvelemaan armeijassa. Bobrikovin ja Venäjän hallitusmiesten murhat olivat kansan tuomion täytäntöön panemista. Näissä julistuksissa ei kuitenkaan vielä suoranaisesti kehoitettu terroritekoihin. Vielä yksi julistus, ”Sotamiehen muistisanat” Tolstoin mukaan, oli peräisin jo heinäkuulta. Kun tämän kirjasen suomenkielisen laitoksen nimenä oli ”Sotamiehen käsikirja” mutta ruotsinkielisen ”Soldatens minnesbok”, julistus lienee alun perin kirjoitettu ruotsiksi. Tämä ja Eugen Schaumanin kirjeen levittäminen viittaavat siihen, että ainakin osa proletaarikomitean ensimmäisistä julistuksista oli laadittu kagaalin tai Zilliacuksen kannattajien taholla.

Poliisi vangitsi proletaarikomitean lehtisiä Helsingissä monistaneen ja jakaneen Karl Artur Vaseniuksen elokuun alussa. Tämä ei suinkaan tuhonnut proletaarikomiteoiden organisaatiota eikä edes niiden lehtisten tuottamiskoneistoa, sillä jo kahta päivää myöhemmin Helsingissä levitettiin sellaista julistusta, jota Vaseniuksen kotoa ei ollut löytynyt eli proletaarikomiteoiden lehtisiä tuotettiin tässä vaiheessa vähintään kahdessa paikassa. Tässä julistuksessa toivotettiin: ”Helvettiin Obolenski!!! Alas Itsevaltias Keisari!!! Puukko kätyr(i)en rintaan! Eläköön vapaus!” Tämä lehtinen ei enää ollut tolstoilainen, vaan se kehotti väkivaltaan sortovallan kätyreitä kohtaan. Keisariin ja kenraalikuvernööriin tämä kehoitus ei vielä suoranaisesti kohdistunut, sillä Obolenskin helvettiin manaaminen oli mahdollista käsittää vertauskuvalliseksi ilmaukseksi. Vähän myöhemmin samassa kuussa levitetty lehtinen vannoi kuolemaa hallituksen kätyreille. Näiden kahden julistuksen alla ei komeillut proletaarikomitean nimeä, vaan toinen oli allekirjoittamaton ja toisessa allekirjoittajana oli ”Vapauden kannattajat”. Tämäkin osoittaa, että lehtiset syntyivät eri taholla kuin aikaisemmat.

Vilho Itkonen vapautui Mikkelin lääninvankilasta joskus kesä- ja heinäkuun vaihteessa 1904 ja saapui Helsinkiin. On luultavaa, että hän oli elokuisten julistusten takana. Ne julistukset, jotka hän todistettavasti tuotti SDP:n puoluekokousedustajille syyskuun lopulla, olivat hengeltään sukua elokuisille lehtisille ja kummatkin taas poikkesivat jossain määrin sävyltään alkukesän lehtisistä. Elo–syyskuun julistukset olivat sisällöltään yhtä

jyrkkiä kuin Itkosen ja Asarias Hjortin puheet keväisillä kutsuntamatkoillaan Mikkelin läänissä.⁴⁹

Helsingin poliisin elokuun alussa vangitsema Vasenius oli sangen hämäreperäinen olento, jonka toiminnan todellinen luonne on jossakin määrin mystinen. Hän oli vuonna 1900 toiminut jonkin aikaa poliisina ja sitten sekalaisissa töissä, muun muassa meri- ja kivityömiehenä. Vasenius osallistui vuoden 1903 kutsuntoihin. Hän kuului Hermannin työväenyhdistykseen. Omien sanojensa mukaan hän tutustui kesä-heinäkuun vaihteessa virolaiseen Leo Reimaniin, joka värväsi hänet proletaarikomiteaan. Muita sen jäseniä Vasenius ei poliisille osannutkaan paljastaa vedoten komitean toiminnassaan noudattamaan salamyhkäisyyteen. Reiman kertoi Vaseniukselle, että proletaarikomiteat olivat työväen oma organisaatio, jolla tosin oli yhteyksiä myös "ruotsalaisiin herroihin". Reiman matkusti heinäkuun puolessavälissä Viroon ja edelleen Tshitin kaupunkiin Siperiaan. Vaseniuksen mukaan Reiman oli Venäjän sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen jäsen.

248

Vasenius tarjoutui kuulusteluissa poliisin "vasikaksi" ja Uudenmaan venäläinen lääninsihteeri A. A. Rheinbott hankki tähän Venäjän sisäministeriön poliisidepartementin johtajan A. A. Lopuhinin suostumuksen. Rheinbottin mielestä Helsingin raastuvanoikeus tulisi vapauttamaan Vaseniuksen kaikista syytteistä. Tämä lisäisi Vaseniuksen mainetta ja tekisi hänet siten entistä käyttökelpoisemmaksi agentiksi.

Helsingin osaksi suomalainen osaksi venäläistetty poliisi ja venäläinen Suomen santarmihallitus esiintyivät usein toistensa kilpailijoina panetellen toisiaan ylemmille virkamiehille ja salaten toisiltaan asioita. Lääninsihteeri Rheinbott oli tosin paitsi poliisin esimies myös tekemisissä santarmiston, poliisidepartementin ja Viipurin suojeluosaston kanssa, joten hän pyrki pikemminkin koordinoimaan kilpailijoiden toimintaa kuin pitämään niiden vastakkain asettelua yllä. Vaseniuksen pestäminen agentiksi oli joka

49 Proletaarikomitean toiminta, julistukset ja niiden ajoitus: KKK Ed 12, 1904, 6, f. 195-197 ja Ed 12, 1904, 7, f. 44-49, VA; Sal. asiak. 1904, 3, f. 201 seur., lk, ULH, VA; 1904, d. 2 tsh. 5, f. 81-83 & 1904, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 88-89, 125, 131-132, 188, 244, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 239-240, VA; No 28, f. 6-10 ja No 29, f. 1, Antti Hackzellin kok. 3, VA; S 2, 1904, 5, f. 23-24, SSH, VA; Edvard Hjeltin kok. 34:4, VA; Yrjö Mäkelinin lahjoittamat proletaarikomitean lentolehtiset, TA; VL 30.9.1904, s. 6 ja 28.10.1904, s. 4; FO 12.8.1904, s. 2, 13.10.1904, s. 3-4; "Kagaalin" arkistoa 1939, s. 798, 800-802; EIP X, VA; HelRO II os rikosas. 11.2.1905, 21 §, 4.3.1905, 16 §, 18.3.1905, 16 §, 15.4.1905, 9 § ja 13.5.1905, 7 §, VA. Rissanen nosti 2.7. 50 ja 30 markan avustukset kahdelle henkilölle - ilmeisesti vankilasta vapautuneille Itkoselle ja A. Hjortille, ks. tositteita ja O. Castrénin kertomusta, EE III, ÅAB. Vt. kenraalikuvernööri ilmoitti 30.6. Mikkelin läänin kuvernöörille, ettei Itkosta tullut karkottaa maasta vaan häntä ja Hjortia oli syytettävä oikeudessa. Ilmeisesti tämän kirjeen johdosta heidät vapautettiin. KKK 1904, I j, VI, VA.

tapauksessa santarmiston ja ohranan eikä Helsingin poliisilaitoksen asia, sillä Rheinbottin määräyksestä Vaseniuksen jutun tutkinta siirrettiin poliisilta santarmistolle, ennen kuin Vasenius 21.8. vapautettiin. Mutta on selvää, että Helsingin poliisilaitoksessa vähintäänkin arvattiin santarmiston värvänneen Vaseniuksen elokuussa leipiinsä.

Reimanin poliittisesta toiminnasta Suomessa ei ole ainuttakaan muuta todistusta kuin Vaseniuksen epäilyksiä herättävä kertomus, missä tarvittiin keksitty yhdyshenkilö, sellainen jota ei voitu saada kuultavaksi. Venäjän erillisen santarmikunnan eversti Shredel, joka oli komennettu Suomeen tutkimaan Bobrikovin murhaa ja muita epäilyttäviä ilmiöitä, hankki tosin Reimanista normaalit henkilötiedot, jotka vastasivat Vaseniuksen kertomaa, ja ilmoitti ne poliisidepartementille leimaten Reimanin vaaralliseksi vallankumoukselliseksi. Jos Reimanin rooli oli pelkästään poliisin ja santarmiston keksimä, Shredelin ei kaiken järjen mukaan olisi pitänyt lähettää harhaan johtavaa tietoa esimiehilleen. Venäjän salaisen poliisin omassa keskuudessa agenteista mieluummin vaiettiin kuin valehdeltiin. On kuitenkin merkillistä, ettei salainen poliisi näytä olleen kiinnostunut Reimanin vastuuseen saattamisesta eikä hänen nimensä esiinny mainitun poliisin suomalaisten vastarintaa käsittelevissä raporteissa, vaikka ylänsä niissä kerran keksitty oli aina epäilty. Venäjän poliisidepartementin arkistossa Reimanin nimi esiintyy seuraavan kerran useita vuosia myöhemmin, kun hän oli sekaantunut rahanväärennysjuttuun Tshitassa.

Todennäköisimmältä vaikuttaa, että Reimanin osuus oli pelkkä peitetarina, jonka poliisi ja Vasenius yhdessä seppittivät viimeksi mainitun ollessa vangittuna; Vasenius oli jo heinäkuussa ollut epävirallisissa yhteyksissä poliisiin ja välittänyt sille tietoja proletaarikomiteasta. Luultavasti hän ei tässä vaiheessa ollut selkeästi vain poliisin laskuun toimiva urkkija, vaan hän häilyi komitean ja poliisin välillä osaamatta valita puoltaan. Koska Vasenius oli tähän aikaan työttömänä, hän oli ehkä ennen kaikkea kiinnostunut kummankin osapuolen hänelle maksamista palkkioista. Proletaarikomitean tämänaikaista julistuksia on pidettävä aitoina oppositio-toiminnan tuotteina, sillä Vaseniuksen asema oli niin vähäpätöinen, ettei hän pystynyt niiden sisältöön vaikuttamaan. Komitea otti häneen yhteyttä, koska se halusi ulottaa agitaationsa myös kaikkein pimeimpiin kansan-kerroksiin, niin kuin sen lehtisissä sanottiin. Tällainen naiivius kostautui nopeasti. Proletaarikomiteoiden konspiratiivisuuden vuoksi Vasenius ei kuitenkaan pystynyt paljastamaan niiden organisaatiota. Hänen vangitsemisensa tähtäsi nimenomaan tämän tehtävän ratkaisemiseen.

Reiman on puolestaan saattanut olla salaisen poliisin hämärissä puuhissaan käyttämä henkilö tai sitten niin poliisin kuin proletaarikomiteankin nähden täysin sivullinen, jonka oikea-aikainen matkustaminen Suomesta Viroon ja edelleen Siperiaan antoi poliisille ainekset sopivaan peitetarinaan.

Vasenius vapautettiin 21.8. Keisarin antaman osittaisen armahduksen vuoksi häntä vastaan ei nostettu sellaista oikeudenkäyntiä kuin Rheinbott oli kaavaillut. Kaikesta päättäen hän jatkoi toimintaansa proletaarikomiteoissa. Salaisesta poliisista opposition riveihin loikanneen L. Menshtshikovin mukaan Vasenius kuitenkin "myöhemmin astui punakaartilaisien riveihin ja alkoi vältellä velvollisuuksiaan." Tämä lausunto, jota ei ole mitään syytä epäillä, viittaa Vaseniuksen toimintaan järjestyneen työväestön piirissä vuosina 1906–08 vaikuttaneissa anarkistis-terroristisissa ryhmissä. Vasenius siis liukui santarmiston ohjauksesta, mutta on vaikea sanoa, tapahtuiko se ennen suurlakkoa vai sen jälkeen.

Helsingin kaupunginviskaali O. Albrecht syytti vuonna 1905 oikeudessa Vaseniusta proletaarikomitean vallankumouksellisen toiminnan harjoittamisesta santarmiston ohjauksessa provokatorisessa tarkoituksessa. Todellisuudessa Vaseniuksen toiminta edusti vain tiettyä sektoria proletaarikomiteoista, sillä komiteoiden vahva mies elo-syyskuussa, Vilho Itkonen, ja monet muut mukana olevat olivat hallitusvallan vannoutuneita vihollisia. Proletaarikomiteat syntyivät kaikesta päättäen alun perin hallituksenvastaiseksi järjestöksi ja provokaatiota niiden toiminnassa oli ennen elokuun alkua korkeintaan Vaseniuksen henkilökohtaisen panoksen verran. Sama pätee elokuun lopun jälkeiseen aikaan, jolloin tosin osa proletaarikomitean nimissä levitetystä lehtisistä saattoi olla santarmiston jopa alun perin laatimia ja tai ainakin proletaarikomiteoilta saatujen julistusten mukaan monistamia ja levittämiä. Monet suomalaiset poliisit todistivat Vasenius-oikeudenkäynnissä, että jotkut venäläiset ja suomalaiset poliisit tiesivät ennalta, missä ja milloin proletaarikomitean lehtisiä jaettaisiin. Tämä koskee ilmeisesti eritoten lokakuun alun jälkeistä aikaa, sillä Itkonen lopetti SDP:n syyskuun lopussa pitämän puoluekokouksen jälkeen oman toimintansa, mutta ei ole mahdotonta, että jotkut hänestä riippumattomat, aidosti hallituksenvastaiset tahot jatkoivat myöhempäänkin. Venäläisellä hallitusvallalla oli omat syynsä edistää proletaarikomiteoiden toimintaa syksyllä 1904 – tähän palataan tuonnempana – mutta joka tapauksessa on selvää, että tämä toiminta oli suurimmaksi osaksi aitoa oppositioliikettä.⁵⁰

50 No 28, f. 6-10 ja No 29, f. 1, Antti Hackzellin kok. 3, VA; 1904, d. 2 tsh. 5, f. 81-83, 88-93 (akti on filmattu vain lehdelle 87 saakka!) & 1904, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 88-89, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 239-240, VA; HeIRO II os rikosas. 11.2.1905, 21 §, 4.3.1905, 16 §, 18.3.1905, 16 §, 15.4.1905, 9 §, 13.5.1905, 7 §, 18.9.1905, 13 § ja 14.10.1905, 15 §, VA; KKK 1904, Ij, V³, f. 127-130a, VA; Sal. asiak. 1904, 3, f. 201-203, 315 seur., lk, ULH, VA; L. Menshtshikovin muistio 5.11.1910, AN, VA; K 27/50, Uudenmaan läänin kl 1903, Helsingin kaup., No 699/723, SA; Kaarlo Luoto, Totuuksia (Helsinki, 1909), s. 90-91. Itkosen toiminnasta tuonnempana. Reimanin rahanväärennysjuttu: 1913, op. 243, d. 145, f. 23, OO, F. 102, GARF. Tiedot Reimanista on haettu poliisidepartementin henkilökortistosta, jonka tietojen aukottomuudesta ei ole

Koska Vasenius oli lokakuuhun 1905 venyneen oikeudenkäyntinsä yhteydessä saanut nimelleen kielteistä julkisuutta, hän alkoi saman vuoden lopusta alkaen esiintyä Atte Karina ja sittemmin tämänkin nimen tahraannuttua Valtolana. Vasenius kuului syksyn 1905 suurlakon aikana keskuslakkomitean alaiseen painokomiteaan. Sen jälkeen hänen tiensä vei punakaartien lentävään osastoon ja sen liepeille muodostuneeseen rikollisjoukkioon ja Viaporin kapinan jälkeen syntyneisiin anarkistis-terroristisiin ryhmiin. Hänet tuomittiin lopulta muun muassa osallisuudesta dynamiitin varastamiseen vuosien 1905 ja 1906 vaihteessa Turussa ja räjähdysaineiden väkivaltaisesta anastamisyhteydestä Viaporin kapinan aikana. Sitä vastoin hänet vapautettiin todisteiden puuttuessa erään rosvojoukkoihin kuuluneen henkilön murhasyytteenstä, vaikka hän luultavasti oli toiminut vähintäänkin murhaajan apurina.⁵¹

Yksi proletaarikomiteoiden kantavista voimista olivat Helsingin sosiaalidemokraattiset naiset, varsinkin palvelijatarammattiasastoon kuuluvat. Ylempiin sosiaaliryhmiin kuuluvia perustuslaillisia miehiä tämä ”piikojen” aktiviteetti kummastutti suuresti. Kagaali hoiti yhteyksiään Helsingin radikaaleihin työläisiin kesällä 1904 P. E. Svinhufvudin kautta, koska Homén oli karkotettu Venäjälle. Kun viranomaiset eväsivät työläisnaisliitolta luvan pitää liittokokouksensa, naiset järjestivät sen salaa. Edustajien Helsingin saapumisen tekosyynä käytettiin elokuussa pidettyjä kansakoulunopettajien yliopistollisia lomakursseja. Helsingin työväenyhdistyksen sihteeri Otto Tiuppa, Pohjanmaalla kutsuntalakkoagitaatiosta keväällä pidetty Vilho Hjort ja Rissanen olivat läsnä naisliiton kokouksessa proletaarikomiteoiden edustajina. Huomattavimpia naispuolisia työläisaktivisteja olivat Ida Ahlstedt (Aalle–Teljo), Vilhelmiina (Mimmi) Kanervo, Maria Laine, Alma Malander (Jokinen), Sandra Reinholdsson (Lehtinen) ja Miina Sillanpää.⁵²

takeita. Joka tapauksessa näiden tietojen mukaan Reiman joutui poliisin kanssa tekemisiin vasta vuonna 1909. Parhaat kiitokseni D. B. Pavloville häneltä poliisidepartementin arkiston käyttämisessä saamastani avusta.

51 Painokomitean asiakirjat, Väinö Voionmaan kok. 1, VA; A. Söderholmin tutkimusptk. 1910 (K. A. Valtola, K. Liukonen, K. A. Sandell), Df 2, senaatin prokuraattorin tmk., VA; Helsingin tuomiokunta, Helsingin pitäjän välikäräjien ptk. 30.3.1910, 5 § ja jutun myöhemmät käsittelykerrat, VA; Turun hovioikeuden päätös 14.10.1910, alistettujen asioiden päätökset 1910, TMA; KKK 1907, Ij, XXV⁵, VA; Luoto 1909, s. 65, 73, 75-76, 87, 90-91; K. Liukosen haast. 1932, EIP IX, VA; Kujala 1981, s. 108-109, 113, 120-121, 123.

52 A. Törngren A. Neoviukselle 21.10.1904, H. Neovius A. ja D. Neoviukselle 10.8.1904, 4.9.1904 ja 17.10.1904, AN, VA; M. Paason (Laineen) haast. 1940 ja M. Sillanpään haast. 1942, Y. K. Laineen kok., TA; Miina Sillanpää, Kun naiset uskalsivat!: Eräs koko maata käsittävä sos.-dem. naisten luvaton kokous, teoksessa: Naiset ja sosialidemokratia Suomessa (Helsinki, 1925), s. 87-91; Kiiskinen 1960, s. 68-69, 73-77.

Proletaarikomiteoiden julkaisutoiminta vilkastui jälleen syyskuussa, erityisesti kuun loppupuolella. Komitea tuotti tuolloin ainakin kuusi julistusta. Niissä vaadittiin laillisuutta laittomuden ja hirmuhallituksen sijaan samoin kuin kokoontumis-, lausunnon- ja painovapautta sekä yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta täysi-ikäisille kansalaisille sukupuoleen katsomatta ja yksikamarijärjestelmää. Proletaarikomitean vaatimukset olivat nyt siis tältä osin samat kuin työväenliikkeen, kun komitea ei vielä kesällä puhunut mitään äänioikeus- ja edustuslaitosuudistuksesta. Keisari apureineen huu-dettiin alas aivan kuten ennenkin, mutta vapauden lisäksi eläköötä kajautettiin nyt myös vallankumoukselle ja Venäjän vallankumousliikkeelle.

Julistukset keskittyivät kuitenkin tuomitsemaan uuden kenraalikuvernöörin Obolenskin, jota kutsuttiin verikoiraksi, sekä hänen puheillaan käyneet kansalaislähetystöt. Tampereen ja Turun järjestynyt työväki, joka oli lähtenyt tälle tielle, sai kuulla kunniansa. Yrjö Mäkelinin käynti Obolenskin luona oli katala teko ja matelemista. Yksi julistuksista osoitettiin SDP:n syyskuun lopulla pitämän puoluekokouksen edustajille. Se lähetettiin heille henkilökohtaisesti ja Itkonen jakoi sitä kokouksen alussa. Siinä proletaarikomitea sekaantui puolueen menettelytapakiistaan ja kannatti vaalilakkoa. Köyhälistön olisi kukistettava Venäjän yksinvalta kapinalla. Julistuksen hurjin kohta oli kuitenkin: "Kuolema verikoiralle Obolensville!" Tämän julistuksen alla luki tavanomaisen proletaarikomitean sijasta "Teidän rehellisiä puoluetovereita".

Vilho Itkonen oli laatinut nämä julistukset. Kaikesta päättäen hän oli johtanut proletaarikomiteoiden julkaisutoimintaa elokuun alusta lähtien. Hänen tarkoituksensa oli tukea puolueen jyrkintä, vaalilakkoa kannattavaa siipeä Yrjö Mäkeliniä vastaan, joka suositteli vaaliyhteistyötä perustuslaillisten kanssa. Sotkiessaan puolueen terrorismiin ja saattaessaan sen varaan hän tuli kuitenkin astuneeksi kaikkien varpaille, niin mäkeliniläisten, terrorismia vastustaneen Valppaan kuin sitä salaa kannattaneiden aateveljiensä työläisaktivistienkin. Viimeksi mainittujen asenne edusti sosiaalidemokraateille yleisemminkin tyypillistä kaksinaismoraalia salaiseen toimintaan nähden. Puoluehallinto kutsui puoluekokouksen yhteydessä Itkosen ankaraan puhutteluunsa. Hän otti siinä kaiken vastuun proletaarikomitean toiminnasta, mikä ei tarkkaan ottaen pitänyt paikaansa. Hänet määrättiin yksinkertaisesti lopettamaan oma toimintansa tai myös komitean toiminta. Proletaarikomitean julistuksia levitettiin vielä syyslokakuun vaihteessa. Äskeisten julistusten ohella jaettiin myös omalaatuisia ilmoitusta siitä, että proletaarikomitea lakkaisi toimimasta. Tämä julistus oli nähtävästi Itkosen jäähyväispuheenvuoro. Hän ruoski siinä raukkoja, veteraaneja ja tsaarinvallan pökkuroijia, joiden lohduttamiseksi proletaarikomitea lakkasi olemasta. Epäkunnioittavat viittaukset tarkoittivat

tietenkin puoluejohtoa.⁵³

Ryhtyessään johtamaan proletaarikomiteoita ja neuvomaan sosiaalidemokraattista puoluetta Itkonen hyppäsi itselleen liian suuriin saappaisiin. Hän sai huomattavan asemansa salaisessa toiminnassa sen ansiosta, että oli ollut useampia kertoja tutkintovankeudessa. Marttyyrin sädekehä ei kuitenkaan tehnyt Itkosesta kyvykästä johtajaa. Hänellä oli kyllä kirjallisia taipumuksia, mutta hänen kirjoituksensa ja toimintansa kielivät siitä, että erilaiset pakkomielteet hallitsivat hänen persoonaansa. Itkosen sosiaalinen asema oli myös täysin vakiintumaton. Hän oli syntynyt heinäveteläiseen maalaisköyhälistöperheeseen eikä ollut juurtunut mihinkään lukemattomista ammateistaan. Hänen sinnikäs poliittinen toimintansa saattoi hänet ikävyvyksiin virkavallan kanssa ja oli omiaan kurjistamaan hänen taloudellista asemaansa. Itkosen ura Länsi-Suomen Työmiehen kirjeenvaihtajana päättyi syksyllä 1903, kun ilmeni, ettei hän ollut välittänyt lehden konttoriin keräämiään lehden tilausrahoja.

Seuraavan vuoden alussa hän osallistui puolueen agitaattorikursseille Helsingissä ja panttasi Työmiehen toimituksesta omavaltaisesti ottamansa kirjan selvitäkseen veloistaan. Työmiehen toimittaja Kaarlo Luoto, jolle kirja oli kuulunut, syytti silloin häntä lehdessä siitä, että hän keräsi "kolehtia" järjestöille olematta niiden kanssa missään tekemisissä. Itkonen sai kuitenkin jatkaa kirjoittelemistaan Työmieheen, kunnes se vähän myöhemmin loppui hänen jouduttuaan Mikkelin lääninvankilaan. Kesällä 1905 Luoto ja Työmiehen vt. päätoimittajana ollut Matti Hälleberg kaatoivat likasangon Itkosen niskaan epäillessään tämän vuotavan Työmiehen toimitukselle kiusallisia asioita Helsingin Sanomiin ja Kansan Lehteen. Itkosta syytettiin nyt paitsi kirjojen myös voileipien näpistämisestä vuoden 1904 alussa. Työmiehen yleinen selitys, että nurjat yhteiskuntaolot ja taloudellinen ahdinko aiheuttivat varkauksia, ei tässä tapauksessa riittänyt anteeksi antoon, vaikka on ilmeistä, että Itkonen kähvelsi todelliseen hätäänsä.

Karkea parjaus karkotti Itkosen vuonna 1905 työväenliikkeestä ja hänestä tuli tolstoilainen ja teosofi. Hän esiintyi kansanrunoilijana ja tallensi kirjoitelmiaan Suomalaisen kirjallisuuden seuraan (SKS). Niistä heijastuu, ettei hänen onnistunut voittaa sitä katkeruutta, minkä hänen liikkeestä karkottamisensa oli aiheuttanut.

Kagaalin työväenpuolueen johdosta saamien tietojen mukaan Itkosen

53 1904, d. 2 tsh. 5, f. 81-83 & 1904, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 125, 131-132, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 239-240, VA; Sal. asiak. 1904, 3, f. 311 seur. (Itkosen "testamentti" f. 342), lk, ULH, VA; HelRO II os rikosas. 11.2.1905, 21 §, VA; VL 30.9.1904, s. 6 ja 28.10.1904, s. 4; FO 23.9.1904, s. 8, 13.10.1904, s. 3-4; "Kagaalin" arkistoa 1939, s. 798, 800-801; A. Törngren A. Neoviukselle 21.10.1904, AN, VA; M. Turkian haast. 22.6.1931, EIP II, VA; TM 22.7.1905, s. 2; Paasivuori 1924, s. 70.

Mäkeliniä vastaan syyskuussa 1904 tekemällä hyökkäyksellä oli myös henkilökohtainen taustansa. Itkonen oli vuonna 1902 tutustunut Mäkelinin Impi-sisareen ja rakastunut tähän, mutta suvun – nähtävästi Yrjön itsensä – painostuksesta tämä oli antanut hänelle rukkaset. SKS:n kirjallisuusarkistossa on Itkosen hieman pateettinen rakkausruno ”Yrjön siskosta somasta, Ihanasta Imместäni”.⁵⁴

Lokakuun alussa 1904 eli samaan aikaan kuin Itkonen luopui leikistä Viipuriin perustettu suojeluosasto (ohrana) sai nähtävästi Vaseniuksen kautta käsiinsä Suomen salaisten järjestöjen toimintaohjeita sisältävän julistuksen. Siinä selitettiin salaisen järjestäytymisen ja toiminnan periaatteita. Julistusta jaettiin vähän myöhemmin. Salaisen poliisin tietolähde – ilmeisestikin Vasenius – välitti tähän aikaan toimeksiantajalleen proletaarikomitean julistuksia jo ennen niiden levittämistä. Hänen tietojensa mukaan suutarit toimivat aktiivisesti proletaarikomiteoissa. Hän nimesi muutamia heistä – kaikesta päätellen pelkkiä proletaarikomiteoiden rivi-miehiä – sekä lisäksi Itkosen, johon hänellä kuitenkin ei ollut läheistä kosketusta.⁵⁵ Vähän myöhemmin Vasenius ilmoitti proletaarikomitean jäseniksi myös Aukusti Rissasen, J. E. Kumeniuksen, Työmiehen Illanvieron toimittajan A. B. Sarlinin ja Työmiehen toimittajan V. Palomaan.⁵⁶ Tästäkin näkyy, että proletaarikomiteat olivat laajempi organisaatio kuin pelkkä Itkonen. Rissasen ja Kumeniuksen mukana olemista voidaan pitää

54 Irtolaiskuulustelupöytäkirjat 1903 (III os:n KD 31/386) ja salaiset kirjeasiakirjat 1903, 52, lk, TLH, TMA; A 1225, B 452-453, 455-456, SKS:n kirjallisuusarkisto; TM 2.9.1901, s. 2 ja KL 5.9.1901, s. 3 (Itkosen ensimmäiset kirjoitukset työväenlehdissä; vuosina 1902-03 hän kirjoitteli silloin tällöin Tampereen- ja sittemmin Porin-kirjeitä ym. Työmieheen käyttäen mm. nimimerkkiä Mooses); LT 11.8.1903, s. 4 (omaelämäkerta) sekä 24. ja 29.9.1903, s. 3 (tilausrahojen tilittämättä jättäminen); TM 1.3.1904, s. 4 ja 11. ja 14.7.1905, s. 1 sekä 22.7.1905, s. 2; KL 20.7.1905, s. 2; Työmiehen tekijän mukainen avustajaluettelo 1904, No 65, TA; V. Itkonen HTY:lle, HTY 7 ja HTY:n jk:n ptk. 17.8.1905, 6 §, TA; HelRO IV os rikosas. 23.12.1903, 27 § ja 3.2.1904, 12 §, VA; Helsingin paikallisjärjestön toimikunnan ptk. 5.1.1904, 2 §, TA; A. Törnren A. Neoviukselle 21.10.1904, AN, VA; M. Turkian haast. 22.6.1931, EIP II, VA; KKK 1904, I j, XVI², VA (Itkosen pidätys vuoden 1905 alussa Helsingissä). Kagaali antoi Itkoselle 100 markan lainan joulukuussa 1904 ja von Bonsdorffin välityksellä 100 markan lahjoituksen vuoden 1905 alussa, ks. kagaalin tilejä ja tositteita, EE III, ÅAB ja Kagaalin arkisto 1, VA. Mäkelinillä oli harmia myös Vieno-sisarestaan, joka vuonna 1904 jäi Helsingissä kiinni kutsuntojen vastaisesta agitaatiosta. Tämä oli 16-vuotiaana 1903 karannut erään 13 vuotta itseään vanhemman miehen kanssa Helsingistä Tampereelle, missä mies teki hotellissa itsemurhan. Ks. TM 25.4.1903, s. 3 ja 28.4.1903, s. 2.

55 1904, d. 2 tsh. 5, f. 81-83, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 239, VA; Sal. asiak. 1904, 3, f. 331-333 ja 1904, 2, lk, ULH, VA; ”Kagaalin” arkistoa 1939, s. 802.

56 1904, d. 2 tsh. 5, f. 88-93, OO, F. 102, GARF.

varmana, Sarlinin ja Palomaan osuudesta ei sitä vastoin ole muita tietoja kuin tämä, joten sitä ei voi pitää vahvistettuna. Tosin Sarlin ja Palomaa olivat teosofeina varsin lähellä proletaarikomitean alkuaikojen tolstoilaisuutta.⁵⁷

Joulukuun alussa jaettiin vielä kahta proletaarikomitean julistusta, toista suomen-, toista ruotsinkielisenä. Niiden teksti oli lähes samansisältöinen hallituksenvastainen vuodatus.⁵⁸ Sen jälkeen proletaarikomiteoista ei enää kuultu mitään.

Yhtenä syynä proletaarikomiteoiden toiminnan lakkaamiseen olivat Helsingin poliisilaitoksen näyttävästi suorittamat lehtisten etsinnät ja epäilyjen henkilöiden kuulustelut, mitkä Venäjän salaisen poliisin kaunaisen lausunnon mukaan pakottivat proletaarikomitean keskeyttämään toimintansa ja hävittämään aineistoaan ja pilasivat näin viimeksi mainitun proletaarikomitealle virittämän ansan.⁵⁹ Samaan suuntaan vaikuttivat ne työväestöön levinneet epäluulot, että poliisi oli soluttanut komiteat ja niiden julistukset olivat provokaatiota.⁶⁰ Vasenius oli osaksi itse aiheuttanut nämä epäluulot ylvästellessään kesällä 1904 yhteyksillään poliisiin ja santarmistoon,⁶¹ mutta ne johtuivat myös lehtisten etsintäoperaatioiden osumisesta yhteen niiden jakamisen kanssa.

Solutus oli kuitenkin myös toisensuuntaista, sillä Helsingin poliisilaitoksen nähtävästi Vaseniukselta saamien tietojen mukaan yksi sen konstaapeleista kuului salaiseen järjestöön.⁶² Tieto viittasi kaikesta päättäen Filip Laineeseen. Proletaarikomitealta ilmestyikin – kaikesti jo kesällä – yksi julistus, missä esitetty poliisimiehen sääliävä elämäntarina ja hänen ilmaisemansa myötätuntoisuus työväestöä kohtaan oli kuin suoraan Laineen kädestä.⁶³ Kun muistetaan, että myös varhaisaktivistit pyrkivät ujuttautumaan poliisiin ja santarmiston riveihin,⁶⁴ proletaarikomiteoiden

57 Sarlinista ja Palomaasta ks. Soikkanen 1961, s. 159-160, 165, 170-171.

58 1904, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 188, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 240, VA; HelRo II os rikosas. 4.3.1905, 16 §, VA; EIP X, VA; "Kagaalin" arkistoa 1939, s. 802.

59 1904, d. 2 tsh. 5, f. 88-93, OO, F. 102, GARF.

60 1904, d. 2 tsh. 5, f. 81-83, 88-93, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 239, VA; F. Tidermanin muistiinp., f. 3, EIP XV, VA.

61 Tämä kävi ilmi Vasenius-oikeudenkäynnissä 1905, ks. edellä.

62 Sal. asiak. 1904, 2, lk, ULH, VA.

63 Sal. asiak. 1904, 3, f. 267, lk, ULH, VA.

64 HelRO IV os rikosas. 29.5.1905, 1 § (L. Hohenthalin kirjelmä) ja jutun muut käsittelykerrat, VA; Lennart Hohenthal, Päiväkirja (Tampere, 1909).

vastustajiaan kohtaan ilmaisema kiinnostus on tulkittava mieluummin vilpittömäksi naiiviudeksi kuin osoitukseksi siitä, että komiteat olisivat olleet pelkästään poliisin työkaluja.

Proletaarikomiteoiden toiminta levisi kesällä ja alkusyksyllä 1904 myös toisille paikkakunnille. Vaseniuksen mukaan komiteoita ja hektograafeja oli kuudessa kaupungissa, mutta hänen väitteensä ei hektograafien osalta ole erityisen uskottava,⁶⁵ sillä vain yhtä proletaarikomitean julistusta tiedetään varmasti jaetun Helsingin ulkopuolella, Hämeen läänissä.⁶⁶ Kun on kuitenkin syytä olettaa, että proletaarikomiteat olivat enemmän ja vähemmän sama organisaatio ja samaa väkeä kuin Helsingissä edellisenä keväänä syntynyt salainen järjestö (Turkia) ja Rissasen kutsuntalakko-organisaatio, on myös ilmeistä, että komiteoita tai ainakin niiden yhdyshenkilöitä oli myös maaseudulla. Tästä on erityisesti Viipurin osalta näyttöä. Proletaarikomiteoilla oli myös kesästä alkaen valtakunnallinen johtoeelin, "keskushallinto". On kaikki syy olettaa, että proletaarikomiteoita naisliiton kokouksessa kesällä edustaneet Rissanen, Tiuppa ja Vilho Hjort kuuluivat tähän johtoeelimeen.⁶⁷

Aktivistiset vaikutteet

Yhtenä uuden radikalismien kehdoista toimi vuonna 1904 Tukholman suomalainen seura ja siinä aktiivisesti vaikuttavat sosialistit, jotka olivat paenneet tänne kutsuntalakkoagitaationsa vuoksi. Viimeksi mainitusta Pohjanmaalla keväällä 1904 kiinni jäänyt helsinkiläinen maalari Vilho Hjort oli jo edellisenä syksynä oleskellut lyhyemmän aikaa Tukholmassa, ilmeisesti tuolloinkin maanalaisen toimintansa sinne ajamana. Hänestä oli silloin tullut peräti seuran puheenjohtaja.⁶⁸

65 HelRO II os rikosas. 11.2.1905, 21 §, VA; No 28, f. 8-9, Antti Hackzellin kok. 3, VA.

66 1904, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 131-132, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 240, VA.

67 SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, f. 11-12, SAVA, VA; Gummerus 1925, s. 121-122; Kiiskinen 1960, s. 68-69, 73-77; H. Neovius A. ja D. Neoviukselle 17.10.1904, AN, VA.

68 Tukholman suomalaisen seuran (TSS) ptk. 6.9.1903, 9 § ja 4. 11.1903, 2 §, Ruotsinsuomalaisten arkisto (RSA), Tukholma; Sal. asiak. 1904, 7, 16 ja 19, lk, VALH, VMA; Turun hovioikeuden III os konseptiptk. 21.2.1908, VA. Toinen Pohjanmaalla keväällä 1904 kiinni jäänyt helsinkiläinen kutsuntalakko-agitaattori Taavetti Vehviläinen oli myös ollut syksyllä 1903 Tukholmassa ja

"Tukkisaaren suomalaiset puoluetoverit" lähettivät tervehdysähkeensä syyskuussa 1904 pidettyyn Helsingin puoluekokoukseen. Allekirjoittajina olivat muun muassa kesäkuun 5. päivän mielenosoituksissa esiintyneet puhujat Väinölä ja Malmberg, Vilho Hjort, joka oli jälleen siirtynyt Tukholmaan, hämeenlinnalais-helsinkiäinen agitaattori Vilho Kari sekä ylioppilas ja farmaseutti K. G. K. Nyman. Nymanin tausta oli perustuslaillis-ruotsinmielinen, mutta hänestä oli parhaillaan tulossa varhaisaktivisti ja sosialisti. Sosialismi ja jyrkkä vastarinta herättivät tähän aikaan melkoisia ristiriitoja Tukholman suomalaisessa seurassa; syistä, jotka eivät ole tiedossa, Väinölä jopa erotettiin siitä. Yhteinen oleskelu Tukholmassa voimisti työläiskagaalien välisiä siteitä ja heidän radikalismiaan. Heidän palatesaan poliittiseen työhönsä Suomeen uudet ajatukset siirtyivät heidän mukanaan.

Perustuslaillinen maastakarkotettu Jonas Castrén yritti parhaansa mukaan vaikuttaa Tukholman suomalaiseen seuraan ja Konni Zilliacuksen varhaisaktivistiset kannattajat toivat tänne omia ajatuksiaan.⁶⁹ Perustuslaillisuus ja varhaisaktivismi herättivät työläisiä vastarintaan paitsi Tukholmassa myös itse kotimaassa, mutta yhdistäessään nämä herätteet sosialismiin ja omaan kutsuntalakkotraditioonsa työläiset loivat jotakin aivan muuta kuin heidän isälliset opastajansa olivat ajatelleet. Välttämättä tämä koski ennen kaikkea perustuslaillisia, mutta syksyn 1905 jälkeen aktivisteillakaan ei ollut syytä tyytyväisyyteen katsoessaan, mitä heidän entisistä oppilaistaan oli tullut.

tutustunut täällä arkkitehtiopiskelija John Bruuniin. Tämä kuului pohjalaiseen varhaisaktivistipiiriin, joka suunnitteli korkeiden venäläisten ja suomalaisten venäläismielisten virkamiesten murhaamista vuosien 1903 ja 1904 vaihteessa. Näiden suunnitelmien varsinaisina alkuunpanijoina olivat nähtävästi Konni Zilliacus, toinen johtava varhaisaktivisti Henry Biaudet ja vaasalainen perustuslaillinen maastakarkotettu Ernst von Troil. John Bruunin veli Ernst oli Vehviläisen tulkkina tämän agitoidessa Vöyrillä keväällä 1904. Ks. em. sal. asiak. 19; Kujala 1987a, s. 91-93; Konrad Westlin, Två år i rysk fångenskap (Vasa, 1987), s. 19-21 ja seur.; KKK 1904, I j, IX², VA; E. von Troil M. Rosendalille 13. ja 22.1.1904, Mauno Rosendalin kok. 3, VA; von Troil A. Neoviukselle 14.1.1904, AN, VA.

69 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 67; TSS:n ptk. huhti-lokakuussa 1904, RSA; S 2, 1904, 16, f. 23-24, SSH, VA; EE III (Hjortin ja Karin matkarahat), ÅAB. Yksi tervehdysähkeen lähettäjästä oli Lehtinen. Hän oli mahdollisesti myöhempi työläisaktivisti J. K. Lehtinen, joka oli vuoden 1905 alussa perustamassa Tampereen työväenyhdistyksen nuorisoliittoa ja osallistui aselaiva John Graftonin seikkailuihin. Yrjö Sirolan mukaan Lehtinen oli ollut Ruotsissa anarkisti Hinke Bergegrenin "poikain" (ns. nuorsosialistien) parissa ja saanut siellä kimmokkeen nuorisoliiton perustamiseen. Myös K. G. K. Nyman oli Ruotsissa ollessaan tutustunut Bergegreniin. On ilmeistä, että ruotsalainen nuorsosialismi oli yksi suomalaisen työläisaktiivismin syntytekijöistä, tosin jo kielimuurin vuoksi ei tärkeimmästä päästä. Ks. Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 25, Yrjö Sirolan kok., KA; J. K. Lehtinen, "John Grafton", Kommunisti 1930, s. 500-503; Hentilä 1980, s. 64-67.

Kagaali levitti Zilliacuksen Venäjän vallankumousliikettä käsittelevän kirjan "Det revolutionära Ryssland" suomennosta "Vapauden liike Venäjällä" niin kutsunnalaisille kuin myös työläisille. Kirja edisti passiivista vastarintaa jyrkempien toimintatapojen leviämistä kansan pariin ja toimi näin aktivistisena propagandana perustuslaillisuutta vastaan.⁷⁰

Ziliacus pyrki kokoamaan Venäjän valtakunnan oppositiopuolueet yhteistoimintaan itsevaltaista hallitusta vastaan ja järjesti tätä varten Pariisiin näiden puolueiden konferenssin. Syys-lokakuun vaihteessa 1904 pidettyyn konferenssiin saapui 19 kutsutusta järjestöstä vain kahdeksan puolueen edustajat, mutta saapuneiden joukossa olivat tärkeimmät oppositiopuolueet Venäjän sosiaalidemokraattista työväenpuoluetta ja sen vähemmistökansallisuuksien parissa toimivia liittolaispuolueita lukuun ottamatta.⁷¹

Puolan sosialistinen puolue (PPS) vierasti jossain määrin porvarillisia oppositiovoimia ja niin ollen myös Suomen perustuslaillista oppositiota, jota Ziliacus vielä tässä vaiheessa edusti. PPS oli kesällä 1904 kiinnostunut suhteiden solmimisesta Suomen työväenpuolueeseen (sosiaalidemokratiseen puolueeseen) laajan venäläisvastaisen toiminnan aikaan saamiseksi. PPS:n tarkoituksena oli järjestää Venäjän vähemmistökansallisuuksien sosialististen tai vallankumouspuolueiden konferenssi, jossa sovittaisiin venäläisvastaisesta ja Venäjän valtakunnan hajoamiseen tähtäävästä aktiosta. Ziliacus taas pyrki kaikkien oppositiovoimien, myös venäläisten, yhteistoimintaan tsaarinhallitusta vastaan. Hänen linjansa saavutti suurempaa kannatusta kuin PPS:n ja johti Pariisin konferenssiin haudaten alleen puolalaisten kilpailevan suunnitelman. PPS osallistui lopulta Pariisin konferenssiin, mutta kaikki jännitteet eivät suinkaan purkautuneet sen ja Zilliacuksen välisistä suhteista.⁷²

Yksittäiset suomalaiset sosialistit olivat auttaneet PPS:aa sala-

70 Ernst Estlander, *Ofärdsårens politiska litteratur* (Ur "Kagalens" arkiv II) (Helsingfors, 1945), s. 264; A. Neoviuksen tietoja kirjallisuuden salakuljetuksesta touko-lokakuussa 1904, hänen H. Neoviukselle kirjoittamiensa kirjeiden joukossa sekä H. Neovius A. Neoviukselle 3.1.1904, 10.8.1904 ja 4.9.1904, AN, VA; Sal. asiak. 1904, 7, lk, VALH, VMA; Salaiset asiakirjat 1904, 65, lk, VILH, MMA. Niin Drockila kuin Vilho Hjortkin levittivät Zilliacuksen kirjaa. Kirjan vaikutuksesta ks. Gummerus 1925, s. 51-52.

71 Kujala 1988b, s. 125-134.

72 Kujala 1988b, s. 108-110 (125-130) lähteineen; d. 70, f. 3-5, 8-10, 19-20, 41, d. 71, f. 4, d. 75, f. 1 sekä K. Ziliacus W. Jodko-Narkiewiczille 25.7.1904 ja 5.8.1904, d. 69, f. 1-6, op. 1, F. 167. Rossijski tsentr hranenija i izutshenija dokumentov noveishei istorii (RTsHIDNI), Moskova. PPS:n kiinnostuksesta Suomen työväenpuoluetta kohtaan keväällä 1904 ks. Anna Żarnowska, *Genezarozfamu w Polskiej Partii Socjalistycznej 1904-1906* (Warszawa, 1965), s. 126; Walentyna Najdus, *SDKPiL a SDPRR, 1893-1907* (Wrocław, 1973), s. 181.

kuljettamaan painotuotteitaan Suomen kautta,⁷³ mutta varsinaisia puoluesuhteita SDP:lla ei ollut enempää venäläisiin kuin puolalaisiinkaan veljespuolueisiin. Työväen puoluehallinto ja suomalaiset työväenjärjestöt eivät uskaltaneet pitää lainkaan yhteyksiä keisarikunnan maanalaisiin vallankumousjärjestöihin pelätessään laillisten toimintaoikeuksiensa menettämistä. Tilanne säilyi tällaisena aina vuoden 1905 suurlakkoon saakka eivätkä SDP:n suhteet Venäjän sosiaalidemokraattisiin ja sosialistisiin puolueisiin muodostuneet tämänkään jälkeen läheisiksi.⁷⁴

Zilliacus matkusti elokuun puolenvälin jälkeen Amsterdamiin osallistua siellä pidettävään kansainväliseen sosialistikongressiin, missä hänelle tarjoutui tilaisuus tavata Venäjän vallankumouspuolueiden edustajia. SDP:lla oli vielä tähän aikaan vain äärimmäisen vähän kansainvälisiä yhteyksiä eikä se lähettänyt edustajiaan Amsterdamiin, vaikka kuuluikin internationaaliin. Zilliacus arvasi, että hän saisi taas kuulla kysymyksiä Suomen työväenpuolueesta. Sitä paitsi hän aikoi houkutella sen yhteiseen hallituksenvastaiseen rintamaan. Niinpä hän kirjoitti ennen matkalle lähtöään Kööpenhaminasta kirjeen tamperelaiselle varatuomarille Walter Björkstenille ja lähetti sen Tukholmassa asuvalle Fria Ordin päätoimittajalle Arvid Neoviukselle perille toimitettavaksi. Kirjeen sisällöstä ei ole tietoja, mutta on melko varmaa, että Zilliacus pyysi siinä kannattajaansa Björksteniä informoimaan Yrjö Mäkeliniä ja tämän kautta työväenpuolueen johtoa konferenssihankkeesta.⁷⁵

Zilliacus lähetti konferenssikutsut 19 puolueelle syyskuun puolessavälissä. Myös SDP:lle kirjoitettiin kutsu. Sen jälkeiset tapahtumat ovat hieman epäselviä. Pariisin konferenssin alkutoimien yhteydessä kerrottiin, että Venäjän sosiaalidemokraattinen työväenpuolue (VSDTP) ja eräät sen liittolaispuolueet olivat ilmoittaneet kieltäytyvänsä lähettämästä edustajiaan. PPS tiedusteli tällöin puheenjohtajaksi valitulta Zilliacukselta, oliko myös SDP kutsuttu. Zilliacus vastasi, että "kirjeenvaihtoa oli ollut" mutta suuresta kiinnostuksesta huolimatta ajan ja sopivan henkilön puute oli estänyt puoluetta lähettämästä edustajaansa.⁷⁶

73 Antti Kujala, Lenin, Venäjän vallankumousliike ja Suomi 1898-1905, teoksessa: Lenin ja Suomi, I (Helsinki, 1987) (vastedes Kujala 1987b), s. 43, 48, 335; Władysław Dehnel, "Odesa" (Karta z dziejów przemysłnictwa rewolucyjnego), Niepodległość XII (1935), s. 193-220.

74 Suomen työväenliikkeen suhteista Venäjän vallankumouspuolueisiin ks. erityisesti Kujala 1987b, passim ja myös Antti Kujala, Kansallinen ja kansainvälinen Suomen työväenliikkeessä 1899-1907, Historiallinen Aikakauskirja 1985, s. 179-187.

75 K. Zilliacus A. Neoviukselle 14.8.1904, AN, VA.

76 Adolf Törngren, Med ryska samhällsbyggare och statsmän åren 1904-1905

Vastaus ei kuitenkaan ollut täysin totuudenmukainen. Suomen opposition toinen delegaatti Arvid Neovius aavisteli, ettei kutsua ollut toimitettu perille ja että väite puolueen suuresta kiinnostuksesta oli tekaistu. Neovius arvasi myös, ettei vuosikausia ulkomailla oleskellut Ziliacus tuntenut juuri lainkaan SDP:n todellista tilannetta ja luonteelleen tyypillisellä tavalla täytti tiedoissaan olevat aukot vilkkaalla mielikuvituksellaan. Ziliacus luuli SDP:ta kesäkuun mielenosoitusten perusteella paljon vallankumouksellisemmaksi kuin se oli. Neovius ja Ziliacus alkoivat konferenssin jälkeen pelätä, että asia tulisi kiusallisella tavalla ilmi, jos VSDTP tai PPS ottaisi yhteyttä SDP:een.⁷⁷ Ziliacuksen PPS:n edustajalle Witold Jodko-Narkiewiczille marraskuussa antaman selityksen mukaan SDP:n kutsua ei toimitettu perille puolueen samanaikaisesti tekemän päätöksen takia, vaan SDP:n nimi pyyhittiin kutsuttavien järjestöjen joukosta.⁷⁸

Mainittu päätös tarkoitti ilmeisestikin SDP:n ylimääräisen puoluekokouksen (25.–28.9.) tekemää ratkaisua, jonka mukaan puolue ei ryhtyisi yhteistyöhön yhdenkään toisen puolueen kanssa valtiopäivämiesvaaleissa, ellei liittolaispuolue hyväksyisi yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta. Päätös esti käytännössä SDP:n liittoutumisen perustuslaillisten kanssa, mitä Yrjö Mäkelin ja hänen edustamansa vähemmistö olivat ajaneet.⁷⁹

Kun Pariisin konferenssi alkoi jo 30. syyskuuta, SDP:n mahdollisesti valitsemalla edustajalla olisi ollut todella niukalti aikaa matkustaa, jos kutsu olisi esitetty. Jos Ziliacuksen marraskuussa esittämä selitys piti paikkansa, niin kuin luultavaa on, Ziliacuksen suomalaiset asiamiehet Mörne ja Björksten olivat viivyttäneet kutsun välittämistä runsaan viikon, sillä Ziliacus oli laatinut kutsukirjeet jo 16.9. SDP pantiin kokeelle, josta se ei suoriutunut kunnialla. Mörne ja Björksten olivat ilmeisesti tehneet ratkaisunsa itsenäisesti katsottuaan, etteivät Ziliacuksen ohjeet vastanneet Suomen todellisuutta.⁸⁰

Pariisin konferenssi päätti suoda kaikille pois jääneille järjestöille

(Helsingfors, 1929), s. 241, 252; Törngren 1942, s. 399-400; K. Ziliacus A. Neoviukselle 23.10.1904, AN, VA.

77 Törngren 1942, s. 399-400; K. Ziliacus W. Jodko-Narkiewiczille 3.11.1904, d. 69, f. 21-22, op. 1, F. 167, RTsHIDNI.

78 K. Ziliacus W. Jodko-Narkiewiczille 29.11.1904, d. 69, f. 32, op. 1, F. 167, RTsHIDNI.

79 Tästä jäljempänä.

80 K. Ziliacus A. Neoviukselle 23.10.1904, AN, VA; Törngren 1942, s. 399. Ziliacuksen kutsukirje Valko-Venäjän vallankumoukselliselle liitolle (Hramadalle) on päivätty 16.9.1904, d. 69, f. 12-13, op. 1, F. 167, RTsHIDNI.

tilaisuuden yhtyä tehtyihin päätöksiin jälkikäteen. Suomen työväenpuolue mainittiin tässä yhteydessä erikseen.⁸¹ Zilliacus kirjoitti tämän vuoksi asiamiehelleen Mörnelle Suomeen, mutta pitäessään SDP:ssä vallalla olevaa suuntausta suomettarelaisuutena tämä kääntyikin proletarikomiteoiden puoleen. Tarkoituksena oli saada ne järjestymään omaksi itsenäiseksi ryhmittymäkseen, joka allekirjoittaisi Pariisin konferenssin asiakirjat. Tämä muuttui erityisen tähdelliseksi sen jälkeen kun perustuslaillisen puolueen Suomessa toimiva johto päätti vetäytyä sivuun Pariisin konferenssin päätöksistä ja poistaa kaikki maininnat puolueestaan konferenssin asiakirjoista. Perustuslailliset pitivät parempana pyrkiä valtiopäivien avulla jonkinlaiseen kompromissiin Venäjän hallituksen kanssa kuin liittymistä valtakunnan oppositioliikkeiden hallituksenvastaiseen rintamaan.

Proletarikomiteoiden johto piti Zilliacuksen kannattajien saamien tietojen mukaan kuitenkin komiteoita liian heikkoina itsenäiseen esiintymiseen eikä niillä ollut liioin halua sanoutua irti SDP:sta. Kagaalin todellinen johtaja Adolf Törngren hankki johtavilta työläiskagaaleilta tietoja, joiden mukaan proletarikomitean järjestöllinen voima oli vähäinen ja uusi itsenäisesti esiintyvä ryhmittymä, jos sellainen muodostettaisiin, olisi paljolti fiktiivinen.⁸² Tällaista itsenäisesti esiintyvää ryhmittymää ei todellakaan syntynyt eikä Zilliacuksen ja Mörnen aikeista siten tullut mitään. Proletarikomiteoiden asema olikin tähän aikaan äärimmäisen tukala SDP:n puoluekokouksen ja -hallinnon asetuttua niitä vastaan.

Zilliacuksen käsitys SDP:n halukkuudesta lähteä avoimesti hallituksen vastaiseen rintamaan yhdessä vallankumouspuolueiden kanssa oli täysin virheellinen. On luultavaa, ettei Mörne alun perinkään pitänyt Pariisin konferenssikutsun välittämistä puoluehallinnolle realistisena ja puoluekokouksen päätös vain vahvisti hänen epäilynsä. Siksi Mörne suuntautui johdonmukaisesti proletarikomiteoihin.

Kun perustuslaillinen puolue käänsi selkänsä Pariisin konferenssille ja Venäjän oppositio- ja vallankumousliikkeiden kanssa harjoitettavalle yhteistyölle, Zilliacus toteutti hänen mielessään jo pitkään hautuneen aikeen radikaalin suomalaisen opposition järjestymisestä omaksi puolueekseen. Suomen aktiivinen vastustuspuolue perustettiin marraskuussa 1904. Se hyväksyi yhteistoiminnan Venäjän vallankumouspuolueiden kanssa ja erotukseksi perustuslaillisista kannatti niinkään terrorismia ja aseellista

81 Törngren 1929, s. 251.

82 SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, f. 11-12, SAVA, VA; A. Törngren A. Neoviukselle 21. ja 22.10.1904, H. Neovius samalle 17.10.1904 ja K. Zilliacus samalle 23.10.1904, AN, VA; Törngren 1942, s. 399-400; Ernst Estlander, Friherre Viktor Magnus von Born: Hans person och politiska verksamhet (Helsingfors, 1931), s. 460-461. Perustuslaillisten Pariisin konferenssin suhteen tekemästä ratkaisusta ks. Kujala 1988b, s. 129-130.

vastarintaa. Aktivistipuolue esiintyi yhtenä Pariisin konferenssin asiakirjojen allekirjoittajista.⁸³ Suomen opposition rivien hajoaminen merkitsi myös sitä, että vanha ja uusi puolue joutuivat kilpailemaan keskenään ja niiden suhteet olivat ajoittain suorastaan huonot.

Itsenäisyyden aikana kirjoittamisissaan muistelmissa ja kirjoituksissa aktivistit eivät kokonaan kiistäneet puolueensa läheisiä suhteita vallankumoukselliseen työväestöön mutta he vähättelivät toimintansa tätä puolta. Lähellä näet oli se ajatus, että aktivistit olivat opettaneet työväestön vallankumoukselliseksi ja panneet tahtomattaan alulle hallitsemattoman kehitysprosessin, joka johti vuoden 1918 kansalaissotaan.⁸⁴

Kuvatessaan vuonna 1919 aktivistipuolueen syntyä Alma Söderhjelm ei lainkaan maininnut työläisten edustajien mahdollista mukana olemista. Varatuomari Johannes Gummeruksen kotona Helsingissä lokakuussa pidetyssä valmisteleavassa neuvonpidossa ei nähtävästikään ollut työläisten edustajia. Sitä vastoin muun muassa Filemon Tiderman ja Gunnar Castrén olivat jo tässä kokouksessa.⁸⁵ Zilliacus yritti saada Helsingin ja Tampereen työläisten edustajia Tukholmassa 12.11. pidettyyn ensimmäiseen perustavaan kokoukseen. Luultavasti hän ei kuitenkaan onnistunut tässä.⁸⁶

Söderhjelman mukaan Tiderman ja ”eräät muut” perustivat aikaisempien proletaarikomiteoiden jäsenistä työväen oman vallankumouksellisen järjestön, joka oli johtonsa välityksellä yhteyksissä aktivistipuolueen kanssa.⁸⁷ Aktivistipuolueen hallituksen vuosikertomus ajalta 1904–05 myöntää kuitenkin, että työväen maanalainen organisaatio oli aktivistipuolueen syntyessä jo olemassa.⁸⁸ On ilmeistä, että proletaarikomiteoiden jouduttua SDP:n puoluehallinnon silmissä huonoon valoon työväen salaiset ryhmät lakkasivat käyttämästä niiden nimeä. Luultavasti ne järjestyivät muutenkin uudelleen. Niiden yhteistyö aktivistipuolueen kanssa muodostui tiiviiksi, mutta ne eivät kuitenkaan halunneet hylätä sosiaalidemokraattista puoluet-

83 Söderhjelm 1919, s. 43 seur.; Kujala 1988b, s. 129-130; K. Zilliacus W. Jodko-Narkiewiczille 3., 11. ja 22.11.1904, d. 69, f. 21-24, 29-30, op. 1, F. 167, RTsHIDNI; Zilliacus M. Rosendalille 2.10. (p.o. 11.) 1904, Mauno Rosendalin kok. 2, VA.

84 Gummerus 1925, s. 121-124. Ks. myös Konni Zilliacus, Från ofärdstid och oroliga år, II (Helsingfors, 1920), s. 67.

85 Söderhjelm 1919, s. 43-44; F. Tidermanin muistiinp., EIP XV, VA.

86 K. Zilliacus M. Rosendalille 2.10. (p.o. 11.) 1904, Mauno Rosendalin kok. 2, VA; L. Gripenberg, Från ett skiftesrikt kvartsekel (1932), f. 209, VA; Söderhjelm 1919, s. 44.

87 Söderhjelm 1919, s. 51. Ks. myös F. Tidermanin muistiinp. 1931, EIP XV, VA.

88 SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, f. 11-14, SAVA, VA.

ta aktivisteihin liittymisestä puhumattakaan.⁸⁹ Syksystä 1904 lähtien työväen maanalaisista ryhmistä voidaan täydellä syyllä käyttää työläisaktivistien nimeä, kunhan muistetaan, että nämä ryhmät jatkoivat osallistumistaan myös kagaalin johtamaan passiiviseen vastarintaan.

Jyrkkää vastarintaa kannattavat voimat jakautuivat sosiaalisen aseman jakielen mukaan. Ruotsinkielistä sivistyneistöä edustavat kuuluivat aktivisti-puolueeseen ja suomenkieliset työläiset työläisaktivisteihin. Aktivistipuolue tahtoi pysyä poliittisena puolueena eli toisin sanoen erossa sosiaalipoliitikasta. Sosiaaliset kysymykset olivat kunkin jäsenen yksityisasia.⁹⁰

Venäjän vallankumousliike ja erityisesti sen terroristinen osa, sosialisti-vallankumoukselliset, toimivat niin aktivismin kuin työläisaktivisminkin esikuvana. Kyseiset menettelytavat ja aatteet Suomeen välitti ennen muuta Zilliacus ja myös Ruotsissa tuotettu maanalainen perustuslaillinen kirjallisuus ja lehdistö. Vielä vuosina 1903–04 Suomessa oleskeli äärimmäisen vähän venäläisiä vallankumouksellisia ja heidän antamillaan vaikutteilla oli kerrassaan toissijainen osuus radikalismiin lisääntymiseen Suomessa. Tärkein tekijä oli kuitenkin kenraalikuvernööri Bobrikovin ja valtakunnanhallituksen ankara yhdenmukaistamispolitiikka. Vasta sen vaikutuksesta maastakarkotettujen ja maanalaisen lehdistön antamat vaikutteet lankesivat otolliseen maaperään. Eugen Schaumanin tekemä tyranninmurha oli mahdollisimman tehokasta aktivistista propagandaa. Työväen rivimiesten ja useiden johtajienkin kielitaidottomuuden vuoksi työläisaktivisteilla oli Suomessa oleskeleviin venäläisiin vallankumouksellisiin vielä vähemmän kontakteja kuin aktivisteilla. Bobrikov, Schauman, Zilliacus, tämän kirja ”Vapauden liike Venäjällä” sekä maanalainen lehti Vapaita Lehtisiä olivat vastuussa vallankumouksellisten ajatusten leviämisestä Suomen työväestön pariin.⁹¹

Suomalaisten sosiaalidemokraattien aktivismi eli terrorismi ja aseelliseen vastarintaan valmistautuminen jäi vuonna 1904 verbaaliseksi. Jotkut heistä liikkuiivat kuitenkin aseistautuneena.⁹² Työläisaktivistien poliittiset väkivallanteot alkoivat vasta seuraavana vuonna.

89 Em. vuosikertomus, f. 11-14.

90 F. Tidermanin muistiinp., EIP XV, VA; Söderhjelm 1919, s. 50-51.

91 Suomalaisten yhteyksistä venäläisiin vallankumouksellisiin ks. Kujala 1987b, passim.

92 Lehdet kertoivat lokakuussa Emil Lehénin revolverin launneen erehdyksessä. KL 20.10.1904, s. 2; U. Sereniuksen haast. 1933, EIP X, VA; Palmgren I 1966, s. 282 seur.

Organisaation luonne

Yksityiskohtaisimmat tiedot työläisaktivistijärjestön organisaatiosta ovat Matti Turkian 1930-luvulla antamista haastatteluista. Omien sanojensa mukaan Turkia loi kesästä 1904 lähtien tekemillään matkoilla työläisaktivistijärjestön valtakunnallisen organisaation. Kullekin paikkakunnalle perustettiin noin viisihenkinen ryhmä, jonka jäsenistä jokainen muodosti oman viisikkonsa jne. Kukin jäsen tunsi vain ne, joihin oli suoranaisessa yhteydessä eikä siis voinut kuulusteluissa ilmiantaa koko jäsenistöä. Organisaatioperiaate oli sama kuin proletaarikomiteoilla. Järjestön paikalliset yhdyshenkilöt olivat seudun johtavia työväenmiehiä ja jäsenkunta järjestöväkeä. Tietyn alueen paikallisosastot muodostivat keskeisemmän paikkakunnan johdolla piirin. Helsingissä toiminut keskusjohto hoiti kirjeenvaihtoa ja painotuotteiden kuljetuksen piireihin.

Turkian mukaan paikallisosastoja toimi ainakin seuraavilla paikkakunnilla:

Uudenmaan lääni:

Helsinki, Porvoo, Hamari, Valko

Turun ja Porin lääni:

Pori, Reposaari, Rauma

Hämeen lääni:

Tampere ympäristöineen, Hämeenlinna

Mikkelin lääni:

Mikkeli, Savonlinna

Kuopion lääni:

Kuopio

Vaasan lääni:

Haapamäki, Seinäjoki, Vaasa, Pietarsaari, Kokkola

Oulun lääni:

Oulu, Ii

Viipurin lääni:

Kotka ympäristöineen, Hamina, Kouvola–Kuusankosken seutu, Lappeenranta, Lauritsala, Tainionkoski, Enso,

Viipuri ympäristöineen, Antrea, Hiitola, Sortavala,

Hämeikoski, Leppäkoski, Laskela

Organisaation alueellinen painopiste oli Viipurin läänissä. Tässä ei ole mitään ihmettelemistä, sillä Viipurin läänissä oli vuonna 1904 enemmän sosiaalidemokraattisen puolueen jäseniä kuin missään muussa läänissä, noin 28 % koko jäsenkunnasta. Yksittäisistä paikkakunnista työläisaktivisteja oli hänen mukaansa eniten Helsingissä.

Turkian luettelosta puuttuu rannikon pieniä ruotsalaiskaupunkeja (ilmeisestikin järjestyneen työväen vähäisyyden vuoksi) sekä sijainniltaan ja liikenneyhteyksiltään syrjäisiä kaupunkeja. Luettelo koostuu kaupungeista, rautatieliikenteen solmukohdista ja maaseudun teollisuuskeskuksista, kun taas agraarinen maaseutu, missä sentään toimi jo työväenyhdistyksiä, puuttuu melkein tykkänään.

Erityisesti suurimpien kaupunkien – Helsingin, Turun, Porin, Tampereen, Hämeenlinnan, Kotkan, Viipurin, Kuopion ja Oulun - työväki otti osaa vuosien 1902–04 kutsuntojen vastaiseen työhön hoitaen myös kaupunkinsa ympäristön. Työläisaktivismi rekrytoi useat näiden kaupunkien kutsuntalakkoagitaattoreista, muun muassa Aukusti Rissasen ja J. E. Kumeniuksen Helsingistä, Eetu Salinin ja Oskari Leivon Porista, J. H. Saariston Hämeenlinnasta, Jaakko Kemppaisen Oulusta, J. P. Mömmön ja Otto Piisisen Kuopiosta, J. Sarlinin Kotkasta sekä keskeisiä nimiä myös Viipurista.⁹³ Alueellisesti työläisaktivismi merkitsi ennen muuta vastarinnan leviämistä suurimmista kaupungeista miltei kaikkiin työläiskeskukseen. Salainen toiminta eteni siis samalla tavalla keskukselta periferiaan kuin työväenyhdistysten verkko oli aikaisemmin levittäytynyt.

Saariston mukaan Turkia ei käynyt perustamassa Hämeenlinnan osastoja, vaan se kuului alusta alkaen Rissasen alaisuuteen.⁹⁴ Turkia väitti 1930-luvulla Rissasen johtaneen työläisaktivistien erillistä taistelujärjestöä.⁹⁵ Tämä todennäköisesti pitää paikkansa, mutta Rissanen toimi selvästikin myös koko salaisen organisaation johdossa.

Turkia muisti vielä 30-luvulla monia asioita erinomaisen tarkasti eikä hänen silloinen kertomuksensa missään tapauksessa ollut täysin keksitty, mutta hän suurenteli omaa osuuttaan ja kertoi eräitä puolia hyvinkin epätarkasti ja tarkoituksenmukaisesti. SDP:n vuosien 1906–18 puoluesihteeriprojisoi itselleen johtavan organisatorisen roolin myös suurlakkoa edeltävään salaiseen toimintaan. Todellisuudessa näyttää siltä, että Rissasella ja J. E. Perttilällä oli työläisaktivistien toiminnassa vähintäänkin yhtä keskeinen panos kuin Turkialla.

Turkia kertoi itse yhteyksistään aktivistipuolueen tärkeimpään Suomessa toimivaan johtajaan Johannes Gummerukseen.⁹⁶ Kotkalaisen A. R.

93 M. Turkian haast. 19. ja 22.6.1931 ja 23.2.-23.3.1933, EIP II ja X, VA; Laine 1947, s. 35-39. Kotkan osalta ks. myös A. R. Kankkusen haast. 1934, EIP XVII. SDP:n jäsenmääristä ks. Soikkanen 1961, s. 339.

94 J. H. Saariston haast. 1933, EIP X, VA.

95 Turkian em. haastattelut. Ks. myös E. Nylanderin ja W. Stenbäckin haast. 1931 ja F. Tidermanin muistiinp., EIP III ja XV, VA.

96 Turkian em. haastattelut.

Kankkusen mukaan Turkia sai rahaa perustuslailliselta Heikki Renvaltilta.⁹⁷ On vaikea sanoa, kumpaako vuotta, 1904 vai 1905, tämä koskee. Aktivistipuolueen vuoden 1905 lopulta ja seuraavan vuoden alusta säilyneet tiliasiakirjat osoittavat, että puolue kanavoi työläisille osoittamansa rahat paljolti Rissasen kautta. Turkian nimi esiintyy näissä asiakirjoissa vain kerran (27.11.1905) yhden pikkusumman yhteydessä.⁹⁸ On ilmeistä, että Rissanen oli aktivistien tärkein linkki vallankumouksellisiin työläisiin päin. Kagaali taas antoi vuonna 1905 kuukausittain rahaa Helsingin työväenyhdistyksen puheenjohtajalle Perttilälle hallituksenvastaisten mielenosoitusten järjestämiseen.⁹⁹

Turkian vähättelevä kuvaus proletaarikomiteasta osoittaa joko sitä, ettei hän siihen aikaan ollut salaisen toiminnan johdossa ja oli siksi huonosti perillä asioista tai sitten, mikä on todennäköisempää, hän pyrki sysäämään kunnioittoman lopun saaneen komitean mahdollisimman etäälle omasta järjestöstään.¹⁰⁰

On epäselvää, olivatko Turkian keväällä 1904 perustama järjestö ja Rissasen johtama kutsuntalakko-organisaatio alun perin toisistaan erillisiä, mutta ne sulautuivat toisiinsa proletaarikomiteoissa ja niiden toimintaa jatkamaan syksyllä muodostuneissa ryhmissä.

Turkian esittämä organisaatio piirijärjestöineen ja osastoineen on liian hieno ollakseen sellaisenaan totta. "Organisaatio" rakentui melko pitkälle henkilösuhteiden varaan. Johtavilla miehillä oli järjestöissä ja eri paikkakunnilla tiedossaan yhdyshenkilöitä, jotka hankkivat apua samanmielisiltä ympäriltään ja toteuttivat saamansa tehtävät. Suurlakon 1905 jälkeinen maanalainen toiminta kulki samojen periaatteiden mukaan.

On myös täysin epäselvää, missä vaiheessa työläisaktivistinen toiminta ulottui kullekin edellä mainituista paikkakunnista. Usein tämä saattoi tapahtua vasta vuoden 1905 puolella.

Turkian mukaan Tampereen osasto jäi heikoksi, koska paikkakunnan työväki oli valtiollisilta mielipiteiltään valveutumaton.¹⁰¹ Todellinen se-

97 A. R. Kankkusen haast. 1934, EIP XVII, VA.

98 Wolter Stenbäcks samling, ÅAB.

99 EE III, ÅAB ja Kagaalin arkisto 1, VA. Edellisessä kagaalin tilit ja jälkimmäisessä tositteet vuodelta 1905.

100 M. Turkian haast. 22.6.1931, EIP II, VA. Turkian vähättelevä kuvaus proletaarikomiteasta Itkosen yhden miehen yrityksenä vastaa kagaali johtaja Tömgrenin SDP:n johdosta saamia tietoja mutta ei sittenkään pidä paikkaansa. Vrt. A. Tömgren A. Neoviukselle 21.10.1904, AN, VA.

101 Turkian em. haastattelu 1933.

litys lieenee kuitenkin, ettei Turkian järjestöllä ollut sijaa Tampereella ja Pohjois-Hämeessä, missä Mäkelin johti vanhastaan paikallista kagaalitoimintaa. Kuten vähän myöhemmin ilmenee, hän ja työläisaktivistit olivat vuosina 1904–05 toistensa poliittisia vastustajia. Siksi Mäkelinin ja työläisaktivistien välillä ei ollut yhteistyötä myöskään salaisissa asioissa.

Myöhempi sosiaalidemokraattinen kansanedustaja A. E. Saarinen on jättänyt sisäisesti ja todellisuuden kanssa ristiriitaisen kertomuksen Tampereen salaisesta organisaatiosta. On ilmeistä, että työväen maanalainen vastarinta yhteistyössä paikallisen kagaalin kanssa jatkui siellä totuttua uraa myöten aina suurlakkoon 1905 saakka. Tampereella oli kysymys traditionaalisesta työläiskagalismista, jossa terrorismilla ei ollut jalansijaa.¹⁰²

Se yleinen käsitys, että Mäkelin olisi ollut työläisaktivisti, on kaikkea perää vailla. Hän kielsi Helsingin työläisaktivistien lähettämää emissaaria järjestämästä Tampereella mielenosoitusta Pietarin verisunnuntain tapahtumien johdosta tammikuun lopulla 1905. Mäkelin vetosi siihen, ettei tästä ollut puolueen päätöstä.¹⁰³ Lokakuussa 1905 hän ilmoitti Tampereen poliisilaitokselle, että eräs suutari oli humalapäissään puhunut pommeista ja Helsingissä Eerikinkadun poliisikonttoria vastaan tehdystä attentaatista. Vaikka Mäkelin luultavasti epäili puheita provokaation tulokseksi ja pyrki saamaan enemmän provokaation alkulähteen kuin kyseisen suutarin kiipeiliin, tapaus paljasti hänen täysin kielteisen suhtautumisensa terrorismiin.¹⁰⁴

Turkia kertoi 1930-luvulla matkustaneensa järjestönsä perustamisen jälkeen puoluehallinnon kokoukseen Turkuun ja hallinnon tai sen toimeenpanevan valiokunnan antaneen siunauksensa hänen hankkeelleen. Turkia yhdisti käyntinsä Salinin heinäkuun alussa 1904 tapahtuneeseen vangitsemiseen, mutta toimeenpaneva valiokunta ei siihen aikaan pitänyt kokousta eivätkä eräät muutkaan Turkian tapahtumaan yhdistämät seikat pidä paikkaansa.¹⁰⁵

102 A. E. Saarisen haast. 1934, EIP XVIII, VA; Arvid Luhtakanta (=A. E. Saarinen), Suomen punakaarti (Tampere, 1938), s. 12. Vrt. E. Mäen kirje 9.3.1937, EIP XXVI; Kujala 1978, s. 182 - Saarisen muistikuvien epäluotettavuudesta. Olen nyt sitä mieltä, ettei niiden pohjalte voi rakentaa minkäänlaista esitystä Tampereen toiminnan synnystä, vaiheista ja organisaatiosta. Perättömät kertomukset suomalaisen puusepän hirttämisestä Pähkinälinnassa joulukuussa 1904 ja Nokian mielenosoituksesta 5.6.1904 eivät nekään paranna Saarisen uskotavuutta.

103 Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 21-22, Yrjö Sirolan kok., KA.

104 Saapuneet salaiset kirjeet 1905, 4, f. 161-162, lk, HLH, HMA; S 4, 1905, 21, SSH, VA.

105 M. Turkian haast. 23.2.-23.3.1933, EIP X, VA; Laine 1947, s. 35-36; Kujala 1978, s. 173-174.

Tampereen puoluekokouksessa marraskuussa 1905 eroava puoluesihtööri J. K. Kari ilmoitti, että puoluehallinto (toimeenpaneva valiokunta) oli suunnannut kaiken tarmonsaa "niitä vastaan, jotka ovat tahtoneet tuoda maahan sellaisen salaisen järjestön, jollaisen perustaminen olisi vihollisillemme mitä suurin palvelus."¹⁰⁶ Luetellessaan salaisen järjestönsä yhdyshenkilöitä ja paikallisosastoja Turkia sivuutti maininnatta Turun. Tästä voidaan tehdä se johtopäätös, ettei puoluehallinnon toimeenpaneva valiokunta missään tapauksessa hyväksynyt Turkian järjestöä eikä hän mahdollisesti ikinä edes vienyt asiaa Turun puoluehallintoon. Pitkäaikaisen puoluesihtöörin oli ilmeisesti mahdotonta tunnustaa toimineensa kerran puoluejohdon tahdon vastaisesti.

Turun työväestöllä oli oma maanalainen verkostonsa, jonka toiminta pysytteli vanhan työläiskagalismin perustalla eksymättä aktivismiin.¹⁰⁷ Tässä suhteessa Turku ja Tampere pitivät vuosina 1904–05 yhtä.

Hallitusvalta, SDP ja proletaarikomiteat

Suomen santarmihallituksen päällikkö, kenraalimajuri Freiberg ja hänen Helsingin apulaispäällikkönsä, ratsumestari V. Ljavidanski päästivät mielikuvituksensa valloilleen yrittäessään keksiä proletaarikomiteoiden taustapiirejä. Freiberg väitti vt. kenraalikuvernööri Turbinille elokuun alussa osoittamassaan raportissa, että venäläiset sosialistivallankumoukselliset olivat antaneet helsinkiläisille sosiaalidemokraateille salaisia ohjeita, joiden ansiota proletaarikomitean julistukset olivat. Hän yhdisti proletaarikomiteat suomalais–venäläisiin terroristisiin hankkeisiin.¹⁰⁸ Ljavidanski ilmoitti syyskuussa Freibergille pitävänsä koko harmin alkujuurena "separatistien" eli perustuslaillisten äärimmäisyysiipeä, joka oli alkanut tehdä sosialistista propagandaa voittaakseen puolelleen myös rahvaan. Bobrikovin ja von Plehwen murhien jälkeen suomalaisten sosialistien uhkaukset kohdistuivat Obolenskiin. Freiberg antoi Ljavidanskin raportin 22.9. omissa nimissään kiertokirjeenä kaikille alaisilleen eli yhtyi siinä esitettyyn näkemykseen.¹⁰⁹

106 Suomen sosialidemokratisen puolueen neljännen (ylimääräisen) kokouksen (VII:nen työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja, Kokous pidetty Tampereella marrask. 20–22 p. 1905 (Helsinki, 1906), s. 73.

107 Ks. edellinen luku.

108 KKK Ed 12, 1904, 7, f. 120–121, VA.

109 S 2, 1904, 5, f. 26–29, SSH, VA.

Kiertokirjeen täydennyksenä Freiberg lähetti luettelon Suomen työväenpuolueen sosialistisen fraktion johtajista. Turusta hän nimesi Taavi Tainion, J. K. Karin, K. F. Hellstenin, J. A. Salmisen, J. H. Jokisen, Matti Saarisen ja Seth Heikkilän, Helsingistä Matti Hällebergin, Anders Käcklundin, J. E. Perttilän ja Eeva Järvisen, Tampereelta Yrjö Mäkelinin, Heikki Lindroosin ja M. V. Vuolukan, Viipurista J. P. Holopaisen ja Hilja Pärssisen sekä Kotkasta Reino Drockilan. Sosialistinen tarkoitti tässä suunnilleen samaa kuin vallankumouksellinen ja hallituksenvastainen. Huomiota herättää Valppaan nimen puuttuminen, joka luultavasti tarkoitti sitä, että Valpas oli soppakomitean ansiosta hallitusvaltaan vähintäänkin neutraalisti suhtautuvan miehen maineessa. Sitä vastoin hänen kannattajansa Hälleberg (Paasivuori) oli kelpuutettu mukaan. Suurin osa luettelon nimistä oli odotetusti työläiskagaaleja. Freibergin luettelo osoittaa, että santarmistolla oli tähän aikaan jonkinlainen alkeellinen käsitys työväenliikkeen suuntaajaosta ja kilpailevien suuntausten hyödyllisyydestä ja vahingollisuudesta. Erityisen hyvää tuntemusta luettelo ei osoita, sillä olihan siinä myös Amerikkaan vuoden alussa muuttaneen Tainion nimi.¹¹⁰ Vaikka hallitusvalta kuinka yritti nähdä proletaarikomiteoiden takana milloin venäläisten vallankumouksellisten milloin ruotsinmielisten perustuslaillisten ohjaavan käden, se joutui kuitenkin pohtimaan proletaarikomiteoiden ja laillisen työväenliikkeen suhteita ja harkitsemaan kantaansa tässä valossaan myös viimeksi mainittuun.

Freiberg uskoi, että jos kenraalikuvernööri Obolenski yritettäisiin murhata, tekijänä ei olisi älymystön edustaja vaan tavallinen työläinen.¹¹¹ Myös Helsingin poliisimestari Carlstedt katsoi kagaalin ja venäläisten anarkistien olevan vastuussa proletaarikomitean julistuksista, mutta myös työväenyhdistykset olivat hänestä kapinan tukipylväitä.¹¹²

Vasenius toimi tähän aikaan salaisen poliisin silmänä ja korvana proletaarikomiteoissa, mutta santarmisto tajusi hyvin, että hänen provokatorinen roolinsa komiteoissa muodosti vain vähäpätöisen osan niiden toimintaa. Santarmien käsitys proletaarikomiteoiden toimimisesta suomalaisten perustuslaillisten ja venäläisten vallankumouksellisten talutusnuorassa perustui nimenomaan Vaseniuksen välittämiin tietoihin.¹¹³ Vasenius ei kuitenkaan pystynyt ilmoittamaan toimeksiantajilleen, keitä komiteoita ohjaavat perustuslailliset olivat. Tämän vuoksi Viipurin suojeluosaston päällikkö

30, SSH, VA.

111 S 5, 1904, 4, f. 485, SSH, VA.

112 Sal. asiak. 1904, 3, f. 355-358, lk, ULH, VA.

113 Ks. edellä.

Pjotr Borisov piti lokakuun alussa proletaarikomitean likvidoimista ennen-aikaisena.¹¹⁴

Uudenmaan läänin kuvernööri Kaigorodov käski saman kuun lopulla santarmieversti Shredeliä toimittamaan hänelle Vaseniuksen tutkintopöytäkirjan. Saatuaan pöytäkirjan Kaigorodov määräsi kuitenkin, ettei se aiheuttanut mitään toimia.¹¹⁵ Suunnitellut toimet, joista päätettiin luopua, tarkoittivat kaikesta päättäen proletaarikomitean jäsenten vangitsemista.

Ohranapäällikkö Borisov esitti marraskuun puolessavälissä Venäjän poliisidepartementin johtajalle ja Uudenmaan läänin kuvernöörille proletaarikomitean eliminoimista ennen valtiopäivien alkamista, mikä tapahtui joulukuun alussa. Tarkoituksena oli estää komitean silloin suunnittelema yritys muuttaa Helsingin työväenyhdistyksen aikoma äänioikeusmielenosoitus, jonka oli määrä julistaa valtiopäivät epädemokraattisen vaalijärjestelmänsä vuoksi laittomiksi, kesäkuun ensimmäisen sunnuntain tapaan hallituksenvastaiseksi manifestaatioksi. Borisovin mielestä proletaarikomiteaa ei saanut samaistaa Suomen sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Hän vieritti vastuun komitean toiminnasta ruotsinmielisille ja Tukholman perustuslaillisille maastakarkotetuille.¹¹⁶

Suomen santarmihallituksen päällikkö Freiberg esitteli proletaarikomitean likvidoimissuunnitelman kenraalikuvernööri Obolensille juuri valtiopäivien kokoontuessa joulukuun alussa. Hän pyysi poliisidepartementtia komentamaan Borisovin avukseen Helsinkiin, mutta tämä ilmoitti, että Viipurin suojeluosasto oli lakkautettu. Tämä oli kuitenkin pientä harmia sen rinnalla, ettei Obolenski pitänyt proletaarikomitean murskaamista silloisissa oloissa aiheellisena. Kovat otteet sopivat huonosti siihen sovinnolliseen linjaan, jota Obolenski vuoden 1904 jälkipuoliskolla toteutti ja jonka esikuvana olivat Venäjän sisäministerin P. D. Svjatopolk-Mirskin yritykset lähentää yksinvaltaista hallitusta ja yhteiskuntaa toisiinsa. Obolenskin varsinaisena tarkoituksena ei nyt kuitenkaan ollut Suomen rauhoittaminen vaan se, että perustuslaillisista erkaantunut radikaali työväenliike heikentäisi kansallista yhteisrintamaa ja aiheuttaisi näin perustuslaillisten hallitsemille säätyvaltiopäiville vaikeuksia.¹¹⁷ Obolenski määräsi siis jättämään proletaarikomiteat rauhaan aivan kuten hän oli aikaisemmin (marraskuussa) käskenyt venäläisen hallitusvallan edustajia pidättymään

114 1904, d. 2 tsh. 5, f. 81-83, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 239, VA.

115 Sal. asiak. 1904, 3, f. 315, lk, ULH, VA. Itse tutkintopöytäkirja ei ole säilynyt.

116 1904, d. 2 tsh. 5, f. 88-93, OO, F. 102, GARF.

117 Sal. asiak. 1904, 3, f. 371, lk, ULH, VA; 1902, op. 230, d. 825 tsh. 4, f. 103-104, OO, F. 102, GARF.

yrittämisestä sovittelua Voikkaan lakkoa.¹¹⁸

Valitessaan tämän linjan Obolenski osoitti pitävänsä santarmiston välittämiä tietoja väärinä ja liioiteltuina. Hän uskoi, että työväenliike toimi entiseen tapaan työväenkysymyksen puitteissa eikä ollut syytä santarmiston tavoin pelätä, että vieraat hallituksenvastaiset elementit voisivat käyttää sitä hyväkseen. Hyväksikäyttäjäksi pyrki sitä vastoin hän, Obolenski. Tämä indikoi, ettei Obolenski muutenkaan uskonut santarmiston maalaamiin uhkakuihin, sillä antoihan hän valtiopäiville valittujen maastakarkotettujen palata Suomeen, vaikka Tukholman maastakarkotetut olivat santarmiston mielestä kaiken pahan alku ja juuri. Bobrikovin jyrkän politiikan nimeen vannovien venäläisten virkamiesten ja maltillisemman Obolenskin välille oli syntymässä ristiriita, joka sitten seuraavan vuoden aikana kärjistyi ja muuttui sovittamattomaksi.¹¹⁹

Raportoidessaan muutamia päiviä myöhemmin Venäjän santarmiston johdolle Freiberg korosti, että Suomen työväenliike oli aina vuoden 1904 alkuun saakka pysytellyt yhteiskunnallisena mutta nyt se oli siirtynyt vallankumouksen ja terrorismin kannalle. Hän piti sitä osana Suomen separatistista liikettä, joka oli yhteyksissä keisarikunnan vallankumousvoimiin. Bobrikov ja Obolenski eivät kuitenkaan olleet Freibergin mukaan halunneet puuttua työväenliikkeeseen.¹²⁰ Santarmipäällikkö valitti toisin sanoen sitä, ettei hänen sanaansa kuunneltu.

Venäläinen hallitusvalta – erityisesti kenraalikuvernööri – aliarvioi Suomen työväenliikettä ja siitä itselleen koituvaa vaaraa. Proletaarikomiteoiden täydellinen eliminoiminen ei olisi onnistunut, koska Vasenius ei ollut päässyt tunkeutumaan riittävän syvälle niiden organisaatioon, mutta hänen tuntemiensakin jäsenten vangitseminen olisi varmaankin levittänyt pelkoa vapaalle jääneiden keskuuteen ja passivoinut heitä. Hallitusvallan heikentyminen pani sen taktikoimaan, mutta sillä olisi vielä ollut mahdollisuuksia koviinkin otteisiin. Näin se menetti näin viimeisen tilaisuutensa estää vallankumouksellisen työväenliikkeen syntyminen maahan, sillä seuraavana vuonna sen auktoriteetti ja voimat eivät tähän enää riittäneet. Seuraukset olivat hallitusvallalle kohtalokkaat.

118 Ks. edellä.

119 Tästä ristiriidasta ks. esim. Vladimirov 1905.

120 1904. d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 192-193, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 240, VA.

Ohjelma, menettelytapa ja suuntajako ennen vuotta 1904

Forssan ohjelma 1903

272

Suomen työväenpuolueesta tuli lopullisesti ja varauksettomasti sosialistinen elokuussa 1903 pidetyssä Forssan edustajakokouksessa, jossa puolue muutti nimensä sosiaalidemokraattiseksi puolueeksi ja hyväksyi sosialistisen ohjelman. Forssan ohjelman periaatteellinen osa oli eräin muutoksin käännös Itävallan sosiaalidemokraattien kaksi vuotta vanhasta Wienin ohjelmasta. Saksan sos.dem. puolueen SPD:n Erfurtin ohjelma (1891) oli puolestaan ollut sen esikuvana.

Forssan ohjelma asetti puolueen ohjenuoraksi paitsi sosialismin myös luokkataistelun ja luokkavastakohtaisuuksien sovittamattomuuden. Tästä huolimatta ohjelma kuitenkin antoi luvan harjoittaa porvarillisten puolueiden kanssa yhteistoimintaa, mikäli se saattoi tapahtua puolueohjelmaa sivuuttamatta. Tällaista kohtaa Wienin ohjelmassa ei ollut, vaan se oli lainattu Viipurin puoluekokouksen päätöksistä. Kohdan tarkoituksena oli sallia se, että puolue ja sen jäsenet puolustaisivat autonomiaa yhteistyössä porvarillisten voimien kanssa. Kyseinen kohta ei kuitenkaan ollut kotimaista alkuperää, vaan se perustui Pariisin kansainvälisen sosialistikongressin (1900) päätökseen, joka salli poikkeustapauksissa ja väliaikaisesti yhteistyön vaaleissa ym. porvarillisten puolueiden kanssa. Forssan ohjelman periaateosa tuomitsi niinkään kaikki kansojen etuoikeudet ja julisti riiston vastaisen taistelun kansainväliseksi.

Turun ohjelman lyhyessä johdantolauseessa ollut autonomian säilyttämistavoite jäi Forssan ohjelman periaateosasta pois. Osittain tämä johtui siitä, että Forssan ohjelman periaateosan oli määrä vastata minkä tahansa maan oloja sen korostamiseksi, että yhteiskunnan kehitys oli kaikkialla samanlainen ja SDP oli osa kansainvälistä sosialistista liikettä. Tältä osin internationalismi löi siis puolueen kansallisia pyrkimyksiä korvalle. Yhteistoimintapykälän mukaan ottaminen osoittaa kuitenkin, etteivät kan-

salliset näkökohdat suinkaan olleet täysin pannassa. On ilmeistä, että autonomian säilyttäminen pudotettiin ohjelmasta ennen kaikkea sen varmistamiseksi, että edustajakokous voitaisiin ylipäättään pitää ja uusi ohjelma hyväksyä. Yhteistoimintakohta oli tavallaan pois pyyhityn autonomia-tavoitteen korvike - puutteellinen korvike, sillä valtiollisen kysymyksen kannalta Forssan ohjelma jäi paljon köyhemmäksi kuin Turun ohjelma oli ollut.

Forssan ohjelma poikkesi kansainvälisistä esikuvistaan myös sikäli, että valtiollisen vallan valtaamisen sijasta siinä puhuttiin valtiollisen vaikutusvallan valtaamisesta. Tämän lievennyksen tai oikeammin alkuperäisen vallankumouksellisen tavoitteen täyden vesityksen saneli yksinomaan se pelko, mitä työväenliikkeessä tunnettiin sitä mahdollisuutta kohtaan, että kenraalikuvernööri Bobrikov kieltäisi puolueen ja sen jäsenjärjestöt. Tämä pelko oli vuonna 1903 jossain määrin aiheeton, mutta työväenliike ei sitä voinut tietää.

Forssan ohjelma sitoi SDP:n marxilaiseen vallankumouksellisuuteen ja kansainvälisyyteen, mutta ohjelma jäi tältä osin kuolleeksi kirjaimeksi. Suomen työväenpuolue oli edellisenä vuonna (1902) liittynyt internationaaliin, mutta suhde pysyi paperijäsenyytenä vuoden 1905 loppuun saakka. Suomen työväenliikkeellä oli tähän ajankohtaan asti vain satunnaisesti kansainvälisiä yhteyksiä. Erityisen hermeettisesti se piti itsensä erossa Venäjän vallankumouspuolueista ja aivan yhtä vähän se uskalsi avoimesti uhmata hänen hirmuisuuttaan Bobrikovia. On paradoksaalista, että puolue myöntyvyydellään ja kansainvälisellä eristyneisyydellään hankki itselleen mahdollisuuden kehittää ohjelmaansa internationalistisempaan ja radikaalimpaan suuntaan. Forssan ohjelmaan sisältynyt potentiaali tuli näkyviin vasta myöhemmin, radikalismi ja jossain määrin jopa sosialismi vuodesta 1905 lähtien mutta internationalismi ei oikeastaan milloinkaan.¹

Periaateosaan kuului myös kohta, missä puolue ilmoitti ohjelmansa toteuttamiseksi käyttävänsä "kaikkia tarkoituksenmukaisia ja kansan luonnollista oikeudentunnetta vastaavia keinoja". Puoluehallinnon käsitellessä

1 Forssan ohjelman periaateosaa ei saatu julkaista puoluekokouksen pöytäkirjassa, vaan vasta myöhemmin, esim. Tampereen kokouksen ptk. 1906, s. 3-5. Työväenpuolueen venäläisen hallitusvallan taholta 1903 kokemista vaikeuksista edellä. Viipurin kokouksen yhteistoimintapäätös, ks. ptk. 1901, s. 117-118; Internationaler Sozialisten-Kongress zu Paris 1900, s. 17, 25; LT 1.11.1900, s. 2-3. Päätöksen Venäjän-poliittisen motivaation osoittaa puoluehallinnon ptk. 6.1.1903, 1 §, TA. Forssan ohjelmasta ks. Soikkanen 1975, s. 51-54; Heikki Laavola, Kun Suomen työväki heräsi: Vaistonvaraisesta ristiriidasta sosialistiseen Forssan ohjelmaan 1903 (Helsinki, 1974), s. 121-135. Ks. myös Kujala 1985, s. 179-187 (internationalismista); Kujala 1987b, passim (Suomen ja Venäjän sosialistien yhteyksistä). Kansallisuuskysymyksestä myös Hentilän (1984) ja Carrez'n (1993) artikkelit kirjallisuusluettelossa.

ohjelmaluonnosta tammikuussa 1903 kävi ilmi, että tätä muotoilua pidettiin parempana kuin laillisiin keinoihin rajoittumista, koska venäläinen hallitusvalta saattoi voimaan poliittista toimintaa kahlehtivia asetuksia. Puolueen ohjelmaan tuli siis tältäkin osin vallankumouksellista potentiaalia, mutta syntyvaiheessaan kohta suuntautui venäläistä hallitusvaltaa eikä kapitalismia ja porvaristoa vastaan.² Illegaaliset keinot rajoituivat vuonna 1903 käytännössä passiiviseen vastarintaan ja varsinaisesti vallankumoukselliset toimintatavat tulivat työväenliikkeeseen vasta aktivismin myötä 1904 ja erityisesti 1905. Toimintatapojen osittainen vallankumouksellistuminen ei siis ensisijaisesti johtunut Forssan ohjelmasta.

Forssan ohjelmaan sisältyneet ns. lähimmät vaatimukset sekä työväen-suojelu-, kunnallinen ja maatalousohjelma olivat kansainvälisen työväenliikkeen esikuvan mukaisesti minimiohjelma, jonka toteuttamisella pyrittiin luomaan työväenliikkeelle mahdollisimman edulliset asemat (demokraattinen etappi tai välivaihe) sosialistisen päämäärän toteuttamista varten. Forssan ohjelman lähimpiin vaatimuksiin otettiin myös yksikamarisen eduskunnan tavoite, jota Turun ohjelmaan ei ollut kuulunut. Erfurtin ohjelman mukainen kansanäänestys ja -aloite kirjoitettiin nyt SDP:nkin ohjelmaan, mutta tällä vaatimuksella ei käytännössä tullut olemaan vähäisintäkään merkitystä.³

Niin Erfurtin kuin Forssankin ohjelma oli laadittu oloissa, joissa työväenliike ei voinut avoimesti ilmoittaa tavoittelevansa demokraattista tasavaltaa. Erfurtin ohjelmaluonnoksesta 1891 kirjoittamassaan arvostelussa Friedrich Engels piti sen poliittisia vaatimuksia tasavallan toteuttamisen kannalta riittämättöminä. Rajoittumalla vaatimaan pelkästään yleistä äänioikeutta ja kansanäänestysjärjestelmää puolue sivuutti hänen mielestään tärkeimmän poliittisen kysymyksen, itsevaltiaan hallitsijan vallan ja sen siirtämisen kansalle. Kun tasavaltaa ei sellaisenaan voitu ottaa ohjelmaan, Engels suositteli ongelman ratkaisuksi vaatimusta poliittisen vallan keskittämisestä kansanedustuslaitoksen käsiin.⁴ Tätä ei kuitenkaan tapahtunut. Kun tie tasavaltaan oli linjaamatta Saksassa, olisi epärealistista odottaa, että ensimmäisiä askeliaan ottavalla Suomen työväenliikkeellä olisi voinut olla asiasta selkeä kanta. Routavuosien poliittinen tilanne asetti muutenkin viimeksi mainitun ratkaistavaksi paljon vaatimattomampia tehtäviä. Venäjän hallitukseen nähden ne olivat defensiivisiä eli kysymys oli yksinkertaisesti sieraimien pitämisestä vedenpinnan yläpuolella. Suo-

2 Stp:h:n ptk. 6.1.1903, 1 §, TA.

3 Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 182-187.

4 Marx - Engels III 1973, s. 388-398.

men työväenliikkeen periaatteellista tasavaltaisuutta ei kuitenkaan ole mitään syytä epäillä.

Työväenlehdet eivät missään tapauksessa uskaltaneet kirjoittaa negatiivisesti Venäjän keisarista, mutta monarkia saatettiin välistä asettaa kysymyksenalaiseksi arvostelemalla vieraiden valtioiden hallitsijoita. Niinpä Työmies kirjoitti kesällä 1903 Saksan keisarin "murhaajalaivastosta" ja moitti Monacon suuriruhtinasta "pelihelvetin ruhtinaaksi".⁵ Tässäkin kiertotieässä piili omat vaaransa, kuten Arbetarenin samana kesänä Saksan keisarin ja USA:n presidentin solvaamisesta saama varoitus osoitti.⁶

Kokouspuheenvuoroissa venäläistä itsevaltiutta saatettiin arvostella, ainakin Bobrikovin kauden alkupuolella. N. R. af Ursinin erottua puoluehallinnon puheenjohtajan paikalta useat jäsenet syyttivät häntä puoluehallinnon kokouksessa monarkian, yksinvaltiuden, "keisarimaisen vallan himon" ja "idän olojen" tuomisesta työväenpuolueen johtoon. Puheenvuoroista näkyy, että tällainen hallitustapa oli sosialisteista äärimmäisen vastenmielinen.⁷

275

Venäjän hallitus epäsuosiossa

Monarkia oli työväenlehdille tabu ja samoin oli periaatteessa Venäjän hallituksen Suomen-politiikan arvostelun laita. Viimeksi mainittu oli työväenliikkeelle kuitenkin paljon ajankohtaisempi kysymys ja siksi se asetetuista esteistä ja varovaisuudestaan huolimatta kokeili välillä rajojaan tällä alalla.

Bobrikovin tullessa kenraalikuvernööriksi vuoden 1898 lopulla sensuuri oli vielä lievää ja siten Matti Kurikka saattoi Työmiehessä paukauttaa, että "Itsetietoisen kansan liittämisyritys toiseen suurempaan kansaan pakkolisilla yhdenmukaisuus-keinoilla, on historiallinen murhayritys."⁸ A. B. Mäkelä oli seuraavana keväänä julkisesti sitä mieltä, että koska venäläisellä maalaisväestöllä ei ollut omaa maata, sitä ei viljelty vaan ryöstettiin. Tällä hän halusi sanoa, ettei Suomen tilattomien kannattanut kuvitella saavansa korjausta oloihinsa Venäjän hallitukselta.⁹ Kurikka puolestaan lupasi Työ-

5 TM 30.9.1903, s. 3.

6 Ks. edellä.

7 Stph:n ptk. 3.2.1900, 2 §, TA.

8 M. K(urikka)a, pk. Uuden Kenraalikuvernöörin tulon johdosta, TM 15.10.1898.

9 A. B. M(äkelä), pk. Maanjako-huhuista vielä kerran, TM 28.3.1899.

miehessä, ettei kotoisten vallanpitäjien tarvinnut pelätä Suomen työväenliikkeen nousevan vieraiden sortajien avulla heitä vastaan.¹⁰ *Kansan Lehti* ilmoitti kesällä 1899 suorasukaisesti Suomen työväen tietävän, mitä se saattoi odottaa venäläisiltä Suomen-syöjä -lehdiltä ja niiden hengenheimolaisilta: Niin kurja ei köyhälistömme tila ole, että "tahtoisimme sitä vaihtaa Venäjän työväen oloihin."¹¹

Sensuurin kiristyessä 1899 ja erityisesti 1900 Työmies tohti enää vain varovaisesti ja allegorisesti arvostella Bobrikovin politiikkaa.¹² Tuodakseen jotenkin kantansa ilmi lehti esitteli Venäjän opposition Suomea puolustavia kannanottoja¹³ ja uskalsi joskus jopa mainita Venäjän sosiaalidemokratit.¹⁴ Oivallinen kiertotie Venäjän hallituksen Suomen politiikan tuomitsemiseen saatiin Saksan ja Preussin puolalaisväestön saksalaistamisesta, joita luonnehdittiin Suomen tilanteeseen helposti assosioituvilla otsikoilla "Heikomman oikeudet" ja "Saksalaiset puolalaisia nielemässä".¹⁵ Käsitellessään Pariisin kansainvälistä sosialistikongressia (1900) Työmies ei unoh-
 tanut mainita myös sen Suomen ja Puolan kysymyksestä esittämää vastalauseita.¹⁶

Vuodesta 1900 lähtien Työmies otti kaiken kaikkiaan varsin vähän kantaa Venäjän-politiikkaan, mutta vuoden 1903 alussa Valpas julkaisi pääkirjoituksen paikalla katsauksen siihenastiseen yhdenmukaistamispolitiikkaan. Siinä hän normaaleista tavoistaan poiketen esitti tämän politiikan tulokset kaikessa alastomuudessaan, tosin varovaisessa ja näennäisen objektiivisessa muodossa.¹⁷

Maaseutulehdillä Länsi-Suomen Työmiehellä ja *Kansan Lehdellä* oli lievempi sensuuri kuin Työmiehellä ja ne uskalsivat välistä puhua suunsa puhtaaksi. Asialla olivat ne, jotka olivat tai joista tuli työläiskagaaleja.

10 M. K(urik)a, pk. Varoitus yläluokallemme, TM 6.4.1899.

11 pk. Muutama sana niiden kahden miljoonan markan johdosta, KL 27.6.1899.

12 Nimim. K., pk. Takatalvi, TM 13.7.1900.

13 TM 9.6.1900, s. 2.

14 TM 22.9.1903, s. 3.

15 TM 22.10.1900, s. 3 ja 20.8.1902, s. 3. Lehdellä ei kuitenkaan ollut riittävästi ideologista ennakkoluulottomuutta tehdä pesäeroa Saksan sos. dem. puolueen puolalaisia puoluetovereitaan alistavaan sentralistiseen politiikkaan, vaikka suomalaisilla saattoi olla syytä pelätä samaa venäläisten aateveljiensä taholta. Ks. TM 3.10.1902, s. 1 ja 23.9.1903, s. 3; Wehler 1962, passim.

16 TM 15.10.1900, s. 1-2. Ks. myös KL 2.10.1902, s. 1.

17 (E. Valpas,) pk. Vaihteessa, TM 2.1.1903. Ks. myös TM 14.11.1903, s. 2.

Niinpä Yrjö Mäkelin puhui Kansan Lehdessä ulkoa tulevista vaaroista¹⁸ ja tuomitsi venäläisten santarmien puoleen kääntymisen.¹⁹ Ei voi kuitenkaan sanoa, että hän olisi ollut erityisen aktiivinen tällä alalla ainakaan ennen vuotta 1904.

Venäjän hallituksen vastaisina kriitikkoina kunnostautuivat vuosisadan vaiheessa erityisesti Taavi Tainio ja N. R. af Ursin. Tainio kävi vuonna 1900 Pietarissa eikä löytänyt myönteistä sanottavaa edes kaupungin arkkitehtuurista, sillä hänen mielestään "Kasarmityyli oli yleisin." Poliittisesti hän rinnasti Venäjän Euroopan takapajulaan Turkkiin. "Pietari ja Konstantinopoli ovat ainoat eurooppalaiset pääkaupungit, joissa työväenyhdistyksiä ei ole." Ei ihme, että pietarilaiset "mushikat" olivat hänestä vallan eri näköisiä kuin suomalaiset järjestyneet työläiset. Viimeistelläkseen kauhukammiovaikutelman Tainio muistutti vielä kintereillä vilisevistä urkkijoista ja Pietari-Paavalin linnoituksen valtiollisesta vankilasta.²⁰ Hän oli sitä mieltä, ettei mahtavinkaan hallitsija voisi mitään kansaa poistaa kansakuntien joukosta muutoin kuin sukupuuttoon hävittämällä, mikäli kansa itse halusi kansakuntana pysyä.²¹ Tainio saattoi kuitenkin myös mielistellä keisari-valtaa ja antaa tunnustusta Nikolai II:n rauhanaloitteille. Tosin rauhanaatteen toteutuminen riippui hänen mielestään kansoista.²²

af Ursin rohkeni puhua ulkoisista vihollisista ja sortajista, joita vastaan oli taisteltava.²³ Hän muistutti mielellään, ettei Venäjällä ollut yhdistymis- ja kokoontumisvapautta ja lakot kukistettiin siellä sotavoimilla. Tällaisiin oloihin suomalaiset eivät halunneet vaihtaa omiaan.²⁴

Maaseutulehtienkin Venäjän-poliittinen arvostelu vaimeni sitä mukaa kuin Bobrikovin ote maasta lujittui. Samasta syystä Suomen työväen puoluehallinnon toimeenpaneva valiokunta päätti pysytellä sivussa siitä kansainvälisen sosialistitoimiston keväällä 1903 käynnistämästä mielenosoituskampanjasta, jonka aiheena olivat Venäjän juutalaisvainot – siitä

18 Y. M(äkelin,) pk. Vapauden vuosisadan viime hetkellä, KL 18.12.1900.

19 (Y. Mäkelin,) pk. Oudoilla poluilla, KL 27.8.1904.

20 T. T(ainio), Kirje Pietarista, LT 13.9.1900.

21 T. T(ainio), Onnettomuuden onni, LT 28.2.1901.

22 KL 10.12.1903, s. 3.

23 KL 22.11.1900, s. 2-3.

24 TM 26.6.1899, s. 1-2 ja LT 20.1.1900, s. 2.

huolimatta, että internationaali protestoi samalla myös Venäjän hallituksen Suomen-politiikkaa vastaan. Aihe oli aivan liian arkaluontoinen.²⁵

Forssan äänioikeusjulistus

Forssan ohjelma todettiin yllä Venäjän-poliittisilta ulottuvuuksiltaan laihaksi. On kuitenkin syytä huomata, että myös äänioikeus- ja eduskuntauudistusvaatimuksilla oli osaltaan autonomiaa puolustava luonne. Kuva Forssan kokouksesta muuttuu huomattavasti sen johdosta, että siellä hyväksytty Yrjö Mäkelinin äänioikeusjulistus oli paitsi sisäpoliittinen myös kansallinen ohjelmapaperi. Vallankin Soikkanen on korostanut tätä, täysin aiheellisesti.²⁶

278

Julistuksen mukaan sosiaalidemokraattinen puolue ei voinut tunnustaa valtiopäiviä koko kansaa edustavaksi laitokseksi niin kauan kuin kansan valtaenemmistö oli äänioikeutta vailla. Suomen työväki ei julistuksen mukaan tunnustanut luokkaeduskunnan laatimia lakeja pyhiksi ja tunsivat itsensä velvolliseksi noudattamaan niitä vain ulkoisesta pakosta. Koska yksinomaan mahdollisuus osallistua vallankäyttöön kehitti yhteiskunnallista vastuuntuntoa, seurauksena saattoi olla, ettei työväki tuntenut velvollisuutta tukea maan valtiollisia, yhteiskunnallisia ja taloudellisia oloja. Niin kauan kuin sosiaalinen ja poliittinen eriarvoisuus olivat vallalla ja maa oli kansallisesti heikko, puolue katsoi itsensä vapaaksi siitä historian tuomiosista, joka tällaista kansaa uhkasi. Harvainvaltainen järjestelmä oli julistuksen mukaan yhteiskunnan kehityksen esteenä. Kun kansanvalta oli sopusoinnussa yhteiskunnan ja kulttuurin kehityksen kanssa ja tuki samalla maan sisäistä itsenäisyyttä, puolue tuli kansanvallan toteuttamiseksi käymään luokkataistelua kaikin mahdollisin ja tarkoituksenmukaisin keinoin. Äänioikeusjulistus kehotti seuraavaa puoluekokousta ryhtymään suurlakon järjestämiseen äänioikeuskysymyksen valtiopäiväkäsittelyn aikana, ellei asiaa ollut vielä ennen sitä ratkaistu.²⁷

Forssan äänioikeusjulistus oli varmasti työväenpuolueen tunnetuin ja kiistellyin julkilausuma routavuosina 1899-1905. Porvarillisessa lehdis-

25 Stph:n tpv:n ptk. 16.6.1903, 8 § ja No 708, SDP F 3, TA; Bureau Socialiste International: Comptes rendus des réunions, Manifestes et circulaires, éd. Georges Haupt, I, 1900-1907 (Paris, 1969), s. 75-76; Kujala 1987b, s. 73.

26 Soikkanen 1961, s. 133-134; Soikkanen 1975, s. 56-58.

27 Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 9, 149-162 ja liite s. 80-83. Ks. myös Mäkelinin pääkirjoituksia Forssan julistus ja porvaristo, KL 8.9.1903 sekä Ettäkö ihan aakkosista alkaen?, KL 1.12.1903.

tössä se nostatti kiivaan arvosteluryöpyn.²⁸ Kuitenkin sen väitteen, etteivät säätyvaltiopäivät edustaneet koko kansaa, olivat alun perin esittäneet edellisen vuosisadan lopun porvarilliset äänioikeusuudistajat.²⁹ Irti sanoutuminen valtiopäivistä oli vain looginen vaikkakaan ei välttämätön johtopäätös vaaliolojen arvostelusta ja uudistusvaatimuksesta. Syksyllä 1902 Helsingin maistraatille jätettiin anomus raastuvankokouksen järjestämisestä ääniasteikon poistamiseksi valtiollisissa vaaleissa. Anomuksessa lausuttiin vaaliolojen perusteella voitavan "todennäköisesti väittää, etteivät valtiopäivät suoranaisesti edustaisi koko Suomen kansaa. Ja totta onkin, etteivät syvät rivit pidä kaikkia varakkaiden kansaluokkien edustajien säätämiä lakeja oikeustajuntansa mukaisina." Allekirjoittajina olivat sosialistien rinnalla muun muassa nuorsuomalaiset Eero Erkko, Santeri Ingman, A. H. Karvonen, Heikki Renvall ja K. J. Ståhlberg sekä vanhasuomalainen K. A. Brander (myöhemmin Paloheimo).³⁰ He eivät varmastikaan olisi suostuneet antamaan nimiään Forssan äänioikeusjulistukseen. Molempien asiakirjojen ajatuksenkulussa on silti huomattavaa samankaltaisuutta. Työväenlehdissä valtiopäivien oikeus edustaa koko kansaa oli vanhastaan kiistetty lähes yhtä jyrkin ilmauksin kuin nyt Mäkelin.³¹

Julistus herätti muussa yhteiskunnassa pahennusta ennen kaikkea äärimmäisen radikaalin sävynsä vuoksi samoin kuin myös sen vuoksi, että siinä niin ehdottomasti vietiin kaikki tuki ja legitimaatio lainsäädännöltä ja valtiopäiviltä kiinnittämättä mitään huomiota niiden autonomian puolustamisen kannalta keskeiseen asemaan.³² Myös eräiden sosiaalidemokraattien mielestä Mäkelin meni irti sanoutumisessaan liian pitkälle. Valppaan mielestä työväen velvollisuutena oli tukea ainakin taloudellista kehitystä ja työläisille edullisia lakeja.³³ Reino Drockila oli samaa mieltä.³⁴

Itse asiassa äänioikeusjulistus oli vieläkin suuremmassa ristiriidassa työväenliikkeen tosiasiallisen toiminnan kanssa kuin Valpas ja Drockila väittivät. Työväenliike kiisti valtiopäivien aseman vain osittain. Se tuomitsi

28 Salkola 1967, s. 26.

29 Salmelin 1967, s. 332.

30 Utdrag ur Magistratens i Helsingfors stads protokoll, 26.11.1902, 23 §, HTY 7, TA.

31 Ks. esim. (E. Valpa)s, pk. Äänioikeusasia, TM 10.6.1901.

32 von Schoultz 1924, s. 242-246.

33 Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 161-162; Valpas, pk. Puoluekokouksen äänioikeusjulistus, TM 25.8.1903.

34 KL 10.10.1903, s. 2.

säätyjen vaalijärjestelmän ja suurelta osin myös niiden politiikan mutta ei hylännyt edustuslaitoksen tarjoamaa tietä toteuttaa lainsäädäntöteitse tavoitteitaan eikä asettanut kysymyksenalaiseksi niitä statuuotteja, joiden nojalla valtiopäivät olivat hallitsijasta riippumaton valtioelin. Sosialistit näkivät valtiojärjestelmässä sekä hyväksyttäviä että hylättäviä elementtejä. Ongelmallisimmaksi tuli muodostumaan sellaisen menettelytavan löytäminen, joka toisaalta ei autonomian puolustamisen nimessä säilyttänyt säätyjä sellaisenaan eikä toisaalta ajanut vaalijärjestelmän muutosta täysin autonomiakysymyksen kustannuksella.

Forssan äänioikeusjulistus kuului kokonaan työväen isänmaallisuus-käsitteen piiriin mutta lähestyi osittain käsitteen sitä "isänmaatonta" versiota, jossa huomio kiinnittyi oikeudettomuuden seurauksiin. Voi yhtyä siihen Marja-Leena Salkolan käsitykseen, että muotoillessaan julistustaan Mäkelinille sattui kömmähdys, mutta luultavasti julistuksen sisältö vastasi varsin hyvin järjestyneen työväestön parissa vallitsevia mielialoja.³⁵ Hänen mahtipontisena tarkoituksenaan olikin ollut "kelpo tavalla kuuluttaa sitä komeata sotisopaa, jossa me äänioikeusasiasiaa ajaessamme olemme esiintyneet."³⁶ Ne porvarillisella puolella, jotka tunsivat Mäkelinin, eivät voineet "erehtyä hänen todella puhtaan isänmaallisen mielensä suhteen".³⁷

Työväenliikkeen politiikan ymmärtämistä auttaa, kun tarkastellaan, missä suhteissa ns. demokraattisen etapin eri elementit, autonomia, kansanvalta ja sosiaaliset uudistukset olivat toisiinsa. Työväen isänmaallisuuden käsitteen mukaan 1) äänioikeus ja 2) sosiaaliset reformit edistivät autonomian puolustamista.³⁸ Ensiksi mainittua voisi kutsua äänioikeuden kansalliseksi perusteluksi ja tämä ajatus manifestoitui muun muassa Forssan äänioikeusjulistuksessa. Työväenliike oli kuitenkin enemmän kuin kansallinen liike. 3) Se tavoitteli äänioikeutta ja yksikamarista eduskuntaa myös työväestön ja muiden vähäväkisten sosiaalisen aseman parantamiseksi.³⁹ Äänioikeuden ja kansanvallan yhteiskunnallinen perustelu sisälsi sekä yksittäiset sosiaaliset parannukset että myös sosialistisen päämäärän. Kuvaava oli Mäkelinin vastaus kysymykseen, mitä työväki tekisi äänioikeudella. Hänen mukaansa yksityiskohtainen vastaus olisi samaa kuin koko kehityshistorian kirjoittaminen. Lyhyen ja selvän vastauksen antoi

35 Salkola 1967, s. 27-28.

36 Y. Mäkelin J. K. Karille 22.6.1903, No 761, SDP F 3, TA.

37 E. Reijonen A.K.:lle 3.10.1903, ER, HYK.

38 Ks. edellä.

39 Esim. Mäkelin 1903, s. 18-25; Valpas 1904, s. 35, 80, 104-105.

työväenpuolueen ohjelma, joka toteutettaisiin sen jälkeen kun äänioikeus olisi saavutettu.⁴⁰

On vaikeampaa löytää täsmällisesti ilmaistuna käsitystä, että 4) sosiaalisten uudistusten toteuttaminen edisti kansanvaltaa tai oli suorastaan viimeksi mainitun toteutumisen edellytyksenä. Tämä ei ole yllättävää, sillä useimmat työväenjohtajat pitivät poliittista taistelua ammatillista tärkeämpänä⁴¹ ja yleistä äänioikeutta lähimpänä toteutettavana tavoitteena.⁴² Sitä paitsi olisi ollut harkitsematonta lausua, että työväki olisi kypsä saamaan äänioikeuden vasta sitten kun sen sosiaalinen asema olisi kohentunut, sillä lausunto olisi vastustajille käynyt äänioikeuden laajentamisen vastaiseksi perusteluksi. Tällainen lausunto kuitenkin on. Se on vuoden 1902 alusta itseltään Mäkeliniltä, joka sitten vuosina 1902–03 kohosi työväenpuolueen äänioikeustaistelun ”ylipapiksi”. Esimerkki osoittaa, miten nopeasti Mäkelin saattoi muuttaa käsityksiään. Vuoden 1902 alussa Mäkelin oli sitä mieltä, ettei Suomen työväki ollut vielä kypsä yleiseen äänioikeuteen. Siksi lähimäksi päämaaliksi olikin asetettava työajan lyhentäminen.⁴³

Työväenliike puolusti autonomiaa, koska kansallinen itsehallinto oli sen mielestä edellytys 5) kansanvallan toteuttamiselle ja 6) sosiaaliselle edistykselle.⁴⁴ Se oli lujasti vakuuttunut, että työväestön yhteiskunnallinen ja poliittinen asema oli Venäjällä paljon heikompi kuin Suomessa.⁴⁵ Autonomia ei työväenliikkeelle ollut lopullinen päämäärä vaan sosiaalisen ja poliittisen edistyksen elementti ja välikappale.

Edellä eriteltyt kuusi vaikutussuhdetta muodostivat työväenliikkeen ajatusmaailmassa tavoitteellisen kokonaisuuden⁴⁶, joita tässä kutsutaan demokraattiseksi etapiksi. Asiakirjoista ilmenee, että sosialistit ymmärsivät kyseiset vaikutussuhteet rinnakkaisiksi ja toisiinsa liittyviksi eikä toistensa vaihtoehtoiksi tai vastakohtiksi.

40 Mäkelin 1902, s. 26-27.

41 Esim. Mäkelin 1903, s. 36-38.

42 Esim. Mäkelin 1902 ja 1903. Nämä preferenssit ilmenevät selvästi puoluehallinnon toiminnassa 1900-luvun ensimmäisinä vuosina.

43 (Y. Mäkelin,) pk. Lähin päämaali, KL 4.1.1902.

44 pk. Mistä merkityksestä ovat perustuslakimme Suomen työväestölle, KL 27.4.1899; T. T(ainio), pk. Työväenliike ja isänmaallisuus, Itä-Suomen Työmies 12.10.1900.

45 Ks. edellä tässä luvussa.

46 Tällaista kokonaisuutta ei asiakirjoista sellaisenaan löydy. On vain yksittäisiä ohjelma- ja tavoitelauseita, joiden sisällön lausumistilanne ja -tarkoitus on ratkaissut.

Ei selviä suuntajakoja ennen vuotta 1904

Kun tarkastellaan työväenliikkeessä ennen syksyn 1904 menettelytapakiistaa vallinneita linjaerimielisyyksiä, havaitaan, ettei mitään selviä suuntajakoja kahtiajaosta puhumattakaan ollut. Myöhemmin oikeaoppisen sosialismin keulakuvana tunnettu Valpas esiintyi Viipurin ja Forssan puoluekokouksissa tavalla, joka antoi aihetta laskea hänet suorastaan puolueen maltillisiin voimiin. Valpas epäili maatalouden kapitalistista keskittymistä ja yleislakon toteuttamismahdollisuuksia ja niinkään vastusti Forssan äänioikeusjulistuksen radikalismia. Kysymys ei ollut pelkästään realiteettien tajusta vaan myös kansainvälisten esikuvien seuraamisesta. Muun muassa Eduard Bernsteinin kapitalismin romahdusteoriaa vastaan suuntaaman kritiikin seurauksena kaikkein "oikeaoppisin" marxismi oli aivan vuosisadan vaihteessa hienoisessa vastatuulella, mitä Wienin ohjelman hyväksyminen Itävallan puolueessa ja sen seuraaminen Suomessakin osaltaan heijastivat. Pariisin kansainvälinen sosialistikongressi (1900) oli pitänyt kansainvälisen yleislakon toteuttamista ennenaikaisena.

Halu olla sopusoinnussa ulkomaisten esikuvien kanssa määräsi viime kädessä Valppaan suhtautumisen yleislakkoon,⁴⁷ sillä myös yleislakon kannattajat lähtivät tosiasioista ja pitivät sitä mahdottomana aivan lähivuosina. Turun ja Viipurin kokousten päätökset yleislakon järjestämisestä äänioikeusreformin läpi ajamiseksi olivat tulevaisuuteen osoittava ratkaisu

47 Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 36-37, 39, 98-102, 104; Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 161-162, 171-177; HTY:n ptk. 15.2.1903, 3 §, TA. Valppaan yleislakkokannasta ks. myös TM 10.6.1901, s. 1-2, 2.10.1902, s. 1, 7.10.1902, s. 1-2, 13.12.1902, s. 2, 16.1.1903, s. 1-2; von Schoultz 1924, s. 235-236. Ks. myös Internationaler Sozialisten-Kongress zu Paris 1900, s. 29-30; Soikkanen 1975, s. 51-54. Valpas vastusti Forssan puoluekokouksen ohjelmakeskustelussa uuden periaateosan hyväksymistä vaatien lisäselvitysten tekemistä ja käsitteilyn lykkäämistä myöhemmäksi. Sosialistinen ohjelma oli hänen mielestään poliittisesti ennenaikainen, koska se saattaisi karkottaa kristillisesti ym. ajattelevat henkilöt puolueesta. Hän epäili myös periaateosassa vääjäämättömänä esitetyn yhteiskuntakehityksen tiettyjä piirteitä, erityisesti pientilojen häviötä (viimeksi mainitun asian hän oli ottanut esiin jo Viipurissa 1901). Hänen esittämänsä mielipiteet osoittivat, ettei ohjelman periaateosa ollut hänelle mikään ulkomailta lainattu valmis uskonkappale. Samanlaista kriittisyyttä hakee turhaan esimerkiksi puoluehallinnon ja Tampereen ja Oulun työväenyhdistysten ja ylipäätään koko puolueen ohjelmakeskustelusta, ks. Stph:n ptk. 6.1.1903, 1 §, TA; Tampereen ty:n ptk. 26.4.1903, 3 §, TKA; Oulun ty:n ptk. 1.3.1903, 6 §, TA; Forssan kokouksen ptk. 1903, liite s. 43. Bernsteinista ja revisionismikiistasta ks. Bo Gustafsson, *Marxismus und Revisionismus: Eduard Bernsteins Kritik des Marxismus und ihre ideengeschichtlichen Voraussetzungen*, I-II (Frankfurt/M., 1972). Agraarikysymyksestä: Hans Georg Lehmann, *Die Agrarfrage in der Theorie und Praxis der deutschen und internationalen Sozialdemokratie: Vom Marxismus zum Revisionismus und Bolschewismus* (Tübingen, 1970).

ja myös vastustajien pehmittämistä.⁴⁸

Forssan kokous ajoitti lakon vasta myöhempiin valtiopäiviin ja muutti sen hieman vaatimattomammaksi suurlakoksi. Päätös johtui varmasti niin realististen kuin "oikeaoppisten" näkökohtien huomioon ottamisesta. Tästä huolimatta lakko muuttui työväenliikkeelle aikaisempaa läheisemmäksi asiaksi. Ruotsissa keväällä 1902 järjestetty äänioikeussuurlakko lisäsi lakkoasetta kohtaan Suomessa tunnettua kiinnostusta ja antoi sopivan termin. Ylipäätään äänioikeustaistelun menetelmät lainattiin varsin suurelta osin Ruotsin sosiaalidemokraateilta.⁴⁹ Samaan suuntaan vaikutti, että itse Kautsky lanseerasi 1902 ajatuksen poliittisesta joukkolakosta proletariaasina taistelukeinona.⁵⁰ Yrjö Mäkelin ensimmäinen äänioikeuspamfletti ja puoluehallinnon syksyllä 1902 antama kehoitus yleislaktoon valmistautumisesta jo seuraavien valtiopäivien aikana menivät hyvin läpi kentällä.⁵¹ Tuolloin alkanut suurlakkoinnostus osoitti omalta osaltaan puolueen olevan radikaalistumassa. Vuonna 1903 näytti siltä, että Valpas oli jäämässä puolueensa jälkijoukkoihin.

Valppaan "revisionistinen" haastaja vuoden 1904 menettelytapakiistassa, Yrjö Mäkelin, esiintyi sitä vastoin aivan vuosisadan alussa oikeaoppisuuden lipun alla. Viipurin puoluekokouksessa 1901 hän oli periaatteessa sitä mieltä, että puolueen oli esiinnyttävä vaaleissa puhtailla listoilla ja pysyteltävä erillään toisista puolueista. Yhteisiin listoihin ei tullut alistua pikku etujen kuten joidenkin edustajanpaikkojen saavuttamisen toivossa, mikä vain vaikeuttaisi lopullisen päämäärän saavuttamista.⁵²

48 Turun kokouksen ptk. 1899, s. 66-73; T. T(ainio), Yleinen lakko, KL 9.9.1899; K. F. H(ellsten), pk. Äänioikeusasian ajaminen, LT 21.4.1900; Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 34-40; (Y. Mäkelin,) pk. Keskustelukysymyksiä puoluekokoukseen, KL 5.2.1903.

49 Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 9, 149-162 ja liite s. 80-83. Ruotsin äänioikeustaistelusta ja suurlakosta ks. Bäckström 1 1971, s. 249-267. Kiinnostuksen lisääntymisestä Suomessa ks. esim. K. F. H(ellsten), pk. Äänioikeusasian ajaminen ja suurlakko, LT 11.8.1903. Mäkelin epäili puolueen voimien riittävyyttä lakkoon jo seuraavien valtiopäivien aikana, koskapa esitti lähimmän säätykokouksen varalle vain muuta joukkotoimintaa. Forssan puoluekokous lisäsi kuitenkin sitä seuraavien valtiopäivien aikaisen suurlakon hänen ponsiinsa.

50 S. V(uolijoki), Yhteiskunnallinen muutos, TM 24.10.1902.

51 Mäkelin 1902, s. 23; Mäkelin 1903, s. 29; Stph:n tpv:n ptk. 8.9.1902, 6 §, 16.4.1903, 11 § ja 11.5.1903, 2 §, TA; HTY:n jk:n ptk. 2.10.1902, 1 §, TA; Viipurin ty:n jk:n ptk. 3.10.1902, 4 §, MMA; Turun ty:n ptk. 18.1.1903, 4 §, TTA; Tampereen ty:n ptk. 8.2.1903, 3 §, TKA; Oulun ty:n ptk. 5.4.1903, 4 § (oululaisilla epäilevä suhtautuminen), TA; TM 17.10.1902, s. 2, 13.12.1902, s. 2 ja 16.12.1902, s. 1.

52 Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 20.

Syksyllä 1902 Kansan Lehden sivuilla käytiin porvarillisen yhteiskunnan häviöstä ja sosialistisesta vallankumouksesta väittely, jossa Kössi Koskinen puolusti bernsteinilaista revisionismia ja Mäkelin sellaista marxilaista näkemystä, joka edusti varsin puhtaasti ekonomistista romahdus- tai katastrofiteoriaa.⁵³

Tämä olikin ainoa huomattavampi revisionismiväittely Suomen työväenliikkeessä ennen syksyä 1904. Pelkkä Jean Jaurès'n tai Bernsteinin ajatusten esittely, jota lehdissä välistä esiintyi, ei ollut sen kummempaa kuin normaalia kansainvälisen työväenliikkeen seurantaa. Ainoastaan ruotsinkielisen Arbetarenin sympatiat olivat selvästi tällä suunnalla.⁵⁴ Forssan kokouksen aikoihin Mäkelin luonnehti itseään "sosiaalidemokraattisen puolueen äärimmäisen sivustan mieheksi"⁵⁵, mistä Forssan äänioikeusjulistus olikin paljon puhuvana todisteena.

Edellä on jo useammassa yhteydessä todettu, että Tampereen työväenliike osoitti vuodesta 1899 lähtien enemmän sympatioita perinteistä patriotismia ja kansallista yhteisrintamaa kohtaan kuin Helsingin ja Turun sosialistit. Tampereen työväenyhdistys oli vuosisadan vaiheessa varsin riitaisa yhteisö. Kiistat olivat suurelta osin henkilökohtaisia ja johtuivat työväenyhdistykseen eri aikoina tulleiden johtajien välisestä kilpailusta. Jonkin verran yksinkertaistaen tätä valtataistelua voidaan luonnehtia kirjapainonomistaja J. V. Hellbergin ja päätoimittaja Yrjö Mäkelinin ja heidän taustaryhmiensä väliseksi konfliktiksi, missä tulokkkaat Mäkelin ja Vuolukka valtasivat ensin 1901 työväenyhdistyksen Viipurin puoluekokouksen edustajanpaikat. Vuonna 1902 Mäkelinin onnistui lopettaa Hellbergin Kansan Lehden asioissa kirjapainonomistajana nauttima saneluvalta ja seuraavana vuonna hän ja Hellbergin vanha kiistakumppani A. Nieminen syrjäyttivät lopullisesti Hellbergin työväenyhdistyksessä.

Kiistan mahdolliset poliittiset ulottuvuudet jäävät jossain määrin epäselviksi, mutta on ilmeistä, että Mäkelin kannattajineen edusti sisäpolittisesti radikaalimpaa vaihtoehtoa kuin työnantajaleiriin usein mielletty Hellberg. Venäjän-polittiset erimielisyydet eivät olleet kiistojen perussyä, mutta

53 Työväenluentokurssit, KL 4.9.1902; Yrjö Mäkelin: Muistutus, KL 6.9.1902 ja pk. Porvarillisen yhteiskunnan häviö, KL 9., 13. ja 20.9.1902; Kössi Koskinen: Oikaisu, KL 6.9.1902 ja Eduard Bernsteinin "Selvitys" Stuttgartin puoluepäiville, KL 16. ja 18.9.1902.

54 Esim. TM 11.9.1900, s. 4, 20.6.1901, s. 3, 17.10.1903, s. 3; LT 12.11.1901, s. 1-2; Arb 1.2.1902, s. 3-4, 11.10.1902, s. 1, 28.11.1903, s. 3 (Anders Käcklundin Filemon Tidermania vastaan linkoama revisionismisyytös), 9.1.1904, s. 3-4, 16.1.1904, s. 3. Jaurès: Max Gallo, Le Grand Jaurès (Paris, 1984).

55 Yrjö Mäkelin, Yleissilmäys sosiaalidemokraattiseen liikkeeseen Suomessa, Eteenpäin, I, V. 1904 (1903), s. 46.

jotain vaikutusta niillä varmaan oli kamppailun loppuvaiheissa vuosina 1902-03.⁵⁶

Tampereen työväenliikkeessä oli hyvin voimakas isänmaallinen henki, joka vei mukanaan muun muassa Vuolukan. Hän oli keväällä 1899 ollut Kurikan kannattaja, mutta Tampereella hänestä tuli yksi puolueen maltillisimmista, paljon maltillisempi kuin Mäkelin. Vuolukka vastusti yleislakkoa⁵⁷ ja ymmärsi vuonna 1902 porvarillisten tahojen äänioikeuskantoja enemmän kuin muut tamperelaiset sosialistit.⁵⁸

Toinen puolueen maltillisimman laidan kulkijoista oli Reino Drockila, joka toimi Arbetaren-lehden ensimmäisenä päätoimittajana. Hän hyväksyi porvarillisten puolueiden kanssa harjoitettavan vaaliyhteistyön ja korosti luokkarajan ylittävän yhteistoiminnan välttämättömyyttä autonomian puolustamisessa.⁵⁹ Vuonna 1902 hänet valittiinkin järjestyneen työväen edustajana Helsingin kaupunginvaltuustoon.⁶⁰ Julkisuudessa Drockila ei kui-

56 TTSOY:n ptk. 25.9.1899, 6 §, 17.11.1901, VIII §, 22.12.1901, V ja VII §, 29.12.1901, I ja IV §, 9.3.1902, IV § ja 29.3.1903, IV-VI § ja jk:n ptk. 6.7.1899, 2 §, 14.7.1899, 2 §, 3.8.1899, 4 §, 10.8.1899, 7 §, 28.8.1899, 1 §, 24.9.1899, 1 §, 18.2.1900, IV §, 28.2.1900, VI §, 22.8.1900, II §, 26.12.1900, 4 §, 26.11.1901, 2 §, 8.12.1901, I §, 11.12.1901, II §, 26.12.1901, I-II §, 23.12.1902, IV § sekä Kansan Lehden ent. arkistossa oleva Tampereen kaupungin raastuvanoikeuden II os:n ptk.ote 17.12.1901, 769 § ja 5.2.1902, 68 §, TA; Tampereen ty:n ja sen jk:n ptk. 13.8.1899, 9 §, 24.10.1899, 7 §, jk 13.3.1901, 4 §, 9.6.1901, 2 §, jk 1.8.1901, 11 §, jk 8.8.1901, 2 §, 15.12.1901, 6 §, 26.1.1902, 2-3 §, 16.3.1902, 10 §, jk 18.11.1902, 15 §, 31.1.1903, 3-4 §, 8.2.1903, 2 ja 4 §, 15.3.1903, 11 §, 12.4.1903, 4 § ja 26.4.1903, 1 §, TKA; KL 16.9.1899, s. 2-3, 19.9.1899, s. 3, 30.9.1899, s. 2-3, 3.10.1899, s. 3, 14.10.1899, s. 2, 21.10.1899, s. 2-3, 2.11.1899, s. 2, 19.11.1901, s. 1, 3.2.1903, s. 2, 7.2.1903, s. 3, 12.2.1903, s. 1-2 ja 21.2.1903, s. 2-3; TM 28.1.1903, s. 2, 3.2.1903, s. 1-2, 11.3.1903, s. 2 ja 2.4.1903, s. 3-4; Anton Huotari, Piirteitä Kansan Lehden 15-vuotiselta matkalta, teoksessa: Kansan Lehti 1914, s. 8-10; Salmelin 1967, s. 226-228; Huuhtanen 1972, s. 219, 221-222; Unto Kanerva, Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta: Tampereen työväenyhdistys 1886-1986 (Tampere, 1986), s. 157, 161-162.

57 KL 1.5.1900, s. 2-3 ja 4.10.1900, s. 3; Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 39. Vuolukasta Kurikan puolustajana 1899 edellä. Hänen käsityksensä kansallisuuskysymyksestä: M. V(uolukka), pk. Sosialismi ja kansallisuusaate, KL 27. ja 30.9. ja 2.10.1902 (TM:n kommentti 26.10.1902, s. 1). Myös Haapala on korostanut Tampereen järjestäytyneen työväen maltillisuutta, käytännöllisyyttä ja jopa konservatiivisuutta, ks. Haapala 1986, s. 290-292.

58 M. V. Vuolukka, Mitä olisi tehtävä? (Tampere, 1902). Vrt. KL 22. ja 25.3.1902, s. 1, 31.5.1902, s. 2, A-numero 21.6.1902, s. 1.

59 Printer (= R. Drockila), Mikä suunta, TM 29.8.1900; R. D(rockila), pk. De stundande kommunala valen, Arb 19.10.1901; R. D(rockila), Yksi työ mies valtuustoon!, TM 22.11.1901; Printer, "Meidän" valtuusmies, TM 15.1.1902; Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 16-17, 23-24.

60 Työmies 26.9.1902, s. 2; Kuusanmäki 1987, s. 79.

tenkaan voinut kertoa, ettei yhteistyö sinänsä merkinnyt hänelle mitään vaan hän Venäjän-poliittisista syistä tavoitteli yhteistyötä nimenomaan perustuslaillisten kanssa suomettarelaisia vastaan. Tämän puolesta hän oli valmis antamaan jopa lausuntoja toisten kaupunkien perustuslaillisille sikäläisistä työvänehdokkaista kuten joulukuussa 1902 tamperelaisesta puoluetoveristaan Kössi Koskisesta, jonka hän todisti "vallankumoukselliseksi" - tarkoittaen kai jyrkkää vastarintamiestä - eikä missään tapauksessa suomettarelaiseksi.⁶¹ Lyhyesti sanoen Drockilan yhteistyölinjan pohja oli ennen kaikkea kansallinen.

Drockila ilmoitti keväällä 1902 puoluesihteerin J. K. Karille, että työväenliikkeen toimintaa ei voinut jättää yksin "pelkuriin huostaan", millä hän tarkoitti kaikkia kutsuntojen vastustamisesta ja autonomian puolustamisesta pidättyviä tahoja, ennen kaikkea juuri turkulaisia.⁶² Samaa aikaan Arbetaren ihmetteli, oliko äänioikeusuudistuksella enää mitään merkitystä.⁶³ Seuraavana keväänä Drockila oli saanut jo niin tarpeekseen pelkässä työväenkysymyksessä pysyttelemisestä, että kieltäytyi puoluehallinnon hänelle Forssan puoluekokouksessa tarjoamasta alustuksesta:

"Ja vastaan etten ota sillä se on minusta nyt humbugia, kun ei tiedä josko valtiopäiviä kutsutaankaan kokoon, ja jos kutsuttaisiinkin, koska ei tiedä tuleeko niillä olemaan mitään päätösvaltaa.

Minusta ei tunnu oikealta, että me leikimme keskustelemalla reformiasioita, silloin kuin koko valtiomuoto, jonka kautta nuo reformit olisi saatava kuntoon, on mennyttä. Jos me niin teemme, petämme sekä itsemme että ne, joiden etuja tavoittelemme. Minä suorastaan olisin tyytymätön, jos asiain nykyisellä kannalla ollen itsevaltiat lahjoittaisi meille pikkuparannuksia, sillä siten se hallitusmuoto vaan saisi kannattajia.

Siksi en saata olla mukana tässä hommassa.

Jos olisi puhe ilmaretkistä, Mauser-laatikoista t.m.s., silloin olisin kernaasti taipusa alustamaan."⁶⁴

Toisin sanoen Drockilan asenne lähestyi jo keväällä 1903 aktivismia. Kuitenkaan häntä ei seuraavana vuonna huollittu työläisaktivistihin, mikä johtui hänen sisäpoliittisesta maltillisuudestaan ja siitä, että hän kannatti

61 R. Drockila E. Reijoselle 10.12.1902, ER 3, VA; Huuhtanen 1972, s. 218.

62 R. Drockila J. K. Karille 16.5.1902, No 254, SDP F 3, TA.

63 Arb 26.4.1902, s. 1.

64 R. Drockila J. K. Karille 16.5.1903, No 691, SDP F 3, TA.

porvarillisten puolueiden kanssa harjoitettavaa vaaliyhteistyötä.⁶⁵

Itse N. R. af Ursin oli kolmas huomattava lievän suunnan mielipidejohtaja. Hänen mielestään kehitys, evoluutio, eikä vallankumous oli oikea tunnussana.⁶⁶ Tämä käsitys vallitsi tosin Suomen työväenliikkeessä aina vuoteen 1904 saakka ja tuolloinkin kuvaan astuva vallankumouksellisuus suuntautui aluksi Venäjän hallitusta vastaan. Luovuttuaan vuoden 1900 alussa työväenpuolueen johtotehtävistä af Ursin julkaisi poliittisen testamenttinsa, jossa hän lanseeraamansa työväen isänmaallisuuden hengessä korosti työväenliikkeen kansallista tehtävää.⁶⁷ Yhteiskuntareformien perusteleminen kansallisen puolustuskyvyn päämäärää silmällä pitäen ei sinänsä tehnyt af Ursinista maltillista, sillä sama argumentti kuultiin kaikkien työväenjohtajien suusta. af Ursinin voimakas esiintyminen kansallisten tavoitteiden puolesta vuonna 1900 panee kuitenkin onastelemaan, että hän piti työväenpuolueen toimintaa tässä suhteessa puutteellisenä.⁶⁸

Vuonna 1902 af Ursin iloitsi työväenlehdistössä siitä, että porvarillinen reformiryhmä oli hänen mielestään syntymässä Suomeen. Vanhasuomalaisten uudistusmielisyyttä hän kuitenkin epäili arvelleen näiden laskevan sen varaan, ettei korkein hallitusvalta kuitenkaan suostuisi mihinkään. Toisin sanoen af Ursin suuntautui niin selvästi perustuslaillisiin kuin se julkisessa lehdistössä vain päinsä kävi.⁶⁹ Porvarillisen reformiryhmän syntymiseen panivat toki toivonsa muutkin. af Ursin profiloitui maltilliseksi nimenomaan siksi, että hän ei esittänyt normaaleja "proletaarisia" epäilyjä porvarillisten reformimiesten horjuvuudesta ja petollisuudesta.

af Ursinin ajattelu ei pohjimmiltaan ollut kovin kaukana niistä ruotsinkielisistä akateemisista henkilöistä, jotka 1901-02 tulivat mukaan Suomen ruotsalaisen työväenliiton toimintaan. Proletaarisen maailmankatsomuksen, ajattelutavan ja luokkakantaisuuden (selkäytimestä lähtevän "luokka-vaiston") omaksuminen ei yksinkertaisesti onnistunut porvaristosta ja sivistyneistöstä tulevilta henkilöiltä, ei ainakaan ennen Yrjö Sirolaa, Hilja Pärssistä ja ns. marraskuun sosialisteja.

65 Ks. edellä.

66 TM 26.6.1899, s. 1-2.

67 N. R. af Ursin, Avoin kirje, LT 31.3.1900. Ks. myös KL 22.11.1900, s. 2-3. af Ursinista tässä esitetty käsitys seuraa pitkälle Rahikaista (1986).

68 Aikaisemmin todettiin, että kysymys autonomiataistelun merkityksestä vaikutti piilevänä tekijänä af Ursinin syrjäytymisessä, vaikka tämä johtuikin pääasiassa muista syistä.

69 En ny reformgrupp, Arb 18.1.1902; N. af Ursin, pk. Materielt understöd, Arb 3.5.1902.

Niin kuin af Ursinille, Suomen ruotsalaisessa työväenliitossa toimiville maistereille ja ylioppilaille työväenliikkeellä oli ennen kaikkea kansallinen tehtävä. Sosiaalinen kehitys ei suinkaan ollut näille yhdenmukainen asia, mutta se palveli kansallisia päämääriä ja oli niille alisteinen. Tällaista preferenssiä ei löydy Vuolukalta eikä Drockilalta, Mäkelinistä puhumattaakaan. Toinen ruotsinkielisille akateemisille henkilöille tyypillinen piirre oli kansallisen yhtenäisyyden korostaminen. Nämä seikat osoittivat heidän kuuluvan työväenliikkeen kaikkein maltillisimpiin voimiin.⁷⁰

Itse asiassa myös suomenkielisissä työväenyhdistyksissä toimi Bobrikovin aikana useita sellaisia henkilöitä, jotka edustivat työväenliikkeen wrightiläistä menneisyyttä tai joita voisi luonnehtia työväenkysymystä harrastaviksi vanha- tai nuorsuomalaisiksi. Tällaisia henkilöitä olivat muun muassa J. A. Lyly, K. Rehnström (Riukuniemi), Leander Ikonen ja M. Skyttä Viipurissa, K. N. Rantakari Kotkassa, Juho Kantele Kuopiossa, A. Boman ja R. Holsti Hämeenlinnassa, M. Pesola Turussa ja Yrjö Jahnsson, Antti Sarvi ja Juho Torvelainen Helsingissä.⁷¹

Johtava asema puolueessa ei vuosina 1900-03 kuulunut missään tapauksessa maltillisille vaan jyrkemmille voimille. Näihin voidaan laskea erityisesti Helsingin ja Turun työväenyhdistykset ja jälkimmäistä viiteryhmäänään pitävä puoluehallinnon toimeenpaneva valiokunta sekä Tampereelta ainakin Mäkelin kannattajineen. Jyrkät voimat suhtautuivat ruotsinmielisiin ja vanhasuomalaisiin erityisen kielteisesti mutta nuorsuomalaisiin ja muihin edistysvoimiin välistä hieman myönteisemmässä hengessä. Jyrkkä linja arvosteli porvarillisten tahojen äänioikeusmyönnytyksiä riittämättömiksi toisin kuin maltilliset Vuolukka ja Lauri Soini. Tässä suhteessa Helsinki, Turku ja Tampere olivat 1900-03 samoilla linjoilla ja vallitsevaan enemmistöön kuului myös Työmiehen päätoimittaja Valpas, joka oli näinä vuosina maltillinen teoria- ja yleislakkokysymyksissä mutta ei sisäpolitiikassa.⁷²

70 Ks. esim. Mag. Mörmes tal, Arb 7.6.1902; Den stora demonstrationen, Arb 6.6.1903 (Rolf Lagerborgin puhe); F. T(iderman), Demokratins konsolidering, Arb 28.11.1903; Arbetarenas vårdemonstration, HBL 6.6.1904 (Gunnar Castrénin puhe).

71 Ks. edellä ja niinkään Meltti 1938; Soikkanen 1970; Tuomisto 1982; Pietäinen 1986; HTY:n ilmoituskirja (liittyneet 1902), TA. Samaan kategoriaan voidaan uransa alkuvaiheissa laskea myös Yrjö Sirola, Eero Haapalainen jne.

72 Esim. K. F. H(ellsten), Työväenpuolueeseen yhtymättömät, TM 16.10.1900; (Valpa)s, pk. Pata kattilaa soimaa, TM 12.12.1900; (Valpa)s, pk. Äänioikeusasia, TM 10.6.1901; (Valpa)s, pk. Erilleen taipumattomista, TM 5.9.1901; K. F. H(ellsten), pk. Mennyt vuosi, LT 3.1.1901; (Valpa)s, pk. Suomimielisten kääntymyksen teko, TM 14.-16. ja 20.1.1902; (Valpa)s, pk. Kummat enemmän

Jo aikaisemmin todettiin, että kevään 1899 Kurikka-kiista repäisi Helsingin työväenyhdistyksen ja ruotsalaisen puolueen välille kuilun, jota ei enää milloinkaan pystytty luomaan umpeen. Tästä ei kuitenkaan seurannut, että Helsingin suomenkielinen työväenliike olisi jollakin tavalla suositunut vanhasuomalaisia ruotsinmielisten kustannuksella vaan kummatkin kuuluivat sen mielestä arkkivihollisiin.⁷³ Esimerkiksi Valppaan suomenkielisyys ja -mielisyys tuli vuosina 1900-03 esiin vain hänen suhtautumisessaan ruotsinkieliseen työväenliikkeeseen. Kysymys oli silloin erilaisesta asenteesta kansalliseen yhteisrintamaan ja kunnallisvaaleihin eikä sinänsä kielikysymyksestä, mutta mielipide-ero lankesi yhteen kielirajan kanssa ruotsinkielisten sosialistien kannattaessa kansallista yhteistyötä ja suomenkielisten ollessa sitä vastaan.⁷⁴

Työväenliikkeen ”päälinjan” jyrkkyys edusti radikalismia vain wrightiläiseen työväenliikkeeseen ja muuhun siihenastiseen yhdistystoimintaan nähden, mutta myöhempiin aikoihin ja kansainvälisesti verrattuna Suomen työväenliikkeen toiminta oli alkuaikoina säyseää. Suomen työväenliike pysytteli vuoteen 1904 saakka laillisissa toimintamuodoissa ja varoi kaikkea, mikä olisi voinut vaarantaa tämän olotilan. Sen suuntautuminen laillisuuden rajojen yli alkoi kutsuntalakkotoiminnasta ja Forssan ohjelman sanktioimasta keinorelativismista, mutta näissä ei sinänsä ollut mitään vallankumouksellista ennen vuoden 1904 työläisaktivismia ja sittenkin työläisaktivismi edusti vain osaa liikkeestä.

Valpas piti johdonmukaisesti laillista toimintaa eli lainsäädännön ja rauhallisen joukkotoiminnan ja lakkojen kautta vaikuttamista maanalaista

kuulevat kansan ääntä, TM 10.6.1902; (Valpa)s, pk. Me ja kukkarokuninkaat, TM 23.9.1902; (Valpa)s, pk. ”Porvarillisiin kuuluvat”, TM 7.10.1902; Tepukka (= S. Heikkilä), pk. Päämäärä ja keinot, KL 22. ja 25.3.1902; A. Nieminen, Mille kannalle?, KL 31.5.1902; Tepukka, pk. Kaikki mukaan!, KL A-numero 21.6.1902; pk. Mihin suuntaan?, LT 2., 18. ja 23.1.1902; Työväenpuolue ja kunnallisvaali, LT 15.11.1902; (Valpa)s, pk. Paraimmat ainekset, TM 16.1.1903; Kirves (= Valpas), Iskuja, TM 18.3.1903; F. J. S.(yrjäl)ä, pk. Äänioikeusasia, LT 27.1.1903; K. F. H(ellsten), pk. Puoluesuhteista, LT 28.3.1903; K. F. H(ellsten), pk. Sovinnon tarjous, LT 24.11.1903; Mäkelin 1902 ja 1903. Vrt. (L. S.)oi(ni), Yhteiskunnallista sovittelupolitiikkaa, KL 16.11.1901 ja Kirje Helsingistä, KL 21.11.1901; Nimim. P., pk. ”Kaikki mukaan”, TM 13.1.1902 ja Selvitystä, TM 24.1.1902; (S.)oi(ni), pk. Mille kannalle?, KL 28.1.1902; (S.)oi(ni), Kirje Helsingistä, KL 22.2.1902; (S.)oi(ni), Vieläkin päämääristä ja keinoista, KL 3.4.1902; Vuolukka 1902; HTY:n ptk. 19.2.1902, 4 §, TA.

73 Ks. edellinen viite.

74 Syksyn 1900 isänmaallisuuskiihosta edellä. Valpas: Valhesosialisteja, TM 12.10.1900, Mille kannalle?, TM 23.11.1901, Iskuja, TM 5.12.1901 ja Vai sortovallasta sortovaltaan!, TM 15.5.1902. Kunnallisvaaleista tuonnempana.

ja väkivaltaista vallankumoustaistelua parempana vaihtoehtona ja katsoi, että tämä oli ei vain työväenliikkeen vaan myös sen vastustajien edun mukaista. Valppaan mielestä työväenliikkeen toimintamuodot riippuivat ratkaisevasti siitä, miten tätä väistämättömästi etenevää liikettä yritettiin padota. Niissä maissa, missä liike kiellettiin, se mursi esteet tieltään väkivaltaisesti ja suurta vahinkoa tuottaen. Ymmärrettävistä syistä Valpas ei lehdessään voinut kirjoittaa, että hänen mielessään oli tuolloin Venäjä, jossa vallitseviin repressiivisiin ja jälkijättöisiin oloihin hän ei tahtonut Suomen taantuvan. Valppaan yhdistymisvapauskirjoitusten tarkoituksena oli tietenkin todistella kotimaisille vastustajille ja suomalaisille ja venäläisille viranomaisille, ettei työväenliikettä ollut mitään syytä kieltää. Hänen mielestään mikä tahansa muutostoiminta oli "kumouksellista" eli kumouksellisuus vesittyi hänen suussaan täydellisesti.⁷⁵

Suomen työväenliike toimi näiden periaatteiden nojalla vuoteen 1904 saakka eikä sitä ensimmäisinä vuosinaan voi pitää vallankumouksellisena - ei sisä- eikä Venäjän-poliittisesti; ei menettelytavoiltaan mutta kylläkin potentiaalisesti (mutta vain potentiaalisesti) ohjelmansa osalta vuodesta 1903 lähtien. Kuten on jo käynyt ilmi, 1904 ilmaantunut vallankumouksellisuus aiheutui Venäjän mallin mukaisen repression lisääntymisestä maassa. Suomen tilanne vahvisti siis sen Valppaan kansainväliseltä työväenliikkeeltä lainaaman ajatuksen, että toimintatavat riippuivat toimintaolosuhteista.

Äärimmäinen radikalismi henkilöityi puolueen alkuaikoina paljolti A. B. Mäkelään ennen kuin hän vuoden 1901 lopussa muutti Amerikkaan. Hän asennoitui ennen lähtöään kansallisen yhteisrintaman mahdollisuuteen yhtä kielteisesti kuin 1899–1900. Hän oli sitä mieltä, että rauhallisilla kansalaisilla oli yhtä vähän pelättävää, olivatpa järjestysvaltaa käyttävät kuvernööri ja poliisimestari suomalaisia tai venäläisiä.⁷⁶ Hyvinkään lakon (1901) selvittelyistä Mäkelä teki sen johtopäätöksen, että kotimaiset viranomaiset uhkasivat työväestön perustuslaillisia oikeuksia enemmän kuin venäläiset.⁷⁷ Viipurin puoluekokouksessa kesällä 1901 hän saattoi hyväksytyn yhteistyöpäätöksen naurunalaiseksi, koska hänen mielestään ei ollut

75 (Valpa)s, Vääriä ilmiantoja, TM 12.4.1901; (Valpa)s, pk. Uusi Aura väärällä suunnalla, TM 14.9.1901; (Valpa)s, pk. Työväen julistuksen selitystä, TM 27.9.1901; (Valpa)s, Köyhien kevät, TM 19.4.1902; Puoluesuuntia Ruotsissa, TM 20.8.1902; (Valpa)s, pk. Ei kovin kireälle, TM 7.2.1903; E. Valpas Stph:lle 21.11.1900, No 362, SDP F 2, TA.

76 A. B. M(äkelä), pk. Kirje Helsingistä, LT 12.3.1901.

77 A. B. M(äkelä), pk. Persoonallista vapauttamme uhataan, TM A-numero 23.3.1901.

sellaisia asioita, missä puolueohjelmaa sivuuttamatta voitaisiin toimia yhdessä muiden puolueiden kanssa.⁷⁸ Mäkelän leppymättömyys johtui kaikesta päättäen kevään 1899 Kurikka-kiistan hänen sieluunsa lyömistä vammoista.⁷⁹

Mäkelä vastusti työväestön luopumista vaalilakosta ja osallistumista kunnallisvaaleihin mutta ei kuitenkaan ryhtynyt kapinoimaan puoluehallinnon sitä tarkoittamaa päätöstä vastaan.⁸⁰ Hän oli sillä kannalla, että "Sosialismilla täytyy olla k a i k k i valta, taikka ei mitään." "Sosialistiseen yhteiskuntaan ei mahdu muita kuin sosialisteja, eikä sen eduskuntaan mahdu muita." Sillä perusteella hän ei hyväksynyt kahden alimman valtiopäiväsäädyn kansanvaltaistamista. Tavoitteena oli ensisijaisesti yhteiskunnan eikä vain hallinnon muuttaminen. Hallinto muuttuisi yhteiskunnan mukana. Hetkelliset pikkuvoitot ja yhteistoiminta porvarillisten puolueiden kanssa siirtäisivät vain lopullisen voiton kauemmaksi tai saavuttamattomiin.⁸¹ Tällainen kaikki tai ei mitään -asenne oli tyypillinen äärimmäiselle radikalismille. Mäkelinkin omaksui sen tyrmätessään 1901 porvarien kanssa yhteiset vaalilistat pikku etujen kuten jonkun edustajan saamiseksi, koska se hänen mielestään vaikeutti lopullista voittoa.⁸²

Hylätessään osittaisvoitot ja äänioikeusuudistuksen Mäkelä tavallaan luopui ns. demokraattisesta etapista ja siirsi eduskuntauudistuksen sosialistisen vallankumouksen osaksi. Hänen käsityksensä sosialistisesta vallankumouksesta jäi kuitenkin yhtä epämääräiseksi kuin oli esimerkiksi Mäkelinin 1902 esittämä ajatus siitä kapitalismin luhistumisen seurauksena. Tämä epämääräisyys ei varmastikaan johtunut yksin sensuurin pelosta vaan myös siitä, että johtavat sosialistit olivat hyvin selvillä Suomen työväenluokan ja -liikkeen pienuudesta ja kuvittelivat äänioikeusuudistuksenkin toteutuvan melko kaukaisessa tulevaisuudessa pitemmälle menevistä askelista puhumattakaan.⁸³

78 Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 118.

79 A. B. M(äkelä), pk. Kirje Helsingistä, LT 12.3.1901.

80 A. B. M(äkelä), pk. Jakamaanko edesvastausta?, TM 23.11.1900; Mäkelä Stph:lle 5.10.1901, No 46, SDP F 3, TA.

81 A. B. M(äkelä), pk. "Veltostuttavaa oppia", TM 13.3.1901. Mäkelä oli jo Turun kokouksessa 1899 ollut sitä mieltä, että eduskuntauudistuksen olisi toteuduttava äänioikeusuudistuksen kanssa samanaikaisesti, ks. ptk. s. 64-65.

82 Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 20. Ks. edellä.

83 Esim. Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 36-40; (Valpa)s, pk. Äänioikeusasia, TM 10.6.1901; (Valpa)s, Suometar urisee ja uhkaa, TM 9.6.1903; (Y. Mäkelin.), pk. Lähin päämaali, KL 4.1.1902.

Kaikki tai ei mitään -asenne ei kuitenkaan ollut Suomen työväenliikkeessä vallitsevana, vaan yleensä uskottiin, että äänioikeusuudistus toteutuisi ennen edustuslaitoksen muuttumista. Tämä oli luettavissa muun muassa Mäkelinin puoluehallinnon nimissä julkaisemista äänioikeuspamfleteista.⁸⁴ Vaikka Forssan ohjelma ja äänioikeusjulistus kytkivät nämä kaksi asiaa entistä tiiviimmin toisiinsa, puolueessa ei ollut lakattu odottamasta äänioikeusratkaisua ennen eduskuntauudistusta. Äänioikeusjulistukseen sisältyi näet kohta, jossa polemisoihtiin hallituksen valmistelemaa äänioikeusesitystä vastaan siltä osin kuin siinä poikettiin äänioikeuden yleisyydestä ja yhtäläisyydestä.⁸⁵ Eetu Salin olisi vuonna 1901 ollut valmis tyytymään hienoiseen tinkimiseen tästä periaatteesta.⁸⁶ Tinkimisvara ei kuitenkaan ollut kovin suuri, sillä turkulainen Seth Heikkilä olisi keväällä 1904 valinnut mieluummin käytössä olleen äänioikeusjärjestelmän kuin hallituksen esityksen. Vaarana oli hänen mielestään, että puolinen uudistus hajottaisi työväestön rivit ja estäisi pitkäksi aikaa pitemmälle menevän muutoksen.⁸⁷ Käytännössä työväenliike oli siis valmis tyytymään kahden alimman säädyn kansanvaltaistamiseen ensimmäisenä askeleena ja ajoittain sitäkin vähempään, minkä vuosina 1902-03 ja 1905 vireillä olleet yritykset alentaa ääniasteikkoja kaupunkien valtiollisissa vaaleissa osoittavat.⁸⁸

Äänioikeus- ja eduskuntakysymyksessä ilmeni selkeästi työväenliikkeen strategialle luonteenomainen tavoitteiden porrastuneisuus. Lähi-tavoitteiden ja menettelytavan valinta riippui poliittisista voimasuhteista ja mahdollisuuksista tehdystä arviosta.

Mäkelän linja poikkesi siis monissa kysymyksissä muusta työväenliikkeestä, mutta tämä ei kuitenkaan merkitse, että hän olisi ollut syrjässä kulkija. Helsingin työväenyhdistys valitsi hänet edustajakseen Viipurin puoluekokoukseen 1901 korkeammalla äänimäärällä kuin muut edustajansa.⁸⁹ Mäkelän suurin merkitys oli siinä, että hän antoi Työmies-lehdelle ja pääkaupungin suomenkieliselle työväenliikkeelle sen suunnan, joka niillä tuli olemaan vuoden 1905 suurlakkoon saakka ja kauemminkin. Tämän suunnan ytimenä oli kansallisesta puolustustaistelusta sivussa pysyminen

84 Mäkelin 1902 ja 1903.

85 Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 157-159.

86 Viipurin kokouksen ptk. 1901, s. 34-35.

87 Seth Heikkilä, pk. Menettelytavasta äänioikeusasian ajamisessa, LT 10. ja 15.3.1904.

88 von Schoultz 1924, s. 241-242, 278-279.

89 Arb 6.7.1901, s. 2.

ja Työmiehen osalta myös ajoittaiset yritykset pelastaa lehti mahdolliselta lakkautukselta toimilla, jotka venäläinen hallitusvalta helposti tajusi kansallisen yhteisrintaman rikki repimiseksi ja itselleen edullisiksi. Valppaan 1903 soppakomitealle antama tuki ei ollut mitään muuta kuin sen linjan jatkamista, minkä Mäkelä oli harkitun "epäisänmaallisilla" kirjoituksillaan vuonna 1900 aloittanut.⁹⁰

Turun työväenliike kulki af Ursinin eron jälkeen samoja polkuja kuin helsinkiläiset. Passiivinen vastarinta voitti kuitenkin turkulaiset puolelleen vuodesta 1903 lähtien. Forssan kokouksen tapahtumat yhdistivät tamperealaisen Kansan Lehden ja turkulaisen Länsi-Suomen Työmiehen helsinkiläisen Työmiehen päätoimittajaa Valpasta vastaan.⁹¹ On syytä korostaa, ettei Mäkelinin ja Valppaan välillä ollut ennen tätä ollut julkisia erimielisyyksiä. Helsingin ja Tampereen välinen nujakointi oli siihen saakka henkilöitynyt Työmiehen toimittajiin ja tamperelaisista Vuolukkaan.

Suhtautuminen passiiviseen vastarintaan jakoi ennen vuotta 1904 sosialisteja kahteen avoimesti toisilleen vastakkaiseen leiriin vain Kotkassa ja Viipurissa, mutta tämä erimielisyys esiintyi latenttina muuallakin, sillä kaikissa suurissa kaupungeissa oli niin työläiskagaaleja kuin pelkästään työväenkysymyksen parissa toimivia henkilöitä.

293

Vaalitaktiikka

Vuosina 1900-03 ei järjestetty valtiopäivämiesvaaleja. Niinpä vaaliyhteistyökysymyksen valtakunnallinen ratkaisu lykkääntyi syksyn 1904 vaaleihin saakka. Kunnallisvaalien ei paikallisten olosuhteiden vaihtelevuuden vuoksi katsottu tarjoavan mahdollisuuksia yhtenäiseen menettelytapaan.⁹² Vuonna 1900 puoluehallinto kehotti yhdistyksiä osallistumaan kunnallisvaaleihin, mikäli työväestöllä oli niihin vaikutusmahdollisuuksia. Seuraavana

90 On mahdollista, että esittäessään Forssan puoluekokouksessa kritiikkiä ohjelman periaateosaa ja äänioikeusjulistusta vastaan Valppaalla oli mielessään myös hänen esiintymisensä mahdollinen vaikutus venäläiseen hallitusvaltaan. Hänen kriittisyytensä lähtökohdat olivat tietenkin hänen teoreettisissa käsityksissään, mutta hänen ajatuksissaan on saattanut käydä, ettei yltiöradikalismista irti sanoutuminen ainakaan vahingoittanut hänen lehteään Työmiestä.

91 (Y. Mäkelin,) pk. Varjele meitä ystävistä!, KL 6.10.1903; LT 27.8.1903, s. 3 ja 13.10.1903, s. 2.

92 Forssan kokouksen ptk. 1903, s. 163, 165; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 108.

vuonna jäsenyhteisöt saivat neuvon ratkaista itsenäisesti suhtautumisensa kunnallisvaaleihin.⁹³

Käytössä olleita menettelytapoja olivat vaalilakko⁹⁴, työväen omien ehdokaslistojen asettaminen, vaaliliitot ja toisten puolueiden listojen kannattaminen. Vaaliyhteistyön motiivina oli työväen kunnallispoliittisten tavoitteiden edistäminen. Ehdoksi asetettiin äänioikeus-, alkoholi- ja kieli-poliittisia ym. uudistuksia. Usein toiselta osapuolelta edellytettiin ainoastaan työväen edustajien ottamista sen listalle. Työväen omat listat olivat joko puhtaita tai sekalistoja sen mukaan, oliko niillä myös toisten puolueiden edustajia. Näillä listoilla ei silloisissa äänioikeusoloissa ollut menestymisen mahdollisuuksia. Niiden hyöty oli vaalilakkojen tapaan pelkästään agitatorinen. Erityisen arvokkaana pidettiin ns. moraalista voittoa, jolloin äänestäneiden enemmistö antoi kannatuksensa työväen listalle. Käytössä ollut ääniasteikko soi tuolloinkin voiton varakkaampien kansalaisten äänestämille vaihtoehdoille.

294

Ruotsalainen puolue hallitsi monien suomalaisenemmistöistenkin kaupunkien kunnallispolitiikkaa ja oli silloin yleensä paikallisen työväenliikkeen mielestä sen päävastustaja. Ruotsalaisten listoilla läpi menneet sosialistit kuitenkin ottivat valtuustopaikkansa vastaan, vaikka järjestynyt työväki saattoikin osoittaa mieltään vaalijärjestelmää vastaan pysymällä uurnilta poissa. Suomalainen puolue tai vanhasuomalaiset kelpasivat usein liittolaisiksi mutta eivät läheskään aina. Tämä riippui heidän suhtautumisestaan työväen asettamiin vaatimuksiin. Kysymyksessä oli parhaimmillaankin rakkaudeton järkiavioliitto. Parhaiten vaaliyhteistyö sujui raitiusväen kanssa. Kunnallisvaaleja oli omiaan entisestään mutkistamaan, että puolueyhmittymien ohella niissä operoi erilaisia taloudellisia ym. intressiryhmiä ja että nuorsuomalaiset eivät läheskään aina olleet irrottautuneet vanhasuomalaisista. Paikalliset näkökohdat ratkaisivat yleensä yhteistyökumppanin valinnan. Venäjän-politiikalla, joka muuten oli puoluejaon tärkein yksittäinen tekijä, ei kunnallispolitiikassa välttämättä ollut juuri mitään painoarvoa, minkä Tampereen järjestyneen työväen kunnallisvaaliliitto vanhasuomalaisten kanssa syksyllä 1904 osoittaa. Tampereen sosialistit olivat vähän aikaisemmin pidetyissä valtiopäivävaaleissa liittoutuneet perustuslaillisten kanssa suomettarelaiten kukistamiseksi.⁹⁵ Turkulaiset sosialistit menettelivät syksyn 1904 valtiollisissa ja kunnallisissa

93 Stp:n tpv:n ptk. 4.9.1900, 6§ ja 14.10.1901, 3 § ja No 46, 47, 50, 51, 62 ja 63, SDP F 3, TA.

94 Ks. edellä.

95 von Schoultz 1924, s. 281-290.

vaaleissa aivan samoin.⁹⁶

Sitä vastoin Helsingissä valtiollinen kysymys vaikutti kunnallisvaaleja dominoivien luokka- ja kieliristiriitojen ohella piilevänä taustatekijänä. Syksyn 1901 kunnallisvaaleissa Helsingin työväenyhdistys oli ryhtymässä vaaliyhteistyöhön raittiusväen kanssa, kun ruotsalainen puolue ilmoitti voivansa valita listalleen yhden työväen asettamasta kolmesta ehdokkaasta. Ruotsinkielinen työväki, jolle tämä tarjous esitettiin, oli luonnollisesti tyytyväinen, sillä kansallinen yhteisrintama oli täällä korkeammassa kerssissa kuin kielirajan toisella puolella. Valpas ja monet suomenkieliset pitivät ehdotusta hajotustoimena, vaikka ruotsalaiselle puolueelle oli vaalin lopputuloksen kannalta aivan samantekevää, miten työväki menetteli. Ruotsinmieliset halusivat yksinkertaisesti lisätä kansallisen yhteen kuuluvuuden tunnetta. Helsingin ja Sörnäisten työväenyhdistykset kieltäytyivät tarjouksesta ja ruotsinkielinen työväki sai yksin asettaa kolme ehdokasta. Ruotsalainen puolue huoli listalleen vain A. Johanssonin. Ruotsinkielisen työväen suosiminen johtui tuskin pelkästään yhteisestä kielestä vaan myös siitä, että Helsingin suomenkielinen työväki oli ruotsalaisen puolueen mielestä hylkinyt kansallisia arvoja. Vaalipäivänä järjestynyt työväki oli virallisesti vaalilakossa. Helsingin suomenkielinen työväki suhtautui siis vaaleihin luokkataistelun mutta ruotsalainen puolue autonomiakysymyksen perusteella. Tällä tavoin Venäjän-politiikka vaikutti kunnallisvaaleihin, halusipa työväenliike sitä tai ei.⁹⁷

Ruotsalaisen puolueen vasemmistosiipeä, ns. nuorruotsalaisia edustaneet Gunnar Castrén, Arvid Mörne, Georg Schauman sekä Arvid ja Harald Neovius ym. esittivät toukokuussa 1902 puolueelleen äänioikeuskysymyksen ratkaisemista kansaa eheyttävässä hengessä. Sellainenkin konservatiivi kuin Kasten Antell suhtautui asiaan periaatteessa myönteisesti, mutta Ernst Estlander asettui, kuten vähän aikaisemmin kagaalissa, vastahankaan - ajankohdan sopimattomuuden vuoksi niin kuin hän asian näki.⁹⁸ Ajatus jonkinlaisen äänioikeus- ja jopa edustuslaitosuudistuksen väis-tämättömyydestä voitti kuitenkin ruotsalaisessa puolueessa vähitellen alaa.⁹⁹

Kevään 1903 kutsunnat osoittivat kagaalille, että suuri osa kansaa

96 Koivisto 1956, s. 169-170.

97 TM 21.11.1901, s. 2, 22.11.1901, s. 2, 23.11.1901, s. 2, 26.11.1901, s. 2-3, 5.12.1901, s. 2-3, 6.12.1901, s. 2; Arb 16.11.1901, s. 1-2, 23.11.1901, s. 1, 30.11.1901, s. 1, 8.12.1901, s. 2; HTY:n ptk. 23.10.1901, 2 §, 24.11.1901, 1 § ja 5.12.1901, 2 §, TA; Kuusanmäki 1987, s. 69, 71-72, 103.

98 EPH, f. 70-71, VMB, SLA; K. Zilliacus A. Neoviukselle 29.5.1902, AN, VA; K. Antell A. Törngrenille 9.6.1902, AT, VA; Reuter I 1928, s. 320-322.

99 Protokoll 9.1.1903, KKK 1903, I j, 79^{3b}, f. 443, VA.

vähät välitti passiivisesta vastarinnasta. Niinpä maastakarkotettujen ja Suomen perustuslaillisten edustajien syyskuun alussa 1903 Tukholmassa pitämä kokous otti esille muun muassa lähentymisen työväenpuolueeseen tämän voittamiseksi isänmaan yhteisen asian puolelle. Kagaalin piirissä oltiin sitä mieltä, ettei Forssan äänioikeusjulistukselle kannattanut panna niin paljon painoa vaan sen vallassa olevan järjestelmän vastaisuus oli Venäjän-poliittisesta näkökulmasta jopa suotavaa. Tukholman kokous suosittelee kahden alemman säädyn vaalien kansanvaltaistamista ja järjestyneen työväen edustajien valitsemista kaupunginvaltuustoihin. Sitä vastoin Hufvudstadsbladet julisti Forssan äänioikeusjulistuksen johdosta yhteistyön työväenpuolueen kanssa mahdottomaksi; sen jäseniä ei valittaisi enempää valtiopäiville kuin kaupunginvaltuustoihinkaan. Valpas nimitteli Hufvudstadsbladetia tämän johdosta "torimatamien käärepaperiksi".

Ns. lahtaripuolue (ruotsinmielisten itsensä käyttämä termi) pyrki pitämään kaiken kunnallisen vallan entiseen malliin ruotsinmielisillä syksyn 1903 valtuustovaaleissa Helsingissä, kun taas joukko maastakarkotettuja ruotsinmielisiä (Arvid Neovius, Carl Mannerheim, V. M. von Born ym.) vaati, että kansallisen yhtenäisyyden nimessä nuorsuomalaisille ja muillekin edistysmielisille oli annettava mahdollisuus myötävaikuttaa ehdokasasetteluun ja entistä enemmän paikkoja. He asettivat koko ruotsalaisen puolueen tarpeellisuuden kysymyksenalaiseksi. Eritoten Adolf von Bonsdorff ja nuorsuomalaisista W. A. Lavonius ja nähtävästi myös Theodor Homén kannattivat edistysmielisen reformipuolueen muodostamista yli kielirajojen. Sitä vastoin kagaalin hallitukseen niinikään kuuluva Estlander piti lahtaripuoluetta suuremmassa arvossa kuin työväenpuoluetta. Viimeksi mainittu myisi hänen mielestään itsensä aivan yhtä hyvin suomettarelaisille, jos nämä maksaisivat korkeamman hinnan. Tämä luonnehdinta pitikin kunnallispolitiikassa yleensä paikkansa. Toisaalta on kuitenkin sanottava, että lahtaripuolueen pyrkimys pitää valta varakkaiden ruotsinmielisten käsissä hajotti tehokkaammin kansallista yksituumaisuutta kuin mikään muu.

Kiista johti siihen, että Helsingin vaaleihin ilmaantui kaksi kilpailevaa perustuslaillista listaa, toisaalta konservatiivisten ruotsalaisten ja toisaalta nuorrootsalaisten ja -suomalaisten.¹⁰⁰ Tämä merkitsi sitä, että Helsingin työväenliikkeellä, myös suomenkielisellä, oli aikaisempaa paremmat mahdollisuudet saada edustajiaan kaupunginvaltuustoon.

Helsingin työväenyhdistys asetti 18.9.1903 valtuusmiesehdokkaikseen J. E. Perttilän, K. Saxbergin, F. M. Orrelan ja Anders Käcklundin. Tarkoitus

100 Reuter II 1930, s. 146-148, 154; EPH, f. 56, 151-152, 170-172, VMB, SLA; A. Neoviuksen 20.11.1903 lähettämä muistio, CM I, VA; Salkola 1967, s. 26; TM 12.11.1903, s. 3; FO 14.12.1903, s. 1-2. Ks. myös seuraava viite.

oli tarjota heitä valtapuolueiden listoille. Lavonius arvioi heitä tuoreeltaan A. Neoviukselle Tukholmaan lähettämässään kirjeessä. Perttilästä ja Saxbergistä hänellä oli vain hyvää kerrottavaa. Arbetarenin toimittaja Käcklund oli tehnyt huononpuoleisen vaikutuksen. Orrelan miinuksena olivat hänen suomettarelaissympatiansa. Perttilä edusti radikaaleja, Orrela maltillisia. Lavonius ei ollut selvillä, olivatko he osallistuneet Forssan kokoukseen. Vähän myöhemmin Perttilä joutui tästä syystä täytevaali-ehdokkaana ruotsinmielisten keskuudessa vastatuuleen.

Valpas kytki ehdokkaiden antamisen valtapuolueiden listoille yhteen Helsingin työväenyhdistyksen talon tonttia koskevan anomuksen kohtalon kanssa. Jos tontti myönnettäisiin, nuorrootsalaiset ja -suomalaiset saisivat ottaa työväenpuoluelaisia listalleen ja jonkinlainen vaatimaton yhdessä olo olisi mahdollinen. Valppaan asettama ehto täyttyi ja hän olisi ollut valmis lunastamaan lupauksensa, mutta Helsingin järjestynyt työväki päätti kuitenkin 15.11. pitämässään yleisessä kokouksessa asettaa oman ehdokaslistan joulukuussa pidettäviin vaaleihin. Päätös manifestoi luokkataisteluhenkeä ja pyrkimystä itsenäisyyteen kansallisen sovun sijasta. Itse asiassa myös hävinnyt osapuoli suhtautui vaaleihin työväenluokan edun näkökulmasta, punniten ensisijaisesti sille itselleen koituvaa hyötyä. Nuorperustuslailliset olivat nimenomaan sosiaalisessa mielessä toivottava yhteistyökumppani. J. E. Kumenius tahtoi neljä kandidaattia valtapuolueen listalle, mutta hänestä oli samantekevää, olivatko ruotsinmieliset vai suomettarelaiset vallassa. Johtava työläiskagaalikin katsoi siis, ettei kunnallisvaaleilla ollut mitään tekemistä Venäjän-kysymyksen kanssa. Sitä vastoin näyttäisi siltä, että Valpas olisi ollut halukas parantamaan suhteita perustuslaillisiin myös kansallisista syistä. Se vaikutelma syntyy hänen kirjoituksistaan, vaikka hän ei kertaakaan pukenut tällaista ajatusta selväsanaiseksi lauseeksi.

Tehty päätös synnytti uuden kiistan, sillä osa helsinkiläisistä sosiaalidemokraateista tahtoi puhtaan listan, jolla olisi vain omaa väkeä, mutta toiset eri puolueiden edustajista koostuvan sekalistan. Nuorperustuslailliset tarjosivat työväelle neljää paikkaa (kaikkiaan 18:sta täytettävästä). Ensiksi mainittu vaihtoehto eli puhdas lista voitti. Pääkaupungin järjestynyt työväki ei halunnut antaa kannatustaan vastustajilleen mutta salli toisaalta sen, että valtapuolueet ottivat listoilleen sosiaalidemokraatteja.

Uuden päätöksen johdosta 23.11. kirjoittamassaan pääkirjoituksessa Valpas julisti, että työväenpuolueen menettelytapa oli pääkaupungissa kehittynyt olennaisesti korkeammalle asteelle kuin maaseutukaupungeissa. Näissä oli hänen mukaansa suostuttu kannattamaan milloin mitäkin vastustajaryhmää sillä ehdolla, että tämä suostui viemään listallaan myös työväenpuoluelaisia valtuustoon. Nyt Helsingissä asetettiin asiat ja ohjelma-kysymykset kuten esimerkiksi riittävä työpalkka tai 8-tuntinen työpäivä yhteistyön ehdoksi. Tämä ei edes aivan täsmälleen pitänyt paikkaansa, sillä työvähikään ei ollut asettanut ehtoja vaan vapaaehtoisesti eristäytynyt

omalle listalleen. Puheillaan menettelytavan jalostumisesta Valpas pyrki itse asiassa peittelemään sitä, että hän itse oli vähän aikaisemmin sortunut kannattamaan maaseudun "kehittämätöntä" taktiikkaa mutta tämä ei ollut kelvannut Helsingin luokkatietoiselle työväelle.

Konservatiiviset ruotsalaiset ottivat loppujen lopuksi listalleen Perttilän, nuoruusruotsalaiset ja -suomalaiset hänen ohellaan myös J. H. Alkusen ja F. E. Petterssonin (Kellosalmen) sekä vanhasuomalaiset työväen suosiota kalastellakseen näiden kolmen lisäksi myös A. Karjalaisen ja F. M. Orrelan. Perttilä ja Pettersson olivat ainakin seuraavina vuosina vastarinnan kannattajia mutta Karjalainen ja erityisesti Orrela työväenliikkeen maltillisimman, suomettarelaisuuteen kallistuvan suunnan miehiä. Ensiksi mainitut kolme valittiin valtuustoon.¹⁰¹

Hannu Soikkanen on selittänyt Valppaan kääntymistä marxilaisen oikeaoppisuuden ja luokkataistelun kannalle hänen syyskuussa 1903 tekemällään Saksan matkalla, jolla hän osallistui lehtensä reporterina SPD:n Dresdenin puoluekokoukseen.¹⁰² Tämä kokoushan hylkäsi mitä päättäväisimmin revisionismin, joka pyrki heikentämään luokkaristiriitoja ja -taistelua, lähenemään porvarillisia puolueita ja vallankumouksen sijasta vain uudistamaan porvarillista yhteiskuntaa. Jyrkät ja maltilliset iskivät kokouksessa ankarasti yhteen ja kiistat saivat myös henkilökohtaisen sävyn.¹⁰³

Valpas selosti Dresdenin kokousta ja sen asiallisia erimielisyyksiä objektiivisesti, lähes ulkopuolisen silmin. Henkilökiistoja hän paheksui ja piti tarpeettomina. Saksalainen perinpohjaisuus oli hänen mielestään vielä pahempaa kuin suomalainen pitkäpiimäisyys. Riitely rajoittui Valppaan mukaan porvarillisista piireistä lähtöisin oleviin intellektuelleihin. Proletaariset pohjakerrokset tuomitsivat moisen suukovun. Dresdenin puoluekokous aloitti kansainvälisessä työväenliikkeessä vasemmistolaistumiskehityksen. Valppaaseen kokous teki hänen raporttinsa perusteella

101 W. A. Lavonius A. Neoviukselle 30.9.1903, AN, VA; HTY:n ptk. 18.9.1903, 9 §, jk:n ptk. 5.11.1903, 5 § ja Helsingin työväen yleisen kokouksen ptk. 15.11.1903, HTY 14, TA; TM 29.10.1903, s. 2, 30.10.1903, s. 2, 31.10.1903, s. 2, 5.11.1903, s. 2, 10.11.1903, s. 1-2, 12.11.1903, s. 2-4, 14.11.1903, s. 2, 16.11.1903, s. 1-2, 17.11.1903, s. 2, 18.11.1903, s. 2, 19.11.1903, s. 2-3, 20.11.1903, s. 3, 21.11.1903, s. 2-3, 23.11.1903, s. 1-2, 24.11.1903, s. 3, 1.12.1903, s. 3, 2.12.1903, s. 2, 3.12.1903, s. 3, 5.12.1903, s. 1, 3, 7.12.1903, s. 2, 8.12.1903, s. 2, 9.12.1903, s. 3, 10.12.1903, s. 3, 18.12.1903, s. 1-2; Arb 28.11.1903, s. 1, 5.12.1903, s. 2-3; Kuusanmäki 1987, s. 72-72, 79.

102 Soikkanen 1961, s. 88, 105, 134.

103 Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, Abgehalten zu Dresden vom 13. bis 20. September 1903 (Berlin, 1903).

pikemmin kielteisen kuin innostavan vaikutuksen. Ei siis näyttänyt siltä, että hän olisi ymmärtänyt, mistä päin tuuli oli alkanut puhalttaa, mukaan tempautumisesta puhumattakaan. Tosin on luultavaa, että osa Valppaan kriittisestä objektiivisuudesta johtui yksinkertaisesti sensuurin pelosta, mutta tuskin tämä kokonaan selitti hänen kylmäkiskoisuuttaan.¹⁰⁴ Länsi-Suomen Työmiehen toimitussihteeri Seth Heikkilä moitiskelikin Valppaan tapaa käsitellä veljespuolueen asioita.¹⁰⁵

Helsingin järjestynyt työväki antoi Valppaalle "proletaarisen läksytyksen" torjuessaan kaikenlaisen yhteistyön porvarillisten puolueiden kanssa kunnallisvaaleissa. Kun A. B. Sarlinin toimittama Arbetaren protestoi tätä päätöstä vastaan ja niin perustuslailliset kuin suomettarelaisetkin ottivat työväenpuoluelaisia ottopojiksi listoilleen, Valpas sai aiheen korostaa yhtenäisen menettelytavan välttämättömyyttä. Ainoa kunnollinen menettelytapa oli hänestä helsinkiläisten valitsema. Maaseutukaupungeissa oli jääty ajastaan jälkeen. Nyt Valpas ryhtyi ylistämään saksalaisten puoluevierien yksimielisyyttä vaaleissa ja heidän kokemuksiaan valtiopäivillä. Nimenomaan Helsingin työläisten lisääntyvä radikalismi vei Valppaan mukaansa ja lopetti hänen ajoittaisen kurtiisinsa maltillisuuden kanssa. Tämä vuoksi Dresdeninkin opetukset lankesivat aikaisempaa suotuisampaan maaperään.¹⁰⁶ Valppaan kääntymys oli siis voittopuolisesti kotimaista alkuperää.

Helsingin järjestöväen radikaalistumisen syitä voi vain arvailla. On luultavaa, että kaupunginvaltuuston ja sen johdossa olevien ruotsinmielisten edellisenä keväänä osoittama haluttomuus auttaa työttömiä kantoi nyt tässä hedelmää. Helsingin työväenyhdistyksen jäsenmäärä oli edellisenä vuonna käynyt alhaisimmillaan ja alkoi 1903 kohota (1902 - 1244; 1903 - 1780). Järjestöllinen kasvu todennäköisesti lisäsi myös uskoa omiin voimiin. Turun ja ehkä myös Tampereen työväenyhdistyksessä jäsenmäärät laskivat vielä vuonna 1903 ja kääntyivät nousuun vasta seuraavana vuonna.¹⁰⁷

Tampereen järjestynyt työväki asetti syksyn 1903 kunnallisvaaleissa oman listansa, jolla oli sosiaalidemokraattien ohella myös raittiusväkeä ja

104 TM 19.9.1903, s. 3, 22.9.1903, s. 2-3, 23.9.1903, s. 3, 24.9.1903, s. 3-4, 30.9.1903, s. 3, 1.10.1903, s. 3-4, 7.10.1903, s. 3. Ks. myös 4.11.1903, s. 3. On ilmeistä, että SPD:n suomalaisiin verrattuna kehittynyt puolue-elämä tuotti Valppaalle jonkinlaisen kulttuurishokin, joka heijastui hänen kirjoituksiinsa.

105 Teikari (= S. Heikkilä), Maailman menoa, LT 13.10.1903.

106 TM 23.11.1903, s. 1-2, 24.11.1903, s. 3, 1.12.1903, s. 3, 5.12.1903, s. 3, 8.12.1903, s. 2, 18.12.1903, s. 1-2.

107 Soikkanen 1961, s. 185. Tampereen työväenyhdistyksen virallista jäsenmäärää

porvareita. Vain yksi tamperelainen sosialisti, työväenyhdistyksen puheenjohtaja Emil Viljanen, pääsi valtuustoon, joten vaalit sujuivat edellisvuotisia huonommin. Vuonna 1901 oli valittu kolme työväenmiestä, E. E. Heikkilä, Heikki Lindroos ja A. A. Lagerström (Salakari) ja 1902 kaksi, Kossi Koskinen ja Seth Heikkilä. Tampereen vaalit käytiin 1903 ennen kaikkea raittiuskysymyksen mutta myös Venäjän-politiikan merkeissä. Voittajana oli ”viinapuolue” eli ruotsalainen klubi, kauppaseura ja talonmistajayhdistys. Järjestynyt työväki ei pystynyt suhtautumaan näihin vaaleihin täysin yksituumaisesti. Mainittakoon, että Tampereen työväki ryhtyi syksyllä 1903 tivaamaan ehdokkaaksi asettamiltaan henkilöiltä selvitystä heidän suhtautumisestaan tärkeisiin kysymyksiin.¹⁰⁸

Turun työväki painotti niinikään yhteisten ohjelmakohtien välttämättömyyttä. Se asetti ehdokkaikseen K. F. Hellstenin, J. K. Karin, J. A. Salmisen ja Taavi Tainion ja lupautui yhteistyöhön sen puolueen kanssa, joka heidät listoilleen asettaisi. Ruotsinmieliset huolivat heistä vain kolme viimeksi mainittua ja suomalainen puolue ja raittiusväki Salmisen ja J. H. Jokisen, joten Turun työväki oli vaalipäivänä vaalilakossa. Länsi-Suomen Työmies antoi kuitenkin nuorsuomalaisten julkaista palstoillaan kehotuksen äänestää ruotsinmielisten listaa, sillä verukkeella ettei nuorsuomalaisilla ollut Turussa omaa lehteä. Tämä kertoi, millä suunnalla ainakin toisten turkulaisten sosialistien myötätunto oli. Mainitut kolme henkilöä pääsivätkin valtuustoon, ensimmäisinä turkulaisina sosialisteina kautta aikojen.

Turun työväki purjehti vuoden 1903 kunnallisvaaleissa perustuslaillisten vanavedessä. Kysymyksessä ei kuitenkaan ollut periaatteellinen linjanveto. Länsi-Suomen Työmies väitti vaalituloksen johdosta, että kansallismieliset eli vanhasuomalaiset olisivat voittaneet, jos he olisivat ottaneet listalleen kaikki työväen asettamat ehdokkaat ja saaneet näin työväenkin äänet. Tämä ennakoi jo seuraavan vuoden vaaleja. Äänestäjistä vanhasuomalaisia oli 1903 yli kaksi kolmasosaa, mutta äänimäärissä he jäivät niukasti tappiolle. Seuraavana vuonna vanhasuomalaisten ja sosiaalidemokraattien liitto hävisi perustuslaillisille, joten sosiaalidemokraattien laskelmat pettivät.¹⁰⁹

oli räätälöity puolueelle maksettavan veron alentamiseksi, joten todellisen jäsenmäärän kehityksestä ei ole varmoja tietoja. Ks. Tampereen ty:n jk:n pkt. 23.10.1904, 7 §, TKA.

108 KL 17.12.1901, s. 2, 5.12.1903, s. 3, 8.12.1903, s. 2-3, 15.12.1903, s. 2, 17.12.1903, s. 2, 19.12.1903, s. 2, 22.12.1903, s. 1-2; TM 8.12.1903, s. 3; Extra Bilaga till Tammerfors Nyheter 15.12.1902, ER 3, VA; Väinö Voionmaa, Tampereen kaupungin historia III (Tampere, 1932), s. 344-345; Leino 1972, s. 131-132; Huuhtanen 1972, s. 216-221; Viljo Rasila, Tampereen historia, II (Tampere, 1984), s. 584.

Viipurin työväenyhdistys nimesi syksyllä 1903 neljä omaa ehdokasta ja päätti äänestää sen puolueen listaa, joka nämä sinne kelpuuttaisi. Ellei näin tapahtuisi, yhdistys olisi vaalilakossa. Yhdistyksen vähemmistö oli kannattanut oman puhtaan listan asettamista. Ruotsalainen puolue huoli neljästä ehdokkaasta kaksi (jotka myös menivät läpi, toisena heistä M. Skyttä) ja suomalainen kolme, joten työväenyhdistys boikotoi virallisesti vaaleja. Sen rivit eivät kuitenkaan pysyneet yhtenäisinä, sillä vanhasuomalaisten listalla oli kannattajansa ja myös nuorsuomalainen Viipurin Sanomat (Supistus) yllytti työväkeä vaaleihin. Kunnallisvaalit demonstroivat Viipurin työväen epäitsenäisyyttä ja riippuvuutta valtapuolueista.¹¹⁰

Hämeenlinnan työväenyhdistys antoi kannatuksensa suomenmielisten (vanhasuomalaisten) listalle. Työväenyhdistyksen puheenjohtaja Oskari Sirén, työläiskagaali, pääsi valtuustoon.¹¹¹ Porin työväenyhdistys asetti kolme ehdokasta, puheenjohtajansa Eetu Salinin, yhdistyksen jäsenen mutta nuorsuomalaisen M. Latvan ja kolmannen henkilön. Puhdas lista sai periaatteellista kannatusta, mutta toteuttamismahdollisuuksia sillä ei katsottu olevan, sillä Porissa ei Työmiehen mukaan ollut kahdeksaa äänivaltaista työväenpuoluelaista. Suomenmielisten lista voitti. Työväenyhdistys ei osallistunut vaaleihin. Latvia pääsi kaupunginisiin joukkoon, mutta listalla niinkään ollut Salin jäi sosiaalidemokraattien suureksi pettymykseksi valitsematta. Hyvin toimeen tulevat porilaiset eivät äänestäneet häntä.¹¹² Kotkassa työväenyhdistys toimi kunnallisvaaleissa yhteistyössä suomettarelaiten kanssa, mutta ruotsinmielisetkin ottivat pari sosialistia listalleen ja heidät valittiin valtuustoon. Valtapuolueiden välinen taistelu ei missään hajottanut siinä määrin työväen yhtenäisyyttä kuin Kotkassa.¹¹³

Kuopion työväenyhdistys asetti kaksi ehdokasta. Mikäli he jäisivät kaikkien muiden listoilta, yhdistys aikoi olla vaalilakossa. Jos vain yksi puolue ottaisi heidät, sen lista saisi työväen äänet. Jos ehdokkaat kelpaisivat useammalle puolueelle, yhdistys valitsisi niistä yhteistyökumppaninsa.

109 Turun ty:n ptk. 20.11.1903, 1 § ja 29.11.1903, 3 §, TTA; LT 24.11.1903, s. 1-2, 1.12.1903, s. 1-2, 5.12.1903, s. 2, 10.12.1903, s. 1, 3, 12.12.1903, s. 2-3, 15.12.1903, s. 2, 17.12.1903, s. 2-3; Koivisto 1956, s. 169-170; Eino Jutikkala, Turun kaupungin historia, 1856-1917, 2 (Turku, 1957), s. 605.

110 TM 24.11.1903, s. 3, 25.11.1903, s. 3, 27.11.1903, s. 3, 8.12.1903, s. 3, 10.12.1903, s. 3, 30.12.1903, s. 3.

111 Hämeenlinnan ty:n ptk. 21.11.1903, 2-3 § ja 30.11.1903, 1 §, TA; TM 1.12.1903, s. 3; Pietiäinen 1986, s. 67.

112 TM 17.11.1903, s. 4, 14.12.1903, s. 3 ja 18.12.1903, s. 2; von Schoultz 1924, s. 288; Juhani Saarinen, Porin kaupungin historia, III (Pori, 1972), s. 578.

113 TM 1.12.1903, s. 3; Meltti 1938, s. 59.

Näin kävikin ja yhdistys antoi kätensä kunnallisklubille ja rukkaset kansallisia ja raittiusmielisille. Ensiksi mainitut olivat enemmän nuorsuomalaisia ja viimeksi mainitut vanhasuomalaisia. Työväki odotti valtaa pitävän kaupaseuran liittoutuvan kunnallisklubin kanssa, mutta ensiksi mainittu pudottikin toisen työvänehdokkaan listaltaan ja siten myös valtuustosta. Yhteistyöpolitiikka kärsi Kuopiossakin takaiskun. Vain harvoilla sosialisteilla oli täällä äänioikeus eli yhdistyksen painoarvo kunnallispolitiikassa oli vähäpätöinen. Mainittakoon, että Kuopion työväenyhdistys liittyi vasta tähän aikaan sos. dem. puolueeseen.¹¹⁴

Vaasan suomalainen ja ruotsalainen työväenyhdistys eivät saaneet valtuustoon omia ehdokkaitaan paitsi täytevaaleissa yhden, joka valittiin Bobrikovin maasta karkottaman vapaaherran E. von Troilin tilalle. Työväki oli pitänyt von Troilia omana miehenään.¹¹⁵ Oulun työväenyhdistys hylkäsi niukasti oman puhtaan listan ja asetti sekalistan. Ehdolla olleista työväenyhdistyksen edustajista puheenjohtaja Jaakko Kemppainen valittiin valtuustoon.¹¹⁶

Syksyn 1903 kunnallisvaaleissa Helsingin työväki suunnisti siis eroon porvareista, kun taas muualla haviteltiin etuja yrittämällä liittoutua näiden kanssa. Paikalliset tekijät määräisivät maaseutukaupunkien työväenyhdistysten kunnallisvaalipolitiikkaa enemmän kuin yleispoliittiset.

Äänioikeuden eksklusiivisuudesta ja ääniasteikosta johtuen minkään kaupungin työväestöllä ei ollut juuri marginaalista suurempaa mahdollisuutta vaikuttaa vaalitulokseen. Jo Porin kokoisessa kaupungissa oli äärimmäisen harvoja äänioikeutettuja sosialisteja, mikä oli omiaan tekemään vaalitaktiikasta enemmän periaatteellisen ja agitatorisen kuin käytännöllisen kysymyksen. Aivan suurimmissakaan kaupungeissa asiat eivät olleet olennaisesti paremmalla tolalla, jos kohta äänioikeutettuja oli hieman enemmän. Turun kunnallisvaaleissa 1901 työ- ja raittiusväen oma lista sai noin 1.900 ääntä 750 äänestäjältä ruotsalaisen puolueen 400 äänestäjän 6.000 ääntä vastaan (suomalaisen puolueen ollessa vaaleista poissa) eli ns. moraalinen voittaja hävisi kirkkaasti vaalit.¹¹⁷ Helsingissä 1903 työväen puhdas lista sai noin 700 ääntä, kun ruotsalainen puolue keräsi listalleen

114 Kuopion ty:n ptk. 6.12.1903, 2 § ja 11.12.1903, 2 §, TA; TM 9.12.1903, s. 2, 18.12.1903, s. 3, 24.12.1903, s. 3; Tuomisto 1982, s. 75-76; Ilkka Nummela, Kuopion historia, III (Kuopio, 1989), s. 258.

115 Vaasan ty:n ptk. 17.1.1904, 1 §, TA.

116 Oulun ty:n ptk. 29.11.1903, 6 §, TA; TM 9.12.1903, s. 3; Reijo Raappana, Työväenliike Oulussa ennen vuotta 1907, Suomen historian pro gradu -tutkielma 1955, s. 99 (Oulun ty 30, TA).

117 LT 28.12.1901, s. 2; Hellsten 1927, s. 81; Koivisto 1956, s. 167-168.

13.800, nuorperustuslailliset 11.000 ja vanhasuomalaiset 4.200 ääntä.¹¹⁸ Samana syksynä Tampereella järjestetyissä kunnallisvaaleissa järjestynyt työväki esiintyi noin 550 äänestäjän ja 2.200 äänen voimin, kun myös valtuustoluokkien listoilla ollutta Viljasta äänesti 1.700 äänestäjää lähes 17.700 äänellä.¹¹⁹

Työväenpuolueessa ei ollut selvää suuntajakoa vuoden 1900 ammattiyhdistyskiistan ja vuoden 1904 menettelytapakiistan välisenä aikana. Eri-mielisyyksiä aiheuttavia tekijöitä olivat 1) kapitalismin kehityssuunnat ja sosialistinen vallankumous ja niihin liittyen revisionismi, 2) asteittainen evoluutio tai kaikki tai ei mitään -asenne, 3) yleislakko, 4) vaalitaktiikka, 5) kielikysymys ja 6) passiivinen vastarinta tai siitä pidättäytyminen. Viimeksi mainittu vaikutti korkeintaan piilevästi paitsi Kotkassa ja Viipurissa (ja jossain määrin myös Turussa, Tampereella ja Helsingissä). Sen merkitystä ei siis tulisi ylen määrin korostaa. Sama pätee revisionismiin, jolla oli harvoja puolestapuhujia ja työväenliikkeen vähäpätöisyydestä johtuen niukalti sovellutusmahdollisuuksia.

118 Kuusanmäki 1987, s. 72.

119 KL 19.12.1903, s. 2. Ks. myös 8.12.1903, s. 2 ja 15.12.1903, s. 2; Rasila 1984, s. 584. Todettakoon myös, että Kuopion työväenyhdistyksen listaa vuoden 1900 kunnallisvaaleissa äänesti 30 % äänestäjistä, mutta heillä oli ääniä vain 9 % annetuista äänistä. Työväenyhdistys ei tuolloin kuitenkaan ollut liittynyt työväenpuolueeseen ja siihen kuului vielä myös säätyläisiä ym. Ks. Nummela 1989, s. 258.

Syksyn 1904 menettelytapakiista¹

Varjonyrkkeily alkaa

304

Painoylihallituksen ilmoittaessa Valppaalle vähän ennen joulua 1903 uhkauksensa Työmiehen lakkauttamisesta² Helsingin työväenyhdistys oli järjestämässä puolueen agitaatiokursseja mutta päätti Valppaan ehdotuksesta lykätä kurssit myöhemmäksi. Puoluehallinnon puheenjohtaja Tainio matkusti kuitenkin Helsinkiin ja taivutteli yhdistyksen pitämään kurssit sovittuun aikaan vuodenvaihteen tienoilla.³ Tainion mielestä Valppaan varovaisuus hipoi naurettavuuden rajoja.⁴

Tammikuussa 1904 Valpas ehdotti lehdessään ylimääräisen puoluekokouksen järjestämistä silloin, kun valtiopäivät kutsuttaisiin koolle. Kokousta tarvittiin hänen mielestään määräämään puolueelle yhtenäinen suhtautuminen valtiopäiväasioihin ja itse vaaleihin. Valpas tahtoi päästä kunnallisvaaleissa esiintyneestä kirjavuudesta ja ennen kaikkea siitä, että työväki antoi ehdoita edustajiaan vastustajiensa listoille ja suostui äänestämään niitä. Hänen mukaansa yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden kannattaminen sopisi yhteistyösopimuksen pohjaksi.⁵

Mäkelin piti Kansan Lehteen kirjoittamissaan vastineissa Valppaan ehdotusta tämän uutena hyökkäyksenä Forssan äänioikeusjulistusta vas-

1 Tämä luku perustuu pro gradu -työhöni vuodelta 1978. Oheisen luvun asiat on käsitelty siinä yksityiskohtaisemmin. Eräissä kohdin olen kuitenkin muuttanut näkemyksiäni.

2 Ks. edellä.

3 HTY:n jk:n ptk. 20.12.1903, 3 § ja 28.12.1903, 4 §, TA; Stph:n tpv:n ptk. 13.12.1903, 3 § ja 28.12.1903, 3 § sekä No 69 ja 99-100, SDP F 4 ja No 92, 145 ja 150, SDP F 5, TA; TM 19.1.1904, 2; Kujala 1978, s. 197-198.

4 Taavi Tainio, Puheita ja kirjoituksia (Helsinki, 1929), s. 80-81.

5 (Valpa)s, pk. Eräs ehdotus, TM 7.1.1904; (Valpa)s, Vai "selvillä vesillä!", TM 14.1.1904.

taan. Mäkelinin mielestä puoluekokous oli tarpeeton. Forssan kokous oli selvittänyt puolueperiaatteet. Yhtenäinen menettelytapa valtiopäivävaaleissa ei ollut mahdollinen eri paikkakuntien tilanteen vaihtelevuuden vuoksi. Jos Tampereelta, Turusta tai Oulusta olisi mahdollista lähettää valtiopäiville työväen edustaja, tätä tilaisuutta ei pitäisi jättää käyttämättä sen vuoksi, ettei Helsingissä sitä ollut.⁶

Menettelytapakiista muodostui alusta alkaen Valppaan ja Mäkelinin kaksintaisteluksi. Forssan äänioikeusjulistuksen hyväksymisen yhteydessä syntynyt erimielisyys oli tarvellyt heidän suhteensa ja tämä ristiriita pulpahti nyt uudelleen ilmoille. Kysymyksessä oli myös kilpailu puolueen johtavan linjanvetäjän asemasta. Kiista oli suurelta osin varjonyrkkeilyä. Valpas ja Mäkelin eivät sensuurin ja poliittisen tarkoituksenmukaisuuden vuoksi voineet sanoa julki kaikkea mitä ajattelivat.

Muutamat johtavat turkulaiset, tamperelaiset ja oululaiset sosiaalidemokraatit (Mäkelin, Jaakko Kemppainen, ilmeisesti myös J. K. Kari) olivat Forssan kokouksen yhteydessä sopineet, että työväen edustajia valittaisiin valtiopäiville niistä kaupungeista, joissa sosiaalidemokraattien ja perustuslaillisten yhteistyölle oli edellytyksiä.⁷ Puoluesihteri Kari toivoi Forssan kokoukselle esittämässään puoluehallinnon toimintakertomuksessa, että työväestökin saisi edustajiaan seuraavien valtiopäivien porvarissäätyyn.⁸ Ei siis ollut sattuma, ettei Forssan äänioikeusjulistuksessa ollut vaalitaktiikkaohjeita. Mäkelin ei vuoden 1904 alun väittelyssä voinut suoraan ilmoittaa, että hän ja muut johtavat työläiskagaalit tähtäsivät nimenomaan siihen, että työväenliike osoittaisi vaaliliitoillaan Venäjän-poliittista solidaarisuuttaan perustuslaillisten kanssa suomettarelaisia vastaan. Tällainen keskustelu ei lehtien sivulla käynyt päinsä.

Jos Valpas ei ollut saanut vihiä tästä suunnitelmasta jo Forssan kokouksessa niin viimeistään joulukuussa 1903, jolloin Tainio ja Mäkelin⁹ olivat käyneet Helsingissä. Valppaalle vaaliliitto minkä tahansa porvarillisen puolueen kanssa sopi vain, jos viimeksi mainittu hyväksyi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden. Mäkelin taas epäili, että Valpas pyrki tällä ehdotuksellaan korostamaan työväenliikkeen erillisyyttä perustuslaillisista ja siten venäläistä hallitusvaltaa liehittämällä turvaamaan liikkeen laillisia

6 Mäkelinin allekirjoittamattomat pääkirjoitukset: "Eräs ehdotus", joka ei voine saada kannatusta. Yhteinen vaalitaktiikka ja Vieläkin yhteisestä vaalitaktikasta, KL 12., 14. ja 16.1.1904. Ks. myös hänen pk:nsa Valtiollisen ääniasteikon alentamispuuha ja työväenedustajat, KL 26.5.1904.

7 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 81; Yrjö Mäkelin, pk. Pari vakavaa sanaa, KL 11.10.1904.

8 Forssan kokouksen ptk. 1903, liite s. 90.

9 Tampereen ty:n jk:n ptk. 20.12.1903, 4 §, TKA.

toimintaedellytyksiä. Tätä epäilyään hän ei voinut kuuluttaa julki yhtä vähän kuin Valpas saattoi omia arvelujaan nimenomaan perustuslaillisten kanssa tehdyistä kaupoista. Siksi voidaan puhua varjonyrkkeilystä.

On ilmeistä, että luokkaeron korostaminen porvarillisiin puolueisiin nähden yhtenäisen menettelytavan avulla oli Valppaalle ensisijainen päämäärä. Kunnallisvaaleissa ilmennyt hoipertelu oli estettävä. Valpas oli nyt omaksunut Helsingin järjestyneen työväen ehdottoman luokkatietoisuuden. On kuitenkin lähes varmaa, että hän tajusi ehdotuksensa Venäjän-poliittisen ulottuvuuden eikä lainkaan kavahtanut käyttämästä sitä puolueen hyväksi oppi-isänsä Mäkelän hengessä.¹⁰

Viipurin työväenyhdistys ehdotti puoluehallinnolle Valppaan ehdottaman tapaisen neuvottelukokouksen pitämistä, mutta puoluehallinto katsoi toukokuussa 1904 ylimääräisen puoluekokouksen aiheettomaksi.¹¹

Valpas uudisti ehdotuksensa elokuussa. Syyskuun neljäntenä pitämässään kokouksessa puoluehallinto päätti seitsemällä äänellä kuutta vastaan järjestää ylimääräisen edustajakokouksen Helsingissä 25.-28.9.1904. Voittanut enemmistö edusti pääkaupunkia, Viipuria ja Poria, häviölle jääneet Turku ja Tampere.¹²

Puoluekokouksen oli määrä ratkaista menettelytavasta syntynyt kiista, joka jakoi puolueen kolmeen leiriin. 1) Yksi osa (johtajana Eetu Salin) kannatti suoraan vaalilakkoa. 2) Toiset (Valpas) sallivat vaaleihin osallistumisen ja yhteistyön vain sillä ehdolla, että liittolaispuolue sitoutui kannattamaan äänioikeusvaatimusta. Muussa tapauksessa oli boikotoitava vaaleja. 3) Kolmantena vaihtoehtona esitettiin vaaleihin osallistumista ilman äänioikeusehtoa, käytännössä perustuslaillisen puolueen kanssa (Mäkelin).

Jokainen suuntaus vetosi kantansa tueksi Forssan äänioikeusjulistukseen. Tämä oli mahdollista siksi, ettei julistus sisältänyt ohjeita vaalimenettelystä. Osallistumiseen ja yhteistyöhön kielteisesti tai varauksellisesti suhtautuvat perustelivat tulkintaansa julistuksen luokkataisteluhenkisyydellä. Yhteistyölinja vetosi siihen, että äänioikeusasiasiaa tuli julistuksen mukaan edistää kaikilla mahdollisilla ja tarkoituksenmukaisilla keinoilla.¹³

10 Ks. edellä mainitut Valppaan ja Mäkelinin kirjoitukset. Sama varjonyrkkeily jatkui alkusyksyllä 1904, mutta vähän myöhemmin myös salatut motiivit työntyivät julkisuuteen ainakin osittain.

11 Stph:n ptk. 21.3.1904, 6 § (tpv) ja 3.5.1904, 5 § sekä Viipurin ty Stph:lle 11.3.1904, No 401, SDP F 5, TA.

12 TM 6.8.1904, s. 2 ja 30.8.1904, s. 2-3; Stph:n ptk. 4.9.1904, 2 § ja No 682, SDP F 6, TA; Kujala 1978, s. 44-46 (päätöksen syntytilanteesta).

13 Esim. Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 39-40, 77-82; Matti Turkia, Älkää

Puoluekokouksen ratkaisevissa äänestyksissä vaaleihin osallistuminen voitti ensin ehdottoman vaalilakon äänin 65-26 ja sitten äänioikeusehto vapaan liittoutumisen äänin 55-15. Liittolaiseksi kelvataksaan porvarillisen puolueen oli valtakunnallisena järjestönä sitouduttava toimimaan porvaris- ja talonpoikaissäädyn kansanvaltaistamiseksi. Mikäli yksikään puolue ei näin suostunut tukemaan valtiopäivälaitosta sen aseman horjuttamispyrkimyksiä vastaan (mikä tarkoitti venäläisen hallitusvallan politiikkaa), työväenliikkeen oli julistettava vaalilakko, estettävä puolue miesten valitseminen valtiopäiville ja ryhdyttävä joukkotoimintaan äänioikeuden voittamiseksi.¹⁴

Pohjimmiltaan menettelytapakiista pelkistyi kahden suuntauksen, yhteistyön ja itsenäisen toiminnan, vastakkaisuudeksi. Vaalilakkoa ja ehdollista yhteistyötä kannattaneet linjat olivat vain omatoimisuuden kaksi varianttia. Kilpailevien suuntien pääteoreetikoina olivat Valpas ja Mäkelin. Huomattavimpien puoluelehtien päätoimittajina ja harjaantuneina kynämiehinä he esittivät suuntaustensa käsitykset kokonaisvaltaisemmin kuin ketkään muut sosiaalidemokraatit. Siksi on perusteltua aloittaa kiistakysymyksiin perehtyminen vertaamalla näiden kahden kirjoituksia.

307

Mäkelin

Mäkeliniin henkilöitynyt vaaliyhteistyön kanta perustui käsitykseen, että silloisen poliittisen tilanteen kiireellisimpänä tehtävänä oli autonomian puolustaminen. Vastustajana tässä taistelussa hän piti paitsi Venäjän hallitusta myös kotimaista hallituspuoluetta suomettarelaisia. Perustuslaillisten rinnalla vaaleihin osallistumisen oli Mäkelinin mukaan määrä tehdä työväenliikkeen valtiollista kantaa tunnetuksi, levittää vastarintahenkeä kansan keskuuteen ja tukea passiivista vastarintaa kannattavaa porvaristoa, jonka hyväksi työväen oli annettava omat vähäiset äänensä. Tämän kaiken julki kuuluttaminen ei ollut aivan ongelmatonta, sillä venäläinen hallitusvalta ei ollut salannut tahtoaan, että työväenliikkeen olisi keskityttävä työväenkysymykseensä ja pysyttävä erossa valtiollisista asioista. Linjansa perimmäisen tarkoituksen Mäkelin katsoi voivansa ilmaista vasta jätettyään puoluekokouksen jälkeen päätoimittajan paikkansa lehtiyltyn täytettäväksi. Sananvapauden rajat olivat muutenkin väljentyneet vaalitaistelun ajaksi.

tuomitko, ettei teitä tuomittaisi, Yrjö Mäkelin, Huomautuksia edelliseen, KL 13.10.1904.

14 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 133-135.

Mäkelin olisi varmaankin mieluiten nähnyt koko puolueen yhteistoinnassa perustuslaillisten kanssa. Koska tämä ei ollut mahdollista, oli viisaampaa esittää vapaiden käsien taktiikkaa.

Ryhtyessään puoluekokouksen jälkeen kirjoittamaan avoimemmin Mäkelin selitti, miksi äänioikeusvaatimus ei kelvannut yhteistyön ehdoksi. Hänen mukaansa oli näet pelättävissä, että jokin porvarillinen ryhmittymä eli käytännössä suomettarelaiset ottaisivat työväenliikkeen vangikseen teeskentelemällä hyväksyneensä ehdon. Näinhän myös kävi. Kansan Lehti juhlisti tätä otsikolla "Ylkä tulee!" Mäkelin piti selvänä, ettei keisari kuitenkaan siunaisi lainmuutosta. Suomalainen puolue oli Mäkelinille kansallisen orjuutuksen välikappale, "röyhkeä alaspäin ja nöyrä ylöspäin". Asettamalla äänioikeusehdon puoluekokous teki hänen mielestään suomettarelaisille palveluksen.

Mäkelin esitteli linjansa vaaliyhteistyönä ilman poliittisia ehtoja. Luonnehdinta ei kuitenkaan tarkasti ottaen pitänyt paikkaansa. Yhteistyökumppanilta edellytettiin ei äänioikeutta vaan tinkimätöntä laillisuuskantaa.

Yhteistyölinja perustui siihen arvioon, ettei perustuslailliselta puolueelta eikä valittavilta valtiopäiviltä ollut realistista odottaa suostumusta yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen muuten kuin joukkokamppailun avulla. Sen Mäkelin oli valmis siirtämään tuonnemmaksi, sillä vaalien tärkeimpänä kysymyksenä hän piti laillisuuden palauttamista (siten kuin sen suomalaiset ymmärsivät). Samalla hän kuitenkin vaati joukkojen nostattamista äänioikeustaisteluun valtiopäiviä vastaan niiden käsitellessä äänioikeutta. Tässä suhteessa luokkarajoja ei saanut lainkaan himmentää.

Mäkelinin taktiikkavaihtoehto merkitsi puolueen tavoitteiden porrastamista siten, että ensin oli saavutettava laillisuus ja vasta sen jälkeen taisteltava omin voimin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, jolla ei ollut sille kuuluvaa merkitystä ennen poikkeustilan loppumista. Mäkelinin esitys merkitsi käytännössä, että puolueen olisi tilapäisesti - mutta vain tilapäisesti - ollut lakattava seuraamasta Forssan äänioikeusjulistusta ja työväenliikkeen luokkavaltaista isänmaallisuuskäsitystä. Perustuslailliset olisi syksyllä 1904 kelpuutettu patrioottiseen rintamaan ilman, että heitä olisi vaadittu luopumaan "luokkaetuoikeuksistaan" eli porvarillisuudestaan.

Yhdestäkään Mäkelinin kirjoituksesta ei kuitenkaan löydy sellaista kohtaa, missä hän olisi tavoitteina, päämäärätasolla, asettanut isänmaallisuuden ja sosialismin toisiaan vastaan ja pitänyt ensiksi mainittua jälkimmäistä tärkeämpänä. Mäkelin ei ollut ensisijaisesti patriootti ja toissijaisesti sosialisti vaan yksinkertaisesti kumpaakin.

Mäkelinin muita perusteluja ei kuitenkaan voi katsoa näennäisiksi eikä liioin ristiriitaisiksi hänen pohjimmaisten vaikuttimiensa kanssa. Oli tarpeellista saada työväen edustajia porvarissäätyyn, jotta sosiaalidemokratien mielipiteet tärkeissä kysymyksissä tulisivat julki valtiopäivillä ja sitä

kautta kansan keskuudessa. Mäkelin korosti, että sosiaalidemokratian periaatteet olivat kaikissa maissa samat. Menettelytavat sitä vastoin olivat riippuvaisia tilanteesta ja sen muutoksista. Hän vetosi Wilhelm Liebknechtiin, joka oli lausunut muuttavansa taktiikkaa tarvittaessa vaikka 24 kertaa vuorokaudessa. Mäkelinin mukaan August Bebel ja Wilhelm Liebknecht olivat jyrkimmilläänkin ollessaan tunnustaneet valtiopäivien merkityksen agitaation välikappaleena. Tämä argumentaatio suuntautui niin revisionistien hellimää parlamentaarista sosialismiin siirtymistä kuin anarkistien antiparlamentarismiakin vastaan. Valppaan linjan hän rinnasti viimeksi mainittuun.

Mäkelinin ulkomaisina auktoriteetteina menettelytapakiistassa olivat ennen kaikkea SPD:n enemmän tai vähemmän oikeaoppiset johtajat Bebel ja Liebknecht. Taktiikan valitsemista olosuhteiden mukaan Mäkelin perusteli paitsi Liebknechtin myös Kautskyn käsityksillä. Mäkelin suhtautui kuitenkin viimeksi mainittuun ambivalenttisesti. Hänen mielestään Saksan esimerkki ei sopinut Suomeen, "vaikka itse Kautsky tulisi erinomaisella insinööritaidollaan sitä sovittamaan". Muita Mäkelinin taktiikkakirjoituksissaan esiin tuomia nimiä olivat saksalaiset oikeaoppiset Bruno Schoenlank ja Paul Singer ja revisionistit Ignaz Auer ja Eduard David¹⁵ sekä myös Robert Blatchford, sitä vastoin ei Bernstein tai Jaurès. Kansan Lehden toimitussihteerillä Yrjö Sirolalla oli varmastkin suuri osuus esikuvien valitsemisessa, sillä Mäkelin ei itse osannut vieraita kieliä.

Mäkelinin argumentaatioissa oli tiettyjä revisionistisia piirteitä. Sellaisina on pidettävä periaatteellisten erojen kieltämistä ja selittämistä taktisiksi sekä käytännöllisyyden merkityksen korostamista teorian kustannuksella.¹⁶ Tämä ei kuitenkaan riitä tekemään Mäkelinistä revisionistia (revisionismi ymmärrettynä marxilaisen sosialismin teorian tarkistamiseksi eivallankumoukselliseen, reformistiseen suuntaan). Tällaista ajatusta

15 Mäkelinin kirjoitukset Kansan Lehdessä: pk. Yhteinen vaalitaktiikka, 14.1.1904, pk. Vieläkin yhteisestä vaalitaktiikasta, 16.1.1904, pk. Eri näkökohtia ääni-oikeuskysymyksessä, 1., 8. ja 10.3.1904, pk. Valtiollisen ääniasteikon alentamispuuha ja työväen edustajat, 26.5.1904, Puoluepäivistä, 20.9.1904, pk. Sananamme, 22.9.1904, pk. Onko se tosiaankin rikos?, A-numero 24.9.1904, pk. Selvitystä, puolustusta ja hyökkäystä, 6.10.1904, Eihän toki vielä! ja Ylkä tulee!, 11.10.1904, pk. Keltainen ketju ja Liian varhain kiittelin, 13.10.1904, pk. Tässä olisi ja Kautsky taktiikasta, 15.10.1904; Y. M(äkelin), Silmäys huomattavimpiin tapauksiin Suomen työväenliikkeessä v. 1905, Eteenpäin, III, V. 1906, s. 30-32; Mäkelin 1914, s. 20-24; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 80-82; Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung: Biographisches Lexikon (Berlin, 1970).

16 Peter Strutynski, Die Auseinandersetzungen zwischen Marxisten und Revisionisten in der deutschen Arbeiterbewegung um die Jahrhundertwende (Köln, 1976), s. 277-281.

Mäkeliniltä ei lainkaan tapaa. Hänen aikaisempi uransa oli kaukana revisi-
onismista. Muistettakoon vain hänen ja Kossi Koskisen välinen väittely
vuodelta 1902.¹⁷

Ortodoksimarxilaisuuden ja revisionismin välinen dikotomia ei sellai-
senaan toiminut Suomessa siten kuin synnyinmaassaan Saksassa. Ensinnä-
kään Suomessa ei edes ollut vielä syntynyt oikeaoppista vallankumouksel-
lista sosialismia, josta olisi sitten ryhdytty luopumaan. Vielä olennaisempi
ero oli kuitenkin, ettei Suomessa suinkaan väitelty sosialismiin siirtymisen
tavoista vaan autonomian palauttamisen ja äänioikeuden saavuttamisen
keinoista ja suhteista.

Kuten Forssan ohjelman käsittely työväenyhdistyksissä ja itse puolue-
kokouksessa osoitti, Suomen vuosisadan alun työväenliike oli teoreettisesti
varsin vähän itsenäinen ja heittäytyi lähes täydellisesti ulkomaisten aukto-
riteettien varaan. Bernsteinin, Kautskyn, Bebelin ym. oppeihin vetoaminen
kuvasti juuri tätä. Useimpien Euroopan maiden työväenliikkeiden jyrkät ja
maltilliset kävivät sosiaalidemokratian edelläkävijämaan Saksan mallin
mukaisesti oman revisionismikiistansa. Kiistan substanssi ei ollut sama
kuin sosiaalidemokratian mallimaassa Saksassa, erityisesti mitä idemmäksi
Euroopassa mentiin.¹⁸ Maltilliset tunnustautuivat usein Bernsteinin kan-
nattajiksi ja jyrkät Kautskyn.¹⁹

Mäkelinin siirtyminen omaehtoisuudesta (jota hän oli erityisen selke-
ästi kannattanut Viipurin edustajakokouksessa 1901) yhteistoiminnan kan-
nalle oli ilmiö, joka toistui monien muiden sosiaalidemokraattien kohdalla.
Näin kävi Viipurin kokouksessa omatoimisuutta edustaneelle Tainiolle ja
Mäkelän entiselle hengenheimolaiselle Hellstenille sekä 1905 Matti
Turkialle, joka oli valpaslainen vielä 1904.²⁰ Kehitys kuvastaa sitä, että
kansallinen kysymys oli Suomessa noina vuosina niin voimakas reaalinen
tekijä, että yhteistoiminta voitti alaa, vaikka sitä oli vaikea saattaa sopusoin-
tuun vuodesta 1903 lähtien kansainvälisesti etenemässä olleen kautskylaisen
oikeaoppisen marxilaisuuden kanssa.

17 Ks. edellä. Olen toisessa yhteydessä esittänyt, että Mäkelin liittyi syksyllä 1906
yleiseurooppalaiseen maltillisen sosialismin virtaukseen, mutta Jouko Heikki-
lä on kiistänyt hänen silloinkaan olleen revisionisti. Ks. Kujala 1989, s. 259-
261; Heikkilä 1993, s. 62-63.

18 Esimerkiksi Venäjän sosiaalidemokratiaan saksalainen revisionismi vastaan
oikeaoppisuus -malli soveltui kehnosti, sillä maltillisempi siipi menshevikit
olivat vallankumouksellisia ja ideologisesti lähempänä kautskylaisia
kuin bolshevikit. Sitä paitsi venäläiset sosiaalidemokraatit pyrkivät välittömä-
nä tehtäväänään kaatamaan kapitalismin sijasta tsaarinhallituksen. Ks. esim
Keep 1966.

19 Näin ei tosin tapahtunut Venäjällä.

20 Turkian kehityksestä tuonnempana.

Drockila ja af Ursin tunnustautuivat menettelytapakiistassa Mäkeliniä selvemmin kansainvälisen revisionismin kannattajiksi, mutta toisaalta heidän oli kuitenkin pakko ottaa huomioon, että internationaali oli Amsterdamin kongressissa kesällä 1904 vahvistamalla Dresdenin puoluekokouksen päätöksen liikkunut juuri päinvastaiseen suuntaan. He pyrkivät toisin kuin Mäkelin madaltamaan luokkavastakohtia ja lavastivat suomettarelaiset oikeistoksi ja perustuslailliset vasemmistoksi, jonka kanssa sopi olla yhteistyössä. Heidänkin lähtökohtansa olivat silti ennen kaikkea kansalliset.²¹ Mainittakoon, että Drockila sai lokakuussa vankilasta vapauduttuaan kagaalilta 200 markkaa korvaukseksi kaikesta hänelle koituneesta vahingosta.²² Tästä ei tule tehdä sitä johtopäätöstä, että Drockila olisi nimenomaan rahasta kannattanut yhteistyötä perustuslaillisten kanssa, mutta korvaus oli osoitus hänen läheisistä yhteyksistään kagaaliin.

Joka tapauksessa Mäkelin oli menettelytapakiistassa lakannut kuulumasta puolueen jyrkkiin ja siirtynyt maltillisiin voimiin yhdessä häntä hiukan lähempänä valpaslaisia olevan Sirolan²³ ja selvästi maltillisempien Drockilan ja af Ursinin kanssa. Länsi-Suomen Työmiehen toimitussihteeri Seth Heikkilä oli Mäkelinin linjoilla, mutta hänen tietonsa eivät riittäneet minkäänlaisten teoreettisten perustelujen esittämiseen.²⁴

Itse en missään tapauksessa halua kutsua vuoden 1904 maltillisia revisionisteiksi, jos kohta kysymys on myös siitä, miten revisionismi määritellään. Joka tapauksessa on varmaa, etteivät vuoden 1904 maltilliset olleet itsenäisyyden ajan tannerilaisen sosiaalidemokratian suoria edeltäjiä ja jyrkät jonkinlaisia protokommunisteja. Tällainen oman liikkeen juurien epähistoriallinen projisoiminen menneisyyteen on ollut tyypillistä erityisesti suomalaisille kommunisteille.²⁵ Suomen työväenliikkeen jakautumi-

21 N. R. af Ursin, Puolueryhmyksistä, Työväen Joululehti 1904, s. 10-12; Drockilan kirjoitukset: pk. Työväenpuolueen osanotto vaaleihin, TM 20.10.1904, Kenen kanssa työväenpuolue voi vaaleissa yhdistyä?, KL 22.10.1904 ja Boldts parti, Arb 5.11.1904. Ks. myös Internationales Sozialistisches Kongress, Amsterdam 1904: Resolutionen (Bruxelles, 1905), s. 5-6; Internationaler Sozialisten-Kongress zu Amsterdam, 14. bis 20. August 1904 (Berlin, 1904), s. 31-49, 58-78.

22 EE III, ÅAB.

23 Ks. Kujala 1978, s. 70-71.

24 Heikkilän pk:t LT 13.9., 17.9., 24.9. ja 15.10.1904.

25 Esim. Hyvönen 1963: "Vanhan työväenpuolueen historiassa on nähtävissä sama sisäinen taistelu työväenliikkeen suunnasta kuin tänäkin päivänä." (s. 6). Kommunistit pyrkivät kuitenkin omimaan Mäkelinin, koska tämä liittyi kansalaissodan jälkeen äärivasemmistoon, mutta turkulainen puoluehallinto oli reformismin pesä.

nen sosiaalidemokratiaan ja kommunismiin alkoi vasta vuoden 1918 puna-kapinasta ja sen tappiosta.

Valpas

Myös Valpas uskoi valtiopäivistä koituvan hyötyä työväestölle. Valtiolliset vaalit auttoivat puolueen menettelytavan yhtenäistämisessä. Työväenliikkeen taktiikan lähtökohdaksi hän asetti marxilaisen käsityksen kapitalistisesta yhteiskunnasta ja luokkataistelusta. Työväestön oli turha odottaa vapaaehtoisia myönnytyksiä. Joukkovoima tehoi vain, jos toiminta oli samansuuntaistettu. Muun muassa Saksan sosiaalidemokraattinen puolue ja Amsterdamin kansainvälinen sosialistikongressi olivat tehneet yhdenmukaistavia menettelytapapäätöksiä. Samat päämäärät ja sama taktiikka muodostivat Valppaan mukaan puolueen. Suomen sosiaalidemokraattinen puolue ei täyttänyt jälkimmäistä ehtoa täysin. Maamme työväenliikkeen oli hänen mielestään aika voittaa jälkeenjääneisyytensä.²⁶

Valpas piti puoluekokousten vaalitaktiikkapäätöksiä vajavaisina. Yhteistoiminta yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden vastustajien kanssa rikkoi hänestä Forssan äänioikeusjulistusta vastaan.²⁷ Valppaan puoluekokouksessa vahvistuttaman menettelytapaohjeen mukaan työväestön tuli välttää yhteistyötä luokkavastustajiensa kanssa. Ohjeesta voitiin tilapäisesti poiketa, mikäli liittoutuminen auttaisi saavuttamaan äänioikeuden kaltaisia demokraattisia uudistuksia. Vaikka kaikki porvarilliset puolueet olivat yhtä ja samaa taantumuksellista massaa, työväenliikkeen voima ja ulkoinen valtiollinen paine saattoivat saada osan niistä suhtautumaan muita suopeammin äänioikeuteen.²⁸

Laatimillaan päätöspöytäkirjalla Valpas tahtoi pakottaa porvarilliset puolueet määräämään yksiselitteisesti äänioikeuskantansa. Hän ei odottanut yleiseen äänioikeuteen suostumista ainakaan ruotsalaiselta tai vanha-suomalaiselta puolueelta. Päätöksen tarkoituksena oli siten saada porvarilliset puolueet todistamaan itsensä kansanvallan vastustajiksi, mikä antaisi

26 Valppaan pk:t: Yhdessä vai erillään?, TM 3.9.1904 ja Yhtenäisyyttä luotu, TM 29.9.1904; Valpas 1904, s. 5-10, 33-35, 40-42.

27 Valppaan kirjoitukset: pk. Eräs ehdotus, TM 7.1.1904, Vai "selvillä vesillä!", TM 14.1.1904 ja pk. Petos pois, TM 15.9.1904.

28 Valppaan kirjoitukset: Opettajat ja äänioikeus, TM 20.8.1904 ja pk. Herraspuolueet ja päätöksemme, TM 30.9.1904; Helsingin työväen yleisen kokouksen ptk. 27.10.1904, 2 §, HTY 14, TA; Valpas 1904, s. 103, 116-124.

aihetta vaalilakkoon ja valtiopäivien luokkalaitokseksi leimaamiseen. Porvarillisten tahojen puoluekokousponsiin ottaman kannan perusteella Valpas julisti, ettei yksikään suunta täyttänyt ehtoa ja vaalilakko kaikkine seurauksineen tuli voimaan.²⁹

Kun työväenliike kasvoi, porvaristo turvautui Valppaan mielestä joko tukahduttamis- tai mukauttamistaktiikkaan. Jälkimmäiseen kuului yksittäisten valtuusto- tai valtiopäivämiespaikkojen myöntäminen työväenjohtajille ilman todellista valtasuhteiden muutosta. Tarkoitus oli himmentää luokkaristiriitoja, legitimoida harvainvaltaiset laitokset ja synnyttää työväestössä lamaannuttavaa eripuraisuutta. Valpas väitti, ettei Mäkelin ollut tarkoittanut totta "summamutikassa" lakeja tuominneella äänioikeusjulistuksellaan. Hän leimasi kiistakumppaninsa bernsteinilaiseksi revisionistiksi ja millerandilaiseksi ministerisosialistiksi. Dresdenin ja Amsterdamin kongressit olivat torjuneet paitsi revisionismin myös sosialistien osallistumisen hallitukseen kapitalistisessa yhteiskunnassa.³⁰

Yleisen äänioikeuden saaminen kahteen säätyyn merkitsi Valppaan mukaan pelkästään pitkän kehitystien avautumista, ei porvariston valtaseman äkillistä vaarantumista tai vallankumousta. Sosiaalidemokraatit eivät voineet odottaa saavansa heti enemmistöä edes porvarissäätyyn. Äänioikeustaistelun menettelytapojen valinta oli porvariston vallassa. Uudistuksen jarrutus toimisi sitä asteittaisen kehityksen periaatetta vastaan, mitä porvarit työväenliikkeelle suosittelivat. Vaaliyhteistyön ehdollisesti hyväksynyt puoluekokousenemmistö oli hänen mukaansa vielä halunnut kokeilla perustuslaillista tietä. Samalla Valpas ei unohtanut pelotella ehdotonta vaalilakkoa kannattaneella vähemmistöllä, joka hänen mukaansa ei tukisi säätyvaltiopäiviä, vaikka niitä uhkaisi hallinnollinen lakkauttaminen.³¹

Kun poliittinen keskustelu Obolenskin tultua virkaansa osittain vapautui, Valpas toi esiin, että Suomen ja Venäjän suhteet olivat hänenkin

29 Valppaan pk:t: "Maamme asiat", TM 10.9.1904 ja Saippuakuplat järkkyvät!, TM 3.10.1904; Valpas 1904, s. 106-108; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 69-70, 134-135; L'Internationale Ouvrière & Socialiste, Rapports II 1907, s. 157-158.

30 (Valpas,) pk. Työväen läheneminen, TM 7.9.1904; Valpas 1904, s. 12-17, 43-63. Ranskalainen sosialisti Alexandre Millerand oli vuonna 1899 mennyt Pierre Waldeck-Rousseau'n hallitukseen. Internationaalinen Pariisiin kongressi (1900) ei ehdottomasti tuominut hallitukseen osallistumista, mutta radikaalismin alettua voittaa alaa kansainvälisessä työväenliikkeessä vuodesta 1903 lähtien millerandismi joutui pannaan. Ks. Noland 1970, passim.

31 Valppaan kirjoitukset: pk. Maamme väestöstä, TM 17.9.1904, pk. Nyt se nähdään!, TM 1.10.1904 ja Iltakatsaus, TM 3.10.1904; Valpas 1904, s. 81-84, 104-105.

vaihtoehdossaan tärkeällä sijalla. Valppaan linja ja puoluekokouspäätös vastasivat perinteistä työväen isänmaallisuuskäsitettä ja äänioikeuden kansallista perustelua ja ne olivat paremmin sopusoinnussa Forssan äänioikeusjulistuksen kanssa kuin kilpaileva vaihtoehto. Valtiopäivien kansanvaltaistaminen oli ajan tärkein isänmaallinen tehtävä. Luokkataistelusta poikkeamista merkitsevää äänioikeusliittoa ei hänen mukaansa tavoiteltu pelkästään kansanvallan vuoksi vaan myös valtiopäivien valtaoikeuksien supistamisen ehkäisemiseksi ja niiden aseman vahvistamiseksi. Asettamalla ehtonsa työväki kokeili Valppaan mukaan, oliko yläluokka oppinut mitään valtiollisista vastoinkäymisistään. Kun porvarilliset puolueet eivät hyväksyneet yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, ne osoittivat pelkäävänsä ennen kaikkea omaa kansaansa ja jopa menettävänsä valtiopäivät ennemmin kuin voimistivat niitä. Työväenliikkeen tuki oli näin ollen tarpeeton.³²

Ainoa porvarillinen ryhmittymä, johon Valpas suhtautui hieman myönteisemmin, olivat nuorsuomalaiset. Hekään eivät täyttäneet valtakunnallista äänioikeusehtoa eivätkä sanoutuneet irti sen vastustajista, joten yhteistoiminnasta ei voinut olla puhetta. Kun sitten osa työväenliikkeestä rikkoi puoluekokouspäätöksen ja työväenmiehiä otettiin perustuslaillisten listoille, Valpas leimasi tämän ruotsalaisten yritykseksi vastustaa nuorsuomalaisten ja näiden sosiaalidemokraattien avulla äänioikeusuudistusta ja hajottaa työväenliikettä.³³

Valppaan menettelytapavaihtoehto jäljitteli Saksan sosiaalidemokratian jyrkkää enemmistölinjaa. Kautskylainen passiivinen luokkataistelulinja soveltui hyvin sellaiselle työväenliikkeelle, joka ei omin voimineen voinut voittaa ulkoista vastustajaansa. Tätä taktiikkaa ei kuitenkaan ollut Saksassa kehitetty kansallista puolustustaistelua vaan proletaarista vallankumousta varten. Bernsteinilainen revisionismi ei liioin ollut kansallisen vapautuksen vaan yhteiskunnallisten reformien strategia. Ne soveltuivat Suomen tilanteeseen vain vajavaisesti eli kummassakaan tapauksessa teoria ei vastannut Suomen valtiollista asemaa koskeviin kysymyksiin. Suomen työväenliikkeen keskuudesta ei ilmaantunut sellaista ajattelijaa, joka olisi maan konkreettisen tilanteen perusteella itsenäisesti teoretisoinut näitä

32 Valppaan kirjoitukset: pk. Valtiopäivien kokoonkutsuminen, TM 15.8.1904, pk. "Maamme asiat", TM 10.9.1904, pk. Maamme väestöstä, TM 17.9.1904, pk. Nyt se nähdään!, TM 1.10.1904, pk. Saippuakuplat järkkyvät!, TM 3.10.1904, Vai erikoispyrintö!, TM 5.10.1904; Valpas 1904, s. 40-42, 82, 93-103, 118; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 77-80.

33 Valppaan kirjoitukset: pk. Uhrauksien näyttely, TM 3.6.1904, Iltakatsaus, TM 12.8.1904, pk. Herraspuolueet ja päätöksemme, TM 30.9.1904, pk. Kultainen ketju, TM 10.10.1904, pk. Opetukset huomioon, TM 17.11.1904; Valpas 1904, s. 106-110.

ongelmia. Tämä on varsin vakuuttava osoitus suomalaisen sosiaalidemokratian teoreettisesta köyhyydestä.

Kenttä: yhteistoimintalinja

Työväenliikkeen rivimiestähoa lähestyessään tarkkailija kohtaa käytettävissään olevien lähteiden vähenemisen ongelman. Helsingin puoluekokouksen pöytäkirja on yhteistyölinjan kannattajien ajattelun selvittämiseksi huono lähde, sillä äänessä olivat pääasiassa vastapuolen edustajat. Varsin tyydyttävän kuvan voi sentään saada kentältä sanomalehtiin lähetettyjen kirjoitusten ja kokousselostusten sekä Tampereen työväenyhdistyksen seikkaperäisten pöytäkirjojen avulla.

Tietysti voi kysyä, olivatko rivijäsenet ja tavalliset puoluekokous-edustajat pitkään edes selvillä siitä, mistä menettelytapakiistassa oli kysymys, kun asiat jouduttiin lokakuuhun saakka verhoilemaan itsesensuurin kaapuun. Mäkelin ei esimerkiksi Helsingin edustajakokouksen menettelytapapuheenvuorossaan millään tavalla ilmaissut, että hän teki jyrkän eron perustuslaillisten ja suomettarelaiten välillä ja tahtoi voimistaa edellisiä jalkimmaisten kustannuksella. Pöytäkirjan sisältö lieenee autenttinen, sillä se painettiin vasta suurlakon jälkeen. Todellisuudessa ainakin aktiivijäsenet ja puoluekokousedustajat olivat selvillä kaikesta, sillä kokouksissa oli tapana valistaa läsnäolijoita myös epävirallisesti protokollan ulkopuolelta.³⁴ Sitä paitsi Kössi Koskinen paukautti puoluekokouksessa julki sen, minkä Mäkelin uskalsi sanoa vasta lokakuussa: suomalaista harvainvaltaa kannatti tukea, jos tämä heikensi venäläistä yksinvaltaa.³⁵

Tamperelaiten järjestöaktiivien näkemykset eivät juuri poikenneet johtohenkilöiden esittämistä. Teoreettista revisionismia ei näytä esiintyneen. Sen tuntemus olisikin edellyttänyt vieraiden kielten hallintaa tai ainakin hyvää tietopohjaa. Käytännöllisellä piecemeal engineeringillä sen sijaan oli puoltajia. Jotkut tamperelaiset pitivät valtiopäiväpuheita mielenosoituksia tehokkaampina, korostivat valtiopäivätyön kasvattavaa merkitystä ja uskoivat toisin kuin Mäkelin sosiaalidemokraattisten edustajien voivan vaikuttaa porvarillisiin kollegoihinsa. Tällaisten lausuntojen lähtökohtana olivat varmastikin Mäkelinin käytännöllistä politiikkaa tukevat perustelut, jotka tamperelaisessa työväenliikkeessä vallitsevan maltillisuu-

34 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 80-82 (Mäkelin); V. Huhta, Tamperelaiten "ruhtinaissakäynti", KL 17.5.1940.

35 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 104.

den perusteella kehitettiin hänen esittämistään melko lailla poikkeavaan muotoon. Pääasiassa ajattelutapa oli kuitenkin sama kuin Mäkelinillä.³⁶

Turun työväenyhdistys hyväksyi ennen puoluekokousta mäkeliniläisen menettelytavan mutta korosti, että kysymys oli tilapäisestä vaaliyhteistyöstä ilman että puolueohjelmaa sivuutettiin. Oli jatkettava vanhan suunnan luokkataistelua ja hylättävä uuden suunnan luokkasolidaarisuus.³⁷

Yhteistoimintalinjaa kannattivat eritoten Varsinais-Suomen, Pirkanmaan ja Pohjanmaan työväenyhdistykset, myös maaseudulla toimivat.³⁸ Työväenlehtien levikki selittää suurelta osin eri taktiikkavaihtoehtojen alueellisen kannatuksen puolueen jäsenistön keskuudessa. Länsi-Suomen Työmies ja Kansan Lehti olivat eniten luettuja sosiaalidemokraattisia lehtiä Turun ja Porin läänissä, läntisessä ja pohjoisessa Hämeessä ja ilmeisesti myös Pohjanmaalla.³⁹ Vuosisadan alussa työväenpuolue oli suuntakiistoistaan huolimatta yksi ja sama järjestö ja oli luonnollista tilata lähimmän keskuksen lehti, joka sitten yhdensuuntaisti tilaaja-alueensa mielipiteet. On itsestään selvää, että myös henkilökohtaiseen kanssakäymiseen perustuva vaikutus kulki ensisijaisesti keskuksista kunkin keskuksen vaikutusympäristöön.⁴⁰

Yhteistyölinjan syntyä selitettäessä avainasemassa ovat siis Turussa, Tampereella ja Oulussa vallinneet olot. Soikkanen johtaa mäkeliniläisen

36 Esim. Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 76-77 (K. Ahmala), 104-105 (H. Lindroos). Käytännöllinen piecemeal engineering: Tampereen ty:n ptk. 6.10.1904 (Hellman) ja 9.10.1904 (Vesterlund, Virtanen ja Hellman), TKA; T. V(arto), pk. Ylimääräinen puoluekokous ja vaalilakko, KL 10.9.1904.

37 LT 20.9.1904, s. 2.

38 Työväenlehdet syys-marraskuussa 1904; von Schoultz 1924, s. 249-250; Soikkanen 1961, s. 109.

39 A. Karjalainen, Tilastoa Työmies-lehden leviämisestä, Uuden ajan kynnyksellä, XV (Helsinki, 1912), s. 125-128; Soikkanen 1961, s. 161-164.

40 Pertti Laulajainen, Sosialidemokraatti vai kommunisti: Vaaliekologinen tutkimus Suomen poliittisen työväenliikkeen jakautumisesta kansalaissodan jälkeen (Mikkeli, 1979). Laulajaisen tutkimus koskee kahden toisistaan erillisen puolueen kilpailua **äänestäjistä**. Olennaisia Laulajaisen mukaan olivat keskuksessa vallitsevat olot, ympäristö seurasi sitä kokonaan riippumatta siellä olevasta tilanteesta. Sanomalehdillä ei hänen mielestään ollut juuri mitään vaikutusta sosiaalidemokratian tai äärivasemmiston vaalikannatukseen. Vuoden 1904 menettelytapakiista oli kuitenkin kamppailu yhtenäisen puolueen **jäsenistöstä** ja muutenkin poliittinen tilanne oli aivan toisenlainen, joten Laulajaisen selitykset eivät sellaisenaan päde siihen. Keskusten ja ympäristön välinen vaikutussuhde oli tosin kummassakin tapauksessa samantyyppinen. On mielenkiintoista, että Laulajaisen mukaan yhtenäisen työväenpuolueen aikaiset "revisionistiset" keskuksset muuttuivat usein melko kommunistisiksi (s. 62-63) eli vanhan työväenliikkeen menettelytapakiistoilla ei ollut kahtia jakautumisessa mitään merkitystä.

asennoitumisen osallistumisesta passiiviseen vastarintaan yhdessä perustusaillaisten kanssa.⁴¹ Tämä onkin yhteistyölinjan perimmäisin yhteinen tekijä, mutta se ei päde kaikissa tapauksissa, sillä Helsingin, Porin, Hämeenlinnan ja Itä-Suomen työläiskagaalit olivat yleensä ehdollisen yhteistyön tai vaalilakon kannalla.⁴² Mainituissa länsisuomalaisissa kaupungeissa oli siis joitakin erityisiä tekijöitä, jotka edistivät yhteistyölinjan syntyä.

Kuten kutsuntalakkojen yhteydessä havaittiin, työläiskagaalit olivat yhteistoiminnassa koko kagaalin eivätkä vain sen nuorsuomalaisten kanssa. On kuitenkin ilmeistä, että sosiaalidemokraattien oli helpompi solmia läheiset suhteet nimenomaan edistysmielisiin nuorsuomalaisiin. Tästä on esimerkkinä Mäkelinin kiinteä ja luottamuksellinen yhteistyö Erkki Reijosen kanssa samoin kuin turkulaisten sos. dem. johtajien yhteydet Antti Mikkolaan.⁴³

Tampere, Oulu ja Kemi kuuluivat niihin kaupunkeihin, joissa vuosina 1902-03 järjestetyt raastuvankokoukset olivat suomenmielisten ja työväen voimin hyväksyneet valtiollisen ääniasteikon alentamisen kahteen. Turussa samat poliittiset voimat voittivat puolelleen enemmistön raastuvankokouksessa äänestäneistä. Alentamishdotus hävisi kuitenkin annettujen äänimäärien perusteella.⁴⁴ Yhteistyölinjalla oli edellytyksiä menestyä Tampereen, Oulun ja Kemin kaltaisissa uudistushenkisissä kaupungeissa, joissa nuorsuomalaisilla oli 1900-luvun alun valtiollisten ja kunnallisten vaalien perusteella huomattava asema ruotsinmielisten ja vanhasuomalaisten rinnalla ja jonkinlainen kilpailuasetelma näihin nähden.⁴⁵

Helsingin ja Itä-Suomen työväenyhdistykset puolsivat yleensä äänioikeusehtoa tai vaalilakkoa. Kuitenkin Itä-Suomi oli nuorsuomalaisten vahvimman kannatuksen aluetta. Ääniasteikon alentamispäätös oli tehty myös Kuopiossa ja Lappeenrannassa, joiden sosiaalidemokraatit vastustivat 1904 yhteistyölinjaa. Nuorsuomalaisille monilla Itä-Suomen paikkakunnilla kuulunut hegemonia lieene pikemminkin ehkäissyt yhteistyöasenteiden kehittymistä sikäläisessä työväenliikkeessä. Muistettakoon,

41 Soikkanen 1961, s. 104-105; Soikkanen 1975, s. 59-60.

42 Tästä jäljempänä.

43 Ks. edellä.

44 Eteenpäin, I, V. 1904, s. 29; von Schoultz 1924, s. 241-242.

45 Voionmaa III 1932, s. 342-345, 366-368, 387-397; Rasila 1984, s. 566-568, 584-589; Eino Jutikkala, Tampereen historia, III (Tampere, 1979), s. 307-308; Kustaa Hautala, Oulun kaupungin historia, IV (Oulu, 1976), s. 347, 570, 597-609; Ossi Hedman, Kemin kaupungin historia, 2 (Kemi, 1976), s. 596-600, 795-807.

että raastuvankokouksen tulos ääniasteikon alentamisasiassa oli Helsingissä sama kuin Turussa ja että ruotsinmieliset hallitsivat yhtä lailla Turun, Helsingin ja Viipurin kunnallisia ja porvarissäädyn vaaleja; kuitenkin Turku oli mäkeliiniläisten mutta Helsinki ja Viipuri niiden vastustajien käsissä.⁴⁶ Nuorsuomalaisten avainasemaan perustuva selitys ei siis ole kaikenkattava, mutta se auttaa ymmärtämään mainittujen kolmen kaupungin tilannetta.

Työväenyhdistysten suuntautuminen 1904 oli yhteydessä niiden järjestölliseen voimakkuuteen ja aikaisempiin vaiheisiin. Sosialistit olivat syrjäyttäneet porvarilliset piirit Turun, Tampereen ja Oulun työväenyhdistysten johdosta jo ennen puolueen perustamista. Nämä kaupungit ja Helsinki ja Viipuri olivat puolueeseen järjestyneiden lukumäärien perusteella maan viisi johtavaa työväenkeskusta vuonna 1904. Sosialismi oli voittanut Viipurin ja useissa muissa Itä-Suomen työväenyhdistyksissä vasta vuoden 1900 jälkeen. Suunnanmuutos, jonka sinettinä oli yhdistyksen liittyminen työväenpuolueeseen, oli edellyttänyt pitkälistä valtataistelua muun muassa Kuopiossa sekä Viipurissa, missä vastustajina olivat olleet nuorsuomalaiset (erityisesti Lyly).⁴⁷ Liittymisprosessi oli ollut pitkä ja kivulloinen myös Porissa, joka olikin menettelytapakiistassa "itäsuomalainen" kaupunki.⁴⁸ Toisin sanoen työväenyhdistyksen voimakkuus ja vakiintuneisuus oli omiaan edistämään vaaleihin osallistumista ja yhteistoimintalinjaa;⁴⁹ tosin ei Helsingissä.

On mahdollista, että menettelytapakiistan jotkut taustatekijät liittyvät yksittäisiin kaupunkeja laajempien alueellisten kokonaisuuksien sosiaaliin ja poliittisiin olosuhteisiin. Maan jakautumisesta Länsi- ja Itä-Suomen toisistaan poikkeaviin poliittisiin ilmastoihin ovat osoituksena talonpoikaisäädyn vaalit, joissa länsi valitsi etupäässä vanhasuomalaisia ja itä nuorsuo-

46 Eteenpäin I, V. 1904, s. 29; von Schoultz 1924, s. 241-242, 249-250; Sigurd Nordenstreng, Borgarståndets historia vid Finlands landtdagar 1809-1906, II (Helsingfors, 1922), s. 444-449; TM 15.10.1904, s. 2-3 ja 27.10.1904, s. 4; Jutikkala 1957, s. 604-606, 707-710, 718; J. Kivi-Koskinen, Kunnallinen toiminta, teoksessa: Viipurin kirja: Muistojulkaisu (Pieksämäki, 1958), s. 63-65; Erkki Kuujo, Poliittinen elämä, teoksessa: Viipurin kaupungin historia, IV (Lappeenranta, 1981), s. 587-589, 594; Soikkanen 1970, s. 78-80; Kuusanmäki 1987, s. 69-74; Nummela 1989, s. 355, 358-363; Liisa Castrén, Lappeenrannan kaupungin historia, 1812-1918 (Lappeenranta, 1957), s. 479-481.

47 Soikkanen 1961, s. 184-195, 340-341; Soikkanen 1970, s. 57-68; Tuomisto 1982, s. 53-79.

48 Arvi Kontula ja Vilho Rantanen, Taistelujen tie: Porin työväenyhdistyksen 60-vuotishistoriikki 1887-1947 (Pori, 1947), s. 56-60, 65-68.

49 Soikkanen 1961, s. 105, 187-188, 259.

malaisia edustajia.⁵⁰ Sama Länsi- ja Itä-Suomen välinen ero tuli ehkä näkyviin myös sosiaalidemokraattien menettelytapakiistassa.

Suomen työväenliikkeen radikaalistumisessa oli myös läänikohtaista vaihtelua sen mukaan, millaista komentoa kuvernööri läänissään piti. Kuten on esitetty, erityisesti Viipurin läänin järjestynyt työväki eli kovemman kurin alaisena kuin muun maan työväenliike. Venäläisen hallintotavan radikaalistava vaikutus puhkesi ilmoille toden teolla vasta vuonna 1905, mutta sillä varmasti oli osuutta Viipurin läänin ja myös Helsingin sosiaalidemokraattien Venäjän- ja sisäpoliittiseen jyrkkyyteen syksyn 1904 menettelytapakiistassa. Valtiollinen ekstremismi ruokki myös sisäpoliittista ekstremismia.

Valpas piti yhteistyölinjan synnyn eräänä syynä sitä, että työväenliikkeeseen oli muodostunut eliitti, "kermakerros", joka eli muuta työväestöä läheisemmässä kosketuksessa yläluokkaan. Valtapuolueet pyrkivät integroimaan tämän kermakerroksen vallitseviin oloihin ja kesyttämään työväenliikkeen muun muassa tarjoamalla armosta muutamia kaupunginvaltuutetun ja valtiopäivämiehen paikkoja. Porvarien "huone ja kahvipannun nokkakkin kuuluu avautuneen usealle työväenpuoluelaiselle." Tällaisen politiikan ajaminen oli Valppaan mielestä yksinkertaisesti työväen pettämistä.⁵¹

Valppaan ajatukset lähestyivät Engelsin alun perin luomaa työläisaristokratiateoriaa. Työläisaristokratialla tarkoitettiin taloudellisesti etuoikeutettua, porvariston "lahjomaa" työväenluokan huippukerrosta, joka levitti porvarillisen ideologian vaikutusta.⁵² Suomessa tuskin oli työläisaristokratiaa Engelsin tarkoittamassa mielessä.⁵³ Valppaalla "kermakerros" oli tosin poliittinen eikä taloudellinen käsite. Drockila, joka saatuaan kagaalilta rahaa kieltäytyi uskomasta Voikkaan tehtaanpatruunan Elvingin liittoutumiseen venäläisen kuvernöörin kanssa työläisiään vastaan, olisi teoriassa tarjonnut hyvää illustraatiomateriaalia Valppaalle. Vaikka olisi tiennyt Drockilan saamista rahoista Valpas tuskin kuitenkaan olisi kirjoittanut tällaista hyvistä ystävästään. Sitä paitsi, Drockilan mielipiteet eivät varmastikaan olleet kaupan.

Parhaassa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa olevat työväenyhdistyksen jäsenet olivat porvarissäädyn vaaleissa äänioikeutettuja ja heillä

50 Jutikkala 1974, s. 137-145.

51 Valpas 1904, passim (sit. s. 51).

52 Seppo Hentilä, *Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914: Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi* (Helsingfors, 1979), s. 26 seur.; Kettunen 1986, s. 10-11.

53 Haapala 1986, s. 235, 337.

oli äänestäjäkuntana tiettyä poliittista ominaispainoa juuri isoissa kaupungeissa. Tämän seikan merkitystä ei kuitenkaan kannata liioitella, sillä järjestynyt työväki pystyi parhaimmillaankin vain vaa'an kielesi valtiollisissa ja kunnallisissa vaaleissa.⁵⁴ Yhteistyölinja johtui ensisijaisesti muista syistä kuin vaalimenestyksen odotuksesta - äänioikeusolot kun eivät liiemmin suoneet sijaa tällaisille odotuksille.

Perustuslailliset pyrkivät kyllä integroimaan työväkeä järjestelmään, mutta ei kapitalismiin vaan isänmaalliseen rintamaan, niin kuin on ilmennyt. Tässä oli suomalaisen "reformismin" ydin ennen vuotta 1905. Koko reformismin käsite sopii huonosti tähän aikaan jo siitä syystä, ettei sen välttämätöntä vastaparia yhteiskunnallista vallankumouksellisuutta ollut vaan koko työväenliike oli evoluution kannalla.

Kun kerran menettelytapavaihtoehtojen alueellinen kannatus lankesi yhteen sanomalehtien levikkialueiden kanssa, on suuri kiusaus nähdä koko menettelytapakiista viime kädessä kahden miehen, Valppaan ja Mäkelinin, käsitysten yhteentörmäyksenä. Heidän suurta henkilökohtaista panostaan ei autakaan kiistää, mutta loppujen lopuksi he olivat omien kaupunkiansa työväenliikkeen mielipiteen tulkkeja, minkä Valppaan syksyllä 1903 hel-sinkiläiseltä järjestöväeltä saama kurinpalautus osoitti.

Helsingin puoluekokouspäättöksen rikkojat

Joukko perustuslaillisia (nuorsuomalaisia ja -ruotsalaisia) piti yhdessä J. K. Karin ja J. A. Salmisen (Turusta), Heikki Lindroosin, Yrjö Mäkelinin, Yrjö Sirolan ja Matti Vuolukan (Tampereelta) sekä Hilja Pärssisen (Viipurista) kanssa kokouksen Helsingissä marraskuun lopussa 1904 ja laati siinä sovintoehdotuksen Voikkaan lakon lopettamiseksi.⁵⁵ Koolla olikin yhteistyölinjan todellinen johto ja olisi ollut vielä suuremmassa määrin, jos Pärssisen tilalla olisi ollut Kempainen Oulusta. Kolme näistä työväen sovittelijoista valittiin porvarissäätyyn.

Oulun työväenyhdistys oli jo ennen Helsingin puoluekokousta ryhtynyt valmistautumaan vaaleihin ja päätti olla noudattamatta puoluekokouksen päätöstä. Työväenyhdistys hankki Karin Oulun perustuslaillisten listalle ja hänet valittiin valtiopäiville. Hänen omaa kieltäytymistään ei otettu

54 Ks. toisaalla.

55 TM 30.11.1904, s. 2.

huomioon. Myös suomettarelaiset ottivat hänet omalle listalleen.⁵⁶

Turun työväenyhdistys päätti noudattaa puoluekokouksen päätöstä, vaikka se piti sitä puolueen periaatteita loukkaavana ja vahingollisena ja toivoi sen peruuttamista. Se hylkäsi kaupunkinsa suomettarelaiden tarjouksen kahden työväenmiehen asettamisesta näiden listalle. Turun ruotsinmieliset halusivat perustuslaillisten listalle yhden työväen edustajan. Valinta päättyi J. A. Salmiseen, josta tuli yksi Turun porvarissäädyn edustajista. Länsi-Suomen Työmies teki epäsuoraa propagandaa Salmisen ja perustuslaillisten listan puolesta.⁵⁷

Turun työväenyhdistyksessä ja jopa sen puoluekokousedustajien joukossa oli kuitenkin valpaslainen vähemmistö (Kaarlo Kalke ja Väinö Tanner). Se vihjaili, ettei Länsi-Suomen Työmies ollut oikea työväenlehti. Turun työväenyhdistyksen jäsenistössä piillyt oppositiohenki purkautui joulukuussa 1904 aivan samoin kuin myös suurlakon 1905 aikana ja jälkeen suuttumuksena paitsi lehden ja turkulaisten johtajien perustuslaillisia myötäilevään linjaan myös toimituksen juoppouteen: "Mitä lehteen kirjoitetaan on sen tultava selvästä päästä eikä krapulahatusta." Turkulainen oppositio esiintyi syksyllä 1904 raittiusintoilun merkeissä pystymättä linjansa poliittiseen artikulointiin. Valpaslainen Tanner kulki seuraavana keväänä "suomettarelaisosialistin" Matti Pesolan rinnalla K. F. Hellsteniä vastaan, joten Turun valpaslaiset olivat vastareaktion vallitsevalle perustuslaillisuudelle kallellaan vanhasuomalaisten suuntaan. Raittiusmieliset aiheet vetivät Turun järjestynyttä työväkeä suomettarelaiseen leiriin.⁵⁸

Tampereen järjestynyt työväki päätti äänin 49-34 rikkoo puoluekokouksen päätöksen ja ottaa osaa vaaleihin. Se tarjosi Mäkeliniä ja Lindroosia perustuslaillisten listalle, minne heidät myös otettiin. Mäkelinin väitettiin

56 Oulun ty:n ptk. 11.9.1904, 6-7 §, 24.9.1904, 4 §, 8.10.1904, 2 ja 16 § ja 16.10.1904, 2 § sekä jk:n ptk. 7.10.1904, 7 §, TA; TM 4.10.1904, s. 4 ja 10.10.1904, s. 3; KL 13.10.1904, s. 3 ja 22.10.1904, s. 2; Raappana 1955, s. 96-99; Hautala 1976, s. 598.

57 Turun ty:n ptk. 9.10.1904, 1 ja 3 § ja 4.12.1904, 1 ja 3 §, TTA; LT 29.9.1904, s. 2, 11.10.1904, s. 1-2, 13.10.1904, s. 3, 18.10.1904, s. 2, 20.10.1904, s. 1-2, 4 ja 11.10.1904, s. 2; C. Spoof A. Neoviukselle 25.9.1904 ja D. Neoviuksen vastausluonnos, AN, VA; Nordenstreng 1922, s. 445.

58 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 161-162; Turun ty:n ptk. 4.12.1904, 4 §, 29.1.1905, 9.4.1905, 1 §, 3.11.1905, 1 § ja 12.11.1905, 1 §, TTA; LT 23.3.1905, s. 2, 6.4.1905, s. 3, 8.4.1905, s. 1, 3-4, 11.4.1905, s. 1-4, 13.4.1905, s. 4, 8.11.1905, s. 2, 9.11.1905, s. 2-3, 14.11.1905, s. 2-4, 16.11.1905, s. 2, 18.11.1905, s. 3 ja 28.11.1905, s. 2; Tanner 1948, s. 159-160; Jaakko Paavolainen, Nuori Tanner, menestyvä sosialisti: Elämäkerta vuoteen 1911, 1 (Helsinki, 1977), s. 200-205, 476-477. Ks. myös Erkki Lod, Suurlakko Turussa v. 1905, Turun yliopisto, Suomen historian laudaturtyö 1961, passim.

sopineen tästä perustuslaillisten kanssa jo ennen puoluekokousta. Liittolainen tulikin kaikissa suhteissa vastaan. Erkki Reijonen ja paikkakunnan muut nuorsuomalaiset olivat sitä mieltä, että kaksi paikkaa kuului ilman muuta sosiaalidemokraateille niin työläisvaltaisessa kaupungissa ja yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli säädettävä.

Tamperelaiset työväenjohtajat A. A. Lagerström (Salakari), Kaarlo Sandelin (Salmela) ja K. V. Petäjäniemi ryhtyivät kuitenkin vastustamaan työväenyhdistyksen päätöstä. He tarjosivat suomalaisen klubin listalle ensin J. V. Hellbergiä ja Lagerströmiä, mutta klubi hyväksyi sinne Petäjäniemen. Klubin vanhasuomalainen enemmistö hylkäsi Mäkelinin ehdokkuuden. Sandelin järjesti juuri vaalien alla 22.10. kokouksen kaikille niille työmiehille, jotka kannattivat yhteistoimintaa suomalaisen puolueen kanssa. Mäkelinin kannattajat valtasivat kuitenkin Sandelinin kokouksen. Lopullisella listalla Lagerström korvasi Petäjäniemen.

322

Perustuslailliset voittivat varsin niukasti Tampereen vaalin, mutta vain Lindroos meni läpi Mäkelinin joutuessa tekemään Lagerströmille seuraa pudonneiden joukossa. Tämä johtui ensi sijassa perustuslaillisten taholta ilmaantuneesta hajotuslistasta. Forssan äänioikeusjulistuksen kirjoittaja herätti monissa Tampereen "kukkarokuninkaissa" liian ristiriitaisia tunteita kelvatakseen näille. Sigurd Nordenstrengin mielestä perustuslailliset saivat niukasta voitostaan kiittää työväen vähäisiä ääniä, jotka nousivat ratkaisevaksi vaa'an kieleksi. Siihen nähden Mäkelinin tyyli kohtelu osoitti varsin suurta kiittämättömyyttä.⁵⁹

Se veljessota, jota Tampereen työväenyhdistyksessä oli vuosikausia käyty,⁶⁰ johti siis syksyllä 1904 siihen, että enemmistö liittoutui perustuslaillisten ja oppositio suomettarelaiten kanssa. Tällaista Venäjän-poliittista ristiriitaa oli varmaankin esiintynyt aikaisemminkin, sillä esimerkiksi Lagerströmin ei tiedetä osallistuneen passiiviseen vastarintaan.⁶¹ Tampere-laisissa kiistoissa oli alun perin kysymys henkilökohtaisista erimielisyyksistä ja järjestöllisestä kilpailusta ennen kaikkea Mäkelinin ja Hellbergin

59 Tampereen ty:n ptk. 14.9.1904, 6 §, 6.10.1904, 9.10.1904, 16.10.1904, 2-4 §, 22.10.1904, 1 §, 2.11.1904, 4 § ja 13.11.1904, 3 §, TKA; KL 22.10.1904, s. 1-2, 25.10.1904, s. 1-3, 27.10.1904, s. 2 ja 29.11.1904, s. 1; Erkki Reijosen kok. 4, VA; Nordenstreng 1922, s. 405-406; Voionmaa 1932, s. 367-368; Leino 1972, s. 167-169; Kanerva 1986, s. 173-176.

60 Ks. edellä.

61 E. Sederholm A. Törngrenille 26.5.1902, AT, VA. Sederholmin mainitsemat kaksi kaupunginvaltuutettua, jotka ottivat osaa kutsuntalakkotyöhön, olivat näissä asioissa muulloinkin liikkuneet E. E. Heikkilä ja Heikki Lindroos. Kolmannesta silloisesta työväen kaupunginvaltuutetusta Lagerströmistä ei vastaavia tietoja ole.

välillä ja nämä skismat politisoituivat läpikotaisin vasta syksyllä 1904.⁶²

Työväenyhdistysten sisäisten oppositioiden asema ei yleensä ollut helppo, sillä mielipiteet pyrkivät samankaltaistumaan enemmistösuunnan kannan mukaisiksi. Tampereen työväenyhdistyksessä ei vuonna 1905 enää esiintynyt "suomettarelaista" oppositiota, mutta Turussa sellainen oli.

Myös Porin, Kemin ja Haminan työväenyhdistykset sivuuttivat puoluekokouspäätöksen ja antoivat tukensa perustuslaillisten paikalliselle ehdokkaalle tai listalle. Heinolan työväenyhdistys taas asettui raittiusmielisen (suomettarelaisen) ehdokkaan taakse. Joukko Kansan Lehden levikki-alueen maalaistyöväenyhdistyksiä ilmoitti hyväksyvänsä puoluekokouspäätöksen rikkomisen.⁶³ Niinikään Vaasan ruotsalainen työväenyhdistys ryhtyi puoluekokouksen jälkeen vaalipuuhiin, mutta mäkeliniläisyydestään huolimatta kaupungin suomalainen työväenyhdistys kieltäytyi yhtymästä niihin. Sen johtaja J. E. Lillnix ilmoitti kuitenkin aikovansa yksityishenkilönä osallistua vaaliin ja kehotti muitakin menettelemään samoin.⁶⁴

Kotkan perustuslailliset asettivat toiseksi ehdokkaakseen Mäkelinin, mutta Kotkan työväenyhdistys päätti puoluekokouksen asettaman valtakunnallisen äänioikeusehdon täyttymättä jäämisen vuoksi pysyä poissa vaaleista. Pääasiassa järjestymättömät sahatyöläiset seurasivat kuitenkin K. N. Rantakarin lippua ja saivat aikaan vanhasuomalaisen voiton Kotkan vaaleissa, joten Mäkelin jäi täälläkin valitsematta.⁶⁵

Helsingin ruotsalainen työväenyhdistys asetti kaksi ehdokasta, Drockilan ja M. Holmbergin, mutta ruotsalainen puolue ei ottanut näitä listalle.⁶⁶ Helsingin nuorsuomalaiset tahtoivat saada viisi kaupunkinsa 16 valtiopäivämiespaikasta ja yhdeksi näistä viidestä järjestyneen työväestön edustajan. Novgorodissa karkotettuna oleskeleva Theodor Homén puhui jopa kahdesta edustajasta, joina voisivat olla Drockila ja J. E. Perttilä. J. E. Kumeniusta hän piti liian nuorena. Nuorsuomalaiset saivat viisi paikkaansa 11 ruotsinmielisen seurassa perustuslaillisten voittoisalla listalla, mutta sosiaalidemokraatteja siellä ei nähty. Tämä johtui joko Helsingin työväenyhdistyksen tai sitten valtaa pitävien ruotsinmielisten kielteisestä suhtautu-

62 Mainittakoon, että vuoden 1904 vihamiehet Mäkelin ja Sandelin olivat vuonna 1900 Kansan Lehden toimittajina esiintyneet yhdessä Hellbergiä vastaan. Ks. TTSOY:n jk:n ptk. 26.12.1900, 4 §, TA. Sen sijaan Tampereen työväenyhdistyksestä 1903 käydyssä valtataistelussa Sandelin oli Hellbergin leirissä Mäkeliniä vastaan. Tampereen ty:n ptk. 8.2.1903, 4 §, TKA.

63 von Schoultz 1924, s. 264-265; Saarinen 1972, s. 671; Hedman 1976, s. 800.

64 Vaasan ty:n jk:n ptk. 3.10.1904, 184 § ja ty:n ptk. 16.10.1904, 129 §, TA.

65 Nordenstreng 1922, s. 448.

66 von Schoultz 1924, s. 264.

misesta. Nuorperustuslailliset ja konservatiiviset ruotsinmieliset olivat tästä vaalista lähes yhtä eripuraisia kuin edellisen syksyn kunnallisvaalista. Monet maastakarkotetut ja kagaalin johtajat pyrkivät mahdollisimman laajapohjaiseen rintamaan yli luokkarajojen ja eroon inhoamastaan kielitaistelusta, mutta konservatiiviset ruotsinmieliset pelkäsivät ennen kaikkea oman kieliryhmänsä valta-asemien menetystä.⁶⁷ Juuri tällainen etuoikeuksista kiinni pitäminen antoi aseita valpaslaisten käsiin.

Jyrkät

Arbetaren-lehden päätoimittaja Anders Käcklund, Helsingin ja Vaasan ruotsalainen työväenyhdistys sekä Riihimäen ja Pietarsaaren työväenyhdistys puolsivat vaaleihin osallistumista omalla listalla. Ainakin ruotsinkieliset sosiaalidemokraatit kannattivat itsenäistä vaaliesiintymistä sen vuoksi, että menettelytapa vastasi heidän mielestään Forssan julistuksen luokkanäkemyistä mutta ilmaisi samalla työväestön mielipiteen autonomian ja valtiopäivien oikeuksien säilyttämisestä.⁶⁸

Omalla listalla äänestämistä moitittiin vaalilakkoa huonommaksi menettelytavaksi, koska se tuli kalliiksi ja siihen pystyivät osallistumaan vain harvat, kun taas kaikki saattoivat olla mukana vaalilakossa.⁶⁹ Itsenäisen vaaliesiintymisen linja jäi kilpailevien näkemysten varjoon ja puoluekokouksessa sitä kannatti vai pari edustajaa.⁷⁰ Ne ruotsinkieliset sosiaalidemokraatit, jotka olivat puoltaneet tätä linjaa, siirtyivät lokakuussa sattuneen suomettarelaisjupakan vaikutuksesta mäkeliniläisen yhteistyölinjan kannalle.⁷¹

Varsin huomattavaa kannatusta saavutti se mielipide, että työväenliikkeen oli ylipäätään kartettava yhteistyötä porvarillisten puolueiden kanssa

67 H. Neovius A. ja D. Neoviukselle 17.10.1904, C. Spoof A. Neoviukselle 25.9.1904 ja D. Neoviuksen vastausluonnos sekä K. Zilliacus A. Neoviukselle 18.10.1904, AN, VA; Th. Homén A. Törngrenille 21.10.1904, AT, VA; A. W. Gadolin E. Estlanderille 5.11.1904, brevsamling II, EE, ÅAB; Nordenstreng 1922, s. 444-445.

68 TM 17.9.1904, s. 3, 20.9.1904, s. 2 ja 26.9.1904, s. 2; KLA-numero 24.9.1904, s. 2; LT 24.9.1904, s. 4; Arb 24.9.1904, s. 1-2 ja 15.10.1904, s. 1; von Schoultz 1924, s. 256.

69 TM 12.9.1904, s. 1-2 ja 13.9.1904, s. 1-2.

70 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 71-72, 98.

71 Ks. Arb 15.10.1904 alkaen.

ja ryhdyttävä ehtojen asettelemisen sijasta suoraan vaalilakkoon. Huomattavista työväenyhdistyksistä tällä kannalla olivat ennen puoluekokousta Hämeenlinnan ja Porin työväenyhdistykset, kun taas muun muassa Helsingin, Kotkan ja Kuopion työväenyhdistykset puolsivat äänioikeusehtoa ja sen täyttymättä jäädessä vaalilakkoa ja Viipurin työväenyhdistys asetti vaaliyhteistyön edellytykseksi sitoutumisen työväenpuolueen ohjelman toteuttamiseen kokonaisuudessaan! Näissä yhdistyksissä oli kummankin suunnan kannattajia ilman, että niiden välille syntyi suurta ristiriitaa, mikä osoittaa niiden lähisukulaisuutta.⁷² Hämeenlinnan työväenyhdistyksessä sanottiin olevan vain 20 vaalikelpoista jäsentä, mikä tekee sen omaksuman kannan varsin ymmärrettäväksi.⁷³ Mainittakoon, että 106 äänestäjää äänesti täällä perustuslaillisten ehdokasta ja 64 vanhasuomalaisen ja raittiusmielisten ehdokasta.⁷⁴

Ehdottoman vaalilakon suuntauksen johtava edustaja puoluekokouksessa oli Eetu Salin. Hän puolusti kantaansa väittämällä sen olevan sopuisuudessaan Forssan äänioikeusjulistuksen kanssa, jossa työväenliike kieltäytyi tunnustamasta säätyvaltiopäiviä kansanedustuslaitokseksi. Salinin mielestä maan kansallinen tulevaisuus ei ollut riippuvainen säätylaitoksen kohtalosta eikä sosiaalidemokraattien pitänyt tukea yrityksiä pidentää laitoksen ikää. Hän ei hyväksynyt edes kahden säädyn kansanvaltaistamista, millä ehdolla Valpas oli valmis tukemaan valtiopäiviä. Forssan äänioikeusjulistukseen vedoten Salin asetti lähimmäksi tavoitteeksi yksikamarisen eduskunnan ja menettelytavaksi vaalilakon ja tinkimättömän luokkataistelun. Hän katsoi, ettei porvaristolla ollut edes valtiollisen tilanteen nojalla oikeutta vaatia tukea, niin kauan kuin se ei itse luopunut etuoikeuksistaan.⁷⁵

Monet ehdottoman vaalilakon kannattajista olivat mukana passiivisessa vastarinnassa.⁷⁶ Tämäkin suuntaus tahtoi siis puolustaa autonomiamia, mutta sen edustajat uskoivat säätyvaltiopäivien mahdollisuuksiin pitää yllä kansallista erityisasemaa vielä vähemmän kuin Valpas.

Myös Valppaan suunta oli käytännössä vaalilakon kannalla. Sen puolustajien mielestä oli kuitenkin parempi antaa porvarillisten puolueiden todistaa itsensä epäkansanvaltaisiksi ja päästä vierittämään vastuu yhteis-

72 Hämeenlinnan ty:n ptk. 17.9.1904, 3 § ja 19.9.1904, 2 §, TA; HTY:n ptk. 9.9.1904, 3 § ja 16.9.1904, 2 §, TA; Kuopion ty:n ptk. 11. ja 18.9.1904, 3 §, TA; TM 16.9.1904, s. 2; KL 22.9.1904, s. 2; Pietiäinen 1986, s. 70.

73 LT 22.9.1904, s. 2.

74 Nordenstreng 1922, 448.

75 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 28-40, 101-103. Ks. kuitenkin myös s. 126 seur. (Salinin luopuminen kannastaan).

76 Ks. jäljempänä.

toiminnan kariutumisesta niiden harteille.⁷⁷ Ehdottoman vaalilakon ja äänioikeusehdon menettelytapavaihtoehdot olivat itse asiassa työväen omatoimisuuden kaksi varianttia. Linjojen sukulaisuudesta on osoitukse-
na, että ehdotonta vaalilakkoa kannattanut kenttä ryhtyi puoluekokouksen jälkeisessä kiistassa yleensä puolustamaan tehdyn päätöksen noudattamista.⁷⁸

Valppaan ja Salinin kannattajien puoluekokouksessa esittämien mieli-
piteiden yhtäläinen jyrkkyys antaa aihetta otaksua, että ehdoton vaalilakko
olisi voinut kilpailla varsin tasaväkisesti voitosta, jos sen takana olisi
seissyt yksikin suurimmista työväenkeskuksista, sanomalehti ja Mäkelinin
tai Valppaan kaltainen, määrätietoinen ja johdonmukainen vaikuttaja, jol-
lainen Salin ei ollut.⁷⁹ Voi sanoa, että Valpas peri voiton Salinista, koska
hänen linjansa oli taktisesti hiotumpi ja koska puolueen suurin järjestö ja
lehti olivat sen takana.

Helsingin työväen jyrkkyys johtui Valppaan mielestä pääkaupungin
erityisen kärjistyneistä luokkaristiriidoista.⁸⁰ Vuoden 1904 omatoimisuus-
linja oli jatkoa sille traditiolle, jonka vuoden 1899 Kurikka-jupakka oli
synnyttänyt ja jota erityisesti Työmies-lehti ja Helsingin työväenyhdistys
olivat edustaneet.⁸¹ Ehdottoman vaalilakon kannassa oli huomattavia yhtä-
läisyyksiä A. B. Mäkelän aikoinaan esittämien ajatusten kanssa. Omatoi-
misuuslinja sai kannatusta kaikkialla Työmiehen levikkialueella. Itä-Suo-
men kaupunkien tämän linjan voittoa edistävästä erityisoloista on jo edellä

77 Helsingin kokouksen ptk. s. 73-100. Vain kolme äänioikeusehtoa puoltanutta
puhujaa oli vaalilakkoa vastaan (s. 90-91 ja 100-101).

78 TM syys-lokakuussa 1904.

79 Salin oli lähinnä agitaattori, puolueessaan arvostettu, mutta vaikuttajana ja vai-
kutushmahdollisuuksiltaan ei Valppaan ja Mäkelinin luokkaa. Hänen
epäjohdonmukaisuutensa, minkä seurauksena vaalilakon johtava kannattaja
ryhtyi puoluekokouksen jälkeen nuorsuomalaisen M. Latvan vaalivankkurien
vetäjäksi, ei myöskään voinut olla vaikuttamatta hänen imagoonsa. Ks. von
Schoultz 1924, s. 265. Miinukseksi Salinille olivat niinikään hänen ajoittaiset
ryppy- ja räyhäämisretkensä, jotka herättivät pahennusta. Ks. Salin J. K.
Karille 19.5.1904, No 544, SDP F 6, TA: "Mukana seuraava Smk 20 on se,
jonka Sinulta anastin siellä raivotessani. Annat kai sen anteeksi niin pienen
sikamaisuuden. Siitä raivous retkestäni siellä muuten näkyi taas Kalan miehet
(suomettarelainen Uusi Aura - tekijän huom.) tehneet numeron taisi ollakkin
sen arvoinen. Tavatessasi Helsteniä anna tämä yksi 10 m hänelle sillä hän osti
sillä makkaraa kun minun rahani eivät riittäneet muuta kuin konjakkiiin."
Luultavasti paljolti juuri tämän tapauksen vuoksi J. Lindström pyysi vapautus-
ta puoluehallinnon toimeenpanevan valiokunnan varajäsenyydestä (ks. No
618).

80 (Valpa)s, pk. Kotkan vaalit, TM 17.10.1904; Mielenosotukset, TM 28.10.1904.

81 Valppaan "Mikä menettelytapa" -kirjasta näkee, että Kurikka-jupakka oli
ollut hänelle erittäin keskeinen poliittinen kokemus.

ollut puhetta. Maaseudun työväenyhdistysten kallistuminen tälle kannalle johtui pitkälti siitä, että sosiaalidemokraatit, joilla oli vaalioikeus talonpoikaissäädyn vaaleissa, olivat harvinaisuus. Äänioikeuden puuttuminen radikaalisti myös naispuolisia sosiaalidemokraatteja.⁸² On ilmeistä, että vallalla olevat äänioikeusolot tekivät mäkeliniläisten tappion menettelytapakiistassa jo alusta alkaen lähes väistämättömäksi.

Suomettarelaisuuden tenhovoima

Käsitys Valppaan ja Työmiehen toimituksen suomettarelaissympatioista perustuu siihen epäröintiin, jota Työmies osoitti muutaman päivän ajan vanhasuomalaisen 6.–7.10.1904 pitämän puoluekokouksen äänioikeuspäätöstä kohtaan ja jota mäkeliniläiset tietenkin tulkitsivat Valppaalle mahdollisimman epäsuotuisaan suuntaan. Sitä ennen Valppaan suhtautuminen vanhasuomalaisiin oli koko ajan ollut täysin torjuvaa. Työmiehen päätoimittaja väitti näitä yhtä kansanvastaisiksi ja epäisänmaallisiksi kuin ruotsinmielisiä. Vanhasuomalaiset olivat Valppaan mukaan vallanneet poliittisia asemia ruotsinmielisiltä niin kuin hän sanoi mahtavan liittolaisen avulla. Kansalaisvapauksia sovellettiin suomettarelaisia suosivalla tavalla. Vanhasuomalaiset olivat hänen mielestään valmiita tekemään Venäjän hallituksen kanssa autonomiaa rajoittavan kompromissin. Valpas antoi ymmärtää, ettei työväki hyväksynyt valtiopäivien vallan kaventamista.⁸³

Kun vanhasuomalainen ylioppilasjärjestö Suomalainen nuija asettui 5. lokakuuta yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden kannalle (lähinnä miehille), Valpas kirjoitti, että suomalaisessa puolueessa oli vanhastaan kahdenlaisia aineksia. Kielitaistelu oli tuonut puolueelle laajojen kansankerrosten kannatuksen. Toisaalta puolueen johdolle oli Valppaan mukaan ominaista vanhoillisuus ja kapitalistisuus. Puolueen olisi ennemmin tai myöhemmin ratkaistava, kumpaan suuntaan se lähtisi. Hävinnyt suunta tulisi Valppaan mielestä jättämään puolueen.⁸⁴

82 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 73-101; TM 12.9.1904, s. 2.

83 Valppaan kirjoitukset: Politillista näyttelyä, TM 2.6.1904, pk. Valtiopäiväin kokoonkutsuminen, TM 15.8.1904, Iltakatsaus, TM 27.8.1904, pk. Valtiopäiväin, TM 31.8.1904, pk. "Iloa ja toivoa", TM 5.9.1904, pk. Maamme väestöstä, TM 17.9.1904 ja Iltakatsaus, TM 21.9.1904.

84 Suomalaisen nuijan ptk. 5.10.1904, 3 §, sen arkistossa, VA; TM 6.10.1904, s. 2; (Valpa)s, pk. Suomenmielisten lentolysti, em. numerossa; Valpas 1904, s. 102-113.

6.-7. lokakuuta kokoontunut vanhasuomalaisten puoluekokous lausui tunnustuksensa tukemansa senaatin äänioikeusesitykselle ja asetti yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden puolueen päämääräksi. Kokous toivoi puolueen valtiopäivämiesten toimivan siten, että jo näillä valtiopäivillä päästäisiin lähemmäksi yleistä äänioikeutta kuin senaatti esitti.⁸⁵ Puolue tahtoi yksinkertaisesti pelastaa itsensä rahvaan avulla vaalitappiolta.

Valppaan 10.10. kirjoittama pääkirjoitus suuntautui valtaosaltaan perustuslaillisia vastaan. Hän totesi lyhyesti, että vanhasuomalaisten päätös oli vanhoillisen siiven yritys estää myönnytyksen avulla puolueen pirstoutuminen. Valpas ei ottanut kantaa siihen, oliko vanhasuomalainen puolue nyt täyttänyt sosiaalidemokraattien täyttämän yhteistyöehdon. Suomettarelaisuuden ja perustuslaillisten kirjoituksessa osalleen saaman arvostelun epäsuhtaisuus oli silmiinpistävää.⁸⁶ Seuraavan pääkirjoituksen Valpas laati vasta viikon kuluttua. Hänen aikansa näyttää menneen "Mikä menettelytapa" -kirjasen kirjoittamiseen. Työmies julkaisi sen sisällön 11.10.-11.11.

Kansan Lehti julkaisi Työmiehen toimittajan Kaarlo Luodon Tampeleen järjestyneen työväen 9.10. pitämässä kokouksessa käyttämän puheenvuoron muodossa, jonka perusteella perustuslaillinen lehdistö ja toiset työväenlehdet Arbetaren, Länsi-Suomen Työmies ja Kansan Lehti alkoivat syyttää Työmiehen toimitusta suomettarelaisuudesta ja jopa puolueen myymisestä vanhasuomalaisille. Ne näkivät samoja piirteitä myös Valppaan 10.10. kirjoittamassa pääkirjoituksessa.⁸⁷

Luoto torjui nimiinsä pannun lausunnon ja sen tulkinnat. Hän kiisti sanoneensa, että vanhasuomalaisten kanssa voitaisiin ryhtyä yhteistyöhön ja että äänioikeusehdosta oli sovittu näiden kanssa ennen Helsingin puoluekokousta.⁸⁸

Työmies alkoi ottaa kantaa vanhasuomalaisten päätökseen. 12.10. kirjoittamassaan pääkirjoituksessa Luoto totesi sen kelvottomaksi. Kahta päivää myöhemmin hän ja J. E. Kumenius ilmoittivat mielipiteenään, ettei

85 TM 10.10.1904, s. 2.

86 (Valpa)s, pk. Kultainen ketju, TM 10.10.1904.

87 T. V(arto), Tampereen järjestäytynyt työväki ja valtiopäivämiesvaalit, KL 11.10.1904; (luultavasti Mäkelin,) Se oli taas niin makeata, KL 13.10.1904; KL 18.10.1904, s. 1-2; (todennäköisesti A. Ingman,) pk. Työmies på afvägar, Arb 15.10.1904; För sanning, Arb 5.11.1904; S. H(eikkilä), pk. "Melkoista lähemmäksi", LT 15.10.1904; LT 25.10.1904, s. 2; Sph:n tpv:n ptk. 6.11.1904, 3 §(muistutus Työmiehen toimittajille), TA.

88 K. L(uot)o, Lujina Kotkassa, TM 14.10.1904; Luoto, Mot lögner, Arb 29.10.1904.

yhteistyöehto ollut täyttynyt.⁸⁹ Lehden palaaminen nuivaan asennoitumiseensa vanhasuomalaisia kohtaan ei johtunut yksin syntyneestä kritiikistä vaan myös viimeksi mainittujen yrityksistä värvätä sosiaalidemokraatteja vaalipuuhiihinsa. Helsingin työväenyhdistys julisti olevansa vaalilakossa, koska ehto ei ollut täyttynyt ja vaati vaalitoimintaan osallistuvia jäseniään eroamaan yhdistyksestä.⁹⁰

Valppaan 17.10. laatima pääkirjoitus puuttui Kotkan tapahtumien ohella koko vaaliasetelmaan. Hän esitteli samat näkökohdat hieman laajemmin menettelytapakirjasensa viimeisillä sivuilla. Työväenliikkeen menestyminen edellytti Valppaan mukaan omatoimisuutta ja riippumattomuutta kaikista porvarillisista puolueista. Suomettarelaiten päätös ei kelvannut, sillä "eihän siinä ollut 'yleisen ja yhtäläisen' ensi valtiopäivillä tahtomista." Valpas piti vanhasuomalaisten yrityksiä valjastaa sosiaalidemokraatteja vaalitouhuihinsa samanlaisena työväenliikkeen hajottamisena kuin perustuslailliset harjoittivat. Tällä politiikalla ei kuitenkaan hänen mukaansa ollut ollut odotettua menestystä.⁹¹

Työmiehen toimittajan Eero Haapalaisen tuolloisissa kirjoituksissa ei esiintynyt vanhasuomalaisille suopeita näkemyksiä.⁹² Sen sijaan Luodon 12.10. kirjoittamassa pääkirjoituksessa niitä eittämättä oli. Aktiivisin "suomettarelaissozialisti" ei kuitenkaan ollut Luoto vaan Työväen sanomalehtiosakeyhtiön johtokunnan puheenjohtaja Matti Hälleberg (Paasivuori), jonka kirjoituksissa ilmeni ruotsalaisvastaisuutta ja selviä sympatioita vanhasuomalaisia kohtaan.⁹³

Työmiehen "suomettarelaiskausi" oli sellaisenaan lyhyt ja vähäpätöinen episodi, mutta se saattoi paljastaa syvässä istuvia ja normaalisti salattuja asenteita. Olennainen kysymys on tällöin, johtuiko mainittu ilmiö pelkästään taktisista syistä vai paljastiko se Valppaan linjassa sellaisia taustatekijöitä, jotka itse asiassa olivat ristiriidassa linjan korostaman työväenliikkeen itsenäisyyden kanssa.

Työmies oli esitellyt myös nuorsuomalaisten yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta myötäileviä kantoja ryhtymättä kommentoimaan niiden tulkinnallisuutta. Nuorsuomalaisella taholla tällaisia lausuntoja antoivat

89 K. L(uot)o, pk. Tolkutonta vimmaa, TM 12.10.1904; TM 14.10.1904, s. 2-3.

90 HTY:n ptk. 20.10.1904, 5 §, TA.

91 (Valpa)s, pk. Kotkan vaalit, TM 17.10.1904; Valpas 1904, s. 105-124.

92 TM 13.10.1904, s. 2 ja 20.10.1904, s. 2.

93 Hällebergin pk:t: Johdonmukaista, TM 18.10.1904; "Nuoret" ja yleinen äänioikeus, TM 22.10.1904 ja Kilttiä väkeä, TM 29.10.1904.

kuitenkin vain yksittäiset henkilöt ja paikalliset ryhmät.⁹⁴ Puoluekokouksen asettama ehto edellytti liittolaiselta valtakunnallista sitoutumista. Vanhasuomalaisten päätös oli siis eri asemassa kuin nuorsuomalaisten lausunnot eikä Työmies voinut väistää kannanottoa siihen.

Valppaan ja Luodon ensimmäisten lausuntojen⁹⁵ perusteella voi päätellä, että Työmiehen toimitus arvioi vanhasuomalaisten päätöksen aluksi pelkästään voitoksi itselleen. Minkäänlaista näyttöä siitä, että Valppaalla olisi ollut "kassakaappisopimus" vanhasuomalaisten kanssa tai että hän olisi pitänyt liiton syntymistä näiden kanssa mahdollisena, ei kuitenkaan ole. Ainoa liitto, jota Valpas pelkäsi ja keskittyi vastustamaan, oli yhtymien perustuslaillisiin. Vanhasuomalaisten päätös oli hänen kannaltaan tervetullut, sillä se leimasi epäkansanvaltaisiksi perustuslailliset, joilta vastaava kannanotto puuttui.

Työmiehen toimitus piti vanhasuomalaisten päätöstä osoituksena siitä, että ehtojen asettaminen pakotti toiset puolueet myönnytyksiin. Yhteistyölinjan ehdoton antautuminen taas salli nuorsuomalaisten uskottavuuttaan menettämättä liittoutua ruotsinmielisten kanssa ilman, että ensiksi mainittujen tarvitsi ottaa kantaa yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen. Tällaiset taktiset näkemykset tekevät Työmiehen neutraalin suhtautumisen ymmärrettäväksi, mutta on huomattava, että ne eivät olisi estäneet myöskään kriittistä arviota vanhasuomalaisten ottamasta askeleesta.

Vaikenemiselle on ajateltavissa vielä yksi taktinen peruste. Työmiehen toimitus saattoi pitää tilannetta niin kiusallisena nuorsuomalaisille, että luuli näiden ehkä sittenkin seuraavan vanhasuomalaisten esimerkkiä. Tällaisessa tilanteessa Työmiehen ei ehkä olisi ollut viisasta arvostella suomettarelaiten päätöstä. Oletamus saa tukea Valppaan ja Luodon ensimmäisistä lausunnoista.⁹⁶ Se olisi kuitenkin edellyttänyt, että Työmiehen toimitus olisi pitänyt riittämätöntäkin myönnytystä nuorsuomalaisilta arvokkaana. Tämä oli ristiriidassa sen tosiasian kanssa, että Valpas pyrki ennen kaikkea varjelemaan puolueen itsenäisyyttä, minkä nuorsuomalaisten puolinainen päätös olisi saattanut vaaraan.

Katsoi asiaa miltä puolelta tahansa, ehdottomia taktisia perusteita vaikenemiselle ei tunnu olevan. Ei voi välttyä päätyästä siihen käsitykseen, että Työmiehen neutraali suhtautuminen vanhasuomalaisiin johtui osittain myötämielisyydestä, jota näiden äänioikeuspäätös herätti puoluetta tai ainakin Suomalaisen nuijan kaltaisia uudistushenkisiä aineksia koh-

94 TM 26.9.1904, s. 3 ja 7.10.1904, s. 2.

95 (Valpa)s, pk. Kultainen ketju, TM 10.10.1904; K. L(uot)o, pk. Tolkutonta vimmaa, TM 12.10.1904.

96 Ks. edellinen viite.

taan. Myötämielisyyden ilmaukset loppuivat, kun kävi ilmi, että päätös antoi niin vanhasuomalaisille kuin perustuslaillisillekin mahdollisuuden hankkia itselleen liittolaisia työväenliikkeestä. Valppaan 10.10. kirjoittama artikkeli oli hänen edustamansa suunnan kannalta selvä virhe.

Työmiehen "suomettarelaiskausi" toi lyhykäisyydestään huolimatta esiin, ettei toimitus pohjimmiltaan asennoitunut itsenäisen menettelytavan edellyttämällä tavalla porvarillisiin puolueisiin. Salattujen suomettarelaisympatioiden tärkeimpänä taustatekijänä oli kaikesta päättäen ns. pienemmän pahan logiikka. Valpas keskittyi perustuslaillisten vastustamiseen. Ruotsalaisen puolueen vanhoillinen siipi oli hänen mielestään kansanvallan toteutumisen suurin este. Oli taktisesti järkevää heikentää sitä leiriä, jonka vallassa äänioikeusasian kohtalo oli. Hän ilmoitti tämän puoluekokouspäätöksen nimenomaiseksi tarkoitukseksi.⁹⁷ Nämä laskelmat uhkasivat kuitenkin romuttua, kun puolueeseen syntyi suuntaus, joka tahtoi tehdyistä päätöksistä piittaamatta voimistaa perustuslaillista puoluetta. Perustuslaillisuuden vastaisuus johti Valppaan ja Työmiehen joksikin aikaa suomettarelaisuuden rajamaille asti.

331

Valppaan Suomalaisesta nuijasta 6.10. kirjoittama pääkirjoitus paljasti hänen suuntauksensa uskovan, että suomalaisessa puolueessa oli 1800-luvun kielitaistelun päiviltä yhä jäljellä demokraattista potentiaalia.⁹⁸ Kolmantena "suomettarelaiskallistumaan" johtaneena syynä oli toimituksen ilmeinen suomenmielisyys, siitäkin huolimatta että kansalliset ennakkoluulot olivat sosialistisen maailmankatsomuksen vastaisia. Työmiehen toimittajat eivät vieroksuneet ruotsalaista puoluetta yksin sosiaalisista ja poliittisista syistä vaan myös sen edustaman kielen ja kulttuurin ylivallan vuoksi.

Oli turha odottaa, että käytännön internationalismi olisi kukoistanut siellä, missä pinnan alla piili suomalaiskansallista hapatusta. Kansainvälisyyden jääminen pelkäksi sisällöttömäksi uskonkappaleeksi johtui tietenkin pääasiassa ahtaista valtiollisista oloista, mutta eivät liikkeen omat henkiset edellytyksetkään olleet kaksiset.

Ei ilmeisestikään ollut pelkkä sattuma, että Valpas valitsi vuonna 1903 Työmiehen toimittajaksi ylioppilas Eero Haapalaisen, jolla oli vanhasuomalainen tausta.⁹⁹ Työväen sanomalehtiosakeyhtiön (TSOY) johtokunta oli nihin aikoihin ja aina vuoteen 1905 saakka suomettarelaisuuteen

97 (Valpa)s, pk. Kotkan vaalit, TM 17.10.1904.

98 (Valpa)s, pk. Suomenmielisten lentolysti, TM 6.10.1904.

99 TSOY:n jk:n ptk. 16.6.1903, 8 §, TA; Soikkanen 1961, s. 211. Ylioppilaiden ja sosiaalidemokratian suhteista ks. Risto Reuna, Sivistysteistön tulo Suomen vanhaan työväenpuolueeseen v. 1899-1905, Helsingin yliopisto, Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma 1978.

kallellaan olevien käsissä. Sen puheenjohtaja Matti Hälleberg ja jäsenet A. Järvenpää ja F. M. Orrela osoittivat syksyllä 1904 selviä vanha-suomalaissympatioita.¹⁰⁰ Huhtikuussa 1905 pidetyssä TSOY:n vuosikokouksessa paheksuttiin sitä, että suomettarelaista vaalipropagandaa oli jaettu Työmiehen mukana.¹⁰¹

Valppaalle ja suomettarelaisuudelle oli yhteistä voimasuhdelaskelmiin perustuva Venäjän-poliittinen varovaisuus. Jos kohta taktiikassa oli samankaltaisuutta, päämäärät olivat täysin erilaiset. Taktiikan yhtäläisyyksien ja kansallismielistä puoluetta ymmärtävien näkökantojen vuoksi valpaslaisia voidaan tietysti määrin pitää työväenliikkeen ”suomettarelaisina”.¹⁰² Valtiollinen tilanne synnytti työväenliikkeeseen aivan samanlaisen kahtia jaon kuin porvarilliseen puoluekenttään.

Valppaan linjan suomettarelaisuutta ei kuitenkaan ole syytä liioitella. Perusteena oli joka tapauksessa työväenliikkeen itsenäisyys. Suomettarelaiset piirteet olivat ristiriidassa tämän niin kuin ylipäättään sosialistisen maailmankatsomuksen kanssa ja juuri siksi niitä salailtiin. Suomettarelaissympatioiden pääasiallinen merkitys oli siinä, että ne voimistivat omatoimisuutta vieroittaessaan työväenliikettä perustuslaillisista. Ristiriitaisten ainesten sisältyminen sosiaalidemokraattien politiikkaan selittyy sillä, että työväenliike oli vuonna 1904 vasta etsimässä omaa paikkaansa suomettarelaisten ja perustuslaillisten hallitsemassa poliittisessa kentässä eikä sen ollut helppo löytää vieraista vaikutteista riippumatonta linjaa silloinkaan, kun siihen oli halua.

Äänioikeusehdon ja omatoimisuuden samaistaminen suomettarelaisuuteen on mahdotonta myös sen vuoksi, että tätä linjaa eivät kannattaneet ainoastaan myöntävyisyyteen taipuvaiset sosiaalidemokraatit vaan myös jyrkästi Venäjän hallituksen ja suomettarelaisuuden vastaiset työläisaktivistit.

”Suomettarelaisuus” kentällä

Mikkelin, Sortavalan ja Pirkkalan työväenyhdistykset ilmaisivat puoluekokouksen edellä halukkuutensa ryhtyä tietyin ehdoin vaaliyhteistyöhön

100 Ks. jäljempänä. Vuonna 1905 asiaan kiinnitettiin huomiota HS:n yleisönosastossa (23.9.1905, s. 7).

101 TSOY:n pkt. 30.4.1905, 8 §, TA; TM 15.6.1905, s. 1; HS 11.7.1905, s. 3-4.

102 Soikkanen korostaa Valppaan linjan suomettarelaisuutta enemmän kuin minä. Kysymys on kuitenkin vain painotuserosta. Ks. Soikkanen 1961, s. 105-112, 134-137, 165.

vanhasuomalaisten kanssa. Sortavalan edustaja puolsi kuitenkin itse kokouksessa Salinin ja Pirkkalan edustaja Mäkelinin linjaa. Vanhasuomalaisten kanssa solmittava vaaliliitto sai vain Mikkelin A. Valjakan tuen.¹⁰³ Arbetarens käsitys mikkeliläisistä oli lyhyesti: "Fy fan, sådana kamrater."¹⁰⁴ Ei olekaan ihme, että Työmiehen "suomettarelaiskausi" lokakuussa sai ruotsinkieliset sosiaalidemokraatit siirtymään omatoimisuudesta yhteistyölinjan taakse. Kielitaisto puri siis myös kielirajan toisella puolen. von Schoultzin mielestä vain kolmen työväenyhdistyksen asettuminen vanhasuomalaisten kanssa solmittavan vaaliliiton kannalle osoittaa, miten suuressa määrin työläiset olivat perustuslaillisten kanssa samaa mieltä vanhasuomalaisten epäisänmaallisuudesta.¹⁰⁵

Kun pääkaupungin vanhasuomalaiset nimesivät lokakuun puolenvälin jälkeen vaalikomiteansa, ilmeni, että työväenliikkeen veteraanit Orrela ja Järvenpää oli hankittu siihen ottopojiksi. Tämä johtui nähtävästi heidän mieltymyksestään vanhasuomalaisten äänioikeuspäätökseen. Vielä syyskuussa Orrela oli puoltanut puhtaalla listalla äänestämistä. Nyt hän suositteli vaaliliittoa uusien ystäviensä kanssa mutta jäi Helsingin työväenyhdistyksen kokouksessa ilman kannatusta. Orrela ja Järvenpää joutuivat luopumaan vaalikomiteasta välttyäkseen työväenyhdistyksestä erottamiselta.¹⁰⁶ He kuuluivat helsinkiläisen työväenliikkeen maltillisimpiin aineksiin ja olivat vuosisadan vaihteessa asettuneet useissa kysymyksissä vastustamaan työväenliikkeen itsenäistymistä ja radikaalistumista.¹⁰⁷ Suomalaiskansalliset näkemykset eikä myöntövyys veivät Yrjö Sirolan mielestä Orrelan ja Järvenpään 1904 suomettarelaisien leiriin.¹⁰⁸

Niin kuin edellä ilmeni, vanhasuomalaisten kanssa tehtävällä vaaliyhteistoiminnalla oli kannattajansa myös Tampereella ja Kotkassa ja selvästi artikuloimattomassa muodossa myös Turussa.

103 KL 15.9.1904, s. 3, 22.9.1904, s. 2 ja 27.9.1904, s. 1; TM 21.9.1904, s. 3; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 83, 91-92, 104. Valjakka oli Turkian sotien välisenä aikana antamien tietojen mukaan työläisaktivisti, mutta joko hänet rekrytoitiin työläisaktivisteihin vasta myöhemmin kuin syyskuussa 1904 tai sitten hän oli puoluekokouksessa yhdistyksensä tahdon vanki. M. Turkian haast. 22.2.-22.3.1933, EIP X, VA.

104 Arb 17.9.1904, s. 2-3.

105 von Schoultz 1924, s. 256-257.

106 HTY:n ptk. 9.9.1904, 3 § ja 20.10.1904, 5 §, TA; TM 20.10.1904, s. 2 ja 25.10.1904, s. 2. Raitiusväen samanlaisista lähestymisyrittäksistä ks. Kujala 1978, s. 86.

107 HTY:n ptk. 29.10.1899, 2 § ja jk:n ptk. 23.3.1900, 2 §, TA; Salmelin 1967, s. 224, 238, 334; Soikkanen 1975, s. 35-37.

108 Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 14, Yrjö Sirolan kok., KA.

Työväenliikkeen rivit pysyivät sen julkisessa toiminnassa yhtenäisinä niin kauan kuin liike rajoittui pelkkään työväenkysymykseen eikä ottanut kantaa valtiollisiin asioihin eli Venäjän-politiikkaan. Kaikesta päättäen tämä oli ollut tietoista politiikkaa eikä se johtunut yksin venäläisen hallitusvallan pelosta vaan myös yhtenäisyyden varjelemisesta. Liikkeen itsensä kannalta se oli ollut viisas valinta. Valtiopäivävaalit tekivät väistämättä lopun tästä puuttumattomuudesta ja hajottivat rivit. On luultavaa, että sama menettelytapakiista olisi käyty jo aikaisemmin, jos vaalit olisi järjestetty 1902 tai 1903. Viimeistään "venäläiset" kutsunnat olivat pakottaneet sosialistit määräämään kantansa Venäjän-politiikkaan, jos kohta tämän kannan julkiselle ilmaisemiselle ei ollut edellytyksiä. Jos menettelytapakiista olisi jouduttu käymään ennen syksyä 1904, se olisi muodostunut vielä suuremmassa määrin varjonyrkkeilyksi kuin nyt oli laita. Japanin voittoiset aseet ja Venäjän yleisen ja Suomen-politiikan käänne antoivat Suomen sosiaalidemokraateillekin mahdollisuuden todelliseen debattiin.

Helsingin puoluekokouksen outo enemmistö

Suhtautumisessaan salaiseen hallituksenvastaiseen toimintaan Helsingin työväenyhdistyksen kaaderit jakautuivat siten, että Matti Turkian, Aukusti Rissanen ja Otto Tiupan johtamat työläisaktivistit harjoittivat passiivista vastarintaa yhteistyössä kagaalin kanssa, kun taas Edvard Valppaan, Matti Hällebergin ja Kaarlo Luodon kaltaiset porvareita ylipäänsä vieroksuvat sosiaalidemokraatit pysyttelivät toimettomina sivussa.¹⁰⁹ Valtiollisten vaalien taktiikkakysymyksessä yhdistyksessä syntyi erilainen mielipide-ryhmitys. Äänioikeusehtoa puoltaneeseen enemmistöön kuuluivat muun muassa Valpas, Turkia ja Rissanen ja ehdottoman vaalilakon kannalla olleeseen vähemmistöön muiden ohella Luoto ja Tiippa.¹¹⁰ Kuten on jo sanottu, nämä linjat eivät olleet kovin etäällä toisistaan eikä äänioikeusehdon tuleminen yhdistyksen kannaksi asettanut sen yhtenäisyyttä koetukselle.

Helsingin puoluekokouksen edustajista työläisaktivisteihin kuuluivat ainakin HTY:n Rissanen, Tiippa, J. E. Kumenius, Mimmi Kanervo ja

109 Tällainen suuntajako tulee vuonna 1904 näkyviin vain kahtena käyttäytymismallina. Sen olemassaoloon on kuitenkin viitannut Matti Hälleberg, ks. hänen pk:nsa "Pilatus ja Herodes ovat yhtyneet", TM 14.7.1905.

110 HTY:n ptk. 9.9.1904, 3 § ja 16.9.1904, 2 §, TA.

Sandra Reinholdsson, Hämeenlinnan suutarien J. H. Saaristo, Kotkan J. Nurminen ja F. E. Pettersson, Lauritsalan H. Torvinen, Mikkelin A. Valjakka, Porin O. Leivo, Talikkalan maalarien K. G. Procopé ja Viipurin K. A. Leino sekä puoluehallinnon jäsenet J. E. Perttilä, Eva Järvinen (Juurioja) ja Ida Ahlstedt Helsingistä, Mimmi Kontulainen Viipurista ja E. Salin Porista. Tosin emme tarkalleen tiedä, milloin Helsingin ulkopuolella asuvat näistä henkilöistä tulivat Rissasen ja Turkian johtamaan toimintaan, mutta oletettavasti enimmäkseen jo vuoden 1904 puolella. Puoluehallinnon jäsen Hälleberg, Työmiehen edustajat Valpas, Luoto ja E. Haapalainen sekä HTY:n kuudes valtuutettu P. Leppänen lukeutuivat puolestaan kagaalinvastaiseen suuntaukseen.¹¹¹ Jäljelle jäävien omaehtoisuuden kannattajien luokittelu on mahdotonta.

Mäkeliniä vastustaneen puoluekokousenemmistön käyttäytyminen vaaliasiassa vastasi täysin Helsingin työväenyhdistyksessä syntyneitä tilannetta. Suhde salaiseen toimintaan ei ratkaissut edustajien jakautumista äänioikeuseldon ja ehdottoman vaalilakon vaihtoehtojen kesken, vaan äänet menivät ristiin. Työläisaktivisteista Salin, Leivo, Torvinen, Kumenius ja Leino kannattivat kokouspuheenvuoroissaan ehdotonta vaalilakkoa ja Pettersson ja Nurminen äänioikeusehtoa. Rissanen siirtyi kokouksen kuluessa jälkimmäisten joukosta jyrkemmän linjan kannalle. Mikkelin Valjakka suosittelee yhdistyksensä kannan mukaisesti vaaliliittoa vanhasuomalaisen kanssa.¹¹² Yksikään työläisaktivisti ei sitä vastoin lausunut tukeaan turkulaisille ja tamperelaisille. Työläisaktivismi ja yhteistyölinja eivät vuonna 1904 kerta kaikkiaan kuuluneet yhteen. Ei ihme, ettei Turkian ja Rissasen salainen organisaatio ottanut juurtuaan Turkuun ja Tampereelle. Työläisaktivistit olivat menettelytapakysymyksessä keskimäärin radikaalimpia eli suuremman määrin ehdottoman vaalilakon kannattajia kuin kaikki omatoimisuuden kannattajat tai Työmiehen toimittajat, joista ainakin Valpas ja Haapalainen kannattivat äänioikeusehtoa.¹¹³ Voidaan siis sanoa, että työläisaktivistit olivat paitsi Venäjän-poliittisesti myös suhtautumisessaan porvarillisiin puolueisiin SDP:n radikaalein suuntaus, siitä huolimatta että he olivat maanalaisessa toiminnassaan yhteyksissä perustuslaillisiin ja varhaisaktivisteihin.

111 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 22-24; M. Turkian haast. 23.2.-23.3.1933, EIP X ja A. R. Kankkusen haast. 1934, EIP XVII, VA; Kiiskinen 1960, s. 69-77; I. Ahlstedtin haast. 1941 ja P. Leppäsen haast. 12.11.1942, Y. K. Laineen kok., TA.

112 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 28-40, 72, 83-103, 136-137. Rissanen ja Kumenius saivat HTY:n jäseniltä moitteita sen omaksumasta kannasta poikkeamisesta. HTY:n ptk. 30.9.1904, 2 §, TA.

Työläisaktivistien ja Valppaan ”myöntövyssiiven” liitto oudoksuttaa ensi silmäykseltä. Samansuuntaiset käsitykset vaalitaktiikasta olivat näiden kahden ryhmän yksimielisyyden pohjana. Molemmat ryhmät tuomitsivat Mäkelinin käynnin kenraalikuvernööri Obolenskin puheilla. Yhtenäisyys johtui myös kaupunki- ja yhdistyskohtaisesta koheesiosta. Niiden väliset suhteet olisivat tuskin kuitenkaan pysyneet yhtä säröttöminä, jos järjestöissä ja puoluekokouksessa olisi voitu julkisesti keskustella maanalaisesta toiminnasta ja yhteistyöstä kagaalin kanssa. Julkinen keskustelu koski Venäjän-politiikasta ainoastaan vaaleja ja suuntajako oli sen mukainen.

Mäkelinin ruhtinaissa käynti

336

Kun uusi kenraalikuvernööri Ivan Obolenski saapui elokuussa 1904 Suomeen, hän antoi ymmärtää olojen vapautuvan, jos suomalaiset käytöksellään osoittaisivat olevansa luottamuksen arvoisia. Obolenski ilmoitti olevansa valmis kuulemaan suoraan lausuttuja mielipiteitä, vaikka ei itse voisi niihin yhtyä. Näiden lausuntojen johdosta Valpas esitti Työmiehessä toivomuksen, että yhdistymis-, kokoontumis- ja painovapauden rajoituksia voitaisiin vähentää.¹¹⁴

Tampereen työväenyhdistys päätti lähettää edustajansa Obolenskin puheille, kun tämä tutustumismatkallaan saapuisi 5.9. kaupunkiin. Kokous hyväksyi kenraalikuvernöörille esitettävän lausunnon, jonka Mäkelin oli laatinut.¹¹⁵ Hänen mielestään Obolenskin oli syytä tietää, etteivät suomettarelaiset voineet puhua koko kansan nimessä. Lähetystön oli kenraalikuvernöörin kautta saatettava hallitsijan tietoon se kansan syvien rivien väärentämätön toivomus, että hallinnollinen poikkeustila kumottaisiin mahdollisimman pian.¹¹⁶

Kun Mäkelin oli lukenut alamaisia muotoja noudattavan mutta rohkean lausuntonsa, Obolenski vastasi neuvomalla työväkeä pysymään loitolla valtiollisista asioista ja keskittymään aineellisen asemansa kohentamiseen.

113 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 69-70, 87-88.

114 Vsepoddaneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom polozhenii v predseimovyi i petitsionnyi periody otsherednogo seima 1904 goda, 28.12.1904 (v.l.), f. 1-2, KKK Hd 80, VA; (Valpas,) pk. Tänään, TM 18.8.1904 ja Iltakatsaus, TM 27.8.1904.

115 Tampereen ty:n ptk. 30.8.1904, TKA.

116 (Mäkelin,) pk. Herrat unohtaneet enemmistön, KL 3.9.1904; Helsingin ko-

Uskaliaan menettelynsä ansioista Mäkelinistä tuli päivän nimi, jota perustuslaillinen yleisö ja maanalainen lehdistö kilvan kiittelivät.¹¹⁷

Valppaan mielestä hallitusvallan korkealle edustajalle voitiin varsin hyvin esittää toivomuksia lehdistön palstoilla, mutta tämän vastaanotolle hankkiutuminen oli rikkomus sosiaalidemokratian periaatteita vastaan. Tunnettu ennakkotapaus hallitsi Työmiehen päätoimittajan suhtautumista. Eduard Bernstein oli vuonna 1903 ehdottanut, että Saksan sosiaalidemokraattinen puolue SPD lunastaisi itselleen valtiopäivien varapuhemiehen paikan mukautumalla niihin käynteihin, joita sen haltijalta vaadittiin alamaisuuden osoittamiseksi keisarin luo. SPD:ssä syntyneessä väittelyssä suunnitelma peitettiin ja Dresdenin puoluekokous (1903) tuomitsi äänin 288-11 Bernsteinin linjan luokkataistelutaktiikasta poikkeavana revisiionismina.¹¹⁸ Amsterdamissa kesällä 1904 pidetty kansainvälinen sosialistikongressi hyväksyi vähäisin muutoksin Dresdenin päätöslauselman.¹¹⁹ Valpas rinnasti Mäkelinin menettelyn Bernsteinin ehdotukseen ja sen saamaan tuomioon.¹²⁰ Työmies oli saanut laajasti käsitellä Amsterdamin kongressia, joten kansainvälisen sosiaalidemokratian linjanvedot olivat puolueväen tiedossa.¹²¹

Kuten on jo sanottu, Mäkelinillä ei äänioikeusolojen ja puolueen pitempiaikaisen mielipiteenmuodostuksen takia ilmeisestikään ollut mitään mahdollisuuksia voittaa helsinkiläisiä ja itäsuomalaisia puolelleen, mutta hänen lähetystökäyntinsä heikensi entisestäänkin hänen asemiaan.

Hyvitystä kaipaavien tamperelaisten vaatimuksesta lähetystöjupakan käsittely sijoitettiin puoluekokouksen työjärjestyksen alkuun. Jos Mäkelin oli kuvitellut edustajien hyväksyvän hänen menettelynsä, kunhan vain

kouksen ptk. 1904, s. 56, 62.

117 Tampereen ty:n ptk. 14.9.1904, 2-3 §, TKA; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 43-46; KL 6.9.1904, s. 2; FO 23.9.1904, s. 5; Kenraalikuvernööri, ruhtinas I. Obolenskin matka Suomessa (s.l. & a.), s. 14; E. Reijosen haast. 1933, EIP X, VA; Kanerva 1986, s. 168-171.

118 Eduard Bernstein, Was folgt aus dem Ergebnis der Reichstagswahlen?, Sozialistische Monatshefte 1903, 2. Bd., s. 478-486; Franz Mehring, Von Extra- und anderer Wurst, Die Neue Zeit 21, 1902-03, 2. Bd., s. 417-420; August Bebel, Erklärung, Die Neue Zeit 21, 1902-03, 2. Bd., s. 449; Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, Abgehalten zu Dresden 1903, s. 418-420. Ks. myös Peter Domann, Sozialdemokratie und Kaisertum unter Wilhelm II (Wiesbaden, 1974).

119 Internationales Sozialistisches Kongress, Amsterdam 1904: Resolutionen, s. 5-6.

120 (Valpas,) pk. Työväen läheneminen, TM 7.9.1904.

121 TM 23.-30.8.1904.

tutustuivat hänen puheeseensa, hän tuli pettymään. Pääasiassa vain turkulaiset ja tamperelaiset asettuivat puolustamaan häntä. Valtaosa käytetyistä puheenvuoroista oli kriittisiä. Eniten äänessä olivat työläisaktivistit ja Työmiehen toimittajat. Arvostelijoiden mielestä Mäkelinillä ja tamperelaisilla ei ollut oikeutta esiintyä koko työväenpuolueen nimissä. Kumarrusmatkat eivät heidän mukaansa kuuluneet sosiaalidemokraattisiin menettelytapoihin.

Puheessaan Mäkelin oli lausunut, että jos hallitsija palauttaisi entisen yhdistys-, kokous- ja painovapauden, Suomen työläiset eivät käyttäisi niitä väärin eikä hallitsijalla tulisi olemaan heitä uskollisempia alamaisia. Vastustajat väittivät, etteivät työläiset olleet milloinkaan saaneet nauttia näistä vapauksista eivätkä he voisi tyytyä ennen poikkeustilaa vallinneisiin oloihin. He ihmettelivät, kuinka Mäkelin sosiaalidemokraattina saattoi luvata alamaisuutta hallitsijaa kohtaan ja neuvoa häntä miten parhaiten hallita kansaa. Toiset sanoivat kyllä ymmärtävänsä, että Mäkelinin oli ollut pakko sovittaa sanansa tilaisuuden mukaan, mutta kysyivät eikö siksi olisi ollut parasta jättää käynti tekemättä. Valpas torjui kiistakumppaninsa vetoamisen August Bebeliin toteamalla, että Mäkelin voi halutessaan esiintyä monarkistina mutta Bebel ei sitä ollut.¹²²

Puoluekokouksen asiasta tekemän päätöksen mukaan käynnit hallitusvallan edustajien luona eivät vastanneet sosiaalidemokratian periaatteita eikä niihin saanut ryhtyä ilman puoluehallinnon suostumusta. Kokous ei kuitenkaan pitänyt Tampereen työväenyhdistyksen tekoa suosion tavoitteluna eikä kunnianosoituksena hallitusta kohtaan.¹²³

Mäkelin oli luonteeltaan kansantribuuni, joka osasi koota laajojen kansanjoukkojen ajatukset mukaansa tempaaviksi ohjelmiksi. Hänen Obolenskille pitämänsä puhe oli hyvin verrattavissa Forssan äänioikeusjulistukseen ja vuoden 1905 punaiseen julistukseen. Harhaan mennyt tilannearvio pilasi kuitenkin syyskuussa 1904 kaiken. Kun Mäkelin kirjoitti lehdessään, että taktiikkakiistan tiettyjen puolien käsitteleminen oli mahdotonta, hän epäilemättä surkutteli muun muassa sitä, ettei voinut puolustautua esittelemällä omaa suhtautumistaan hallitusmuotokysymykseen.¹²⁴ Laihana lohtuna oli, että hän pystyi puoluekokouksen loppupuolella tuomaan esiin perustuslaillisen ja antimonarkistisen vakaumuksensa.¹²⁵ Viranomaiset osoittivat käsityksensä Mäkelinin puheesta estämällä sen julkaise-

122 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 27-28, 43-66.

123 mts. 68.

124 (Mäkelin,) pk. Sananamme, KL 22.9.1904.

125 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 139.

misen Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomuksessa.¹²⁶

Turkulaisista ei ollut senkään vertaa vastusta kuin Mäkelinistä, sillä kesäkuun alun mielenosoituksen typistäminen kokoukseksi ja työläisaktivistien julistuksen lukijan Malmbergin henkilöllisyyden paljastaminen Länsi-Suomen Työmieheissä olivat kalvaneet heidän arvovaltaansa. Turkulaisetkin joutuivat syytettyjen penkille ylhäisissä käynnin vuoksi, sillä sikäläinen työväenyhdistys oli osallistunut Obolenskin vierailun kunniaksi järjestettyyn tilaisuuteen.¹²⁷

Mäkelinin lähetystökäynnistä syntyneeseen keskusteluun on syytä kiinnittää huomiota ennen kaikkea sen vuoksi, että työväenliikkeen torjuva suhtautuminen venäläiseen hallitusvaltaan ja monarkiaan tuli sen yhteydessä poikkeuksellisen selvästi ilmi.

Valppaan valtiollinen linja

339

Tamperelaisten lähetystökäynnistä syntynyt kiista tuli entistä arkaluonteisemmaksi, kun proletaarikomitea sekaantui siihen puoluekokouksen edellä ja itse kokouksessa jakamiensa lentolehtisten välityksellä. Mäkelin sai luonnollisestikin kuulla kunniansa. Samaan hengenvetoon komitea puolsi Venäjän hallituksen vastaista kapinaa ja johtavien vallanpitäjien murhia. Puoluekokoukselle komitea suositteli ehdotonta vaalilakkoa.¹²⁸

Kun Valpas sai käsiinsä lehtiset, joissa hänen lähetystöasiasta esittämänsä näkemys esiintyi rinnan väkivaltaa lietsovien uhkausten kanssa, hän taivutti Helsingin työväenyhdistyksen järjestämään kokouksen vielä ennen puoluepäivien alkua. Koska tilanne koettiin vaaraksi myös yhdistykselle, yksikään ääni ei kokouksessa noussut vastustamaan päätöstä sanoutua irti lehtisistä. Työläisaktivistien osalta tämä oli Suomen työväenliikkeelle normaalia kaksinaismoraalia, mutta toisaalta päätöksen vastustaminen olisi tulkittu samaistumiseksi komiteaan ja sen lehtisiin.¹²⁹

126 Tampereen ty:n jk:n ptk. 17.1.1905, 10 §, TKA.

127 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 53-58, 99-100, 159, 162; (Valpas,) pk. Työväen läheneminen, TM 7.9.1904; LT 8.9.1904, s. 2-3; Hellsten 1927, s. 78.

128 Yrjö Mäkelinin lahjoittamat proletaarikomitean lentolehtiset, TA; "Kagaalin" arkistoa 1939, s. 800-801.

129 HTY:n ptk. 23.9.1904, 2 §, TA; TM 24.9.1904, s. 2; Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 47. Turvataksaan asemansa ja lehtensä Valpas hankki HTY:n puheenjohtajalta Perttilältä kirjallisen todistuksen osuudestaan kokouksen järjestämiseen. Edvard Valppaan kok., TA.

Mäkelin ei luonnollisestikaan sivuuttanut proletaarikomitean lehtisiä puolustautuessaan edustajakokouksessa vaan puuskahti niiden olevan samanhenkisiä kuin Työmiehen syytöskirjoitus. Hän ilmoitti kuitenkin uskovansa helsinkiläisten vakuutuksiin, ettei näillä ollut osuutta lehtisiin.¹³⁰ Puoluekokouksen jälkeen hän purki kiukkuaan vertaamalla enemmistösuuntausta Saksan sosiaalidemokraattisessa puolueessa 1890-luvulla esiintyneeseen anarkistiseen oppositioon.¹³¹

Valpas torjui puoluekokouksessa ja sen jälkeen mahdollisimman päätäväisesti kaikki yritykset yhdistää väkivallantytöt ja anarkismi lehteensä ja pääkaupungin työväenliikkeeseen. Yksikään järjestynyt ei hänen mukaansa hyväksynyt murhaa valtiollisena taistelukeinona. Valpas vihjaili, että tietyt porvarilliset piirit olivat vastuussa hallituksen vastaisista esiintymisistä. Ne tahtoivat hänen mielestään yllyttää hallituksen lakkauttamaan työväenjärjestöt, jotta vallanpitäjät saisivat niskoilleen työväen vihat.¹³² Tällaisesta pyrkimyksestä ei ole minkäänlaista näyttöä eikä varmaan ollut Valppaalakaan kuin hänen omat kuvitelmansa.

Menettelytapakirjasessaan Valpas ilmoitti, ettei anarkisteilla ollut sijaa Suomen työväenliikkeessä. Hän selitti anarkismin ja terrorismin johtuvan kapitalismin työläisille aiheuttamasta kurjuudesta. Jos hallitusvalta tahtoi välttää anarkismia, sen tuli Valppaan mukaan antaa vapaat toimintaoikeudet työväenliikkeelle, joka lievitti kurjuutta ja kanavoi joukkojen toiminnan järjestyneisiin ja rakentaviin muotoihin.¹³³ Sama käsitys anarkismin ja vapaasti toimivan työväenliikkeen toisensa pois sulkevasta vastakkaisuudesta oli luettavissa myös Työmiehen suhtautumisesta yhdistymis- ja kokoontumisvapauden rajoituksiin, kesäkuun alun valtiollisiin protesteihin ja Suomen aktiivisen vastustuspuolueen perustamiseen.¹³⁴

Saksalaisen sosiaalidemokratian keskuudessa vallitsi vuosisadan alussa varsin yleisesti se käsitys, että aseellinen kapina oli militarismin ylivoimaisuuden vuoksi menettänyt merkityksensä työväenliikkeen taistelukeinona. Arvio perustui Engelsin Marxin teokseen "Luokkataistelut Rans-

130 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 43-48.

131 Yrjö Mäkelin, pk. Selvitystä, puolustusta ja hyökkäystä, KL 6.10.1904.

132 Helsingin kokouksen ptk. 1904, s. 46-47; Ystävä (= Valpas), Yrjö, Yrjö!, TM 8.10.1904. Valpas otti nyt Hällebergiltä kirjallisen todistuksen siitä, että oli torjunut Mäkelinin puoluekokouksessa esittämät syytökset. Edvard Valppaan kok., TA.

133 Valpas 1904, s. 73-79.

134 TM 6.6.1904, s. 1-2, 18.8.1904, s. 1, 10.9.1904, s. 2, 28.11.1904 ja 31.12.1904, s. 2.

kassa vuosina 1848-1850" vuonna 1895 kirjoittamaan esipuheeseen.¹³⁵ Aseellinen taistelu hallituksen kukistamiseksi oli niin Bernsteinin¹³⁶ kuin Kautskynkin mielestä ajateltavissa vain Venäjän kaltaisissa takapajuisissa valtioissa, joissa porvaristo ei ollut päässyt voitolle yksinvaltiudesta ja joissa työväenliikkeellä ei vielä ollut mahdollisuuksia julkiseen toimintaan eikä etenemiseen lainsäädännöllistä tietä. Myös salaliittolaistaktiikka ja terrorismi kuuluivat Kautskyn mielestä menneisyyteen eikä järjestynyt työväenliike suosinut niitä. Hän piti mahdottomana määritellä ennalta niitä olosuhteita ja keinoja, joiden avulla työväenluokka valtaisi poliittisen vallan. Edellytyksenä oli joka tapauksessa kehittynyt kapitalistinen talous ja köyhälistön muuttuminen enemmistöksi koko kansasta. Parlamentaarinen demokratia ja erityisesti tasavalta oli vallankumoukseen valmistautumisen kannalta työväenliikkeelle paras valtiomuoto, sillä se tarjosi mahdollisuuden kasvattaa esteettömästi järjestöllistä voimaa ja käyttää sitä yhteiskunnallisten uudistusten saavuttamiseksi. Kautsky piti poliittista joukkolakkoa (eli suomeksi suurlakkoa) yhtenä tulevan vallankumouksen tärkeimmistä taistelukeinoista.¹³⁷

Valpas oli vuonna 1904 lähellä saksalaisen sosiaalidemokratian kautskylaista versiota ja piti sitä esikuvanaan. Menettelytapakirjassaan Valpas kutsui ehdotustaan kahden säädyn kansanvaltaistamisesta yritykseksi suuntautua evoluution tielle.¹³⁸ Hänen linjansa peruslähtökohtana oli selvästi Suomen valtiollinen erityisasema ja sen mukanaan tuoma läntisen kehitysmallin mahdollisuus. Valpas oli toisaalta varautunut myös siihen, että Venäjän hallitus saattaisi tehdä lopun Suomen valtiopäivistä ja julkisesta työväenliikkeestä.¹³⁹

135 Marx - Engels, Valitut teokset kolmessa osassa, I (s.a.), s. 164-179.

136 Eduard Bernstein, Der internationale Congress in Amsterdam und die socialistische Taktik, Socialistische Monatshefte 1904, 2. Bd., s. 594-595; Bernstein, Revolutionen und Russland, Socialistische Monatshefte 1905, 1. Bd., s. 289-295.

137 Kautsky 1974, s. 221-259; Karl Kautsky, Den sociala revolutionen (Stockholm, 1906), s. 7-11, 61-83; Kautskyn artikkelit: Allerhand Revolutionäres, Die Neue Zeit 22, 1903-04, 1. Bd., s. 656-657, 685-695, 732-740, Republik und Sozialdemokratie in Frankreich, Die Neue Zeit 23, 1904-05, 1. Bd., s. 307, Die Differenzen unter den russischen Sozialisten, Die Neue Zeit 23, 1904-05, 2. Bd., s. 71-75.

138 Valpas 1904, s. 79-84, 99-105.

139 Valppaan kirjoitukset: pk. Tänään, TM 18.8.1904, Sallikaahan tilaa, TM 10.9.1904, Yrjö, Yrjö!, TM 8.10.1904 ja pk. Kokemuksista opetus, TM 31.12.1904; Valpas 1904, s. 79-84, 100-101.

Valppaan ja suomettarelaiten Venäjän-poliittinen varovaisuus perustui pessimistiseen arvioon voimasuhteista. Resursseiltaan ylivertaisen hallitusvallan uhmaaminen oli Valppaan näkökulmasta mahdollisimman lyhytnäköistä politiikkaa. Se oli venäläistä rulettia, jossa kuolettavana panoksena oli läntisen kehitystien edun menettäminen. Siksi Valpas hylkäsi työläiskagaalien ja -aktivistien ja näiden porvarillisten liittolaisten sapelinkalistelupolitiikan. Hän ei kaihtanut venäläisen hallitusvallan taktisen sallivuuden hyväksi käyttämistä, vaikka tämä taktiikka pyrki suomalaisten kansallisen rintaman pirstomiseen. Valpas uskoi myöntövyödyden niissä oloissa edistävän työväestön luokkapäämääriä paremmin kuin mikään muu taktiikka.¹⁴⁰ Vaikka hän vuodesta 1904 lähtien pyrki seuraamaan kautskylaisuutta, joka niinkään oli sangen defenssiivistä, hänen politiikkansa oli kyllä esikuvaansa varovaisempaa.

Valpas oli vakuuttunut työväenluokan ja porvariston välisen ristiriidan sovittamattomuudesta. Hän uskoi työväenliikkeen voivan lisätä joukkokannatustaan ja pääsevän eteenpäin vain siinä tapauksessa, että se pysytteli riippumattomana porvarillisista puolueista. Liittoutumisen niiden kanssa Valpas hyväksyi sillä edellytyksellä, että toinen osapuoli taipui työväelle edullisiin myönnytyksiin. Ilman niitä hän ei halunnut sitoa työväenliikkeen kohtaloa porvarillisten piirien pyrkimyksiin. Valppaan linja oli kansallinen, koska sen lähtökohtana oli valtiollinen erikoisasema. Se oli myös luokkavaltainen, sillä hän arvioi autonomian tarjoamia etuja työväenliikkeen päämääristä käsin ja epäili mahdollisuuksia toimia yhteistyössä porvarillisten puolueiden kanssa autonomian hyväksi.

Valppaan ja Mäkelinin käsitysten erot koskivat menettelytapaa ja porvariston roolin osalta myös isänmaallisuuskäsitettä mutta eivät autonomiatavoitetta tai sen ja sosialismin välistä preferenssiä. Valppaan ja Mäkelinin mallit poikkesivat toisistaan myös poliittisilta seurauksiltaan. Viimeksi mainitulta kannalta katsottuna se patriootti Mäkelinin ja sosialisti Valppaan välinen vastakkaisuus, jonka Soikkanen on rakentanut,¹⁴¹ on hieman paremmin perusteltavissa. Voi näet olettaa, että Mäkelinin edustaman vaihtoehdon toteutuminen olisi syksyllä 1904 ollut suuremmaksi voimallisäksi Suomen autonomialle kuin Valppaan linjan voitto - todellisessa tapahtumainkulussahan oli aineksia kummastakin. Silloisen työväenliikkeen voimat eivät alkuunkaan riittäneet autonomiataistelun vastuun kantamiseen tai sen käymiseen yksinään. Työväenliikkeestä tuli tosin

140 Soikkanen on esittänyt Valppaan suhtautumisen väkivaltaan ja yhteiskunnalliseen kehitykseen tällaisena ja siihen on helppo yhtyä. Soikkanen 1961, s. 75-76, 100-101, 110-111, 134-135, 164-165, 402; Soikkanen 1967b, s. 82-83.

141 Soikkanen 1961, s. 88, 100-112, 131-137, 164-167, 260. Ks. kuitenkin Soikkanen 1990, s. 80-81.

kansallinen voimatekijä jo seuraavien muutamien vuosien aikana ja pääasiassa valpaslaista vaihtoehtoa seuraten. Tämä johdattaa mieleen jatkokysymyksen: Millaisille urille Suomen historia olisi suuntautunut, jos työväenliike olisi vuosina 1907-17 seurannut mäkeliniläistä linjaa? Tällaiseen kontrafaktuaaliseen kysymykseen ei valitettavasti kuitenkaan ole mahdollista vastata.

Sosiaalidemokraattien tavoitteet ja suuntakiistat vuoden 1905 alkupuolella ja kesällä

344

Perustuslailliset hallitsivat syksyllä 1904 valittujen valtiopäivien kolmea säätyä. Vanhasuomalaisilla oli äärimmäisen niukka enemmistö pappis-säädyssä. Joulukuussa työskentelynsä aloittaneet valtiopäivät hyväksyivät 31.12. hallitsijalle esitettäväksi ns. suuren anomuksen, jossa vaadittiin suomalaisten laittomina pitämien asetusten kumoamista. Edellytyksiä lain-säädäntötyöhön ei valtiopäivien mukaan ollut olemassa ennen kuin suureen anomukseen oli saatu myönteinen vastaus. Säädyt pitivätkin tammikuussa lähes kuukauden loman ja ryhtyivät sitten jarruttamaan asioiden käsittelyä. Ainoastaan asioiden alustava käsittely valiokunnissa kävi päinsä. Tämä menettelytapa vastasi perustuslaillisen enemmistön kantaa vanhasuomalaisten suositellessa turhaan hidastelusta luopumista. Keisari suostui 29.3. ainoastaan lopettamaan vuoden 1901 asevelvollisuusasetuksen soveltamisen - kutsunnat jäivät pois mutta asevelvollisuus korvattiin 10 miljoonan markan vuosittaisella maksulla Venäjän valtakunnanrahaston kassaan - ja palautti virkamiesten erottamattomuuden. Muilta osin hän ei reagoinut suureen anomukseen. Huhtikuun 13. päivänä julkistettiin keisarin määräys valtiopäivien päättymisestä 15.4.¹

Valtiopäivät olivat saaneet käsiteltäväkseen hallituksen esityksen ääni-oikeuden osittaisesta laajentamisesta porvaris- ja talonpoikaissäädyssä. Tämä valtiopäiväedustuksen muutosesitys samoin kuin samaan tähdänneet yksittäiset anomusehdotukset joutuivat odottamaan valiokuntakäsittelyään

1 Rantakari 1949, s. 356-359; Tuominen 1964, s. 141-165; Blomstedt 1969, s. 171-185; Tuomo Polvinen et al., J. K. Paasikivi: Valtiomiiehen elämäntyö, I (Porvoo, 1989), s. 90-95; Ask 15/1905, No 37 ja 17/1905, No 40.

perustuslaillisten harjoittaman yleisen jarrutuspolitiikan vuoksi,² mikä suuresti huolestutti työväenliikettä.

Puoluehallinto (toimeenpaneva valiokunta) oli 30.9.1904 valinnut Edvard Valppaan, Eero Haapalaisen ja J. E. Perttilän laatimaan puolueen lakiehdotusta äänioikeudesta. Koska valtiopäivät kokoontuivat Helsingissä, tehtävä soveltui parhaiten sen kaupungin asukkaille, mutta kysymyksessä oli varmasti myös vähemmistöön jääneiden turkulaisten luunappi puoluekokouksen voittajille. Valppaan johdolla mainitut kolme kieltäytyivät. Valpas vetosi kiireisiinsä, mutta varmasti hänestä oli vastenmielistä olla missään tekemisissä säätyvaltiopäivien kanssa. Puoluehallinto sirottii lisää suolaa haavoihin antaessaan Työmiehen toimittajille muistutuksen siitä, että "he olivat kirjoituksissaan osottaneet kallistumista suomettarelaiseen suuntaan." Puoluehallinto antoi äänioikeuslakiehdotuksen tekemisen valtiopäiville valituille J. K. Karille, J. A. Salmiselle ja Heikki Lindroosille sekä Yrjö Mäkelinille ja Reino Drockilalle. Ensiksi mainitut kolme saivat tehtäväkseen anomuksen kirjoittamisen edustuslaitoksen muuttamisesta yksikamariseksi.³

Kari, Lindroos ja Salminen julkaisivat vuodenvaihteessa kirjasen "Pelätäänkö kahdenkin säädyn kansanvaltaistamista", joka oli tarkoitettu paitsi laajalle yleisölle myös vaikuttamaan valtiopäivämiesten mielipiteisiin. Kirjasensa lopussa he esittivät valtiollista äänioikeutta sukupuoleen katsomatta kaikille 21 vuotta täyttäneille Suomen kansalaisille, jotka suorittivat kruununveroa. Viimeksi mainitun ehdon tarkoituksena oli yksinomaan helpottaa edes kohtalaisen uudistuksen läpi menemistä vastahakoisissa säädöissä ja alun perin sen oli puoluehallinnon kokouksessa keksinyt Eetu Salin. Ainakin Kansan Lehdessä hänet esitettiin ajatuksen isäksi. Puoluehallinto laati kirjasen kanssa samansisältöiset ponnet kaikilla 19.2. pidettävissä äänioikeusmielenosoituksissa esitettäväksi. Vaikka mainittu kirjanen julkaistiin Työmiehen kirjepainon painamana, Valpas ei kiinnittänyt asiaan huomiota ennen kuin Mäkelin 16.2. oli Kansan Lehes-

2 Tuominen 1964, s. 222-223.

3 Stph:n ptk. 30.9.1904 (tpv), 4 §, 29.10.1904, 2 § ja 6.11.1904 (tpv), 3 § sekä E. Valpas J. K. Karille s.d., No 795, SDP F 6, TA.

4 J. K. Kari, Heikki Lindroos ja J. A. Salminen, Pelätäänkö kahdenkin säädyn kansanvaltaistamista: Sananen hallituksen äänioikeusehdotuksen johdosta (Helsinki, 1904); Stph:n ptk. 29.10.1904, 2 § ja 26.12.1904 (tpv), 3 § sekä No 238-239, SDP F 4, TA; (Mäkelin), pk. Lopulliset vaatimuksemme ja nykyhetki, KL 16.2.1905; (Valpa)s, pk. Viekas paula, TM 17.2.1905; TM 20.2.1905, s. 1-2, 22.2.1905, s. 1-2, 23.2.1905, s. 1, 27.2.1905, s. 1, 1.3.1905, s. 1 ja 8.3.1905, s. 1; KL 21.2.1905, s. 1-2, 25.2.1905, s. 3 ja 2.3.1905, s. 1; von Schoultz 1924, s. 267-270. Karin ym. kirjanen oli esitelty TM:ssä 7.1.1905 (s. 2) esittämättä minkäänlaista kritiikkiä.

sä ottanut asian hyväksyvässä sävyssä esiin. Näin oivallista tilaisuutta tölväistä turkulaisia ja tamperelaisia Valpas ei malttanut päästää käsistään vaan tuomitsi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaatteesta luopumisen sen pettämisenä. Valppaan linjalla tähän aikaan vielä täysin ollut Matti Turkia paheksui Työmiehessä niinikään eduskuntauudistuksen sivuuttamista. Niinpä 19.2. pidetyistä mielenosoituksista osassa hyväksyttiin puoluehallinnon ponnet ja toisissa helsinkiläisten tinkimättömämpi versio niistä.⁴

Näytteenä Valppaan hallitsemasta ja tässäkin yhteydessä viljelemästä tyylilajista ironiasta olkoon: (...) "‘veroa kruunulle’ suorittaa oikeastaan jokainen, joka polttaa tullattua tupakkaa tai juo kupin kahvia. Mutta puoluehallinnon tarkoitus ei suinkaan ole myöntää niin laajoille piireille äänioikeutta. Sillä mikäli tiedämme lienee sanoilla ‘veroa kruunulle’ tarkotettu ainoastaan henkilökohtaisia veroja."⁵

Kruununverokiista osoittautui äänioikeusasian samana keväänä saaman päätöksen valossa merkityksettömäksi, mutta sen nostattamat epäluulot ja antipatiat eivät ainakaan lieventäneet niitä erimielisyyksiä, jotka syntyivät paljon tärkeämmässä asiassa, suhtautumisessa valtiopäivien laillisuustaisteluun.

Vanhasuomalaiset vaativat valtiopäivien jarrutuksen lopettamista ja työväenliikkeessä toimivat suomettarelaiset, erityisesti Matti Pesola Turussa, yhtyivät tähän vaatimukseen. Työväenliikkeen alkuperäisenä ajatuksena oli järjestää painostusmielenosoituksia silloin, kun säädöt ryhtyisivät käsittelemään äänioikeusasiaa, mutta kentältä tulevan paineen vuoksi turkulainen puoluehallinnon toimeenpaneva valiokunta käynnisti valtakunnallisen mielenosoituskampanjan jo helmikuussa, vaikka suuri anomus oli vailla ratkaisuaan ja jarrutus yhä jatkui.⁶ Työmies ja sen päätoimittaja hapuillivat pitkän aikaa suhtautumisessaan, kunnes aivan valtiopäivien lopulla, Kotkan työväenyhdistyksen 9.-10.4. tekemän päätöksen rohkaisevana, lehden kannaksi vakiintui, että jarrutus ns. laillisuuden palauttamiseksi oli kaikin puolin kannattettava asia mutta äänioikeusuudistus oli tavalla tai toisella käsiteltävä siitä riippumatta. Äänioikeuden laajentaminen Työmiehen mielestä vain voimistaisi edustuslaitosta hallitusvaltaan nähden. Lehti piti koko ajan varansa, ettei se aivan suoraan yhtynyt suomettarelaiden vaatimukseen normaaliin valtiopäivätyöhön palaamisesta. Äskettäiset suomettarelaisyytökset olivat liian tuoreissa muistissa. Vain kaksi-kolme vähemmän tärkeätä työväenyhdistystä penäsi muutta

5 (Valpas,) pk. Mikä on puoluehallinnon tarkoituksena?, TM 22.2.1905.

6 Stph:n ptk. 29.10.1904, 3 § ja No 238, kiertokirje 8.2.1905, SDP F 4, TA; Turun ty:n ptk. 4.12.1904, 3 § ja 29.1.1905, TTA; LT 31.1.1905, s. 2.

mutkitta jarrutuksen lopettamista.⁷

Erityisesti Mäkelin ja Yrjö Sirola Kansan Lehdessä hyväksyivät jyrkien perustuslaillisten noudattaman politiikan, jossa pääpaino oli ns. laillisuuden palauttamisessa valtiopäiväjarrutuksen nojalla. Samalla he kuitenkin arvioivat, ettei puolueelta kannattanut odottaa myötemielisyyttä äänioikeusasiassa. Mielenosoituskampanja (ulkosalla järjestettävät kokoukset ja kulkueet) oli lähtenyt liikkeelle Turusta, nähtävästi ennen kaikkea rivijäsenten ja kannattajien vaatimuksesta ja oli jo sellaisenaan tietyssä määrin epäluottamuslause säätyjen linjaa kohtaan. Turkulaiset olivat kyllä perustuslaillisten pääsuunnan takana mutta eivät aivan yhtä varauksettomasti kuin tamperelaiset. Turkulaisten mielestä valtiopäivillä oli hiukan enemmän pelivaraa äänioikeuskysymyksen ratkaisemiseksi kuin tamperealaisista näytti; niinkään työläisten tähän suuntaan käyvillä vaatimuksilla oli enemmän sijaa kuin Kansan Lehden mielestä. Mielpide-ero ei ollut huomattava mutta riittävä johtaakseen maaliskuussa pieneen sananvaihtoon Kansan Lehden ja Länsi-Suomen Työmiehen välillä.⁸

347

J. K. Kari pyrki valtiopäivillä saamaan aikaan porvarissäädyn päätöksen, että se ottaisi käsitelläkseen äänioikeusasian valtiopäiväjarrutuksesta huolimatta. Nuorsuomalainen ja maltillinen perustuslaillinen K. J. Ståhlberg, joukko muita samoin ajattelevia nuorsuomalaisia, vanhasuomalaiset, sosialistit sekä nuorruotsalaisten piskuinen ryhmä toimivat tässä säädysässä äänioikeusreformin toteuttamisen puolesta. Ståhlberg ajoi äänioikeusmietinnön päätökseen perustuslakivaliokunnassa, mutta sen saama sisältö ei kaikilta osin vastannut hänen pyrkimyksiään ja vielä vähemmän sosiaalidemokraattien. Keisarin annettua valtiopäiville yllättäen enää vain pari päivää toiminta-aikaa aatelis- ja porvarissääty lykkäsivät asian käsittelyn seuraaville valtiopäiville sillä perusteella, ettei laillisuutta ollut palautettu. Jyrkät perustuslailliset, joihin kuului pääosa ruotsinmielisistä ja osa nuorsuomalaisista, sanelivat tämän ratkaisun. Aloitteentekijänä oli nuorsuomalainen Heikki Renvall. Papisto ja talonpoikaissäätty ottivat mietinnön

7 TM 14.1.1905, s. 2, 23.1.1905, s. 2, 6.2.1905, s. 1, 13.2.1905, s. 1-2, 15.2.1905, s. 1, 1.3.1905, s. 2, 17.3.1905, s. 1-2, 18.3.1905, s. 1-2, 27.3.1905, s. 1, 3.4.1905, s. 1, 8.4.1905, s. 2 ja 12.4.1905, s. 1-2; HTY:n ptk. 13.2.1905, 2 § ja jk:n ptk. 23.2.1905, 9 §, TA. Mainitut kolme työväenyhdistystä: TM 7.3.1905, s. 4 ja 17.3.1905, s. 2; KL 23.2.1905, s. 1, 9.3.1905, s. 1, 18.3.1905, s. 2-3 ja 1.4.1905, s. 2. Kotkan ty: TM 11.4.1905, s. 2. Ks. myös von Schoultz 1924, s. 271-273.

8 KL 4.2.1905, s. 1-2, 7.2.1905, s. 1, 16.2.1905, s. 1, 4.3.1905, s. 2, 9.3.1905, s. 1-2, 14.3.1905, s. 1, 16.3.1905, s. 1, 21.3.1905, s. 1-2, 1.4.1905, s. 2, 6.4.1905, s. 1 ja 13.4.1905, s. 1; LT 10.1.1905, s. 1-2, 31.1.1905, s. 1-2, 4.2.1905, s. 2, 7.2.1905, s. 1-2, 9.2.1905, s. 2, 11.2.1905, s. 1, 14.2.1905, s. 1, 21.3.1905, s. 1-2, 28.3.1905, s. 4, 6.4.1905, s. 1 ja 8.4.1905, s. 1; von Schoultz 1924, s. 273-274.

käsittelyynsä, mutta yhtyivät lopulta lykkäyspäätökseen. Tuolloin oli huhtikuun 14. päivä ja kansanjoukot osoittivat Säätytalon ulkopuolella mieltään äänioikeusuudistuksen puolesta.⁹

Valtiopäivien työn ollessa päättymässä niin Kari porvarissäädyssä kuin Mäkelin Kansan Lehdessäkin vaativat, että säädetyt hyväksyisivät viime töikseen äänioikeusuudistuksen. Mäkelinkin seisoi nyt stählbergiläisillä linjoilla, missä Kari ja turkulaiset yleensäkin olivat olleet jo aikaisemmin Mäkelinin ja Sirolan osoitettua tuolloin ymmärtämystä myös jyrkkää perustuslaillisuutta kohtaan.¹⁰

Kun äänioikeusasia uhkasi huhtikuun puolenvälin lähestyessä ajautua taas kerran sivuraiteelle, Valpas toi (13.4.) lehdessään esille ajatuksen kansalliskokouksesta, joka säätäisi maalle perustuslait ja eduskunta-uudistuksen. Helsingissä "säätäjien häpeäpäivänä" 14. huhtikuuta pidetty äänioikeusjoukkokokous hyväksyi tämänsisältöiset ponnet. Työväenliike jätti julkisessa sanassa avoimeksi, mikä taho olisi kutsunut koolle kansalliskokouksen. Julkisesti toimivalla liikkeellä ei ollut varaa ilmoittaa, että kansalliskokous kokoontuisi hallitsijasta riippumatta. Ajatus voitiin tulkita myös yritykseksi sivuuttaa lailliset valtiopäivät ja perustuslait turvautumalla keisariin eli työväenliikkeen vuonna 1900 tunnusteleman "keisaripolitiikan" jatkoksi, mutta Valpas ja Sirola eivät kuitenkaan tahtoneet, että työväenliike toteuttaisi tavoitteensa hallitsijan avulla. Valpas halusi korkeintaan herättää tällaisen mielteen painostaakseen kotimaisia vastustajia myönnetyksiin. Vielä vähemmän ajatus hallitsijaan turvautumisesta sopi selvälle vallankumousväelle eli työläisaktivisteille ja ruotsinkielisille sosiaalidemokraattisille aktivisteille, jotka niinkään vuoden 1905 mittaan kannattivat kansalliskokousta. Kansalliskokousvaatimus suuntautui peitetysti itsevaltiutta ja monarkiaa vastaan. Sikäli kuin sen oli määrä syrjäyttää säätyvaltiopäivät uusia perustuslakeja säätävänä elimenä, se oli myös sisäi-

9 Tuominen 1964, s. 222-225; Blomstedt 1969, s. 177-185. Nuorperustuslaillinen näkemys äänioikeusasiasta ja työväen mielenosoituksesta, ks. H. Neovius A. Neoviukselle 17.4.1905 ja Arvid Haraldille 19.4.1905, AN, VA.

10 (Mäkelin,) pk. Vedotkaa kansaan!, KL 13.4.1905; (Karin) Puhe, KL 18.4.1905. Blomstedt on Ståhlberg-elämäkerrassaan (1969, s. 171 seur.) kiinnittänyt huomiota perustuslaillisten ja nimenomaan nuorsuomalaisten jakaantumiseen jyrkkiin laillisuusmiehiin ja reaalipoliitikoihin. Merkittävää on, että tämä jako heijastui myös työväenliikkeen perustuslaillismieliseen siipeen. Väitöskirjassani (1989, s. 117-118) olen liiaksi korostanut Mäkelinin ja Karin välistä eroa tässä asiassa valtiopäivien päättymisvaiheessa; pienoinen ero toki edelleen oli. Sitä vastoin piskuinen Arbetaren oli vielä 15.4. ilmestyneessä pääkirjoituksessaan sitä mieltä, ettei valtiopäivien olisi tarvinnut kuin julistaa olevansa periaatteessa äänioikeusuudistuksen kannalla niin kauan kuin laillisuutta ei ollut palautettu; kirjoitus oli kirjoitettu paria päivää aikaisemmin ja ilmestyessään toivottomasti vanhentunut.

sesti kumouksellinen vaatimus. Ennen syksyn 1905 suurlakkoa työväenliikkeen kansalliskokoustavoite ei ollut aivan julkivallankumouksellinen mutta ei kovinkaan kaukana siitä.

Kansalliskokousvaatimuksen tarkoituksena oli painostaa porvarilliset puolueet ja säädetyt hyväksymään demokraattinen eduskuntauudistus ja edistää autonomiatistelua esittämällä epäsuorasti Suomen sisäistä riippumattomuutta lisäävä tavoite. Samalla sosiaalidemokraatit varautuivat siihen yhä todennäköisemmältä näyttävään mahdollisuuteen, että Venäjä siirtyisi entistä kansanvaltaisempaan hallitustapaan. Silloin Suomen kansalliskokous saattaisi muuttua verbaalisesta painostuskeinosta tai säätyvaltiopäivien rinnalla toimivasta vapaasta kansalaiskokouksesta kansan tahtoa ilmentäväksi edustuslaitokseksi, joka joko toimisi virallisten valtiopäivien opastajana tai jopa korvaisi ne. Hieman yksinkertaistaen voidaan sanoa, että kansalliskokous oli työväenliikkeen keskustelussa keväällä 1905 lähinnä painostuskeino ja tulevaisuuden visio, kesällä ja alkusyksystä pääasiassa vapaa kansalaiskokous muuttuen suurlakon aikana laillisten valtiopäivien sijaan astuvaksi edustuslaitokseksi. Lokakuun lopulta lähtien myös perustuslaillisista perustuslaillisin Yrjö Mäkelin otti kansalliskokouksen ajatuksen omakseen ja nyt täysin vallankumouksellisessa mielessä. Sitä vastoin turkulainen puoluehallinto ja Länsi-Suomen Työmies pysyivät suurlakon loppuun saakka täysin torjuvalla kannalla kansalliskokousajatuksen nähden. Laillisuusajattelu säilyi työväenliikkeessä pisimpään Turussa.¹¹

Kansanvaltaisilla vaaleilla valittava perustava (perustuslakia säätävä) kokous oli Venäjän vallankumousliikkeen keskeinen tavoite, jonka alkupe-
rää oli Ranskan suuressa vallankumouksessa. Valpas lainasi ajatuksen venäläisiltä.¹² Venäjän vuoden 1905 vallankumous ulotti näin ohjelmallisen vaikutuksensa myös Suomen työväenliikkeeseen. Sikäli kuin kansalliskokouksen oli määrä toimia vain valtiopäivien rinnalla vapaana kansalaisfoorumina, ajatus oli puolestaan peräisin Ruotsin työväenliikkeestä. Ruotsissa järjestettiin 1890-luvulla äänioikeusreformin tueksi niin sanottuja kansanvaltiopäiviä.¹³ Yhtenä ainesosana oli Venäjällä vuoden 1905 alussa

11 Ks. Kujala 1989, s. 119-122 ja 131-141 ja siinä mainitut lähteet, niiden lisäksi TM 22.4.1905, s. 2 ja KL 22.4.1905, s. 2. Valpas oli lehdessään 18.3. (s. 2) esittänyt parlamentarismin käyttöön ottamista hallituksen ja kansanedustuslaitoksen suhteissa. Tästä voidaan päätellä, että hallitusvallalla oli Valppaan kansalliskokoussuunnitelman toteuttamisessa juuri niin vähän sijaa kuin poliittinen tilanne vain antoi myöten. Ks. myös E. Aarnion kirjoitusta Porvariston ja köyhälistön kansainvälisyydestä, TM 14.9.1905, missä hän vaati kansanedustuslaitokselle rajatonta valtaa.

12 Kujala 1987b, s. 95.

13 Bäckström 1 1971, s. 249-258.

esitetty kansanäänestys meneillään olevasta sodasta, minkä ehdotuksen Sirola muutti ajatukseksi äänioikeudesta pidettävästä kansanäänestyksestä.¹⁴ Norjalaisten kansanäänestys Ruotsin ja Norjan unionin hajoamisen puolesta piti samaa ajatusta vireillä myös kesällä.¹⁵

Äänioikeusuudistuksen lykkääntyminen herätti työväenliikkeen kannattajissa suurta tyytymättömyyttä ja suuttumusta säätyjä kohtaan.¹⁶ Yleisenä ajatuksena oli, että valtiopäivät joutuisivat katumaan lyhytnäköisyyttään, sillä viivästyessään muutos menisi paljon pitemmälle kuin keväällä 1905 olisi ollut laita.¹⁷ Menettelyllään säädyt ajoivat työväenliikettä epäperustuslailliselle, vallankumoukselliselle tielle. Kansalliskokoustavoitteen esiin tuleminen johtui juuri tästä. Laillisuusmiehenä vielä keväällä ja kesällä pysytellyt Mäkelin ei keksinyt mitään muuta neuvoa kuin hallituksen painostamisen äänioikeusjoukkokokousten avulla, jotta se antaisi esityksen eduskuntauudistuksesta seuraaville valtiopäiville.¹⁸ Hänen keinonsa olivat käyneet vähiin, kiitos hänen liittolaisensa, joiden suhteen hänellä ei kuitenkaan ollut vähäisimpiäkään illuusioita.

Mäkeliniläisten uudeksi toimintamuodoksi vakiintui alkuvuodesta 1905 osallistuminen ns. perustuslaillisiin kansalaiskokouksiin, jotka protestoivat hallitusvallan (väitettyjä) laittomuuksia vastaan ja antoivat tukensa säätyjen laillisuustaistelulle. Tällaisia kokouksia pidettiin muun muassa Tampereella 22.2., Porissa 31.3. ja ylipäätään useilla paikkakunnilla, yleensä hakematta niihin ilman viranomaisten lupaa. Ne kokoukset, joihin sosiaalidemokraatit ottivat osaa, antoivat näiden vaatimuksesta puoltolauseensa myös äänioikeusuudistukselle. Tällainen kannanotto oli luonnollisesti omiaan naulaamaan mäkeliniläiset perustuslailliseen yhteisrintamaan. Kokousten tuki äänioikeusuudistukselle oli oivallista propagandaa mäkeliniläisen vaihtoehdon puolesta, kunnes säädyt äänioikeuspäätöksellään kaatoivat korttitalon ja aiheuttivat vasemmistolaisille ystävilleen melkoisen arvovaltatappion.¹⁹

14 Kansanäänestystä sodasta, KL 14.2.1905; Lippo (luultavasti Sirola), Pikku pakinaa, KL 21.2.1905.

15 (Y. S)iro(la), pk. Kansan tahto, KL 15.8.1905.

16 Työväenlehdet huhtikuun puolellavälissä ja sen jälkeen; Laine I 1946, s. 190-192.

17 Esim. (Mäkelin,) pk. Nyt on otettava kaikki, KL 22.4.1905.

18 Ks. edellinen viite.

19 Porin perustuslaillisten suomenmielisten kokouksen ptk. 31.3.1905, EIP VII, VA; KL 25.2.1905, s. 1-2 ja 4.4.1905, s. 3. Turussa 26.3. pidetty kokous ei hyväksynyt edes äänioikeuskannanottoa, vaikka Hellsten ja Vuolukka olivat

Äänioikeusasia oli perustuslaillisissa kansalaiskokouksissa vain sivujuonteena, kun taas niiden varsinaisena tehtävänä oli hallituksenvastaisen mielipiteen levittäminen ja sen kanavoiminen poliittiseksi painostukseksi. Toukokuussa ja viimeistään kesällä 1905 sosiaalidemokraatit palasivat niihin.²⁰ Eivätkä vain mäkeliniläiset vaan heidän mukanaan tuli myös ainakin osa työläisaktivisteista.

Valppaan ulkomaanmatkan aikana kesäkuussa perustuslaillisista kokouksista puhkesi kiivas kiista vt. päätoimittajan Matti Hällebergin (Paasi-vuoren) ja toisen Matin, Turkian, välille. Hälleberg oli valpaslaisista valpaslaisin, vielä enemmän kuin oppi-isänsä. Hän oli syksyn 1904 "suomettarelaiskiistassa" ilmaissut enemmän ymmärtämystä vanhasuomalaisia kohtaan kuin kukaan toinen. Turkia taas oli yksi työläisaktivistien johtajista. Vaikka Valpas oli ajatusmaailmaltaan ja toimintatavoiltaan lähempänä Hällebergiä kuin Turkiaa, hänessä oli kuitenkin niin paljon reaali politiikkaa, että hän ymmärsi säilyttää luottamukselliset suhteet kumpaankin. Juuri hänen henkilökohtainen panoksensa piti vuosina 1904-05 valpaslaisten ja työläisaktivistien liittoa yllä. Kuvaavaa kyllä, liitto rakoili heti, kun mestari oli poissa.

Hällebergin mielestä perustuslailliset kokoukset olivat työväen kanalta silkkaa petkutusta. Hän muistutti äänioikeusasian äsken päättyneillä valtiopäivillä saamasta kohtalosta. Hälleberg asetti perustuslailliset samalle viivalle suomettarelaisten kanssa ja piti ensiksi mainittujen laillisuuspyrkimyksiä ja nyt uudelleen esittämää äänioikeusreformipontta arvottomina. Hän ilmaisi kuitenkin selvästi katsovansa tinkimättömän autonomia-taistelun tärkeäksi. "Laillisten olojen hyväksi voimme me yksin ilman heihin kumpaankaan liittymättä toimia paremmin kuin heidän kanssaan yhdessä." Kahden herraspuolueen valtataistelu ei työväenpuoluetta liikuttanut. Hällebergin mielestä "setä Valpas" (31-vuotias setä! - Hälleberg oli itse täyttänyt 39) olisi hänen kanssaan samaa mieltä. Tällaisia vehkeitä edistävä sosiaalidemokraatit oli Hällebergin mielestä erotettava puolueesta.

Turkia puolestaan muistutti Valppaan säätyjen laillisuustaistelulle keväällä jakamasta kannatuksesta ja suositteli, että Valpas saisi kotimaahan

näkyvästi mukana. Tämä johtui nähtävästi siitä, että myös ruotsinmieliset olivat mukana. Porin kokous oli vain suomenmielisten ja nähtävästi Tampereenkin; joka tapauksessa suomenmieliset olivat täällä täysin määräävässä asemassa ruotsinmielisiin nähden, joten äänioikeuteen voitiin ottaa kantaa. Toisaalta sellaisetkin perustuslailliset kokoukset, joissa työväellä ei ollut näkyvää sijaa, saattoivat antaa kannatuksensa äänioikeusreformille, esimerkiksi Multialla. LT 14.3.1905, s. 2 ja 28.3.1905, s. 2. Ks. myös KKK Ed 13, 1905, 1, f. 44 ja 86, VA.

20 KKK Ed 13, 1905, 1, f. 232-233 (esimerkiksi Hilja Pärssinen Viipurissa 25.5.), VA.

palattuaan itse ilmaista oman kantansa. Turkia ihmetteli Hällebergin pen-seyttä laillisuutta kohtaan. Hänen mielestään sen palauttamiseksi voitiin toimia yhdessä perustuslaillisten kanssa, vaikka näihin ei muutoin ollut luottamista; "matelevien" suomettarelaiten kanssa ei sitä vastoin ollut mitään yhteistä. Turkia syytti Hällebergiä suomettarelaisuuden myötäilemisestä ja viittasi muun muassa ylioppilas Sulo Vuolijoen ottami-seen Työmiehen aputoimittajaksi.²¹

Vuolijoki oli keväällä 1903 yhtenä kymmenestä vanhasuomalaisesta decemviri-ylioppilaasta allekirjoittanut kutsuntoihin menemistä puoltavan lentolehtisen. Hälleberg oli Työväen sanomalehtiosakeyhtiön johtokunnan puheenjohtajana Vuolijoen nimityksessä asianosainen, mutta Vuolijoki oli valittu nimenomaan Valppaan esityksestä. Vuolijoki ei kuitenkaan 1905 ollut enää suomettarelainen vaan sosialisti. Hänen nimityksestään synty-neen kohun vuoksi hän kieltäytyi toimesta. Toinen "suomettarelaispole-miikki" lehdistössä (nimenomaan Helsingin Sanomissa) syntyi sen johdos-ta, että Työmiehen toimittaja Eero Haapalainen oli ilmaissut myötätunto-aan Lennart Hohenthalin murhaamalle vanhasuomalaiselle prokuraattorille E. Soisalon-Soiniselle (Johnssonille) kannattamalla osakunnassaan seppe-leen laskemista tämän hautajaisissa. Haapalainen kiisti kaiken viimeiseen asti, kunnes väite todistettiin hänen nostamassaan kunnianloukkausjutussa oikeaksi. Haapalainen esiintyi siis osakunnassaan suomettarelaisena ja työpaikassaan sosialistina – osoitus siitä, miten sitkeästi työväenkysymys vieläkin lokeroitui erilleen valtiollisesta kysymyksestä.

Näiden kesän ja syksyn 1905 "suomettarelaisdebattien" samoin kuin kovin epämukavaan aikaan esille pullahtaneiden soppakomiteamuisteloiden ansiosta Työmiehen toimitus ja eritoten Valpas joutuivat ahtaalle. Vastus-tajat ottivat kaiken mahdollisen hyödyn Vuolijoen ja Haapalaisen tapauk-sista ja niiden paisuttelusta huolimatta olikin käynyt selväksi, että Työ-miehen toimituksessa ja julkaisuyhteisössä esiintyi salattuja suomettarelais-sympatioita. Todettakoon, ettei Valpas työhönsä palattuaan ottanut kantaa Hällebergin ja Turkian väittelyyn; kummankin kannatus oli hänelle tär-

21 (Hä)ll(eberg), pk. Kosminen on taas alkanut, TM 13.6.1905 ja hänen ja Turkian sen johdosta lehdessä 15.-17. ja 22.6. käymä väittely. Sitaatti on Hällebergin 17.6. julkaisemasta pääkirjoituksesta Kilpakosiat ja pettäjät. Ks. myös Kujala 1978, s. 211. Hällebergin ja Turkian väittely aiheutti työläisaktivisteissa ristivetoa. Viipurilainen Hilja Pärssinen, työläiskagaali ja luultavasti myös työläisaktivisti, liputti Työmieheissä laillisuustavoitteen, omatoimisuuden ja ennen kaikkea puolueyhentäisyyden puolesta. Sitä vastoin toinen samoin ajatteleva viipurilainen, Mimmi Kontulainen, katsoi kannassaan ennen vankan miehen Turkian menneen päästään sekaisin. Kirjeessä heijastui se seikka, että autonomiataistelun osallistumisesta huolimatta jyrkkä porvarillisten puolueiden vastainen henki oli työläisaktivismille ominainen. H. P(ärssinen), pk. Taasenko alkaa?, TM 20.6.1905; M. Kontulainen J. K. Karille 30.6.1905, No 1311, SDP F 7, TA.

Suomen poliittinen kriisi, venäläisen hallitusvallan myöntövyyspuoleen vastahakoisella avulla toteuttama poikkeustila, oli omiaan suosimaan perustuslaillisiin orientoituvaa yhteistyösuuntausta työväenliikkeessä. Valtiollinen tilanne pakotti oikeaoppisuutta vastaan sotiviin ratkaisuihin. (Sitä vastoin perustuslaillisten epäkansanvaltaisuus ruokki omatoimisuuslinjaa.) Yhteistyösuuntaus löi itsensä läpi Tampereella (Mäkelin), Porissa (Salin) ja Turussa (Kari ym.). Vuonna 1905 myös oikeaoppisessa Helsingissä usallettiin liputtaa julkisen laillisuusrintaman puolesta (Turkia). Autonomia-taistelun muuttuminen maanalaisen toiminnan ohella yhä selvemmin myös julkiseksi lisäsi jännitteitä omatoimisuuslinjan sisällä. Sen yhdessä pysyminen oli aikaisemmin perustunut suurelta osin juuri siihen, ettei erimielisyyttä aiheuttavasta suhtautumisesta valtiolliseen kysymykseen voitu lehdistä ja kokouksissa keskustella.

Kesällä 1905 alkanut rivien rakoilu oli suuri tappio Valppaalle ja vaikka hänen "aktivistis-suomettarelainen" leirinsä ei avoimesti hajonnutkaan, häntä itseään uhkasi leimautuminen myöntövyysmieheksi ja venäläisvallan hännystelijäksi. Vain sopivasti puhjennut suurlakko pelasti hänet poliittisesta paitsiosta ja sen takana kenties vaanineesta perikadosta. Valpas kantoi työväenliikkeen lähimenneisyydestä periytyvää, nyt häpeälliseksi muuttunutta taakkaa, mutta olosuhteiden muuttuessa osaltaan juuri tämä taakka auttoi häntä hahmottamaan perustuslaillisuudesta riippumattomia valtiollisia ratkaisuja. Huhtikuusta 1905 lähtien kävi ilmi, että työväenliike oli autonomiatistelussa valtapuolueista yhä vähemmän riippuvainen ja valpaslaiset ottivat tähän vanhan laillisuuden palauttamiseen ja uuden laillisuuden luomiseen tähtäävään toimintaan aktiivisesti osaa.

Työmies ja Arbetaren esiintyivät kesällä ja syksyllä 1905 perustuslaillisempina kuin perustuslailliset. Ne arvostelivat Leo Mechelinää ja Otto Donneria, koska nämä olivat myötävaikuttaneet siihen asevelvollisuuskysymyksen keväällä saamaan ratkaisuun, että ns. laittomat kutsunat korvattiin 10 miljoonan vuosittaisella maksamisella Venäjän valtakunnan-rahastoon; muutenkin kelvottomat valtiopäivät olivat sanktioineet tämän maksun yhdelle vuodelle. Mechelin ja Donner olivat lisäksi keskustelussaan

22 TSOY:n jk:n ptk. touko-marraskuussa 1905, TA; HelRO II os rikosas. 10.7.1905, 7 § ja myöhemmät käsittelykerrat 18.9.1905, 11 §:ään saakka, VA; E. Haapalainen E. Valppaalle 1.7.1905, Edvard Valppaan kok., TA; TM 19.9.1905, s. 2 (Valpas asetti oikeuden päätöksen johdosta Haapalaisen erotamisen toimituksesta TSOY:n johtokunnan harkittavaksi; suurlakko poisti tämänkin asian päiväjärjestyksestä). Esimerkkejä laajasta lehdistöpolemiikista: HS 16.6.1905, s. 7, 18.6.1905, s. 6, 24.6.1905, s. 5 ja 11.7.1905, s. 3-4; KL 10.6.1905, s. 1-2 ja 29.6.1905, s. 2-4. Reuna käsittelee pro gradu -työssään (1978) laajasti Vuolijoen ja Haapalaisen tapauksia. Soppakomiteasta ja sen 1905 aiheuttamasta keskustelusta edellä.

Obolenskin kanssa vakuuttaneet tälle, ettei diktatuuriasetusta tarvittu edes turvallisuussyistä, vaan lainsäädäntö antoi hallitukselle mahdollisuuden estää venäläisten vallankumouksellisten pesiytymisen Suomeen pyytämällä tähän suomalaisten viranomaisten virka-apua. Tätä Työmies ja Arbetaren pitivät vielä suurempana petoksena haluamatta lainkaan ymmärtää, että lausunnolla oli yksinkertaisesti tähdätty diktatuuriasetuksen kumoamiseen ja suuren anomuksen hyväksymiseen. K. H. Wiik aloitti pitkän poliitikonuransa yrittämällä suistaa perustuslaillisten suurimman johtajan Mechelinin jalustaltaan. Tällöin Arbetaren esiintyi enemmän maanalaisen aktivistipuolueen laillisena äänenkannattajana kuin työväenlehtenä, minkä myös perustuslailliset hyvin tajusivat.²³

Samalla kun työväenlehdet esiintyivät laillisuuden ylimpinä vartijoina ne myös korostivat, ettei ennen vuotta 1899 vallinneen laillisuuden palauttaminen riittänyt, vaan oli saatava aikaan kansanvaltainen laillisuus, joka poisti luokka- ja säätyrajat. Työväki vaati demokraattisesti valittua edustuslaitosta, jonka käsissä oli rajaton valta ja joka käytti kansan rajatonta itsemääräämisvaltaa. Työväenliikkeelle vuoteen 1917 ja myöhempäänkin tyypillinen vaatimus vallan keskittämisestä kansanedustuslaitoksen käsiin oli tässä muotoutumassa. Eduskuntavaltaisuus tarkoitti käytännössä hallitsijan vallan supistamista minimiin.

Toisaalta Valpas kirjoitti 18. syyskuuta, että työväki toteuttaisi kansanvaltaisuuden tarvittaessa ekstrelegaalisesti, jos siltä suljettaisiin perustuslaillinen tie. Epäilemättä hän tarkoitti tällä keväistä kansalliskokousehdotustaan. Arbetaren-lehdessä Wiik lausui 7.7. suoraan, että jos Venäjällä tapahtuisi vallankumous, Suomen valtiosäädö lakkaisi olemasta voimassa ja yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittava kansankokous astuisi valtiopäivien sijaan. Työväenliikkeen suhde laillisuuteen oli siis ambivalenttinen.²⁴ Suurlakon aikana työväenliike pääsi kokeilemaan vaihtoehto-

23 Asevelvollisuus- ja poliisikysymys: Reuter II 1930, s. 314-316, 349-351; S. Nordenstreng, L. Mechelin: Hans statsmannagärning och politiska personlighet, II (Helsingfors, 1937), s. 238-250; Torvinen 1965, s. 323. Lehdet: (M. Hä)ll(eberg), pk. Kosminen on taas alkanut, TM 13.6.1905; Valppaan Iltakatsaukset TM:ssä 4., 6. ja 18.9.1905; (Valpas.) pk. Mechelin-juttu asiakirjoissa, TM 10.10.1905; Charles (= K.H. Wiik), Slutet eller De tio miljonerna eller De konstitutionellas skam, Arb 29.7.1905; luultavasti Wiikin kirjoitukset pk. Fallna stjärnor, Arb 2.9.1905 ja I audiensfrågan 9. ja 16.9.1905 sekä Ännu en gång audiensfrågan, Arb 14.10.1905. KL:n tuomio oli yhtä ehdoton: ks. 28.9.1905, s. 1, 30.9.1905, s. 1-2 ja 14.10.1905, s. 1-2 (tässä pääkirjoituksessaan Valtapuolueet pesutuvassa Mäkelin oli sitä mieltä, että Mechelinille ja Donnerille oli varattu suomettarelaiten riveistä kunniapaikat ja heidät otettaisiin siellä avosylin vastaan). Aktivistien maanalainen lehti: K. Z(illiacus), "Konstitutionell politik", Frihet No 5 1.8.1905, s. 2-3. Kysymyksen käsittelyyn perustuslaillisten kirjeenvaihdossa ja lehdissä ei tässä voida mennä. Ks. ainoastaan D. Neovius A. Neoviukselle 7.9.1905 ja Arvid Dagmarille 11.9.1905, AN, VA.

tojaan, mutta olosuhteet pakottivat sen lopulta tyytymään lailliseen tiehen.²⁵

Norjan eroaminen unionista ja itsenäistyminen innosti työväenlehtiä kesällä ja alkusyksyllä 1905. Työväenlehdet rinnastivat Ruotsin kuningashuoneen ja suurruotsalaisen aatelin pyrkimyksen pitää heikompaa kansaa sortonsa alaisena suoraan Suomen valtiolliseen tilanteeseen ja sympatisoivat vailla epäilyksen häivää norjalaisten vapaustaistelua. Norjalaisten kansanäänestys, jossa musertava enemmistö äänesti unionin hajoamisen ja itsenäisyyden puolesta, ilmensi kansan tahtoa, joka oli työväenliikkeen mielestä ylin laki. Tällainen äänestys merkitsi ruotsalaisen hallitsijan erottamista ja tasavalta oli sen perusteella luonnollinen ja paras hallitusmuoto Norjaan. Monarkia oli rikollinen hallitusmuoto, sillä se supisti kansan rajatonta itsemääräämisoikeutta. Kansan tahto oli voimakkaampi kuin vanhentuneet perustuslait. Valpas piti Norjan itsenäistymistä vallankumouksena ja hänen mukaansa työväenluokka tunnusti kansan itsenäisyyden turvaavan vallankumouksen oikeutetuksi. Helsingin järjestynyt työväki sähköitti onnitellunsa norjalaisille ja ruotsalaisille tovereille näiden omaksuman kannan johdosta. Puoluehallinnon toimeenpaneva valiokunta lähetti sympatiasähkeen Ruotsin sosiaalidemokraateille.

On ilmeistä, että suomalaiset sosiaalidemokraatit olisivat mielellään seuranneet norjalaisten esimerkkiä ja perustaneet Suomen itsenäisen tasavallan, mutta he kuten samaan suuntaan ajattelevat nuorsuomalaiset pitivät tätä epärealistisena tavoitteena eivätkä sellaista asettaneet. Suurlakon aikaisessa punaisessa julistuksessaan Mäkelin ilmoitti, ettei Suomen kansa toivonut eroa Venäjästä, jos Venäjän kansan parhaat ainekset ottaisivat vallan käsiinsä ja jos tapahtumien kulku ei tekisi irrottautumista välttämättömäksi - valtiollisesta uskollisuudenvalastaan huolimatta hän siis jätti ohjelmaansa kaksikin separatistista takaporttia.²⁶

Viimeistään suurlakko paljasti kuitenkin kaikkien itsenäisyysshaaveiden täydellisen mahdottomuuden eikä niillä marraskuun alun poliittisessa mullistuksessa ollut juuri mitään sijaa. Venäjän hallituksen sotilaallinen

24 Erl. Aarnio, pk. Mikä meidät yhdistää?, TM 27.6.1905; E. A(arnio), Porvariston ja köyhälistön perustuslaillisuutta, TM 14.9.1905; (Valpas,) Iltakatsaus, TM 18.9.1905; Charles (= K. H. Wiik), Några tankar om framtiden, Arb 7.7.1905.

25 Ks. Kujala 1989, s. 127-154.

26 Unionipula ja Norjan ja ynnä Ruotsin sosialistit, TM 7.6.1905; pk. Muualta maailmasta, TM 10.6.1905; Iltakatsaus, TM 13.6.1905; Unionin hajottaminen, TM 14.6.1905; Helsingin työväen, TM 30.6.1905; 7.7. TM:ssä alkanut Valppaan kirjoitussarja Norjan vapautushommat, erityisesti 18., 24. ja 26.7.1905; Unionijupakasta, TM 15.8.1905; Kansanäänestys, TM 19.8.1905; (Y. S)iro(la), pk. Kansan tahto, KL 15.8.1905; Upplysning, Arb 15.7.1905; Sverige och

ylivoimaisuus oli suurlakon kuluessa käynyt täysin selväksi. Toisaalta toiveet Venäjän itsensä muuttumisesta demokraattisemmin hallituksi olivat lisääntyneet ja tällainen muutos lupasi myös lisää itsemääräämisoikeutta Suomen kaltaisille reunamaille. Suomalaiset katsoivat yleensä, ettei suurvalta Venäjä antaisi pienen rajamaansa erota itsestään, vaikka entistä kansanvaltaisemmat ainekset ottaisivat Pietarissa vallan eikä separaatioon siinä tapauksessa liioin ollut yhtä paljon syytä kuin itsevaltaisesti ja sentralistisesti hallitussa valtakunnassa.

Norjan kansa menetti tyystin suomalaisten sosiaalidemokraattien kunnioituksen, kun se uudessa kansanäänestyksessä päätti ottaa tanskalaisen prinssin kuninkaakseen. Marraskuun 30. päivänä 1905 Työmies luonnehti halveksivasti veljeskansaa ja sen uutta kruunupäätä sanoin "Me Haakon norjalaisten tyhmyydestä Norjan kuningas".²⁷

Finland & Finland och unionsfrågan & Ändock republik!, Arb 19.8.1905; Oäkta och äkta patriotism, Arb 26.8.1905; HTY:n jk:n ptk. 29.6.1905, 9 §, TA; Helsingin paikallisjärjestön toimikunnan ptk. 29.6.1905, 4 §, TA; Stph:n tpv:n ptk. 15.8.1905, 2 §, TA; Parmanen IV 1941, s. 406-408 (punainen julistus); Kujala 1988a; Kujala 1989, s. 106-115. Zilliacus kirjoitti puolalaiselle sosialistille (PPS) Witold Jodko-Narkiewiczille, vannoutuneelle separatistille, 25.7.1904, että sen jälkeen kun Venäjällä oli nykyistä vapaamielisempi hallitus, hän oli täysin samaa mieltä puolalaisten ja kaikkien niiden kanssa, jotka tahtoivat erota täydellisesti Venäjästä mutta tämä aika ei nyt ollut käsillä; parasta olisi asettaa päämäärä sen mukaan, mikä kulloinkin olisi mahdollista. Ks. K. Zilliacus W. Jodko-Narkiewiczille 25.7.1904, d. 69, f. 1-4, op. 1, F. 167, RTsHIDNI. Itsenäisyyskysymyksestä ks. Luntisen artikkeli (1992) kirjallisuusluettelossa.

Kadun vallankumous eli hallituksen ja jyrkän opposition välinen taistelu 1905

357

Vuoden 1905 tapahtumat Suomessa ovat tutkimuksessa näyttäneet joukolta enemmän tai vähemmän toisistaan irrallisia purkauksia. Riittävästi ei tunneta nimenomaan aktivistien ja työläisaktivistien ohjauksen suurta ja ratkaisevaakin vaikutusta. Tietenkään he eivät olisi onnistuneet pyrkimyksissään, elleivät ne olisi vastanneet kansanjoukoissa vallinneita mielialoja. Suomen joukkoliikehdintää ei kuitenkaan voi luonnehtia spontaaniksi paitsi joiltakin toissijaisilta ja paikallisilta osiltaan.

Venäjän vuoden 1905 vallankumous alkoi Pietarin verisunnuntaista 22.1., jolloin sotaväki tukahdutti rauhallisen jättiläismielenosoituksen ampumalla suoraan väkijoukkoon. Tapahtuma synnytti levottomuuksia eri puolilla valtakuntaa, myös Suomessa. Venäjän niin sanottu ensimmäinen vallankumous oli sarja spontaanisti puhjenneita ja paikallisesti johdettuja järjestyshäiriöitä, lakkoja, kapinoita ja sotilasmeteleitä, joita yhdenkään vallankumouspuolueen ei valtakunnallisella tasolla onnistunut ohjata toivottuun päämäärään, itsevaltiuden kukistamiseen.¹

Suomessa ei vuoden 1905 osalta ole ollut tapana puhua vallankumouksesta, vaikka mikään ei estäisikään luonnehtimasta täkäläisiä tapahtumia kesken jääneeksi vallankumoukseksi aivan kuten Venäjälläkin oli laita.² Yhteiskuntarauha ei varmaankaan olisi Suomessa järkkynyt, ellei Venäjän hallitus olisi kotonaan joutunut ahtaalle. Tässä mielessä kehitys suuri-

1 Ks. esim. Abraham Ascher, *The Revolution of 1905: Russia in Disarray* (Stanford, 1988).

2 Ks. kuitenkin Viljo Rasila, *Suomen poliittisen historian vuodet 1905-1919*, teoksessa: *Suomen poliittinen historia 1905-1975*, 2. p. (Porvoo, 1980), s. 11-15.

ruhtinaskunnassa oli koko valtakunnan kehityksen funktio. Suomen tapahtumien luonne poikkesi kuitenkin olennaisesti Venäjästä. Suomessa levottomuudet eivät olleet spontaaneja vaan koko ajan aktivistipuolueen ja työläisaktivistien johtamia. Se mikä ei ollut mahdollista jättiläisvaltakunnassa kävi yhdessä sen kolkassa päinsä.

Vuoden 1905 kadun vallankumous³ eli joukkoliikehdintä Suomessa oli sarja aktivistien ja työläisaktivistien toimia, venäläisen hallitusvallan vastatoimia ja niiden eskaloitumista yhä pitemmälle ilman että kumpikaan puoli näki mahdolliseksi ryhtyä harjoittamaan laajamittaista väkivaltaa. Venäjän ulko- ja sisäpoliittisen kriisin syveneminen oli välttämättömänä edellytyksenä tälle kaikelle, mutta Venäjän tapahtumat antoivat ratkaisevan sysäyksen oikeastaan vain kahdesti: ensimmäisen kerran vallankumouksen alussa tammikuun lopulla ja toisen kerran lokakuussa 1905, johtaen tuolloin Suomen suurlakkoon. Koko alkuvuoden ja kesän ajan meneillään ollut eskaloitumisprosessi oli silloin jo seisahtanut ja vallankumous veti suuri-ruhtinaskunnassa henkeä. Tuomalla syyskuussa Suomeen lisää sotaväkeä hallitus oli osoittanut suomalaisille olevansa edelleenkin tilanteen herrana ja joukkoliikehdintä oli tilapäisesti laantunut. Suomalaisten voimin ei hallitusta pantu polvilleen. Suomen suurlakko ei olisi ollut mahdollinen ilman Venäjän yleislakkoa, mutta suurlakon syntyedellytykset olivat kypsyneet vuoden mittaan maan omien tapahtumien ansiosta.

Tammikuun lopun katumellakat

Kuultuaan Pietarin verisunnuntaista aktivistipuoluetta johtanut johtokunta päätti tammikuun 23. päivän illalla pitämässään kokouksessa järjestää seuraavana iltana mielenosoituksen Helsingissä. Tarkoituksena oli varmastikin saada aikaan liikehdintää myös muualla maassa. Vasta äskettäin syntyneellä ja joukkoyhteyksiä vailla olevalla aktivistipuolueella ei ollut vähäisimpiäkään mahdollisuuksia panna päätöstään omin voimineen toteen. Niinpä se kääntyi työläisaktivistien salaisen organisaation johdon puoleen ja pyysi sen apua. Tämä organisaatio hyväksyi aktivistipuolueen päämäärät ja toimi sen kanssa läheisessä yhteistyössä haluamatta kuitenkaan irtautua sosiaalidemokraattisesta puolueesta. Tammikuun lopun mie-

3 Jussilan termi, Jussila 1979, s. 76. Hänellä tämä termi tarkoittaa suurlakon aikaista ja jälkeistä joukkojen anarkistista vallankumouksellisuutta, minulla aktivistien johtamaa vallankumouksellista joukkotoimintaa, sen punoutumista yhteen terrorismin kanssa ja hallitusvallan vastatoimia ennen suurlakkoa. Ero johtuu siitä, että vallankumoukselliset joukot alkoivat riistäytyä irti johtajiensa ohjauksesta vasta suurlakon jälkeen. Ks. Jussila 1979 ja Kujala 1989.

lenosoitukset olivat siis työläisaktivistien organisaation aikaansaannos.⁴

Mielenosoitusten tarkoituksena ei ollut ainoastaan panna hallitusvalta ahtaalle Suomessa vaan estää mahdolliset joukkojensiirrot Venäjälle sikäläisiä levottomuuksia tukahduttamaan.⁵ Tämä viimeksi mainittu oli sittemmin yksi aktivistien perustavoitteista koko vuoden 1905 aikana.⁶

Tammikuun 24. päivänä Helsingissä levitettiin erityisesti työväen keskuudessa hektografoituja paperilappusia, joissa ihmisiä kutsuttiin illaksi koolle kaupungin keskustaan kuulemaan uutisia Venäjältä. Mitään lupia ei kukaan luonnollisestikaan hakenut. Sinä iltana mielenosoittajat (5.-10.000, joista monet olivat mukana vain uteliaisuudesta) saivat kenenkään estämättä tuoda julki hallituksen ja senaatin vastaisia mielipiteitään. Kädestä käteen levitettävissä lappusissa julistettiin Venäjän vallankumouksen alkaneen ja Suomen kansan ja etenkin sen köyhälistön yhtyvän siihen; itsevaltiasta hallitusta huudettiin alas ja Nikolai II:ta luonnehdittiin kansojen pyöveliksi. Uuden Suomettaren, tunnettujen suomettarelaisten asuintalojen ja ravintoloiden ikkunoita särjettiin. Revolvereilla ammuttiin ilmaan kuin villissä lännessä.⁷

Poliisin toimettomuus herätti kummastusta ja johti myöhemmin yleiseen mutta virheelliseen käsitykseen, että poliisi oli tarkoituksellisesti lietsonut levottomuuksia. Poliisin käytös perustui kylläkin annettuihin käskyihin mutta toisenlaisiin kuin suomalaiset kuvittelivat. Kenraalikuvernööri Obolenski oli muutamia päiviä ennen Pietarin verisunnuntaita saanut tietoonsa, että Suomen tehtaissa oli odotettavissa lakkoja. Koska hän, kuten on jo useammassa yhteydessä käynyt ilmi, uskoi Suomen sisäisten erimielisyyksien olevan vain eduksi Venäjän hallitukselle, hän aiempaan tapaansa käski venäläistä santarmistoa olemaan sekaantumatta lakkoihin ja aivan erityisesti niiden sovitteluyrityksiin.⁸ Suomen santarmihallituksen päällikön Freibergin Venäjän santarmien päällikölle anta-

4 14.5.1905 pidetylle puoluekokoukselle annettu toimintakertomus (luonnos) ja SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, f. 11-13, SAVA, VA.

5 Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 21-22, Yrjö Sirolan kok., KA; Vtoraja vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o politiitsheskom polozhenii v period otsherednogo seima v 1905 godu, Aprelja 1905 goda, KKK Hd 80, VA.

6 Protokoll fördr vid Finska aktiva motståndspartiets möte 14.5.1905, 4 §, SAVA, VA; Antti Kujala, The Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition, 1905: The John Grafton Affair and the Plans for an Uprising in St Petersburg, Scandinavian Journal of History 1980, s. 272.

7 Ks. mielenosoitusviite tuonnempana.

8 S 3, 1905, 9, f. 1, SSH, VA.

man raportin mukaan Obolenski oli 24.1. antanut niin poliisille kuin sotaväellekin puuttumattomuuskäskyn, mutta peruuttanut sen ikkunanruutujen alkaessa mennä säpäleiksi. Mielenosoitus osoittautuikin sisäpoliittisen sijasta hallituksenvastaiseksi.⁹

Kuvernööri Kaigorodov varoitti seuraavana päivänä uteliaita kansalaisia liittymästä mielenosoittajiin, sillä järjestyshäiriöt saatettaisiin ehkäistä voimakeinoin. 25. päivän iltana mielenosoittajia oli liikkeellä arviolta 5.000 henkeä. Kansalle jaetuissa lehtisissä esitettiin työväenliikkeen poliittisia vaatimuksia. Senaatintorin tienoilla poliisi kävi paljastetuin miekoin kansanjoukon kimppuun, arvattavastikin puolustaakseen täällä sijaitsevaa keskuspoliisiasemaa. Myös sotaväenosastoja oli asetettu valmiustilaan. Viaporin linnoitukseen menevä lennätinkaapeli oli sattunut halkeamaan. Kiihdyksissään venäläiset kuvittelivat ensin, että se oli katkaistu ja että sotaväen kimppuun aiottiin käydä. Harakan linnoituksen tykit suunnattiin kohti kaupunkia.

360

Bobrikov oli aikanaan teroittanut suomalaisten mieliin, etteivät venäläiset olleet näille ulkomaalaisia vaan "heidän vanhempia veljiään Venäjän hallitsijan alamaisten yhtenäisessä yhteisessä yleisvenäläisessä perheessä", mutta tiukan paikan tullen veljeys karisi ja jäljelle jäi vain miehitysvallan raaka voima. Helsingin kaupungin pommittaminen oli ensimmäisen kerran valmisteilla (ja seuraavan kerran vain 8 kuukautta myöhemmin). Sotaväen ei kuitenkaan tarvinnut puuttua Helsingin tapahtumiin tammi-kuussa 1905. Osoittaakseen mahtiaan sotaväki järjesti paraatin. Koska suomalaiset luulivat, että Helsingin varuskuntaa oli pienennetty, Obolenski järjesti tänne lisää joukkoja. Keisarille hän ilmoitti signaalin menneen hyvin perille. Vahvistaakseen poliisin moraalia Obolenski käski jakaa rahapalkkioita 25.1. järjestystä palauttaneille poliisimiehille.

Suurin osa mielenosoittajista kuului työväestöön, vaikka mukana oli myös sivistyneistöä. Katupojista oli mukava rikkoa ikkunoita, kun kerran tarkoituksin oli jalo. Työväenjärjestöt ja lehdet sanoutuivat tapansa mukaan jyrkästi irti järjestyshäiriöistä, joita ne eivät pitäneet proletariaatin toimintatapana.

Santarmisto sai agenteiltaan tietoja, joiden mukaan ruotsalaisen työväenyhdistyksen jäsenet M. Hälleberg, A. Soilander, O. Tiuppa, K. Korander, A. Torniainen, J. E. Kumenius ja V. Löfqvist ym. olivat aktiivisesti osallistuneet mielenosoitukseen ja Mikko Piirainen oli johtanut viina-kauppojen ikkunoiden kivittämistä. Vallankumouksellisena puhujana kunnostautui muun muassa työtön puuseppä O. W. Hokkanen. Hälleberg ja Löfqvist tiedettiin paikallisiksi työväenjohtajiksi, joten asiat eivät työväen-

9 S 3, 1905, 6a, f. 50-52, SSH, VA.

liikkeessä olleet kohdallaan. Ruotsalainen työväenyhdistys oli sinänsä aivan väärä osoite, mutta työläisaktivistien kohdalla tieto mukana olemisesta lienee pitänyt paikkansa ja ehkäpä Hälleberg ja Löfqvistkin olivat olleet tapahtumien pyörteessä.

Santarmisto vieritti kuitenkin vastuun mielenosoituksen järjestämisestä perustuslaillisten johtajalle Leo Mechelinille, koska työväestö oli sen mielestä väistämättä vain shakkilaudan talonpoika. Eräiden tietojen mukaan Obolenski uhkaili valtiopäivien sulkemisella. Tämä johtui kuitenkin siitä, että useita valtiopäivämiehiä oli nähty mielenosoituksessa. Santarmiston mielikuvitukselliset väitteet Mechelinin johtavastaroolista Obolenski varmastikin tajusi liioitteluksi. Hän tosin ihmetteli sitä, että Mechelin oli etukäteen osannut oikein ennustaa levottomuuksien alkamisen; pieni epäily oli kuin olikin hiipinyt hänen mieleensä. Kenraalikuvernööri syytti tapahtuneesta intelligentsiaa; työväestön osuus oli ollut toissijainen. Kaikki silminnäkijät santarmeja myöten olivat havainneet, että kysymyksessä oli ollut ennen kaikkea työväen mielenosoitus, jos kohta sillä oli ollut myös yleiskansallinen luonne, mutta liian voimakkaat ennakkokäsitykset johtivat venäläisen hallitusvallan taas kerran harhaan.¹⁰

Samoja vallankumouksellisia lappusia kuin Helsingissä 24.1. levitettiin seuraavina päivinä myös Tampereella, Lahdessa, Kotkassa, Lappeenrannassa, Viipurissa, Kuopiossa ja Oulussa. Helsingin työläisaktivistit toimittivat niitä postitse ja maaseutukaupunkeihin lähettämiensä asiamiesten kautta. Sortavalan työväenyhdistyksen talonmies poltti hänelle Helsingistä lähetetyt lappuset. Muutamilla paikkakunnilla järjestettiin mielenosoituksia, joista työläisaktivistit olivat osavastuussa ainakin Lappeenrannassa, Viipurissa ja Oulussa, ehkä myös Porissa. Paikoitellen juhlittiin samaan aikaan myös maastakarkotettujen kotiin palaamista ja tilaisuudet menivät päällekkäin. Maaseutukaupunkien mielenosoitukset olivat selvemmin yleiskansallisia kuin Helsingin. Oulussa syntyi järjestyshäiriöitä ja suomalainen kuvernööri Savander kutsui poliisin avuksi - ja omaksi avukseen sillä mielenosoittajat vaativat hänen eroaan - venäläistä sotaväkeä. Sotilaat hajottivat kiväärinperiään käyttäen kansanjoukon. Turun ja

10 Vtoraja vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom polozhenii v period otsherednogo seima v 1905 godu, Aprelja 1905 goda, KKK Hd 80 ja KKK 1905, I j, IX¹, VA; Sal. asiak. 1905, 3, f. 36-37 ja 1905, 17, lk, ULH, VA; S 3, 1905, 8, f. 1, 31-35, 39, SSH, VA; HelRO II os rikosas. 2.5.1905, 5 § ja 30.5.1905, 14 § sekä kumpienkin myöhemmät käsittelykerrat, VA; Poliisiraportteja, EIP III, VA; H. Neovius A. Neoviukselle tammik. 1905 ja M. Kothen A. Neoviukselle 24.1.1905, AN, VA; FO 7.2.1905, s. 2; HBL 25.1.1905, s. 4-5, 26.1.1905, s. 2, 4, 27.1.1905, s. 4; TM 25.1.1905, s. 1-2, 26.1.1905, s. 1-3 ja 30.1.1905, s. 1. Bobrikov: Saapuneet salaiset kirjeet 1899, No 9, lk, HLH, HMA.

Porin läänin vanhasuomalainen kuvernööri Lang pyysi kaiken varalta paikallisesta varuskunnasta käyttöönsä 30 kasakkaa. Viipurin läänin kuvernööri Mjasojedov otti työväenyhdistyksiltä lupauksen, että ne pidättäytyisivät kyseisistä mielenosoituksista.¹¹

Oman lukunsa muodosti Tampere, missä Mäkelin kielsi järjestämästä mielenosoitusta, koska sellaisesta ei ollut puolueen päätöstä. 24.1. ei saatu aikaan kuin lentolehtisten levittämistä. Työväestö pysytteli pääosin poissa kahta päivää myöhemmin järjestetystä mielenosoituksesta, vaikka Helsingistä oli saapunut agitaattori sellaista lietsomaan. Sama tilanne vallitsi myös 27.1. syntyneessä mielenilmauskulkueessa. Työläisaktivistien ja Mäkelinin pyrkimykset menivät taas kerran täysin ristiin.¹² Mäkelin ilmaisi pääkirjoituksensa otsikolla "Hävetkää hieman!" käsityksensä niistä esiteityistä väitteistä, että järjestynyt työväki oli pannut tammikuun lopun mielenosoitukset toimeen. Hänen närkästyksensä oli yhtä aitoa kuin Valppaan omassa lehdessään, ehkä aidompaakin, sillä Valppaan on Helsingissä täytynyt havaita, miten kaksinaamaisesti sikäläiset työläisaktivistit menettelivät. Toisessa kirjoituksessa Kansan Lehti julisti mielenosoittajat roskajoukoksi.¹³ Myös puoluehallinnon toimeenpaneva valiokunta Turussa varoitteli puolueväkeä "vierasten ainesten hurjistelevasta vaikutuksesta".¹⁴

Tammikuun lopun tapahtumat osoittivat, mihin työläisaktivistien organisaatio siihen mennessä oli levittäytynyt ja missä sen sanoma lankesi kiviseen maaperään. Työläisaktivistit ja työväestö yleisemminkin näkivät, että hallitusta vastaan voitiin osoittaa mieltä sen ryhtymättä rankaisutoimiin. Hallituksen lempeys käsitettiin osoitukseksi heikkoudesta eikä täysin aiheetta, mutta lempeyteen niinikään kuuluva hajota ja hallitse -aspekti jäi tajuaamatta. Tämä oli omiaan johtamaan hallituksen voimien aliarvioimiseen, ei kylläkään kohtalokkaassa määrin. Venäläisten joukkojen läsnäolo muistutti tehokkaasti siitä, kenellä valta oli.

11 KKK 1905, I j, IX¹, VA; Sal. asiak. 1903, 31 ja 1905, 23, lk, VILH, MMA; Salainen kirjekons. No 15 15./28.1.1905, lk, TLH, TMA; Saapuneet salaiset kirjeet 1905, 4, lk, HLH, HMA; Sal. asiak. 1905, 3 (lappusia oli lähetetty myös Savonlinnaan), lk, MLH, MMA; Sal. asiak. 1905, 8, lk, KLH, JoMA; HBL 28.1.1905, s. 4-5; Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 21-22, Yrjö Sirolan kok., KA; Jussila 1979, s. 58-59.

12 Saapuneet salaiset kirjeet 1905, 3, f. 20-21, lk, HLH, HMA; KKK 1905, I j, IX¹, f. 126-127, VA; US 28.1.1905, s. 4; Y. Sirola, 25 vuotta työväenliikkeessä (1928), f. 21-22, Yrjö Sirolan kok., KA.

13 KL 28.1.1905, s. 2.

14 Sth:n kiertokirje 8.2.1905, No 238, SDP F 4, TA.

Työväenliikkeen helmikuussa järjestämät äänioikeusmielenosoitukset olivat kaikin puolin laillisia tapahtumia. Poliisi oli huolellisesti tarkastanut etukäteen niiden ohjelman, puheet ja ponnet ja vannottanut järjestäjät, ettei vain hallituksenvastaista pihautakaan pääsisi ilmoille. Kaikki näytti kulkevan Obolenskin laatiman käsikirjoituksen mukaan, jossa työläiset saivat ahdistella valtiopäiviä siitä hyvästä, että nämä tohtivat ahdistella hallitusta suurella anomuksellaan. Santarmisto ja eräät raportoineet kuvernöörit (Mjasojedov, Lang, Kuopion läänin vanhasuomalainen kuvernööri M. A. Bergh) pitivät työväen äänioikeusmielenosoituksia rauhallisina ja hallitukselle vaarattomina. Kenraalimajuri Freibergin mielestä työläisten joukkokokoukset herättivät kuitenkin surullisia mietteitä, sillä jos työläiset toteuttivat kurinalaisesti johtajiensa korrekkeja vaatimuksia, he seuraisivat yhtä alttiisti näiden kehoituksia myös poliittisesti vahingolliseen toimintaan. Kenraalikuvernööri Obolenski ilmoitti yhtyvänsä santarmipäällikön johtopäätökseen.¹⁵ Venäläinen hallitusvalta alkoi siis tajuta leikkivänsä tulella. Kaikki joukkotoiminta pelotti sitä, myös laillinen ja lojaalinen.

363

Hallitusvallan lomaannuttaminen poliittisilla murhilla

Aktivistipuolueella oli venäläisten esikuvien mukaan taistelujärjestö poliittisten murhien tekemistä varten. Tarkoituksena oli "desorganisoida" eli lomaannuttaa Suomen ylin hallinto murhaamalla sen vihatuimpia edustajia ja pelottelemalla toisia eroamaan. Poliittisten terroritekojen oli myös määrä luoda väestössä kapinalle suotuisia mielialoja. Suomen kapinan oli tarkoitus puhjeta samanaikaisesti Venäjän lopullisen vallankumouksen kanssa. Kapina tähtäsi Suomen venäläisen ja kotimaisen hallinnon kukistamiseen ja myös sen estämiseen, että venäläisiä joukkoja siirrettäisiin Venäjälle valtaistuimen avuksi. Suomalaisilla oli Venäjän vallankumoukseen nähden vain avustava rooli; varsinaisen ratkaisun oli määrä tapahtua Pietarissa ja valtakunnan ydinalueilla.

Aktivistipuolue mielsi itsensä etujoukoksi, jonka itselleen ottama tehtävä oli liki mahdoton ("the forlorn hope", kuten Konni Zilliacus

15 KKK 1905, I j, VIII, f. 75-76 (Freiberg-Obolenski) ja passim, VA; Sal. asiak. 1905, 2, f. 51-53, lk, ULH, VA; HTY 2, TA. Kieltoperäistä hallintotapaa viljelevä Mjasojedov aikoi ensin olla sallimatta Viipurin äänioikeusmielenosoitusta (19.2.), mutta ennen kuin hän ehti antaa tätä tarkoittavan käskyn, hänelle valkeni, ettei se ollut sopusoinnussa hallitusvallan yleisen suhtautumisen kanssa. Ks. salaiset asiakirjat 1905, 5, lk, VILH, MMA.

luonnehti) ja jonka suorittaakseen se oli valmis uhraamaan itsensä.¹⁶ Kun puolue ei kuitenkaan koskaan ryhtynyt kapinaan, varsinainen desperadon osa lankesi ainoastaan terroritekojen suorittajille ja normaalin yhteiskunnallisen toiminnan ulkopuolelle ajautuville ammattivallankumouksellisille. Viimeksi mainittuihin kuuluivat maastakarkotetut aktivistijohtajat, erityisesti Zilliacus itse, sekä Suomessa työläisaktivistien johtavat kaaderit. Nämä saivat kantaa harteillaan vallankumouksen ja terrorismin raskaan taakan. Aktivistipuolueen keskushallitus ja sen ympärillä olleet ruotsinkieliset intellektuellit puuhailivat kyllä hekin vaarallisten asioiden kimpussa, mutta he selvisivät suuremmista seurauksista yli suurlakon ja Viaporin kapinan (1906). Heidän vallankumoustouhunsa oli kuin jännittävä seikkailu.

Aktivistien taistelujärjestö päätti raivata tieltään ensiksi senaatin talousosaston varapuheenjohtajan Constantin Linderin ja prokuraattori Eliel Soisalon-Soinisen (Johnssonin). Linder säästyi, koska hänet nimitettiin ministerivaltiosihteeriksi ja hän siirtyi suomalaisten terroristien tavoittamattomiin Pietariin.¹⁷ Taistelujärjestön johtajiin kuuluva Lennart Hohenthal murhasi prokuraattorin 6. helmikuuta 1905. Hän teki tekonsa kylmäverisesti ja ammattitaitoisesti eikä kuulusteluissa ja oikeudessa antanut ilmi keitään tovereistaan.¹⁸ Niin kuin Blomstedt on sanonut, hänen teostaan puuttui kuitenkin kaikki se heroisuus, mikä Eugen Schaumanin tyranninmurhalla oli ollut.¹⁹ Tämä johtui etupäässä siitä, että uhrina oli vanha-suomalaisen väestönsosan kunnioitusta nauttiva kotimainen mies. Sitä pait-

16 Protokoll fördr vid Finska aktiva motståndspartiets möte 14.5.1905, 2-4 §, SAVA, VA; K. Zilliacus T:lle (luultavasti Th. Homénille) 19.3.1905, brevsamling XXIII, JNR, ÅAB.

17 14.5.1905 pidetylle puoluekokoukselle annettu toimintakertomus (luonnos) sekä 19.11.1905 pidetylle vuosikokoukselle annettu hallinnon vuosikertomus (ruotsinkielinen versio, taistelujärjestön osuus), SAVA, VA. Ks. myös viitettä Soisalon-Soinisen murhasta.

18 HelRO IV os rikosas. 8.5.1905, 1 § ja myöhemmät käsittelykerrat, eritoten Hohenthalin oikeuden pöytäkirjoihin 29.5.1905 (1 §) liittämä omaelämäkerrallinen selvitys, VA; Hohenthal 1909; Söderhjelm 1919, s. 55-58; Estlander 1923, s. 284-291; Parmanen III 1939, s. 490-519. Venäjän sosialistivallankumouksellisten antaman esimerkin mukaan tekonsa suorittaneiden ja kiinni jääneiden terroristien oli laadittava elämäkertansa, jotta kansanjoukot oppisivat näkemään heissä rikollisten sijasta sankareita. - Hohenthal oli myös hankkiutunut poliisiin ja santarmiston palvelukseen päästäkseen selville vastustajan toiminnasta ja onnistunut loppuun saakka pettämään isäntiään. Edellisten ohella ks. S 3, 1905, 22 (Uudenmaan läänin apulaispäällikkö), f. 1-7, SSH, VA; KKK Ed 13, 1905, 1, f. 32-33, VA; Sal. asiak. 1904, 24, f. 5-7, lk. VILH, MMA; Sal. asiak. 1904, 23, lk. VALH, VMA.

19 Blomstedt 1969, s. 176.

si Hohenthal karkasi syksyllä 1905 puoluetovereidensa avulla vankilasta, kun taas Schauman oli yrittänyt sovittaa tekonsa ottamalla oman henkensä.

Hohenthal piti tammikuun lopun mielenosoituksia narrinpelinä. Kourallinen poliiseja riitti hajottamaan aseettomat kansanjoukot. Sitä vastoin pelottomien yksilöiden tekemillä poliittisilla murhilla vapauduttiin sortavista hallituksista. Terroristeilla oli väkevä usko oman toimintansa tehokkuuteen.²⁰

Vanhasuomalaiset järjestivät 12.2. Helsingin ylioppilastalolla kokouksen, jossa oli määrä paheksua katumeteleitä ja prokuraattorin murhaa. Tilaisuuteen oli saapunut myös toisin ajattelevia, muun muassa Aukusti Rissanen ja O. W. Hokkanen. Santarmiston kieli- tai muuten ammattitaidoton urkkija väitti Rissanen esittäneen puheenvuorossaan, että yhteiskunnalle vahingollisten henkilöiden raivaaminen oli tarpeellista ja Bobrikovin murhasta oli ollut vain hyötyä. Hokkanen oli myös hyväksynyt poliittiset murhat. Sanomalehtien selostusten ja Helsingin poliisilaitoksen tekemien tutkimusten perusteella on kuitenkin ilmeistä, etteivät he missään tapauksessa siunanneet tapahtunutta mutta panivat vallitsevan laittomuuden ja epäoikeudenmukaisuuden väkivaltaisuuksien ja levottomuuksien syyksi. Hokkanen muisti paheksua myös "mädänneen poliisilaitoksen" tarpeetonta väkivaltaisuutta. Rissanen ei ollut puhunut kenraalikuvernööriä vainajasta mitään.²¹

Rikosasiain komisario Vilho Pekonen kutsui Hokkasen 15.2. kuultavaksi Helsingin poliisilaitoksen etsivään osastoon. Kun ketään muutakaan ei mainitun kokouksen johdosta vangittu, Pekonen antoi Hokkasen mennä nuhdeltuaan tätä hänen puheistaan.

Viikkoa myöhemmin joku työmies, jonka nimeä Pekonen ei koskaan paljastanut, kertoi Hokkasen ja Vilho Itkosen osallisuudesta tammikuun mellakoihin ja antoi Rissanen senaattorinmurhaajien johtajana ilmi. Hokkanen otettiin uudelleen tutkittavaksi ja nyt hän ei nähtävästi päässyt yhtä helpolla kuin aikaisemmin. Kovistelut ja lupaukset ilmiannoista maksettavista palkkioista tepsivät ja 27. helmikuuta Hokkanen suostui Pekosen salaiseksi tietolähteeksi. Monet niistä tiedoista, joita poliisilla sittemmin oli Rissanen toiminnasta ja asemasta aktivistipuolueessa, olivat varmasti alun perin lähtöisin Hokkaselta, joka oli edelleenkin tekemisissä Rissanen ja helsinkiläisten työläisaktivistien kanssa ilman että nämä osasivat häntä epäillä. Pekonen maksoi Hokkaselle tämän 27.2.-29.3. antamista tiedoista 335 markkaa ja sittemmin tämän paljastuttua ja jouduttua tutkintovankeuteen

20 Ks. Hohenthalin omaelämäkerralliset kertomukset edellä.

21 Sal. asiak. 1905, 17, lk, ULH, VA; HBL:n kokousselostus 13.2. ja HS:n ja US:n 14.2.1905.

70 markkaa tämän vaimolle perheen ylläpitoon.²² Hokkanen osoittautui poliisille ensin oikeaksi aarteeksi, mutta ilo tuli jäämään lyhytaikaiseksi.

Meno muuttui Helsingissä aina vain eteläamerikkalaisemmaksi. Naamioidut miehet tekivät Soisalon-Soinisen murhan jälkeen muutamia laittomia ja väkivaltaisia kotietsintöjä. Aukkaat köytettiin ja heidän suunsa tukittiin likaisella nenäliinalla. Etsinnöissä haettiin todistusaineistoa, joka olisi valaissut Hohenthalin yhteyksiä. Tekijöitä ei ikinä saatu selville, mutta jäljet johtivat todennäköisesti Suomen santarmihallitukseen. Tätä mieltä olivat paitsi laajat kansalaispiirit myös santarmiston kilpailija Helsingin poliisilaitos. Santarmisto ei uskonut tämän kilpailijansa pystyvän tehokkaisiin tutkimuksiin tai haluavan pitää sitä itseään ajan tasalla niistä ja päätti siksi turvautua oman käden oikeuteen.²³

Uskottavilta vaikuttavien tietojen mukaan Rissanen oli tähän aikaan paitsi Vapaiden Lehtisten palveluksessa myös aktivistipuolueen asiamies ja kuului niinikään tämän puolueen taistelujärjestöön tai ns. sisäpiiriin, mikä elin hoiti puolueen keskushallituksen ja taistelujärjestön välisiä yhteyksiä ja nähtävästi valvoi ja edisti viimeksi mainitun toimintaa. Sisäpiiri oli eräänlainen puolueen kaaderijoukko, jonka jäsenet olivat käytettävissä kaikkiin tehtäviin, vaarallisimpiinkin. Rissasella oli käytössään runsaasti rahaa ja kun ne eivät kagaalin vuoden 1905 tilien perusteella olleet täältä peräisin niin varmaankin aktivisteilta.²⁴ Rissanen asema aktivistipuolueessa osoittaa, miten lähellä työläisaktivistijärjestö tähän aikaan oli tätä puoluetta.

On ilmeistä, että Rissanen otti hoitaakseen aktivistien seuraavan attention, jonka uhriksi valittiin Viipurin läänin kuvernööri Mjasojedov. Itse asiassa Rissanen lienee ensin suunnitellut oikeaa Pärttylin yötä: ministeri-valtiosihteeri Linderin murhaa Pietarissa ja senaattori Ossian Wuorenheimon

22 Vilho Pekosen vastine TM:lle 4.4.1905, s. 3-4; HelRO II os rikosas. 2.5.1905, 5 § ja myöhemmät käsittelykerrat, varsinkin Pekosen lausunto 16.5.1905 (4 §) sekä 30.5.1905, 14 § ja myöhemmät käsittelykerrat, VA; KKK 1904, I j, XVI², VA; HBL 23.3.1905. Itkonenkin pidätettiin joksikin aikaa ja Rissanen joutui poliisin kuulusteltavaksi Ylioppilastalon kokouksen johdosta.

23 Sal. asiak. 1905, 17, lk, ULH, VA; S 3, 1905, 6a, f. 120 ja S 4, 1905, 21, SSH, VA; HelRO II os rikosas. 30.5.1905, 14 §, VA; TM 11.2.1905, s. 3 ja 14.2.1905, s. 2; FO 25.2.1905, s. 3; Parmanen III 1939, s. 510-512.

24 Suomen aktiivisen vastustuspuolueen painettu ohjelma ja 14.5.1905 pidetylle kokoukselle annettu toimintakertomus (luonnos) ja hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905 (suomen- ja ruotsinkielinen versio), SAVA, VA; Viipurin hovioikeuden III os:n ptk. 18.9.1908 (M. Airola), E. Nylanderin ja W. Stenbäckin haast. 1931 ja F. Tidermanin muistiinp., EIP II, III ja XV, VA; Kagaalin tilit 1905, EE III, AAB ja tositteet 1905, Kagaalin arkisto 1, VA; TM 4.4.1905, s. 3-4. Sitä paitsi Mjasojedovin murhajuttu Viipro:ssa, erityisesti Procopen kuulustelu (ks. jutun viite).

murhaa Helsingissä, ehkä myös poliisimestari Carlstedtin ja komisario Pekosen surmaamista. Nämä olivat Hokkasen sekä myös Pekosen tunte-mattoman lähteen tietoja ja ainakin kahden viimeisen nimen perään voi-daan asettaa suuri kysymysmerkki. Jonkinlaisen joukkoattentaattisuun-nitelman olemassaoloon viittaa kuitenkin se todennäköiseltä vaikuttava tieto, että Rissanen yritti turhaan hankkia pommeja. Hän oli kenties käynyt myös Pietarissa, joko viimeksi mainituissa asioissa tai luultavammin kat-sastamassa Linderin murhan toteuttamismahdollisuuksia. Kun pomme-ja ei saatu, oli tyydyttävä yhden murhan tekemiseen.²⁵

Todettakoon, että ulkomailla asuvat aktivistijohtajat Konni Zilliacus ja Henry Biaudet hankkivat venäläisiltä sosialistivallankumouksellisilta pomminvalmistusoppia, Zilliacus myös Japanin sotilasasiamiehiltä. Japa-nilaisten tarkoitus oli alun perin (1904) räjäyttää ilmaan jokin Siperian rautatien silta eikä ketään henkilöä, mutta kysymys oli yhtä kaikki räjähdys-ainetekniikasta. Zilliacuksen venäläiselle sosialistivallankumoukselliselle (ja poliisiagentille) Jevno Azefille kertoman mukaan Suomessa oli helmi-maaliskuussa 1905 kaksikin pommilaboratoriota, mutta todellisuudessa aktivistien kemistien ammattitaito ei riittänyt toimivien pommien valmis-tamiseen, kuten tuli osoittautumaan. Zilliacus sai Venäjän vallankumouk-sen edistämiseen Japanin pääesikunnalta suuria summia ja oletettavasti osa niistä kulkeutui myös Suomen aktivisteille ja edelleen työläisaktivisteille.²⁶

Mjasojedovin murhaajaksi tarjoutui Matti Reinikka, joka oli edellisenä syksynä väijynyt prokuraattori Johnssonin henkeä. Hän oli pakomatallaan joutunut junan alle ja menettänyt oikean, paremman kätensä. Jo yksikätisen miehen valitseminen tällaiseen tehtävään kertoo, että Mjasojedovin atten-taatti oli toivottomien harrastelijoiden käsissä. Se on oikea kouluesimerkki siitä, miten salamurhaajien ei missään tapauksessa tule toimia. Kun vertaa Mjasojedov-attentaattia Schaumanin, Hohenthalin ja venäläisten socialisti-vallankumouksellisten tekoihin, voi vain todeta, ettei poliittinen murha

25 Ks. Mjasojedovin murhajutun viite.

26 Biaudet: L. A. Ratajev poliisidepartementin johtajalle 6.2./24.1.1904, Okhrana Archives XXI F. 1, Hoover Institution, Stanford, kopio: USA tk 18, VA; P. O. von Törnen haast. 1933 ja N. Hagmanin kirje 9.1.1938, EIP X ja XXIV, VA. Zilliacus vuoden 1905 alussa: K. Zilliacus W. Jodko-Narkiewiczille 22.2.1905, d. 69, f. 38-39, op. 1, F. 167, RTsHIDNI; Donesenija Jevno Azefa (Perepiska Azefa s Ratajevym v 1903-1905 gg.), Byloje, No 1 (23) 1917, s. 221-222; K. Zilliacus T:lle 19.3.1905, brevsamling XXIII, JNR, ÅAB. Zilliacus 1904: Wł. Pobóg-Malinowski, Józef Piłsudski 1901-1908: W ogniu rewolucji (Warszawa, 1935), s. 216-217; INABA Chiharu, Polish-Japanese Military Collaboration during the Russo-Japanese War, Japan Forum 4 (1992), s. 233-234; M. Akashi E. Ehrströmille 3. ja 4.7.1904 ja 16.8.1904 ja K. Zilliacus Ehrströmille 7.9.1904, Eb 1 ja 13, Erik Ehrströmin kok., Helsingin kaupunginarkisto. Parhaat kiitokseni Ehrströmien sukuyhdistykselle kokoelman käyttöluvasta.

ollut suomalaisten kansanmiesten leipälaji. Se mikä sopi Jupiterille ei sopinut härälle.

Reinikka oli kieltämättä peloton ja neuvokas mies. Häneen turvauduttiin varmaan sen vuoksi, ettei toisia vapaaehtoisia ollut. Revolverin käyttäminen vaati suurempaa rohkeutta kuin pommin ja pakomahdollisuudetkin olivat pienemmät. Kun Suomea oli Venäjän valtakunnan muihin osiin verrattuna kohdeltu silkkihansikkain, poliittisen murhan kynnys oli edelleenkin korkealla.

Reinikan alkuperäisenä tarkoituksena oli ollut murhata Oulun läänin kuvernööri Savander, mutta aktivistipuolue taivutteli hänet luopumaan tästä yksityisestä tuumastaan ja valitsemaan uhrikseen Mjasojedovin. Hän tavoitteli selvästi paitsi hyvitystä viimeisyksiselle epäonnistumiselleen myös tuhoutumistaan.

Maaliskuun 20. päivänä Reinikka käveli suoraan kuvernöörin työhuoneeseen, veti esiin revolverin ja antoi paukkua. Nähtyään aseensa Mjasojedov nosti kätensä suojakseen ja ensimmäinen luoti läpäisi sen päätyen kuvernöörin kylkeen. Säikähdyksissään Mjasojedov ryömi pöytänsä alle, jolloin maaliksi tarjoutui hänen lihava takapuolensa. Haavat eivät osoittautuneet kuolettaviksi. Reinikalla oli vielä käyttämättömiä patruunoita, mutta hänen aseeseensa tuli toimintahäiriö, jota hän yksikätisenä ei onnistunut korjaamaan vaan joutui pakenemaan kadulle, jossa hänet otettiin kiinni. Attenaatti siis epäonnistui mutta samalla myös onnistui, sillä tervehdytyttyään Mjasojedov jätti virkansa ja Suomen.

Kohta murhayrityksen jälkeen hotelli Centralin kellariravintolaan pyrki juopunut nuori mies. Koska hän syöksyi melkein kuperkeikkaa portaat alas, portieeri nosti kätensä pystyyn. Mies ei tyytynyt kohtaloonsa vaan ryhtyi käsikähmään portieerin kanssa. Silloin häneltä putosi revolveri, minkä vuoksi hänet toimitettiin heti poliisin suojiin. Rettelöitsijä osoittautui maalari Karl Gustaf Procopéksi Viipurin Kolikkoinmäeltä. Hänen taskustaan löytyi hänen Viipurin poliisilaitoksen etsivälle osastolle kirjoittamansa kirje. Siinä hän kehotti ottamaan kiinni yksikätisen Matti Reinikan, joka aikoi surmata kuvernöörin. Procopén kirje muodostui siksi ratkaisevaksi johtolangaksi, joka auttoi poliisia paljastamaan Reinikan taustavoimat.

Procopé oli omien sanojensa mukaan säikähtänyt kuollakseen sitä, että hänet oli sotkettu näin vaaralliseen puuhaan. Pelätessään tovereidensa kosta hän ei kuitenkaan ollut lähettänyt kirjettä; sitä paitsi hän oli kuvitellut, että murha oli pommin puuttuessa peruuntunut. Tuntuisi kuitenkin luultavimmalta, että hän kirjoitti kirjeensä todistaakseen itsensä viattomaksi siltä varalta, että hänet pidätettäisiin. Hänellä ei siis ollut aikomustakaan lähettää sitä. Yksinkertaisuuttaan hän ei arvannut tehneensä elämänsä suurinta virhettä, joka lopulta sinetöi hänen kohtalonsa. Ilman kirjettä poliisi ei näet olisi osannut lainkaan epäillä häntä.

Poliisi ei luonnollisestikaan tuntenut armoa Procopén tunnontuskia kohtaan vaan mursi salaliiton sen heikoimmasta renkaasta käsin. Procopélle sanottiin, että ellei hän kertoisi kaikkia tietämäänsä, häntä pidettäisiin syytettynä ja muita osallisia todistajina (niin kuin Reinikka olisi voinut olla jutussa todistaja!). Procopéta uhkailtiin myös venäläisellä sota-oikeudella. Jos hän sitä vastoin ilmi antaisi muut, hänet päästettäisiin vapaalle jalalle. Niinpä Procopé tunnustikin liki kaiken mitä tiesi. Ensi töikseen hän ilmi antoi Rissasen ja tämä vangittiin Helsingissä ja lähetettiin Viipuriin.

Kenraalikuvernööri Obolenski määräsi Reinikan siirrettäväksi Viipurin varuskunnan päävahtiin ja vt. kuvernööri Konstantin Kazanski passitti sinne myös Procopén ja Rissasen. Vasta prokuraattorin puututtua asioihin heidät toimitettiin takaisin suomalaisten viranomaisten haltuun Viipurin lääninvankilaan. Komisario V. von Grossin ohella heitä kuulustelivat kenraalikuvernöörin kanslian venäläinen virkamies S. A. Diedrichs, santarmieverstiluutnantti Vladimir Kramarenko ja venäläisen sotaväen luutnantti Georg Berg. Tämä oli suomalaiselta perustuslailliselta kannalta katsoen kiistaton muotovirhe. Aivan asiallista ei ollut sekään, että syytettynä uhkailtiin venäläisellä sota-oikeudella, jossa näiden kohtalona olisi "lyhyt virsi ja pitkä hirsi". Missään tapauksessa tunnustuksia ei kuitenkaan hankittu kiduttamalla tai kolmannen asteen kuulusteluilla. Todistettavasti kuulusteltuja kohdeltiin enimmäkseen hyvin. Ainoastaan Reinikan majoittaneen pariskunnan vaimoa poliisit nöyryyttivät pakottamalla tämä riisuuntumaan ilkosilleen sen jälkeen kun tämä oli ilmaissut mielipiteensä näistä ns. alapään sanastolla.

Poliisi hankki tietonsa oveluudella, johon syytetyt eivät kokemattomuuttaan osanneet varautua. Rissanen ja Reinikka saivat oven takana kuunnella, kun Procopé tunnusti. Pekonen tuli Viipuriin osallistuakseen entuudestaan tuntemiensa Rissasen ja Reinikan kuulusteluihin. Hän ahdisteli Rissasta sillä, mitä oli Hokkaselta kuullut, tietenkin lähdetään mainitsematta. Niinpä Rissanen alistuikin myöntämään poliisin tiedot tai ei ainakaan kiistänyt niitä. Hän ei kuitenkaan tunnustanut kuin korkeintaan tienneensä tai arvanneensa ennalta Reinikan murha-aikeet, mutta muuta tekemistä hänellä ei niiden kanssa ollut. Jo tällaisesta hankkeesta ilmoittamatta jättäminen oli kuitenkin lain mukaan rikos. Rissasen puolustautumistavassa oli kyllä hänen itsensä kannalta järkeä. Hän keskittyi torjumaan pelkästään vaarallisimmat syytteet ja myönsi muun, mutta hänen menettelynsä antoi viranomaisille paljon tietoja vallankumouksellisesta toiminnasta, mikä koitui tälle toiminnalle haitaksi. Reinikka piti kuulusteluisa parhaiten pintansa - hänen syyllisyytensä itse murhayritykseen oli joka tapauksessa kiistaton - mutta hänetkin poliisi narrasi puhumaan sivu suunsa.

Oikeudessa syytetyt ilmeisesti asianajajiensa neuvosta peruuttivat suurimman osan tunnustuksistaan. Edellä mainittujen ja eräiden muiden

muotovirheiden nojalla Viipurin kaupungin raastuvanoikeus ei 20.6. antamassaan tuomiossa katsonut voivansa antaa poliisin tutkintopöytäkirjalle täyttä arvoa. Muotovirhe oli muotovirhe, mutta tässä tapauksessa kuten yleensäkin routavuosien poliittisten juttujen tuomioissa oli puolueellista henkeä. Reinikka tuomittiin murhayrityksestä 2 vuodeksi 2 kuukaudeksi kuritushuoneeseen ja Procopé sai sakkorangaistuksen siitä hyvästä, että oli lyönyt laimin velvollisuutensa kertoa tekeillä olevasta murhayrityksestä viranomaisille. Rissanen vapautettiin todisteiden puuttuessa kaikista syyteistä. Hänet ja Procopé päästettiin heti vapaalle jalalle.²⁷

Voi vain kuvitella, mitä nämä kaksi 23-vuotista lapsuudenystävää keskustelivat keskenään vapauduttuaan tutkintovankeudesta. Rissanen oli sekoittanut Procopén murhahankkeeseen ja opettanut tämän ennen raittiin nuoren miehen työläiskagaalien ja -aktivistien tavoille. Niihin kuului herrojen avokätisesti syytämien rahojen tuhlaaminen konjakkiiin ja ”tarkastusnaisiin” eli prostituoituihin, joiden kanssa ”seurustelemalla”, kuten poliisin tutkintopöytäkirja häveliäästi ilmaisee, työläisaktivistit kuluttivat aikaansa valmistautuessaan attentaattiinsa.²⁸ Olisi voinut ajatella, että Procopé olisi pannut Rissasen koville ja kysynyt, miksi tämä oli johdattanut hänet kuilunpartaalle. Todellisuudessa seinää vasten joutui tietenkin Procopé. Työläisaktivisteilla oli rautainen kuri ja petteureita rankaistiin kuoleamalla.

Arvattavasti Procopélle annettiin vain yksi vaihtoehto. Hänen oli pelastettava kunniansa kostamalla kuulustelijoilleen. Aktivistipuolueen hallituksen toimintakertomuksen mukaan työläisaktivistijärjestö oli vastuussa Viipurissa 21. heinäkuuta tapahtuneesta veriteosta. Se ei siis ollut Procopén yksityisyrityksellisyttä vaan hänen viimeinen miehuuskokeensa. Hän ampui keskellä kirkasta päivää santarmieverstiluutnantti Kramarenkon, kun tämä oli puistossa ulkoiluttamassa koiraansa. Murhaaja otettiin verekseltään kiinni. Epäonnistuneen pakoyrityksensä jälkeen hän ei enää milloinkaan kulkenut vapaana miehenä.²⁹

27 Viipro III os rikosas. 15.4.1905, 1 §, 13.5.1905, 1 § ja 20.6.1905, 1 §, MMA; KKK 1905, I j, IX³ ja Hd 86 (siinä olevat HBL:n artikkelien käännökset), VA; Sal. asiak. 1905, 11 ja 20, lk, VILH, MMA; S 3, 1905, 16, f. 43-44, 65-66, 93-94, SSH, VA; HelRO II os rikosas. 30.5.1905, 14 §, VA; TM 1.4.1905, s. 2-3, 4.4.1905, s. 3-4, 10.4.1905, s. 3; K. V. Hopun muistiinp. 1931, EIP III ja M. Turkian haast. 1933, EIP X, VA; Parmanen III 1939, s. 472-487, 529-531; Söderhjelm 1919, s. 58-60; Estlander 1923, s. 291-293.

28 Viipro III os rikosas. 15.4.1905, 1 §, MMA. Olisi hauska tietää, mitä Tokiossa olisi ajateltu, jos siellä olisi saatu selville, mihin kaikkien suomalaisten vallankumoukselliset Japanin antamia varoja käyttivät.

29 KKK 1905, I j, IX⁵, VA; Sal. asiak. 1905, 15, lk, VILH, MMA; SAV:n hallinnon

Hallitusvallan ja työväenliikkeen suhteiden kriisi

Mjasojedovin 20.3. tapahtunut murhayritys käynnisti tapahtumaketjun, joka johti työväenliikkeen ja venäläisen hallitusvallan ensimmäistä kertaa avoimeen konfliktiin. Työväenliikkeessä oli toki otettu kantaa yhdistys-, kokous- ja painovapauden puolesta ja asetettu tukemaan suurta anomusta, puhumattakaan siitä että monet olivat osallistuneet kutsuntojen vastaiseen työhön. Yksikään näistä kysymyksistä ei kuitenkaan ollut synnyttänyt sellaista konfrontaatiota kuin 1905 nähtiin. Suureksi osaksi tämä johtui yksinkertaisesti siitä, ettei liike ollut aikaisemmin tohtinut ryhtyä avoimeen vastarintaan tajutessaan olevansa kiistattomasti heikompi osapuoli. Tämä este oli nyt madaltunut hallituksen menetettyä arvovaltaansa. Luultavasti kysymys ei kuitenkaan ollut pelkästään tästä vaan myös siitä, että abstraktit perustuslakikysymykset olivat liian vaikeita työläisille. Sitä vastoin jokainen käsitti nimeltä tunnettujen yksilöiden mielivaltaiseksi koettavan vangitsemisen ja tällaisesta käytännöstä itsekullekin koituvan uhkan ja juuri siksi työläisaktivistien propaganda käytti niitä suurella menestyksellä hyväkseen. Aikaisempien vuosien paino-, yhdistys- ja kokousvapauden loukkaukset olivat tietenkin hyvässä muistissa ja muodostivat suotuisan kasvualueen työväenliikkeen hallituksen vastaisuuden yltymiselle,³⁰ mutta poliisimieltä ja henkilökohtaiseen koskemattomuuteen liittyvät epäkohdat nousivat kuitenkin vuonna 1905 päällimmäisiksi.

Homénin 1903 lausumat sanat siitä, ettei työläisille kannattanut luennoida perustuslaeista vaan vapaudesta, osoittautuivat profeetallisiksi. Yhtä viisas oli ollut se Johnsson-vainajan vuonna 1904 ilmaisema käsitys, että työläisten vangitseminen ja mielivaltainen kohtelu vaikuttivat päinvastoin kuin kuviteltiin eli järjestyksen palauttamisen sijasta synnyttivät epäjärjestyksiä.³¹

Työväenliike oli vuoden 1904 loppuun saakka ollut pääasiassa – ei tosin kokonaan – hallitusvallan mielivallan ”viaton” uhri ja niin kauan kuin se oli ollut sitä, sillä ei ollut ollut mahdollisuutta reagoida haluamallaan tavalla tähän mielivaltaan. Hallitusvallan suureksi osaksi aiheeton repres-

vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, f. 19, SAVA, VA; K. V. Hopun muistiinp. 1931 ja T. Pirosen kirje 1936, EIP III ja XXVII, VA.

30 Ks. esim. Helsingin puoluekokouksen keskustelua työväenyhdistysten toimintavapauden rajoituksista, ptk. 1904, s. 179-182 ja Helsingin järjestäytyneen työväen painovapauskokouksia, Helsingin työväen kokouksen ptk. 27.10.1904, 3 §, HTY 14, TA ja TM 16.5.1905, s. 1 (14.5. pidetty kokous).

31 Ks. edellä.

siivisyys oli perustunut sen kaikkea vapaata kansalaistoimintaa kohtaan tuntemaan epäluuloisuuteen. Hallituksen politiikka toimi kuin itseään toteuttava ennuste; kun työväenliikkeen kanssa oli tarpeeksi kauan aiheetta rettelöity, alkoi aihettakin ilmaantua. Vuonna 1905 hallitusvallalla alkoi omalta kannaltaan katsoen olla kaikki syy kurittaa työväenliikettä mutta nyt puolestaan siltä ei enää tahtonut löytyä tähän tarvittavia keinoja. Itse asiassa äärimmäinen oppositio käytti vuonna 1905 paljon kovempia otteita hallitusvaltaa kohtaan kuin mihin hallituksen rahkeet riittivät.

Jo Rissasen, hänen elintoverinsa Aino Ahlgrenin ja näiden kanssa Ida Ahlstedtin täysihoitolassa asuneen Otto Tiupan - Helsingin työväenyhdistyksen sihteerin - pidättäminen kärjisti tunnelmia, mutta järjestöväki rai-vostui tykkäänsä, kun Rissanen kyydittiin Viipurin venäläisen varuskunnan päävahtiin, työläisistä ja ylipäätään suomalaisista laittomaan paikkaan. Aluksi työläiset uskoivat perättömään huhuun, jonka mukaan Mjasojedovin jutun syytettyjä kidutettiin venäläisessä päävahdissa. Kaiken kruunasi, että Ida Ahlstedtin täysihoitolassa toimitettiin 26.3. samanlainen salaperäinen ja väkivaltainen kotitarkastus kuin parissa porvariskodissa aikaisemmin. Työläisaktivistit tajusivat nyt lopultakin, mistä lähteestä ja mistä hyvästä työtön Hokkanen sai ne rahat, joita hän tuhlassi ajureihin, herrasmiehen vaatteisiin (kävelykeppiä myöten) ja heidän kestitsemiseensä ravintolois-sa.

Paljastuttuaan Ahlstedtin kotitarkastuksen jälkeen Hokkanen ryhtyi syyttämään Tiuppaa, Albin Soilanderia, Vilho Karia, Antti Tornaista, Asarias Hjortia ym. laittomien kotietsintöjen toimittamisesta. On epäsel-vää, mistä hän tällaisen epäuskottavan ajatuksen oli päähänsä saanut. Ehkäpä työläisaktivistit todella olivat harhaanjohtamistarkoituksessa sen hänelle syöttäneet niin kuin he itse väittivät. Tämän jälkeen Hokkanen oli Pekoselle ja poliisille pelkkä taakka eikä vähäinen ollutkaan. Hänet tuomit-tiin herjauksesta vuodeksi vankilaan. Hänen syyttämänsä työläisaktivistit, joista osa vangittiin, sitä vastoin vapautettiin poliisikuulustelun jälkeen.

Hokkasella oli yksi avaintodistaja, työläisaktivisteihin kuulunut viilari Arvo Virtanen, jonka hän väitti aikoneen vahvistaa hänen kertomuksiaan oikeudessa. Siinä vaiheessa kun hän tämän esitti, hänen todistajansa oli jo jonkun aikaa ollut vainaja. Virtanen löydettiin huhtikuun 8. päivän aamulla Fredriksbergistä (Pasilasta) veturitallien takaa ammuttuna. Poliisi kuulus-teli turhaan muiden muassa Tornaista, Karia, Soilanderia ja Hj. Nordbergiä, jotka antoivat vältteleviä vastauksia, vaikka olisi voinut luulla, että he olisivat auttaneet toverinsa murhan selvittämisessä. Murha jäi poliisille arvoitukseksi. Aktivistipuolueen asiakirjoista kuitenkin ilmenee, että työläisaktivistijärjestö hoiti pois päiviltä petturina pitämänsä miehen. Apua tapauksen tutkimiseen se sai aktivistien taistelujärjestöltä. Ns. verikoirien nimellä tunnetuksi tulleet aktivistiset koululaiset, joiden johtajana toimi farmaseutti K. G. K. Nyman, osallistuivat itse "teloitukseen". Aktivisti-

puolueen "sotaoikeus" levitti myöhemmin julistusta, jossa se uhkaili kaikkia ilmiäntajia Virtasen kohtalolla.

Yleinen mielipide näki Hokkasen pahimman lajin hylkiönä ja vääristelijänä. Hänen sukunimensä muodostui synonyymiksi inhottavalle poliisiurkkijalle, jollaiseen ei voinut koskea pihdeillääkään. Parempaa todistusta poliisiin mädännäisyydestä ei enää näyttänyt olevan. Aitoon närkästykseen liittyi kaksinaismoraalia. Asiain laidasta tietämätön suuri yleisö kavahti Hokkasen ja hänen kaltaistensa ilman muuta valheellisia ilmiäntajia, joista seurasi viattomien henkilöiden mielivaltaisia pidätyksiä. Työläisaktivistien sisäpiiri sitä vastoin pelkäsi Hokkasen totuudenmukaisia tietoja ja pyrki saattamaan ne epäilyttäviksi parhaamalla niiden lähdeksi.³²

Helsingin työväenyhdistys ei tyytynyt pelkästään vaatimaan lähetystöjen kautta viranomaisia korjaamaan poliisilaitoksessa ja järjestysvallassa ilmeneviä epäkohtia, vaan se päätti pitää sunnuntaina 9.4. ensin yhdistyksen ja sen ammattiosastojen yhteisen kokouksen ja sitten mielenosoituksen. Kun venäläinen hallitusvalta sai tästä tiedon, Obolenski määräsi kuvernööri Kaigorodovin kutsumaan luokseen yhdistyksen edustajat ja ilmoittamaan näille, että kenraalikuvernööri oli kieltänyt luvattoman ja yhdistyksen sääntöjen vastaisen valtiollisen mielenosoituksen ja antaisi järjestysvallan hajottaa sen kaikin käytettävissä olevin keinoin. Kuvernööri kiitteli sitä, että työväenyhdistykset olivat aina toimineet sääntöjensä mukaisesti ja järjestysvalta oli voinut luottaa niihin. Yhdistyksen puheenjohtaja Perttilä ja hänen kumppaninsa lupasivat ainoastaan saattaa kenraalikuvernöörin viestin yhdistyksen ja sen osastojen kokouksen tietoon.

Sunnuntaiaamuna pidetty kokous päätti järjestää mielenosoituksen. Vain aseellisen hyökkäyksen edestä väistytettäisiin. Työmiehen toimittaja

32 HelROII os rikosas. 30.5.1905, 14 §, 20.6.1905, 21 §, 11.7.1905, 8 §, 18.7.1905, 14 § ja 1.8.1905, 16 § sekä 29.4.1905, 3 §, VA; KKK Hd 86 (suomalaisten lehtien Ahlstedtin, Hokkasen ja Virtasen tapauksia ja väitettyä kidutusta koskevien artikkelien käännökset), VA; SAV:n hallinnon vuosikertomuksen 1904-05 (19.11.1905) ruotsinkielinen versio, taistelujärjestön osuus, SAVA, VA; Sal. asiak. 1905, 37, lk, VILH, MMA; TM 21.-22.3., 27.3.-1.4., 3.-8.4., 10.-11.4., 13.4., 17.-18.4., 20.4., 23.6. ja 13.7.1905; HTY:n ptk. 31.3.1905, 2-3 §, TA; Otto Tiippa, Katkelmia routavuosilta, teoksessa: Alkutaipaleelta 1929, s. 130-133; U. Sereniuksen haast. 1931, EIP XV, VA; K. E. Primus-Nymanin haast. 1941, Y. K. Laineen kok., TA. Virtanen oli saapunut Viipuriin maaliskuun lopussa samaan aikaan kuin Pekonen oli siellä ja tämä oli järjestänyt hänen pidättämisensä pelätessään oman murhansa olevan tekeillä. On arvoitus, mitä Pekosen ja Virtasen välillä mahdollisesti tapahtui. Virtanen sai kuitenkin palata Helsinkiin ja vietti viimeiset päivänsä työläisaktivistien seurassa, tiettävästi äärimmäisen pelon vallassa. Lehdissä väitettiin, että hän oli pelännyt poliisia, mutta se oli työläisaktivistien antamaa disinformaatiota. Kaupunginviskaali O. Albrecht ilmoitti vuonna 1906 epäilevänsä silloin jo Amerikkaan paennutta Soilanderia Virtasen murhasta. Ks. HelROII os rikosas. 17.3.1906, 3 §, VA.

Kaarlo Luoto, jonka mielestä työväestön ei tulisi tukea kumpaakaan herraspuoluetta toista vastaan, jäi lähes ilman kannatusta. Mielialat olivat jyrkästi poliisia vastaan. Ylipäätään niissä Helsingin työväenyhdistyksen kokouksissa, joissa käsiteltiin poliisin mielivaltaa, oli 1905 paikalla enemmän jäseniä kuin muissa jäsenkokouksissa.

Kokous hyväksyi iltapäivän mielenosoituksessa esitettävät ponnet. Niiden mukaan viime vuosien poikkeuslait olivat synnyttäneet laittomuutta ja mädännäisyyttä myös Helsingin poliisilaitoksessa. Ne ilmenivät muun muassa laittomina kotitarkastuksina ja vangitsemisina, ilmiantojärjestelmänä, yhdistysten kanssa rettelöimisenä, rikollisten ottamisena poliisin palvelukseen, järjestyshäiriöiden tahallisen aiheuttamisena ja kykenemättömyytenä selvittää rikoksia. Tuomittavaa oli myös poliisimestari Carlstedtin ja kuvernööri Kaigorodovin suojeluksessa harjoitettava salakapakoittaminen. Epäkohtien poistamiseksi oli toimitettava suomalaisen miehen johdolla tutkimus, jonka perusteella kaikkia rikkomuksiin syyllisiä poliiseja oli oikeudessa rankaistava. Sen lisäksi oli kumottava vuonna 1902 annettu asetus siitä, ettei virkamiehiä voinut asettaa syytteeseen oikeudessa ilman näiden esimiehen lupaa.

Turkian mukaan työläisaktivistit olivat koko aktion takana. He olivat etukäteen neuvotelleet mielenosoituksen ponsista sekä aktivistipuolueen puheenjohtajan Johannes Gummeruksen että eräiden perustuslaillisten kanssa. Ponnet olivat Turkian laatimat mutta Valppaan tarkastamat. Kagaalin tositteiden mukaan B. eli Adolf von Bonsdorff sai 8.4. 527 markkaa "sekalaisiin tarkoituksiin". Koska von Bonsdorff oli jo kauan toiminut kagaalin kanavana työväenliikkeeseen päin, luultavasti ainakin osa tästä rahasta käytettiin huhtikuun 9. päivän mielenosoituksen rahoittamiseen. Kagaali ei ollut sitten syksyn 1904 proletaarikomitean päivien rahoittanut työväenliikkeen maanalaista toimintaa, mutta nyt kun tällä rintamalla alkoi taas tapahtua, rahakin lähti liikkeelle.

Ponnet esitettiin Senaatintorilla iltapäivällä pidetyssä jättiläis-mielenosoituksessa. Sitä edeltäneessä kulkueessa arvioitiin olleen 5.000 henkeä ja torilla ehkä peräti 25.-30.000. Järjestöväki piti itse järjestystä yllä eikä vähäisimpiäkään häiriöitä esiintynyt.³³ Poliisi katsoi viisaammaksi jättää mielenosoituksen rauhaan, vaikka se oli varustanut voimistettun poliisiosaston mahdollisia estämistoimia varten. Santarmiston ei onnistunut lähettää ketään aamulla 9.4. pidettyyn kokoukseen, koska ovella tarkastettiin jäsenkortit. Näin kehnosti santarmiston oli onnistunut soluttautua

33 TM 7.4.1905, s. 2, 10.4.1905 s. 1, 12.4.1905, s. 2, 17.4.1905, s. 3, 18.4.1905, s. 4 ja 27.4.1905, s. 2; HBL ja HP 10.4.1905; HS ja US 11.4.1905; HTY:n ptk. 31.3.1905 ja ylipäätään 1905 (11.5.1905 pidetyn kokouksen ptk. on kansiossa 7), TA; M. Turkian haast. 1931, EIP XV, VA; Kagaalin tositteet 1905, Kagaalin arkisto 1, VA.

Helsingin työväenyhdistykseen. Santarmien kävi yhtä huonosti kuin aikanaan Forssan kokouksen suhteen. Tämä osoittaa, miten santarmisto systemaattisesti aliarvioi työväenliikkeen merkitystä. Tosin parannusta valvonnan puutteeseen oli pian luvassa. Santarmihallitus vieritti vastuun mielenosoituksesta perustuslaillisille. Seurauksena tällaisesta suhtautumisesta oli, että konflikti oli toistaiseksi yksipuolinen. Työväenliike näki venäläisessä hallitusvallassa vihollisensa, mutta vihan kohde kuvitteli itseään uhattavan vain aivan toiselta suunnalta.³⁴

Huhtikuun 14. päivänä pidettyyn äänioikeusmielenosoitukseen Helsingin työväenyhdistyksen edustajat saivat lääninsihteeri Anatoli Rheinbottilta luvan vakuutettuaan, että mielenosoitus koski vain äänioikeutta ja hyvä järjestys säilyisi. Venäläinen eversti Rheinbott hoiti tästä lähtien läänin asioita, sillä kuvernööri Kaigorodov oli sairastunut. Vähän ennen hänen sairaslomalle siirtymistään santarmisto sai joltakin agentiltaan viheen, jonka mukaan kuvernööriä vastaan oli tekeillä murhayritys. Tämä on saattanut ratkaisevasti vaikuttaa hänen uraansa. Kaigorodov ei näet enää palannut virkaansa, vaan hänet nimitettiin Irkutskin kuvernementin kuvernööriksi. Rheinbottin mielestä säädyt vain hymyilisivät mielenosoitukselle. Hallitusvalta katsoi äänioikeusmielenosoituksen niin vähäpätöiseksi tapahtumaksi, ettei enempää santarmisto kuin poliisilaitoskaan laatinut siitä raporttia.³⁵

Työväenliikkeen omassa historiakuvassa vuoden 1905 valtiollinen taistelu on jäänyt pahasti äänioikeustoiminnan varjoon.³⁶ Tämä johtui varmaan siitä, että työväenliikkeen toiminnan pohjaksi vakiintui vuodesta 1906 lähtien ja erityisesti vuoden 1918 tapahtumien johdosta ns. luokkataistelu, jonka kanssa isänmaallisuus ja kansallinen toiminta näyttivät olevan ideologisessa ristiriidassa. Sitä paitsi äänioikeustaistelu johti vuonna 1905 voittoon mutta autonomiakiista vain puolinaiisiin ja myöhemmin peruuntuneisiin tuloksiin.

Helsingissä 19.2. pidetyssä äänioikeusmielenosoituksen kulkueessa oli ollut noin 9.000 marssijaa ja torikokouksessa vielä enemmän väkeä.³⁷

34 Sal. asiak. 1905, 2, f. 87, 122, lk, ULH, VA; S 3, 1905, 8, f. 49-51, SSH, VA.

35 HBL 15.4.1905, s. 5-6; TM 14.4.1905, s. 3. Mielenosoituksesta on pelkästään santarmietsivän selostus Helsingin valvontapäiväkirjassa (2.4. v.l.) eli tapahtuma rekisteröitiin vain alimmalla tasolla, S 2, 1904-05, IV, SSH, VA. Kuvernöörinvirka, ks. sal. asiak. 1905, 1 ja 13, lk, ULH, VA; FO 14.8.1905, s. 2 (varmistamattomia tietoja). Murhayritystieto: samat asiakirjat, 1905, 3, f. 133. Todellisten attentaattisuunnitelmien olemassa olosta Kaigorodovin pään menoksi ei ole tietoa.

36 Ks. esim. Laine I 1946, s. 178 seur.

37 TM 20.2.1905, s. 1-2; HBL 20.2.1905, s. 4-5; HS 21.2.1905, s. 4; HP 20.2.1905, s. 2.

Jos katsotaan mielenosoitusten ja niihin osallistuneiden henkilöiden määrää, työväestön ja muiden kansankerrosten hallituksenvastainen liike ja työväenliikkeen äänioikeusrintama olivat koko vuoden 1905 ajan varsin tasavertaisia voimiltaan. Helmikuun äänioikeusmielenosoituksiin osallistui valtakunnallisesti varmaankin enemmän väkeä kuin tammikuun lopun mielenosoituksiin, mutta sittemmin ero tasoittui ja kesään tultaessa kääntyi luultavasti hallituksenvastaisen liikkeen eduksi. Viimeksi mainitulla oli tietenkin laajempi sosiaalinen pohja, mutta kiellettyyn mielenosoitukseen osallistuminen vaati enemmän rohkeutta kuin lailliseen.

Säätyjen "häpeäpäivänä" 14.4. äänioikeuskulkuessa oli Työmiehen mukaan 16.000 henkeä ja Senaatintorilla 35.-36.000. Perustuslaillinen Helsingfors-Posten näki torilla vain noin 10.000 henkeä, Helsingin Sanomat ainakin 12.000, mutta Uusi Suometar, joka koki olevansa tämän mielenosoituksen kohteena vähemmän kuin perustuslailliset, ainakin 20.000.³⁸ Kun lehtien ilmoittamat luvut olivat väistämättä vain karkea arvio, voidaan sanoa, että 9.4. ja 14.4. pidetyt mielenosoitukset olivat samaa suuruusluokkaa.

SDP:n puoluehallinto määräsi jäsenyhdistykset vain ilmoittamaan kesäkuun alun ensimmäisen sunnuntain mielenosoituksista viranomaisille. Toisin kuin edellisellä vuonna lupahakemusta ei todellakaan esitetty, ei ainakaan Helsingissä tai Hämeenlinnassa eikä nähtävästi monessa muusakaan paikassa. Mielenosoitusten teemoina olivat totuttuun tapaan äänioikeus, kieltolaki ja 8-tuntinen työpäivä.³⁹ Teemat olivat Venäjän hallituksen kannalta vaarattomia, mutta, kuten tuli ilmenemään, eräissä puheissa oli valtiollista sisältöä.

Helsingin työväenyhdistykset kieltäytyivät alistamasta ohjelmaa ennakkotarkastukseen niin kuin vt. kuvernööri Rheinbott poliisin kautta vaati eivätkä ne suostuneet edes keskustelemaan poliisimestarin kanssa. Venäläinen hallitusvalta muisti edellisen vuoden mielenosoituksen yhteydessä tapahtuneen valtiollisen protestin ja tahtoi estää sellaisen uusiutumisen. Poliisi määrättiin siinä tapauksessa hajottamaan väkijoukot ja pidättämään agitaattorit. Jos poliisin voimat eivät riittäneet, sotaväki oli kutsuttava avuksi. Vahvennettu poliisiosasto olikin Töölön viertotiellä (Mannerheimintie) täydessä valmiudessa. Sen lisäksi jokaiselle kasakalle oli jaettu 15 patruunaa. Mielenosoitus ei kuitenkaan tänä vuonna muuttunut jyrkästi hallituksenvastaiseksi eikä viranomaisten tarvinnut siihen puuttua. On vaikea sanoa, kuinka korkealla sotilaallisen väliintulon kynnyksellä oli, luulta-

38 TM 15.4.1905, s. 2-3; HP 14.4.1905, s. 4, HS 15.4.1905, s. 3; US 15.4.1905, s. 5.

39 Stp:n ptk. 6.5.1905, 12 § ja No 241, SDPF 4, TA; Yleisen osaston kirjekonsepti No 954 30.5.1905, lk, HLH, HMA.

vasti varsin korkealla. Lopputuloksena oli siten arvovaltatappio, kun hallitus joutui lyhyen ajan sisällä jo toisen kerran luovuttamaan kadut mielenosoitukselle, jonka työväenyhdistykset järjestivät pyytämättä siihen lupaa.

Suomen santarmihallituksen mielestä 4.6. ympäri maata järjestetyt mielenosoitukset olivat sosialistisia eivätkä hallituksenvastaisia. Helsingissä pidetyissä puheissa oli kuitenkin ollut havaittavissa hallituksenvastainen tendenssi. Nyt santarmisto kuitenkin mieluummin vähätteli kuin liioitteli, sillä puheissa käsiteltiin muun muassa sananvapautta ja järjestysvaltaa eikä hallituksen, poliisin ja santarmien päätä suinkaan silitetty. Helsingin kulkueessa oli arviolta 7.-10.000 marssijaa ja mielenosoituspaikalla Mäntymäellä vielä tätä enemmän väkeä.⁴⁰

Kriisin huippu

377

Helsingin kaupunginviskaali O. Albrecht syytti raastuvanoikeudessa kahta suomalaista poliisikonstaapelia ja O. W. Hokkasta tammikuun lopun levottomuuksien lietsomisesta ja valtiopetokseen yllyttämisestä ja oikeus tuomitsi heidät 19.7. kuritushuonerangaistuksiin. 20.6. pidetyssä oikeusistunnossa juttu oli kuitenkin saanut uuden käänteän, kun Asarias Hjort ja sittemmin häneen yhtyen myös toiset työläisaktivistit Joel Herranen, J. Tapola, Artturi Aro, Vilho ja Asarias Hjortin nuorempi veli Aapeli ym. todistivat poliisimestarin vanhemman apulaisen Georg Androsovin ja komisario Anatoli Pavlutskin yllyttäneen mainittujen levottomuuksien aikana Uuden Suomettaren ikkunoiden särkemiseen ja osallistuneen siihen. Väite oli silkkaa valetta. Työläisaktivistit olivat sopineet keskenään väärästä todistuksesta päästäkseen näin vahingoittamaan venäläistettyä poliisia. Kysymys oli heidän mielestään sodasta, jossa kaikki keinot olivat luvallisia. Tapola tunnusti 30-luvulla asiain todellisen laidan. Albrecht ja suuri yleisö uskoivat 1905 väitteeseen.

Vt. kuvernööri Rheinbott ei antanut lupaa mainittujen poliisijohtajien

40 KKK Ed 13, 1905, 1, f. 245-246, VA; S 3, 1905, 8, f. 60-68 ja 1905, 25, f. 21-23, SSH, VA; TM 5.6.1905, s. 2; HBL 5.6.1905, s. 2; HP 5.6.1905, s. 2; HS 6.6.1905, s. 4; Arb 10.6.1905, s. 2. HTY:n jäsen, santarmiurkkija "Huttunen" referoi muun muassa herra S. Reinholdssonin äänioikeuspuhetta, mutta itse puhetta hän ei ollut kuullut, sillä puhuja oli nainen (Sandra R.). Santarmi sai kuitenkin Huttusesta melko luotettavalta vaikuttavan tietolähteen, koska hän ei, toisin kuin agentit yleensä, paisutellut kertomaansa (ks. em. akti 25). Myös esimerkiksi Mäkelinin Turussa 4.6. pitämä puhe oli hallituksenvastainen, vaikka hän keskittyikin soimaamaan kotimaisen yläluokan valtiollista lyhytnäköisyyttä. Ks. LT 8. ja 10.6.1905, s. 1-2.

syyttämiseen oikeudessa. Silloin raastuvanoikeus määräsi Pavlutskin vangittavaksi. Albrecht yritti 28.7. tätä, apunaan työväenyhdistyksestä hankkimiaan vapaaehtoisia, mutta Rheinbott esti Obolenskin luvalla ja venäläisen sotaväen avulla sen. Hän oli turhaan pyytänyt Obolenskia antamaan poliiseja koskevat jutut venäläisen sota-oikeuden käsiteltäväksi. Rheinbott järjesti Androsovin ja Pavlutskin ensin venäläiseen sotilassairaalaan, sitten - Obolenskin annettua hänelle vapaat kädet - Viaporin linnoitukseen ja lopuksi Venäjälle eli peruuttamattomasti suomalaisten viranomaisten ulottumattomiin. Tapaus demonstroi tehokkaasti, että valta maassa oli Venäjän hallituksen käsissä ja viime kädessä venäläisen sotaväen pistimien varassa. Ei kuitenkaan ollut hallituksen eduksi, että suomalaiset näkivät tämän. Se johti kansalliseen polarisaatioon ja synnytti käsityksen, että Venäjän valta oli ulkomaalaisten alastonta pakkovaltaa.

Venäläisistä näytti, että poliisi pyrittiin keinolla millä hyvänsä lamaan-nuttamaan. Suomalaisista kaikki merkitsi asianmukaisen oikeustutkinnan laitonta ehkäisemistä. Siitä olikin kysymys, mutta venäläiset eivät uskoneet saavansa puolueetonta oikeudenkäyntiä ja olivat uskossaan täysin oikeassa. Tapaus ei johtanut konfliktiin ainoastaan Rheinbottin ja Albrechtin vaan myös Obolenskin ja toisaalta senaatin ynnä sen prokuraattorin välillä, jotka asettuivat raastuvanoikeuden vangitsemispäätösten taakse ja vaativat Rheinbottia noudattamaan niitä. Kiista muuttui siis viranomaistasollakin selkeästi suomalaisten ja venäläisten väliseksi. Rheinbottista tuli suomalaisten silmissä laittomuuden ylin suojelija, osaksi aiheetta, sillä hän toimi usein Obolenskin antamien ohjeiden mukaan. Toisaalta kuumaverinen Rheinbott halusi kärjistää kriisiä enemmän kuin esimiehensä. Hän syytti myöhemmin Obolenskia siitä, että tämä venäläisen sota-oikeuden sijasta järjesti Androsovin ja Pavlutskin piilottelukomedian, mikä diskreditoi täysin poliisin ja - mitä hän ei sanonut - hänet itsensä.⁴¹

Myös toinen mieliä kuohuttanut tapahtumasarja ajoittui heinäkuun loppuun ja elokuun alkuun. Ylioppilas Artturi Salovaara heitti 19.7. Helsingin senaatintorilla pommin kohti kenraalikuvernöörin apulaista V. F. Deutrichia. Asialla oli aktivistipuolueen taistelujärjestö, joka oli hankkinut pommin räjähdysaineet venäläisten sosialistivallankumouksellisten Pariisin laboratoriosta, samasta paikasta, joka oli toimittanut von Plehwen ilmaan räjäyttäneen paukun tykötarpeet. Salovaaralle oli järjestetty niin aktivistisista koulupojista kuin työläisaktivisteistakin apureita, joiden tehtävänä oli kuitenkin vain auttaa Salovaara pakoon. Pommi ei kuitenkaan

41 HelRO II os rikosas. 2.5.1905, 5 § ja jutun myöhemmät käsittelykerrat, VA; KKK 1905, I j, IV⁴, VA; 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 20-22, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA; S 2, 1904-05, IV ja S 3, 1905, 16, f. 69-71, SSH, VA; Sal. asiak. 1905, 4, lk, ULH, VA; J. Tapolan haast. 1934 ja A. Räsäsen muistiinp., EIP XVIII ja XXII, VA; Vladimirov 1905, s. 33-34.

toiminut kunnolla tai sitten Salovaara heitti sen liian aikaisin antaen uhrille mahdollisuuden päästä kauemmaksi. Deutrich selvisi attentaatista haavoittuneena mutta hengissä. Salovaara livahti ehjin nahoin Senaatintorilta ja matkusti Atlantin taa, mutta ilmeisesti hänen nimensä oli niin monen asioihin vihkiytyneen tiedossa, että se kantautui santarmistonkin tietoon. Rissanen oli yksi murhahankkeen johtajista. Perustuslaillisten keväällä venäläisiltä tahoilta saamien tietojen mukaan Deutrich oli Obolenskin vastaisen bobrikovilaisen opposition johtaja, joka yhdessä apulaistensa Diedrichsin, Seynin, Kaigorodovin ja Freibergin kanssa kiihotti kenraalikuvernööriin suomalaisiin nähden hieman sovinnollisempaa linjaa vastaan niin Venäjän lehdistössä kuin virkakoneistossakin. Mainitut bobrikovilaiset olivat perustuslaillisten saaman informaation mukaan vastuussa laittomista kotietsinnöistä. Jos tieto Deutrichin esimiehensä vastaisesta myyräntyöstä oli totta niin kuin luultavaa on, aktivistit tekivät Obolenskilte hyvän palveluksen, sillä Deutrich ei haavoistaan tervehtyttyään jatkanut korkeassa suomalaisessa virassaan.⁴² Syys-lokakuun vaihteessa keisari nimitti hänet Venäjän valtakunnanpuvoston jäseneksi.⁴³

Procopé murhasi santarmieverstilutnantti Kramarenkon vain kahta päivää myöhemmin 21. heinäkuuta. Viimeisenä virkatyönään Kramarenko oli kirjoittanut santarmihallituksen päällikölle Freibergille raportin, jossa hän yhdisti Rissanen nimen Deutrichin murhayritykseen. Ei suinkaan aiheetta, mutta hänen olisi pitänyt katsoa hieman lähemmäksi, sillä Rissanen oli langettamassa kosta hänelle itselleen.⁴⁴ Kramarenkon attentaatti onnistui mutta tekijä saatiin tuoreeltaan kiinni. Kun keisari Nikolai II kuuli ministerivaltiosihteeriltä tapahtuneesta, hän alleviivasi esittelynotosta sen kohdan, jossa todettiin Viipurin raastuvanoikeuden päästäneen Procopén sakkorangaistuksella tämän sekaantumisesta kuvernööri Mjasojedovin murhayritykseen ja lisäsi reunahuomautuksensa ”tulos on nähtävissä”. Venäjän hallitus ei enää aikonut sallia virheen toistumista. Obolenski oli aikaisemmin pitänyt sota oikeusvaihtoehtoa huonona mutta nyt hän ehdotti Nikolai II:lle turvautumista siihen. Keisarin määräyksestä kaartinjoukkojen ja Pietarin sotilaspiirin ylikomentaja, suuriruhtinas Vladimir Aleksandrovitsh käski 25.7. antamaan Procopén Pietarin sotilaspiirin sota oikeuden tuomit-

42 S 3, 1905, 4, f. 89, 110 ja S 4, 1905, 2 ja 21, SSH, VA; Sal. asiak. 1905, 15, lk, VILH, MMA; SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, taistelujärjestön osuus, SAVA, VA; M. Turkian haast. 1933, F. Tidermanin muistiinp. ja J. Tapolan haast. 1934, EIP X, XV ja XVIII, VA; Parmanen III 1939, s. 626-635; Söderhjelm 1919, s. 58.

43 op. 1, d. 642, F. 1467, Tshrezvytshainaja sledstvennaja komissija Vremennogo pravitelstva, GARF.

44 S 3, 1905, 4, f. 57, SSH, VA. Kramarenkon murhasta edellä.

tavaksi sota-ajan lakien mukaan. Elokuun 2. päivänä keisari hylkäsi senaatin anomuksen siitä, että juttu käsiteltäisiin Suomen lakien mukaisesti kotimaisessa tuomioistuimessa. Procopé tuomittiin hirtettäväksi, mutta keisari muutti kuolemantuomion karkotukseksi ja pakkotyöksi ilman määräämää. Procopé kuoli pakkotyövankeudessa Venäjällä. Hän maksoi miehuuskokeestaan korkeimman mahdollisen hinnan.⁴⁵

Hallituksen ilmiselvänä tarkoituksena oli tehdä Procopén käsittelystä varoittava esimerkki, jolla suomalaiset lannistettaisiin ja estettäisiin enemmät terroriteot venäläisiä virkamiehiä vastaan. Valitettavasti vain esimerkitapaus toimi juuri päinvastaiseen suuntaan. Se voimisti entisestään terrorismia ja vastarintahenkeä.

Heinäkuun lopun ja elokuun kriisiä oli omiaan vielä kärjistämään se Hämeenlinnan työväenyhdistyksen 23.7. järjestämä mielenosoituskokous, jota sotaväki häiritsi ja josta on aikaisemmin ollut puhe. Poliisimestari A. Haveman oli evännyt tilaisuuden järjestämisluvan kaiketi ennen kaikkea sen vuoksi, että vt. kuvernööri V. Semjonov oli ilmaissut tyytymättömyytensä hänen viranhoitoonsa. Työväenyhdistys protestoi luonnollisesti poliiseja, santarmeja ja hallinnollista mielivaltaa vastaan ja vaati suomalaista poliisimestaria ja suomalaisia virkamiehiä sekä Suomen lakeja uudelleen voimaan. Taivaalta valuva rankkasadekaan ei estänyt osanottajia lopettamasta tilaisuutta Maamme-laululla. Mielenosoituksen kansallinen luonne ei enää selvemmin olisi voinut tulla ilmi.⁴⁶

Hämeenlinnan mielenosoituksessa puhunut Yrjö Sirola taivutteli kotikaupunkinsa Tampereen työväenyhdistyksen järjestämään 30.7. poliisivallan, laittomuuden ja sensuurin vastaisen mielenosoituksen.⁴⁷ Tamperelaiset ehtivät siis ensimmäisinä reagoimaan kriisiin, ellei oteta lukuun hämeenlinnalaisia, joiden mielenosoituksen alkuperäiset syyt olivat vain paikallisia.

Työväenliikkeen valtiollisen vastarinnan johto oli kuitenkin Helsingissä eikä tamperelaisista ollut valtakunnallisen kampanjan käynnistäjiksi. He tai ennen kaikkea Mäkelin oli silkkaa saamattomuuttaan jo edellisenä vuonna menettänyt hänelle tarjolla olleen tilaisuuden päästä johtoasemaan.

Keiden käsissä maanalaisen toiminnan johto sitten oli Helsingissä?

45 KKK 1905, I, IX⁵, VA; S 3, 1905, 6a, f. 236, SSH, VA. Ks. myös FO 14.8.1905, s. 2 (todennäköisesti väärä tietoja).

46 Ks. edellä. Semjonov Havemania höykyttämässä: Yleisen os:n kirjekons. No 770 ja 1050 1905 sekä saapuneet salaiset kirjeet 1905, 7, f. 42-45, 55, lk, HLH, HMA.

47 Salaiset saapuneet kirjeet 1905, 4, f. 147-149, lk, HLH, HMA; Tampereen ty:n ptk. 26.7.1905, 3 §, TKA; Tampereen ty:n nuorisoliiton ptk. 24.7.1905, 1 §, KA; TM 31.7.1905, s. 2.

Rissanen oli Viipurissa tutkintovankeudessa 21.3.-20.6., joten toisten oli korvattava hänet. Työläisaktivistien johdossa olivat Helsingin työväenyhdistyksen puheenjohtaja ja kaupunginvaltuuston jäsen J. E. Perttilä ja Matti Turkia, jonka ansiota 9.4. poliisia vastaan suuntautunut mielenosoitus oli ollut. Tietävästi he eivät kuitenkaan toimineet taistelujärjestön tehtävissä eli terrorin palveluksessa.

Työläisaktivismi oli edelleenkin paljolti vanhaa työläiskagalismia eli passiivista vastarintaa ja yhteistyökumppanina oli yhtä paljon kagaali kuin aktivistipuoluekin. Kagaalin johtoon kuuluneen Adolf von Bonsdorffin 9.4. järjestetylle mielenosoitukselle kanavoimat rahat eivät jääneet viimeisiksi lajissaan. Huhtikuun 18. päivänä von Bonsdorff sai kagaalilta työläisagitaatioon 340 markkaa ja 11.5. 90 markkaa. Toukokuun 3. päivänä kagaali hankki 300 markalla 30 Työmies-lehden osaketta. On hiukan epäselvää, millaisesta transaktiosta tässä oli kysymys, mutta luultavasti näillä rahoilla lyhennettiin sitä velkaa, joka Arbetaren-lehdellä oli sitä painavalle Työmiehen kirjapainolle. Työväen sanomalehtiosakeyhtiö oli uhannut lopettaa Arbetarenin painamisen, ellei lehti kahdessa viikossa suorittaisi velkojaan.

Toukokuun 23. päivänä syntyi sitten rahoituskuvio, joka säilyi aina lokakuuhun saakka ja jonka suurlakko katkaisi. Kagaali maksoi Perttilälle kuukausittain suuria summia, yhteensä 7.600 markkaa. Rahat oli tilien ja tositteiden mukaan tarkoitettu työläisagitaatioon eli mielenosoituksiin ja ne merkittiin ”matkat”-sarakkeeseen. Kysymys oli siis valtiollisten mielenosoitusten järjestämisestä ja organisaation yllä pitämisestä koko suuriruhtinaskunnan alueella.⁴⁸

Helsingin työväenyhdistys päätti 3.8. pitämässään kokouksessa järjestää mielenosoituksen sitä vastaan, että Procopé ja ehkä tulevaisuudessa muutkin poliittisiin rikoksiin syyllystyneet tuomittaisiin suomalaisen oikeuslaitoksen sijasta venäläisessä sota-oikeudessa. Ponsia laatimaan valittiin komitea, jonka johtoon tuli Turkia ja jäseniksi muun muassa Otto Tiuppa sekä K. G. K. Nyman ruotsalaisesta työväenyhdistyksestä.⁴⁹ Kokouksesta santarmistolle raportoineen ”Huttusen” mukaan käyty keskustelu, johon osallistui muiden muassa Asarias Hjort, Turkia, J. Tapola ja Sandra Reinholdsson, oli myrskyisä. Yleisenä käsityksenä oli, että nyt oli avattu tie, joka vei myös syyttömiä pelkän väärän ilmiannon nojalla hirsipuuhun. Viranomaisten täydellinen kelvottomuus ilmeni myös siinä, että nämä suojelivat Androsovia ja Pavlutskia joutumasta oikeuteen. Koko-

48 Kagaalin tilit 1905 Ernst Estlanderin kokoelmassa III, ÅAB ja tositteet 1905 Kagaalin arkistossa 1, VA. Arbetarenin velka: TSOY:n ptk. 30.4.1905, 6 § ja jk:n ptk. 28.4.1905, 6 §, TA; Arb 9.5.1905, s. 3.

49 HTY:n ptk. 3.8.1905, 3 §, TA.

ukseen ei päästetty yhdistyksen ulkopuolisia, mutta Huttusella oli selvästikin yhdistyksen jäsenkortti.⁵⁰

Turkia neuvotteli oman kertomansa mukaan mielenosoituksen ponsista aktivistipuolueen hallituksen puheenjohtajan Johannes Gummeruksen ja kagaalin hallituksen jäsenen Edouard Polónin kanssa.⁵¹ Ponsissa, jotka 6. elokuuta pidetty mielenosoitus hyväksyi, vaadittiin Androsovin ja Pavlutskin vangitsemista ja raastuvanoikeuden päätöstä vastustaneiden ylempien viranomaisten erottamista ja heidän korvaamistaan lainkuuliaisilla Suomen kansalaisilla. Helsingin poliisilaitoksen rötökset oli selvitettävä kotimaisin tutkijavoimin. Santarmilaitos oli tarpeettomana lakkautettava. Suomen kansalaisten tekemät rikokset oli käsiteltävä ainoastaan laillisissa suomalaisissa oikeusistuimissa. Diktatuuriasetus oli peruutettava ja Suomen kansalle annettava rajaton itsemääräämisoikeus. Viimeksi mainittu tarkoitti täydellistä sisäistä itsehallintoa eikä valtiollista itsenäisyyttä. Kansalle oli annettava täydellinen paino- ja lausuntovapaus. Oli kutsuttava kokoon valtiopäivät, joiden ensimmäisenä tehtävänä oli vahvistaa laillisuutta ja kansallista olemassaoloa säätämällä yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. Oli varmaan kagaalin (ja sen antamien rahojen) ansiota, että äänioikeus-uudistus oli määrä toteuttaa laillista valtiopäivätietä eikä perustuslakien ulkopuolisen kansalliskokouksen kautta.⁵²

Kenraalikuvernööri Obolenski oli jo ennen elokuun 3. päivää antanut vahvistaa Helsingin varuskuntaa yhdellä Hämeenlinnasta siirretyllä pataljoonalla ja tulevaisuuden varalta anonut kaartinjoukkojen ja Pietarin sotilaspiiriin ylikomentajaa suuriruhtinas Vladimir Aleksandrovitšia lähettämään yhden ylimääräisen rykmentin Venäjältä Helsinkiin. Elokuun 6. päivänä järjestettävän mielenosoituksen varalta Obolenski siirretti vielä yhden pataljoonan Viaporista itse Helsinkiin. Hän päätti olla hajottamatta mielenosoitusta, jos siellä pidettäisiin vain puheita eikä järjestys rikkoutuisi. Työvänyhdistyksen puheenjohtaja Perttilä kävi vain ilmoittamassa vt. kuvernööri Rheinbottille odotettavissa olevasta tapahtumasta pyytämättä siihen lupaa tai alistamatta sen ohjelmaa tarkastettavaksi.⁵³ Kysymyksessä

50 S 3, 1905, 25, f. 74 seur. ja 1905, 8, f. 93-94, SSH, VA. Santarmietsivä Kapralin alias suomalaisen O. A. Kantasen, entisen poliisin, samasta kokouksesta antama raportti oli paljon heikompi. Ks. S 2, 1904-05, IV, SSH, VA. Ks. myös 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 25, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA.

51 M. Turkian haast. 1931, EIP V, VA.

52 Ponnet (Tukholmassa painettuina), EIPIV, VA; tai Parmanen III 1939, s. 645-646.

53 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 20-22, 25 (ja 32-33), OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA; TM 8., 9. ja 25.8.1905, s. 2.

oli jo kolmas arvovaltakiista kokousluvista venäläisen hallitusvallan ja Helsingin työväenyhdistyksen välillä ja viimeksi mainittu korjasi kolmannen selkävaittonsa vastustajastaan, joka ei uskaltanut käyttää pakkovaltaansa tai katsoi viisaammaksi olla käyttämättä sitä, jotta tilanne ei enää kärjistyisi.

Mielenosoitus sujui täysin rauhallisesti poliisin ja sotaväen pysytellessä syrjemmällä. Mielenosoitukseen osallistui arviolta noin 20.000 henkeä tai jopa hiukan enemmän eli kysymyksessä oli yksi vuoden 1905 suurimmista väenkokouksista ennen syksyn suurlakkoa. Liikkeellä oli ennen kaikkea työväkeä mutta myös muita väestönkerroksia. Aktivistipuolueen taistelujärjestö levitti julkilausumaansa, jonka mukaan Procopén kohtelu voimistaisi terrorismia niitä vastaan, jotka olivat vastuussa hallituksen politiikasta.⁵⁴

Samanlaisia mielenosoituksia pantiin toimeen sangen monilla paikkakunnilla: Kotkassa, Viipurissa, Lappeenrannassa, Kuopiossa (yhdessä perustuslaillisten kanssa), Oulussa, Vaasassa, Porissa (nuorsuomalaisten kanssa), Turussa sekä Forssassa Sortohaka-nimisessä paikassa, joka santarmihallituksen kenraalikuvernöörille antamassa raportissa vääntyi muotoon Sortokakka. Sorrostahan joka tapauksessa oli kysymys. Vaikka suoranaisia tietoja ei olekaan, on ilmeistä, että työläisaktivistijärjestö oli Helsingistä käsin organisoinut monet näistä mielenosoituksista.

Nämä mielenosoitukset eivät ponsiltaan poikenneet niistä perustuslaillisten kokouksista ja mielenosoituksista, joita maassa toukokuusta lähtien järjestetty ja joissa vaadittiin laittomuuden tilan korvaamista laillisuudella. Osa näistäkin tilaisuuksista oli ollut hengeltään jyrkkiä, toisin kuin valtiopäivien aikaiset perustuslailliset kokoukset talvella. Ponsien tasolla työväen valtiolliset mielenosoituksen seurasivat perustuslaillisten esimerkkiä. Erona oli vain, että työväen valtiolliset mielenosoitukset olivat osanottajamääriltään yleensä laajempia kuin perustuslaillisten kokoukset, jos kohta viimeksi mainituissa oli myös joukkomielenosoituksia. Toisena erona oli, että eräät työväen mielenosoitusten puhujat kuten esimerkiksi Heikki Kokkonen Kuopiossa puhuivat aktivistisessa hengessä pitäen Procopén tekoa lähes oikeutettuna ja häntä marttyyrina; oli koittava aika, jolloin Procopén pyövelit pantaisiin teostaan vastuuseen. Aktivismi ja vallankumouksellisuus hiipivät puheisiin joskaan ei ponsiin. Tosin niissä välistä uhattiin olla vastaamatta seurauksista, jos laiton meno jatkuisi.

Työväen heinä-elokuiset mielenosoitukset olivat hengeltään kansallisia ja jyrkästi venäläisvastaisia. Venäläisiä virkamiehiä ja sotaväkeä pidettiin ulko- ja vierasmaalaisina, santarmisto julistettiin rikolliseksi laitokseksi ja venäläisen hallintokäytännön katsottiin olevan peräisin Aasian

54 FO 14.8.1905, s. 1-2; M. Turkian haast. 1931, EIP V, VA; S 3, 1905, 8, f. 104-105 ja 1905, 21, f. 7, 10, SSH, VA.

pimeimmästä kolkasta, niin kuin Eetu Salin Porissa jyrisi.⁵⁵

Nämä mielenosoitukset olivat vain kivenheiton päässä vallankumouksesta. Pitemmälle ne eivät voineet mennä, sillä kaikista vastoinkäymisistään huolimatta hallitus oli yhä vallassa Venäjällä eikä suomalaisista ollut sen kaatajiksi. Kaikki syksyn suurlakon henkiset edellytykset oli kuitenkin nyt luotu. Tarvittiin vain, että vallankumous alkaisi toden teolla edetä Venäjällä, niin suomalaiset seuraisivat perässä. Odotettu hetki koitti vasta loka-kuussa.

Lisää murhia

384

Venäläisten sosiaalidemokraattien mielestä poliittiset murhat (yksilöterrori) pelkästään haittasivat vallankumousta, koska ne vähensivät kiinnostusta joukkotyöhön.⁵⁶ Ainakin niissä oloissa, jotka Suomessa vuonna 1905 vallitsivat, terrorismi kuitenkin tuki ja vei eteenpäin joukkoliikettä. Hallitusvallan terrorismin vastaiset toimet radikaalistivat työväenliikettä enemmän kuin mikään muu. Attentaattien onnistuminen tietenkin innosti niihin hyväksyvästi suhtautuvia, mutta niiden radikalismia lisäävän vaikutuksen kannalta oli toissijaista, säilyttikö uhri henkensä. Voi myös sanoa, että terroriteot lamaanuttivat hallitusvaltaa yhtä tehokkaasti, onnistuivatpa ne hyvin tai kehnosti. Deutrich ja Mjasojedov karistivat Suomen tomut jaloistaan sen jälkeen kun heidät oli yritetty murhata. Kaigorodov toimi samoin kun huhu murhasuunnitelmista häntä vastaan oli tullut hänen korviinsa. Papkov ja Savander lakkasivat pitemmäksi ajaksi hoitamasta virkaansa. On vaikea sanoa, miten paljon kussakin tapauksessa oli kysymys oman hengen menettämisen pelosta, mutta joka tapauksessa sillä oli hallitusvallan korkeisiin edustajiin selvästi lamaanuttava vaikutus.⁵⁷

55 KKK 1905, I j, IV^{2b}, V^{1a}, f. 77-85, IX¹, f. 189 seur. ja XXII, f. 17 seur., VA; Sal. asiak. 1905, 27, lk, KLH, JoMA; Yleisen os:n kirjeks. No 1382 17.8.1905, lk, HLH, HMA; VL 26.8.1905, s. 1-2, 2.9.1905 (virh. päiväys 2.8.), s. 2-3 ja 12.9.1905, s. 2 seur.; Kuopion ty:n ptk. 10.8.1905, 6 § sekä Kuopion mielenosoitukseen 27.8.1905 liittyvät asiakirjat, Kuopion ty 2, TA ja EIP XII ja XXII, VA; Vaasan ty:n ptk. 9.8.1905, 86 § ja 12. 8.1905, 90-91 §, TA; V. Sohlman A. Neoviukselle 15.8.1905, AN, VA; Parmanen III 1939, s. 648-658. Vrt. Tornion perustuslaillisten kokouksen ptk. 24.6.1905, EIP V, VA; Parmanen III 1939, s. 542-555.

56 Kujala 1988b, s. 142-144.

57 Ks. Ett attentats följder, Frihet No 1, 15.5.1905, s. 3.

Kun aktivistit ja työläisaktivistit eivät saaneet joukkomielenosoituksillaan hallitusvaltaa polvilleen, oli luonnollista koettaa, miten pitkälle päästäisiin uusilla poliittisilla murhilla. Aktivistien taistelujärjestö valitsi kohteiksi jälleen, kuten aikaisemminkin, hallitusvallan epäsuosituimpia edustajia, miehiä virkakoneiston huipulta. Tässä vaiheessa terrorismi alkoi kuitenkin riistäytyä aktivistipuolueen käsistä.

Farmaseutti K. G. K. Nyman, joka oli vuosia toiminut rivitason tehtävissä kagaalissa, liittyi vuoden 1905 alkupuolella aktivisteihin ja Helsingin ruotsalaiseen työväenyhdistykseen. Hänen yhdyshenkilönään aktivistipuolueessa oli Filemon Tiderman, hänen entinen koulutoverinsa. Toisin kuin useimmat ruotsinkieliset maisterit ja ylioppilaat Tiderman ei ollut hylännyt Suomen ruotsalaista työväenliittoa Forssan kokouksen äänioikeusjulistuksen vuoksi. Keväällä 1905 liitossa tapahtui palatsivallankaappaus. Akateemisiin henkilöihin epäluuloisesti ja kielteisesti suhtautunut Anders Käcklund syrjäytettiin kaikista tehtävistään. Nymanista tuli elokuussa Arbetarenin nimellinen vastaava toimittaja ja käytännössä sitä toimitti jo touko-kesäkuusta alkaen Nymanin ja Tidermanin koulutoveri, ylioppilas K. H. Wiik. Arbetaren muuttui todellisuudessa aktivistipuolueen lailliseksi äänekannattajaksi. Tiderman, Nyman ja Wiik muodostivat vuonna 1905 pienen mutta melko vaikutusvaltaisen ryhmän, jota voi kutsua ruotsinkielisiksi sosiaalidemokraattisiksi aktivisteiksi.⁵⁸ Ryhmää ei tule samaistaa työläisaktivisteihin, jotka aktivistisista mielipiteistään huolimatta olivat puhtaita sosiaalidemokraatteja sekä suomenkielisiä ja yleensä proletaareja. Tidermanin ryhmä oli vuonna 1905 ennen kaikkea aktivistinen ja työväenliikkeessä etupäässä kansallisista syistä. Syksyn 1905 suurlakon jälkeen ryhmä lakkasi olemasta Tidermanin valitessa viiteryhmäkseen aktivistit ja Nymanin ja Wiikin sosiaalidemokraatit.

Nyman otti komentoonsa Helsingin suomen- ja ruotsinkielisten lukiolaisten muodostamat salaiset ryhmät ja muokkasi niistä Verikoirat-nimisen organisaation. Kesällä 1905 Verikoirat ryhtyivät aseellisiin hyökkäyksiin rivitason poliiseja ja santarmeja vastaan. Nämä olivat heidän mielestään sortovallan edustajia siinä kuin korkeat virkamiehetkin ja ansaitsivat yksinkertaisesti kuulan kalloonsa. Sitä paitsi heistä oli helpompi suoriutua kuin mahtihenkilöistä, joita näiden henkivartijat suojelivat. Verikoirat arpoivat keskuudestaan ensimmäisen attentaattorinsa Työmiehen toimitiloissa. Kohtalokkaan arvan vetänyt ampui 20.8. suomalaisen passi-

58 HelRO II osrikosas. 10.3.1906, 10 § ja 17.3.1906, 3 § ja III osrikosas. 3.4.1906, 1 §, VA; F. Tidermanin muistiinp., EIP XV, VA; FSA 1892-1906, TA; Kertomus Suomen Ruotsalaisen Työväenliiton toiminnasta vuonna 1905 (Helsinki, 1906), s. 4-5; PYH:n ptk. 21.7.1905 ja 1.8.1905, 1 §, kohta c, VA; Arb 27.4.1905, s. 1, 9.5.1905, s. 1, 3, 20.5.1905, s. 3, 10.6.1905, s. 3, 5.8.1905, s. 2; TM 10.5.1905, s. 2, 30.5.1905, s. 4, 3.6.1905, s. 3-4.

poliisin Helsingin Kaivopuistossa, syrjäisessä kaupunginosassa, mistä oli helppo päästä pakoon. Syyskuun toisena Verikoirien edustaja upotti Kampissa kaksi luotia venäläiseen santarmialiupseeriin. Lyhyen tulitaistelun paikalle hälyttämä väkijoukko otti kiinni santarmin ja hyökkääjä pääsi pakoon. Suomalaiset pitivät näet automaattisesti santarmia syypäänä ammuskeluun. Paria päivää myöhemmin Eerikinkadulla sijainneen poliisi-aseman ikkunan alle heitettiin pommi. Verikoirat yrittivät murhata myös kaksi muuta helsinkiläistä (venäläistä) poliisia. Toinen näistä menehtyi vuoden kuluttua haavoihinsa. Nyman antoi Verikoirien ymmärtää, että he toteuttivat aktivistipuolueen käskyjä, mutta näin ei ollut laita. Puolue antoi Verikoirille vaarattomampia tehtäviä yrittäen näin saada summittaisen katuväkivallan loppumaan.⁵⁹ On kuitenkin mahdollista, että Nyman oli saanut toimeksiantoja Rissaselta,⁶⁰ joka oli aktivistipuolueen ja sen taistelujärjestön asiamies ja samalla työläisaktivistijärjestön johtaja, joten kysymys ei ehkä ollut pelkästä Nymanin yksityisyritteliäisyydestä vaan toiminnasta, josta Rissanen ja hänen johtamansa työväen aktivistijärjestö olivat vastuussa. Näyttää kovasti siltä, että Rissanen oli Suomen verisimmän katuväkivallan alkulähde.

Aktivistien taistelujärjestö päätti raivata elävien kirjoista Hämeen läänin kuvernöörin paikalle elokuussa palanneen Papkovin. Tämän saapuesssa 10.9. Hämeenlinnan lääninhallituksen pihalle aidan yli heitettiin pommi, joka ei kuitenkaan räjähtänyt. Attentaattoreina olivat Asarias Hjort, josta ei kuitenkaan ollut pommin heittäjäksi ja yksi tai kaksi muuta henkilöä. Teon järjestäjänä oli jälleen Rissanen, apunaan paikalliset työläisaktivistit J. H. Saaristo ja O. Helander (Hämäläinen) sekä helsinkiläinen J. Tapola, joka oli kotoisin Hauholta. Rahoja tuhlatiin tämänkin hankkeen yhteydessä aivan holtittomasti.⁶¹

59 SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, taistelujärjestön osuus, SAVA, VA; KKK 1905, I j, IX^a ja 1906, III j, 5b, VA; Sal. asiak. 1905, 2, f. 153-155, 1905, 3, f. 71 ja 1905, 4, lk, ULH, VA; S 3, 1905, 16, f. 113, SSH, VA; Seuraavat haastattelut, kirjeet ja muistiinpanot/EIP: H. Hyrkstedt (XXIV), J. Kemp (XXV), A. Nikolainen (V ja IX), K. E. Primus-Nyman (V ja XV) ja F. Tiderman (XV), VA; TM 4.9.1905, s. 2; Luoto 1909, s. 56; Parmanen III 1939, s. 577-584.

60 Ks. M. Turkian haast. 1933, EIP X, VA.

61 SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, taistelujärjestön osuus, SAVA, VA; KKK 1905, I j, IX^a ja IX^a, VA; S 2, 1904-05, IV (santarmialiupseeri Abnerin ilmoitus 31.8. v.l. - murhan aattopäivänä hän oli sattumalta matkustanut Hjortin kanssa samalla junalla Helsingistä pohjoiseen) ja S 4, 1905, 1 ja 2, SSH, VA; Yleisen os:n kirjekons. No 1267 24.7.1905 ja No 1436 31.8.1905, lk, HLH, HMA; 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 95, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA; A. Söderholmin tutkimusptk. 1910 (O. Hämäläinen), Df 2, senaatin prokuraattorin tmk., VA; J. H. Saariston haast. 1933, J. Tapolan haast. 1934, R.

Taistelujärjestö piti suuriruhtinas Vladimir Aleksandrovitshia - aiheetta - pääsyllisenä Procopén sota-oikeuteen joutumiseen ja ryhtyi valmistelemaan hänen murhaansa, kun hänen oli syksyllä määrä käydä Suomessa. Verikoirat Arvi Nikolainen, K. E. Primus-Nyman ym. matkustivatkin syyskuun lopulla Helsingistä Viipuriin mutta saivat palata tyhjin toimin. He kuvittelivat tai jälkeensä muistelivat tulleen tavoittelemaan itsensä keisarin henkeä tämän ollessa parhaillaan Koivistolla metsästämissä, mutta luultavasti kysymys oli hänen sedästään.⁶² On hieman vaikea uskoa, että aktivistipuolue olisi ryhtynyt attentaattiin itse hallitsijaa vastaan. Venäjän arvovalta ei olisi sallinut sen olla rankaisematta Suomea ja suomalaisia kollektiivisesti hänen majesteettiinsa kajoamisesta.⁶³ Kysymys oli paljon vakavammasta asiasta kuin venäläisen kuvernöörin haavoittamisesta tämän istumalihaksiin, mille Pietarissakin naureskeltiin.

Niinikään alituinen rettelöitsijä Rheinbott oli määrä likvidoida, mutta hänellä oli vahva henkivartio eikä tekoon määrätty Albin Soilander uskaltanut ryhtyä mihinkään.⁶⁴

387

Holstin muistiinp. sekä O. Hämelän (Helanderin alias Hämläisen) kirje 1.12.1937 ja muistiinp. 1935, EIP X, XVIII ja XXIV, VA; Parmanen III 1939, s. 638-642; Korpimaa 1934, s. 27-39.

- 62 SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, taistelujärjestön ruotsinkielinen vuosikertomus, SAVA, VA; A. Nikolaisen haast. 1932 ja K. E. Primus-Nymanin haast. 1931, EIP V ja XV; VA; Parmanen III 1939, s. 642-643. Tietysti kysymys on voinut olla myös Verikoirien itsenäisesti hallitsijaa vastaan kohdistamasta aktiosta. – Myös Obolenskin surmaaminen tämän matkustaessa junalla Suomesta Pietariin on saattanut olla tekeillä alkusyksyllä 1905. Aktivistipuolueen hallituksen toimintakertomus ei kuitenkaan mainitse tällaista, vaikka se muuten luettelee kaikki attentaatit ja suunnitelmat. On vaikea sanoa, oliko kysymys tahallista unohtamisesta vai alemman tason oma-aloitteisuudesta vai onko tässäkin todellisena kohteena ollut suuriruhtinas Vladimir. Ks. U. Sereniuksen haast. 1931 ja M. Koskentausten haast. 1933, EIP XV ja X, VA. Santarmihallituksen entinen virkamies Koskentausta (Krohin) väitti santarmiston saaneen tiedon Obolenskin murhahankkeesta, mikä näyttäisi vahvistavan aktivisti Sereniuksen samaa asiaa koskevan kertomuksen, mutta Koskentausten haastattelua on käytettävä äärimmäisen varoen, sillä hän syötti toden ohella Parmaselle myös silkkää pajunköyttä. Ks. myös sal. asiak. 1905, 3, f. 167, lk. ULH, VA; KKK 1907, I j, XI', VA. Keisari oli metsästysretkellä Viipurinlahden saarilla ja Koivistolla 17.9.-1.10. Dnevnik Imperatora Nikolaja II (Moskva, 1991), s. 278-281.

- 63 Tosin on luultavaa, että Suomea olisi rankaistu myös keisarin sedän murhayrityksestä.

- 64 SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, taistelujärjestön osuus, SAVA, VA; J. Tapolan haast. 1934, EIP XVIII, VA; Arthur Neovius Arvidille 23.8.1905, AN, VA (Rheinbottin vartijoista). Painoylihallituksen puheenjohtajan V. Kannisen murhahankkeesta ks. Eero Haapalainen, Suomen työväen ensimmäinen nousu: Muistelmia ja katsauksia vallankumousvuoden 1905 tapauksiin Suomessa (Leningrad, 1931), s. 115.

Lyseolainen Arvi Nikolainen ja joku toinen helsinkiläinen ja myös hämeenlinnalainen O. Helander-Hämäläinen tyhjensivät lokakuun lopulla Hämeenlinnassa kauppias Skogsterin dynamiittikellarin. Tämä oli aktivisti-puolueen taistelujärjestön tai ainakin Rissasen ja K. G. K. Nymanin johtama operaatio ja tähtäsi pommi-iskujen tekemiseen senaattia (senaattoreita) vastaan.⁶⁵

Imperiumin vastaisku

Venäläinen hallitusvalta ja santarmisto saivat vihiä Rheinbottiin kohdistuvasta uhkasta, tosin luultavasti yleisesti liikkuvista huhupuheista eikä niinkään suoraan aktivistien sisäpiireistä peräisin olevasta tiedosta.⁶⁶ Kaikki tiedonhankinta ei kuitenkaan perustunut edes kuulopuheisiin. Lypsääkseen lisää rahaa santarmistolta sen kelvottomat agentit (sotrudniki, avustajat tai oikeammin urkkijat) sepittivät täysin mielikuvituksellisia tarinoita murhasalaliitoista. Suomen oloja huonosti tuntevat ja mahdollisimman huonossa valossa näkevät santarmit uskoivat näihin tarinoihin tai olivat uskovinaan niihin, koska ne kelpasivat "bobrikovilaisen" politiikan perusteluksi. Ryövärihistorioihin oli helppo uskoa, sillä terroritekoja tapahtui koko ajan ja niiden takana oli siis pakko olla jonkinlainen salaliitto.

Santarmiraporttien kirjoittamisesta pelkän pötypuheen perusteella eivät olleet vastuussa vain venäläiset santarmit vaan myös eräät yksittäiset suomalaiset kuten santarmialiupseeri Kaprali⁶⁷ alias O. A. Kantanen alias Korpela, Helsingin poliisista rötöksiensä vuoksi potkut saanut hämälän laidan kulkija.⁶⁸ Hän oli syksyllä 1904 soluttautunut Tampereen työväenyh-

65 S 3, 1905, 4, f. 114 ja 1905, 16, f. 104, SSH, VA; Helsingin poliisilaitoksen tilit 1905, tosite No 109, lääninkonttori, ULH, VA; Yleisen os:n kirjekonseptit No 1662 ja 1678 23. ja 25.10.1905, lk, HLH, HMA; HelRO II os rikosas. 10.3.1906, 10 § ja 17.3.1906, 3 § ja III os rikosas. 3.4.1906, 1 §, VA; KKK 1906, Ij, XVI, VA; A. Söderholmin tutkimusptk. 1910 (K. Liukonen ja O. Hämäläinen), Df 2, senaatin prokuraattorin tmk., VA; TM 27.10.1905, s. 2; Luoto 1909, s. 60-61; Korpimaa 1934, s. 39-41; J. H. Saariston haast. 1933, O. Hämälän muistiinp. 1935 ja A. G. Skogsterin muistiinp., EIP X, XXIV ja XXVIII, VA; Parmanen IV 1941, s. 401-402.

66 S 3, 1905, 4, f. 92, 1905, 8, f. 91-92 ja 1905, 16, f. 113-114 ja 120 sekä S 4, 1905, 21, SSH, VA.

67 KKK 1905, Ij, XXII, f. 39-42, VA; S 3, 1905, 8, f. 92, 96-102, SSH, VA.

68 FO 21.7.1903, s. 1-2, 25.2.1905, s. 3; TM 16.6.1917, s. 5 ja 3.8.1917, s. 4; Parmanen II 1937, s. 463-465.

distyksen jäseneksi mutta paljastettu ja erotettu yhdistyksestä.⁶⁹

Heinäkuun lopulta alkaen santarmietsivät aloittivat työläisaktivistien ja heidän hengenheimolaistensa (Rissasen, Soilanderin, K. G. K. Nymanin ym.) systemaattisen tarkkailun. Tämä johtui ennen kaikkea Albrechtin ja Rheinbottin välisestä akuutista konfliktista ja tarpeesta suojella viimeksi mainittua. Albrechtin "ohrana" (entisiä poliiseja ja työläisaktivisteja) ja Rheinbottin "ohrana" (santarmit) seurasivat hellittämättä toistensa liikkeitä Helsingin kaduilla. Santarmisto tulkitsi kaiken niin, että Rheinbottin henkeen kohdistui jatkuva uhka. Sille valkeni lopullisesti, että työläisaktivistit kuuluivat Helsingin työvänyhdistykseen ja käyttivät sen tiloja ja kokouksia omiin tarkoituksiinsa. Vasta nyt santarmisto pääsi selville kaikesta siitä, mikä sen oman välinpitämättömyyden takia oli saanut viimeisen vuoden aikana kaikessa rauhassa kehittyä.⁷⁰

Heti suomalaisen poliisin Kaivopuistossa tapahtuneen murhan jälkeen 22.8. Rheinbott kutsui Helsingin työvänyhdistyksen puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan puhutteluunsa ja välitti heille kenraalikuvernööri Obolenskin viestin: Kenraalikuvernöörin tietoon oli tullut, että terroristeja oli soluttautunut työvänyhdistykseen. Poliisin ampuja oli yhdistyksen jäsen ja toinen jäsen oli jäänyt kiinni venäläisten sosialistivallankumouksellisten lehtisten jakamisesta tšekäläiselle sotaväelle. Kenraalikuvernööri ilmoitti, ettei tällaista suvaittaisi ja neuvoi yhdistystä erottamaan terroristit ja vallankumoukselliset keskuudestaan. Muussa tapauksessa hallituksen olisi ryhdyttävä päättäväisiin toimiin, ei vain yhdistystä vaan myös Helsingin kaupunkia vastaan. Elokuun 6. päivän kaltaiset luvattomat mielenosoitukset hajotettaisiin vastedes asevoimalla.

Työvänyhdistys järjesti samana iltana kokouksen, missä kuvernööriä vaadittiin saattamaan lailliseen edesvastuuseen kaikki rikolliset, myös Androsov ja Pavlutski. Yhdistyksellä ei ollut mitään tekemistä lainrikkokojen kanssa eikä tarvetta suojella heitä. Yhdistys päätti, ettei kukaan sen edustaja saanut mennä viranomaisten puheille ilman sen lupaa ja että yhdistyksellä oli velvollisuus vastata vain virallisiin ja kirjallisesti esitettäviin yhteydenottoihin.⁷¹

Samoihin aikoihin Viipurin läänin kuvernööri kutsui luokseen Viipurin työvänyhdistyksen ja Hämeen läänin kuvernööri Hämeenlinnan työvänyhdistyksen edustajat. On luultavaa, että määräys tähän oli tullut Obolenskilta. Viipurin työvänyhdistys kieltäytyi keskusteluista kuvernöörin kanssa. Hämeenlinnan työvänyhdistyksen johto kävi Papkovin

69 Saapuneet salaiset kirjeet 1905, 4, f. 23 seur., lk, HLH, HMA.

70 S 2, 1904-05, IV ja S 3, 1905, 4 ja 8, SSH, VA.

71 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 55, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA; S

puhuttelussa, mutta siitä ei muuta seurannut kuin arvon kuvernöörin leimaaminen aasiksi *Kansan Lehdessä*.⁷² Kenraalikuvernöörin varoitukset menivät siis varsin kehnosti perille.

Venäläinen hallitusvalta näki nyt selvästi, että huomattava osa järjestynyttä työväenliikettä toimi aktiivisesti poliittisen vallankumouksen puolesta ja kannatti terrorismia. Ainakaan Helsingin poliisi ei enää ollut venäläisen hallitusvallan kontrollissa, mutta Venäjän hallituksen vahvin selkänöjä sotaväki totteli vielä kuuliaisesti ylintä päällystöään. Hallitusvallan oli yhä mahdollista hajottaa väkivalloin mielenosoitukset kuten Viipurissa ja Kotkassa tapahtuikin ja teoriassa se olisi yhä voinut ryhtyä tukahduttamaan laillisia työväenjärjestöjä. Laajamittainen repressiopolitiikka oli kuitenkin vuoden 1905 mittaen menettänyt tyystin kaikki poliittiset edellytyksensä. Sen seuraukset olisivat olleet hallitukselle vielä kohtalokkaammat kuin mitä asioihin puuttumattomuudesta seurasi. Kenraalikuvernööri Obolenskillä oli vain huonoja vaihtoehtoja valittavanaan ja hänen noudattamansa kovaotteisuuden ja liberalismin sekoitus ei varmastikaan ollut kaikkein huonoin valinta.

Hallitusvalta oli vuoden 1904 aikana nukkunut ohi toistaiseksi viimeisen mahdollisuutensa pysäyttää vallankumouksellisen ja terroristisen suuntauksen tunkeutuminen työväenliikkeeseen. Asiaa ei suinkaan parantanut, ettei hallitusvalta edes vuonna 1905 ymmärtänyt kaikkea työväenliikkeeseen sisältyvää potentiaalista vaaraa. Venäläinen santarmisto piti vallankumousliikkeen ainoana todellisena keskuksena aktivistipuoluetta ja uskoi, että työväenjärjestöissä päätään nostava vallankumouksellisuus johtui yksinomaan herraskaisten agitaattorien kiihotuksesta.⁷³ Totta olikin, että työläisaktivismi oli poliittisesti ja taloudellisesti riippuvainen aktivistipuolueesta ja kagaalista. Santarmisto ei kuitenkaan käsittänyt, että työväestö saattaisi ryhtyä esiintymään myös valtiollisissa asioissa itsenäisenä tekijänä ja saisi silloin suurempia kansanjoukkoja liikkelle kuin mikään muu poliittinen voima. Tämä mahdollisuus realisoitui vain muutamia kuukausia myöhemmin marraskuun alun suurlakon aikana.

Santarmiston oli määrä toimia keisarin silmänä ja korvana, mutta Suomen santarmihallituksen päällikkö Freiberg oli kesällä ja syksyllä 1905 paljon huonommin perillä työväenliikkeessä tapahtuneesta kehityksestä kuin esimerkiksi kenraalikuvernööri Obolenski ja kuvernööri Rheinbott.

3, 1905, 25, f. 74 seur., SSH, VA; TM 23.8.1905, s. 1-3 ja 24.8.1905, s. 2.

72 KL 22.8.1905, s. 2, 29.8.1905, s. 2 ja 31.8.1905, s. 3. Hämeenlinnan työväenyhdistyksen johdon ja Papkovin keskustelusta jälkiseurauksineen edellä.

73 Edellä esitettyjen esimerkkien ohella ks. santarmiratsumestarien Ljavidanskin ja Malovin muistioita Suomen aktiivisesta vastarintapuolueesta lokakuulta 1905, S 3, 1905, 16, f. 109-114 ja S 4, 1905, 21, SSH, VA.

Niinpä Freiberg ilmoitti 25.8. Venäjän santarmikunnan komentajalle, että äänioikeuskysymys oli Suomessa ratkaistu erittäin yksipuolisesti ja yläluokan eduksi ja vastaavasti talonpoikien ja työläisten tappioksi eli niin kuin hän sanoi, niiden väestönkerrosten, jotka syyllistyivät kaikkein vähiten hallituksen vastustamiseen.⁷⁴ Todellisuudessa ajatukset opposition rajoittumisesta pelkästään ruotsinkieliseen yläluokkaan ja suomalaisen rahvaan lojaalisuudesta olivat muuttumassa yhä ontommiksi. Kenraalikuvernööri Obolenski oli keisarille huhtikuussa antamassaan raportissa katsonut, että alimmatkin kansankerrokset pyrkivät mahdollisimman paljon eroon Venäjästä.⁷⁵

Santarmiston oli helppo elää kuvitelmissaan ja vääristellä Suomen todellisuutta,⁷⁶ koska sen ei tarvinnut vastata järjestyksen säilymisestä Suomessa toisin kuin kenraalikuvernöörin, kuvernöörin ja poliisin. On varmaa, ettei Obolenski uskonut santarmiston esimerkiksi perustuslaillisista esittämään liioiteltuun uhkakuvaan, sillä hän etsi keinoja pönkittää hallituksen arvovaltaa potkaisemalla vanhasuomalaiset senaattista ja ottamalla sinne perustuslailliset näiden sijaan. Obolenskillä ei kuitenkaan ollut rohkeutta eikä kenties mahdollisuuksiakaan korjata näin radikaalisti hallituksen politiikkaa.⁷⁷ Keisarille antamissaan toimintakertomuksissa Obolenski ei löytänyt mitään positiivista perustuslaillisista,⁷⁸ mutta tuskinpa hän aivan näin mustavalkoisesti ajatteli. Kysymys oli mieluummin siitä, että Obolenski tiesi tällaisen tilannearvion miellyttävän Suomen asioissa kovin "bobrikovilaista" Nikolai II:ta.

74 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 56-58, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA.

75 Vtoraja vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom polozhenii v period otsherednogo seima v 1905 godu, Aprelja 1905 goda, KKK Hd 80, VA.

76 Viimeksi mainitusta hyvän esimerkin tarjoaa ratsumestari Ljavidanskin aktivistimuistio syksyltä 1905. Siinä hän ei samaistanut ainoastaan kagaalia vaan melkein koko perustuslaillisen puolueen Leo Mechelinin myöten aktivistipuolueeseen. Ks. S 3, 1905, 16, f. 109-114, SSH, VA. Ks. myös 1905, d. 1800 tsh. 39 (Freibergin poliisi-departementille lokakuussa 1905 antama raportti), OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA.

77 Ks. Polvinen 1989, s. 93-96.

78 Vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom polozhenii v predseimovyi i petitsionnyi periody otsherednogo seima 1904 goda, 28.12.1904 (v.l.), Vtoraja vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom polozhenii v period otsherednogo seima v 1905 godu, Aprelja 1905 goda & Projekt kratkago vsepoddanneishago otshota po upravleniju Finljandije, Za 1904 i 1905 gody, KKK Hd 80, VA.

Suomen santarmihallituksen työn heikko laatu huomattiin kyllä Pietarissakin ja apulaissisäministeri D. F. Trepov ojensi siitä heinäkuussa 1905 Freibergia.⁷⁹ Suomessa keisarin silmä oli sokea ja korva kuuro. Bobrikov oli uskonut santarmistoa tai ainakin teeskennellyt uskovansa sitä, koska uhkakuvista oli hyötyä; Obolenski ei aina edes välittänyt teeskennellä, koska monet santarmiraporteista olivat hänen pyrkimystensä vastaisia ja hänelle kiusallisia. Mitään parempaakaan hänellä ei kuitenkaan ollut asettaa santarmiston tilalle. On merkillistä, että mahtavalla valtakunnalla oli varaa pitää näin ala-arvoista tiedustelulaitosta, jonka virheiden seuraukset se joutui kärsimään omissa nahoissaan.

Suomen santarmihallituksen päällikkö Freiberg ei kuitenkaan ollut yksin, vaan sellaiset vanhan bobrikovilaisen suunnan edustajat kuin kenraalikuvernöörin kanslian johtaja F. A. Seyn ja Uudenmaan läänin vt. kuvernööri Rheinbott ajattelivat samoin kuin hän. Rheinbott uskoi uhkakuviansa niin järkkymättömästi, että hän kutsui ohi esimiehensä Obolenskin Venäjän Itämeren laivaston Helsingin edustalle kaupunkia pommittamaan.

Venäjän hallituksen Suomen-politiikka koveni syyskuun alussa 1905. Se johtui ensiksikin kaukoidän sodan päättymisestä, mikä antoi aiheita olettaa, että hallitus voisi jälleen vakiinnuttaa entisen asemansa ja suoriutua vastustajistaan vanhoin keinoin. Toisena syynä oli John Grafton -laivan aselastin paljastuminen ja tuhoutuminen Suomen rannikolla muutamia päiviä Portsmouthin rauhansopimuksen jälkeen. Konni Zilliacus apureineen oli Japanin rahoilla ostanut laivan aseet. Näillä oli ollut määrä saada aikaan Venäjän vallankumous ja suomalaisille aktivisteille tarkoitetuilla aseilla ja räjähdysaineilla oli pitänyt kumota Suomen senaatti ja ylin venäläinen hallinto ja estää täällä olevien joukkojen vieminen Pietariin vallankumousta tukahduttamaan.⁸⁰ Turkia ja Rissanen värväsivät muutamia työläisaktivisteja, muun muassa tamperelaisen J. K. Lehtisen ja helsinkiläisen Aapeli Hjortin Zilliacuksen laivoille, missä jotkut näistä (Hjort nuoresta iästään huolimatta) aiheuttivat vaikeuksia tolkkottomalla juopottelullaan ja niskuroinnillaan. Yksittäisiä työläisaktivisteja osallistui Zilliacuksen suunnitelman toteuttamiseen myös Kotkassa, Viipurissa, Oulussa ja Kemissä.⁸¹

79 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 11, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA.

80 Ks. Kujala 1980 ja 1988b.

81 Parmanen III 1939, s. 684 seur.; Seuraavat haastattelut ja muistiinp./EIP: U. Serenius (II), H. Ahlbäck (IX), S. Backlund (IX), O. Bengts (IX), A. Ehnqvist (IX), A. Mangs (IX), J. Marander (IX), M. Turkia (X), H. Uksila (XV), C. Frankenhaeuser (XVI), A. Kankkunen (XVII), J. Tapola (XVIII), H. Ahmla (XXIII), F. Tiura (XXIX), VA; K. A. Wegelius, Routaa ja rautaa, II (Porvoo, 1927), s. 9 seur.; I. (=J.) Lehtinen, Dostavka oruzhija v Rossiju tsherez

Kun keisari sai kuulla John Graftonin aseiden paljastumisesta, hän kirjoitti ministerivaltiosihteeri Linderin esittelyasiakirjoihin reunahuomautuksen: "Ilkeä juttu".⁸² Samaan aikaan Nikolai II sai kuulla kuvernööri Papkovia ym. vastaan tehdyistä attentaateista ja hänen kynänsä piirsi nyt uhkauksen: "Nämä attentaatit pakottavat minut julistamaan koko Suomen sotatilaan."⁸³ Epäilemättä Suomi olikin Venäjälle paljon sopivampi viholinen kuin Japani oli ollut.

Saatuun tietää John Graftonista keisarin luottomies, apulaissisäministeri Trepov pyysi sotaministeri A. F. Roedigeriä voimistamaan Suomesa olevia sotajoukkoja, koska siellä aiottiin synnyttää kapina.⁸⁴ Myös Obolenski oli taipuvainen uskomaan, että aseet oli tarkoitettu Suomeen eikä Venäjälle.⁸⁵ Syyskuun lopulta lähtien Suomen varuskuntakaupunkeihin alkoi saapua tuhansia Venäjän sisäosista mobilisoituja reserviläisiä. Lokaan lopulla joukkoja alettiin siirtää takaisin Venäjälle.⁸⁶

Aktivistit ja työläisaktivistit jakoivat elokuusta alkaen sotilaille Venäjän sosialistivallankumouksellisten puolueen julistusta, jossa sotilaita kehoitettiin karkaamaan palveluksesta, mutta kehoitus lankesi tietävästi kuuroille korville. Aivan ensiluokkainen reserviläisten henki ei aina kuitenkaan ollut. Kuopiosta tuli lokakuun alussa huolestuttavia santarmitietoja, joiden mukaan sinne sijoitetut reserviläiset olivat luvanneet kaupunkilaisille, etteivät he tottelisi käskyä ampua tai käyttää pistimiään suomalaisia vastaan vaan avaisivat tulen omaa päällystöään kohti, lupaus, johon ei tietenkään ollut luottamista.⁸⁷

Finljandiju na parohode "Dzhon Grafton", v kn.: 1905: Bojevaja grupp pri TsKRSDRP (b), Statji i vospominanija (Moskva, 1927), s. 207-220; Lehtinen 1930, s. 500-503; J. W. Nylanderin haast. 1942, V. Himasen haast. 1941, E. Erikssonin haast. 1943 ja A. Mörnen haast. ja muistiinp. 1943, Y. K. Laineen kok., TA. Oulussa (ja Kemissä) sosiaalidemokraatit olivat kiinteässä yhteistyössä aktivistien ja myös perustuslaillisten kanssa niin että aktivistit pitivät J. Kemppaista ja myös R. Drockilaa omina miehinään. Aapeli Hjortista myös Suomen Kansa 22.9.1905, s. 2.

82 KKK 1905, I j, V⁵, f. 116 (ja 118), VA.

83 KKK 1905, I j, IX⁶, VA.

84 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 94, OO, F. 102, GARF, NL:n 169, VA.

85 KKK 1905, I j, V⁵, f. 111-114, VA.

86 TM 22.9.1905, s. 1, 23.9.1905, s. 2, 25.9.1905, s. 1, 26.9.1905, s. 1, 27.9.1905, s. 2, 28.9.1905, s. 1, 16.10.1905, s. 2-3 ja 17.10.1905, s. 3; KL 14.10.1905, s. 3; HS 7.10.1905, s. 5; FO 1.10.1905, s. 5, 22.10.1905, s. 3.

87 Sal. asiak. 1905, 2, f. 102-109, 128, 141, lk, ULH, VA; Sal. asiak. 1905, 3, lk, MLH, MMA; 1905, op. 5, d. 1877 tsh. 63, f. 9-14, 19, OO, F. 102, GARF;

Obolenskikin havaitsi, että hänelle oli lopultakin avautunut tilaisuus osoittaa, ettei hänen uhkauksensa luvattomien kokousten estämisestä ollut pelkkää tyhjää puhetta kuin jo niin monta kertaa aikaisemmin. Hän antoi sotaväen hajottaa perustuslaillisten 13.9. Helsingissä yrittämän kokouksen.⁸⁸

Osa venäläisen hallitusvallan edustajista alkoi jo elokuussa menettää hermonsa alituisten jättiläismielenosoitusten ja attentaattien johdosta. Freiberg varotteli venäläisiä kuvernöörejä, että 26.8. maassa oli odotettavissa suuria mellakoita.⁸⁹ Ennustus ei toteutunut, mutta jo syyskuun alussa Freiberg kehotti alaisiaan varautumaan levottomuuksiin, joita oli odotettavissa niin Venäjällä kuin Suomessakin saman kuun 20. päivän jälkeen.⁹⁰

Se mahdollisuus, ettei John Grafton ollut ollut ainoa lajiaan vaan että maahan oli onnistuneesti kuljetettu tuhansittain aseita vallankumouksellisten käyttöön, ei jättänyt venäläisiä virkamiehiä rauhaan. Pian aselaivan paljastumisen jälkeen, 14.9., Obolenski käski santarmistoa ottamaan selvää aktivistien aikeista. Santarmihallituksen vt. päällikön ratsumestari Komendantovin saamien tietojen mukaan kapinalliset aikoivat hyökätä ase kädessä venäläisten sotajoukkojen kimppuun. Jos tällaisia huhuja ilmenisi, Komendantov määräsi alaisensa ilmoittamaan niistä sotilaspäällystölle ja itselleen heti; aikaa ei saanut hukata niiden todenperäisyyden selvittämiseen.⁹¹ Se oli kohtalokas asenne, joka johti valtavaan virhearvioon.

Syyskuun 28. päivänä Uudenmaan läänin vt. kuvernööri, lääninsihteeri Rheinbott ja Suomen santarmihallituksen Helsingin raja-asemasta vastaava ratsumestari V. Ljavidanski kadottivat lopullisesti kaiken suhteellisuudentajunsa. Aselaivan haaksirikkoutuminen Suomen rannikolla ja poliittiset murhat olivat tietenkin venäläisen hallitusvallan kannalta todellinen huolenaihe, mutta nyt Rheinbott ja Ljavidanski alkoivat kuvitella maan olevan venäläisiä virkamiehiä uhkaavan verilöylyn samoin kuin aseellisen kapinan kynnyksellä ilman että heillä oli tämän tueksi muuta kuin huhuja, varmistamattomia ilmiantoja ja se tosiasia, että venäläisille sotilaille tyrkytettiin alinomaa sosialistivallankumouksellisten kehotuksia karata sotapalveluksesta. Helsingissä oli muka 8.000 kapinallista, jotka vain odottivat merkkiä karatakseen varuskuntien kimppuun. Yksi konkreettisimmista todisteista, joita santarmistolla oli kapina-aikeista, oli

SAVA, VA; TM 23.10.1905, s. 2.

88 1905, op 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 100, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA; VL 1.10.1905; M. Turkian haast. 1933, EIP X, VA.

89 Sal. asiak. 1905, 5, lk, VILH, MMA.

90 S 3, 1905, 8, f. 132, SSH, VA.

91 S 3, 1905, 16, f. 83, SSH, VA.

täysin perätön tieto, jonka mukaan entinen senaattori W. Schauman, salaisten ampumaseurojen verkoston perustamissuunnitelman laatimisesta 1904 kiinni jäänyt sotilas, ja eräät muut entiset senaattorit ja kenraalit kävivät usein työväenyhdistyksissä!

Rheinbott esitti kapinatietonsa 1. suomenmaalaisen tarkk'ampujaprikaatin päällikölle kenraalimajuri Sahnovskille ja Suomeen sijoitetun 22. armeijakunnan esikuntapäällikölle kenraalimajuri A. B. Prezhentsoville, joista ensimmäinen oli sairas ja suhtautui tietoihin vähätellen ja jälkimmäinen löi kaiken leikiksi. Pilkkaa ei kiivasluonteinen kuvernööri lainkaan suvainnut.

Seuraavaksi Rheinbott päätti ryhtyä hyvin epätavallisiin toimiin. Esimieheensä kenraalikuvernööri Obolenskiin hän ei enää luottanut eikä nähtävästi tämä häneen. Obolenski ei sitä paitsi ollut Helsingissä, sillä hän oli viime päivinä ollut keisarin seurueessa tämän metsästäessä Viipurinlahden saarilla ja Kovistolla. Kansan Lehti kertoi keisarin nostaneen ampumistaan ketuista nimismieheltä lakimääräiset tapparahat.

Rheinbott ei suinkaan ilmoittanut kapinauutisiaan Obolenskiille vaan suuriruhtinas Vladimirin alaiseen kaartinjoukkojen ja Pietarin sotilaspiirin esikuntaan. Suuriruhtinas oli tämän sotilaspiirin ylikomentajana myös 22. armeijakunnan komentajan esimies. Tämä tapahtui 28.9. Suuriruhtinas Vladimir ei kuitenkaan reagoinut niin kuin Rheinbott oli odottanut vaan pyysi Obolenskia ilmoittamaan käsityksensä alaisensa kirjeestä. Obolenskin kanta ei ole tiedossa, sillä hän ilmoitti sen suullisesti tavatessaan lokakuun alussa Vladimirin. On kuitenkin varmaa, että Obolenski kiisti alaisensa väitteet ja paheksui hänen menettelyään. Viipurin ympäristöpitäjistä oli kerätty adressi, jonka allekirjoittajat ilmaisivat kiintymyksensä keisaria kohtaan. Obolenski halusi näyttää asioiden olevan kaikista huonoista uutisista huolimatta kunnossa hänen kenraalikuvernöörikunnassaan ja nyt hänen alaisensa tuli pilaamaan kaiken.

Rheinbottilla ei ollut esittää väitteidensä tueksi kuin sosialistivälkumouksellisten sotilaille jakamat lehtiset ja muuan Heinolasta saatu verta tihkuva tuomiopäivän saarna, jossa ei ollut ensimmäistäkään varmaa faktaa ja jonka laatijasta ei ollut tietoa, sillä kukapa sellaisen ilmiäntökirjeen olisi omalla nimellään allekirjoittanut.

Suomalaisten perustuslaillisten mukaan Rheinbott antoi 29.9. levittää pitkin Helsinkiä punaisia lappuja, joissa ennakoitiin katumellakkoja ja verilöylyä. On vaikea sanoa, onko tämä totta, mutta jos oli, niin Rheinbott tahtoi perin kyynisellä tavalla todistaa, että kapina oli todella tekeillä ja kenties myös lietsoa levottomuuksia, joita tukahduttamaan hän oli tilannut palokunnan. Joka tapauksessa on ilmeistä, että hän pyrki syrjäyttämään Obolenskin ja esiintymään keisarin silmissä pelastavana enkelinä. Jos tämä edellytti Helsingin pommittamista niin paukkukoon vain. Rheinbott ei ollut vain paniikissa vaan pelasi samalla kylmäverisesti vaarallista peliä.

Ministerivaltiosihteeri Linder tilasi kenraalikuvernöörin pyynnöstä Helsingin suomalaisen poliisimestarin A. af Enehjelmin tilannearvion ja tämä totesi levottomuudet toistaiseksi vain huhupuheiksi. Viranomaiset olivat varuillaan ja täysi järjestys vallitsi. Näitä tietoja Obolenski käytti oman käsityksensä tueksi.

Rheinbott ei kuitenkaan ollut kääntynyt vain armeijan puoleen, vaan hän oli suostutellut Viaporin sotasataman komentajan kenraalimajuri Kleopinin lähettämään kapinatiedon meriministeri A. A. Birilevin alaisille. Suomalaisten perustuslaillisten saamien tietojen mukaan keisari oli suhtautunut Birilevin saamaan viestiin tyyneesti, mutta Birilev oli kuitenkin lähettänyt Kronstadtista kaksi panssarilaivaa ja kaksi muuta alusta Helsinkiin. Ne saapuivat Helsingin edustalle täysin yllättäen 4. lokakuuta. Edes suomalaisia luotseja ei ollut uskallettu hankkia avuksi. Laivat viipyivät Helsingin redillä 13. päivään saakka. Yöllä ne valaisivat valonheittäjillään kaupunkia. Laivat olivat valmiina tulittamaan kaupunkia. Täkäläiselle sotaväelle oli kuulemma jaettu patruunoita 60 kullekin miehelle. Suomalaiset naureskelivat saaneensa vieraakseen kaikki ne venäläiset sotalaivat, jotka japanilaisilta olivat jääneet upottamatta.

Laivasto-osaston päällystöllä oli ollut omat epäilynsä saamansa käskyn luonteesta ja pian he vakuutuivat siitä, että kaupunki oli täysin rauhallinen ja hälytys oli ollut väärä. Heillä ei ollut sinänsä mitään suomalaisia vastaan eikä rauhallisen kaupungin pommittaminen suinkaan vastaanut heidän sotilaskunniaansa eikä urapyrkimyksiään. Laivasto-osaston päällystön tervejärkinen tilannearvio ei parantanut Rheinbottin asemaa. Hänet määrättiin jättämään kuvernöörintoimensa ja komennettiin Venäjälle.⁹² Hänen suomalainen uransa päättyi, mutta hänellä oli korkea-arvoisia suojelijoita ja hänestä tuli Moskovan kaupunginpäällikkö.⁹³

92 S 3, 1905, 16, f. 86-88, SSH, VA; KKK 1905, I, j, IX⁷ ja V⁵, VA; Vladimirov 1905, s. 5-6; Helsingin poliisilaitoksen tilit 1905, tosite No 110, lääninkonttori, ULH, VA; F. Lundenius A. Neoviukselle 10., 14. ja 21.10.1905, AN, VA; Fria Ord 22.10.1905, s. 2-3; Itä-Häme 11.10.1905; TM 13.10.1905, s. 2, 17.10.1905, s. 2 ja 19.10.1905, s. 1; KL 3.10.1905, s. 2; Dnevnik Imperatora Nikolaja II 1991, s. 280-281. Huhu kertoi jo elo-syyskuun vaihteessa, että korkeat tahot katsoivat Rheinbottin epäonnistuneen Androsovin ja Pavlutskin tapauksen hoitamisessa ja ansaitsevan tästä syystä lähtöpassin Suomesta. Jos tämä oli totta, se selittäisi, miksi Rheinbott ryhtyi Obolenskin vastaiseen operaatioonsa. Huhusta ks. FO 4.9.1905, s. 5. A. Lvovski nimitettiin Uudenmaan läänin kuvernööriksi 23.8. ja hän astui virkaansa 2.10. Rheinbott nimitettiin Lvovskin tilalle kenraalikuvernööriin kansliaan 24.8., mutta hän hoiti tehtäviään Uudenmaan lääninhallituksessa lokakuuhun saakka. Ks. TM 31.8.1905, s. 1 ja 3.10.1905, s. 2; Suomen Kansa 22.9.1905, s. 2.

93 The Memoirs of Count Witte, Sidney Harcave (ed.) (Armonk, 1990), s. 689.

Kenraalimajuri Prezhentsov valitti jälkeensä, että Rheinbottin järjestämä hälytys oli ollut aiheeton ja että sotaväen jatkuva käyttäminen poliisitehtävissä vähensi sen arvovaltaa suomalaisten silmissä.⁹⁴

Kenraalikuvernööri Obolenski antoi lehdistöhaastattelun, jossa hän ei pitänyt kapinauhkaa erityisen vakavana ja väitti laivojen olleen harjoitusmatkalla. Kaikki väestönosat eivät hänestä olleet separatistisia. Suomalaisen enemmistö oli järkevää väkeä eikä kapinoisi, sillä siitä seuraisi vain itsehallinnon menettäminen. Kielteisiin tunteisiin venäläisiä virkamiehiä kohtaan oli eräissä tapauksissa aihetta. Tilanne oli täysin hallinnassa ja Venäjällä oli joka tapauksessa kylliksi voimaa torjumaan kaikki kapina- ja itsenäistymisyritykset Suomen kokoisessa rajamaassa.⁹⁵

Aikaisemmissa toimintakertomuksissaan Obolenski oli korostanut kaikkien suomalaisten puolueiden Venäjän-vastaisuutta. Vuosien 1904 ja 1905 vaihteessa kapinallisuus ja separatismi eivät hänestä olleet toistaiseksi tarttuneet maaseudun väestöön, mutta huhtikuussa 1905 hän oli ollut sitä mieltä, että alimmatkin kansankerrokset pyrkivät eroon Venäjästä.⁹⁶ Nyt kun hänen asemansa kenraalikuvernöörinä oli joutunut vaakalaudalle, hänellä oli suuri tarve näyttää, ettei Suomen tilanne suinkaan ollut Venäjän kannalta toivoton ja että asiat olivat hänen hallinnassaan.

Rheinbottin masinoima kriisi oli hallitusvallan kannalta kohtalokas virhe, sillä se lisäsi venäläisten siviili- ja sotilasviranomaisten välisiä ja myös näiden keskinäisiä erimielisyyksiä, jotka olivat omiaan lamaannuttamaan venäläisen hallitusvallan toimintakykyä kuukautta myöhemmin vuorossa olleen tositilanteen eli suurlakon aikana.⁹⁷ Rheinbottin kutsumasta "laivastovierailusta" samoin kuin myös hänen esimiehensä Obolenskin järjestämästä sotajoukkojen lisäyksestä oli kuitenkin se seuraus, että Suomen olot rauhoittuivat huomattavasti. Syys-lokakuussa näytti sitä, että hallitusvalta oli perimässä voiton täkäläisestä vallankumousliikkeestä.

Näin mahdollisesti olisi käynytkin, mutta Venäjällä alkanut poliittinen yleislakko käänsi loppuen lopuksi tilanteen päinvastaiseksi myös Suomes-

94 Prezhentsov, Zapiska o sobytijah v Gelsingforse s 17-go po 23-je oktjabrja 1905 g., s. 1-2, KKK Hd 80, VA.

95 HS 7.10.1905, s. 5.

96 Vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom polozhenii v predseimovyi i petitsionnyi periody otsherednogo seima 1904 goda, 28.12.1904 (v.l.), f. 3-4, 21-22, Vtoraja vsepoddanneishaja zapiska Finljandskago General-Gubernatora, General-Adjutanta Knjazja Ivana Obolenskago o polititsheskom polozhenii v period otsherednogo seima v 1905 godu, Aprelja 1905 goda, KKK Hd 80, VA.

97 Ks. Jussila 1979, s. 65-86.

sa. Suomen suurlakon aikana kävi ilmeiseksi, etteivät suomalaiset aseiden puuttuessa pystyneet kapinaan Venäjän täysin ylivoimaista armeijaa vastaan. Rheinbottin paniikki oli siis todellakin ollut aiheeton. Venäläiset pelkäsivät aseellista kapinaa mutta suomalaiset järjestivätkin rauhallisen suurlakon. Lakko jätti Venäjän sotakoneen ja valtiollisen ylivallan koskemattomaksi mutta kaatoi kenraalikuvernööri Obolenskin, hänen kuvernöörinsä, myöntövyysenaatin ja viime kädessä myös säätyvaltiopäivät. Suomen suurlakko lopputuloksineen ei olisi ollut mahdollinen ilman Venäjän yleislakkoa ja poliittisen järjestelmän muutoksia. Kummassakin maassa vallankumous saavutti osavoittoja mutta lopullinen voitto jäi saavuttamatta.⁹⁸

Suomen levottomimmat kaupungit

398

Vuoden 1905 kadun vallankumous oli pääasiassa aktivistien ja työläisaktivistien keskitetysti Helsingistä johtamaa toimintaa. Liikehdinnällä oli eräissä tapauksissa myös omat paikalliset syynsä.

Selvästi perustuslaillisissa Oulussa ja Kuopiossa vanhasuomalainen kuvernööri (Savander ja Bergh) symboloi laittomuutta ja sen vastainen joukkoliike kokoontui kuvernöörin erovaatimuksen ympärille. Kummallakin paikkakunnalla oli vuoden 1905 mittaan useita joukkomielenosoituksia. Oulussa niiden aikana sattui järjestyshäiriöitä. Joukkoliike oli näissä kaupungeissa voimakkaasti yleiskansallinen. Perustuslaillisten, työväestön ja myös aktivistien yhteistoiminta oli saumatonta. Oli näemmä psykologisesti helpompaa vaatia suomalaisen kuin venäläisen kuvernöörin eroa, sillä ensiksi mainittu voitiin leimata oman kansansa petturiksi ja sitä paitsi voitiin olettaa, ettei venäläinen hallitusvalta suojelisi suomalaista kuvernööriä yhtä varauksettomasti kuin venäläistä. Kumpikin kuvernööri turvautui venäläiseen sotaväkeen järjestyksen ylläpitämisessä.⁹⁹ Myös Turussa istui vanhasuomalainen kuvernööri (Lang¹⁰⁰), mutta täällä ei kuitenkaan

98 Suomen suurlakosta ks. mts. 65-86; Kujala 1989, s. 127-154; Sigurd Roos, Suomen kansallislakko, I, Helsinki (Helsinki, 1907). Venäjän tapahtumista ks. Ascher 1988, s. 211-242.

99 KKK 1905, I j, IV^{2b} ja IX¹, VA; Sal. asiak. 1905, 18, lk, KLH, JoMA; T. A. Heikel J. N. Reuterille 8.12.1905, brevsamling IX, JNR, ÅAB; Seuraavat asiakirjat/EIP: Kuopion isänmaallinen seura (XII, XXII ja XXVIII) ja Oulun lääninhallitus (XII) ja haastattelut ja muistiinp./EIP: E. Wichmann (V), H. Uksila (XV) ja H. Ahmala (XXIII ja XXV), VA; Roos 1909 ja 1910.

100 Heinäkuussa 1905 Lang nimitettiin senaattoriksi ja oikeustoimituskunnan päälliköksi.

noussut samanlaista erottamisliikettä, sillä hän nautti läänissään suuren vanhasuomalaisen puolueen tukea.

Viipurin lääni oli lähinnä Venäjän valtakunnan ydinalueita ja venäläiset virkamiehet käyttäytyivät täällä kotimaansa tavoin enemmän kuin missään muualla Suomessa. Käytäntö syntyi kuvernööri Mjasojedovin aikana (1902-05).

Viipurin kaupungin ja maalaiskunnan työväenliike ei paikkakunnalla ilmenneestä työläiskagalismista huolimatta ollut esiintynyt erityisen jyrkästi hallitusta vastaan ja ns. soppakomiteaperinne vaikutti täällä niin myöhään kuin vuosien 1904 ja 1905 vaihteeseen saakka.¹⁰¹ Työläisaktivismi tuli tänne viipurilaissyntyisen Rissasen persoonan kautta ja kuvernööri Mjasojedovin pikkutarkka kurinpito helpotti suuresti radikaalien aatteiden läpimurtoa kaupungin työväenliikkeessä. Mjasojedovin murhayritys rikoi peruuttamattomasti hallitusvallan ja paikallisen työväenliikkeen välit. Koska Procopé kuului Talikkalan työväenyhdistyksen johtokuntaan, poliisi toimitti etsinnän yhdistyksen huoneistossa ja sulki sen väliaikaisesti. Yhdistyksen asiakirjoja ja rahavaroja takavarikoitiin. Tämän ja vielä enemmän Procopén toisen vangitsemisen ja sota-oikeuteen asettamisen jälkeen Viipurin järjestyneessä työväestössä vallitsi jyrkkä aktivistinen henki.¹⁰² Venäläisten sotamiesten ja viipurilaisten työmiesten välinen suhde ei ollut kaukana etnisestä vihasta.¹⁰³

Hallituksen politiikka ja sen synnyttämät vastatoimet kärjistyivät ylipäätään suomalaisten ja maassa asuvien venäläisten välejä, mutta merkkejä laajasta ja akuutista kansallisvihasta ei vuodelta 1905 kuitenkaan ole. Oppositiohenkisten suomalaisten suuttumus kohdistui pääasiassa venäläiseen virkavaltaan, sillä suomalaiset tiesivät, että laajat kansalaispiirit Venäjällä vastustivat hallitusta. Erityisen selväksi suomalaisille tämä kävi suurlakon jälkeen. Yleisessä tiedossa oli, ettei Suomen suurlakko olisi johtanut menestykseen ilman Venäjän yleislakkoa.¹⁰⁴

Talikkalan ja Viipurin työväenyhdistykset päättivät järjestää Procopén

101 Ks. edellä.

102 TM 22.3.1905, s. 3; Talikkalan ty:n ptk. 2.4.-3.9.1905, MMA; Sal. asiak. 1905, 5 ja 20, lk, VILH, MMA.

103 TM 4.5.1905, s. 3.

104 Suurlakon jälkeinen tilanne: Kujala 1989, s. 155 seur. Ennen suurlakkoa suomalaisten russofobia purkautui muun muassa venäläisten sotilaiden ja poliisien pahoinpitelemisinä, joita vuonna 1905 tapahtui paljon, mutta tässäkin oli kysymys enemmän virkavallan kuin kansallisuuden edustajien kurittamisesta. Suomessa asuvien venäläisten etnisestä antipatiasta suomalaisia kohtaan ks. esim. S 3, 1905, 8, f. 89, SSH, VA; Iv. Jegorov, Oktjabrskaja zabastovka v Gelsingforse, Krasnaja letopis, No 1 (12) 1925, s. 106-107.

osakseen saaman kohtelun johdosta 9. elokuuta suuren mielenosoituksen. Viipurin kaupungin poliisimestari L. Sirelius kielsi tämän, sillä hänen ilmoituksensa mukaan Viipuri oli linnoitusalueetta eikä linnoituksen komendantti missään tapauksessa sallisi mielenosoituksia. Todellisuudessa mielenosoituksen kieltämis päätöksen oli tehnyt vt. kuvernööri Konstantin Kazanski, joka siis oli vastuussa syntyneestä välikohtauksesta. Kun poliisista ei ollut sinnikkäimpien mielenosoittajien häätäjäksi, poliisimestarin paikalle kutsuma komppania teki sen sotaväen keinoin. Sotilaat komennettiin hyökkäämään pistimet tanassa ihmisten kimppuun. Yleisön joukosta ammuskeltiin ja heiteltiin kiviä päin sotilaita ja poliiseja. Lappeenrannasta paikalle komennettujen rakuunojen saapuminen kiihdytti entisestään mieliä. Ihmisten ajoittainen joutuminen paniikkiin pahensi kaaosta.

Talikkalan työväenyhdistyksen naisosaston kolme päivää myöhemmin pitämä luvallinen raittiusmielenosoitus päättyi samanlaiseen sekasortoon. Tilaisuuden loputtua ryhdyttiin pitämään puhetta Procopén asiasta ja jotkut ammuskelivat ilmaan. Yleisö joutui taas pakokauhun valtaan luullessaan sotaväen hyökkäävän. Yhtäkkiä pimeyden, kaatosateen ja sekasorron keskellä joku kiljaisi ”Jumalauta perkele, minä lyön!” Paikalla seissyt santarmi Ivan Sopotov työnnettiin nurin ja hän ponkaisi jaloilleen pelosta ja raivosta suunniltaan. Hän pakeni poliisiasemalle ampuen ilmaan ja huutoen miekallaan vastaan tulevia ihmisiä. Sairaalassa jouduttiin antamaan ensiapua hänen haavoittamilleen ja pakokauhussa maahan tallatuille henkilöille. Santarmisto sai itse tutkia Sopotovin menettelyä eikä ole tiedossa, johtiko tutkimus mihinkään kuritoimiin. Monet suomalaiset pitivät koko hulinaa santarmien tahallaan aiheuttamana, ilmeisesti syyttä. Viipurin kuvernööri ja poliisimestari epäonnistuivat siis yhteiskuntarauhan ylläpitämisessä liki täydellisesti. Olisi ollut viisaampaa olla puuttumatta Procopé-mielenosoitukseen kuten monilla muilla paikkakunnilla tehtiin. Perään antamisen kynnyks oli kuitenkin Procopén kotikaupungissa ja Kramarenkon murhapaikkakunnalla liian korkealla. Työväestöä ei tällaisilla väkivaltaisuuksilla nujerrettu vaan yllytettiin entistä suurempaan vimmiaan.¹⁰⁵

Työväen hallituksenvastaiset mielenosoitukset tukahdutettiin vielä päättäväisemmin ottein läänin toisessa huomattavassa kaupungissa Kotkassa. Tšekäläinen venäläinen (balttilainen) poliisimestari V. Nieländer pysyi tilanteen herrana ja pakotti työväen alistumaan tahtoonsa uhkaamalla

105 Sal. asiak. 1905, 22 ja 5, lk, VILH, MMA; KKK 1905, I j, IX¹, f. 189-197 ja XXII, f. 17, 28-30, VA; 1905, op. 233, d. 9 tsh. 10 t. 2, f. 30-31, OO, F. 102, GARF, NL:n mf 169, VA; TM 10.8.1905, s. 2, 14.8.1905, s. 2 ja 19.8.1905, s. 3-4; FO 4.9.1905, s. 2-3; Parmanen III 1939, s. 654-657. Ks. myös TM 2.5.1905, s. 2 ja 5.9.1905, s. 2 ja KL 22.8.1905, s. 2.

sitä väkivallalla.

Kotkan työväenyhdistys oli jo 9.4. pitämässään jäsenkokouksessa protestoinut poliisin mielivaltaa vastaan ja päättänyt, ettei poliiseja enää päästettäisi yhdistyksen kokouksia ja jäseniltämiä valvomaan. Kiinnostavin oli se ponsi, jossa esitettiin, että työväki asettaisi kansalliskaartin järjestystä valvomaan, jos poliisi ei tehtävään kyennyt. Kevään 1902 kasakkamellakan jälkeen lähellä toteutumistaan ollut ajatus eli siis edelleenkin ja realisoitui syksyn suurlakon aikana.¹⁰⁶

Työväenyhdistyksen ei onnistunut häätää poliiseja kokouksistaan toisin kuin useammilla paikkakunnilla, vaan Nieländer pakotti yhdistyksen myöntämään näille pääsyn jäsentilaisuuksiinsa. Vappuna kotkalainen työväki, varmaankin voittopuolisesti järjestymättömästä päästä, kivitti ravintoloiden ikkunoita rikki. Poliisin oli toukokuun lopulla turvauduttava miekkoihinsa estääkseen järjestyneitä satamatyöläisiä käymästä heidän kanssaan ahtausurakoista kilpailevan yrittäjän työntekijöiden kimppuun. Muuan satamatyömies heitti tällöin Nieländeriä kivellä osumatta kuitenkaan maaliinsa.

401

Kotkan työväenyhdistys yritti järjestää laittomuuden, poliisin ja santarmiston vastaisen mielenosoituksen 6. elokuuta, mutta Nieländer esti sen kutsumalla poliisin avuksi Kotkassa sattumalta olleesta laivasto-osastosta 50 matruusia ja uhkaamalla käyttää väkivaltaa, elleivät mielenosoittajat väistyisi. Yritys järjestää uusi mielenosoitus pari viikkoa myöhemmin kariutui siihen, että kenraalikuvernööri Obolenski ja vt. kuvernööri M. von Medem lähettivät Haminasta sotaväkeä Nieländerin avuksi. Se sotilaallinen järkähtämättömyys, millä poliisimestari piti Kotkan työläiset kurissa, huomattiin myös Venäjällä ja apulaissisäministeri Trepov, itsekin lujien otteiden kannattaja, lähetti hänelle kiitoksensa.

Nieländer jäi kuitenkin oman politiikkansa vangiksi. Hänen auktoriteettinsa perustui enää vain sotaväen pistimiin. Nieländer säikähti todella perusteellisesti saadessaan kuulla, että Obolenski aikoi kesän lopussa siirtää Kymenlinnaan sijoitetut sotaväenosastot Helsinkiin. Silloin hän olisi jäänyt Kotkan työläisten armoille. Myös kuvernööri Medem näki sotaväen ainoana keinona pitää työläisvaltaiset kaupungit kurissa ja järjestyksessä.

Nieländer voitti kaikki taistelunsa paitsi viimeisen. Suurlakko pakotti hänet eroamaan virastaan. Useat kotkalaiset työläiset olivat lakon aikana aseistautuneet pistoolein ja pommein ja tilanteen riistäytyminen väkivallaksi ei ollut kaukana.¹⁰⁷

Viipurin ja Kotkan työläisten Suomen oloissa äärimmäinen radikaalis-

106 Meltti 1938, s. 93-95.

107 Sal. asiak. 1905, 5,7 ja 10, lk, VILH, MMA; KKK 1905, I j, VIII, f. 101-112 ja 115 ja XXII, f. 31-32, 34 ja 36-37, VA; M. Turkian haast. 1933, EIP X, VA;

mi muodostui lopultakin siksi saldoksi, jonka Mjasojedovin ja hänen alaistensa vuosien mittainen repressiivinen toiminta sai aikaan. Venäläinen hallintokäytäntö tuotti venäläisittäin käyttäytyvän työväenliikkeen.

Oulun, Kotkan ja Viipurin sosiaalidemokraattien radikalismi ilmeni paitsi mielenosoitusrintamalla myös näiden osallistumisena aseiden ja räjähdysaineiden salakuljetukseen. Tämä toiminta alkoi vuoden 1905 aikana ja eikä se rajoittunut John Grafton -suunnitelmaan, vaan vähäisiä määriä sotatarvikkeita tuotiin maahan Ruotsista Pohjanmaalle ja vietiin Viipurista ja Karjalan kannakselta Venäjälle. Asesalakuljetuksen johdossa olivat aktivistit ja myös eräät perustuslailliset ilman että tämä nähtävästi kuitenkaan oli aktivistipuolueen virallista toimintaa. Tarkoituksena oli auttaa venäläisiä vapautumaan itsevaltiudesta ja tämä kertoo, minne suuri osa aseista ja räjähdysaineista oli matkalla. Asesalakuljetuksen varsinainen huippuaika koitti vasta suurlakon jälkeen.¹⁰⁸

402

Työläisaktivistien terroristinen toiminta juurtui ennen suurlakkoa Helsingin ohella Viipuriin ja Hämeenlinnaan eikä Kotkassa oltu kuin kukon-
askeleen päässä terroriteoista. Hämeenlinnassa oli yksi mielenosoitus, jota sotaväki ahdisteli läsnäolollaan, mutta kaupungissa ei kuitenkaan ollut aivan yhtä levotonta kuin Helsingissä, Viipurissa, Kotkassa, Kuopiossa ja Oulussa.

Turussa ja Tampereella järjestettiin kyllä mielenosoituksia, mutta niissä ei esiintynyt levottomuuksia eikä terrorismia eivätkä viranomaisten ja järjestyneen työväestön väliset suhteet kärjistyneet lainkaan siinä määrin kuin edellä mainituissa kaupungeissa.¹⁰⁹ Tampereella ei ollut sotaväkeä ja siksi viranomaisten oli selvittävä mielenosoituksista ilman sen antamaa selkänöjaa ja pakottavaa voimaa, mikä luultavasti oli yhteiskuntarauhan säilymiselle vain eduksi. Turun ja Tampereen rauhallisuus ei kuitenkaan johtunut vain viranomaisten maltista vaan myös kummankin kaupungin työväenliikkeen suuntauksesta. Turun ja Tampereen järjestyneen työväen johtajat ja myös itse väki olivat perustuslaillisella kannalla. Mäkelin ja turkulainen puoluejohto suhtautuivat johdonmukaisen torjuvasti terroris-

Meltti 1938, s. 95-102; V. Himasen haast. 1941 ja E. Erikssonin haast. 1943, Y. K. Laineen kok., TA.

108 John Graftonista edellä. Muu salakuljetus: Kujala 1987b, s. 106; A. Åkessonin muistiinp., Kagaalin arkisto 4, VA; Viipurin hovioikeuden III os:nptk. 18.9.1908 ja IV osaston ptk. 5.10.1908 (erityisesti J. Savinainen), EIP II, K. V. Hopun muistiinp. 1931, EIP III, A. Rantalan ja H. Björnin muistiinp. 1932, EIP V, H. Björnin kirje 1936, EIP XXIII, EIP XXV, T. Piironen kirje 1936, EIP XXVII ja F. Tiuran muistiinp., EIP XXIX, VA; Työ 19.1.1909.

109 Pieni todennäköisesti spontaani poliisin vastainen meteli Turussa, ks. TM 14.6.1905, s. 3.

miin ja hulinointiin. Työläisaktivismilla ei tästä syystä eikä myöskään helsinkiläisjohtoisuutensa vuoksi ollut täällä sijaa.

Aktivismi ja työläisaktivismi 1905

Vuoden 1905 poliittinen kehitys oli paljon muutakin kuin kadun vallankumousta; se oli myös venäläisen hallitusvallan, myöntövyysmielisen senaatin ja hallituspuolueen ja oppositiossa olevan perustuslaillisen puolueen välistä valtaperästä. On kuitenkin hämmästyttävää, miten suuressa määrin vähäpätöinen aktivistipuolue onnistui kadun vallankumouksellaan ohjaamaan asiain kehitystä hallitusvallalle yhä huonompaan suuntaan. Tähän se ei varmastikaan olisi kyennyt omin voimineen ilman työläisaktivistien myötävaikutusta ja organisaatiota, joka toimi työväenjärjestöjen vakiintuneessa kentässä. Eivätkä työläisaktivistit suinkaan olleet pelkkiä käskyläisiä, vaan suureksi osaksi heidän painostuksestaan aktivistipuolue siirtyi toukokuussa paitsi hallitsijaan myös säätyvaltiopäiviin nähdessä valankumoukselliselle kannalle (toisin sanoen Suomen valtiollisen aseman määrääminen ja perustuslakien säätäminen oli valtiopäivien sijasta annettava yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittavalle perustavalle kokoukselle eli kansalliskokoukselle).¹¹⁰ Yhteistyön saumattomuus johtui samoja latuja noudattavasta ajattelusta eikä subordinaatiosta. Aktivistit olivat vähintäänkin yhtä riippuvaisia työläisaktivistien organisaatiosta kuin nämä herraskaisten liittolaistensa rahoista.

On myös merkittävää, että työläisaktivistien yhteistyö kagaalin kanssa jatkui vuonna 1905, jopa niin läheisenä, että elokuun Procopé-mielenosoituksen ponnet uskoivat maan asioiden järjestämisessä avainaseman laillisille valtiopäiville eikä aktivistien ja työläisaktivistien itsensä tähän saakka kannattamalle vallankumoukselliselle kansalliskokoukselle. Kagaalin linja oli ylipäätään lähellä aktivismia vuonna 1905. Suurimpana erona oli suhtautuminen terrorismiin.¹¹¹ Aktivismin ja perustuslaillisuuden raja oli selvimmillään Helsingissä, mutta periferiassa kuten ruotsinkielisellä Pohjanmaalla ja Pohjois-Pohjanmaalla se oli lähes olematon. Periferiassa myös työväenliike sulautui ei-sosialistiseen oppositioon aivan toisessa määrin kuin Etelä-Suomen luokkamääritteissä yhteiskunnassa.

Työläisaktivismi ei suinkaan käsittänyt Helsingin tai Viipurin koko

110 Geneven konferenssista, aktivistien 14.5. pitämästä puoluekokouksesta ja työläisaktivistien osuudesta ks. Kujala 1987b, s. 91-95.

111 Kujala 1980.

järjestynyttä työväkeä, vaan myös Venäjän-poliittisesti varovaisella suuntauksella oli omat kannattajansa, keulakuvanaan ensi sijassa Valpas. On kuitenkin huomionarvoista, että suurlakon aikana jotkut Valppaan helsinkiläisistä kannattajista (Kaarlo Luoto, Eero Haapalainen, Paavo Leppänen) toimivat tehtävissä, joista olisi voinut kuvitella löytävänsä työläisaktivisteja.¹¹² Varovaisella menettelytavalla oli vuoden 1905 jälkipuolella vähän ystäviä. Työläisaktivistien määristä on esitetty erilaisia lukuja, mutta koska liike toimi salaisesti sosiaalidemokraattisen puolueen sisällä ilman omia jäsenkirjoja ja -rekisteriä, näille luvuille ei voi antaa juuri mitään arvoa.¹¹³ Joka tapauksessa on selvää, että työläisaktivismilla oli huomattava sija suuremmissa kaupungeissa ja teollisuuskeskuksissa Turku ja Tamperetta lukuun ottamatta. Varsinaiselle maaseudulle jyrkät menettelutavat eivät ennättäneet tunkeutua.

Työläisaktivismin synty johtui Venäjän hallituksen Suomea ja työväenliikettä kohtaan noudattamasta politiikasta. Radikalismi meni työläiskagalismissa ja vuodesta 1904 lähtien työläisaktivismissa suunnilleen yhtä pitkälle kuin luokkarajan toisella puolella kagaalissa ja aktivistipuolueessa. On ilmeistä, että aatteellinen vaikutussuhde kulki ensisijaisesti viimeksi mainituista ensiksi mainittuun päin ja että vuorovaikutus luokkarajan yli oli suurempaa kuin aikalaislähteet ja eritoten myöhemmin syntyneet kuvaukset antavat ymmärtää.

Kagaalin ja aktivistien neuvoista ja rahoista huolimatta työväenliikkeen valtiollinen vastarinta oli vuonna 1905 yhä selvemmin sen omaa, itsenäistä toimintaa. Selviten tämä kävi ilmi suurlakon aikana. Aktivistipuolueen suunnitelmat edellyttivät aseellista kapinaa,¹¹⁴ mutta toiminta kanavoituikin työväenliikkeen oppien mukaiseksi rauhalliseksi yleislakoksi. Äänioikeuskysymyksen ratkaisemiseen tarkoitettu keino soveltui myös valtiolliseen taisteluun. Aktivistit olisivat tosin varmaan yrittäneet insurrektiotaan, jos voimasuhteet olisivat sen sallineet, mutta koska sotaväen kuuliaisuus takasi hallitukselle sotilaallisen pakkovallan mahdollisuuden,

112 Kujala 1989, s. 145-147.

113 Turkian mukaan hänen järjestönsä kuului vuosien 1904 ja 1905 vaihteessa Helsingissä kolmattatuhatta ja maaseudulla ainakin 6.000 miestä. M. Turkian haast. 19. ja 22.6.1931, EIP II, VA. Aktivistien 14.5.1905 pitämässä puoluekokouksessa väitettiin, että työläisaktivisteja oli Helsingissä noin 3.000 ja koko maassa n. 25.000. Protokoll fördd vid Finska aktiva motståndspartiets möte 14.5.1905, 4 §, SAVA, VA. Aktivistipuolueen hallituksen vuosikertomuksen 1904-05 (19.11.1905) mukaan työläisaktivisteja oli marraskuussa noin 5.000. SAVA, VA. Vertailun vuoksi mainittakoon, että SDP:lla oli 1904 noin 16.600 ja 1905 n. 45.300 jäsentä. Soikkanen 1975, s. 74.

114 Kujala 1989, s. 111-113.

lakko kulki työväenliikkeen käsikirjoituksen mukaisesti. Tämä manifestoi, että kadun vallankumouksen johto oli lopullisesti siirtynyt työväenliikkeelle.

Työväenliikkeen toiminta vuonna 1905 ei rajoittunut yksin valtiolliseen kysymykseen vaan, kuten on ilmennyt, siihen läheisesti kytkeytynyt äänioikeusasia oli myös tärkeällä sijalla. Kolmantena joukkoja liikuttaneena ja niinikään levottomuutta aikaan saaneena kysymyksenä olivat puhtaasti taloudelliset työtaistelut, joita esiintyi muun muassa satamissa ja Ypäjän Kartanonkylän kartanossa (torpparien lakko). Ammatilliset lakot olivat kuitenkin vuoden 1905 tapahtumissa suhteellisen toissijainen tekijä.¹¹⁵

Myös vuoden 1905 jälkeen työväenliike piti vastustajinaan niin venäläistä hallitusvaltaa kuin kotimaista porvaristoakin. Valtiollinen kysymys peilautui myöhempinä vuosina poliittisista realiteeteista johtuen aina puhtaasti sisäistenkin ongelmien osaksi.¹¹⁶ Tässä mielessä vuosi 1905 ei ollut ainutlaatuinen. Kysymys oli ennemminkin painopiste-erosta. Valtiollinen taistelu suoraan venäläistä hallitusvaltaa vastaan ei koskaan ennen tai myöhemmin ollut yhtä keskeisellä sijalla SDP:n toiminnassa kuin vuonna 1905. Autonomiataistelu oli horjuttanut perinteisiä auktoriteetteja ja työväenliikkeen onnistui valtiollisella taistelullaan täyttää muodostunut tyhjiö. Tässä mielestäni piilee vastaus myös siihen, miksi työväenliikkeen onnistui lyödä itsensä läpi ei vain kaupungeissa ja teollisuuskeskuksissa vaan myös varsinaisella maaseudulla, minkä seurauksena oli Suomen työväenliikkeen kansainvälisesti poikkeuksellisen suuri joukkokannatus. Varsinaisen työväenluokan pienuus ja kehittymättömyys olisi ennakoanut aivan päinvastaista, mutta maaseudun asukkaiden poikkeuksellisen varhainen radikalistuminen kompensoi puutteen.

115 Mattila 1969, s. 236-239; Bergholm 1988, s. 96, 100-103; Rasila 1961, s. 271-279.

116 Ks. Heikkilä 1993.

Työläisaktivismiin muodonmuutos suurlakon jälkeen

406

Marraskuun 19. päivänä 1905 pidetylle puoluekokoukselle antamassaan toimintakertomuksessa aktivistien keskushallitus vannoi työläisaktivistien kanssa harjoitettavan yhteistyön nimeen ja uskoi vallankumouksellisen työväen muodostavan sen pohjan, jolle vastainen vallankumoustoiminta olisi rakennettava.¹ Vain puolta vuotta myöhemmin puolueen hallituksen käsitys oli muuttunut lähes päinvastaiseksi. Toukokuun 20. päivänä 1906 järjestetylle puoluekokoukselle antamassaan raportissa hallitus valitti, ettei yhteistyö ollut ollut mahdollinen. Tämä oli johtunut työläisten liian aggressiivisesta asenteesta.² Puolue avusti työläisaktivisteja vielä vuonna 1906, mutta tämä apu (marraskuusta 1905 lähtien yhteensä 1.290 markkaa) kuihtui jo keväällä ja loppui elokuuhun mennessä. Nämä rahat kulkeutui puolueen hallituksen puheenjohtajan Johannes Gummeruksen kautta Risaselle.³

Poliittiset erimielisyydet olivat syynä välirikoon. Aktivistipuolue ei enää suurlakon jälkeen ollut vallankumouksellisella kannalla suhtautumisessaan säätyvaltiopäiviin ja kotimaiseen hallitukseen, senaattiin, jonka perustuslailliset Leo Mechelinin johdolla miehittivät. Työväenliike taas piti niitä vastustajinaan siinä missä Venäjän hallitustakin.⁴

Työläisaktivistijärjestö sellaisena epämääräisenä henkilösuhteisiin perustuvana organisaationa kuin se oli ollut ennen suurlakkoa hajosi

1 SAV:n hallinnon vuosikertomus 1904-05, 19.11.1905, f. 11-14, SAVA, VA.

2 Protokoll fördr vid Finska Aktiva Motståndspartiets extra möte 20.5.1906, 3 §, SAVA, VA.

3 Aktivistipuolueen tiliasiakirjat Wolter Stenbäckin kokoelmassa, ÅAB.

4 Ks. Kujala 1989, s. 155-206.

vähitellen marraskuun 1905 jälkeen.⁵ Osa työläisaktivisteista lopetti viimeistään Viaporin sotilaskapinan (elokuussa 1906) jälkeen maanalaisen toimintansa. Toiset taas muodostivat ns. punakaartilaisradikalismien ja sen toimintaa Viaporin kapinan jälkeen jatkaneiden maanalaisten ryhmien ytimen. Entiset työläisaktivistit toivat punakaartilaisradikalismiin oman elintapansa, jolle laillisuuden rajojen mutkaton ylittäminen ja normaalin työnteon vieroksuminen oli tyypillistä. Kun kagaalin rahat loppuivat ja aktivistien tuki ehtyi, radikaalit punakaartilaiset alkoivat hankkia toimeentulonsa varastamalla dynamiittia ja myymällä sitä venäläisille vallankumouksellisille. Aktivismi oli vuonna 1905 opettanut halveksimaan laillisuutta ja venäläinen hallitusvalta oli puolestaan näyttänyt, ettei sitä voinut voittaa muuten kuin turvautumalla vielä kovempiin otteisiin kuin se käytti. Punakaartilaisradikalismi lipui rikoksen polulle ja normaalista rikollisuudesta sen teot erottuivat vain poliittisilla motiiveillaan. Kysymys oli vallankumousliikkeen yleisemmästä degeneroitumisesta, jolla oli vastineensa eri puolilla Venäjän valtakuntaa.

Venäjän vallankumous puhalsi liekkiin myös sosiaalisia ristiriitoja. Osa työväestöstä tunsii sellaista kaunaa omistavia luokkia kohtaan, etteivät puoluejohdon esittämät autonomian ja kansanvallan laajentamisen tavoitteet sille riittäneet. Maanalainen punakaartilaisradikalismi suuntautui niin Venäjän hallitusta kuin Suomen porvaristoakin vastaan. Se yllytti väkivaltaan kumpaakin vastaan ja myös toimi niin kuin opetti. Toisin kuin sosiaalidemokraattinen puolue se ei uskonut vallankumouksen jäävän ensi vaiheessaan porvarilliseksi (eli pelkästään yksinvaltaisen hallituksen vastaiseksi) vaan tavoitteli alusta alkaen myös yhteiskunnallista vallankumousta.⁶

Albin Soilander (Kekäläinen) ja Asarias Hjort osallistuivat Turussa uutenavuotena 1906 tehtyyn dynamiittivarkauteen⁷ ja kun heidän nimensä tulivat viranomaisien tietoon, he ottivat julkisesti sanomalehdissä tämän teon vastuulleen ja matkustivat Amerikkaan. Soilander ja Hjort tuhlasivat jo Tukholmassa alkuperäiset matkarahansa loppuun ja vaativat Suomesta lisää. Muussa tapauksessa he kertoisivat poliisille kaiken tietämänsä. Rissasen oli helmikuun lopulla matkustettava Tukholmaan ja ostettava kiristäjille matkaliput. Aktivistipuolue maksoi Rissasen kautta heidän

5 Tämä hajoaminen käy ilmi paitsi itse poliittisista tapahtumista myös F. Tidermanin anonyymisti antamasta haastattelusta: Bland patrioter, socialister och rojalister, Nya Dagligt Allehanda 12.3.1906.

6 Kujala 1981, s. 106-124; Kujala 1989, s. 173-274.

7 Kujala 1981, s. 107-109. Vuoden 1906 alun poliittisista rikoksista myös Kujala 1989, s. 175-182.

matkarahansa (500 markkaa) päästäkseen eroon taakaksi muuttuneista työntekijöistään. Punainen kaarti antoi Rissaselle samaan tarkoitukseen 225 markkaa. Tukholmassa Rissanen joutui poliisin huostaan ja sai kahden kuukauden vankeustuomion, koska hän oli vasaroinut lakonrikkuriksi epäilemäänsä henkilöä revolverilla pääkalloon.⁸

Rissasesta oli suurlakon jälkeen tullut turkulaisen Länsi-Suomen Työmiehen/Sosialistin toimittaja ja hän alkoi etääntyä punakaartilaisradikalismista. J. Tapolan oli ollut määrä ottaa osaa Valkeakosken tehtaiden palkkarahojen ryöstämiseen, mutta hän tuli omantunnontuskiin ja Rissasen neuvosta antoi hankkeen ilmi poliisille. Rahakuriirille annettiin poliisisaatue eivätkä ryöstäjät uskaltaneet tehdä mitään.⁹ Tämän teon oli organisoinut Kaarlo Luoto, entinen valpaslainen, joka suurlakon jälkeen oli ollut Helsingin punakaartin päällikkö mutta erotettu tältä paikalta rikostensa vuoksi, minkä jälkeen hän oli perustanut oman rosvoliigansa.¹⁰ Viaporin kapinan jälkeen Rissanen esiintyi julkisesti punakaartilaisradikalismia vastaan.¹¹ Joskus vuoden 1906 loppupuolella tai seuraavan vuoden alussa hän matkusti Amerikkaan.¹²

Rissasella oli liikaa selvittämättömiä asioita venäläisen hallitusvallan ja suomalaisen poliisin kanssa ja kun Venäjän hallitus oli nyt alkanut voimistua, hän arvasi ennemmin tai myöhemmin joutuvansa vaikeuksiin. Rissasen kääntyminen entisiä ystäviään vastaan ei liioin ainakaan lisännyt hänen turvallisuuttaan. Kolmantena syynä siirtyä Atlantin taa oli hänen 1.500 markan velkansa aktivistipuolueelle.¹³ Tässä suhteessa hän oli tosin kunniakkaassa seurassa, sillä puolueen isä ja nyt ex-jäsen Konni Zilliacus oli puolueelle velkaa 1.000 markkaa.¹⁴

Rissanen menetteli suurlakon jälkeen samoin kuin työläisaktivisti J. E.

8 Sosialisti 15.2.1906, s. 2; A. Söderholmin tutkimusptk. 1910 (K. A. Sandell, K. Luoto ja K. A. Valtola), Df 2, senaatin prokuraattorin tmk., VA; Rissasen 23.2.1906 500 markan matkarahoista antama kuitti aktivistipuolueen tileissä, Wolter Stenbäck's samling ja L. (= Louise Norling) W. Stenbäckille 16.3.1906, Wolter Stenbäck's brevsamling V, ÅAB; Luoto 1909, s. 62-71, 73; HBL 5.3.1906, s. 3; TM 10.3.1906, s. 2 ja 15.3.1906, s. 4.

9 Kujala 1981, s. 109.

10 mts. 108-109.

11 Sosialisti 12.8.1906, s. 2 ja 28.9.1906, s. 1; J. A. Mustonen, Salat julki (Hämeenlinna, 1909), s. 64, 70-72.

12 Sulkanen 1951, s. 499.

13 SAV:n hallituksen ptk. 14.12.1906, 7 § ja 21.3.1907, 4 §, SAVA, VA.

14 SAV:n hallituksen ptk. 14.12.1906, 10 §, SAVA, VA.

Perttilä ja J. H. Saaristo sekä valpaslainen Eero Haapalainen, jotka olivat mukana maanalaisissa asioissa ryhtymättä kuitenkaan punakaartilais-radikaaleiksi. He kuuluivat puolueen johtoon ja asettuivat puolueen puolelle sen joutuessa syksyn 1906 jälkeen radikaalien maanalaisten ryhmien kanssa ristiriitaan.¹⁵ Elokuussa 1906 puoluesihteeriksi noussut Matti Turkia ryhtyi vallankumouksellisten liigojen leppymättömäksi vastustajaksi.¹⁶ Venäjän hallituksen voimistuminen teki vähitellen maanalaisten järjestöjen toiminnan mahdottomaksi ja vapautti vuoteen 1908 mennessä SDP:n lieveilmiöstään ja haastajastaan.

K. G. K. Nyman auttoi Venäjän valtakunnanpankin Helsingin konttorin 26.2.1906 ryöstäneitä latvialaisia pakenemaan Suomesta ja tämän vuoksi hänen oli itsensä poistuttava Suomesta. Syyskuussa hänet, Kaarlo Luoto, K. A. Sandell ja A. Perdén vangittiin Tukholmassa epäiltyinä erään sikäläisen pankin ryöstämisaikeista.¹⁷ Heidät luovutettiin Suomeen, missä Luoto joutui syytteeseen Helsingissä 4.9.1906 tehdyn pankkiryöstön organisoimisesta ja paljosta muusta. Suurin osa syytteistä meni pitkällisessä oikeudenkäynnissä nurin. Luodolle lankesi lopulta aivan vähäpätöinen tuomio.¹⁸ Vilho Kari sai tuomion itse ryöstöstä.¹⁹ Nyman tuomittiin lopulta vain Hämeenlinnasta lokakuussa 1905 varastetun dynamiitin kätkemisestä.²⁰ Hän siirtyi sittemmin Kanadaan.²¹ Joel Herranen jäi kiinni varastetun dynamiitin säilyttämisestä.²²

Artturi Aro, K. A. Sandell ja Oskari Hämäläinen (ent. Helander) kuuluivat siihen koplaan, joka 30.5.1907 ryösti Kymintehtaan palkkarahat. Niitä kyydynnyt ajomies menetti ryöstössä henkensä. Ryöstäjät jäivät kohta teon jälkeen kiinni.²³ Maanalaisten ryhmien johto, joka oli tämän ja eräitä muita rikoksia organisoinut, tuomittiin valtiopetoksen valmistelusta ja ryöstörahojen kätkemisestä, yhtenä heistä Vilho Hjort.²⁴

15 Kujala 1981.

16 Turkian kirjoitussarja Rosvo Mustosen ilmiannot TM:ssä 15.12.1908 alkaen.

17 Kujala 1981, s. 108, 110; Kujala 1989, s. 181.

18 Kujala 1981, s. 107, 110-111, 121.

19 mts. 110.

20 mts. 108, 110; Kujala 1989, s. 144, 148.

21 Klinge 4 1968, s. 367.

22 Nya Pressen 1.8.1906, s. 3 ja 7.8.1906, s. 4.

23 Kujala 1981, s. 116.

24 mts. 114-116, 121.

Santarmiagenttina uransa aloittanut K. A. Vasenius alias Kari alias Valtola kuului punakaartien rikollisiin aineksiin, Luodon rosvojoukkoon ja Viaporin kapinan jälkeisiin liigoihin. Hän sai tuomion osallisuudestaan Turun dynamiittivarkauteen ja Viaporin kapinan aikaiseen väkivaltaiseen dynamiitin anastamisyrytykseen, mutta häntä epäiltiin myös eräästä kostonmurhasta.²⁵

K. E. Primus-Nyman oli mukana aktivistien vallankumouspuuhissa hairahtumatta kuitenkaan edellä kuvattujen kaltaisiin rikoksiin.²⁶ Primus-Nyman oli vuonna 1906 ruotsalaisen nuorsosialistin (anarkistin) Hinke Bergegrenin ihailija, mutta jouduttuaan majesteettirikoksesta vankilaan hän muuttui Hjalmar Brantingin johtaman maltillisen sosiaalidemokratian kannattajaksi.²⁷ Sitä vastoin hänen toverinsa Arvi Nikolainen lipui työläisten maanalaisiin liigoihin ja selviytyi lukuisista rikoksistaan joutumatta poliisin käsiin. Suomessa hänet tunnettiin ”punatukkana” ja Ruotsissa ”pikku suomalaisena”. Myös Nikolainen oli Bergegrenin opetuslapsi. Hän analysoi Suomen tilannetta Bergegrenille 1907-08 kirjoittamissaan kirjeissä vakioilmaisulla ”kaikki menee päin helvettiä”.²⁸ Nikolainen koki itsensä samanlaiseksi porvarillisen yhteiskunnan ulkopuoliseksi desperadoksi kuin Rissanen maanalaisen toiminnan vuosinaan.²⁹ Tämä vieraantuneisuuden sietämätön tunne oli varmastikin yksi routavuosien äärimmäisen radikaalismin perusosasista.

25 Ks. edellä.

26 (K. E. Primus-Nyman,) Matka Viaporiin viime pommituksen aikana (Turku, 1906).

27 Arb 15.9.1906, s. 1; K. E. Primus-Nyman H. Bergegrenille 2.5.1906 ja 10.12.1906, Hinke Bergegrens brevsamling 5, Arbetarrörelsens arkiv (AA), Tukholma; Primus-Nyman Hj. Brantingille s.d., 9.2.1908 ja 4.5.1908, Hjalmar Brantings brevsamling 1 & 4, AA.

28 A. Söderholmin tutkimusptk. 1910 (K. Liukonen, K. A. Sandell, A. Aro, V. Hurri, T. Harju, K. G. K. Nyman, K. Luoto, A. Perdén, M. Saastamoinen, U. Ruotsalainen ja Saarikoski), Df 2, senaatin prokuraattorin tmk., VA; Mustonen 1909, s. 18-19, 37-40; Luoto 1909, s. 23, 56, 60-61, 72-75, 82-83, 87-88; H. Hyrkstedtin haast. 1938, EIP XXIV, VA; A. Nikolainen H. Bergegrenille s.d., 1907, 19.1.1907, 8.9.1907, 14.9.1907, 7.10.1907, 16.10.1907, 2.12.1907 ja 9.1.1908, Hinke Bergegrens brevsamling 3 & 7, AA. Nikolainen ei luultavasti tehnyt läheskään kaikkia niitä rikoksia, mistä hänen vankilaan joutuneet toverinsa häntä syyttivät. Vapaana kulkevan ja ulkomailla oleskelevan toverin niskaan sopi vierittää kaikki mahdolliset rötökset, jos ei muuten niin silkasta kateudesta.

29 ViipRO III os rikosas. 15.4.1905, 1 § (Rissanen kuulusteluptk.), MMA. Rissasella tätä vieraantuneisuutta oli omiaan lisäämään se seikka, että hänen nuoruudenrakastettunsa ja vuoden 1905 aikainen kumppaninsa Aino Ahlgren oli naimisissa toisen miehen kanssa.

Aktivistipuolueen hallitus tunnusti Nikolaisen omaksi "eksyneeksi lampaakseen" myöntäessään hänelle 300 markan opintolainan.³⁰ Hän siirtyi lopulta Lontooseen ja edelleen Suomen kaikkien hämärämiesten turvasatamaan Amerikkaan.³¹

Työläisaktivismi muodosti siis vuosien 1906-08 punakaartilaisradikalismien ytimen liikkeen rekrytoidessa kuitenkin suurimman osan aktiiveistaan työväenliikkeeseen 1905 ja sen jälkeen liittyneistä tulokkaista.³² Mihinkään tiettyyn ammattiryhmään tai teollisuudenalaan Helsingin tai nähtävästi myöskään Viipurin ja Kuopion poliittinen rikollisuus (1906-08) ei ankkuroitunut.³³ Työläisaktivismiin ja myöhemmän poliittisen rikollisuuden (1906-08) välinen yhteys oli jo aikalaisille selviö eikä tämä tosiasia suinkaan houkutellut aktivisteja ja kagaaleja myöhemmin muistelevaan sitä, miten he olivat käyttäneet näitä miehiä omassa vastarintatyössään ja opettaneet heidät työtä ja lakia vieroksuviksi politikoitsijoiksi. Tarvittiin vielä vuoden 1918 traumaattinen kokemus. Sillä ei enää sinänsä ollut mitään tekemistä vuosien 1906-08 radikalismien kanssa, mutta tästä huolimatta se sinetöi työläisaktivismiin putoamisen kagaalin ja aktivismin puolivirallisten historioiden alaviitteisiin.

30 SAV:n hallituksen ptk. 8.5.1907, 3 §, SAVA, VA.

31 A. Söderholmin tutkimusptk. 1910 (M. Saastamoinen), Df 2, senaatin prokuraattorin tmk., VA. Kun Nikolainen 30-luvun alussa kävi Suomessa, aktivismin historiaa kirjoittanut Eino Parmanen pyrki ja pääsi haastattelemaan häntä, mutta Nikolaiselle tuli kiire palata uuteen kotimaahansa, missä kukaan ei taatusti udellut 25 vuoden takaisista ikävistä muistoista. A. Nikolaisen haast. ja kirje 1932, EIP V ja IX, VA.

32 Ks. Kujala 1981, erit. s. 121-123. Siinä tarkastelun kohteena olevien 37 helsinkiläisen poliittisesta rikoksesta tuomitun joukossa ovat seuraavat työläisaktivistit: A. Aro, O. V. Hjort, O. Helander-Hämäläinen, V. Kari, K. Liukonen, K. G. K. Nyman, K. A. Sandell, A. M. Suomi ja K. A. Vasenius-Valtola.

33 Kujala 1981, erit. s. 121-123.

Suomen poliittinen työväenliike 1899-1905

412

Suomen työväenliikkeessä ei ollut selviä suuntajakoja ennen vuotta 1904. Tämän vuoden menettelytapakiistassa yhteistyölinjan kannatus keskittyi turkulaisen Länsi-Suomen Työmiehen ja tamperelaisen Kansan Lehden pääasiallisille levikkialueille. Uudet ajatukset ja toimintamuodot levisivät työväenliikkeessä aina keskuksista ympäröivään periferiaan. Turun, Tampereen ja Oulun poliittinen ilmasto oli ratkaisevalla sijalla määräämässä yhteistyölinjan syntyä. Kyseisten kaupunkien työväenyhdistykset olivat Helsingin ohella ensimmäisinä itsenäistyneet porvarillisten voimien ohjauksesta ja ne olivat kaupungeissaan niin voimakkaita, että kilpailevien voimien oli vaalitaktiikassaan viisasta ottaa ne huomioon. Parhaassa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa olevat työväenyhdistyksen jäsenet olivat porvarissäädyn vaaleissa äänioikeutettuja ja heillä oli äänestäjäjoukkona tiettyä marginaalista – mutta vain marginaalista – ominaispainoa juuri isoissa kaupungeissa.

Osallistuminen passiiviseen vastarintaan yhteistyössä perustuslaillisten kanssa ei korreloinut yhteistyölinjan kannatuksen kanssa, sillä osa työläiskagaaleista – helsinkiläiset ja itäsuomalaiset – olivat yhteistyölinjan vastustajia. Yhteistyölinjan edellytykset paranivat, mikäli laillisuustaistelun porvarillinen osapuoli oli poliittisesti ja sosiaalisesti edistysmielinen. Yleensä tänä ryhmänä olivat nuorsuomalaiset silloin kun he olivat kilpailu- ja vähemmistöasetelmassa ruotsinmielisiin ja vanhasuomalaisiin nähden.

Omatoimisuuslinja menestyi sellaisissa kaupungeissa, missä työväenyhdistys oli vaikean sisäisen kamppailun kautta ja suhteellisen myöhään itsenäistynyt porvarillisesta vaikutuksesta ja missä kaupungin sisäinen hegemonia kuului nuorsuomalaisille. Ainakin toinen tai molemmat näistä ehdoista pätivät Viipurissa, Porissa, Kuopiossa ja muualla Itä-Suomessa. Maaseutuyhdistykset Turun ja Tampereen lähialueita ja Pohjanmaata lukuun ottamatta tukivat yleensä omatoimisuuslinjaa, koska niiden jäsenistöllä ei ollut mahdollisuutta osallistua talonpoikaissäädyn vaaleihin. Helsingissä taas johtavan ruotsalaisen puolueen ja suomenkielisen järjestyneen työväestön välinen vastakkaisuus oli niin jyrkkä, ettei vaaliyhteistyölle ollut edellytyksiä.

Turun-Tampereen ja Itä-Suomen välillä työväenliikkeessä vallinnut suuntajako palautuu todennäköisesti osaltaan Suomen historiassa varhaisista ajoista nykypäivään saakka havaittavissa olevaan Länsi- ja Itä-Suomen eroon. Sama erohan kuvastuu myös vanha- ja nuorsuomalaisen alueellisen kannatuksen keskittymisessä edellisillä länteen ja jälkimmäisillä itään ja pohjoiseen.

Yhteistyölinja syntyi reaktionä nimenomaan autonomiakysymykseen. Revisionismin merkitys sen syntymiselle oli vähäpätöinen. Yhteistyölinjan juuret olivat työväenliikkeen itsenäisen taipaleen alkuaikojen maltillisimmissa virtauksissa. Linjan olemassaolo kuvastaa yleensäkin Suomen työväenliikkeen alkuaikojen maltillisuutta. Omatoimisuuslinja oli yhteistyölinjaa radikaalimpi virtaus, mutta sen toinen puolikas valpaslaiset noudattivat Venäjän hallitukseen nähden samankaltaista myöntövyöryä kuin suomettarelaiset eli olivat varsin vähän vallankumouksellisia.

Venäjän hallituksen valtiollinen yhdenmukaistamispolitiikka toi vallankumouksellisen radikalismien siemeniä työväenliikkeeseen. Ne tartutti sinne työläisaktivismi ja työläisaktivismi puolestaan syntyi kotimaisen perustuslaillisuuden ja aktivismin vaikutuksesta. Vallankumouksellisuus tuli Suomen työväenliikkeeseen autonomiakysymyksestä eikä työväestön ja kotimaisen porvariston välisestä vastakohtaisuudesta. Työläisaktivismi oli omatoimisuuslinjan vallankumouksellinen puolisko ja sen vallankumouksellisuus suuntautui ensi sijassa venäläistä hallitusvaltaa eikä suomalaista porvaristoa vastaan. Venäjän-poliittinen radikalismi synnytti kuitenkin myös sisäpoliittista radikalismia. Suhtautumisessaan vaaliyhteistyöhön porvarillisten puolueiden kanssa työläisaktivistit olivat Suomen työväenliikkeen radikaalein siipi, vaikka he osallistuivat passiiviseen ja aktiiviseen vastarintaan yhteistyössä perustuslaillisten ja aktivistien kanssa. Syksyn 1905 suurlakon jälkeisinä vuosina työläisaktivismi muodosti ei vain poliittisesti vaan samalla kertaa myös yhteiskunnallisesti vallankumouksellisen punakaartilaisradikalismien ytimen.

Työväenliikkeen johto ymmärsi hyvin, että venäläinen hallitusvalta edellytti liikkeen pysyttelevän erossa vastarinnasta. Vuosina 1902-03 osa työväenliikkeestä hyväksyi venäläisten työttömille antaman avun ja suhtautui kielteisesti kutsuntalakkoihin. Ensiksi mainitussa kunnostautui nimenomaan helsinkiläinen työväki (1903) ja viimeksi mainitussa turkulainen (1902). Näyttää siltä, että nimenomaan Turussa sijainnut työväenpuolueen johto torjui 1902 kutsuntojen vastustamisen tai ainakin halusi pysytellä siitä erossa. Myöhemmät oletukset työväenliikkeelle luonnostaan lankeavasta hallituksenvastaisuudesta eivät pidä paikkaansa. Jo vuonna 1900 voitiin nähdä, että työväenliike ei automaattisesti asettunut kansallisen yhteisrintaman puolelle hallitusta vastaan ja toisin kuin vuoden 1904 menettelytapakiistan valossa on näyttänyt, suhtautumisessaan kutsuntoihin epäro'i paitsi helsinkiläinen myös turkulainen järjestöväki. Sitä vastoin

tamperelainen ja ruotsinkielinen työväenliike olivat pääosin kansallisen yhteisrintaman ja vastarinnan kannalla.

Venäläisen hallitusvallan työväenjärjestöjen normaalille toiminnalle asettamat erilaiset pikkumaiset rajoitukset radikaalistivat työväenliikettä ja käänsivät sen hallitusta vastaan. Samaan aikaan kun perustuslaillisten passiivinen vastarinta alkuvuodesta 1904 näytti olevan ehtymässä, sosiaalidemokraatit osallistuivat kutsuntojen vastaiseen työhön enemmän kuin koskaan aikaisemmin ja heidän panoksensa siinä oli erittäin keskeinen.

Ollakseen vaarantamatta järjestöjä työväenliike jätti suhtautumisen vastarintaan kunkin jäsenensä henkilökohtaiseen harkintaan. Tämä oli siinäkin mielessä viisasta, ettei liikkeessä vallinnut tästä yksimielisyyttä. Järjestöt noudattivat venäläisten niiltä edellyttämää puuttumattomuutta vuoteen 1905 saakka.¹ Kaavamaisten oppiensa sokaisemana hallitusvalta ei tehnyt oikeita johtopäätöksiä, vaikka sille kertyi yhä enemmän tietoja sosiaalidemokraattien osallisuudesta vastarintaan.

414

Suomen työväenliikkeen Venäjän hallitukseen nähden noudattama varovaisuus johti myös liikkeen kansainväliseen eristyneisyyteen. Suomalaiset sosiaalidemokraatit eivät voineet kuvitellakaan voittavansa keisarillisen hallituksen ja heidän johtajansa epäilivät myös pitkään venäläisen opposition mahdollisuuksia. Yhteydet Venäjän ja valtakunnan vähemmistö-kansallisuuksien sosiaalidemokraatteihin jäivät suurlakkoon 1905 saakka melkein olemattomiksi. Eristäytyminen oli suomalaisten puolelta tietoista politiikkaa. Liikkeen julkisuuden säilyttäminen oli heille tärkeämpää kuin yhteistoiminta valtakunnan vallankumousvoimien kanssa. Verrattuna Skandinavian maiden työväenliikkeeseen ja erityisesti vuoden 1918 tapahtumiin valossa Suomen työväenliike saattaa näyttää radikaalilta, mutta vertaaminen Venäjän valtakunnan muihin sosiaalidemokraattisiin puolueisiin osoittaa Suomen työväenliikkeen maltillisuuden ja ei-vallankumouksellisuuden (erityisesti vuoteen 1905 saakka). SDP:n Forssan ohjelma (1903) oli sisällöltään marxilainen ja internationalistinen, mutta sen sisältö jäi suurlakkoon saakka ja suurelta osin sen jälkeenkin kuolleeksi kirjaimeksi.

Suomen työväenliikkeen insulaarisuus oli osaltaan peräisin myös fennomanialta. Liikkeen, joka vastusti ruotsalaisuutta ja torjui venäläisyyttä, oli vaikea olla internationalistinen.

Suomen työväenliikkeen radikaalistumisessa oli suuria paikallisia ja myös läänikohtaisia eroja. Sellaisissa lääneissä, joiden kuvernööri oli suomalainen ja puuttui verraten vähän työväenliikkeen toimintaan (erityisesti Turun ja Porin läänissä), työväenliike pysyi Venäjän-poliittisesti ja

1 Vuoden 1905 aikana järjestöt ja lehdet uskalsivat yhä enemmän luopua Venäjän-poliittisesta neutraliteetistaan ja asettua vastarinnan kannalle, jolloin ne lähenivät sitä politiikkaa, jota suuri osa jäsenistöstä jo noudatti.

yleisemminkin paljon maltillisempänä kuin siellä, missä venäläinen kuvernööri oman maansa poliittisen kulttuurin mukaisesti asetti kaikkia mahdollisia rajoituksia mitä viattomimmillekin toimintamuodoille. Viipurin läänin työväenliikkeen aktivistinen vallankumouksellisuus johtui suurelta osin paikallisen kuvernöörin ja venäläistettyjen paikallisviranomaisten liiallisesta holhouksesta. Paikallisviranomaisten kontrollin aste oli yksi niistä tekijöistä, jotka säätelivät Suomen työväenliikkeen suuntajakoa. Samalla läänikohtaiset erot paljastavat, miten huomattava osuus Suomen työväenliikkeen radikaalistumiseen venäläisen poliisivaltion menetelmien osittaisella käyttöön ottamisella oli.

Suomen työväenliikkeessä vallitsi 1904-05 itse asiassa neljä erilaista paikallista ilmastoa ja viisi suuntausta. Yhteistyösuuntauksessa turkulaiset olivat lähempänä maltillisia perustuslaillisia ja tamperelaiset jyrkkiä laillisuusmiehiä. Vuonna 1905 turkulaiset työväenjohtajat olivat koko liikkeessä kaikkein vähiten vallankumouksellisia. Valpaslaisuus ja työläisaktivismi viihtyivät Helsingissä ja Itä-Suomessa rinnakkain. Ruotsinkielinen työväenliike oli sekoitus työväenmielistä perustuslaillisuutta ja aktivismia. Nämä ilmastot syntyivät useiden erilaisten tekijöiden yhteisvaikutuksesta. Työväenliikkeen suuntajaolle ei ole löydettävissä vain yhtä selitystä.

Yksittäisten johtohenkilöiden vaikutusta ei ole syytä yliarvioida. Esi-merkiksi Tampereen lähempi tarkastelu paljastaa, että kaupungin työväenliikkeelle ominainen maltillisuus ja käytännöllisyys olivat siellä vallalla jo ennen kuin Mäkelin saavutti huomattavan auktoriteetin.

af Ursinin vaikutus Turussa oli vielä vähäisempi. Vaikka hän lanseerasi työväen isänmaallisuuden käsitteen, hän kuului siihen samaan porvariston ja työväenliikkeen välimaastoon sijoittuvaan virtaukseen kuin ruotsinkieliset akateemiset sosialistit, jotka olivat enemmän patriootteja kuin sosialisteja. Varsinaisilla sosiaalidemokraateilla, olivat he miten maltillisia tahansa, tällaista preferenssiä ei ollut. Ei ole lainkaan ihme, että af Ursin ei tullut toimeen turkulaisen puoluehallinnon kanssa, siksi suuria näkemyseroja heidän välillään vallitsi. af Ursin ei ollut ainutlaatuinen tapaus, vaan itse asiassa useiden kaupunkien työväenyhdistyksissä oli aina vuoteen 1905 saakka yksittäisiä wrightiläisiä henkilöitä, joille työväenkysymys oli vain yksi yhteiskunnan reformipyrkimyksistä ja jotka olivat ns. valtiollisessa kysymyksessä jonkun porvarillisen puolueen kannattajia.

Suomen työväenliikkeessä oli sen alkuaikoina merkittäviä paikallisia eroja ja suuntajakokin oli pitkälti paikallinen. Jokaisessa keskuksessa oli tosin tosin ajatteleva vähemmistö, joka jäi kuitenkin enemmistön jalkoihin. Nurkkakuntaisuus väheni vasta suurlakon jälkeen.

Lähes kaikissa toisen internationaalin puolueissa käytiin 1900-luvun alussa maltillisten ja radikaalimpien voimien välistä suuntakiistaa. Kun liikkeessä oli tapana idelogisoida kaikki kysymykset ja Saksan sosiaalide-

mokraattista puoluetta (SPD) pidettiin internationaalien johtavana voimana, SPD:n revisionismikiistan asetelmat bernsteinilaisten ja kautskylaisten välillä lainattiin toisiin maihin riippumatta siitä, miten samanlainen kyseisen maan tilanne oli Saksan kanssa. Esimerkiksi Venäjälle saksalainen malli sopi huonosti, sillä maltillisemmaksi katsottava siipi menshevikit olivat vallankumouksellisia ja ideologisesti lähempänä kautskylaisia kuin bolshevikit. Sitä paitsi Venäjän sosiaalidemokraatit pyrkivät kumoamaan välittömästi tsaarinhallituksen eivätkä kapitalismia.

Myös Suomen työväenliike joutui Venäjän hallituksen kanssa vastakain. Suomi oli kansallisesti alistettu maa. Kautskylainen passiivinen luokkataistelulinja soveltui hyvin sellaiselle työväenliikkeelle, joka ei omin voimineen voinut voittaa ulkoista vastustajaansa. Tätä taktiikkaa ei kuitenkaan ollut Saksassa kehitetty kansallista puolustustaistelua vaan proletaarista vallankumousta varten. Bernsteinilainen revisionismi ei liioin ollut kansallisen vapautuksen vaan yhteiskunnallisten reformien strategia. Kumpikin sopi Suomen tilanteeseen vain likimääräisesti, osittain. Revisionismi kelpasi perustelemaan kansallista yhteistoimintaa eikä vain yhteiskunnallisia reformeja. Kun yhteistyölinjaa perusteltiin enemmän kansallisilla syillä ja revisionismillakin oli osaksi kansallinen lähtökohta, Suomen työväenliikkeessä esiintyneitä revisionistisia aloitteita on pidettävä varsin vähäpätöisenä ja ulkoa mekaanisesti lainattuna ilmiönä. Yrjö Mäkelinistä ei saa tekemälläkään suomalaisen revisionismin isää, sillä hän esitti revisionistisia ajatuksia vasta 1906 jos silloinkaan.

Vuonna 1905 työväenliikettä radikaalisti säätyvaltiopäivien kieltäytyminen käsittelemästä äänioikeusuudistusta, mutta vähintään yhtä suuri tai luultavasti vielä suurempi osa työväen mielenosoituksista suuntautui vallitsevaa valtiollista poikkeustilaa vastaan ja siten Venäjän hallitusta enemmän kuin kotimaisia vastustajia vastaan. Tämän vuoden aikana Suomen työväenliike oli ennen kaikkea Venäjän hallituksen vastainen liike. Asiain-tila jäi lyhytaikaiseksi eikä se enää milloinkaan suurlakon 1905 jälkeen toistunut. Ehkä sen vuoksi ja myös koska työväenliike piti itseään pääasiassa kapitalismin vastaisena voimana, vuoden 1905 poikkeuksellisuus työväenliikkeen historiassa on päässyt unohtumaan. Joka tapauksessa työväenliikkeen joukkoliikkeeksi kasvamisen edellytykset luotiin 1905 ja ne syntyivät hallituksenvastaisella politiikalla. Työväenliikkeen poliittisuuden konkreettinen sisältö oli juuri tässä.

Syksyn 1905 suurlakko ja sitä seuranneet muutokset eivät olisi olleet mahdollisia ilman Venäjän kaukoidän sodassa kärsimää tappiota ja sen koko keisarikunnassa käynnistämää vallankumousliikehdintää. On kuitenkin mahdotonta kuvitella, että hallitus olisi suostunut kumoamaan Bobrikovin aikaiset poikkeustilamääräykset ja eduskuntauudistus olisi mennyt läpi tosiasiallisessa perinpohjaisuudessaan, jos suomalaiset olisivat vain passiivisina seuranneet, mitä Venäjällä tapahtui. Sitä paitsi Suomen työvä-

enliikkeen radikaalistumisen ensimmäiset merkit alkoivat keväällä 1904, jolloin sotatappiot ja Venäjän tilanteen muutos eivät vielä olleet ehtineet vaikuttaa. Suomen työväenliike ei vain hyötynyt Venäjän tapahtumista vaan loi itse suuren osan oman kasvunsa edellytyksistä.

Työväenliike oli vuoteen 1905 saakka pääasiassa ilman omaa syytään hallitusvallan ahdistelun (lievän repression, mutta yhtä kaikki repression) kohteena, mutta jatkuttuaan riittävän kauan ja hallituksen aseman heikennyttyä tämä politiikka aiheutti vastareaktion, joka oli vuonna 1905 työläisaktivistien puolelta paljon häikäilemättömämpi ja väkivaltaisempi kuin hallituksen politiikka koskaan oli ollut. Terrorismi osoitti vuoden 1905 tilanteessa kykynsä edistää hallituksenvastaisen joukkoliikkeen kasvua ja lamaanuttaa hallitusvaltaa. Suomen vuoden 1905 kadun vallankumous (joukkomielenosoitukset ja poliittiset attentaatit) oli kaikkea muuta kuin spontaania toimintaa. Eräillä paikkakunnilla (varsinkin Oulussa ja Kuopiossa) liikehdintään oli omat paikalliset syynsä, mutta yleisesti ottaen kadun vallankumous oli aktivistipuolueen ja työläisaktivistien keskitetysti johtamaa toimintaa, jota hallituksen vastatoimet yllättivät yhä pitemmälle. Vuoden 1905 poliittinen kehitys ei tietenkään rajoittunut yksin kadun vallankumoukseen, vaan hallitusvallan, myöntövyysmielisen hallituspuolueen ja perustuslaillisen opposition valtiopäivä- ja kabinettipolitiikka on myös otettava lukuun. Tästä varauksesta huolimatta on todettava, että aktivistipuolueen ja työläisaktivistien vaikutusvalta oli eritoten aktivistien vähäpätöisyyteen nähden yllättävän suuri ja hallitusvalta joutui todella suuriin vaikeuksiin. Tämä vaikutusvalta perustui ennen kaikkea siihen, että työläisaktivistit toimivat laillisissa työväenjärjestöissä ja istuttivat jyrkän toimintalinjansa niiden jäsenistöön. Aktivistit olivat vielä paljon enemmän riippuvaisia työläisaktivisteista kuin kagaali oli ollut omista työläisagitaattoreistaan.

Sitä vastoin sosiaalidemokraattien ohjelmallinen riippuvuus herraskaisista liittolaisistaan oli vähenemään päin ja suurlakon aikana työväenliike esiintyi ensimmäistä kertaa täysin itsenäisin valtiollisin tavoittein. Tällaista lopputulosta hallitusvalta ei ollut lainkaan osannut ennakoida.

Hallitusvalta ja suomalainen sosialismi

418

Suomalaisen työväenliikkeen perinteiseen omakuvaan kuului korostaa venäläisen hallitusvallan sorron mittavuutta. Yksikään poliittinen liike ei unohda kokemaansa vastustusta vaan mieluummin liioittelee sitä. Nostaessaan etusijalle hallitusvallan taktisen sallivuuden viimeaikainen tutkimus on asettanut työväenliikkeen oman käsityksen kyseenalaiseksi. Todelisuudessa kumpikaan näkemys ei ole virheellinen vaan yksinään puutteellinen. Venäläinen hallitusvalta suvaitsi isällisesti laillista työväenliikettä pitäessään sitä vähäpätöisenä ja myös taktisista syistä mutta lain ja järjestyksen nimessä kammitsi sitä kuitenkin tarpeeksi tehdäkseen siitä vastustajansa.

Venäläisen hallitusvallan ideologiaan kuului vahva usko siihen, että tsarismi vastasi ei vain venäläisten vaan myös vierasheimoisten alamaisten todellista etua. Hallitus piti vihollisenaan ainoastaan erilaisten ulkomaisten harhaoppien sokaisemia kiihottajia, joita olivat Venäjällä itsessään sosialistit ja vähemmistökansallisuuksien parissa separatistit. Suomessa separatismi henkilöityi yläluokkaiseen ruotsalaiseen puolueeseen. Kenraalikuvernööri Bobrikov piti sitä ja sen lippua seuraavia nuorsuomalaisia päävihollisinaan. Suomenkielinen rahvas oli luonnostaan venäläismielistä, ellei ruotsalaisten agitaattorien annettu johtaa sitä harhapoluille. Tätä kaavamaisista käsitystään hallitus sovelsi myös Suomen työväenliikkeeseen, aliarvioiden työväenliikkeen kykyä itsenäiseen valtiolliseen toimintaan hamaan suurlakkoon saakka.

Hallitusvallan tarkoituksena ei Suomessa enempää kuin Venäjälläkään ollut kaiken kansalaistoiminnan vaan ainoastaan oppositiomielisen kansalaistoiminnan estäminen. Valtiovalta puuttui vapaaseen kansalaistoimintaan Suomessa paljon vähemmän kuin Venäjällä. Suomen työväenliike alkoi maltillisena ei-sosialistisena kansanvalistustoimintana eikä työväenpuolue ensimmäisinä vuosinaan ollut erityisen radikaali eikä vaaraksi hallitukselle. Näistä syistä myös sosialistinen työväenliike sai toimia laillisesti. Työväenliike pyrki säilyttämään julkiset toimintaoikeutensa pysyttelemällä työväenkysymyksessä ja syrjässä valtiollisesta vastarinnasta. Venäläisellä hallitusvallalla ei ollut erityisempää syytä kieltää näin vaaratonta liikettä,

etenkin kun liikkeen ja kotimaisten valtapuolueiden väliset erimielisyydet estivät suomalaisten yhteisen esiintymisen hallitukseen päin. Hajota ja hallitse -näkökannan vaikutusta venäläisen hallitusvallan politiikkaan on viimeaikaisessa tutkimuksessa suorastaan liioiteltu, mutta aivan olematon se ei suinkaan ollut. Eniten sillä oli vaikutusta kenraalikuvernööri Obolenskin aikana, jolloin Venäjän hallituksen heikkeneminen rajoitti sen mahdollisuuksia turvautua voimapolitiikkaan ja jos ei suoranaisesti pakottanut niin ainakin ajoi turvautumaan taktikointiin.

Venäläisen hallitusvallan suhtautumisessa Suomen työväenliikkeeseen oli muitakin elementtejä kuin **paternalismi, väheksyminen ja divide et impera**. Korkeat venäläiset virkamiehet olivat vastuussa **yhteiskunta-rauhan säilyttämisestä** johtamallaan alueilla. Tämä näkökohta oli heille viime kädessä tärkein, kun he määrittivät politiikkaansa Suomen työväenliikkeeseen nähden. Sosialismi assosioitui Venäjällä levottomuuksiin ja vallankumouksellisuuteen. Radikaali sosialistinen työväenliike oli potentiaalinen häiriötekijä myös Suomessa, vaikka se ymmärtäisikin jättää kaiken valtiollisen toiminnan pois ohjelmastaan. Kun työväenliike oli Venäjällä jo melkein automaattisesti rikollinen ilmiö, venäläiset virkamiehet asettivat Suomenkin työväenliikkeen toiminnalle varsin ahtaat rajat ja puuttuivat kovalla kädellä, jos radikalismi näytti menevän liian pitkälle. Venäläinen hallitusvalta reagoi työväenliikkeen sosiaalidemokraattisuuteen ja yhteiskuntakritiikkiin lievemmin kuin perustuslaillisten passiiviseen vastarintaan, mutta työväenliikkeeseen kohdistuva isällinen holhous oli liikkeestä itsestään sietämätöntä.

Suomen työväenliike joutui venäläisten virkamiesten kanssa tekemisiin sitä enemmän, mitä suuremmassa määrin Suomen hallintoa venäläistettiin. Kun Bobrikov pääsi vuoden 1903 aikana ja erityisesti seuraavan vuoden alkupuolella voitolle taistelussaan passiivista vastarintaa vastaan, hänen apparaatilleen jäi entistä enemmän mahdollisuuksia kiinnittää huomiotaan julkisesti toimiviin työväenjärjestöihin. Apparaatti ryhtyi luonnollisestikin kurinpalautukseen, jos työväenliike syyllistyi passiiviseen tai aktiiviseen vastarintaan ja silloin sen reaktiot olivat kaikkein voimakkaimmat. Holhous kohdistui kuitenkin myös yhteiskuntakritiikkiin. Sitä paitsi osa repressioista johtui venäläisen hallitusvallan **väärinkäsityksistä**. Hallitus hankki itselleen paljon tarpeettomia vihollisia tulkitsemalla vaarattomia ilmiöitä vaarallisiksi. Venäjän tiedonhankintajärjestelmä tuotti Suomesta todellisuuden irtvikuvan, joka saattoi palvella hyvin Bobrikovin kauden politiikan perusteluna mutta tuotti pohjimmiltaan hallitukselle itselleen suurta vahinkoa.

Yhdistys-, kokous- ja painovapauden rajoitukset ja henkilökohtaisen koskemattomuuden loukkaukset vaikuttivat työväenliikkeeseen enemmän kuin hallitusvallan sallivuus. Viimeksi mainittu oli vain osaksi tietoista politiikkaa ja suureksi osaksi pelkkää välinpitämättömyyttä. Venäläisen

hallitusvallan yritykset voittaa puolelleen suurten kaupunkien työttömät ja heidän kauttaan myös Suomen työväenliike päättyivät epäonnistumiseen. Samanlainen politiikka epäonnistui myös Venäjällä, mikä hillitsi Suomen venäläisten virkamiesten intoa jatkaa työväestön suosion tavoittelemista.

Suomen työväenliikkeen ja kenraalikuvernööri Bobrikovin välisissä suhteissa oli kaksi kriisikautta. Ensimmäinen niistä oli kesällä ja syksyllä 1901, jolloin agitaatio-sanan harkitsematon käyttö työväenlehdissä sai Bobrikovin ehdottamaan senaatille työväenpuolueen kieltämistä. Tapaus oli nähtävästi tuonut kenraalikuvernöörin mieleen niin sosialistisen vallankumouksellisuuden Venäjällä kuin perustuslaillisten vastarinnan Suomessa. Senaatin viivyttely pelasti sillä kertaa työväenpuolueen. Ke-vään 1902 kutsuntalakko antoi kenraalikuvernöörille muuta ajattelemisen aihetta eikä työväenpuolueen kutsuntoihin nähden noudattama puuttu-mattomuus voinut jäädä venäläisiltä huomaamatta eikä palkitsematta.

Toinen kriisi alkoi vuoden 1903 alussa, kun työväenpuolue ryhtyi ottamaan itselleen sosiaalidemokraattista puolueohjelmaa ja -nimeä. Asiaa ei lainkaan auttanut, että sosiaalidemokraattisen puolueohjelman hyväk-symisellä ja kansainvälisyyteen sitoutumisella oli vain ideologinen luonne vailla käytännön vaikutuksia puolueen politiikkaan. Sosiaalidemokratia assosioitui väistämättä Venäjän sosiaalidemokraattiseen työväenpuoluee-seen ja kaikkeen siihen, mitä se edusti. Zubatovilaisuuden samanaikainen epäonnistuminen Venäjällä jyrkensi hallitusvallan suhtautumista Suomen-kin työväenliikkeeseen. Viimeksi mainittu selvisi kriisistä vain alistumalla lähes kaikessa hallitusvallan tahtoon. Vuoden 1903 ja seuraavan alkuvuo-den nöyryyttävät kokemukset käänisivät kuitenkin työväenliikkeen lopulli-sesti hallitusta vastaan.

Kotimainen virasto painoylihallitus oli suurelta osalta vastuussa työvä-enlehtien sensuurista ja eräätkotimaiset virkamiehet rajoittivat venäläisten ohella työväenliikkeen kokousvapautta. Suomalaisten viranomaisten toi-met painottuivat radikaalin yhteiskuntakritiikin ja toiminnan estämiseen, mutta mitä kuuliaisempia suomalaiset virkamiehet olivat Bobrikoville, sitä enemmän he puuttuivat myös työväenliikkeen passiiviseen vastarintaan. Tällaiset henkilöt olivat suomettarelaisia tai pelkkiä karrieristeja. On kui-tenkin muistettava myös niiden korkeissakin asemissa olleiden suomalaisten virkamiesten olemassaolo, joiden mielestä kaikki työväenliikkeen toiminnan rajoittaminen paitsi selvissä lainrikkomuksissa oli yhteiskun-nalle itselleen haitaksi. Tämä näkemys perustui paitsi vapaamielisyyteen myös autonomiataistelun tarpeisiin. Uusien työväenyhdistysten perustami-sen jarruttaminen johtui etupäässä vain Bobrikovista ja hänen toimintansa hyväksyneestä keisarista, yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta ei suo-malaisista virkamiehistä eikä toisista venäläisistäkään.

Hallitusvalta pelkäsi työväenliikkeen ajautumista perustuslaillisten ja eritoten nuorsuomalaisten vanaveteen ja puuttui tiukoin ottein järjestyneiden

työläisten passiiviseen ja aktiiviseen vastarintaan. Tähän syyllistyneitä tai siitä epäiltyjä vangittiin, usein tavalla, jonka työväestö koki mielivallaksi. Myös eräät järjestöt joutuivat yksittäisten jäsentensä valtiollisten puuhien vuoksi ikävyöksiin.

Kenraalikuvernööri Obolenski tahtoi käyttää työväenliikkeen taloudellisia lakkoja ja äänioikeustaistelua hajottamaan talven 1904-05 säätyvaltiopäivien suuren anomuksen ympärille kokoamaa kansallista rintamaa. Vasta Obolenski yritti todella suurmittaisesti soveltaa zubatovilaisia oppeja Suomen politiikkaan. Tämän taktikoimisen ja myös työväenliikkeen ali-arvioimisen vuoksi venäläinen hallitusvalta päästi käsistään viimeisen tilaisuutensa nujertaa työväenliikkeessä vuoden 1904 jälkipuoliskolla verisonut jyrkkä ja terroristinen hallituksenvastainen suuntaus. Työväenliikkeen todellinen kehityssuunta alkoi valjeta hallitukselle vasta keväällä ja varsinkin kesällä 1905. Sota ja vuoden 1905 vallankumous kuluttivat hallituksen auktoriteetin ja voimat miltei loppuun ja radikalismin ja terrorismin juurineen kitkemisen poliittiset edellytykset katosivat, vaikka sotilaalliset edellytykset vielä olivatkin olemassa. Kurinpalautus onnistui vain joissakin kaupungeissa, ensi sijassa Kotkassa, ja saavutukset osoittautuivat sielläkin Pyrrhoksen voitoksi.

Venäjän hallitus odotti Suomessa aseellista kapinaa, mutta joutui sen sijasta syksyllä 1905 rauhallisen yleislakon kouriin. Suurlakko oli työväenliikkeen ase ja ajateltu alun perin äänioikeustaistelun tarpeisiin, mutta Venäjän esimerkin mukaisesti sitä käytettiin yleiskansallisessa valtiollisessa tarkoituksessa. Obolenski oli aikonut antaa työläisten ahdistaa lakollaan säätyvaltiopäiviä, mutta työväen johtama lakko pyyhkäisi hänet itsensä vallasta ja peruutti Bobrikovin aikaan saamat muutokset.

Lyhenteet

422

AA	Arbetarrörelsens arkiv
AD	anomusdiaari
AN	Arvid Neoviuksen kokoelma
Arb	Arbetaren
Ask	Suomen asetuskokoelma
AT	Adolf Törngrenin kokoelma
CM	Carl Mannerheimin paperit
d.	delo (akti)
EE	Ernst Estlanders samling
EIP	Eino I. Parmasen kokoelma
ej	erikoisjaosto
EPH	Ernst Estlanderin käsikirjoitus Personliga hågkomster från det politiska motståndsarbetet i Finland åren 1901- (kirjoitettu 1905-06)
ER	Erkki Reijosen kokoelma
F.	fond (kokoelma)
f.	folio (lehti)
FO	Fria Ord
FSA	Finlands svenska arbetarförbund
GARF	Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi federatsii (Venäjän federaation valtionarkisto)
HBL	Hufvudstadsbladet
HelRO	Helsingin kaupungin raastuvanoikeus
HLH	Hämeen lääninhallitus
HMA	Hämeen maakunta-arkisto
HP	Helsingfors-Posten
HS	Helsingin Sanomat
HTY	Helsingin työvänyhdistys
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto
j	jaosto
JC	Jonas Castrénin kokoelma
jk	johtokunta
JNR	J. N. Reuters samling
JoMA	Joensuun maakunta-arkisto

KA	Kansan arkisto
KD	kirjediaari
KKK	kenraalikuvernöörin kanslia
KL	Kansan Lehti
kl	kutsuntaluettelo
KLH	Kuopion lääninhallitus
kok.	kokoelma
lk	lääninkanslia
LT	Länsi-Suomen Työmies
mf	mikrofilmi
MLH	Mikkelin lääninhallitus
MMA	Mikkelin maakunta-arkisto
MV	Museovirasto
OO	Osobyi otdel (erikoisjaosto)
op.	opis (luettelo)
os	osasto
pk.	pääkirjoitus
PPS	Puolan sosialistinen puolue
pt	päätöstaltio
PYH	painoylihallitus (III)
RSA	Ruotsinsuomalaisten arkisto
RTsHIDNI	Rossijski tsentr hranenija i izutshenija dokumentov noveishei istorii (Venäjän uusimman ajan asiakirjojen säilytys- ja tutkimuskeskus)
SA	Sota-arkisto
sal. asiak.	salaiset asiakirjat
SAV	Suomen aktiivinen vastustuspuolue
SAVA	Suomen aktiivisen vastustuspuolueen arkisto
SD	salainen diaari
s.d.	ei päiväystä
siv.tmk.	siviilitoimituskunta
SKS	Suomalaisen kirjallisuuden seura
SLA	Sarvlaks arkiv
s.l. & a.	ilman paikkaa ja vuotta
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
S.P.D.	salaisten yksityisasioiden diaari
SSH	Suomen santarmihallitus
STO	senaatin talousosasto
Stph	Suomen työväen puoluehallinto
SZh	sekretnyi zhurnal (salainen diaari)
TA	Työväen arkisto
TKA	Tampereen kaupunginarkisto

TLH	Turun ja Porin lääninhallitus
tmk.	toimituskunta
tpv	toimeenpaneva valiokunta
tsh.	tshast (osa)
TSOY	Työväen sanomalehtiosakeyhtiö
TSS	Tukholman suomalainen seura
TTA	Turun työväenyhdistyksen arkisto
TTSOY	Tampereen työväen sanomalehtiosakeyhtiö
ty	työväenyhdistys
US	Uusi Suometar
VA	Valtionarkisto (nykyään Kansallisarkisto)
VALH	Vaasan lääninhallitus
ViipRO	Viipurin kaupungin raastuvanoikeus
VILH	Viipurin lääninhallitus
VL	Vapaita Lehtisiä
v.l.	vanhaa lukua
VMB	V. B. von Borns samling
VN	Veckans Nyheter
VSDTP	Venäjän sosiaalidemokraattinen työväenpuolue
VSV	Valtiosihteerinvirasto
ÅAB	Åbo Akademis bibliotek

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistokokoelmat

Arbetarrörelsens arkiv (AA), Tukholma
Branting, Hjalmar
Bergegren, Hinke
Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi federatsii (GARF), Moskova
Fond 102, Departament politzii (suurin osa käytetyistä akteista NL:n mikrofilmeissä Valtionarkistossa)
Fond 1467, Tshrezvytshainaja sledstvennaja komissija Vremennogo pravitelstva
Helsingin kaupunginarkisto
Ehrström, Erik
Helsingin yliopiston arkisto
Keskushallinto
Helsingin yliopiston kirjasto (HYK)
Reijonen, Erkki (ER)
Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)
Hämeen lääninhallitus (HLH), lääninkanslia
Joensuun maakunta-arkisto (JoMA)
Kuopion lääninhallitus (KLH), lääninkanslia
Kansan arkisto (KA)
Mäkelin, Yrjö
Sirola, Yrjö
Tampereen työväenyhdistyksen nuorisoliitto
Tuominen, Jussi
Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)
Lappeen kihlakunnan kruununvouti
Lappeen tuomiokunta
Mikkelin lääninhallitus (MLH), lääninkanslia
Talikkalan työväenyhdistys
Valkealan piirin nimismies
Valkealan tuomiokunta
Viipurin kaupungin raastuvanoikeus

(ViipRO)
Viipurin lääninhallitus (VILH), lääninkanslia
Viipurin työväenyhdistys
Rossijski tsentr hranenija i izutshenija dokumentov noveishei istorii (RTsHIDNI), Moskova
Fond 167, Kolleksiija dokumentov po istorii polskogo rabotshego i sotsialistitsheskogo dvizhenija
Ruotsinsuomalaisten arkisto (RSA), Tukholma
Tukholman suomalainen seura (TSS)
Sarvlaks arkiv (SLA)
Born, V. M. von (VMB)
Sota-arkisto (SA)
Kutsuntaluettelot (kl)
Suomalaisen kirjallisuuden seura (SKS), kirjallisuusarkisto
Tampereen kaupunginarkisto (TKA)
Tampereen työväenyhdistys
Turun maakunta-arkisto (TMA)
Turun hovioikeus
Turun ja Porin lääninhallitus (TLH), lääninkanslia
Turun työväenyhdistyksen arkisto (TTA)
Työväen arkisto (TA)
Finlands svenska arbetarförbund (FSA)
Fredriksbergin työväenyhdistys
Helsingin paikallisjärjestö
Helsingin työväenyhdistys (HTY)
Helsingin ulkotyöväenyhdistys
Hämeenlinnan työväenyhdistys
Imatran työväenyhdistys
Kansallislakon keskuskomitea
Kuopion työväenyhdistys
Laine, Y. K.
Mäkelin, Yrjö
Mäkelinin lahjoittamat proletaarikomitean lehtiset
Oulun työväenyhdistys

Rauta- ja metallityöntekijöiden liitto
SDP / Suomen työväen puoluehallinto
(Stph)
Sörmäisten työväenyhdistys
Tampereen työväen sanomalehtiosa-
keyhtiö (TTSOY)
Työmiehen avustajaluettelot
Työväen sanomalehtiosakeyhtiö
(TSOY)
Töölön työväenyhdistys
Vaasan työväenyhdistys
Valpas, Edvard
Vaasan maakunta-arkisto (VMA)
Vaasan lääninhallitus (VALH), läänin-
kanslia
Valtionarkisto (VA), nytemmin Kansallis-
arkisto
Castrén, Jonas (JC)
Gripenberg, Lennart
Hackzell, Antti
Helsingin poliisilaitos
Helsingin raastuvanoikeus (HelRO)
Helsingin tuomiokunta
Hjelt, Edvard
Kagaali
Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK)
Mannerheim, Carl (CM)
Neovius, Arvid (AN)
Neuvostoliiton mikrofilmit (mf)
Painoylihallitus III (PYH)
Parmanen, Eino I. (EIP)
Reijonen, Erkki (ER)
Rosendal, Mauno
Senaatti, talousosasto (STO)
Senaatti, prokuraattorin toimituskun-
ta
Suomalainen nuija
Suomen aktiivinen vastustuspuolue
(SAVA)
Suomen santarmihallitus (SSH)
Turun hovioikeuden konseptipöytä-
kirjat
Törngren, Adolf (AT)
USA tk
Uudenmaan lääninhallitus (ULH),
läninkanslia ja läninkonttori
Valtiosihteerinvirasto (VSV)
Voionmaa, Väinö
Åbo Akademis bibliotek (ÅAB)
Estlander, Ernst (EE)
Reuter, J. N. (JNR)
Stenbäck, Wolter

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Asiakirjajulkaisut, toimintakertomukset, hakuteokset, kalenterit, pamfletit

- (Bobrikov, N. I.,) Generalguvernör Bobrikoffs berättelse öfver Finlands förvaltning från sept. 1898 till sept. 1902 (Stockholm, 1905)
- (Bobrikov, N. I.,) Vsepoddanneishi otshot Finljandskago General-Gubernatora po upravlenuju Velikim Knjazhestvom s Sentjabrja 1902 g. po Janvar 1904 g. (S.-Peterburg, 1904)
- Bureau Socialiste International: Comptes rendus des réunions, Manifestes et circulaires, éd. Georges Haupt, I, 1900-1907 (Paris, 1969)
- Dnevnik Imperatora Nikolaja II (Moskva, 1991)
- Donesenija Jevno Azefa (Perepiska Azefa s Ratajevym v 1903-1905 gg.), Byloje, No 1 (23) 1917
- Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekouksen (4:n työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja (Kokous pidetty Viipurissa heinäk. 17-20 p. 1901) (Turku, 1901)
- Eteenpäin, Kalenteri kansalle, toim. M. V. Vuolukka, I-III, V. 1904-06 (Tampere, 1903-06)
- Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung: Biographisches Lexikon (Berlin, 1970)
- L'Internationale Ouvrière & Socialiste, Rapports soumis au Congrès Socialiste International de Stuttgart (18-24 août 1907) par les organisations socialistes d'Europe, d'Australie et d'Amérique sur leur activité pendant les années 1904-1907, II (Bruxelles, 1907)
- Internationaler Sozialisten-Kongress zu Amsterdam, 14. bis 20. August 1904 (Berlin, 1904)
- Internationaler Sozialisten-Kongress zu Paris, 23. bis 27. September 1900 (Berlin, 1900)

Internationales Sozialistisches Kongress, Amsterdam 1904: Resolutionen (Bruxelles, 1905)

"Kagaalin" arkistoa: Kokoelma vuosina 1899-1905 ilmestyneitä poliittisia lentolehtisiä, julkistuksia, kiertokirjeitä y.m. (Helsinki, 1939)

Kari, J. K., Lindroos, Heikki ja Salminen, J. A., Pelätäänkö kahdenkin säädyn kansanvaltaistamista: Sananen hallituksen äänioikeuslakiehdotuksen johdosta (Helsinki, 1904)

Kautsky, Karl, Erfurtin ohjelma (Helsinki, 1974)

Kautsky, Karl, Den sociala revolutionen (Stockholm, 1906)

Kenraalikuvernööri, ruhtinas I. Obolenskin matka Suomessa (s.l. & a.)

Kertomus Suomen Ruotsalaisen Työväenliiton toiminnasta vuonna 1904 (Helsinki, 1905)

Kertomus Suomen Ruotsalaisen Työväenliiton toiminnasta vuonna 1905 (Helsinki, 1906)

Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta v. 1903 (Tampere, 1904)

Koitar, Työväen kalenteri, II, julk. N. R. af Ursin (Tampere, 1905)

Kolmannen yleisen Suomen työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja (Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17-20 p:nä 1899) (Turku, 1899)

Marx, Karl ja Engels, Friedrich, Valitut teokset kolmessa osassa, I, III (Moskova, s.a., 1973)

M(äkelin), Y(rjö), Etsi oikeuttasi!: Mietelmiä äänioikeusasiasta, Suomen työväenpuolueen kirjasia III (Turku, 1903)

M(äkelin), Y(rjö), Sananen Valtiollisesta äänioikeudesta, Suomen työväenpuolueen kirjasia II (Turku, 1902)

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, Abgehalten zu Dresden vom 13. bis 20. September 1903 (Berlin, 1903)

Redogörelse öfver Sveriges Socialdemokratiska Arbetarepartis Femte Kongress i Malmö 1900 (Stockholm, 1900)

Revolutionäre deutsche Parteiprogramme vom Kommunistischen Manifest zum Programm des Sozialismus, hrsg. von Lothar Berthold und Ernst Diehl (Berlin, 1967)

Samling af Placater, Förordningar, Manifestet och Påbud, samt andre Allmänna

Handlingar, hvilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit, 13, 1849-1850, (Helsingfors, 1851)

Suomen asetuskokoelma

Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen kolmannen (ylimääräisen) kokouksen (VI:n työväenyhdistysten edustajainkokouksen) pöytäkirja, Kokous pidetty Helsingissä syyskuun 25-28 p:nä v. 1904 (Turku, 1905)

Suomen sosialidemokratisen puolueen neljännen (ylimääräisen) kokouksen (VII:n työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja, Kokous pidetty Tampereella marrask. 20-22 p. 1905 (Helsinki, 1906)

Tainio, Taavi, Puheita ja kirjoituksia (Helsinki, 1929)

Toisen Suomen Työväen Puoluekokouksen (5:n työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja (Kokous pidetty Forssassa elok. 17-20 p. 1903) (Turku, 1903)

Valpas, Eedvard, Mikä menettelytapa?: Työväenliikkeen taktiikasta (Helsinki, 1904)

Vuolukka, M. V., Mitä olisi tehtävä? (Tampere, 1902)

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arbetaren

Elämä

Eteenpäin

Fria Ord

Frihet

Helsingfors-Posten

Helsingin Sanomat

Hufvudstadsbladet

Iskra

Itä-Häme

Itä-Suomen Työmies

Kansan Lehti

Kansan Työ

Karjala

Kotkan Sanomat

Länsi-Suomen Työmies

Die Neue Zeit

Nya Dagligt Allehanda

Nya Pressen

Sanomia Turusta

Socialistische Monatshefte

Sosialisti
Suomen Kansa
Turun Lehti
Työ
Työmies
Työväen Joululehti
Uusi Aura
Uusi Suometar
Vapaita Lehtisiä
Veckans Nyheter
Åbo Tidning
Åbo Underrättelser

Kirjallisuus ja tutkimus

- Ala-Kapee, Pirjo ja Valkonen, Marjaana, Yhdessä elämä turvallisiksi: SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930 (Helsinki, 1982)
- Alapuro, Risto, *State and Revolution in Finland* (Berkeley, 1988)
- Alapuro, Risto ja Stenius, Henrik, Kansanliikkeet loivat kansakunnan, teoksessa: Kansa liikkeessä, toim. Risto Alapuro et al. (Helsinki, 1987)
- Ascher, Abraham, *The Revolution of 1905: Russia in Disarray* (Stanford, 1988)
- Bergholm, Tapio, Kovaa peliä kuljetusalalla: Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924 (Helsinki, 1988)
- Blomstedt, Yrjö, K. J. Ståhlberg: Valtiomies-elämäkerta (Helsinki, 1969)
- Bonsdorff, Göran von, Svenska folkpartiet: Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917 (Helsingfors, 1956)
- Bäckström, Knut, *Arbetarrörelsen i Sverige, 1* (Stockholm, 1971)
- Carrez, Maurice, *Internationalisme et question nationale au sein du mouvement ouvrier finlandais (1899-1918)*, in: *Prolétaires de tous les pays, unissez vous?: Les difficiles chemins de l'internationalisme 1848-1956*, éd. S. Wolikow et M. Cordillot (Dijon, 1993)
- Castrén, Liisa, *Lappeenrannan kaupungin historia, 1812-1918* (Lappeenranta, 1957)
- Dehnel, Władysław, "Odesa" (Karta z dziejów przemysłnictwa rewolucyjnego), *Niepodległość XII* (1935)
- Domann, Peter, *Sozialdemokratie und Kaisertum unter Wilhelm II* (Wiesbaden, 1974)
- Ehrnrooth, Jari, Sanan vallassa, vihan voimalla: Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905-1914 (Helsinki, 1992)
- Estlander, B., *Elva årtionden ur Finlands historia, III* (Helsingfors, 1923)
- Estlander, Ernst, Friherre Viktor Magnus von Born: Hans person och politiska verksamhet (Helsingfors, 1931)
- Estlander, Ernst, *Ofärdsårens politiska litteratur* (Ur "Kagalens" arkiv II) (Helsingfors, 1945)
- Gallo, Max, *Le Grand Jaurès* (Paris, 1984)
- Gripenberg, Lennart, *Ur mina levnadsminnen* (Helsingfors, 1922)
- Groh, Dieter, *Negative Integration und revolutionärer Attentismus: Die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des Ersten Weltkrieges* (Frankfurt/M., 1974)
- Gummerus, Herman, *Aktiva kampår 1899-1910* (Helsingfors, 1925)
- Gustafsson, Bo, *Marxismus und Revisionismus: Eduard Bernsteins Kritik des Marxismus und ihre ideengeschichtlichen Voraussetzungen, I-II* (Frankfurt/M., 1972)
- Haapala, Pertti, *Arbetarrörelsens uppkomst: Förklaringsmodeller inom finländsk historieforskning, Arbetarhistoria 43* (1987)
- Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa: Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920* (Tampere, 1986)
- Haapalainen, Eero, *Suomen työväen ensimmäinen nousu: Muistelmia ja katsauksia vallankumousvuoden 1905 tapauksiin Suomessa* (Leningrad, 1931)
- Hautala, Kustaa, *Oulun kaupungin historia, IV* (Oulu, 1976)
- Hedman, Ossi, *Kemin kaupungin historia, 2* (Kemi, 1976)
- Heikkilä, Jouko, *Kansallista luokkapoliittikkaa: Sosiaalidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905-1917* (Helsinki, 1993)
- Heikkinen, Sakari, *Puseromiehet liikkeellä, teoksessa: Arki ja murros: Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta* (Helsinki, 1990)
- Hellsten, K. F., *Turun Työväenyhdistyksen 40-vuotiselta matkalta, teoksessa: Turun työväenyhdistys 40-vuotias* (Turku, 1927)

- Hentilä, Seppo, The Finnish Labour Movement and National Thinking until 1907, in: *Nationality and Nationalism in Italy and Finland from the Mid-19th Century to 1918*, Maija Väisänen (ed.) (Helsinki, 1984)
- Hentilä, Seppo, Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914: Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi (Helsingfors, 1979)
- Hentilä, Seppo, Veljeyttä yli Pohjanlahden (Helsinki, 1980)
- Hohenthal, Lennart, Päiväkirja (Tampere, 1909)
- Huhta, Vihtori, Kaskuja työväenliikkeen taipaleelta (Helsinki, 1948)
- Huhta, Vihtori, Monena mies eläessään: Välähdyksiä elämän varrelta (Helsinki, 1957)
- Hultin, Tekla, Taistelun mies: Piirteitä Jonas Castrénin elämästä ja toiminnasta (Helsinki, 1927)
- Huotari, Anton, Piirteitä Kansan Lehden 15-vuotiselta matkalta, teoksessa: *KansanLehti: 15-vuotisjulkaisu, 1899-1914* (Tampere, 1914)
- Huhtanen, Taina, Olisiko lyötävä veljekkättä?, teoksessa: *Poliittinen Tampere 1899-1905*, Tampereen yliopiston historian laitoksen monistesarja B 1 (Tampere, 1972)
- Huxley, Steven Duncan, *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish Passive Resistance against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition* (Helsinki, 1990)
- Hyvönen, Antti, Suomen vanhan työväenpuolueen historia, 2. p. (Helsinki, 1963) (Hä)ll(e)berg, Matti (sittemmin Paasivuori), Kymmenen vuoden kokemuksia, teoksessa: *Työmies 10:n:n vuotta 1895-1905* (Helsinki, 1905)
- Höglund, Zeth, Hjalmar Branting och hans livsgärning, 1 (Stockholm, 1934)
- Immonen, Hannu, "Kun Venäjän laki tulee" - sivistyneistö, kansa ja helmikuun manifesti, *Historiallinen Aikakauskirja* 1992
- Inaba, Chiharu, Polish-Japanese Military Collaboration during the Russo-Japanese War, *Japan Forum* 4 (1992)
- Jegorov, Iv., Oktjabrskaja zabastovka v Gelsingforse, *Krasnaja letopis*, No 1 (12) 1925
- Jussila, Osmo, *Förfinskning och förryskning: Språkmanifestet år 1900 och dess bakgrund*, *Historisk Tidskrift för Finland* 1980
- Jussila, Osmo, *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899-1914* (Helsinki, 1979)
- Jutikkala, Eino, *Suomen talonpojan historia* (Helsinki, 1958)
- Jutikkala, Eino, Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus, teoksessa: *Suomen kansanedustuslaitoksen historia, IV* (Helsinki, 1974)
- Jutikkala, Eino, *Tampereen historia, III* (Tampere, 1979)
- Jutikkala, Eino, *Turun kaupungin historia, 1856-1917, 2* (Turku, 1957)
- Kanerva, Akseli, *Hämeenlinnan työväenyhdistys 1888-1938* (Hämeenlinna, 1938)
- Kanerva, Unto, *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta: Tampereen työväenyhdistys 1886-1986* (Tampere, 1986)
- Karjalainen, A., Tilastoa Työmies-lehden leviämisestä, *Uuden ajan kynnyksellä, XV* (Helsinki, 1912)
- Kaukamaa, L. I., Porin seutu itsenäisyystaistelun vaiheissa (Pori, 1933)
- Keep, J. L. H., *The Rise of Social Democracy in Russia* (Oxford, 1966)
- Kettunen, Pauli, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus: Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918-1930* (Helsinki, 1986)
- Kiiskinen, Aura, *Vuosisikymmenien takaa, 3. p.* (Petroskoi, 1960)
- Kivi-Koskinen, J., *Kunnallinen toiminta*, teoksessa: *Viipurin kirja: Muisto-julkaisu (Pieksämäki, 1958)*
- Klinge, Matti, *Bernadotten ja Leninin välissä: Tutkielmia kansallisista aiheista* (Porvoo, 1975)
- Klinge, Matti, *Ylioppilaskunnan historia, 3-4* (Porvoo, 1968)
- Klingstedt, F. W., *Muutamia muistoja asevelvollisuuslakon ajalta, Sotavanhus 1934*
- Kljutshevskij, V., *Venäjän historian pääpiirteet* (Porvoo, 1910)
- Koivisto, Johan, *Suomen metallityöväen liitto 1899-1930* (Helsinki, 1963)
- Koivisto, Olavi, *Kunnalliset vaalitaistelut Turussa ennen suurlakkoa, Turun historiallinen arkisto XIII* (Turku, 1956)
- Kontula, Arvi ja Rantanen, Vilho, *Taistelu-*

- jen tie: Porin työväenyhdistyksen 60-vuotishistoriikki 1887-1947 (Pori, 1947)
- Korpimaa, Timo, Salaisilla poluilla: Kuva-uksia sortovuosilta (Rauma, 1934)
- Kuisma, Markku, Metsäteollisuuden maa: Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620-1920 (Helsinki, 1993)
- Kujala, Antti, Attempts at Fostering Collaboration among the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War, *Acta Slavica Iaponica* IX (1991)
- Kujala, Antti, Finnish Radicals and the Russian Revolutionary Movement, 1899-1907, *Revolutionary Russia* 5 (1992)
- Kujala, Antti, Japanin, Englannin ja Ruotsin yhteydet Suomen perustuslailliseen oppositioon Venäjän-Japanin sodan aikana, *Historiallinen Aikakauskirja* 1988 (Kujala 1988a)
- Kujala, Antti, Kansallinen ja kansainvälinen Suomen työväenliikkeessä 1899-1907, *Historiallinen Aikakauskirja* 1985
- Kujala, Antti, Lenin, Venäjän vallankumousliike ja Suomi 1898-1905, teoksessa: Lenin ja Suomi, I (Helsinki, 1987) (Kujala 1987b)
- Kujala, Antti, March Separately – Strike Together: The Paris and Geneva Conferences Held by the Russian and Minority Nationalities' Revolutionary and Opposition Parties, 1904-1905, in: Akashi Motojirō, Rakka ryūsui: Colonel Akashi's Report on His Secret Cooperation with the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War, Olavi K. Fält and Antti Kujala (eds) (Helsinki, 1988) (Kujala 1988b)
- Kujala, Antti, Otnosheniye pravitelstva Rossii k rabotshemu dvizheniju Finljandii v 1899-1905 gg., *Studia Slavica Finlandensia* XII (1995)
- Kujala, Antti, The Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition, 1905: The John Grafton Affair and the Plans for an Uprising in St Petersburg, *Scandinavian Journal of History* 1980
- Kujala, Antti, Suomalaiset vallankumousjärjestöt ja poliittinen rikollisuus 1906-1908, *Historiallinen Aikakauskirja* 1981
- Kujala, Antti, Soppakomitea: Kenraali-kuvernööri Bobrikovin hätäapu Helsingin työttömille 1903, teoksessa: Jännittävä työväenhistoria: Hannu Soikkasen 60-vuotisjuhlakirja 4.8.1990, toim. Marja Rantala (Helsinki, 1990)
- Kujala, Antti, Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus: Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa (Helsinki, 1989)
- Kujala, Antti, Venäjän sosialistivallankumouksellinen puolue ja Suomen aktivismin synty, *Historiallinen Aikakauskirja* 1987 (Kujala 1987a)
- Kuujo, Erkki, Poliittinen elämä, teoksessa: Viipurin kaupungin historia, IV (Lappeenranta, 1981)
- Kuusanmäki, Jussi, Helsingin kaupunginvaltuusto 1875-1918, teoksessa: Helsingin kaupunginvaltuuston historia, I (Helsinki, 1987)
- Käyeespäin väki voimakas!: 50 vuotta Suomen työväenliikettä (Helsinki, 1949)
- Laati, Iisakki, Kunnalliselämä, teoksessa: Helsingin kaupungin historia, IV:2 (Helsinki, 1956)
- Laavola, Heikki, Kun Suomen työväki he räsi: Vaistonvaraisesta ristiriidasta sosialistiseen Forssan ohjelmaan 1903 (Helsinki, 1974)
- Laine, Y. K., Matti Turkia, teoksessa: Suomalaisia sosialisteja, III (Helsinki, 1947)
- Laine, Y. K., Suomen poliittisen työväenliikkeen historia, I-III (Helsinki, 1946)
- Landtman, Gunnar, Studenter under Finlands kampår 1898-1909 (Helsingfors, 1940)
- Laulajainen, Pertti, Sosialidemokraatti vai kommunisti: Vaaliekologinen tutkimus Suomen poliittisen työväenliikkeen jakautumisesta kansalaissodan jälkeen (Mikkeli, 1979)
- Laverytshev, V. Ja., Tsarizmi i rabotshi vopros v Rossii (1861-1917 gg.) (Moskva, 1972)
- Lehmann, Hans Georg, Die Agrarfrage in der Theorie und Praxis der deutschen und internationalen Sozialdemokratie: Vom Marxismus zum Revisionismus und Bolschewismus (Tübingen, 1970)
- Lehtinen, I. (= J.), Dostavka oruzhija v Rossiju tsherez Finljandiju na parohode "Dzhon Grafton", v kn.: 1905: Bojevaja grupa pri TsK RSDRP (b),

- Statji i vospominanija (Moskva, 1927)
- Lehtinen, J. K., "John Grafton", Kommunisti 1930
- Lehtonen, Sulho, Turun Työväenyhdistyksen 25-vuotis toimintakertomus (Turku, 1912)
- Leino, Pirkko, Kunnallinen vai valtiollinen politiikka?, teoksessa: Poliittinen Tampere 1972
- Leino-Kaukiainen, Pirkko, Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891-1905 (Helsinki, 1984)
- Luhtakanta, Arvid (= Saarinen, A. E.), Suomen punakaarti (Tampere, 1938)
- Luntinen, Pertti, Itsenäisyysajatus itää roudan alla, teoksessa: Itsenäistymisen vuodet 1917-1920, toim. Ohto Manninen, I (Helsinki, 1992)
- Luoto, Kaarlo, Totuuksia (Helsinki, 1909)
- Lähde, Ernst, Taavi Tainio, teoksessa: Suomalaisia sosialisteja I 1943
- Mattila, Aarne, Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa (Helsinki, 1969)
- Meltti, Väinö, Kotkan työväenyhdistys 1888-1938 (Kotka, 1938)
- Menshtshikov, L., Russki polititsheski syzk za granitsej, I (Paris, 1914)
- Merikoski, V., Hallinto-oikeudellinen tutkimus yhdistymisvapaudesta (Helsinki, 1935)
- Mustonen, J. A., Salat julki (Hämeenlinna, 1909)
- Mäkelin, Yrjö, Kansan Lehti sortovuosina, teoksessa: Kansan Lehti 1914
- Mäkelä, A. B., Matti Kurikka, teoksessa: Kymmenen vuotta Suomen työväenpuolueen muistoja ja ennätyksiä (Helsinki, 1909)
- Najdus, Walentyna, SDKPiL a SDPRR, 1893-1907 (Wrocław, 1973)
- Nokkala, Armo, Tolstolaisuus Suomessa (Helsinki, 1958)
- Noland, Aaron, The Founding of the French Socialist Party (1893-1905) (New York, 1970)
- Nordenstreng, Sigurd, Borgarståndets historia vid Finlands landtdagar 1809-1906, II (Helsingfors, 1922)
- Nordenstreng, S., L. Mechelin: Hans statsmannagärning och politiska personlighet, II (Helsingfors, 1937)
- Nummela, Ilkka, Kuopion historia, III (Kuopio, 1989)
- Numminen, Jaakko, Suomen nuorisoseuraliikkeen historia, I, Vuodet 1881-1905 (Helsinki, 1961)
- Oittinen, R. H., N. R. af Ursin, teoksessa: Suomalaisia sosialisteja I 1943
- Oittinen, R. H., Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa (Helsinki, 1948)
- Ovtshinnikova, A. Ja., Revoljutsionnaja Rossija i Finljandija 1905-1907 (Tallinn, 1988)
- Paasivuori, Matti, Helsingin työväenyhdistyksen 40-vuotiselta taipaleelta, teoksessa: Helsingin työväenyhdistys 40-vuotias (Helsinki, 1924)
- Paasivuori, M., Irti porvareista, teoksessa: Kymmenen vuotta Suomen työväenpuolueen muistoja ja ennätyksiä 1909
- Paasivuori, Matti, Voikaan lakko vv. 1904-05, teoksessa: Alkutaipaleelta: Muistelmia työväenliikkeen ensivaiheista (Helsinki, 1929)
- Paavolainen, Jaakko, Nuori Tanner, menestyvä sosialisti: Elämäkerta vuoteen 1911, I (Helsinki, 1977)
- Palmgren, Alvar, Studenterna inför 1902 års värnpliksuppbåd, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 338, Historiska och litteraturhistoriska studier 29 (Helsingfors, 1953)
- Palmgren, Raoul, Joukkosydän: Vanhan työväenliikkeen kaunokirjallisuus, I-II (Porvoo, 1966)
- Parmanen, Eino I., Taistelujen kirja, I-IV (Porvoo, 1937-41)
- Peltonen, Matti, Talolliset ja torpparit: Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa (Helsinki, 1992)
- Pietiäinen, Jukka-Pekka, Rudolf Holsti: Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881-1919 (Espoo, 1986)
- Piisinen, Otto, Sirkaleita aktivistisen toiminnan ajoilta, Savon Miekka No 12 (1932)
- Pipes, Richard, Russia under the Old Regime (Harmondsworth, 1977)
- (Primus-Nyman, K. E.), Matka Viaporiin viime pommituksen aikana (Turku, 1906)
- Pobóg-Malinowski, Wł., Józef Piłsudski 1901-1908: W ogniu rewolucji (Warszawa, 1935)
- Polvinen, Tuomo, Valtakunta ja rajamaa: N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898-1904 (Porvoo, 1984)
- Polvinen, Tuomo et al., J. K. Paasikivi: Valtiomiehen elämäntyö, I (Porvoo, 1989)
- Rahikainen, Marjatta, N. R. af Ursin:

- aatelismies Suomen työväenliikkeessä (Helsinki, 1986)
- Rantakari, K. N., Routavuodet, teoksessa: Suomen historian käsikirja, toim. Arvi Korhonen, II (Porvoo, 1949)
- Rasila, Viljo, Suomen poliittisen historian vuodet 1905-1919, teoksessa: Suomen poliittinen historia 1905-1975, 2. p. (Porvoo, 1980)
- Rasila, Viljo, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909 (Helsinki, 1961)
- Rasila, Viljo, Tampereen historia, II (Tampere, 1984)
- Reuna, Risto, Puutyöläisten historia, I (Helsinki, 1984)
- Reuter, J. N., "Kagalen": Ett bidrag till Finlands historia 1899-1905, I-II (Helsingfors, 1928 & 1930)
- Rommi, Pirkko, Yrjö-Koskisen linja: Myöntyvyyssuunnan hahmottuminen suomalaisen puolueen toimintalinjaksi (Lahti, 1964)
- Roos, Sigurd, Kansallislakko Suomessa: Kuopion kaupunki ja lääni (Kuopio, 1910)
- Roos, Sigurd, Sortovuodet ja suurlakko v. 1905 Oulun kaupungissa ja läänissä (Oulu, 1909)
- Roos, Sigurd, Suomen kansallislakko, I, Helsinki (Helsinki, 1907)
- Saarinen, Juhani, Porin kaupungin historia, III (Pori, 1972)
- Salkola, Marja-Leena, Julistaja ja poliitikko: Yrjö Mäkelinin elämä ja toiminta (Helsinki, 1967)
- Salmelin, Pentti, Järjestölehdessä puoluelehdistöön: Suomen työväenlehdistön synty ja asema työväenliikkeen tiedotuskentässä ennen vuoden 1901 puoluekokousta (Helsinki, 1967)
- Salomaa, Erkki, A. B. Mäkelä, teoksessa: Tiennäyttäjät, toim. Hannu Soikkanen, I (Helsinki, 1967)
- Schneiderman, Jeremiah, Sergei Zubatov and Revolutionary Marxism: The Struggle for the Working Class in Tsarist Russia (Ithaca, 1976)
- Schoultz, Jarl von, Bidrag till belysande av Finlands socialdemokratiska partis historia, I, Tiden före representationsreformen år 1906 (Helsingfors, 1924)
- Selin, Rauno, Laittomat asevelvollisuuskutsunnat vuonna 1902 Ahvenanmaalla ja Varsinais-Suomessa, Historiallinen arkisto 65 (Loviisa, 1971)
- Sillanpää, Miina, Kun naiset uskalsivat! Eräs koko maata käsittävä sos.-dem. naisten luvaton kokous, teoksessa: Naiset ja sosialidemokratia Suomessa (Helsinki, 1925)
- Sirola, Yrjö, Sensuurimuistoja, teoksessa: Kansan Lehti 1914
- Soikkanen, Hannu, Edvard Valpas, teoksessa: Tiennäyttäjät 1 1967 (Soikkanen 1967b)
- Soikkanen, Hannu, Kohti kansanvaltaa, I (Helsinki, 1975)
- Soikkanen, Hannu, Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta: Maalaiskuntien itsehallinnon historia (Helsinki, 1966)
- Soikkanen, Hannu, Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia (Helsinki, 1970)
- Soikkanen, Hannu, Miksi revisionismi ei saanut kannatusta Suomen vanhassa työväenliikkeessä?, teoksessa: Oman ajan historia ja politiikan tutkimus (Helsinki, 1967) (Soikkanen 1967a)
- Soikkanen, Hannu, Sosialidemokraattisen työväenliikkeen itsenäisyyspoliittinen linja, teoksessa: Väki voimakas, 4, Suomi 1917-1918 (Tampere, 1990)
- Soikkanen, Hannu, Sosialismin tulo Suomeen: Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti (Porvoo, 1961)
- Stenius, Henrik, Frivilligt jämlikt samfällt: Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott (Helsingfors, 1987)
- Strutynski, Peter, Die Auseinandersetzungen zwischen Marxisten und Revisionisten in der deutschen Arbeiterbewegung um die Jahrhundertwende (Köln, 1976)
- Ståhlberg, K. J., Kokoomusvapaus Suomessa (Ylipainos Lakimiehestä) (Helsinki, 1913)
- Ståhlberg, K. J., Suomen hallinto-oikeus: Sisäasiain hallinto (Helsinki, 1915)
- Ståhlberg, K. J., Yhdistysvapaus Suomessa, eripainos aikakauskirjasta Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland (Helsinki, 1912)
- Sulkanen, Elis, Amerikan Suomalaisen Työväenliikkeen Historia (Fitchburg, 1951)
- Sulkunen, Irma, Raittius kansalaisuskontona: Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuo-

siin (Helsinki, 1986)

Suvanto, Pekka, Marx und Engels zum Problem des gewaltsamen Konflikts (Helsinki, 1985)

Söderhjelm, Alma, Det aktiva motståndspartiet, i: Med lagen och svärdet: Kring svenska studenters insats i finländsk politik 1899-1919 (Helsingfors, 1919)

Tanner, Väinö, Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa (Helsinki, 1948)

Tiippa, Otto, Katkelmia routavuosilta, teoksessa: Alkutaipaleelta 1929

Torvinen, Taimi, J. R. Danielson-Kalmari Suomen autonomian puolustajana (Porvoo, 1965)

Tuominen, Uuno, Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906, Suomen kansanedustuslaitoksen historia, III (Helsinki, 1964)

Tuomisto, Tero, Aikain myrskyssä: Kuopion sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen historia, I (Kuopio, 1982)

Törngren, Adolf, Från Finlands strid för rätt och frihet: Personliga upplevelser åren 1901-1914 (Helsingfors, 1942)

Törngren, Adolf, Med ryska samhällsbyggare och statsmän åren 1904-1905 (Helsingfors, 1929)

Ursin, N. R. af, Pari muistoa Turun puoluekokouksesta v. 1899, teoksessa: Alkutaipaleelta 1929

Venäläinen sortokausi Suomessa, toim. Päiviö Tommila (Porvoo, 1960)

Virtanen, Teuvo, Tamperelaisten Venäjän-poliittinen mielipidekehitys vuosina 1899 ja 1901 kirjoitettujen vastalauseadressien valossa, teoksessa: Poliittinen Tampere 1972

Vladimirov, Vsevolod, (= Rheinbott, A. A.), Revoljutsija v Finljandii pri knjaze Ivane Obolenskom (S.-Peterburg, 1905)

Vlasova, M. N., Proletariat Finljandii v gody pervoi russkoi revoljutsii (1905-1907) (Petrozavodsk, 1961)

Voionmaa, Väinö, Tampereen kaupungin historia, III (Tampere, 1932)

Wegelius, K. A., Routaa ja rautaa, II (Porvoo, 1927)

Wehler, Hans-Ulrich, Sozialdemokratie und Nationalstaat (Würzburg, 1962)

Westlin, Konrad, Två år i rysk fångenskap (Vasa, 1987)

Wiik, Karl H., Berättelse över Helsingfors' Svenska Arbetarförnings värsamhet 1898-1908 (Helsingfors, 1908)

(Witte, Sergei,) The Memoirs of Count Witte, Sidney Harcave (ed.) (Armonk, 1990)

Ylikangas, Heikki, Käännekohtat Suomen historiassa: Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla (Porvoo, 1986)

Ylikangas, Heikki, Miksi oikeus muuttuu: laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana (Porvoo, 1983)

Żarnowska, Anna, Geneza rozłamu w Polskiej Partii Socjalistycznej 1904-1906 (Warszawa, 1965)

Zetterberg, Seppo, Viisi laukausta senaatisa: Eugen Schaumanin elämä ja teko (Helsinki, 1986)

Zilliacus, Konni, Från ofärdstid och oroliga år, II (Helsingfors, 1920)

Åström, Sven-Erik, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa, teoksessa: Helsingin kaupungin historia IV:2 1956

433

Painamattomat tutkimukset ja opinnäytteet

Carrez, Maurice, La classe ouvrière finlandaise entre 1880 et 1920: Approche matérielle d'un concept historique, Université de Paris VII, Thèse de doctorat 1987

Kirby, David, The Finnish Social Democratic Party 1903-1918, University of London, PhD thesis 1971 (Työväen arkistossa)

Kujala, Antti, Kenraalikuvernööri Bobrikov ja työväenliikkeen yhdistymisvapaus, käsikirjoitus Työväen arkistossa, 1995

Kujala, Antti, Suomen työväenliikkeen poliittisen linjan kehitys ensimmäisellä sortokaudella, erityisesti vuosina 1903-1904, Helsingin yliopisto, Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma 1978

Lod, Erkki, Suurlakko Turussa v. 1905, Turun yliopisto, Suomen historian laudaturtyö 1961

Merikallio, Maarit, Työmies-lehden sensurointi vuosina 1895-1905, Helsingin yliopisto, Suomen historian pro gradu -tutkielma 1979

Raappana, Reijo, Työväenliike Oulussa ennen vuotta 1907, Suomen historian pro gradu -tutkielma 1955 (Oulun työ-

väenyhdistys 30, Työväen arkisto)
Reuna, Risto, Sivistyneistön tulo Suomen
vanhaan työväenpuolueeseen v. 1899-
1905, Helsingin yliopisto, Suomen ja
Skandinavian historian pro gradu -tut-
kielma 1978

Summary

The Russian Government and the Finnish Workers' Movement, 1899-1905

Administrative integration and Finnish political parties

435

With the February Manifesto of 1899, Tsar Nicholas II reduced the Finnish Diet to the status of an advisory body for the enactment of Imperial legislation, laws which were to be implemented in both Finland and Russia, or only in Finland but touching on Imperial interests. Most Finns considered the Manifesto a gross violation of the country's fundamental laws. The Russian government primarily needed a new legislative procedure to put an end to Finland's own army. The Manifesto engendered non-violent opposition, which Governor-General N. I. Bobrikov (1898-1904) began to repress with a heavy hand. At the same time, he began to integrate Finnish administration into that of the Russian Empire.

The constitutionalist opposition, comprising the Swedish Party and the Young Finns, adopted a policy of passive resistance in a bid to maintain Finland's autonomy. The constitutionalists called on young men of conscription age to boycott the draft that was to be implemented under the new Russian-style conscription legislation. The boycott was the most prominent form of passive resistance to develop throughout Finland in response to Russian moves. The **Kagal** was the underground resistance movement of the constitutionalists. Politically and socially, the majority of the constitutionalists were conservatives.

Bobrikov tried to rule Finland with help of the Old Finns, who took a conciliatory attitude. Unlike the constitutionalists, this party remained in the Senate, the domestic government of Finland.

The Finnish Active Resistance Party came into being in the autumn of 1904. Unlike the constitutionalists, the Activists were prepared to resort to armed struggle and terrorist acts against the Tsarist authorities, and to join forces with the revolutionary movement in Russia. Many of the Activists

were intellectuals from the upper classes. The Activist Party was revolutionary in political terms, but had no social programme. As individuals, the Activists were more progressive than the constitutionalists.

The Finnish Workers' Party was established in 1899 in response to workers' issues, the struggle for voting rights and the defence of Finland's political autonomy. In 1903 the party adopted a Social Democratic platform, changing its name to the Finnish Social Democratic Party. Unlike in Russia, the workers' organizations and newspapers functioned legally.

The political workers' movement in Finland from 1899 to 1905

436

Prior to 1904 there were no clear political divisions within the Finnish workers' movement. In 1904 a debate arose concerning tactics related to electoral cooperation with non-socialist parties. In this connection, support for the so-called cooperation line was mainly limited to the areas where the newspapers **Länsi-Suomen Työmies** of Turku and **Kansan Lehti** of Tampere had their readership. Within the movement, new ideas and forms of action always spread from the centres to the surrounding peripheries. The political climate in Turku, Tampere and Oulu was decisive in bringing about the course underlining cooperation. The workers' organizations in these towns, as also in Helsinki, were the first to free themselves from bourgeois control, and their local strength was so considerable that they had to be taken into account by competing political groups. The members of the workers' associations who had the highest economic and social standing were entitled to vote in the diet elections of the Estate of the Burghers, and as a body of voters they had a certain marginal - but only marginal - weight in the larger towns.

Participation in passive resistance in concert with the constitutionalists did not correlate well with support for electoral cooperation, as some of the workers' **kagals** (i.e. Social Democrats participating in the **Kagal**) were opposed to electoral collaboration. Cooperation could be furthered if the right-wing element of the legal struggle took a progressive political and social stand. The latter mostly consisted of Young Finns in a competitive minority position vis-à-vis the Swedish Party and the Old Finns.

The line supporting independent action was successful in towns where the local workers' organizations had at a relatively late stage, and through severe internal struggle, become independent of bourgeois influence, and where political power was in the hands of the Young Finns. At least either

one or both of these conditions prevailed in Viipuri, Pori, Kuopio and elsewhere in Eastern Finland. The rural workers' associations, with the exception of the environs of Turku and Tampere and the Province of Ostrobothnia, generally supported the line of independent action, because their membership was not entitled to vote in the elections for the Estate of the Peasantry. In Helsinki, on the other hand, the differences between the leading Swedish Party and the Finnish-speaking organized workers were so marked that there were no opportunities for electoral collaboration.

The division within the workers' movement between Turku and Tampere on the one hand and Eastern Finland on the other may also have roots in a basic distinction between Western and Eastern Finland dating from early history to the present day. This difference also emerged in the respective regional support of the Old and Young Finns. The Old Finns were strong in Western Finland, while the Young Finns found supporters in the eastern and northern parts of the country.

The cooperation line emerged as a reaction to the issue of political autonomy. Revisionism played only a minor role in this connection. The roots of this course were in the most moderate currents of the workers' movements in its early stages of independence. Its existence generally reflects the moderate character of the Finnish workers' movement in its early stages. The independent-action line was more radical, but one of its two factions, the so-called Valpas supporters (after Edvard Valpas, editor of the Helsinki newspaper *Työmies* [The Worker] and leader of the cautious line) took the same attitude of concessions towards the Russian government as the Old Finns. In other words, the Valpas faction exhibited hardly any revolutionary spirit.

The integrationist policy of the Russian government introduced the seeds of revolutionary radicalism into the workers' movement. These were spread by worker activism (the participation of individual Social Democrats in the work of the Activists), which in turn had come about through the influence of Finnish constitutionalism and Activism. The revolutionary position came into the Finnish workers' movement by way of the issue of autonomy, and not from any class conflict involving the workers and the domestic bourgeoisie. Worker activism was the revolutionary half of the independent-action line, and the revolutionary attitude was mainly directed against the Russian authorities and not against the Finnish bourgeoisie. In the long run, radicalism directed against the Russian government also engendered radicalism on the domestic front. In their attitudes towards electoral cooperation with non-socialist parties, the worker activists were the most radical wing of the Finnish workers' movement, although they participated in both passive and active resistance together with the constitutionalists and the Activists. In the years following the general strike of 1905, worker activism became the core of Red Guard radicalism which

was revolutionary not only in political but also in broad social terms.

The leadership of the workers' movement was well aware that the Russian government wanted it to refrain from resistance activities. In 1902 and 1903 part of the movement accepted assistance provided by the Russian government to the unemployed and took a negative stand on the conscription boycott. In the former instance the workers of Helsinki were prominent in 1903 and in the latter those of Turku (1902). It appears that in 1902 the leadership of the Workers' Party, based in Turku, rejected opposition to the call-up, or at least wanted to stand aside. Later assumptions of an innate anti-government attitude within the workers' movement are unfounded. As early as 1900, it could be seen that the workers' movement did not automatically side with the united national front against the Russian government, and, contrary to the indications of the 1904 debate on tactics, workers in both Helsinki and Turku were long undecided on the conscription issue. On the other hand, the workers' movement in Tampere and among the Swedish-speaking population mainly supported the national united front and resistance activities.

438

The various petty restriction placed by the Russian authorities on the normal activities of workers' organizations led to radicalization and turned the movement against the government. As passive constitutionalist resistance appeared to wane in early 1904, the Social Democrats took a more active part in anti-conscription activities, providing an important contribution in this respect.

Not wishing to endanger the position of its member bodies, the workers' movement left the issue of resistance to the personal discretion of its members. This was prudent also in the sense that there was no unity on this issue within the movement. Until 1905, the member organizations kept to a course of non-interference as required by the Russians. Blinded by their dogmatic policies, the authorities did not reach the right conclusions, although they were now receiving an increasing amount of information on the participation of the Social Democrats in resistance activities. During 1905 the workers' organizations and newspapers increasingly distanced themselves from their former neutrality and began to support resistance, thereby approaching the policies already supported by most of the membership.

The caution of the Finnish workers' movement vis-à-vis the Russian government also led to international isolation. Finnish Social Democrats could not even imagine that they could beat the Imperial government, and for a long time the leadership doubted the possibilities available to the opposition within Russia. Until the general strike of 1905 contacts with Social Democrats in Russia and among the minorities of the Empire were almost non-existent. This isolation was an explicit policy on the part of the Finns, for whom it was more important to keep the movement legal and

public than to collaborate with revolutionary elements in the Empire. Compared with the workers' movement in the Scandinavian countries, and particularly in view of the events of 1918, the Finnish workers' movement may appear to have been radical, but a further comparison with other Social Democratic parties in the Russian Empire illustrates the moderate stand of the Finnish workers' movement and its non-revolutionary character, particularly until 1905. The Forssa Programme (1903) of the party was Marxist and internationalist in content, but this was to remain a dead letter until 1905, and to a great degree even later.

The insularity of the Finnish workers' movement was partly the heritage of the pro-Finnish "Fennomans". This movement, opposed to the Swedish-speaking hegemony in Finnish society and rejecting anything Russian, could hardly be internationalist in spirit.

There were considerable local and regional differences in the radicalization of the Finnish workers' movement. In provinces where the governor was a Finn who did not meddle to any great degree in the activities of the workers' movement (particularly in the Province of Turku and Pori in Southwest Finland), the movement took a more moderate position towards the Russians and in general political issues than in regions where a Russian provincial governor, following his own political culture, laid down all kinds of restrictions on even the most innocent forms of activity. The revolutionary stand of the worker activists in the Province of Viipuri was largely due to excessive control practised by the governor and the Russified local authorities. The degree of control by local authorities was one of the factors determining the courses chosen within the Finnish workers' movement. Regional differences also reveal the considerable role played by the adoption of partly police-state methods by the Russians in the radicalization of the workers' movement in Finland.

In 1904-1905 there were, in fact, four local "climates" and five distinct currents within the workers' movement. Within the course supporting cooperation, the movement in Turku was closer to the moderate constitutionalists, while their comrades in Tampere were on a strict legalistic footing. In 1905, the Turku leadership was the least revolutionary of all the movement. The Valpas faction and worker activism thrived abreast in Helsinki and Eastern Finland, and the Swedish-speaking workers' movement was a mixture of worker-minded constitutionalism and activism. These local climates evolved through the joint influence of various factors, and there is no single explanation for the divisions within the movement.

We must not, however, overestimate the influence of individual leaders. For example, a closer look at events in Tampere shows that the moderation and practical attitude typical of the workers' movement there already prevailed before Yrjö Mäkelin rose to any position of authority.

Dr. N. R. af Ursin had even less influence in Turku. Although the

original proponent of the concept of workers' patriotism, he belonged to the same faction falling between the bourgeoisie and the workers' movement as the Swedish-speaking academic socialists, who were more patriots than socialists. The Social Democrats proper, regardless of their moderation, had no priorities of this nature. It is therefore no wonder that af Ursin was on a bad footing with the rest of the party leadership in Turku, as their differences of opinion were so prominent. af Ursin was not unique; in fact until 1905 the workers' associations of several towns included members, for whom the workers' issue was only one of the necessary reforms to be carried out in society. With regard to national autonomy, these persons would support a non-socialist party.

There were considerable regional differences within the Finnish workers' movement in its early stages, and its division into various directions was also largely local. Each centre of the movement, however, included a sizeable dissenting minority, which was nevertheless overruled by the majority. Factionalism did not decrease until after the general strike.

Almost all the parties of the Second International saw a struggle over courses of action between moderate and radical elements. Since the movement was accustomed to addressing all issues in ideological terms and since the German Social Democratic Party (SPD) was regarded as its leading component, the debate on revisionism between the followers of Bernstein and Kautsky within the SPD was in a sense borrowed in other countries, regardless of how well the local situation matched the German experience. Russia, for example, was poorly suited to the German model, for the Mensheviks, who could be described as moderate, were in fact revolutionaries ideologically closer to the supporters of Kautsky than the Bolsheviks. Moreover, the immediate objective of the Russian Social Democrats was to overturn the Tsarist government and not capitalism.

The Finnish workers' movement also came into conflict with the Russian government. Finland was a nationally oppressed country. Kautsky's revolutionary passivism was well suited to a workers' movement that could not conquer its outside opponent on its own. This tactic, however, had not evolved in Germany for a defensive national struggle but for the purposes of a proletarian revolution. Bernstein's revisionism was not a strategy of national liberation but rather of social reforms. Both were suited only partly and approximately to the Finnish situation. Revisionism was useful in arguing for national collaboration and not only for social reforms. As the cooperation line was argued for more in national terms and since revisionism had partly national starting points, the revisionist initiatives that arose in the Finnish workers' movement can be regarded as a minor phenomenon mechanistically borrowed from elsewhere. By no force of the imagination can Yrjö Mäkelin be described as the father of Finnish revisionism, as he voiced revisionist opinions as late as 1906, if even then.

In 1905 the Finnish workers' movement was radicalized by the refusal of the Diet to take up the voting-rights reform. To no less degree, and possible even more, demonstrations by workers were directed against the existing state of emergency and thus more against the Russian government than domestic opponents. During 1905, the Finnish workers' movement was primarily a movement against the Russian government. This state of affairs was short-lived and was never to reoccur after the general strike of 1905. Perhaps for this reason and because the movement primarily saw itself as a force against capitalism, the exceptional nature of the year 1905 has been forgotten in the history of the workers' movement. In any case, the preconditions for the growth of the workers' movement to mass proportions were laid down in 1905 and they were engendered by anti-government policies.

The general strike in the autumn of 1905 and the ensuing changes would not have been possible without Russian losses in the Far East and the revolutionary turmoil set in motion throughout the Empire by these events. It is, however, impossible to imagine that the government would have agreed to repeal the emergency measures implemented by Governor-General Bobrikov and that the parliamentary reforms would have been enacted in such thoroughness as happened, if the Finns had only passively followed events in Russia. Furthermore, the first signs of radicalization within the Finnish workers' movement began to appear in the spring of 1904, at a time when Russia's military setbacks and internal changes could not yet have had any effect. The Finnish workers' movement not only benefited from events in Russia but also created a great deal of the actual preconditions of its own growth.

Until 1905 the Finnish workers' movement was, largely through no fault of its own, subject to repression (albeit minor, but repression all the same) by the Russian government. But having continued long enough, and as the government's position weakened, these policies fostered a reaction among the worker activists of 1905 that was far more ruthless and violent than any of the actions of the government. In 1905 terrorism proved its ability to promote the growth of an anti-government movement and to disable the authorities.

The revolution in the streets in Finland in 1905 (mass demonstrations and political assassinations) was anything but spontaneous action. In some areas (particularly in Oulu and Kuopio) there were local reasons for unrest, but generally the revolution in the streets consisted of activities directed centrally by the Activist Party and the worker activists. These, in turn, were goaded even further by the counter-measures taken by the government. Political developments in 1905 were not, of course, limited to unrest in the streets. We must also consider the respective roles of the government, the appeasement-minded governing party in Finland and the constitutionalist

opposition. Despite this proviso, it should be noted that influence of the Activist Party and the worker activists was particularly large in view of their small numbers and that the government found itself in true difficulties. This influence was primarily due to the fact that the worker activists operated in legal workers' organizations, spreading their radical line among the membership. The Activist Party was far more dependent on the worker activists than the **Kagal** had been on its own worker agitators.

On the other hand, the dependence of the Social Democrats on their upper-class allies was now waning, and during the general strike the workers' movement, for the first time, presented completely independent political objectives regarding Russia and national autonomy. The government had in no way expected such a turn of events.

The government and Finnish socialism

The traditional self-image of the Finnish workers' movement has included a distinct emphasis on the extent of Russian oppression. No political movement ever forgets the resistance it has encountered and will even prefer to exaggerate it. By raising to the fore the tactical permissiveness of the government, recent studies have questioned the view taken by the workers' movement. In reality, neither view is mistaken, but taken on their own, each is insufficient. The Russian government took a paternalistically permissive stand towards the legal workers' movement, which it regarded as insignificant. In the name of law and order, however, it placed enough obstacles in the way of the workers' movement to make an opponent of it.

The ideology of the Russian government included a strong belief in the idea that Tsarism corresponded to the real interests of not only the Russians but also of the other nations in the Empire. The government saw as its enemies only the agitators, who were blinded by foreign heresies and who were represented in Russia itself by the socialists and by separatists among the minority peoples. In Finland, separatism was personified by the upper-class Swedish Party. Governor-General Bobrikov regarded it and the Young Finns who followed suit as his main enemies. The Finnish-speaking common people would naturally remain Russian-minded if the Swedish-speaking agitators were not permitted to lead them astray. The government also applied this schematic concept to the Finnish workers' movement, thereby underestimating its ability to enter into independent political action until the general strike of 1905.

Neither in Finland nor in Russia did the government intend to prevent all civic activity; only opposition movements were targeted. In Finland, the

government interfered much less with free civic activities than in Russia. The Finnish workers' movement began its existence as a moderate non-socialist platform for popular enlightenment, and during its first years the Workers' Party was not particularly radical in nature, nor a threat to the government. For these reasons, the socialist workers' movement was also allowed to operate freely. The workers' movement strove to preserve its right to operate publicly by keeping to the workers' issue and by distancing itself from political resistance. The Russian authorities had no particular reason to ban a movement of such harmless proportions, particularly since the differences between it and the dominant Finnish parties prevented any action in concert against the government. Recent studies have gone so far as to exaggerate the influence of the **divide et impera** concept on Russian policies, but it was not completely insignificant. It was most prominent during the term of Governor-General I. M. Obolenskii (1904-1905), when the weakened position of the Russian government curtailed its opportunities to resort to power politics and - if not forced - at least directed the authorities towards taking a tactical line.

443

The attitudes of the Russian government towards the Finnish workers' movement contained other elements than paternalism, belittlement and the course of **divide et impera**. High Russian officials were responsible for maintaining social stability in the areas for which they were responsible. This was their ultimate concern in defining policies vis-à-vis the Finnish workers' movement. In Russia, socialism was associated with unrest and revolution, and the socialist workers' movement was a potential source of disruption also in Finland, even if it were to exclude all affairs of state from its programme. As the workers' movement was almost automatically synonymous with criminal activity in Russia, the Russian officials set strict bounds on the Finnish workers' movement and interfered heavy-handedly when radicalism appeared to go too far. The Russian government reacted less strongly to the Social Democratic nature of the workers' movement and its critique of society than to constitutionalist passive resistance. But for the movement itself, the paternalistic control of the authorities was unbearable.

The Finnish workers' movement became more and more involved with Russian officials as government administration in Finland was Russified. In 1903 and particularly in early 1904 Bobrikov gained the upper hand in his struggle with passive resistance, thereby giving his apparatus of government more opportunities to focus on publicly operating workers' organizations. The apparatus naturally set out to restore order if the workers' movement entered into passive or active resistance, and in such cases its reactions were the strongest. Control was also extended to criticism of society. Furthermore, some of the repressive measures were a result of misunderstandings on the part of the Russian authorities. The government made a great number of unnecessary enemies by interpreting harmless

phenomena as dangerous. The Russian intelligence system produced a caricature of Finnish reality, which might have provided arguments in favour of Bobrikov's policies, but ultimately caused a great deal of damage to the government itself.

Restrictions on the rights of association, holding meetings and the free press, as well as infringements of personal liberty, had a greater influence on the workers' movement than the permissiveness of the government. The latter was only partly an explicit policy and mostly the result of indifference. The attempts of the Russian authorities to win the support of the unemployed in the towns and cities, and through them the allegiance of the Finnish workers' movement, all failed. Similar policies also failed in Russia, which cooled the enthusiasm of Russian officials in Finland to try to win over the workers.

There were two periods of crisis in the relations between the Finnish workers' movement and Governor-General Bobrikov. The first was in the summer and autumn of 1901, when the unconsidered use of the word "agitation" in *Työmies* prompted Bobrikov to propose to the Senate of Finland the banning of the Workers' Party. This word appears to have brought to the governor-general's mind both social revolutionary activity in Russia and constitutionalist resistance in Finland. Delay on the part of the Senate saved the Workers' Party this time. The conscription boycott of the spring of 1902 gave the governor-general other matters to think about, and the passive position of the Workers' Party in the conscription issue could not have remained unnoticed or unrewarded by the Russians.

The other crisis emerged in early 1903, when the Workers' Party set out to adopt a Social Democratic programme, and to name itself Social Democratic. It was of no avail that the party's political agenda and commitment to internationalism were only ideological features without any practical influence on its political course. Social Democracy was inevitably associated with the Russian Social Democratic Workers' Party and all that it stood for. The coinciding failure of the police-run workers' movement in Russia (the *Zubatovshchina*, after Chief of Police S. V. Zubatov) made the government take a firmer attitude towards the Finnish workers' movement, which survived the crisis only by complying to the will of the government in almost all matters. The humiliating experiences of 1903 and early 1904 soon made the Finnish workers' movement finally turn against the government.

Finland's Chief Administration of Press Affairs was largely responsible for the censorship of the workers' press, and along with the Russians, a number of Finnish officials, restricted the right to hold meetings within the workers' movement. The Finnish authorities focused on preventing radical social criticism and related activities, but the more subservient the Finnish officials were to Bobrikov, the more they interfered with the passive

resistance of the workers' movement. The Finns involved were so-called Old Finns or purely career-minded individuals. It should also be remembered that there were Finnish officials who felt that any infringement of the activities of the workers' movement, except in obvious cases of illegal action, would have negative repercussions on society. This position was based not only on a liberal attitude but also on the needs of the struggle for autonomy. Impediments placed on establishing new workers' associations mainly came from Bobrikov and the tsar, who approved of the governor-general's actions. With only a few exceptions, this was not done by Finnish or other Russian officials.

The government feared that the workers' movement would follow in the wake of the constitutionalists and the Young Finns in particular. Therefore, measures of passive and active resistance on the part of organized workers were severely dealt with. Persons who had entered into such activities or were suspected of having done so were imprisoned, often in a way which the workers regarded as arbitrary. Certain organizations also found themselves in difficulties because of the resistance activities of individual members.

Governor-General Obolenskii wanted to use the economic strikes and the voting-rights struggle of the workers' movement to split the national front which had formed in the Diet in 1904-1905 to demand the reinstatement of autonomy. It was not until Obolenskii that Zubatov's "divide and rule" policies were applied to a large scale in Finland. Owing to these tactics and an underestimation of the workers' movement, the Russian government lost its last chance to crush the radical, terrorist-minded and anti-government wing of the workers' movement which emerged in late 1904. The true course of the workers' movement did not begin to make itself apparent to the government until the spring and summer of 1905. The Russo-Japanese War and the Revolution of 1905 almost completely exhausted the authority and powers of the Russian government. The political conditions for eradicating radicalism and terrorism disappeared, although the military conditions remained as long as the Russian army obeyed its officers.

The Russian government expected armed rebellion in Finland, but instead had to suffer the peaceful general strike of the autumn of 1905. This strike was the weapon of the workers' movement and was originally intended to serve the struggle for voting rights. Following the Russian example, however, it was put to use in a nationwide political context. Obolenskii had planned to let the striking workers disrupt the Diet, but the strike, led by the workers, removed him from power and made the government withdraw the changes enacted by Bobrikov.

Henkilöhakemisto

446

- Aarnio, E. 349
Abner 386
Ahlgren 114-115
Ahlgren, Aino 372, 410
Ahlstedt (Aalle-Teljo), Ida 206,
223-224, 251, 335, 372
Albrecht, O. 234, 250, 373, 377-
378, 389
Andersin, Wolmar 123-125
Alkunen, J. H. 298
Androsov, Georg 169, 377-378,
381-382, 389, 396
Antell, Kasten 157, 295
Armfelt, Carl Alexander 65
Aro, Artturi 224, 377, 409, 411
Auer, Ignaz 309
Azef, Jevno 367
Bebel, August 309-310, 338
Becker, R. 123, 125
Beljajev 108
Berg, Georg 369
Berggren, Hinke 257, 410
Bergh (Wuori), M. A. 108, 115,
363, 398
Bernstein, Eduard 18, 282, 284,
309-310, 313-314, 337, 341,
416
Biaudet, Henry 257, 367
Birilev, A. A. 396
Björkman, L. 98
Björkstén, Walter 259-260
Blatchford, Robert 309
Bobrikov, N. I. 10, 18, 24, 28-29,
31-38, 41, 43-46, 50-51, 53,
58, 60-74, 76-82, 86-94, 96-
98, 100-101, 105-107, 110-111,
114, 117, 119-120, 126, 131,
133-134, 149-150, 153-155,
159-162, 164-165, 172, 174,
179-180, 183, 191-192, 195,
201-202, 206, 208, 210, 223,
226-228, 230, 232, 234, 238-
242, 245, 246-247, 263, 268,
271, 273, 275-277, 288, 302,
360, 365, 379, 388, 391-392,
416, 418-421
Boehm, Edvard 40, 65, 71-72, 78,
80
Boldt, Jean 132, 150-152, 184-
185, 234
Boman, August 35, 236, 288
Bonsdorff, Adolf von 200, 242,
244, 254, 296, 374, 381
Borisov, Pjotr 111, 269-270
Born, V. M. von 212, 296
Brander (Paloheimo), K. A. 279
Branting, Hjalmar 129, 139, 410
Bruun, Ernst 257
Bruun, John 257
Börjesson, Karl 151
Carlstedt, W. 91, 99-101, 121, 157-
158, 160-161, 166, 177-178,
194, 225, 240, 269, 367, 374
Castrén, Gunnar 262, 295
Castrén, Jonas 244, 257

Castrén, Ola 219-222, 229
 Collin, A. 52-53, 205
 Cronhjelm, Alexander 43, 48, 55
 David, Eduard 309
 Demidov, M. 93, 116, 233
 Deutrich, V. F. 45, 98, 109, 162-
 163, 202, 378-379, 384
 Diedrichs, S. A. 369, 379
 Domin, J. A. 123-124, 126
 Donner, Ossian 119
 Donner, Otto 353-354
 Drockila, Reino 52-53, 84, 99,
 109, 123, 146, 151, 153, 166,
 187, 190, 193, 196-197, 199,
 204-206, 223-227, 245, 269,
 279, 285-286, 288, 311, 319,
 323, 345, 393
 Elmgren, Yrjö Gabriel 195
 Elving, Rudolf 122-123, 125, 319
 Enehjelm, A. F. af 224, 396
 Engels, Friedrich 49-50, 55, 244-
 245, 274, 319, 340-341
 Erkkö, Eero 202, 205, 212, 279
 Estlander, Ernst 197, 200, 228,
 295-296
 Fabritius, A. 109-110, 113, 115,
 204
 Forsberg, Axel 112
 Freiberg, Ju. E. 37, 44-45, 98, 100,
 110, 120, 126, 175, 186, 240,
 268-271, 359-360, 363, 379,
 390-392, 394
 Friedrichs 104
 Fuchs, V. 225-226
 Furuhielm, E. 106
 Ganskau, M. 51
 Gontsharov, S. O. 104
 Gripenberg, Lennart 66
 Grönhagen, Karl 202
 Gummerus, Johannes 213, 222,
 233-234, 244, 262, 265, 374,
 382, 406

Haakon VII 356
 Haapalainen, Eero 203, 288, 329,
 331, 335, 345, 352-353, 404,
 409
 Haartman, Johannes von 177
 Halonen, Aleksanteri 78, 105
 Hanemann, Max 228
 Hast, Juho 224
 Haveman, A. 57, 82, 87, 94, 179,
 380
 Haverinen 221
 Heiden, F. L. 39
 Heikel, T. A. 198-199
 Heikkilä, E. E. 195, 300, 322
 Heikkilä, Seth 210, 223, 235, 269,
 292, 299-300, 311
 Helander (Hämäläinen, Hämälä),
 Oskari 196, 386, 388, 409, 411
 Helenius, Uuno 224
 Hellberg, J. V. 137, 144, 284, 322-
 323
 Hellsten, K. F. 36, 38, 136, 144,
 147-148, 190, 269, 300, 310,
 321, 326, 350-351
 Henriksson, K. O. 160-161, 166-
 170, 172-173
 Herranen, Joel 221-222, 377, 409
 Hietala, Hj. 176-177
 Hjort, Aapeli 377, 392-393
 Hjort, Asarias 219, 221-222, 225,
 227-228, 248, 372, 377, 381,
 386, 407-408
 Hjort, O. V. (Vilho) 221-222, 251,
 256-257, 377, 409, 411
 Hohenthal, Lennart 352, 364-367
 Hokkanen, O. W. 360, 365-367,
 369, 372-373
 Holmberg, Mårten 12, 323
 Holopainen, J. P. 269
 Holsti, Rudolf 210, 288
 Homén, Theodor 200, 212-214,
 232-235, 237, 241, 251, 296,

- 323, 371
Hozjainov, A. A. 209
Huhta, Vihtori 224, 235, 245-246
Huotari, Anton 152, 203-204
Huttunen 377, 381-382
Hüber von Greifenfels 124
Hälleberg (Paasivuori), Matti 151,
153, 160, 169-170, 175, 253,
269, 329, 332, 334-335, 340,
351-352, 360-361
Hänninen 239
Ikonen, Leander 288
Ingman, Santeri 279
Itkonen, Vilho 208-210, 219-222,
225-228, 236, 243, 246-248,
250, 252-254, 266, 365-366
Jahnsson, Yrjö 288
Jaurès, Jean 50, 284, 309
Jodko-Narkiewicz, Witold 260,
356
Johansson, A. 157, 295
Johnsson (Soisalon-Soininen), Eli-
el 226-227, 352, 364-366, 371
Jokinen, J. H. 269, 300
Jormakka, T. 210-211
Judén, A. 235-236
Järvenpää, A. 332-333
Järvinen (Juurioja), Eeva 269, 335
Kaigorodov, M. N. 83, 91, 99-100,
102, 156-161, 163, 168-169,
174, 177-178, 202, 225, 270,
360, 373-375, 379, 384
Kala, J. H. 188, 326
Kalke, Kaarlo 321
Kanervo, Vilhelmiina (Mimmi)
221-222, 225, 251, 334
Kankkunen, A. R. 266
Kanninen, V. K. 58, 387
Kantanen (Korpela, Kaprali), O.
A. 382, 388-389
Kantele, Juho 288
Kari, J. K. 98, 107, 110, 112, 207,
223, 235, 268-269, 300, 305,
320-321, 326, 345, 347-348,
353
Kari (Kemppainen), Vilho 224,
236, 257, 286, 372, 409, 411
Karjalainen, A. 298
Karvonen, A. H. 279
Kautsky, Karl 18-19, 21, 49-50,
245, 283, 309-310, 314, 341,
416
Kazanski, Konstantin 369, 400
Kekäläinen, Oskari 160-161, 168-
169
Kemppainen, Jaakko 116, 199,
223, 231-232, 265, 302, 305,
320, 393
Kleopin 396
Klingstedt, F. W. 201
Knipovitsh, F. M. 90, 103
Kokkonen, Heikki 383
Kollontai, Aleksandra 32-33
Komendantov 394
Kontulainen, Mimmi 335, 352
Korander, K. 218, 360
Koskela, Herman 114-115
Koskela, Juho 150
Koskentausta (Krohin), M. 387
Koskinen, Kössi 104, 118, 134,
195, 284, 286, 300, 310, 315
Kosonen, Vihtori 205, 212, 245-
246
Kothen, G. von 119
Kotka, Antti 194
Kraemer, Carl von 120, 180
Kraemer, W. von 92, 105, 188-189
Kramarenko, V. K. 51, 100-101,
181, 369-370, 379, 400
Kröger, H. 76
Kumenius, J. E. 165, 200, 211,
217-219, 233-234, 241, 254,
265, 297, 323, 328, 334-335,
360

- Kurikka, Matti 12, 131-137, 141,
152-154, 175, 245, 275, 285,
289-290, 326
- Käcklund, Anders 83-84, 269, 296-
297, 324, 385
- Käärmekangas, A. 147
- Lagerström (Salakari), A. A. 195,
300, 322
- Laine, Filip 157, 161-162, 165-
167, 254
- Laine, Maria 166, 221, 251
- Laitinen, S. 97
- Landtman, Gunnar 193
- Lang (Langinkoski), Theodor 38,
72, 93, 98, 102, 109, 115, 178-
179, 207-209, 237, 239, 361-
363, 398-399
- Larionov (Ilarionov), Gustava 209
- Larionov (Ilarionov), Vasili 106,
209
- Lassalle, Ferdinand 49
- Latva, Mikko 105, 107, 209, 301,
326
- Lavonius, W. A. 296-297
- Lehén, Emil 38, 263
- Lehtinen, J. K. 257, 392
- Leino, K. A. 335
- Leivo, Oskari 208, 265, 335
- Lenin, V. I. 21
- Leppänen, Paavo 335, 404
- Liebknecht, Wilhelm 45, 309
- Lilius, K. A. 43, 47-50, 55
- Lillnix, J. E. 323
- Lindberg, Emil 199
- Linder, Constantin 157, 364, 366-
367, 393, 396
- Lindroos, Heikki 195, 198, 269,
300, 320-322, 345
- Lindström, J. 326
- Lindström, Kustaa Adolf (Kaatra,
Kössi) 224
- Liukonen, K. A. 411
- Ljavidanski, V. 268, 391, 394
- Lopuhin, A. A. 248
- Luoto, Kaarlo 169-170, 253, 328-
330, 334-335, 373-374, 404,
408-410
- Lvovski, A. 52, 109, 396
- Lyly, J. A. 51, 97, 114, 140, 142,
194, 203, 288, 318
- Löfqvist (Lehokas), Vilho 108-
113, 115, 360-361
- Malander (Jokinen), Alma 237,
251
- Malm, August 121
- Malmberg, E. 235, 239, 257, 339
- Malov, V. V. 235
- Mannerheim, Carl 212-213, 243-
244, 296
- Mannerheim, Gustaf 212
- Manninen, Kustaa 208-209, 222
- Marx, Karl 49-50, 55, 244-245,
340-341
- Mechelin, Leo 353-354, 361, 391,
406
- Medem, M. von 38, 401
- Menshtshikov, L. 250
- Messarosh, P. I. 133
- Mikkola, Antti 206, 223, 317
- Mild, J. F. 110, 113
- Millerand, Alexandre 313
- Minkwitz, A. von 62
- Mjasojedov, N. A. 53, 83-86, 94,
103, 111, 113-114, 122-127,
181-182, 221, 223, 362-363,
366-368, 371-372, 379, 387,
399, 402
- Mäkelä, A. B. 12, 41, 91, 107, 132,
134-135, 137, 142, 146, 148-
154, 245, 275, 290-293, 306,
309, 326
- Mäkelin, Impi 221, 254
- Mäkelin, Vieno 221-222, 254
- Mäkelin, Yrjö 13, 21, 36-37, 45-

- 47, 51, 53-55, 110, 152-153, 173, 184, 198-200, 203-204, 208, 210-212, 221-223, 231-233, 238-239, 252, 254, 259-260, 267, 269, 277-281, 283-285, 288, 291, 293, 304-311, 313, 315-318, 320-323, 326, 333, 336-340, 342-343, 345-350, 353-355, 362, 377, 380, 402, 415-416
- Määttä, A. 198-199, 231
- Mömmö, J. P. 221-222, 265
- Mörne, Arvid 187, 243, 260-261, 295
- Neovius, Arvid 228, 244, 259-260, 295-297
- Neovius, Harald 295
- Nieländer, V. 400-401
- Nieminen, A. 77, 79, 136, 147, 152, 284
- Nieminen, Karl 237
- Nikolai I 59
- Nikolai II 63-72, 81-82, 88, 90, 132, 142, 148, 161, 227, 241, 246-247, 250, 252, 277, 344, 347, 359, 379-380, 387, 391, 393, 395-396, 420
- Nikolainen, Arvi 387-388, 410-411
- Nordberg, Hjalmar 201, 218, 372
- Norling 97
- Norrmén, J. A. 177
- Numers, Carl von 115
- Nurminen, J. 335
- Nybergh, August 63
- Nyman, K. G. K. 205, 257, 372, 381, 385-386, 388-389, 409, 411
- Obolenski, I. M. 31, 38, 54-57, 71, 82, 85-86, 99, 115, 125-126, 172-174, 178, 182, 239-241, 246-247, 252, 268-271, 313, 336, 338-339, 354, 359-361, 363, 369, 373, 378-379, 382, 387, 389-398, 401, 419, 421
- Ohdake, August 176
- Ojanne, Antti 109
- Orrela, F. M. 164-165, 296-298, 332-333
- Paavo-Kallio, Esa 150
- Palenius, Fanny 236
- Palin, Hjalmar 63, 66
- Palmgren, Alvar 187
- Palomaa, V. 254-255
- Papkov, A. A. 35, 37, 49-53, 57-58, 72, 82, 91, 93, 98, 210, 235, 384, 386, 389-390, 393
- Pavlutski, Anatoli 377-378, 381-382, 389, 396
- Pekonen, Vilho 121, 168, 177, 365-367, 369, 372-373
- Perdén, Aleksanteri 200, 220, 409
- Perttilä, J. E. 265-266, 269, 296-298, 323, 335, 339, 345, 373, 381-382, 389, 408-409
- Pesola, Matti 188, 190, 207, 288, 321, 346
- Pesonen, August 38
- Pettersson (Kellosalmi), F. E. 298, 335
- Petäjäniemi, K. V. 322
- Piirainen, Mikko 166, 193, 195, 198, 200, 202, 212, 360
- Piisinen, Otto 265
- Piramidov, V. M. 153
- Pirhonen, Mikko 115
- Plehwe, V. K. von 27-28, 66-67, 174-175, 232, 234, 240, 268, 378
- Polón, Eduard 382
- Prezhentsov, A. B. 395, 397
- Primus-Nyman, K. E. 387, 410
- Procopé, Karl Gustaf 204, 221, 335, 368-370, 379-381, 383,

- 387, 399-400
 Provolski 206, 209
 Pärssinen, Hilja 221, 245-246, 269, 287, 320, 351-352
 Rantakari, K. N. 204-205, 288, 323
 Rechenberg, N. von 91-92, 97, 159
 Rehström (Riukuniemi), K. 288
 Reijonen, Erkki 195, 197, 199-200, 210, 317, 322
 Reiman, Leo 248-251
 Reinholdsson (Lehtinen), Sandra 222, 251, 335, 377, 381
 Reinikka, Matti 85, 367-370
 Renvall, Heikki 266, 279, 347
 Rheinbott, A. A. 57, 248-250, 375-376, 378, 382, 387-390, 392-398
 Rikander, B. H. 180
 Rissanen, Aukusti 38, 199, 204, 211-214, 218-221, 223-224, 229, 233, 239, 241-242, 246, 248, 251, 254, 256, 265-266, 334-335, 365-367, 369-370, 372, 379, 381, 386, 388-389, 392, 399, 406-408, 409
 Roediger, A. F. 393
 Roosevelt, Theodore 44, 275
 Rosendal, Mauno 198, 244
 Rosengren, A. 206
 Rosenlew, H. 179
 Rosenqvist, Oskar 165, 193, 200-201
 Rosenqvist, Oskari 222
 Saarinen, A. E. 238, 267
 Saarinen, Matti 188, 190, 269
 Saaristo, J. H. 235, 265, 335, 386, 408-409
 Saastamoinen, E. 211
 Sahlbom, Hugo 210-211
 Sahnovski 395
 Salin, Eetu 146, 150, 153-154, 186, 196, 208-209, 237, 239-240, 265, 267, 292, 301, 306, 325-326, 333, 335, 345, 353, 383-384
 Salminen, J. A. 207, 269, 300, 320-321, 345
 Salovaara, Artturi 378-379
 Sandelin (Salmela), K. 144, 322-323
 Sandell, K. A. 212, 409, 411
 Sarlin, A. B. 160, 254-255, 299
 Sarlin, J. 204, 265
 Sarvi, Antti 288
 Savander, Otto 93, 116, 233, 361, 368, 384, 398
 Savolainen, Karl Emil 201-202
 Saxberg, K. 296-297
 Schauman, Eugen 166, 245, 247, 263, 364-365, 367
 Schauman, Georg 295
 Schauman, W. 166, 395
 Schoenlank, Bruno 309
 Schwindt, Theodor 200
 Sederholm, Edvin 195, 200
 Seger 166, 200, 204, 221
 Semjonov, Viktor 85-86, 380
 Seppälä, Juha 201, 221
 Seyn, F. A. 43, 45, 107, 379, 392
 Shipov, N. N. 40, 63, 65, 78-80, 95, 156-157
 Shredel 249, 270
 Sikanen, Hilda 222
 Singer, Paul 309
 Sipjagin, D. S. 154
 Sirelius, L. 182, 400
 Sirén, Oskari 210, 301
 Sirola, Yrjö 52-53, 58, 135, 206, 245-246, 257, 287-288, 309, 311, 320, 333, 347-348, 350, 380
 Sjöström, E. A. 50-51, 56
 Skogster 388

- Skyttä, Matti 113-114, 288, 301
 Sohlman, J. G. 63
 Soilander (Kekäläinen), Albin 166,
 193, 195, 202, 204, 212, 219,
 360, 372-373, 387, 389, 407-
 408
 Soini, Lauri 158, 288
 Sopetov, Ivan 400
 Stén (Kivi), Jaakko 159-161, 163,
 165-174, 177
 Ståhlberg, K. J. 60-63, 66, 72, 80-
 81, 279, 347
 Suomi, A. M. 411
 Svertshkov, Isidor 97, 114, 120,
 159, 179-180
 Svinhufvud, P. E. 232, 251
 Svjatopolk-Mirski, P. D. 270
 Syrjälä, F. J. 138, 191, 207
 Söderhjelm, Alma 262
 Söderhjelm, Woldemar 104
 Tainio, Taavi 96, 136, 140, 151-
 152, 190, 205-208, 269, 277,
 300, 304-305, 310
 Tanner, K. O. 165, 176
 Tanner, Väinö 311, 321
 Tapola, J. 377, 381, 386, 408
 Tiderman, Filemon 243, 262, 385
 Tiitinen, A. V. 201
 Tila, Frans 123-126
 Tiippa, Otto 218, 251, 256, 334,
 360, 372, 381
 Tolstoi, Leo 244-247, 253
 Torniainen, A. 218, 360, 372
 Torvelainen, Juho 288
 Torvinen, H. 335
 Trepov, D. F. 182, 392-393, 401
 Troil, Ernst von 257, 302
 Tudeer, Carl 65
 Tunzelman von Adlerflug 120
 Turbin, N. M. 71, 225-227, 248,
 268
 Turkia, Matti 217-218, 224, 256,
 264-268, 310, 333-335, 346,
 351-353, 374, 381-382, 392,
 404, 409
 Turunen, Aleksanteri 160-161,
 166-167
 Törngren, Adolf 211-212, 234, 261,
 266
 Törnkvist, Konstantin 84
 Uski, Tapani 222
 Ursin, Aina af 190
 Ursin, N. R. af 15-16, 33, 129, 135-
 139, 141, 143-145, 152-153,
 190, 275, 277, 287-288, 293,
 311, 415
 Waldeck-Rousseau, Pierre 313
 Valjakka, A. 333, 335
 Valli, J. V. 181
 Valpas (Hänninen), Edvard 12-14,
 41, 49-50, 53-54, 57, 91, 96,
 99, 121, 136, 146, 150-151,
 154, 158, 160-161, 165, 170-
 175, 218, 252, 269, 276, 279,
 282-283, 288-290, 293, 295-
 299, 304-307, 311-314, 318-
 321, 324-332, 334-343, 345-
 346, 348-349, 351-355, 362,
 374, 413, 415
 Vasenius (Valtola), Karl Artur (Kari,
 Atte) 247-251, 254-256, 269-
 271, 410-411
 Vatanen, August 108-109, 112-
 113
 Vatatsi, A. A. 226, 248
 Vehviläinen, Taavetti 221-222,
 256-257
 Welin, August 179
 Wiik, K. H. 354, 385
 Viklund, F. Hj. (Joutsen, Jali) 195-
 196
 Wilhelm II 44, 275
 Viljanen, Emil 300
 Willebrand, R. A. von 189

Willgren, Edvin 78-81
 Vilpert, von 113
 Wilmi, Otto 200
 Virtanen, Arvo 372-373
 Virtanen, Yrjö 235
 Witte, Sergei 27-28
 Vladimir Aleksandrovitsh 379,
 382, 387, 395
 Wolff, Eugen 156
 Vuolijoki, Sulo 49, 352-353
 Vuolukka, Matti 37, 48, 136, 143,
 145, 195, 198-199, 205, 208,
 210, 215, 269, 284-285, 288,
 293, 320, 350-351
 Wuorenheimo, Ossian 366-367
 Väinölä, Taavi 234, 257
 Väärä, J. A. 193, 210-211, 222
 Zilliacus, Konni 213, 242-244, 257-
 263, 356, 363-364, 367, 392,
 408
 Zilliacus, W. 232
 Zubatov, S. V. 26-28, 164, 175,
 182, 420-421
 Åström, Harald 201
 Öhman, Arvid 93, 208, 237
 Öhman, Elias 161

1. Helsingin järjestyneet työläiset johtajalleen Matti Kurikalle järjestämällään kunnianosoituskulkueella keväällä 1899. Kurikka oli Työmies-lehdessä ehdottanut, etteivät työläiset antaisi allekirjoituksiaan suureen adressiin, koska heidän edustajiaan ei ollut kutsuttu adressin keräystoimikuntiin. Tämän johdosta Helsingin säätyläiset ryhtyivät kaikin tavoin vainoamaan Kurikkaa. Monet järjestyneen työväen edustajat pitivät alun perin Kurikan kehotusta virheenä, mutta herrasväen häneen ja Työmies-lehteen kohdistama simputus yhdisti järjestyneen työväen rivit Kurikan taakse. Kurikka kiista vieraannutti helsinkiläisen työväenliikkeen kaupungin valtaa pitävistä kerroksista niin perusteellisesti, ettei yhteistyölle ollut vuosikymmeniin edellytyksiä. Työväen arkisto (TA)

2. Amerikansuomalainen Aleksanteri (Alex) Halonen puhumassa vuonna 1900 Helsingin silloisen työväentalon pihalla. Venäläinen santarmisto kanteli kenraalikuvernöörille, että Halonen oli Kuopiossa pitämässään puheessa panetellut venäläisiä, mutta Venäjän imperiumin mahtikaan ei riittänyt saattamaan Halosta vastaamaan tekosistaan, sillä hän oli hyvissä ajoin palannut Amerikkaan.TA

3. Helsinkiläinen yleisö osoittaa paheksuntaansa 18.4.1902 maneesin luona niitä harvoja asevelvollisia kohtaan, jotka yleistä mieltä pidettiin uhmaten menivät venäläisiin kutsuntoihin. Emil Rundmanin kuva. Museovirasto (MV)

4. Kuva esittää Valkealan työväenyhdistyksen johtajia J. A. Dominia (vasemmalla) ja Frans Tilaa Viipurin läänin venäläisen kuvernöörin N. A. Mjasojedovin ("lihansyöjän") vankeina. Kaiken todennäköisyyden mukaan kuva on lavastettu sen jälkeen, kun miehet oli vapautettu Viipurin lääninvankilasta. Kuvasta on helppo päätellä, kumman ammatti oli kivityömies ja kumman räätäli. TA

Kanonaden i Helsingfors.

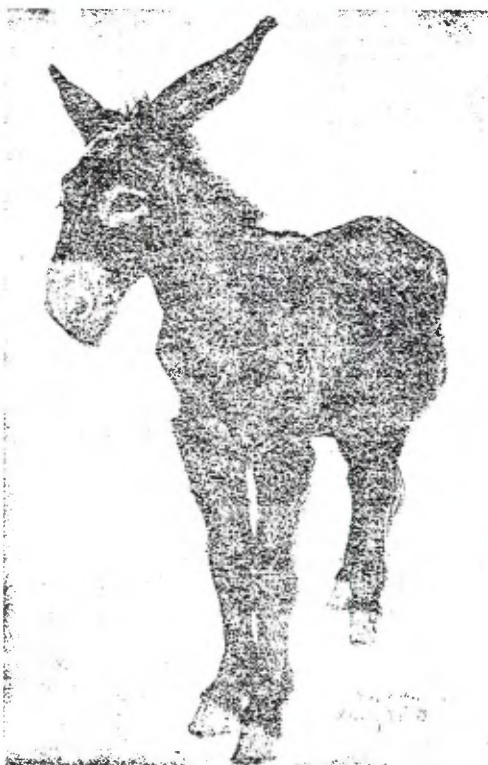
5. Pilalehti Fyrenin käsitys Helsingissä tammikuun lopulla 1905 tapahtuneista katulevottomuuksista. "Tykkiltä Helsingissä. Helsinki, 25.1.1905. 'Täällä ammutaan tykeillä pitkin katuja. Tuho suunnaton'. (Sähke roomalaiselle 'Capitale'-lehdelle)." Todellisuudessa suunnaton tuho jäi ravintoloiden rikki kivitettyihin ikkunoihin ja poliisin yleisölle aiheuttamiin lievähköihin vammoihin. MV

6. Työläisaktivistijohtaja Aukusti Rissanen vangittuna kuvernööri Mjasojedovin murhajutun yhteydessä Viipurin raastuvan-oikeuden pihalla. Kuva lienee aito eikä lavastettu. Poliisi harhautti Rissanen tutkinto-vankilassa tunnustamaan osan maanalaisesta toiminnastaan, mutta toisaalta Rissanen myönsi vain uransa vaarattomimpia vaiheita. Kompuroinnistaan huolimatta Rissanen säilytti asemansa työläisaktivistien johdossa. Venäjän hallituksen kannalta hän oli yksi kaikkein vaarallisimmista suomalaisista. Kuten monet työläisaktivistit, Rissanen eli melkein pä järjestyneen yhteiskunnan ulkopuolella vailla minkäänlais-ta vakiintunutta asemaa. TA

7. Aktivisti Artturi Salovaara yritti 19.7.1905 murhata kenraalikuvernöörin apulaisen V. F. Deutrichin Helsingin Senaatintorilla heittämällä tätä kohti pommien. Uhri selvisi murhayrityksestä hengissä, mutta lähitalojen ikkunat sentään särkyivät. Deutrich sai Suomesta tarpeekseen ja siirtyi korkeaan venäläiseen virkaan, joten aktivistit onnistuivat loppujen lopuksi tavoitteissaan. MV

8. Tamperelainen Kansan Lehti esitti elokuussa 1905 Hämeen läänin kuvernöörin A. A. Papkovin aasin hahmossa. Venäläisen hallitusvallan auktoriteetti oli jo siinä määrin luhistunut, ettei Papkovin onnistunut painostaa suomalaisia sensuuriviranomaisia rankaisemaan lehteä. TA

9. August Bernhard Mäkelä, luokkatietoisin, porvareista visusti erossa pysyttelevän työväenliikkeen tosiasiallinen isä. Kun Mäkelä vuoden 1901 lopussa muutti Pohjois-Amerikkaan, Edvard Valpas joutui olosuhteiden pakosta astumaan hänen saappaisiinsa. TA

10. Taavi Tainio, työväenliikkeen palopuhuja jumalan armosta, kutsuntalakkoagitaattori, mutta kyllin viekas vaikka mielistelläkseen puheissaan keisari Nikolai II:ta. Turun vanhasuomalainen kuvernööri hankkiutui liian aktiivisesta vastarintamiehestä eroon panemalla huhun kiertämään, että Tainio saatettaisiin karkottaa Siperiaan. Tainio pakeni vuoden 1904 alussa Amerikkaan. TA

11. Edvard Valpas, oikealta sukunimeltään Hänninen, Työmiehen pitkäaikainen päätoimittaja ja kaiken porvarillisen hapatuksen vannoutunut vastustaja, pohjimmiltaan paljon maltillisempi sosialisti kuin tuskin kukaan aikalainen ymmärsi. Poliittisen sarkasmin mestari, erakko, bibliofiili, pöytälaatikkorunoilija. Valppaan uran oudoin puoli olivat hänen kulissien takaiset kädenojennuksensa venäläiselle hallitusvallalle. Vuonna 1905 hänen vastustajansa työväenliikkeessä ja sen ulkopuolella paljastivat armottomasti hänen harharetkensä ja Valppaan koko poliittinen ura oli vaarassa, mutta väliin tullut suurlakko antoi ihmisille muuta ajateltavaa ja pelasti Työmiehen päätoimittajan. TA

12. Yrjö Mäkelin, Valppaan kiistakumppani vuoden 1904 menettelytapakiistassa. Lennokkaiden mutta hieman mahtipontisten ohjelmien kirjoittaja. Passiivisen vastarinnan kannattaja, aktivismin vastustaja. Kansan Lehden päätoimittajana Mäkelinin asema yhteiskunnassa oli siksi turvallinen, ettei hänellä ollut pienintäkään viehtymystä työläisaktivistien boheemielämään eivätkä perustuslaillisten antamat rahat panneet hänen päättään pyörälle. TA

13. Vilhelmiina (Mimmi) Kanervo, vuoden 1904 kutsuntalakkoagitaattori ja työläisaktivisti. Helsingin palvelijataramattiosaston varapuheenjohtaja. Järjestyneet piit toimivat tarmokkaasti vastarintasioissa, mikä suuresti ällistytti perustuslaillisten yläluokkaista miesväkeä.
TA

14. Suomen kenraali-kubernööri Nikolai Ivanovitsh Bobrikov (virassaan 1898-1904), määrätietoinen mutta yksioikoinen valtiollisen yhdenmukaistamispoliitikan johtaja. Hänen tosiasialliseksi saavutukseksi jäi, ei suinkaan Suomen lähentäminen Venäjään, vaan suomalaisten vieraannuttaminen itäisestä naapuristaan. Sen, mikä Bobrikovilta jäi kesken, saattoi loppuun keisarivallan viimeinen kenraali-kubernööri F. A. Seyn (virassaan 1909-1917). Bobrikov oli liian vähän taktikko osatakseen toden teolla suosia Suomen työväenliikettä, jotta se pysyisi erossa kansallisesta puolustustaistelusta. Helsingin kaupunginmuseo

15. Vjatsheslav Konstantinovitsh von Plehwe, joka toimi vuodesta 1899 saakka Suomen ministeri-valtiosihteerinä. Hän oli vuodesta 1902 lähtien myös Venäjän sisäministeri ja hallituksen vahva mies, kunnes venäläiset sosialistivallankumoukselliset heittivät kesällä 1904 hänen vaunuihinsa pommin. Kuva on von Plehwen lahja Bobrikoville, niin kuin hän kuvan alle on kirjoittanut, "muistoksi yhteisestä työstä yhteisen asian hyväksi hartaasti kunnioittaen", mikä on lähinnä aito-venäläistä kohteliaisuutta. von Plehwe piti todellisuudessa Bobrikovia harkitsemattomana rettelöitsijänä ja olisi varmaan hartaasti nähnyt tämän jonkun mahdollisimman kaukaisen siperialaisen kuvernementin johdossa, mutta Bobrikovilla oli keisari Nikolai II:n luottamus. von Plehwe teki vuonna 1903 lopun venäläisestä "poliisiosialismista", mikä hillitsi hallitusvallan intoa tavoitella myös Suomen työväenliikkeen suosiota. MV

Matuschkas julklepp.

Matuschka: Vott, Suomi Sosialistovna - Seyn sie so gut!

16. Venäjä-maatuskun joululahja eli Seyn nimitetään vuoden 1907 lopussa kenraalikuvernöörin apulaiseksi. Seyn oli suomalaisten vanha tuttu, sillä hän oli palvellut Bobrikovin ja hänen seuraajansa I. M. Obolenskin kansliapäällikkönä. Fyrenin tervetuliaistoivotus 1908. Nikolai II piti sitkeästi viroissaan Bobrikovin ja Seynin kaltaisia miehiä, mutta järjesti mieluusti eron sellaisille kenraalikuvernööreille kuin N. N. Gerard ja V. A. Boeckman, jotka yrittivät rakentaa suomalaisten ja venäläisten välille siltoja. Vielä maailmansodan vuosina Seyn uskoi, että Suomen sosiaalidemokraatit olivat vain perustuslaillisten apujoukko. Venäläisen hallitusvallan edustajien oli liki mahdotonta ymmärtää suomalaisen yhteiskunnan todellista dynamiikkaa. Alkuperäinen kuvateksti: "Maatuska: -Vott, Suomi Sosialistovna - Seyn sie so gut!" MV

